

**PRZEGLĄD
BEZPIECZEŃSTWA
WEWNĘTRZNEGO**

WARSZAWA 21 (11) 2019

Rada naukowa

prof. dr hab. Brunon Hołyst
dr hab. Krzysztof Indecki
dr hab. Jerzy Konieczny
prof. dr hab. Andrzej Mania
prof. dr hab. Stanisław Sulowski
prof. dr hab. Sebastian Wojciechowski
prof. dr hab. Konstanty A. Wojtaszczyk

Recenzenci PBW 21

dr hab. Robert Borkowski
dr Rafał Leśkiewicz
dr hab. Ryszard Machnikowski
prof. dr hab. Piotr Majer
dr Krzysztof Malesa
prof. dr hab. Andrzej Misiuk
dr hab. Bronisław Młodziejowski
dr Witold Ostant
płk prof. dr hab. inż. Przemysław Wachulak
prof. dr hab. Waldemar Zubrzycki

INTERNAL SECURITY REVIEW

WARSAW 21 (11) 2019

Zespół redakcyjny Anna Przyborowska (redaktor naczelna)
Elżbieta Dąbrowska (sekretarz Redakcji)
Grażyna Osuchowska, Anna Przyborowska (redakcja, korekta)
Agnieszka Dębska (skład)

Przekład artykułów na język angielski
Katarzyna Konieczpolska-Wróblewska
Anna Łasińska
Paweł Trusz

© Copyright by Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Centralny Ośrodek Szkolenia i Edukacji
im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota” w Emowie 2019

ISSN 2080-1335

Wszystkie artykuły zamieszczone w czasopiśmie są recenzowane
All the articles published in the magazine are subject to reviews

Deklaracja o wersji pierwotnej:
Wersja drukowana czasopisma jest jego wersją pierwotną
Wersja online czasopisma jest dostępna na stronie www.abw.gov.pl
Wszystkie artykuły zamieszczone w numerze wyrażają poglądy autorów

„Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” (PBW) można odnaleźć w Index Copernicus Journal Master List z liczbą 67,57 punktu. Czasopismo jest również dostępne w bazach: Central European Journal of Social Science and Humanities i Polska Bibliografia Naukowa (PBN)

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Centralny Ośrodek Szkolenia i Edukacji
im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota” w Emowie
ul. Nadwiślańczyków 2, 05-462 Wiązowna

Redakcja
tel. (+48) 22 58 58 613
fax. (+48) 22 58 58 645
e-mail: redakcja.pbw@abw.gov.pl
www.abw.gov.pl

Numer zamknięto i oddano do druku w listopadzie 2019 r.

Druk:
Biuro Logistyki Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
ul. Rakowiecka 2A, 00-993 Warszawa
tel. (+48) 22 58 57 657

SPIS TREŚCI

TABLE OF CONTENTS

Wspomnienie o Generale Zbigniewie Nowku 7

I. ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Michał Wojnowski

Wybory prezydenckie jako narzędzie destabilizacji państw w teorii i praktyce rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XX i XXI w. 13

Waldemar Walczak

Przestępstwa korupcyjne a legalna korupcja – aspekty ekonomiczne i prawne 44

Przemysław Szustakiewicz

Zagadnienie unifikacji przepisów regulujących stosunek służbowy funkcjonariuszy służb mundurowych 82

Krzysztof Izak

Sieć ekstremizmów religijnych i politycznych. Sojusznicy i wrogowie 96

Piotr Kosmaty

Penalizacja procesu przygotowawczego do popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym 135

Daniel Mider

Czarny i czerwony rynek w sieci The Onion Router – analiza funkcjonowania darkmarketów 154

Marek Świerczek

Maki-Miraż, czyli sowiecka sztuka dezinformacji 191

II. STUDIA I ANALIZY

Anna Łasińska

Analiza SEM czarnego tonera na wydrukach. Część I 211

Paweł Trusz

Identyfikacja aparatu fotograficznego na podstawie analizy szumu matrycy PRNU 247

Paweł Trusz

Ocena autentyczności zdjęć standardu JPEG na podstawie analizy struktury pliku

272

III. RECENZJE**Marek Świerczek**

Aleksandr Aleksandrowicz Zdanowicz, „Польский крест советской контрразведки. Польская линия в работе ЧК-НКВД. 1918–1938”

293

Robert Borkowski

Łukasz Szymankiewicz, „Terroryzm lotniczy wobec Izraela”
304

IV. SELECTED ARTICLES IN ENGLISH**Michał Wojnowski**

Presidential elections as a state destabilization tool in the theory and practice of the Russian info-psychological operations in the 20th and 21st century

311

Waldemar Walczak

Corruption-involving criminal acts and legal corruption – economic and legal aspects

334

Anna Łasińska

SEM analysis of black toners on printouts. Part I

363

Paweł Trusz

Camera identification based on PRNU analysis

393

O autorach

414

About authors

415

Informacje dla autorów „Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”

416

Wspomnienie o Generale Zbigniewie Nowku

W nocy z 16 na 17 czerwca, w wieku zaledwie 59 lat, odszedł na wieczną wartę Generał Zbigniew Nowek. Ten działacz opozycji antykomunistycznej, współtwórca i członek Niezależnego Zrzeszenia Studentów, w końcu współtwórca i kolejno szef Urzędu Ochrony Państwa oraz Agencji Wywiadu urodził się 1 lipca 1959 r. w Bydgoszczy.

To tutaj, w skromnym mieszkaniu przy ulicy Rycerskiej, rozpoczęło się kształtowanie Jego charakteru i przyszłych postaw życiowych. Tymi, którzy zaszczytali Mu miłość do ojczyzny i konieczność pracy na jej rzecz, byli Jego rodzice – Eugenia i Edward Nowkowie. Oboje pochodzili z Pomorza. Ojciec po wielu perypetiach w 1944 r. trafił do Polskich Sił Zbrojnych

na Zachodzie. Gdy w 1947 r. wrócił do Polski, nawiązał kontakt z młodzieżową organizacją antykomunistyczną i organizował przerzuty osób zagrożonych aresztowaniem do Szwecji. Jak często wspominał Generał Nowek, to głównie wspomnienia ojca, wiele lat inwigilowanego przez UB, oraz lektura takich książek, jak *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, *Bez ostatniego rozdziału* czy *Kurier z Warszawy* ukształtowały jego światopogląd i determinowały późniejsze życiowe wybory.

Zbigniew Nowek po raz pierwszy zetknął się z działalnością opozycyjną w 1977 r., w bydgoskim I Liceum Ogólnokształcącym (wówczas im. Ludwika Waryńskiego). Za pośrednictwem swojego przyjaciela Macieja Kopczyńskiego uzyskał dostęp do wydawnictw drugiego obiegu, przywożonych z Warszawy, w tym przede wszystkim do *Biuletynu KOR*. Młodzi chłopcy nie tylko sami czytali podziemne wydawnictwa, lecz także starali się je dalej redystrybuować wśród zaufanych znajomych.

W 1978 r. Zbigniew Nowek rozpoczął studia na Wydziale Prawa UMK w Toruniu. Tutaj spotkał się z wieloma osobami o podobnych poglądach. Stopniowo

zaczął wyrastać na nieformalnego lidera środowisk nastawionych opozycyjnie wobec reżimowych władz PRL. Jednym z jego najbliższych współpracowników, a później i bliskim przyjacielem, był Marek Wachnik, który dziś wspomina tak:

Mnie i Zbycha, gdy poznaliśmy się w 1978 r., zbliżyły krytyczne poglądy na otaczającą nas rzeczywistość społeczno-polityczną. Zaczęło się od długich dyskusji w akademiku i wzajemnej wymiany wydawnictw tzw. drugiego obiegu. Kolejnym, niejako już naturalnym, krokiem był nasz udział, wraz z wieloma innymi nastawionymi wrogo do komunizmu osobami, w organizacji struktur NZS na UMK. Zbychu został wówczas też pierwszym przewodniczącym tej studenckiej organizacji. Później wciągnął mnie do pracy w podziemnym wydawnictwie „Alternatywy”, a następnie za jego namową wstąpiłem do tworzonych po 1990 r. służb specjalnych. Nasza przyjaźń, zapoczątkowana na studiach, przetrwała aż do śmierci Zbycha. To był naprawdę bardzo solidny, uczciwy i słowny kolega, przyjaciel. I taki pozostanie na zawsze w moich wspomnieniach.

Zbigniew Nowek jako szef NZS stanął w lutym 1981 r. na czele strajku studenckiego na toruńskiej Alma Mater. Od 1980 r. równoległe angażował się w działalność wydawniczą, przede wszystkim w gdańskim wydawnictwie podziemnym „Alternatywy”. W okresie stanu wojennego był ścigany listem gończym – znajdował się na liście 199 najbardziej poszukiwanych działaczy opozycji. Po ujawnieniu się, we wrześniu 1982 r., powrócił na studia i do dalszej nielegalnej działalności drukarskiej.

W konsekwencji przemian społeczno-ustrojowych zapoczątkowanych w czerwcu 1989 r., w 1990 r. Zbigniewowi Nowkowi zaproponowano objęcie kierownictwa nowo tworzonej bydgoskiej delegatury Urzędu Ochrony Państwa. Tą placówką służb specjalnych, mającą siedzibę tuż obok budynku, w którym w latach 30. XX w. mieściła się siedziba Ekspozytury nr 3 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego, kierował do 1997 r. Działania jednostki z tego okresu były oceniane bardzo wysoko, czego przejawem było m.in. odznaczenie Go w 1993 r. Srebrnym Krzyżem Zasługi. Następnie, w listopadzie 1997 r., otrzymał nominację na stanowisko zastępcy szefa UOP, a po kilku miesiącach – szefa Urzędu.

Kierując tą instytucją, przyczynił się do wprowadzenia w niej standardów i procedur obowiązujących w NATO, co było związane z przystąpieniem Polski w 1999 r. do struktur tego sojuszu. Pod Jego kierownictwem służby specjalne odniosły wiele spektakularnych sukcesów, jak choćby rozpracowanie trzech wysokich rangą oficerów Wojskowych Służb Informacyjnych współpracujących z obcym wywiadem czy zdemaskowanie i doprowadzenie do wydalenia z Polski 12 rosyjskich szpiegów pracujących pod przykryciem dyplomatycznym. W październiku 2001 r. Zbigniew Nowek podał się do dymisji na znak protestu przeciwko planowanej wówczas likwidacji UOP i utworzeniu w to miejsce nowych instytucji – Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu. Jego protest dotyczył głównie planowanych, masowych zwolnień funkcjonariuszy o rodowodzie opozycyjnym przy okazji zmian organizacyjnych.

Do służb specjalnych wrócił w listopadzie 2005 r., kiedy to został powołany na stanowisko szefa Agencji Wywiadu. Polski wywiad pod jego kierownictwem, we współpracy z litewskim Departamentem Bezpieczeństwa Państwa (Valstybes Saugumo Departamentas, VSD), doprowadził m.in. do zatrzymania na terenie sąsiedniego państwa agenta KGB Republiki Białoruskiej. W Agencji Wywiadu pełnił służbę do 2008 r. Następnie, na początku 2010 r., został powołany na stanowisko zastępcy szefa Biura Bezpieczeństwa Narodowego, gdzie pracował do lipca tegoż roku. Ten okres służby i pracy dla Polski Zbigniewa Nowka chyba najlepiej podsumował prof. Wojciech Polak, Jego przyjaciel jeszcze z czasów działalności w NZS, który stwierdził, że (...) *był to najlepszy szef służb specjalnych w Polsce.*

Po odejściu ze służby Generał Nowek dalej aktywnie działał społecznie, i to na różnych polach. Stał się jednym z głównych animatorów i nieformalnym przywódcą wielopokoleniowego środowiska toruńskiego NZS. Starał się, gdzie to tylko było możliwe, przywracać pamięć o ważnych wydarzeniach i wielkich ludziach w naszej historii. Jego ostatnią zasługą było pozyskanie środków i wydanie publikacji prezentującej bohaterską i pełną poświęcenia postawę polskiego żołnierza w bitwie pod Zadwórzem, polskimi Termopilami.

Za swoje zaangażowanie społeczne i pracę zawodową był wielokrotnie odznaczany i upamiętniany. Oprócz wcześniej wskazanego odznaczenia z 1993 r. otrzymał kolejno następujące medale i wyróżnienia:

- odznakę Zasłużony Działacz Kultury – 2000 r.
- Medal z okazji 25. rocznicy podpisania Porozumień Sierpniowych i powstania NSZZ „Solidarność” – 2005 r.
- Krzyż Komandorski Orderu „Za Zasługi dla Litwy” – 2007 r.
- Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski – 2009 r.
- poświęcono Mu tablicę pamiątkową – podpis w Alei Bydgoskich Autografów – 2010 r.
- Odznakę Honorową imienia gen. Stefana Roweckiego „Grota” – 2011 r.
- Krzyż Wolności i Solidarności – 2015 r.
- Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski (pośmiertnie) – 2019 r.
- Medal Honorowy za zasługi dla Województwa Kujawsko-Pomorskiego (pośmiertnie) – 2019 r.
- patronat gen. Z. Nowka nadano sali nr 208 Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Marszałkowskiego (pośmiertnie) – 2019 r.

Tomasz Sypniewski

I
ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Michał Wojnowski

Wybory prezydenckie jako narzędzie destabilizacji państw w teorii i praktyce rosyjskich operacji informacyjno- -psychologicznych w XX i XXI w.

Ukształtowanie się współczesnego modelu demokracji pośredniej zrodziło potrzebę stworzenia mechanizmów, za których pomocą obywatele mogliby wywierać wpływ na skład osobowy parlamentu oraz innych organów reprezentujących suwerena. Tym mechanizmem są wybory służące do obsadzania rozmaitych stanowisk w państwie – od poziomu lokalnego aż po stanowisko głowy państwa, a także do wyłaniania stanowiących ciała kolegialnych – od organów uchwałodawczych w gminach aż po organy ustawodawcze. Prawo do udziału w rzetelnie przeprowadzanych wyborach należy do kanonu praw człowieka i obywatela. Wybory w państwie demokratycznym są cykliczne i rywalizacyjne, co oznacza, że muszą się odbywać w stałych odstępach czasowych, a ponadto obywatele muszą mieć zagwarantowaną możliwość dokonania wyboru spośród niezależnych ofert politycznych. Cykliczność oznacza, że rządzący otrzymują legitymację do sprawowania władzy na określony czas, po którego upływie muszą ponownie poddać się weryfikacji wyborców. Rywalizacja polega na stworzeniu warunków do istnienia opozycji politycznej (opartej na niekwestionowanej swobodzie organizowania się partii politycznych) i zakazie jej eliminowania przez zastosowanie środków przymusu państwowego¹.

Wybory wywierają zatem wpływ na całokształt zewnętrznej i wewnętrznej polityki państwa. Dlatego też problematyka dotycząca ochrony procesu wyborczego, rozumianego jako proces polityczny, czyli ciąg zdarzeń zachodzących pomiędzy decyzją o ogłoszeniu wyborów a ogłoszeniem ich wyników, jest zasadnicza z punktu widzenia bezpieczeństwa państw, bloków militarno-politycznych itp². Potwierdza to komunikat Komisji Europejskiej (dalej: KE) z 12 września 2018 r., według której:

¹ M. Rachwał, *Wybory we współczesnym państwie demokratycznym*, w: *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, M. Rachwał (red.), Poznań 2017, s. 54–55; tenże, *Władza ludu czy elit politycznych? Próba zdefiniowania współczesnej demokracji*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 1, s. 69–82; W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Katowice 2012, s. 20–29, 45–49.

² J. Szymanek, *Bezpieczeństwo procesów wyborczych (uwagi de lege lata i de lege ferenda na tle rozwiązań stosowanych w państwach demokratycznych)*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2017, nr 1, s. 9–10; A. Antoszewski, *Proces i zmiana polityczna*, w: *Studia z teorii polityki. Tom I*, A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), Wrocław 1999, s. 201.

(...) zapewnienie odporności systemów demokratycznych Unii stanowi część unii bezpieczeństwa: ataki na infrastrukturę wyborczą i systemy informatyczne obsługujące kampanie wyborcze to zagrożenia o charakterze hybrydowym, które wymagają od Unii interwencji. Prowadzenie politycznie motywowanych kampanii dezinformacyjnych w Internecie, w tym również przez państwa trzecie, służących dyskredytowaniu i delegitymizacji wyborów, uznano za coraz większe zagrożenie dla naszych demokracji. W ramach swoich uprawnień Unia Europejska powinna podejmować wszelkie działania w celu obrony jej procesów demokratycznych przed manipulacją ze strony państw trzecich lub podmiotów prywatnych. Kampanie wyborcze pokazały, że w czasie, w którym odbywają się wybory, obywatele są szczególnie narażeni na ukierunkowaną dezinformację. Ataki te wpływają na integralność i uczciwość procesu wyborczego oraz na zaufanie obywateli do wybranych przedstawicieli i jako takie zagrażają demokracji³.

Lektura treści komunikatu wskazuje, że KE nawiązuje do narzędzi i metod wywierania wpływu na wybory w Stanach Zjednoczonych, we Francji i w Niemczech przez Federację Rosyjską (dalej: FR). Według KE głównym celem rosyjskiej ingerencji jest podważenie integralności i uczciwości procesu wyborczego, a co za tym idzie – zaufania obywateli do władz i modelu demokratycznego. Wydaje się jednak, że diagnoza rosyjskich celów postawiona przez KE jest pobieżna i nieprecyzyjna. W tym kontekście warto przywołać opinie funkcjonariuszy i ekspertów wywodzących się z resortów siłowych FR. Według Siergieja Rastorgujewa⁴ zmiana formy rządzenia państwami w większości krajów świata, a przede wszystkim transformacja mechanizmów otwierających drzwi do władzy, doprowadziły do powstania nowej formy ekspansji państwa. Techniki, które zostały w niej zastosowane, pozwalają na rozpatrywanie walki o władzę w tym lub innym kraju jako jednej z form prowadzenia wojny informacyjnej. Istota tej wojny polega na opanowywaniu państw i narodów przez wprowadzanie w szeregi przywódców obcego kraju własnych popleczników, zwolenników własnej ideologii i własnych interesów wyłącznie za pomocą metod informacyjnego wpływu, zwanych demokratycznymi wyborami. Jak podkreśla S. Rastorgujew, tylko naiwna osoba może uwierzyć, że wybór głowy państwa lub prezydenta danego kraju jest dziełem mieszkańców tego kraju i nie ma związku z geopolityką. W świecie, w którym

³ *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Zapewnienie wolnych i uczciwych wyborów europejskich. Wkład Komisji Europejskiej na spotkanie przywódców w Salzburgu w dniach 19–20 września 2018 r.*, EUR-Lex, COM (2018) 637 final, Bruksela, 12 IX 2018 r., s. 2.

⁴ Siergiej Rastorgujew (18 IV 1958–12 VII 2017) – pułkownik Federalnej Służby Bezpieczeństwa (dalej: FSB), rosyjski naukowiec, publicysta, filozof i pisarz, założyciel krajowej szkoły wojny informacyjnej. Był członkiem korespondencyjnym Akademii Kryptografii FSB, pełnił także funkcję zastępcy dyrektora Moskiewskiego Instytutu Nowych Technologii Informatycznych FSB. Zob. *Положение о Федеральной службе безопасности Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 11 августа 2003 г. № 960)*, <http://base.garant.ru/12132066/> [dostęp: 18 III 2019]; *Структура ФСБ: Центральный аппарат*, <http://agentura.ru/dossier/russia/fsb/structure> [dostęp: 18 III 2019].

najróżniejsze nurty społeczne i polityczne są powiązane ścisłymi relacjami gospodarczymi oraz informacyjnymi, państwa nie tylko monitorują proces walki o władzę u sąsiadów, lecz także wywierają na niego wpływ, wykorzystując – jeśli to konieczne – wszystkie dostępne narzędzia, a nie tylko własne służby specjalne⁵. Tę opinię potwierdza analiza autorstwa Andrieja Manojły⁶, według którego rosyjska praktyka wyraźnie pokazuje, że z punktu widzenia wojny informacyjnej wybory stanowią jej integralne zjawisko, w którym są zawarte: dezinformacja, propaganda, lobbing, manipulacja, kryzys kontrolowany i szantaż – techniki stosowane w dowolnej kombinacji. A. Manojło podkreśla, że wykorzystanie kampanii wyborczych do realizacji celów politycznych lub innych stało się dziś elementem twardej rzeczywistości. Ponadto zauważa, że masowe wykorzystanie mediów oraz innych środków oddziaływania w procesie wyborczym powoduje ich znacznie większy wpływ na ludzką świadomość i podświadomość⁷.

Opinie rosyjskich ekspertów wskazują jednoznacznie, że celem rosyjskiej ingerencji w proces wyborczy jest nie tylko podważenie uczciwości wyborów i zdyskredytowanie demokracji, lecz także – przede wszystkim – zdestabilizowanie sytuacji wewnętrznej w niektórych krajach i doprowadzenie do zwycięstwa partii przychylnie ustosunkowanych do polityki Kremla. Dlatego też demokratyczne wybory są postrzegane przez rosyjskich geopolityków jako dogodny moment walki informacyjnej i narzędzie desuwerenizacji państw.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie środków i metod wywierania wpływu na wybory przez Federację Rosyjską. Zostanie to omówione głównie na przykładzie wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych, które odbyły się 8 listopada 2016 r., ale w opracowaniu nawiązano również do wyborów prezydenckich we Francji z 23 kwietnia i 7 maja 2017 r. Należy jednak podkreślić, że w porównaniu ze Stanami Zjednoczonymi, przykłady ingerencji Rosji we francuski proces wyborczy, opublikowane w prasie i literaturze, nie są liczne. To powoduje, że pomiędzy

⁵ С.П. Расторгуев, *Философия информационной войны*, Москва 2003, s. 340.

⁶ Andriej Wiktorowicz Manojło (ur. 14 X 1975 r.) – pułkownik FSB, profesor politologii na Państwowym Uniwersytecie Moskiewskim i członek Komitetu Naukowego przy Radzie Bezpieczeństwa FR. W 1998 r. podjął służbę w FSB, rok później ukończył Kurs Przygotowania Kadr Kierowniczych FSB (ros. Факультет подготовки руководящих кадров, ФПРК) w Akademii FSB w Moskwie. Kształcił się w ramach specjalności „działalność operacyjna”. W latach 1999–2002 był oddelegowany do realizacji zadań służbowych (praca na kierunku informacyjno-analitycznym) w rosyjskich ambasadach w Danii i Norwegii. Od 2012 r. jest profesorem Katedry Politologii na Państwowym Uniwersytecie Moskiewskim. Obszar jego zainteresowań naukowych obejmuje takie zagadnienia, jak: polityka zagraniczna Rosji, stosunki międzynarodowe, wojny informacyjne ze szczególnym uwzględnieniem czynników cywilizacyjno-kulturowych oraz problematyka operacji psychologicznych i „kolorowych rewolucji”. Tytuł rozprawy doktorskiej A. Manojły brzmi: *Polityka informacyjna państwa w warunkach wojny psychologicznej*. Zob. А.В. Манойло, *Биография*, <http://andreymanoylo.vov.ru/biografia.html> [dostęp: 18 III 2019]; *Манойло Андрей Викторович*, <https://psyfactor.org/autors/manoylo.htm> [dostęp: 18 III 2019].

⁷ А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны*, Москва 2012, s. 326.

utrwalonym w opinii publicznej obrazem rosyjskich działań w Stanach Zjednoczonych i we Francji istnieje znaczna dysproporcja. W niniejszym artykule wykorzystano głównie opracowania rosyjskich geopolityków i osób związanych z rosyjskimi służbami specjalnymi, zwłaszcza z ich zapleczem dydaktyczno-naukowym. Rozprawy ich autorstwa mają znaczenie zasadnicze, ponieważ stanowią odzwierciedlenie działań stosowanych w praktyce. Rosyjskie opracowania starano się skonfrontować z przygotowanymi w różnych krajach raportami, analizami, opracowaniami i dokumentami rządowymi, które zawierają informacje dotyczące metod i środków wywierania wpływu przez FR na wybory w USA i we Francji.

Charakterystyka rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w kontekście wyborów prezydenckich

Do prób wywierania wpływu przez służby bloku wschodniego na amerykański proces wyborczy dochodziło już w okresie zimnej wojny. Odbywało się to przez wykorzystywanie tzw. środków aktywnych (inna nazwa: działania aktywne, ros. *активные мероприятия*). Według autorów opracowania pt. *Wywiad polityczny z terytorium ZSRS*, zalecanego przez I Zarząd Główny KGB jako podręcznik dla słuchaczy Instytutu Czerwonego Sztandaru im. Jurija Andropowa w Moskwie (obecnie: Akademia Wywiadu Zagranicznego), kształcących się w ramach dyscypliny specjalnej nr 1 (wywiad), i kursu dla funkcjonariuszy operacyjnych wywiadu zagranicznego, środki (działania) aktywne to:

(...) działania o charakterze agenturalno-operacyjnym, ukierunkowane na: udzielenie wszechstronnego wsparcia w realizacji założeń polityki zagranicznej KPZR, wdrażanie sowieckich inicjatyw na rzecz poprawienia sytuacji międzynarodowej, ograniczanie wyścigu zbrojeń, zakłócanie agresywnych planów i aspiracji państw imperialistycznych, osłabianie politycznych, wojskowych, ekonomicznych oraz ideologicznych pozycji imperializmu, wywieranie wpływu na politykę zagraniczną i sytuację wewnętrzną państw imperialistycznych w sposób korzystny dla ZSRS, wzmacnianie lub osłabianie pozycji partii politycznych, innych organizacji i grup, poszczególnych polityków, działaczy społecznych oraz innych osób publicznych, wspieranie światowego ruchu komunistycznego i ruchów narodo-wyzwoleniczych, dezintegrację i kompromitację antysowieckich organizacji emigracyjnych (tłum. aut)⁸.

⁸ В.М. Владимиров, Ю.А. Бондаренко, *Политическая разведка с территории СССР. Учебное пособие*, Москва 1989, s. 86. Por. *Основные направления и объекты разведывательной работы за границей. Учебное пособие*, Москва 1970, s. 51–53; *Контрразведывательный словарь*, Л.В. Каленская, Ю.И. Смирнов (red.), Москва 1972, s. 90–91. Szerzej na ten temat zob.: R. Godson, R.H. Schultz, *Dezinformatsia. Active Measures in Soviet Strategy*, New York 1984, s. 7–34; J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017, s. 28.

Metody wykorzystania środków (działań) aktywnych różniły się w zależności od charakteru wykonywanych zadań i zdolności agenturalno-operacyjnych służb specjalnych. Najczęściej stosowano dezinformację, ekspozycję, kompromitację i tzw. specjalny pozytywny wpływ (tj. inspirację). W praktyce wszystkie te metody stosowano równocześnie, co zwiększało skuteczność prowadzonych działań⁹.

Wśród działań aktywnych najskuteczniejszym środkiem do wywierania wpływu na przebieg wyborów była kompromitacja. Według autorów opracowania pt. *Wywiad polityczny z terytorium ZSRS* celem kompromitacji było wyrządzenie wrogowi jak największych szkód politycznych i moralnych przez podważenie autorytetu i osłabienie pozycji instytucji państwowych, organizacji politycznych, społecznych, religijnych, antysowieckich ośrodków emigracyjnych oraz pozycji konkretnych osób w krajach kapitalistycznych. Odbywało się to przez nagłaśnianie i przybliżanie zainteresowanym osobom specjalnie przygotowanych materiałów oraz informacji, prawdziwych lub fałszywych¹⁰.

Znakomitym przykładem wykorzystania kompromitacji są działania czechosłowackiego wywiadu nadzorowane przez KGB podczas wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych w 1964 r. Jak opisuje Ladislav Bittman, który w latach 1954–1968 pełnił służbę w I Zarządzie czechosłowackiej Służby Bezpieczeństwa (Státní bezpečnost, StB), celem operacji było skompromitowanie kandydata partii republikańskiej, ideowego antykomunisty Barrego Goldwatera, przez dystrybucję kilku tysięcy kopii ulotki zawierającej informacje na temat jego rasistowskich poglądów. Materiały trafiły do rezydentury czechosłowackiego wywiadu pocztą dyplomatyczną. Ulotka zawierała treści pochodzące z amerykańskiej prasy i książek, które uzupełniono sfalszowanymi informacjami, a następnie rozesłano pocztą do instytucji państwowych, redakcji gazet i osób publicznych¹¹. Kreowanie wizerunku B. Goldwatera jako rasisty było tylko jedną z operacji prowadzonych przeciwko jego kandydaturze przez KGB. Za pośrednictwem wydawnictwa należącego do członków Komunistycznej Partii Stanów Zjednoczonych – LeRoya Wolinsa i Davida S. Cantera rozpowszechniano np. broszurę dotyczącą rzekomego spisku z udziałem B. Goldwatera. Ten spiszek miał być związany przez kandydata partii republikańskiej i konserwatywne stowarzyszenie John Birch Society w celu zorganizowania puczu i wywołania krwawego powstania, które miało umożliwić przejęcie władzy w Stanach Zjednoczonych przez radykałów. Zwycięstwo w listopadowych wyborach odniósł Lyndon B. Johnson, który zdobył 61 proc. głosów, co było największym odsetkiem głosów w historii wyborów w USA. B. Goldwater

⁹ В.М. Владимиров, Ю.А. Бондаренко, *Политическая разведка с территории СССР...*, s. 86.

¹⁰ Tamże, s. 87.

¹¹ *Testimony of Lawrence Britt. Hearing before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary United States Senate. Ninety Second Congress. First Session, May 5, 1971*, Washington 1971, s. 4–6; J. Barron, *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents*, New York 1974, s. 196; D.E. Tromblay, *Political Influence Operations: How Foreign Actors Seek to Shape U.S. Policy Making*, Lanham, Boulder, London, New York 2018, s. 33.

natomiast uzyskał większość tylko w sześciu stanach, w tym w rodzinnej Arizonie. Niewątpliwy wpływ na przegraną B. Goldwatera miały działania aktywne prowadzone przez KGB oraz inne służby bloku wschodniego¹².

Lektura opracowań rosyjskich ekspertów wywodzących się z kręgu służb specjalnych wskazuje, że zainteresowanie nowoczesnymi metodami wywierania wpływu na wybory rosło wraz z rozwojem technologii informatycznych. Począwszy od lat 90. XX w. wybory postrzegano jako wydarzenie o charakterze społeczno-politycznym, które powinno stanowić ważny cel walki informacyjnej. Podobnie jak w przypadku działań aktywnych, celem operacji informacyjno-psychologicznych prowadzonych w okresie przedwyborczym, w czasie kampanii wyborczych oraz w dniu głosowania jest sterowanie kandydatami i przedstawicielami partii politycznych oraz doprowadzenie do destabilizacji państwa przez wywieranie wpływu na zachowania poszczególnych grup społecznych¹³.

Operacja informacyjno-psychologiczna to zespół środków, metod i technik oddziaływania psychologicznego, skoordynowanych ze sobą z uwzględnieniem celu, miejsca i czasu oraz stosowanych wobec ściśle określonych grup ludności lub pojedynczych osób. Celem tego typu operacji jest kształtowanie nastrojów (np. kreowanie atmosfery niezadowolenia), opinii (np. wpływanie na brak zaufania do władzy państwowej), wartości i uczuć (np. prowokowanie niepokoju, niepewności, strachu) w sposób korzystny dla agresora. Chodzi przede wszystkim o wprowadzenie do świadomości osób lub grup społecznych obcej im ideologii i postaw przez tworzenie fałszywych stereotypów oraz narzucenie takiego modelu świata, który implikuje zachowania pożądane przez nieprzyjaciela (np. tworzenie struktur opozycyjnych i organizowanie działań antyrządowych). To z kolei umożliwia destabilizację społeczeństwa przez „rozkładanie go od środka” oraz przygotowywanie warunków umożliwiających realizację działań politycznych, gospodarczych i wojskowych pomysłów dla wroga¹⁴.

Pojęcie operacja informacyjno-psychologiczna jest więc tożsame z pojęciem działania aktywne. Należy bowiem pamiętać, że adaptując zachodnie teorie i terminologię, Rosjanie kierują się własnymi założeniami i logiką oraz przystosowują je do własnych potrzeb. To umożliwia maskowanie metod doskonalonych przez dziesięciolecia przez radzieckie służby specjalne, co potwierdza opinia autorów

¹² H. Romerstein, S. Levchenko, *The KGB Against the "Main Enemy": How the Soviet Intelligence Service Operates Against the United States*, Lexington, Massachusetts, Toronto, s. 272–273.

¹³ А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика...*, s. 326–328.

¹⁴ В.Е. Макаров, *Политические и социальные аспекты информационной безопасности*, Таганрог 2015, s. 162; А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика...*, s. 486–487; *Военно-психологический словарь-справочник*, Ю.П. Зинченко (red.), Москва 2010, s. 221; С.Н. Бухарин, Ю.А. Матвиенко, *Информационно-психологическая война как одна из форм разрешения социально-политических противоречий в современном обществе*, „Информационные войны” 2008, nr 4, s. 2–9; Г.Г. Почепцов, *Информационно-психологическая война*, Москва 2000, s. 49–50. Por. В.Г. Крысько, *Словарь-справочник по социальной психологии*, Москва, 2003, s. 230–231, 238–239.

opracowania przygotowanego pod auspicjami Służby Wywiadu Zagranicznego FR pt. *Historia rosyjskiego wywiadu zagranicznego*. Podkreślają oni, że w okresie zimnej wojny, na różnych etapach pracy wywiadowczej, w celu dezinformowania wywiadów państw przeciwnych ZSRS stworzono kilka oficjalnych terminów, takich jak: akcje wpływu (ros. *акции влияния*), dezinformacja operacyjna (ros. *оперативная дезинформация*), środki (działania) aktywne (ros. *активные мероприятия*), gry operacyjne (ros. *оперативные игры*), środki wsparcia (ros. *мероприятия содействия*) itp. Bez względu na różnicę pomiędzy tymi terminami, wszystkie one oznaczały – i nadal oznaczają – kompleks działań mających na celu wprowadzenie w błąd rzeczywistego lub potencjalnego przeciwnika, a także uzyskanie korzystnej dla siebie reakcji obiektu wpływu, niemożliwej do osiągnięcia przez zastosowanie jawnych metod i środków¹⁵.

W najbardziej ogólnej formie operacje informacyjno-psychologiczne prowadzone podczas kampanii wyborczej przeciwko kandydatowi, grupie osób ubiegających się o urzędy lub wyborcom można podzielić na: operacje pozytywne, czyli takie, które są ukierunkowane na podniesienie oceny kandydata i zwiększenie jego elektoratu, oraz operacje negatywne, których celem jest obniżenie wiarygodności konkurentów, a tym samym zmniejszenie grona ich potencjalnych wyborców. Zarówno jedne, jak i drugie można prowadzić, opierając się na:

- „białym PR-ze” (białej propagandzie), wykorzystywanym przez zidentyfikowanego nadawcę, który nie ukrywa swojego pochodzenia i charakteru. Są to przede wszystkim rządowe środki masowego przekazu (w przypadku FR np. Sputnik i RT, a także polityczne, państwowe, religijne lub inne instytucje, think tanki i fundacje, które zostały oficjalnie powołane do prowadzenia tego rodzaju działalności i nie tuszują swoich intencji oraz ideologii. Ich podstawowe zadanie polega na budowaniu wiarygodności wśród odbiorców;
- „szarym PR-ze” (szarej propagandzie). Mamy z nim do czynienia wtedy, gdy środki masowego przekazu mnożą informacje bez podania ich źródła lub źródeł przekazu, które są lub mogą być niepoprawnie zidentyfikowane. „Szary PR” stosuje się w celu zdezorientowania przeciwnika i podania w wątpliwość jego prawdomówności, wiarygodności, kompetencji, uczciwości itp. Znakomitym przykładem narzędzi „szarego PR-u” są rezonatory dezinformacji w postaci mediów społecznościowych i portali internetowych;
- „czarnym PR-ze” (czarnej propagandzie). Charakteryzuje się on wykorzystaniem fałszywego źródła przekazu, za którym ukrywa się rzeczywisty nadawca rozpowszechniający dezinformację, plotki, pogłoski, mity, sfabrykowane listy, graffiti i ulotki, przedstawiane jako twory organizacji „podziemnych”

¹⁵ *История российской внешней разведки. Том II: 1917–1933 годы*, Е. Примаков (red.), Москва 2014, s. 13. Por. T.L. Thomas, *The Russian Understanding of Information Operations and Information Warfare*, w: *Volume III of Information Age Anthology: The Information Age Military*, D.S. Alberts, D.S. Papp (red.), Washington 2001, s. 783; J. Darczewska, *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Warszawa 2015, s. 14–15.

lub „opozycyjnych”¹⁶. Są to przeważnie materiały wytworzone przez służby specjalne, których autorstwo przypisuje się fikcyjnym lub prawdziwym organizacjom i obywatelom znajdującym się na terenie kraju będącego obiektem agresji. Przykładem takich działań prowadzonych z reguły przez służby specjalne jest tworzenie sieci organizacji pozarządowych (ang. *non-governmental organization*), które są powoływane zgodnie z przepisami prawa kraju, w którym funkcjonują. Faktycznie zajmują się one podważaniem prestiżu i wiarygodności instytucji stojących na straży prawa, zwłaszcza organów ścigania i sił zbrojnych, kupowaniem środków masowego przekazu, desygnowaniem kandydatów do wyborów oraz infiltracją wybranych organów rządowych i samorządowych, co odbywa się pod legendą „obrony wartości demokratycznych”¹⁷.

Według rosyjskich ekspertów dyskredytacja kandydata następuje dwutorowo: przez przeprowadzenie tzw. ataku frontального oraz tzw. ataku partyzanckiego, z wykorzystaniem wspomnianych technik. Do „ataku frontального” dochodzi niezwykle rzadko: podczas wystąpienia w mediach ujawnia się kompromitujące fakty z życiorysu konkurenta. Przeprowadzenie tego typu ataku jest najbardziej skuteczne w okresie od czterech do sześciu dni przed wyborami. Znacznie częściej preferuje się przeprowadzenie „ataku partyzanckiego”, polegającego na wykorzystaniu podmiotów pozornie niezwiązanych z ośrodkiem inicjującym działania. Z reguły odbywa się to przez podanie do publicznej wiadomości kompromitujących informacji lub dezinformacji, niszczących wizerunek kandydata, co może wpłynąć na świadomość wyborców. Najskuteczniejszą formą takich działań są operacje informacyjno-psychologiczne prowadzone w sieci Internet¹⁸. Rosyjscy analitycy wyróżniają trzy rodzaje takich operacji:

1. **Eksplozję informacyjną** (ros. *информационный взрыв*). Jest to pomnażanie jednej lub wielu informacji w jak najkrótszym czasie przez jak największą liczbę kanałów komunikacyjnych (portale, media społecznościowe), których celem jest wywołanie silnej reakcji emocjonalnej wśród określonej grupy społecznej i spowodowanie takich działań władz, które są korzystne z punktu widzenia agresora. Eksplozje informacyjne organizuje się na bazie różnego rodzaju ekscesów, czyli gwałtownych odchyleń od norm kulturowych, politycznych, obyczajowych itd. obowiązujących w danym społeczeństwie¹⁹. Znakomitym

¹⁶ Ю.А. Матвиенко, *Аналитическая реконструкция информационно-психологической операции против кандидата на выборную должность как один из методов противодействия нелегитимным избирательным технологиям*, „Информационные войны” 2009, nr 3, s. 72–74. *Рог. Контрразведывательный словарь...*, s. 234–235.

¹⁷ M. Ajir, B. Vaillant, *Russian Information Warfare: Implications for Deterrence Theory*, „Strategic Studies Quarterly” 2018, nr 12, s. 80.

¹⁸ А.А. Максимов, *Чистые и грязные технологии выборов в России*, Москва 1999, s. 182–184; С.П. Расторгуев, М.П. Литвиненко, *Информационные операции в сети Интернет*, Москва 2014, s. 15–17.

¹⁹ А.В. Борхсениус, *Операции информационной войны. Новая классификация*, „Информационные войны” 2016, nr 3, s. 3–6.

przykładem eksplozji informacyjnej jest wyciek dokumentów rzekomo pozyskanych przez rosyjskich hakerów ze sztabu wyborczego Emmanuela Macrona, które zawierały informacje o treści pornograficznej i światopoglądowej kompromitujące jego współpracowników. Zostały one opublikowane w Internecie i rozpowszechnione na masową skalę 7 maja 2017 r., zaledwie w ciągu 3,5 godziny. Nastąpiło to 48 godzin przed otwarciem lokali wyborczych. Wybór czasu przeprowadzenia operacji nie był przypadkowy – francuskie prawo wyborcze zabrania bowiem kandydatom udzielania publicznych wypowiedzi dwie doby przed głosowaniem. Operacja rosyjskich służb uniemożliwiła kandydatowi odniesienie się do tych informacji²⁰.

- 2. Fala informacyjna** (ros. *информационная волна*). Jest to zespół działań mających na celu doprowadzenie do długotrwałego, stopniowego wzrostu intensywności, rozpowszechniania i uszczegóławiania pożądaných informacji. Do generowania fal informacyjnych wykorzystuje się dezinformację, kampanie reklamowe oraz działania PR. Działanie fali informacyjnej opiera się na „efekcie kuli śniegowej”, który polega na lawinowym rozpowszechnianiu informacji. Ulegają one następnie dalszemu rozprzestrzenieniu, modyfikacji, deformacji i różnej interpretacji, co odbywa się już bez konieczności udziału osób sterujących przekazem. To utrudnia wykrycie ich źródła. W celu wytworzenia wspomnianego efektu wykorzystuje się tzw. wrzutki informacyjne (ros. *информационный вброс*, ang. *fake news*), czyli krótkie informacje, prawdziwe lub fałszywe, skierowane do obiektu (celu) ataku i (lub) jego najbliższego otoczenia, rozpowszechniane przez portale internetowe lub media społecznościowe i wywołujące intensywne emocje. Wrzutki informacyjne

²⁰ J.B. Jeangène Vilmer i in., *Les Manipulations de l'information: un défi pour nos démocraties*, Paris 2018, s. 91, 109–110; G.F. Treverton i in., *Addressing Hybrid Threats*, Bromma 2018, s. 41–42. Interesującym przykładem eksplozji informacyjnej jest tzw. sprawa Lisy, która zdominowała nagłówki mediów i przez dwa tygodnie, w styczniu 2016 r., wpływała na niemiecki dyskurs publiczny. Trzynastoletnia Niemka rosyjskiego pochodzenia zaginęła na 30 godzin i, według doniesień Programu Pierwszego rosyjskiej telewizji (ros. *Первый канал* – publiczna stacja telewizyjna Federacji Rosyjskiej, mająca największy zasięg odbiorców w Rosji – 98,8% populacji), została zgwałcona przez imigrantów. Ta historia okazała się dezinformacją – niemieckiej policji udało się ustalić, że Lisa spędziła tę noc ze znajomymi – ale była intensywnie nagłaśniana w rosyjskich mediach krajowych i zagranicznych (RT, Sputnik, RT Deutsch). Następnie ta informacja trafiła do mediów społecznościowych i portali związanych ze skrajnie prawicowymi ugrupowaniami w Niemczech. Za pośrednictwem Facebooka organizowano demonstracje z udziałem przedstawicieli mniejszości rosyjskiej (Deutschlandrussen) i ugrupowań neonazistowskich. Rosyjskie media zagraniczne działające w Niemczech przedstawiały relacje z tych demonstracji, co wprowadziło je do głównych niemieckich mediów, a ostatecznie doprowadziło do napięć dyplomatycznych pomiędzy Niemcami i Rosją. Rosyjski minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow wydał dwa oświadczenia dotyczące zaniepokojenia niezdolnością niemieckiej policji i sądownictwa do poważnego zajmowania się takimi sprawami, ze względu na poprawność polityczną. Opracowano na podstawie: S. Meister, *The „Lisa Case”: Germany as a Target of Russian Disinformation*, <http://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/lisa-case-germany-target-russian-disinformation/EN/index.htm> [dostęp: 27 III 2019].

są wprowadzane do sieci w określonych odstępach czasu. Ma to na celu uzyskanie tzw. efektu ekspozycji. Jest to okres „ciszy informacyjnej”, czyli technicznej przerwy pomiędzy publikacją poszczególnych wrzutek. Ten czas jest niezbędny do obserwacji i analizy reakcji obiektu oddziaływania przez operatora operacji informacyjno-psychologicznej. Ponadto efekt ekspozycji umożliwia refleksję i przyswojenie przez obiekt treści informacji i jej ładunku emocjonalnego. Efekt ekspozycji jest konieczny po to, aby obiekt popadł w stan ekscytacji (tzw. stan graniczny) i zablokował się psychicznie. Najskuteczniej uczucie lęku wywołujemy sami, wykorzystując nieograniczone możliwości własnej wyobraźni. W wyniku oddziaływania informacji negatywnej, wywołującej intensywne emocje, w umyśle człowieka powstaje obraz przyszłości przez niego niepożądaney. Człowiek, łącząc prawdziwe lub prawdopodobne informacje z powstałą w jego umyśle nadinterpretacją, sam wprowadza się w stan załamania psychicznego, które czyni go plastycznym i podatnym na manipulację. Celem zastosowania tej techniki jest stworzenie tzw. wtórnej fali informacyjnej na poziomie komunikacji interpersonalnej. Ma to spowodować zainicjowanie dyskusji prowadzących do sformułowania opinii korzystnych z punktu widzenia agresora, dotyczących danych wydarzeń, osób i zjawisk oraz pojawienia się plotek. To z kolei umożliwia zwielokrotnienie siły wpływu wywieranego na docelowych odbiorców. Dochodzi do utraty kontroli nad zapoczątkowanym przekazem, ale celem takiego działania nie jest upowszechnienie danej opinii, poglądu lub stanowiska, lecz zdezorientowanie społeczeństwa przez zrelatywizowanie jednego dominującego punktu widzenia. Chodzi o doprowadzenie do zaaprobowania przez społeczeństwo określonych poglądów, działalności konkretnych osób lub ich zdyskredytowania. Według rosyjskich ekspertów najczęściej stosowanymi technikami legalizacji, czyli uprawdopodobnienia wrzutek informacyjnych, są: kontrolowany przeciek informacji, publikacja informacji z powołaniem się na urzędników, którzy chcieli pozostać „anonimowi”, i publiczne oświadczenia dygnitarzy wysokiego szczebla²¹. Interesującym przykładem zastosowania techniki fali informacyjnej wobec obiektu (celu) jest próba dyskredytacji Emmanuela Macrona, kandydata na prezydenta Francji, której się dopuszczano od stycznia do maja 2017 r. Rozpowszechniano wówczas wrzutki informacyjne w postaci plotek, pomówień i teorii spiskowych. Były to np. informacje o rzekomym finansowaniu kampanii E. Macrona przez Arabię Saudyjską i jego homoseksualnych skłonnościach. Insynuowano

²¹ Opracowano na podstawie: А.В. Борхсениус, *Операции информационной войны...*, s. 6–7; Г.В. Грачев, *Личность и общество. Информационно-психологическая безопасность и психологическая защита*, Москва 2003, s. 237–238; А.В. Манойло, Е. Пономарева, *Современные информационно-психологические операции: технологии и методы противодействия*, „Обозреватель” 2019, nr 2, s. 7–9, 13; И.Н. Панарин, *Информационная война: победа в Башкирии*, Москва 2004, s. 24–28.

ponadto, że jest on „agentem USA” sponsorowanym przez „wpływowe homoseksualne lobby” i że ma spółkę na Kajmanach, przez którą wyprowadza olbrzymie kwoty. W publikacji wrzutek informacyjnych, oprócz wykorzystywania rosyjskich mediów i botów, uczestniczyli także użytkownicy portali i mediów społecznościowych sympatyzujący z Marine Le Pen, oficjalnie wspieraną przez Kreml²². Wrzutki informacyjne opierające się na wiadomościach uzyskanych z wycieku e-maili mają na celu podważenie wiarygodności demokratycznych instytucji i zniszczenie przywódców przez przypisanie im popełnienia oszustwa wyborczego, fałszowania wyborów i korupcji politycznej. Istotnym celem tego rodzaju operacji jest także podważenie wiarygodności, zdolności i kompetencji kandydatów w oczach opinii publicznej. Przykładem takiego działania jest rozpowszechnianie bezpodstawnych twierdzeń dotyczących ukrywania złego stanu zdrowia przez Hillary Clinton, do czego doszło podczas kampanii wyborczej na urząd prezydenta Stanów Zjednoczonych w 2016 r.²³

- 3. Operacja wpływu** (ros. *операция влияния*). Jej celem jest oddziaływanie długoterminowe, a jej efekty można zaobserwować dopiero po upływie dłuższego czasu. Obiektami operacji wpływu mogą być poszczególne grupy społeczne, ośrodki władzy, a nawet państwo jako całość. Zmierza ona do

²² J.B. Jeangène Vilmer i in., *Les Manipulations...*, s. 109–110; C. Vaissié, *Poutine peut-il influencer l'élection française?*, <https://www.nytimes.com/2017/04/14/opinion/poutine-peut-il-influencer-lelection-francaise.html> [dostęp: 8 IV 2019].

²³ A. Weisburd, C. Watts, J.M. Berger, *Trolling for Trump: How Russia Is Trying to Destroy Our Democracy*, <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/> [dostęp: 8 IV 2019]. Znakomitym przykładem zastosowania techniki fali informacyjnej w Internecie była operacja informacyjno-psychologiczna przeprowadzona przez Rosjan, wykorzystująca fikcyjne wydarzenie w zakładach Columbia Chemicals w Centerville w parafii St. Mary położonej w stanie Luizjana. Celem operacji było wywołanie paniki i chaosu, co dodatkowo potęgowała data jej przeprowadzenia, czyli trzynasta rocznica zamachów na World Trade Center (WTC). Wielu mieszkańców gminy, w której znajduje się kilkanaście zakładów chemicznych i przeróbki gazu ziemnego, rankiem 11 IX 2014 r. otrzymało alarmujące SMS-y, ostrzegające przed chmurą toksycznego gazu. Równoległe na setkach kont na Twitterze pojawiły się informacje i zdjęcia, które ukazywały płonące instalacje fabryczne, a na wideo pochodzącym rzekomo z kamery na stacji benzynowej był widoczny moment eksplozji. Pod hashtagem #ColumbianChemicals znajdowały się relacje rzekomych naocznych świadków wydarzenia. Twitterowe konta dziennikarzy od Luizjany po Nowy Jork były pełne niepokojących wieści, pytań o skalę katastrofy, zdjęć i filmów włącznie ze screenshotem z portalu CNN, zawierającym wiadomość o eksplozji. Jedynymi, którzy nie mieli pojęcia, co się stało, były dyrekcja i załoga zakładów Columbia Chemicals oraz lokalne służby ratownictwa chemicznego. Screenshot, filmy wideo, zdjęcia, relacje świadków oraz rozsyłane instrukcje alarmowe zostały sfalszowane. Obawy mieszkańców udało się opanować w ciągu dwóch godzin. Opracowano na podstawie: A. Chen, *The Agency*, „The New York Times”, 2 VI 2015 r., <https://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html> [dostęp: 3 IV 2019]; I. Surma, *Pushing the Boundaries of Digital Diplomacy: The International Experience and the Russian Practice*, w: *Proceedings of the 11th International Conference on Cyber Warfare and Security, Boston, University Boston USA 17–18 March 2016*, D.T. Zlateva, W.A. Greiman (red.), Boston 2016, s. 307.

zastąpienia obrazu świata w świadomości grup docelowych wyobrażeniem alternatywnym, korzystnym dla manipulatora. Współczesne operacje wpływu opierają się na metodologii kampanii reklamowych i technik PR. Są prowadzone w czterech sferach: militarnej, ekonomicznej, naukowo-technicznej i kulturowej. Mogą mieć charakter konstruktywny albo destruktywny. W pierwszym przypadku korzysta się z atrakcyjności wizerunku własnego państwa oraz prawdziwych lub wirtualnych obrazów kultury, mody, religii, wartości moralnych itp. w celu ich stopniowego wprowadzania do masowej świadomości społeczeństw. W tym kontekście wykorzystuje się kulturę, historię i dyplomację – jako narzędzia promowania własnych interesów geopolitycznych. Konstruktywne operacje wpływu są najmniej agresywnym sposobem prowadzenia wojny informacyjnej. W rosyjskiej literaturze przedmiotu są one określane jako: dyplomacja publiczna, miękka siła, polityka informacyjna państwa oraz ideologiczna siła państwa.

Celem operacji wpływu o charakterze destruktywnym jest natomiast stopniowa destabilizacja państwa lub niekonstytucyjna zmiana władzy, czyli spowodowanie nieodwracalnych szkód w publicznym porządku państwa przez zastosowanie środków propagandy wywrotowej o charakterze ideologicznym i politycznym oraz tworzenie, finansowanie i kierowanie działalnością różnego rodzaju organizacji i nielegalnych grup opozycyjnych. Synonimy określenia „operacja wpływu o charakterze destruktywnym” stosowane współcześnie przez rosyjskich ekspertów są następujące: dywersja ideologiczna, działalność wywrotowa, broń organizacyjna, technologie kontrolowanego chaosu, tajne operacje nielinearne i kolorowe rewolucje²⁴. Interesującym przykładem zastosowania zarówno konstruktywnych, jak i destruktywnych przedsięwzięć w operacji wywierania wpływu na amerykański proces wyborczy jest działalność rosyjskiego think tanku o nazwie Instytut Demokracji i Współpracy (The Institute for Democracy and Cooperation), który powstał w Nowym Jorku w 2008 r. z inicjatywy moskiewskiego prawnika Anatolija Kuczereny. Oficjalnym zadaniem tego instytutu było monitorowanie amerykańskich rozwiązań społecznych i ustrojowych. Jednak w praktyce jego działania polegały na permanentnej krytyce prawa wyborczego obowiązującego w USA, tamtejszych

²⁴ А.В. Борхсениус, *Операции информационной войны...*, s. 7–8; Н.Н. Тютюнников, *Военная мысль в терминах и определениях. Т. II: Организация Вооруженных Сил*, Москва 2018, s. 107–108; Д.А. Ловцов, Н.А. Сергеев, *Проблема обеспечения «организационной безопасности» России*, „Обозреватель” 1998, nr 11, s. 46–51; Д.А. Ловцов, Н.А. Сергеев, *О проблеме «организационного оружия»*, „Военная мысль” 1999, nr 1, s. 34–40; И.Ю. Сундиев, *Организационное оружие: функциональный генезис и основные направления использования в современной истории России*, „Экономические стратегии” 2013, s. 26–37; И.В. Понкин, *Технологии «мягкой силы» как средство дисфункционализации и разрушения государства*, „Право и образование” 2014, nr 12, s. 95–115.

stosunków społecznych (np. podnoszenie rzekomych nierówności na tle rasowym), amerykańskich działań przeciwko terroryzmowi oraz modelu demokracji liberalnej. To posłużyło jako uzasadnienie ingerencji Rosji w proces wyborczy w Stanach Zjednoczonych i Unii Europejskiej. Ponadto instytut zajmował się infiltracją think tanków i organizacji rządowych zlokalizowanych w USA, takich jak np. Center for Scholars, Brookings Institution, Heritage Foundation oraz Center for the National Interests²⁵. Próba przeprowadzenia konstruktywnej operacji wpływu na amerykańską politykę zagraniczną i wewnętrzną było natomiast przygotowanie raportu *Ekstremizm islamski w Czeczenii. Zagrożenie dla USA*. Dyrektor Instytutu Andranik Migranyan wykorzystał to przedsięwzięcie do usprawiedliwienia rosyjskiej polityki wobec Czeczenii i wskazał, że walka z czeczeńskim terroryzmem leży w interesie zarówno Stanów Zjednoczonych, jak i Rosji, co powinno być przedmiotem współpracy pomiędzy tymi państwami²⁶.

Podobnie jak klasyczna wojna, operacja informacyjno-psychologiczna (operacja wpływu) składa się z sekwencji działań prowadzonych według ściśle określonej koncepcji. Pomimo dość dużej różnorodności rodzajów operacji informacyjno-psychologicznych stosowanych we współczesnej walce informacyjnej, planowanie i przeprowadzanie większości z nich polega na wykorzystaniu tego samego logicznego schematu, co jest praktykowane zarówno w czasie pokoju, jak i wojny, rozumianych w klasycznym znaczeniu tych pojęć²⁷. Schemat planowania i przeprowadzania operacji informacyjno-psychologicznych składa się z pięciu etapów i jest następujący:

- **Polityczna stratyfikacja (segmentacja) społeczeństwa.** Na tym etapie prowadzi się działania, których celem jest podzielenie zintegrowanego społeczeństwa na segmenty, frakcje i grupy. Według rosyjskich teoretyków walki informacyjnej segment społeczny to jednolita grupa obywateli aktywnych społecznie i politycznie, którzy działają z uwzględnieniem określonych przekonań i poglądów politycznych, dążąc do realizacji własnych praw i wolności niezależnie od innych uczestników procesu politycznego lub wspólnie z nimi. Na etapie politycznej stratyfikacji społeczeństwa nie dochodzi jeszcze do zastosowania technik obróbki świadomości społecznej. Celem takiej stratyfikacji jest wyselekcjonowanie docelowych odbiorców i stworzenie nowych lub wykorzystanie istniejących kanałów komunikacji, umożliwiających

²⁵ D.E. Tromblay, *Intelligence and the Intelligentsia Exploitation of U.S. Think Tanks by Foreign Powers*, „International Journal of Intelligence and Counterintelligence” 2018, nr 31, s. 8–9.

²⁶ *Islamist Extremism in Chechnya. A Threat to the U.S. Homeland? Joint Hearing before the Subcommittee on Europe, Eurasia and Emerging Threats and the Subcommittee on Terrorism, Non-proliferation and Trade of the Committee of Foreign Affairs House of Representatives, April 26, 2013*, Washington 2013, s. 18–24, 26, 46–48.

²⁷ А.В. Манойло, *Технологии несилового разрешения современных конфликтов*, Москва 2014, s. 282.

dotarcie przekazu przygotowanego przez agresora do tych odbiorców²⁸. Według pułkownika Władimira Krys'ki na tym etapie prowadzi się tzw. badanie obiektów wojny (operacji) psychologicznej, które jest długotrwałym, złożonym procesem pozyskiwania, obróbki i gromadzenia informacji dotyczących mentalności, zwyczajów, norm i wartości wroga, realizowanym przez zastosowanie różnorodnych metod pracy wywiadowczej²⁹.

- **Polityczna polaryzacja frakcji (grup) społecznych odgrywających główną rolę w scenariuszu operacji (tzw. grupy kluczowe).** Aby przekształcić segmenty, grupy i frakcje powstałe w wyniku stratyfikacji w posłuszne narzędzie niezbędne do zrealizowania celów operacji informacyjno-psychologicznej, konieczne jest ukształtowanie w świadomości tworzących je osób systemu norm zachowania politycznego, korzystnego dla agresora. Nosi on nazwę „imperatyw polityczny”. Tworzenie systemu, który gwarantuje takie zachowanie, zachodzi w wyniku wywierania wpływu na warstwę lub grupę społeczną za pomocą ideologii opracowanej w ośrodku prowadzącym operację informacyjno-psychologiczną. W tym przypadku nie chodzi o rozbitcie tych grup lub ich sparaliżowanie, co może sugerować określenie „polaryzacja”, lecz przeciwnie – o ich organizowanie i zdynamizowanie ich działalności. To z kolei uczyni z nich podmioty destabilizacji, tzw. grupy tarany lub grupy zapalne (określenia Rogera Mucchiello)³⁰, które łatwo sprowokować do działań wywrotowych³¹. Interesujące uwagi dotyczące sposobów polaryzacji grup i frakcji społecznych zawiera opracowanie autorstwa wspomnianego wyżej pułkownika W. Krys'ki³², według którego główny cel operacji informacyjno-psychologicznej to:

²⁸ Tamże, s. 283–287. Por. В.В. Кульба і in., *Характеристики, методы и функции информационного управления*, „Информационные войны” 2009, nr 2, s. 36; В.В. Кульба і in., *Планирование и реализация информационного управления*, „Информационные войны” 2010, nr 3, s. 59–69.

²⁹ В.Г. Крысько, *Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт)*, Минск 1999, s. 182–183.

³⁰ R. Mucchielli, *La subversion*, Paris 1976, s. 111.

³¹ А.В. Манойло, *Технологии несилевого разрешения современных конфликтов...*, s. 288 i nast.

³² Władimir Krys'ko (ur. 16 II 1949 r.) – sowiecki (rosyjski) specjalista w zakresie wojny psychologicznej, obecnie pułkownik w stanie spoczynku, doktor nauk psychologicznych, od 1992 r. profesor. W 1972 r. ukończył fakultet propagandy specjalnej w Wojskowym Instytucie Języków Obcych. Historia tego instytutu stanowi spektakularny przykład zmiany podejścia władz Federacji Rosyjskiej do analizowanej problematyki. W latach 90. XX w. propaganda specjalna zniknęła z programów nauczania WIJO, powróciła w roku 2000, po reorganizacji uczelni. Dawny WIJO to obecnie Wydział Informacji Wojskowej i Języków Obcych Wojskowego Instytutu Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej. Kształci specjalistów w zakresie „pozyskiwania informacji zagranicznych i komunikacji wojskowej”, „analizy informacji” oraz „monitoringu i opracowania informacji wojskowych” (szerzej o pracach instytutu zob. J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Warszawa 2014, s. 9). W latach 1977–1980 Krys'ko pracował jako wykładowca w Katedrze Psychologii Wojskowej i Pedagogiki

(...) pogłębienie sprzeczności istniejących pomiędzy pewnymi grupami ludzi aż do poziomu krytycznego, co pozwoli na zmniejszenie zdolności bojowej wrogich oddziałów, a także zdolności ludności cywilnej do stawienia oporu. Realizacja tego celu odbywa się przez położenie nacisku na istnienie różnic pomiędzy grupami społecznymi. Najważniejsze z nich to różnice społeczno-klasowe i etniczno-religijne (...). Radykalizowanie sprzeczności o charakterze społeczno-klasowym jest prowadzone przez organy wojny psychologicznej w celu pogłębienia naturalnych różnic istniejących pomiędzy grupami społecznymi wrogiego państwa i doprowadzenia do „punktu wrzenia” na ich tle. Wykorzystuje się niezadowolenie ludzi z przywództwa militarno-politycznego kraju i z pozycji, jaką zajmują w społeczeństwie, a także specjalnie zorganizowane prześladowania, naciski i prowokacje. W rezultacie powstaje „piąta kolumna”, czyli kategoria osób, które są wrogo nastawione do polityki własnego państwa i potencjalnie gotowe do udzielenia pomocy wrogowi (...). Podżeganie do zaostrenia sprzeczności etniczno-religijnych polega przede wszystkim na wykorzystaniu podmiotów, którymi są zazwyczaj mniejszości narodowe i religijne żyjące na terytorium wrogiego państwa oraz ich przedstawiciele pełniący służbę w siłach zbrojnych (tłum. aut)³³.

- **Zainicjowanie działalności politycznej frakcji (grup społecznych) zgodnej z rolą przypisaną im w planie operacji.** Na tym etapie dochodzi do wywierania wpływu informacyjnego na daną grupę przez zewnętrzny ośrodek prowadzący działania informacyjno-psychologiczne. Następuje wówczas reakcja segmentu, grupy lub frakcji zgodna z imperatywem politycznym ukształtowanym przez agresora w świadomości osób tworzących tę grupę.
- **Kontrolowana reakcja łańcuchowa.** Jest to aktywność danej grupy społecznej – pożądana przez agresora – która jest stymulowana w wyniku przekazywania przez niego kolejnych bodźców informacyjnych.
- **Korekta początkowego planu operacji informacyjno-psychologicznej.** Jest to forma sprzężenia zwrotnego³⁴ w scenariuszu działania. Obejmuje ona ocenę

Nowosybirskiego Uniwersytetu Wojskowo-Politycznego, w latach 1980–1990 był z kolei wykładowcą Akademii Wojskowo-Politycznej im. W. Lenina w Moskwie, w latach 1990–1994 zajmował stanowisko profesora w Instytucie Czerwonego Sztandaru im. Jurija Andropowa w Moskwie, a od 1991 r. – w Akademii Wywiadu Zagranicznego. Następnie, do 1999 r., był wykładowcą Katedry Zagranicznej Informacji Wojskowej Uniwersytetu Wojskowego Ministerstwa Obrony FR. Obecnie jest zatrudniony w Katedrze Reklamy i Kontaktów ze Społeczeństwem w Instytucie Marketingu Państwowego Uniwersytetu Zarządzania w Moskwie. Opracowano na podstawie: *Военно-психологический словарь-справочник...*, s. 547–548.

³³ В.Г. Крысько, *Секреты психологической войны...*, s. 82, 101, 106.

³⁴ Sprzężenie zwrotne występuje wtedy, gdy jeden obiekt oddziałuje na drugi, a z kolei ten drugi oddziałuje na pierwszy – inaczej mówiąc, kiedy oddziaływania pomiędzy obiektami są wzajemne. Stąd wynikają twierdzenia: o przyczynach reakcji (reakcja każdego z dwóch sprzężonych ze sobą obiektów jest spowodowana przez reaktywność jednego obiektu i reakcję drugiego) oraz o wpływie poprzednich reakcji (reakcja sprzężonych ze sobą obiektów zależy od ich poprzednich reakcji, które z kolei zależą od reakcji jeszcze wcześniejszych itd., wówczas dojdzie się do zasadniczej roli pierwszej reakcji, od której zaczął się cały przebieg sprzężenia zwrotnego). Opracowano

skuteczności operacji (porównanie jej rzeczywistych wyników z oczekiwanymi) i opracowanie poprawek korygujących założenia początkowe³⁵.

Modelowym przykładem przygotowania i przeprowadzenia operacji wpływu o charakterze destruktywnym na podstawie powyższych założeń jest wykorzystanie rasowych, religijnych i ekonomicznych podziałów w społeczeństwie amerykańskim oraz separatystycznych nastrojów panujących wśród części skrajnie prawicowych środowisk na południu Stanów Zjednoczonych podczas wyborów prezydenckich w 2016 r. Celem Rosji było wykorzystanie tych czynników do wywołania konfliktów na tle etnicznym, religijnym i światopoglądowym, co miało doprowadzić do wewnętrznej destabilizacji USA, czyli do realizacji czegoś, co rosyjscy eksperci określają pojęciem miękki (aksamitny, kolorowy) rewolucyjny scenariusz wojny informacyjnej³⁶. Należy podkreślić, że koncepcja wykorzystania wszelkich napięć i konfliktów, zwłaszcza tych na tle rasowym, do realizacji rosyjskich celów geopolitycznych w Stanach Zjednoczonych, narodziła się w okresie zimnej wojny³⁷. Obecnie została ona zmodyfikowana przez Aleksandra Dugina, który w swoim fundamentalnym dziele pt. *Podstawy geopolityki*, zalecanym jako podręcznik na rosyjskich akademiach wojskowych i dyplomatycznych, przedstawił ją następująco:

Projekt eurazjatycki postuluje ekspansję w Ameryce Południowej i Środkowej w celu wyrwania ich spod kontroli Ameryki Północnej (tutaj należy wykorzystać czynnik hiszpański jako tradycyjną alternatywę dla czynnika anglosaskiego), a także prowokowanie wszelkich rodzajów niestabilności i separatyzmu

---

na podstawie: J. Kossecki, *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi. Socjotechnika, socjocybernetyka, psychocybernetyka. Skrypt dla oficerów Policji*, Kielce 2001, s. 25–27

³⁵ A.В. Манойло, *Технологии несилового разрешения современных конфликтов...*, s. 283, 295–296, 299. Por. В.В. Цыганов, В.И. Ковалев, Ю.Г. Бочкарева, *Стратегия информационной операции по рефлексивному управлению противостоящим актором конфликта*, „Информационные войны” 2013, nr 3, s. 10–17.

³⁶ „Miękki” („aksamitny”, „kolorowy”) scenariusz prowadzenia wojen informacyjnych polega na „eksporcie pokojowych rewolucji”, czyli tworzeniu w kraju rewolucyjnej sytuacji, która doprowadzi do zmiany władzy bez konieczności bezpośredniej, zewnętrznej interwencji zbrojnej i okupacji terytorium. Strategicznym celem wojny informacyjnej prowadzonej zgodnie z „miękkim” („aksamitnym”, „kolorowym”) scenariuszem jest demoralizacja ludności i nakłonienie przywódców kraju do rezygnacji ze sprawowanych funkcji bez konieczności dokonania agresji zbrojnej, następnie wybranie posłusznym sobie prezydenta i rządu. Jeśli wdrożenie „miękkiego” („aksamitnego”, „kolorowego”) scenariusza wojny informacyjnej jest niemożliwe, konieczne jest rozpoczęcie realizacji scenariusza siłowego. Zob. В.К. Новиков, С.В. Голубчиков, *Современные сценарии ведения информационных войн и их итоги*, „Вестник Академии военных наук” 2017, nr 2, s. 65.

³⁷ Szerzej na ten temat zob. Ch. Andrew, V. Mitrokhin, *The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York 1999, s. 237–239; *Federal Bureau of Investigation. The Communist Party and the Negro 1953–1956*, Washington 1956, s. 154; В. Буковский, *Московский процесс. Часть 1*, Москва–Париж 1996, s. 23–24.

w granicach USA (tu można się oprzeć na sile politycznej afroamerykańskich rasistów). Starożytna rzymska formuła „A poza tym sądzę, że Kartaginę należy zniszczyć” stanie się głównym hasłem Imperium Eurazjatyckiego, tak jak ono jest istotą całej geopolitycznej, planetarnej strategii pobudzającej eurazjatycki kontynent do wypełnienia swojej misji (...). Tak więc obecnie problem geopolityczny planetarnego Zachodu w najszerszym znaczeniu dla Rosji dzieli się na dwa komponenty – Zachód jako Ameryka i Zachód jako Europa. Z geopolitycznego punktu widzenia te dwie rzeczywistości mają różne znaczenia. Zachód, podobnie jak Ameryka, jest absolutnym geopolitycznym przeciwnikiem Rosji, biegunem przeciwnym do tendencji eurazjatyckiej, centrum atlantyzmu. Pozycyjna wojna geopolityczna z Ameryką stanowiła i stanowi istotę całej eurazjatyckiej geopolityki, począwszy od połowy XX wieku, kiedy to rola USA stała się oczywista. Pod tym względem pozycja heartlandu jest jasna. Konieczne jest przeciwstawienie się amerykańskiej, atlantyckiej geopolityce na wszystkich poziomach i we wszystkich regionach świata, przez podejmowanie prób maksymalnego osłabienia, zdemoralizowania, deprecji i ostatecznego pokonania wroga. Szczególnie ważne jest spowodowanie geopolitycznej niestabilności w amerykańskich stosunkach wewnętrznych przez popieranie i umacnianie wszelkiego rodzaju separatyzmów, różnych konfliktów etnicznych, społecznych i rasowych, wszystkich ruchów dystrydenckich – ekstremistycznych, rasistowskich i grup sekciarskich, które destabilizują wewnętrzne procesy polityczne w Stanach Zjednoczonych. Oprócz tego należy wspierać tendencje izolacjonistyczne w polityce amerykańskiej, tezy kręgów (często prawicowo-republikańskich), które uważają, że Stany Zjednoczone powinny ograniczać działalność polityczną tylko do swoich wewnętrznych problemów. Utrzymanie takiego stanu rzeczy jest dla Rosji korzystne nawet wtedy, gdy polityka izolacjonistyczna zostanie zrealizowana tylko w ramach oryginalnej wersji doktryny Monroe, która zakłada, że USA ograniczy swoje wpływy do obydwu Ameryk. To bynajmniej nie oznacza, że Eurazja powinna jednocześnie porzucić destabilizację świata latynoamerykańskiego, starając się pozbyć USA kontroli nad niektórymi regionami. Wszystkie poziomy presji geopolitycznej na Stany Zjednoczone powinny być zastosowane jednocześnie, podobnie jak antyeurazjatycka polityka atlantyzmu „sponsorowała” procesy upadku Układu Warszawskiego, jedności państwowej ZSRR oraz dalszego etnicznego i terytorialnego rozpadu Rosji pod pretekstem jej regionalizacji aż do jej całkowitego zniszczenia. Heartland jest zmuszony odplacić Cywilizacji Morza tą samą monetą. Ta symetria jest logiczna i rozsądna. Wszystko to jest głównym zadaniem „zagranicznej geopolityki” Rosji względem USA, dlatego bardziej szczegółowa analiza wykracza poza zakres tej pracy (tłum. aut.)³⁸.

Podczas przygotowywania operacji informacyjno-psychologicznych Rosjanie dokonali stratyfikacji społeczeństwa amerykańskiego według kryteriów światopoglądowych, etnicznych i rasowych. Wyodrębniono przede wszystkim segment złożony z Afroamerykanów (w tym czarnych nacjonalistów) oraz segment złożony z białych

³⁸ А.Г. Дугин, *Основы геополитики*, Москва 1997, s. 248, 366–367.

Anglosasów wyznania protestanckiego (z ang. *White Anglo-Saxon Protestant – WASP*)³⁹, który podzielili na grupę liberałów i konserwatystów. Osobne grupy docelowe mieli stanowić Latynosi i Muzułmanie oraz środowiska LGBT. Następnie rosyjscy eksperci z Agencji Badań Internetowych (Internet Research Agency, IRA)⁴⁰ dokonali polaryzacji wyselekcjonowanych grup społecznych. Zastosowali przy tym dwie strategie: pierwsza polegała na odwoływaniu się do narracji wspólnych dla konkretnej grupy, takich jak np. wspieranie weteranów i policji (w przypadku wyborców o poglądach konserwatywnych i prawicowych), lub dumy z rasy i dziedzictwa (biali supremacjoniści, skrajna prawica). Następnie członkowie wyżej wymienionych grup byli nakierowywani na strony Facebooka oraz Instagramu skonfigurowane przez IRA z zastosowaniem taktyki clickbait⁴¹. Na podstawie analizy postów należy stwierdzić, że IRA umieszczała na tych stronach treści, do których potencjalni użytkownicy Internetu byli przyciągani za pomocą reklam. Dalej strony administrowane przez pracowników IRA publikowały informacje, które miały wzbudzać oburzenie i podgrzewać nastroje członków tych grup. Wyborcy o poglądach konserwatywnych byli aktywnie zachęceni do wsparcia Donalda Trumpa. Z kolei inni wyborcy byli namawiani do zbojkotowania wyborów, powstrzymania się od głosowania na Hillary Clinton lub szerzenia cynizmu na temat

³⁹ Zob. E.P. Kaufmann, *The Rise and Fall of Anglo-America*, Boston 2004.

⁴⁰ Agencja Badań Internetowych (Агентство интернет-исследований, Internet Research Agency – IRA), znana także pod nazwą „Trolle z Olgino”, to rosyjska firma z siedzibą w Sankt Petersburgu, która zajmuje się wywieraniem wpływu w sieci Internet. Według raportu sporządzonego przez Wspólnotę Wywiadowczą Stanów Zjednoczonych, główny inwestor firmy ma związki z rosyjskim wywiadem, natomiast IRA już od 2015 r. rozpoczęła działania pod kątem ingerencji w amerykańskie wybory prezydenckie. Agencja wykorzystuje fałszywe konta zarejestrowane w głównych portalach społecznościowych, na forach dyskusyjnych, witrynach internetowych gazet i w usługach hostingowych. Prowadziła walkę informacyjną, promując geopolityczne interesy Kremla na Ukrainie i Bliskim Wschodzie, a także próbowała wywierać wpływ na wynik wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych w 2016 r. Zob. *US Senate. Open Hearing on the Intelligence Community Assessment of Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, One Hundred Fifteenth Congress, first session, Tuesday, January 10, 2017*, Washington 2018, s. 20.

⁴¹ Clickbait (ang. *click* – kliknięcie, *bait* – przynęta) to zjawisko internetowe polegające na celowym przyciąganiu uwagi czytelnika przez wykorzystanie tytułów lub miniatur, które wyolbrzymiają faktyczną treść i znaczenie określonego artykułu. Głównym celem clickbaitu jest generowanie zysków z reklam internetowych, które „wyskakują” równolegle z kliknięciem w nagłówek, co odbywa się kosztem rzetelności informacji. Clickbait charakteryzuje się sensacyjnym nagłówkiem i (lub) miniaturką przyciągającą uwagę. Ma to zachęcić do kliknięcia w tak oznaczony materiał oraz (co staje się standardem) jego udostępniania w serwisach społecznościowych. Clickbait dostarcza krótkie, chwytliwe hasła, które budzą ciekawość użytkowników Internetu. Takie hasła jednak, choć mają silne zabarwienie emocjonalne, są na ogół luźno powiązane z treścią samego artykułu (bywa nawet, że nie są powiązane wcale). Cechą charakterystyczną clickbaitu jest konieczność kliknięcia w artykuł, aby przejść do właściwej treści. Zob. K. Thiel, *Avoiding Clickbait*, New York 2019.

udziału w wyborach w ogóle⁴². Przekaz kierowany do poszczególnych segmentów był następujący:

- **Afroamerykanie.** Rosyjska narracja miała na celu podważenie zaufania tej grupy do instytucji państwowych i ustroju demokratycznego. Bazowano przede wszystkim na gniewie i frustracji Afroamerykanów z powodu nierówności strukturalnych i ekonomicznych, z którymi muszą się zmagać. Akcent położono głównie na problemie przemocy ze strony policji, ubóstwie, bezrobociu i braku dostępu do edukacji. Te kampanie doprowadziły do wytworzenia przekonania, że najlepszym sposobem na polepszenie sytuacji Afroamerykanów jest zbojkotowanie wyborów i skupienie się na innych problemach.
- **Wyborcy o poglądach konserwatywnych i prawicowych.** Celem operacji informacyjno-psychologicznej wobec tego audytorium było przede wszystkim zachęcenie do oddania głosów na Donalda Trumpa oraz wywołanie oburzenia przez publikowanie postów dotyczących negatywnych ocen cudzoziemców, których pozycja rosła kosztem obywateli USA. Narracja przygotowana przez Rosjan opierała się na krytyce i stygmatyzacji mniejszości narodowych, szczególnie muzułmanów i Afroamerykanów (na przykład pytania dotyczące burki: *Kto kryje się za maską? Mężczyzna? Kobieta? Terrorysta?* czy rozpowszechnianie wizerunku muzułmanów jako terrorystów i dewiantów seksualnych). Ponadto odwoływano się także do zwolenników wolnego dostępu do broni oraz nacjonalistów, ze szczególnym uwzględnieniem teksańskiego secesjonizmu i tożsamości Południa. Rozpowszechniano także informacje dotyczące złego traktowania weteranów i policjantów przez administrację prezydenta Baracka Obamy i jednocześnie wskazywano, że ta sama administracja lepiej odnosiła się do uchodźców.
- **Środowiska LGBT i wyborcy o poglądach liberalnych.** Głównym celem narracji kierowanej do tej grupy było doprowadzenie do pogłębienia konfliktu ze środowiskami negatywnie ustosunkowanymi do działalności politycznej środowisk homoseksualnych (na przykład niektóre grupy religijne, wyborcy konserwatywni oraz prawicowi). Podobnie jak w przypadku Afroamerykanów próbowano podważyć zaufanie przedstawicieli tych środowisk do systemu politycznego, który rzekomo miał być wobec nich nietolerancyjny i opresyjny. Rosjanie, wykorzystując środowiska LGBT jako tzw. grupę taranową, dążyli do zwiększenia podziałów pomiędzy wyborcami liberalnymi a konserwatywnymi przez eksponowanie praw politycznych mniejszości seksualnych.
- **Wyborcy pochodzenia meksykańskiego.** Analogicznie jak to miało miejsce w przypadku Afroamerykanów i osób ze środowisk LGBT, Rosjanie próbowali przede wszystkim podważyć ich zaufanie do instytucji amerykańskiego systemu politycznego przez eksponowanie wątków dotyczących dyskryminacji,

⁴² P.N. Howard, B. Ganesh, D. Loitsiou, *The IRA and Political Polarization in the United States*, Oxford 2018, s. 17–18.

deportacji i państwowej opieki zdrowotnej. Próbowano także kreować postawy nacjonalistyczne, co ułatwiałoby antagonizowanie wyborców pochodzenia meksykańskiego z przedstawicielami innych mniejszości narodowych i etnicznych.

- **Wyborcy wyznania muzułmańskiego.** Główna strona adresowana do tej społeczności przez Agencję Badań Internetowych miała tendencję do promowania pozytywnej narracji na temat islamu i muzułmanów. Z jednej strony podziwiano historię muzułmanów oraz ich przywiązanie do tradycji i podkreślano współczucie, jakim mieli się wykazać wobec ofiar ataków terrorystycznych, z drugiej natomiast rozpowszechniano informacje zawierające podejrzenia tej społeczności wobec intencji rządu USA i jego polityki zagranicznej. Tę narrację należy interpretować jako próbę ukazania muzułmanów jako mniejszości niestabilnej i ukrywającej swoje prawdziwe zamiary⁴³.

Analiza treści skierowanych do poszczególnych grup docelowych jednoznacznie wskazuje, że celem rosyjskiej operacji informacyjno-psychologicznej było zantagonizowanie tych środowisk przez eskalowanie podziałów między nimi, co mogło doprowadzić do użycia przemocy fizycznej i sprowokowania rozruchów. Znakomitą okazję do zrealizowania tego przedsięwzięcia stanowiły wybory prezydenckie, gdyż jak stwierdził pułkownik A. Manojło, masowe wykorzystanie mediów oraz innych środków oddziaływania w procesie wyborczym powoduje, że ich wpływ na ludzką świadomość i podświadomość staje się znacznie większy⁴⁴.

Tezę o eskalacji konfliktów na tle rasowym, etnicznym, religijnym i doprowadzeniu do destabilizacji sytuacji wewnętrznej w USA przez krwawe zamieszki potwierdza to, że Agencja Badań Internetowych w okresie od czerwca do listopada 2016 r. zorganizowała kilka wieców politycznych w całym kraju. W demonstracjach zorganizowanych przez Rosjan brali udział zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy Donalda Trumpa i Hillary Clinton, co należy interpretować jako próbę doprowadzenia do konfrontacji pomiędzy i tak już zwaśnionymi obozami politycznymi⁴⁵. W tym kontekście szczególnie istotna jest aktywność na Facebooku grupy o nazwie „Serce Teksasu” (Heart of Texas). Ta aktywność była adresowana do zwolenników ruchów separatystycznych i skrajnie prawicowych w USA. Począwszy od 2000 r. ściśle związki z Kremlm nawiązały przede wszystkim ruchy secesyjne z Kalifornii i Teksasu. Chodzi m.in. o Marcusa Ruiza Evansa i Louisa Marinello, lidera kampanii „Tak dla Niepodległości Kalifornii” („Yes California Independence”) powiązanej z Antyglobalistycznym Ruchem Rosji (Антиглобалистское движение России) oraz o przywódcę Teksasńskiego Ruchu

⁴³ Tamże, s. 18–19. Por. R. DiResta i in., *The Tactics & Tropes of the Internet Research Agency*, Washington 2018, s. 33–39, 69–71.

⁴⁴ А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика...*, s. 326.

⁴⁵ A. Parlapiano, J.C. Lee, *The Propaganda Tools Used by Russians to Influence the 2016 Election*, <https://www.nytimes.com/interactive/2018/02/16/us/politics/russia-propaganda-election-2016.html> [dostęp: 9 IV 2019].

Nacjonalistycznego (Texas Nationalist Movement) Nathana Smitha, który regularnie bierze udział w konferencjach dotyczących separatyzmów organizowanych w Moskwie oraz korzysta ze wsparcia finansowego i medialnego Sputnika oraz RT⁴⁶. Bliskie relacje z kremlowskim geopolitykiem A. Duginem utrzymują także David Duke, przywódca białych supremacjonistów i były prominentny członek Ku Klux Klanu, oraz lider amerykańskiej alternatywnej prawicy (alt-right) Richard Spencer, którego była żona Nina Kouprianova zajmowała się przekładem dzieł A. Dugina na język angielski⁴⁷. Grupa „Serce Teksasu” powstała w 2015 r. Została założona prawdopodobnie przez osoby pracujące dla Agencji Badań Internetowych. Witryna zyskała status najpopularniejszej strony zwolenników secesji w USA i była częścią rozległej rosyjskiej operacji wpływu, sfinansowanej i przeprowadzonej przez 80 osób działających w Sankt Petersburgu i w USA. Do września 2017 r., kiedy to Facebook zdecydował się zamknąć stronę, liczba użytkowników, którzy ją obserwowali, wzrosła do 225 000. Na „Heart of Texas” umieszczano treści ksenofobiczne, przeciwne emigrantom, uchodźcom, muzułmanom, liberałom, środowiskom LGBT, wegetarianom i... Hillary Clinton. Grupa posługiwała się niepocholebny, sfalszowanym portretem H. Clinton z hashtagem #PureEvil, który zawierał sfabrykowane zdjęcie przedstawiające kandydatkę w uścisku z Osamą bin Ladenem i Adolfem Hitlerem jako zwolenniczkę wprowadzenia kontroli broni wśród obywateli. Ponadto strona promowała obraz świata charakterystyczny dla amerykańskich środowisk skrajnie prawicowych przez udostępnianie treści i memów dotyczących teorii spiskowych Alexa Jonesa, zwłaszcza w odniesieniu do manewrów wojskowych Jade Helm. Nakłaniała także do ponownej secesji stanu Texas, popierała zbrojne powstanie w Malheur i zachęcała białych supremacjonistów do powrotu do przeszłości Ameryki. W maju i listopadzie 2016 r. użytkownicy profilu „Serce Teksasu” postanowili przenieść swoją wirtualną działalność do świata rzeczywistego. Przez kreowanie fałszywych wydarzeń (tzw. *flash mob*) zainspirowali zorganizowanie kilku demonstracji i wystąpień w całym stanie. Twierdzono, że (...) *nadszedł czas, aby powiedzieć stanowcze „nie” rabusiom establishmentu (...)* i że zwycięstwo wyborcze H. Clinton doprowadziłoby do wzrostu podatków, które miały być przez nią przeznaczone na wyżywienie nielegalnych imigrantów. Ponadto – jak pisali organizatorzy – wygrana H. Clinton spowodowałaby wzrost liczby uchodźców, meczetów, zamachów terrorystycznych oraz wprowadzenie zakazu posiadania broni. Niektórzy administratorzy witryny, podając się za Amerykanów i nie ujawniając swojego rosyjskiego pochodzenia, porozumieili się z niczego nie podejrzewającymi wolontariuszami uczestniczącymi w kampanii D. Trumpa oraz innymi działaczami, aby skoordynować działania polityczne. Ponadto Rosjanie

⁴⁶ C. Michael, *Inside the Russian Effort to Fuel American Secessionists. Flights to Russia, Embassies in Moscow, Fake Social Media Accounts Galore. But for What?*, <https://thinkprogress.org/russia-texas-california-separatism-9809aca9f61d/> [dostęp: 4 IV 2019].

⁴⁷ G. Michael, *Useful Idiots or Fellow Travelers The Relationship between the American Far Right and Russia*, „Terrorism and Political Violence” 2019, nr 31, s. 72–73; M. Wendling, *Alt-Right: From 4chan to the White House*, London 2018, s. 202; G. Lachman, *Dark Star Rising: Magick and Power in the Age of Trump*, New York 2018, s. 80.

skontaktowali się z osobą związaną z jedną z oddolnych teksańskich organizacji, która doradziła im, aby skupili swoje wysiłki na takich stanach, jak Kolorado, Wirginia i Floryda. Grupa „Heart of Texas” odniosła sukces, prowokując zorganizowanie w Houston 21 maja 2016 r. wiecu pod hasłem „Stop islamizacji Texasu”. To z kolei wywołało gwałtowną reakcję muzułmanów, którzy przybyli na miejsce poinstruowani na Facebooku przez inną rosyjską grupę o nazwie „United Muslims of America”. Kilkanaście osób przybyłych na to wydarzenie miało karabiny, flagi Southern Cross i banery z napisem „Białe życie”. Warto podkreślić, że administratorzy grupy „Heart of Texas” zachęcali użytkowników do zabrania ze sobą broni palnej. Na miejscu okazało się, że stanęli twarzą w twarz z dużo większą liczbą uczestników kontrmanifestacji. Tylko stanowcza reakcja policji nie doprowadziła do rozlewu krwi. Co więcej, administratorzy strony, organizując manifestacje i uzyskując poparcie online, pozyskali tożsamość potencjalnych zwolenników secesji Teksasu, którzy zadeklarowali, że wstąpią do Teksańskiego Ruchu Nacjonalistycznego – organizacji otrzymującej finansowe wsparcie z Kremla. Mimo że Rosjanie oficjalnie nie przyznali się do odpowiedzialności za funkcjonowanie strony, wiele poszlak wskazuje na to, że była ona narzędziem operacji wpływu mającej na celu wykorzystanie kampanii wyborczej do zdestabilizowania sytuacji wewnętrznej w USA przez wywołanie konfliktów na tle narodowościowym, rasowym i ekonomicznym. Poszlaki wskazujące na udział Rosjan w stworzeniu i wykorzystywaniu witryny są następujące: błędy ortograficzne i struktura gramatyczna postów umieszczanych na profilu, taktyczne cele witryny wiążące ją z interesami Kremla (retoryka zbieżna z równoległe funkcjonującymi stronami stanowiącymi nośnik narracji pożądaną przez Rosję), fakt, że strona została zamknięta w tym samym czasie co setki innych fałszywych stron powiązanych z Rosją oraz współpraca strony z teksańską organizacją separatystyczną finansowaną przez Moskwę⁴⁸.

Pomimo wykrycia i nagłośnienia prób ingerencji Rosjan w wybory prezydenckie w USA nie doszło do zakończenia operacji informacyjno-psychologicznej prowadzonej z polecenia Kremla. W 2018 r. ujawniono materiały zgromadzone przez specjalnego agenta FBI Davida Holta, które posłużyły jako akt oskarżenia jednej z Rosjanek. Lektura dokumentu wskazuje na to, że w 2017 r., a więc już po wyborach prezydenckich, operacja informacyjno-psychologiczna była nadal prowadzona. Weszła w fazę korekcji i sprzężenia zwrotnego. Potwierdzają to m.in. fragmenty instrukcji przeznaczonych dla rosyjskich trolli operujących w sieci, które uwzględniają obserwacje i niuanse pochodzące

⁴⁸ C. Michael, *How Russia Created the Most Popular Texas Secession Page on Facebook. When is a Texan not a Texan?*, <https://extranewsfeed.com/how-russia-created-the-most-popular-texas-secession-page-on-facebook-fd4dfd05ee5c> [dostęp: 9 IV 2019]; K.H. Jamieson, *Cyberwar. How Russian Hackers and Trolls Helped Elect a President*, Oxford 2018, s. 12, 71, 84, 88, 91, 94, 127, 134–135; *Open Hearing: Social Media Influence in the 2016 U.S. Election. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. One Hundred Fifteenth Congress. First Session, Wednesday, November 1, 2017*, Washington 2018, s. 50, 65; S. Shane, *How Unwitting Americans Encountered Russian Operatives Online?*, <https://www.nytimes.com/2018/02/18/us/politics/russian-operatives-facebook-twitter.html> [dostęp: 9 IV 2019].

z początkowej fazy operacji. Postanowiono wziąć je pod uwagę, aby działania Rosjan uczynić bardziej skutecznymi. Dla przykładu warto przytoczyć kilka z nich:

Kolorowi LGBT są mniej obcy niż biali. W związku z tym skomplikowane słowa i zwroty nie zadziałają. Należy uważać na wszystko, co może zostać odebrane jako treść o charakterze rasistowskim. Podobnie jak zwyczajni Czarnoskórzy, Latynosi i rdzenni Amerykanie, kolorowi LGBT są bardzo wrażliwi na #white-privilege (przywileje białych) i reagują na posty oraz zdjęcia, które faworyzują białych. W przeciwieństwie do konserwatystów, infografiki oddziałują również na osoby LGBT i ich liberalnych sojuszników, i to oddziałują bardzo dobrze. Jednak ich zawartość musi być prosta do zrozumienia, dlatego muszą zawierać krótki tekst, dużą czcionkę i kolorowy obrazek.

Pisanie postów może być problematyczne ze względu na różnicę czasu, ale jeśli udostępnisz post ponownie rano czasu petersburskiego, zadziała on równie dobrze na LGBT, jak na liberałów – grupy LGBT często korzystają z Internetu. Również konserwatyści mogą wyświetlić Twój post, kiedy obudzą się rano, jeśli wstawił go późnym wieczorem czasu petersburskiego.

W Kalifornii, w spisach wyborców, jest więcej osób zarejestrowanych niż mieszkańców. To jest ten moment, gdy amerykańscy konserwatyści powinni bić na alarm przed wyborami! (...) Należy podkreślać, że poprzednie fałszerstwa podczas wyborów w USA były uważane za mit. Dziś stały się jednak rzeczywistością. Należy podkreślać, że nie można dopuścić do urn nielegalnych wyborców. Trzeba podkreślać, że istnieje pilna potrzeba wprowadzenia identyfikatorów dla wyborców we wszystkich stanach, przede wszystkim w stanach niebieskich (liberalnych i niezdecydowanych). Należy przypominać, że większość stanów „niebieskich” nie ma identyfikatorów wyborców, co sugeruje, że właśnie tam dochodzi do fałszerstw wyborczych na dużą skalę. W końcu należy stwierdzić, że Demokraci w najbliższych wyborach na pewno będą podejmować próby sfalszowania ich wyników.

Cytując artykuł z 7 sierpnia 2017 r. opublikowany na Fox News pt. *Miasto Maryland rozmyśla nad pomysłem przyznania nielegalnym imigrantom prawa do głosowania (Maryland City Mulling over Idea to let Illegal Immigrants Vote)*, podkreślać, że przywództwo w miastach straciło wszelki kontakt z rzeczywistością i stara się zapewnić przestępcom, którzy nielegalnie przekroczyli granicę USA, prawo do głosowania, które jest dostępne tylko dla Stanów Zjednoczonych. W podsumowaniu należy napisać, że przywódcami miast są ludzie bez sumienia i bez szacunku dla amerykańskiej konstytucji (tłum. aut.)⁴⁹.

Należy podkreślić, że w teorii i praktyce rosyjskiej walki informacyjnej operacje informacyjno-psychologiczne mają charakter długookresowy i są prowadzone zarówno w czasie pokoju, jak i wojny. W ujęciu rosyjskim tego typu środki stanowią domenę

⁴⁹ *AO 91 (Rev. 1 1/1 I) Criminal Complaint. United States District Court for the Eastern District of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf>, s. 14, 16, 19 [dostęp: 9 IV 2019].*

polityki rozumianej jako permanentny proces konkurencji, konfrontacji i walki. Ten proces ma charakter diachroniczny, czyli składa się z kolejno następujących po sobie faz, wzajemnie ze sobą powiązanych i zależnych od siebie, co odzwierciedla zasadę dialektycznego pojmowania rzeczywistości⁵⁰. W związku z tym należy wskazać, że celem prowadzenia tej operacji w kontekście przyszłych wyborów mogą być grupy amerykańskiego społeczeństwa.

Wnioski i rekomendacje

Celem ingerencji Rosji w wybory prezydenckie w USA w 2016 r. było nie tylko podważenie zaufania obywateli do ustroju demokratycznego, lecz także – przede wszystkim – zdestabilizowanie kraju przez wywołanie gwałtownych starć na tle rasowym, etnicznym, religijnym i narodowościowym, a w konsekwencji – doprowadzenie do chaosu i osłabienia międzynarodowej pozycji Stanów Zjednoczonych. Osiągnięcie tego celu umożliwiłoby realizację rosyjskich dążeń geopolitycznych, którymi są m.in.: wyparcie wpływów Stanów Zjednoczonych z Europy, dążenie do podważenia integralności i skuteczności NATO oraz osłabienie spójności Unii Europejskiej, a tym samym zneutralizowanie regionu Europy Środkowo-Wschodniej.

Przy uwzględnieniu specyfiki polskiej przestrzeni informacyjnej oraz doświadczenia partnerów francuskich i amerykańskich, konieczne wydaje się podjęcie działań o charakterze prewencyjnym. Warto rozważyć wdrożenie następujących przedsięwzięć:

- 1) przeprowadzenie szkoleń dla partii politycznych, członków sztabów i komisji wyborczych oraz wolontariuszy na szczeblu centralnym i samorządowym, a w dalszej perspektywie – grup społecznych najbardziej narażonych na skutki operacji informacyjno-psychologicznych;
- 2) włączenie organów i struktur odpowiadających za przygotowanie i przebieg wyborów do infrastruktury krytycznej. Należy zwrócić szczególną uwagę na zagrożenia związane z wyborem dostawców oprogramowania i sprzętu komputerowego, niezbędnych w procesie wyborczym;
- 3) prowadzenie ciągłej analizy polskiej i zagranicznej przestrzeni informacyjnej;
- 4) usprawnienie współpracy pomiędzy rządem, służbami i mediami, zachęcanie środowisk dziennikarskich do wprowadzenia mechanizmów i procedur umożliwiających staranną i rzetelną weryfikację pozyskiwanych informacji, co mogłoby zminimalizować skutki potencjalnych operacji informacyjno-psychologicznych i dezinformacji;

⁵⁰ M. Wojnowski, *Paradygmat wojny i pokoju. Rola i znaczenie materializmu dialektycznego w rosyjskiej nauce wojskowej w XXI w.*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 17, s. 41.

- 5) wprowadzenie zmian do obowiązującego prawa, które powinno uwzględniać zagrożenia związane z walką informacyjną oraz stworzenie doktryny bezpieczeństwa informacyjnego RP;
- 6) podjęcie działań zmierzających do zneutralizowania wszelkich niepokojów i prowokacji, których wystąpienie wydaje się wielce prawdopodobne ze względu na polaryzację polityczną polskiego społeczeństwa i łatwość generowania konfliktów na tle historycznym, narodowościowym i religijnym.

Bibliografia

- Andrew Ch., Mitrokhin V., *The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York 1999, Basic Books.
- Antoszewski A., *Proces i zmiana polityczna*, w: *Studia z teorii polityki. Tom I*, A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red), Wrocław 1999, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 189–203.
- AO 91 (Rev. 1 1/1 I) Criminal Complaint. United States District Court for the Eastern District of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018*, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf> [dostęp: 9 IV 2019].
- Barron J., *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents*, New York 1974, Bantam.
- Chen A., *The Agency*, „The New York Times”, 2 VI 2015 r., <https://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html> [dostęp: 3 IV 2019].
- Darczewska J., *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Warszawa 2014, Ośrodek Studiów Wschodnich.
- Darczewska J., *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Warszawa 2015, Ośrodek Studiów Wschodnich.
- Darczewska J., Żochowski P., *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017, Ośrodek Studiów Wschodnich.
- DiResta i in., *The Tactics & Tropes of the Internet Research Agency*, Washington 2018, Center for Homeland Defence and Security.
- Federal Bureau of Investigation. The Communist Party and the Negro 1953–1956*, Washington 1956, FBI.
- Godson R., Schultz R.H., *Dezinformatsia. Active Measures in Soviet Strategy*, New York 1984, Pergamon-Brassey.

Howard P.N., Ganesh B., Loitsiou D., *The IRA and Political Polarization in the United States*, Oxford 2018, Oxford University Press.

Islamist Extremism in Chechnya. A Threat to the U.S. Homeland? Joint Hearing before the Subcommittee on Europe, Eurasia and Emerging Threats and the Subcommittee on Terrorism, Nonproliferation and Trade of the Committee of Foreign Affairs House of Representatives, One Hundred Thirteenth Congress. First Session, April 26, 2013, Washington 2013, US Government Printing Office.

Jamieson H.K., *Cyberwar: How Russian Hackers and Trolls Helped Elect a President*, Oxford 2018, Oxford University Press.

Jeangène Vilmer J.-B. i in., *Les Manipulations de l'information: un défi pour nos démocraties*, Paris 2018, CAPS, IRSEM.

Kaufmann E.P., *The Rise and Fall of Anglo-America*, Boston 2004, Harvard University Press.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Zapewnienie wolnych i uczciwych wyborów europejskich. Wkład Komisji Europejskiej na spotkanie przywódców w Salzburgu w dniach 19–20 września 2018 r., Bruksela 2018.

Kossecki J., *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi. Socjotechnika, socjocybernetyka, psychocybernetyka. Skrypt dla oficerów Policji*, Kielce 2001, Wydział Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach.

Lachman G., *Dark Star Rising: Magick and Power in the Age of Trump*, New York 2018, Tarcher Perigee.

Meister S., *The „Lisa Case”: Germany as a Target of Russian Disinformation*, <http://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/lisa-case-germany-target-russian-disinformation/EN/index.htm> [dostęp: 27 III 2019].

Michael C., *How Russia Created the Most Popular Texas Secession Page on Facebook. When is a Texan not a Texan?*, <https://extranewsfeed.com/how-russia-created-the-most-popular-texas-secession-page-on-facebook-fd4dfd05ee5c> [dostęp: 9 IV 2019].

Michael C., *Inside the Russian Effort to Fuel American Secessionists. Flights to Russia, Embassies in Moscow, Fake Social Media Accounts Galore. But for What?*, <https://thinkprogress.org/russia-texas-california-separatism-9809aca9f61d/> [dostęp: 4 IV 2019].

Michael G., *Useful Idiots or Fellow Travelers The Relationship between the American Far Right and Russia*, „Terrorism and Political Violence” 2019, nr 31, s. 64–83.

Mucchielli R., *La subversion*, Paris 1976, Librairie chrétienne CLC.

Open Hearing: Social Media Influence in the 2016 U.S. Election. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. One Hundred Fifteenth Congress.

- First Session, Wednesday, November 1, 2017*, Washington 2018, US Government Printing Office.
- Parlapiano A., Lee J.C., *The Propaganda Tools Used by Russians to Influence the 2016 Election*, <https://www.nytimes.com/interactive/2018/02/16/us/politics/russia-propaganda-election-2016.html> [dostęp: 9 IV 2019].
- Rachwał M., *Władza ludu czy elit politycznych? Próba zdefiniowania współczesnej demokracji*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 1, s. 69–82.
- Rachwał M., *Wybory we współczesnym państwie demokratycznym*, w: *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, M. Rachwał (red.), Poznań 2017, Wydawnictwo Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, s. 51–86.
- Romerstein H., Levchenko S., *The KGB Against the “Main Enemy”: How the Soviet Intelligence Service Operates Against the United States*, Lexington, Massachusetts, Toronto, Lexington Books. DC Heath and Company.
- Shane S., *How Unwitting Americans Encountered Russian Operatives Online?*, <https://www.nytimes.com/2018/02/18/us/politics/russian-operatives-facebook-twitter.html> [dostęp: 9 IV 2019].
- Surma I., *Pushing the Boundaries of Digital Diplomacy: The International Experience and the Russian Practice*, w: *Proceedings of the 11th International Conference on Cyber Warfare and Security, Boston, University Boston USA 17–18 March 2016*, D.T. Zlateva, W.A. Greiman (red.), Boston 2016, Academic Conferences and Publishing International Limited, s. 305–313.
- Szymanek J., *Bezpieczeństwo procesów wyborczych (uwagi de lege lata i de lege ferenda na tle rozwiązań stosowanych w państwach demokratycznych)*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2017, nr 1, s. 9–40.
- Testimony of Lawrence Britt. Hearing before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary United States Senate. Ninety Second Congress. First Session, May 5, 1971*, Washington 1971, US Government Printing Office.
- Thiel T., *Avoiding Clickbait*, New York 2019, Cavendish Square Publishing.
- Thomas T.L., *The Russian Understanding of Information Operations and Information Warfare*, w: *Volume III of Information Age Anthology: The Information Age Military*, D.S. Alberts, D.S. Papp (red.), Washington 2001, CCRP, s. 777–815.
- Treverton G.F. i in., *Addressing Hybrid Threats*, Bromma 2018, Swedish Defence University. Center for Asymmetric Threat Studies. The European Center of Excellence for Countering Hybrid Threats.

- Tromblay D.E., *Intelligence and the Intelligentsia Exploitation of U.S. Think Tanks by Foreign Powers*, „International Journal of Intelligence and Counter intelligence” 2018, nr 31, s. 1–18.
- Tromblay D.E., *Political Influence Operations: How Foreign Actors Seek to Shape U.S. Policy Making*, Lanham–Boulder–London–New York 2018, Rowman and Littlefield.
- US Senate. *Open Hearing on the Intelligence Community Assessment of Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, One Hundred Fifteenth Congress, First Session, Tuesday, January 10, 2017*, Washington 2018, US Government Printing Office.
- Vaissié C., *Poutine peut-il influencer l'élection française?*, <https://www.nytimes.com/2017/04/14/opinion/poutine-peut-il-influencer-lelection-francaise.html> [dostęp: 8 IV 2019].
- Weisburd A., Watts C., Berger J.M., *Trolling for Trump: How Russia is Trying to Destroy Our Democracy*, <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/> [dostęp: 8 IV 2019].
- Wendling M., *Alt-Right: From Achan to the White House*, London 2018, Pluto Press.
- Wojnowski M., *Paradygmat wojny i pokoju. Rola i znaczenie materializmu dialektycznego w rosyjskiej nauce wojskowej w XXI w.*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 17, s. 11–55.
- Wojtasik W., *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Katowice 2012, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Literatura rosyjska

- Борхсениус А.В., *Операции информационной войны. Новая классификация*, „Информационные войны” 2016, nr 3, s. 2–10.
- Буковский В., *Московский процес. Часть 1*, Москва–Париж 1996, МИК, Русская мысль.
- Бухарин С.Н., Матвиенко Ю.А., *Информационно-психологическая война как одна из форм разрешения социально-политических противоречий в современном обществе*, „Информационные войны” 2008, nr 4, s. 2–9.
- Владимиров В.М., Бондаренко Ю.А., *Политическая разведка с территории СССР. Учебное пособие КГБ*, Москва 1989, Краснознаменный институт КГБ им. Ю.В. Андропова.
- Военно-психологический словарь-справочник*, Ю.П. Зинченко (red.), Москва 2010, ИД Куприянова. Общество психологов силовых структур.

- Грачев Г.В., *Личность и общество. Информационно-психологическая безопасность и психологическая защита*, Москва 2003, Издательство Пер СЭ.
- Дугин А.Г., *Основы геополитики*, Москва 1997, Арктогея.
- История российской внешней разведки. Том II. 1917–1933 годы*, Е. Примаков (red.), Москва 2014, Служба внешней разведки, Международные отношения.
- Контрразведывательный словарь*, Л.В. Каленская, Ю.И. Смирнов (red.), Москва 1972, Высшая краснознаменная школа Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров СССР им. Ф.Э. Дзержинского.
- Крысько В.Г., *Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт)*, Минск 1999, Харвест.
- Крысько В.Г., *Словарь-справочник по социальной психологии*, Москва 2003, Питер.
- Кульба В.В. і in., *Планирование и реализация информационного управления*, „Информационные войны” 2010, nr 3, s. 59–69.
- Кульба В.В. і in., *Характеристики, методы и функции информационного управления*, „Информационные войны” 2009, nr 2, s. 33–42.
- Ловцов Д.А., Сергеев Н.А., *О проблеме «организационного оружия»*, „Военная мысль” 1999, nr 1, s. 34–40.
- Ловцов Д.А., Сергеев Н.А., *Проблема обеспечения «организационной безопасности» России*, „Обозреватель” 1998, nr 11, s. 46–51.
- Макаров В.Е., *Политические и социальные аспекты информационной безопасности*, Таганрог 2015, Ступин.
- Максимов А.А., *Чистые и грязные технологии выборов в России*, Москва 1999, Дело.
- Манойло А.В., *Технологии несилового разрешения современных конфликтов*, Москва 2014, Горячая линия – Телеком.
- Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б., *Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны*, Москва 2012, Горячая линия – Телеком.
- Манойло А.В., Пономарева Е., *Современные информационно-психологические операции: технологии и методы противодействия*, „Обозреватель” 2019, nr 2, s. 5–18.
- Матвиенко Ю.А., *Аналитическая реконструкция информационно-психологической операции против кандидата на выборную должность как один из методов противодействия нелегитимным избирательным технологиям*, „Информационные войны” 2009, nr 3, s. 69–77.

Новиков В.К., Голубчиков С.В., *Современные сценарии ведения информационных войн и их итоги*, „Вестник Академии военных наук” 2017, nr 2, s. 64–71.

Основные направления и объекты разведывательной работы за границей. Учебное пособие КГБ, Москва 1970, Первое главное управление КГБ СССР.

Панарин И.Н., *Информационная война: победа в Башкирии*, Москва 2004, Городец.

Понкин И.В., *Технологии «мягкой силы» как средство дисфункционализации и разрушения государства*, „Право и образование” 2014, nr 12, s. 95–115.

Почепцов Г.Г., *Информационно-психологическая война*, Москва 2000, «Синтег».

Расторгуев С.П., Литвиненко М.П., *Информационные операции в сети Интернет*, Москва 2014, Автономная некоммерческая организация Центр стратегических оценок и прогнозов.

Расторгуев С.П., *Философия информационной войны*, Москва 2003, Вузовская книга, МПСИ.

Сундиев И.Ю., *Организационное оружие: функциональный генезис и основные направления использования в современной истории России*, „Экономические стратегии” 2013, s. 26–37.

Тютюнников Н.Н., *Военная мысль в терминах и определениях. Т. 2: Организация Вооруженных Сил*, Москва 2018, Военная мысль.

Цыганов В.В., Ковалев В.И., Бочкарева Ю.Г., *Стратегия информационной операции по рефлексивному управлению противостоящим актором конфликта*, „Информационные войны” 2013, nr 3, s. 10–17.

Abstrakt

Artykuł dotyczy środków i metod wywierania wpływu przez Federację Rosyjską na wybory prezydenckie w USA i we Francji. Rosyjska praktyka wyraźnie pokazuje, że wybory stanowią cel i narzędzie walki informacyjnej, w której stosuje się dezinformację, propagandę, lobbying, manipulację, kryzys kontrolowany i szantaż. Wybory są postrzegane jako dogodna okazja do zwiększenia oddziaływania mającego na celu destabilizację sytuacji wewnętrznej poszczególnych państw przez wywołanie gwałtownych starć na tle etnicznym, społecznym, politycznym i religijnym, co zostało ukazane na przykładzie operacji informacyjno-psychologicznych w sieci Internet. Destabilizacja wewnętrzna umożliwia wprowadzenie na urzędy kandydatów sprzyjających polityce Kremla oraz podważenie instytucji demokratycznych i samego modelu demokracji liberalnej.

Słowa kluczowe: walka informacyjna, propaganda, wybory, środki aktywne, służby specjalne.

Abstract

The article refers to the measures and methods of exerting impact on the presidential elections in France and in the USA by the Russian Federation. The Russian activity clearly indicates that elections are the target and the tool of the information warfare, in which disinformation, propaganda, lobbying, manipulation, controlled crisis and blackmail are used. Elections are perceived as a good occasion to multiply operations aiming at the destabilizing of the internal situation of individual states through the initiation of violent ethnically, socially, politically and religiously-motivated conflicts, which was presented through the Internet info-psychological operations. The internal destabilization will enable the appointment of candidates of favorable attitudes towards the Kremlin on various government positions and to undermine democratic institutions and the liberal democracy model itself.

Keywords: information warfare, propaganda, elections, active measures, intelligence services.

Waldemar Walczak

Przestępstwa korupcyjne a legalna korupcja – aspekty ekonomiczne i prawne

Nie można, niestety, zrozumieć konkretnych procesów i zdarzeń występujących w realiach społeczno-gospodarczych bez dogłębnego, a przede wszystkim – właściwego, rozpoznania istoty korupcji¹, jej celów i mechanizmów. Badane zjawisko występuje we wszystkich sferach współczesnej gospodarki (tj. w sektorze publicznym², w sądach³, w prywatnym biznesie⁴), co sprawia, że może dotyczyć każdego typu organizacji⁵.

Dla rozważań podjętych w artykule przyjęto szerokie rozumienie korupcji, postrzeganej jako wykorzystywanie władzy, wpływów i pozycji zawodowej do realizacji partykularnych interesów i celów. Oznacza to, że rozpatrywane wzorce zachowań obejmują zarówno przestępstwa korupcyjne, jak i pozostałe formy tzw. legalnej korupcji⁶.

Celem artykułu jest przedstawienie analiz ukierunkowanych na wskazanie uwarunkowań i przesłanek mających znaczenie dla procesów identyfikacji oraz oceny wybranych decyzji i wzorców postępowania, które umożliwiają dokonanie podziału na czyny karalne i legalne praktyki korupcyjne. Z uwagi na interdyscyplinarny charakter problemu badawczego oraz złożoność poruszanej problematyki omawiane zagadnienia są analizowane na gruncie ekonomii i nauk prawnych. Główna teza pracy zawiera się w następującym zdaniu: zasadniczym przejawem i jednocześnie celem korupcji jest tworzenie oraz umacnianie sieci wpływów, powiązań i zależności, które eliminują jakąkolwiek konkurencję, zapewniając wymierne profity ekonomiczne oraz korzyści osobiste wybranym beneficjentom traktowanym w sposób uprzywilejowany.

---

¹ R. Fisman, M.A. Golden, *Corruption: what everyone needs to know*, Oxford 2017, s. 4; B. Rothstein, A. Varraich, *Making sense of corruption*, Cambridge 2017, s. 44–45; L. Holmes, *Corruption. A very short introduction*, Oxford 2015, s. 2–4.

² J.R. Boles, *The Two Faces of Bribery: International Corruption Pathways Meet Conflicting Legislative Regimes*, „Michigan Journal of International Law” 2014, t. 35, nr 4, s. 674–713.

³ M. Ziniewicz, *Korupcja w świetle odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów*, w: *Korupcja a bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej*, P. Chodak (red.), Józefów 2013, s. 55–75.

⁴ T. Soreide, *Business Corruption. Uncertainty and Risk Aversion*, „CMI Working Papers” 2006, nr 4, s. 1–30.

⁵ R. Grupa, M. Łączek, *Zjawisko korupcji oraz jej wpływ na funkcjonowanie organizacji*, „Organizacja i Zarządzanie” 2015, nr 3, s. 79–90.

⁶ W. Walczak, *Korupcja jako sieć wpływów, powiązań i zależności*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 19, s. 11–41.

Rozpoznanie okoliczności i elementów mających związek z podziałem korupcji na jej formy legalne i karalne wymagało odpowiedzi na trzy najważniejsze pytania problemowe: 1. Czy istnienie podstawy prawnej dla podejmowanych decyzji (działań) w każdym przypadku stanowi przesłankę uniemożliwiającą rozpatrywanie wybranych praktyk korupcyjnych pod kątem możliwej odpowiedzialności karnej? 2. W jaki sposób dokonywana interpretacja przepisów prawa determinuje niekaralność określonych wzorców postępowania? 3. Dlaczego legalna korupcja odgrywa tak ważną rolę w systemie każdej władzy?

Analiza definicji pojęcia korupcja na gruncie ustawy o CBA

Pojęcie korupcja w polskim systemie prawnym znajduje swoje odzwierciedlenie w przepisach ustawy z 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym⁷. Należy podkreślić, że stosownie do przepisów zawartych w tym akcie prawnym definiowanie rozpatrywanego terminu odnosi się do enumeratywnie wymienionych i opisanych sytuacji. Dla dalszych rozważań bezwarunkowo konieczne jest zacytowanie, a także wnikliwe omówienie, najważniejszych przesłanek, które dookreślają i charakteryzują wzorce zachowań określane mianem korupcji⁸.

---

⁷ *Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* (t.j.: DzU z 2017 r. poz. 1993).

⁸ Zgodnie z art. 1 ust. 3a korupcją, w rozumieniu ustawy o CBA, jest czyn:

- „1) polegający na obiecywaniu, proponowaniu lub wręczaniu przez jakąkolwiek osobę, bezpośrednio lub pośrednio, jakichkolwiek nienależnych korzyści osobie pełniącej funkcję publiczną dla niej samej lub dla jakiegokolwiek innej osoby, w zamian za działanie lub zaniechanie działania w wykonywaniu jej funkcji;
- 2) polegający na żądaniu lub przyjmowaniu przez osobę pełniącą funkcję publiczną bezpośrednio, lub pośrednio, jakichkolwiek nienależnych korzyści, dla niej samej lub dla jakiegokolwiek innej osoby, lub przyjmowaniu propozycji lub obietnicy takich korzyści, w zamian za działanie lub zaniechanie działania w wykonywaniu jej funkcji;
- 3) popełniany w toku działalności gospodarczej, obejmującej realizację zobowiązań względem władzy (instytucji) publicznej, polegający na obiecywaniu, proponowaniu lub wręczaniu, bezpośrednio lub pośrednio, osobie kierującej jednostką niezaliczaną do sektora finansów publicznych lub pracującej w jakimkolwiek charakterze na rzecz takiej jednostki, jakichkolwiek nienależnych korzyści, dla niej samej lub na rzecz jakiegokolwiek innej osoby, w zamian za działanie lub zaniechanie działania, które narusza jej obowiązki i stanowi społecznie szkodliwe odwzajemnienie;
- 4) popełniany w toku działalności gospodarczej obejmującej realizację zobowiązań względem władzy (instytucji) publicznej, polegający na żądaniu lub przyjmowaniu bezpośrednio lub pośrednio przez osobę kierującą jednostką niezaliczaną do sektora finansów publicznych lub pracującą w jakimkolwiek charakterze na rzecz takiej jednostki, jakichkolwiek nienależnych korzyści lub przyjmowaniu propozycji lub obietnicy takich korzyści dla niej samej lub dla jakiegokolwiek innej osoby, w zamian za działanie lub zaniechanie działania, które narusza jej obowiązki i stanowi społecznie szkodliwe odwzajemnienie”.

Podczas analizy wskazanych przepisów prawnych w pierwszej kolejności trzeba zwrócić szczególną uwagę na **najważniejsze zwroty i sformułowania**⁹, które zostały użyte jako **relevantne wyróżniki** do opisu charakterystycznych cech określonej kategorii czynów. Omówienie tych wyróżników jest niezbędne do idiograficznego poznania elementów mających znaczenie dla karno-prawnej oceny konkretnych zdarzeń, określonych decyzji, procesów oraz wzorców postępowania.

Dociekania mają przybliżyć do lepszego wyjaśnienia pojawiających się zagadnień problemowych, które w wielu realnych sytuacjach wyraźnie wskazują na to, że rozgraniczenie pomiędzy przestępstwem a tzw. legalną korupcją nie zawsze jest tak proste, klarowne i jednoznaczne. Czynności analityczne prowadzące do rozpoznawania korupcji pod kątem kwalifikacji prawnej określonych zdarzeń powinny obejmować swoim zakresem procesy myślowe ukierunkowane na rzetelne, drobiazgowo, obiektywne i bezstronne rozstrzygnięcie kwestii spornych. Wyniki tych działań są w największym stopniu zdeterminowane i bezpośrednio zależne od przyjmowanych założeń i dokonywanej wykładni interpretacyjnej przepisów prawa. Przy uwzględnieniu powyższych argumentów godzi się zauważyć, że rozumienie korupcji w myśl przepisów ustawy o CBA jest ściśle powiązane z problemem uzyskiwania, proponowania, wręczania, żądania, a także obiecywania **jakichkolwiek nienależnych korzyści**. W praktyce pojawia się jednak zasadniczy problem interpretacyjny, a mianowicie: jaki konkretnie jest zakres znaczeniowy wyrażenia „jakikolwiek nienależne korzyści”. Innymi słowy, jakie można wskazać konstytutywne cechy, których zaistnienie będzie przesądzało o tym, że korzyści proponowane bądź osiągnane przez daną osobę będą oceniane w kategorii nienależnych.

Przy podejmowaniu próby odpowiedzi na tak postawione pytanie trzeba na wstępie w klarowny sposób wytłumaczyć sens słowa „jakikolwiek” w nawiązaniu do dalszej części sformułowania objaśniającego istotę korupcji według przepisów ustawy o CBA. Nie powinno budzić najmniejszych wątpliwości, że liczba mnoga zaimka „jakikolwiek”, umieszczona na początku analizowanego wyrażenia, de facto oznacza wyrażenie o charakterze synonimicznym do określeń: „dowolny”, „którykolwiek”, „obojętnie jaki”, „wszystko jedno jaki”. Krótko rzecz ujmując, należy stwierdzić, że z logicznego i semantycznego punktu widzenia chodzi tutaj o wszelkie, tj. wszystkie bez wyjątku, odmiany bądź rodzaje korzyści, jakie są możliwie do zaoferowania i zdobycia. Przyjęcie takiego toku rozumowania upoważnia do konstatacji, że **rozpatrując problem korzyści**, ze wszech miar poprawne (tj. prawidłowe i zasadne) jest pojmowanie tego terminu **w szerokim ujęciu znaczeniowym**. A zatem – pod tym pojęciem należy rozumieć zarówno wzbogacenie się, wymierny zysk finansowy, wynagrodzenie pieniężne, jak i uzyskiwanie innych profitów ekonomicznych (dobra o charakterze materialnym), a ponadto korzyści osobiste (np. możliwości rozwoju, ścieżki kariery, awansu na stanowiska, dostępu do mediów, kreowania pozytywnego wizerunku) oraz korzyści polityczne dla wybranej kategorii organizacji, grupy społecznej itd.

⁹ Wszystkie wyróżnienia w tekście pochodzą od autora – przyp. red.

Według Rafała Wielkiego ustawowa definicja korzyści majątkowej i osobistej jest dokonana w sposób dość ogólnikowy i nieostry, co sprawia, że w kwestiach spornych trzeba bazować na dorobku judykatury¹⁰. Zgodnie z art. 115 § 4 kk (...) *korzyścią majątkową lub osobistą jest korzyść zarówno dla siebie, jak i dla kogo innego*¹¹. Paweł Daniluk postrzega osiąganie korzyści majątkowych z trzech różnych perspektyw: (...) *jako skutek (rezultat) popełnionego przestępstwa, środek, którym posługuje się sprawca w swoim przestępczym zachowaniu oraz cel zachowania się sprawcy*¹². Ryszard Eugeniusz Dominiuk wyjaśnia natomiast, że (...) *pojęcie korzyści majątkowej w prawie karnym rozumiane jest jako współczesne i przyszłe przysporzenie mienia, spodziewane korzyści majątkowe, ogólne polepszenie sytuacji majątkowej*¹³.

Zdaniem CBA pod pojęciem korzyść majątkowa należy rozumieć różne dobra zaspokajające określone potrzeby, których wartość daje się wyrazić w pieniądzu. Do korzyści majątkowych, oprócz gotówki, zalicza się m.in.: (...) *atrakcyjne przedmioty, wycieczki, jak również pożyczki udzielane na preferencyjnych warunkach, umorzenia długów czy udzielenie zamówienia publicznego*¹⁴. W codziennej praktyce najczęściej mamy do czynienia z przypadkami, gdy korzyść osobista polepszająca sytuację osoby, która ją uzyskuje, bezpośrednio łączy się z korzyścią materialną, np. awans w pracy lub otrzymanie nowej intratnej posady (objęcie prestiżowej funkcji, stanowiska kierowniczego, wysokopłatnej synekury), bezpłatny wyjazd na atrakcyjne szkolenie zawodowe, rozliczne podróże służbowe, przyjęcie na praktykę, wysłanie na zagraniczne stypendium, opłacenie kosztów związanych z nauką, zdobywaniem nowych uprawnień zawodowych itp.

Na tle poczynionych rozważań rodzi się bardzo ważne pytanie: jakie czynniki mają rozstrzygające znaczenie dla stwierdzenia (oceny), że korzyści majątkowe i osobiste uzyskiwane przez daną osobę (bądź grupę osób) są **należne**¹⁵ bądź **nienależne**? W polskim systemie prawnym nie ma ustawowej definicji nienależnych korzyści, o których jest mowa w art. 1 ust. 3a ustawy o CBA, objaśniającym rozumienie korupcji. W kodeksie cywilnym jest za to wzmianka na temat „nienależnego świadczenia”, które jest szczególnym przypadkiem bezpodstawnego wzbogacenia się. Trzeba w tym miejscu wyraźnie zaakcentować, że z prawnego punktu widzenia pojęć **nienależne korzyści** i **nienależne świadczenia** nie można uznawać za pojęcia tożsame, gdyż korzyści, zgodnie z art. 115 § 4 kk, mogą być majątkowe lub osobiste.

¹⁰ R. Wielki, *Prawne i kryminalistyczne aspekty zwalczania przestępstw korupcyjnych w ochronie pogranicza*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2016, nr 2, s. 233–234.

¹¹ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny* (DzU z 1997 r. nr 88 poz. 553, ze zm.).

¹² P. Daniluk, *Pojęcie korzyści majątkowej w prawie karnym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2014, nr 1, s. 1.

¹³ R.E. Dominiuk, *Korupcja wyborcza jako patologia relacji państwo–biznes*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2017, nr 1, s. 162.

¹⁴ *Mapa korupcji. Zwalczanie przestępczości korupcyjnej w Polsce w 2016 r.*, Warszawa 2017, s. 23.

¹⁵ W celu lepszego wyjaśnienia słowa „należny” można odwołać się do następujących synonimów: „należący się”, „właściwy”, „odpowiedni”, „stosowny”, „przysługujący”.

Ewa Łętowska podczas analizy dodatkowych nagród, jakie otrzymywali członkowie polskiego rządu, wyraża pogląd, że „pozatrybowe” (...) *systemy wynagradzania to klasyczne nienależne świadczenie*¹⁶. Autorka, rozwijając ten wątek, dodatkowo wyjaśnia: (...) *prawo nakazuje tu zwrot, tego co otrzymano. Bezpodstawnie wzbogacony powinien zwrócić świadczenie zubożonemu. Jest to tzw. *condictio sine causa*, art. 410 § 2 k.c. końcowe zdanie. Jest zatem droga, podstawa i tryb do naprawienia błędów. Przymusowa wpłata na wskazaną z góry organizację dobroczynną to dalszy ciąg korupcji – tym razem dotyczącej tej organizacji*¹⁷. Biegunowo odmienna ocena tego samego procesu (zdarzenia) została wyrażona w wypowiedzi, która trafiła do wiadomości publicznej: (...) *te pieniądze się im po prostu należały*¹⁸. Premier Beata Szydło prezentuje uzupełniającą argumentację: (...) *to były nagrody oficjalne, nagrody, które zostały przyznane w ramach budżetu uchwalonego w tej izbie, a nie zegarki od kolegów – biznesmenów*¹⁹. W pisemnej odpowiedzi na interpretację poselską 7 lutego 2018 r. wskazano łączne kwoty nagród, jakie uzyskali poszczególni ministrowie²⁰. Nie podano przy tym jednak jakiegokolwiek podstawy prawnej dla podejmowanych decyzji, tj. czynności prawnych rodzących określone skutki finansowe, gdyż wnioskodawca o to nie pytał – nie występował z takim żądaniem²¹. Tego typu zagadnienia zostały poruszone w następnym piśmie, tym razem Krzysztofa Brejzy, z 9 lutego 2018 r. K. Brejza zwraca się z (...) *prośbą o przekazanie kopii wszystkich decyzji w tej sprawie wraz z uzasadnieniem*²². W dniu 16 marca 2018 r. w reakcji na ponowną interpelację w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów stwierdzono: (...) *odpowiedź została przekazana Panu Posłowi w piśmie SPRM.4810.14.5.2017 z dnia 23 lutego 2018 r.*²³

¹⁶ E. Łętowska, *Korupcja staje się narzędziem władzy*, 12 IV 2018 r., OKO.press, <https://oko.press/prof-letowska-korupcja-staje-sie-narzedziem-wladzy-mamy-instytucjonalizacje-kija-i-marchewki/> [dostęp: 10 V 2019].

¹⁷ Tamże.

¹⁸ B. Szydło, *Ministrom rządu PiS te pieniądze się po prostu należały*, 22 III 2018 r., TVN24, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/beata-szydlo-o-nagrodach-dla-ministrow-rzadu,824216.html>. [dostęp: 10 V 2019].

¹⁹ B. Szydło, *Ministrom rządu PiS należały się nagrody za uczciwą pracę*, „Do Rzeczy”, 22 III 2018 r., <https://dorzeczy.pl/kraj/59620/Szydlo-Ministrom-rzadu-PiS-nalezaly-sie-nagrody-za-uczciwa-prace.html> [dostęp: 10 V 2019].

²⁰ Zob. szerzej: *Odpowiedź na interpelację nr 18119 w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, Warszawa, 7 II 2018, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=2991D101> [dostęp: 10 V 2019].

²¹ *Interpelacja nr 18119 do prezesa Rady Ministrów w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, Warszawa, 13 XII 2017 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=22A9E17C> [dostęp: 10 V 2019].

²² *Interpelacja nr 18119 do prezesa Rady Ministrów w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, Warszawa, 9 II 2018 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=6696407D> [dostęp: 10 V 2019].

²³ *Odpowiedź na interpelację ponowną nr 18119 w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, Warszawa, 16 III 2018 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=-6D7E3002> [dostęp: 10 V 2019].

Z punktu widzenia przepisów obowiązującego prawa, zgodnie z art. 410 § 2 kc (...) świadczenie jest nienależne, jeżeli ten, kto je spełnił, nie był w ogóle zobowiązany lub nie był zobowiązany względem osoby, której świadczył, albo jeżeli podstawa świadczenia odpadła lub zamierzony cel świadczenia nie został osiągnięty, albo jeżeli czynność prawna zobowiązująca do świadczenia była nieważna i nie stała się ważna po spełnieniu świadczenia²⁴. Można zatem powiedzieć, że jest to szczególny rodzaj bezpodstawnego wzbogacenia się, które skutkuje uzyskaniem korzyści cudzym kosztem. Z przywołanego przepisu jasno wynika, że bezpodstawne wzbogacenie się występuje w sytuacji, gdy nie ma stosownej podstawy prawnej umożliwiającej dokonanie określonego świadczenia, a także kiedy czynność prawna zobowiązująca do świadczenia była i jest nieważna²⁵.

Nie można mówić o bezpodstawnym wzbogaceniu, jeśli ktoś otrzymuje wynagrodzenie za pracę oraz inne dodatki bądź nagrody z tytułu pełnionej funkcji. Dlatego też tak ważne są procesy przejmowania eksponowanych stanowisk w administracji publicznej²⁶, TVP, NBP, IPN, KNF, fundacjach założonych przez spółki Skarbu Państwa, funduszach i agencjach pozabudżetowych, radach nadzorczych i zarządach spółek z udziałem państwowych osób prawnych, a także w prokuraturze, sądach²⁷, służbach specjalnych oraz w innych publicznych podmiotach kontrolowanych przez rząd²⁸. Podczas analizy procesów (...) *zawłaszczania państwa przez partię*²⁹ nie można zawężać pola widzenia jedynie do administracji rządowej, gdyż tożsame procesy występują w administracji samorządowej oraz w instytucjach podległych jednostkom samorządu terytorialnego³⁰.

Oczywiście tego typu decyzje kadrowe są podejmowane na podstawie obowiązującego prawa, niemniej jednak należy zadać pytanie: jakie rzeczywiste kryteria i przesłanki sprawiają, że spośród wielu innych uczciwych, praworządnych, wykształconych, zdolnych Polek i Polaków, korzystających z pełni praw publicznych, akurat tej, a nie innej, grupie wybrańców należą się wymierne, często ponadprzeciętne korzyści materialne i osobiste? Czy to, że określone czynności prawne mają swoją legitymizację w przepisach jest wystarczającym argumentem, aby uznać, że te korzyści (stanowiska, funkcje, wysokie zarobki) są bezwarunkowo należne akurat faworyzowanym nominatom?

²⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku – Kodeks cywilny (t.j.: DzU z 2019 r. poz. 80).

²⁵ H. Witczak, A. Kawałko, *Zobowiązania*, Warszawa 2015, s. 96.

²⁶ B. Olszewski, *Problem nepotyzmu w administracji publicznej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 79, s. 174.

²⁷ G. Kopińska, *Stanowiska publiczne jako łup polityczny. Polityka personalna w okresie od 16 listopada 2015 do 31 października 2017 roku*, Warszawa 2018, s. 8–9.

²⁸ J. Paczocha, *Partia w państwie. Bezprecedensowa wymiana kadr w administracji rządowej i jej legislacyjne podstawy*, Warszawa 2018, s. 4–8.

²⁹ Tamże, s. 8.

³⁰ W. Walczak, *Zawłaszczanie stanowisk w administracji samorządowej – element umacniania systemu władzy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica” 2013, nr 288, s. 67–78.

Odnosnie do elementów określających korupcję w ustawie o CBA warto dostrzec, że warunkiem koniecznym opisywanych czynów jest zależność obiecywania, proponowania i wręczania nienależnych korzyści od działania lub zaniechania działania w wykonywaniu funkcji. Trzeba też zwrócić uwagę, że wiele z przywołanych procesów, powszechnie występujących w realiach zarządzania, jest bardzo czytelnym i ewidentnym przykładem czynu polegającego na proponowaniu i zapewnianiu przez funkcjonariusza publicznego wymiernych i odczuwalnych korzyści innym osobom pełniącym funkcję publiczną **w zamian za działanie podczas wykonywania przez nich funkcji**. Konkretnym przykładem może być m.in.: obiecanie stanowiska pracy radnemu sejmiku, który po zmianie ugrupowania w ramach wykonywanych obowiązków następnie będzie odpowiednio głosował za powołaniem składu zarządu województwa; propozycja utrzymania dotychczasowego miejsca pracy w zamian za poparcie w głosowaniu składu osobowego zarządu uprzednio ustalonego w centrali partii; zatrudnianie miejskich radnych na eksponowanych stanowiskach dyrektorskich w podległych spółkach komunalnych; przydzielanie stanowisk kolegom partyjnym w radach nadzorczych i zarządach spółek komunalnych, funkcji wiceprezydentów, **w zamian za uzyskanie poparcia w głosowaniach, oraz inne korzyści polityczne** itd.

Zdarzają się również sytuacje, gdy piastun danej synekury otrzymuje od decydenta (tj. od swojego protektora) niejako w pakiecie listę kolejnych osób do zatrudnienia na uprzednio wskazanych stanowiskach, a także dane firm (podmiotów), z którymi należy nawiązać współpracę na określonych warunkach, którym należy przyznać dotacje, bądź listę osób, którym trzeba udzielić poparcia w głosowaniu nad ich wyborem na konkretny urząd czy funkcję publiczną. Takie przykłady zachowań korupcyjnych można mnożyć, a ich wspólną cechą jest świadome, celowe i zamierzone działanie, mające na celu zagwarantowanie wymiernych, obustronnych korzyści, które zapewniają zdobycie i utrzymanie władzy oraz poszerzanie wpływów. Osoby biorące udział w tym procederze w pełni uświadamiają sobie, w czym uczestniczą, i się na to godzą. Warto przy tym zaznaczyć, że **transfer profitów oraz wymiana korzyści następuje w wyniku działań mających legitymizację w stosownych przepisach prawa**.

Analizowana definicja korupcji, pochodząca z ustawy o CBA, ma walor pogładowy i objaśniający dla służby specjalnej, która zajmuje się zwalczaniem tego zjawiska w życiu publicznym i gospodarczym, a także zwalczaniem działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa³¹. Powinna jednak ukierunkowywać czynności analityczno-informacyjne i działania operacyjne na trafne rozpoznawanie motywów, celów i skutków określonych procesów oraz wzorców zachowań. Trzeba podkreślić, że zgodnie z porządkiem prawnym obowiązującym w Polsce podstawę do stawianych zarzutów i odpowiedzialności za czyny korupcyjne wypełniające znamiona przestępstw stanowią przepisy kodeksu karnego, a nie ustawy o CBA.

³¹ Art. 1 ust. 1. *Ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*.

Charakterystyczne cechy korupcji

Korupcja jest postrzegana jako problem społeczny³², wyróżniający się cechami idiosynkratycznymi. Złożoność badanego zjawiska sprawia, że percepcja i ocena tych samych zdarzeń i procesów może być biegunowo odmienna. Różnice w postrzeganiu i w interpretacji określonych faktów są pochodną synergicznego oddziaływania wielu czynników, do których można zaliczyć m.in.: wiedzę, umiejętności analitycznego rozumowania, zdolności do rozpoznawania uwarunkowań i okoliczności mających bezpośredni wpływ na dane zdarzenie w powiązaniu z trafną identyfikacją motywów, zakładanych celów i oczekiwanych konsekwencji (następstw) podejmowanych działań. Nie bez znaczenia jest logiczne myślenie i doświadczenie życiowe, które odgrywają niezwykle doniosłą rolę w skutecznej realizacji czynności analitycznych i operacyjnych. Jest jednak jeszcze jeden niezwykle istotny element, w największym stopniu odpowiedzialny za pojawiające się różnice zdań na temat korupcyjnych praktyk. Chodzi mianowicie o to, **кто się wypowiada na dany temat i z jakiej perspektywy formuluje swoje opinie, sądy wartościujące i oceny**. Równie istotnym elementem jest to, na ile głoszone tezy mają szanse być szerzej upowszechniane za sprawą **dośćępu do mediów**, które w dużej mierze są odpowiedzialne za kształtowanie świadomości i wzorców myślenia odbiorców przekazywanych informacji³³. Inną, subiektywną ocenę i subiektywny pogląd na praktyki korupcyjne mają osoby bezpośrednio osiagające ponadprzeciętne korzyści materialne i osobiste dzięki takim czynnikom, jak układy, powiązania, koneksje czy znajomości, niż ludzie, którzy są marginalizowani i wyniszczani przez istniejące kamaryle. W konsekwencji przez grupę osób uprzywilejowanych korupcja będzie odbierana bardzo pozytywnie, pozostali zaś będą ją postrzegać całkiem inaczej.

Przy analizie najważniejszych atrybutów badanego zjawiska w pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę na wartości, jakie stanowią podłoże relacji pomiędzy stronami zaangażowanymi w ten proceder. Zalicza się do nich osiaganie wzajemnych korzyści i realizację partykularnych interesów, które są ukierunkowane na zdobycie, utrzymanie i umacnianie posiadanej władzy oraz ochronę wykreowanych układów, sieci powiązań i zależności. Ważnym spoiwem umożliwiającym skuteczne działanie jest kalkulacyjne zaufanie, gwarantujące zachowanie w tajemnicy cennej wiedzy na temat uwarunkowań, okoliczności i roli osób kierujących grupą – bezpośrednio zaangażowanych, wydających dyspozycje, pomysłodawców realizowanych przedsięwzięć, skali osiagniętych korzyści itd.

Wspólną cechą wszystkich bez wyjątku odmian korupcji jest to, że są to działania, tj. czyny podejmowane z zamiarem bezpośrednim, kierunkowym, umyślnym i celowym. Tutaj nie ma mowy o przypadkach – scenariusze wydarzeń są uprzednio

³² G. Makowski, *Korupcja jako problem społeczny*, Warszawa 2008.

³³ M. Mindur, *Korupcja a rola państwa w rozwoju gospodarczym*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2006, nr 74, s. 75.

misternie planowane, przygotowane, zaakceptowane do realizacji w wąskim gronie wtajemniczonych, gdzie zapadają ustalenia w sprawie podziału na role i szczegółowe zadania do wykonania. Zazwyczaj dotyczą one wcześniej nieformalnie uzgodnionych decyzji personalnych (np. udzielenia poparcia w głosowaniu rekomendowanemu kandydatowi, powołania danej osoby na eksponowane stanowisko itp.), a także doprecyzowania czynności prawnych rodzących określone skutki finansowe (m.in. wyboru faworyzowanego oferenta w przetargu, podpisania umowy ze wskazanym podmiotem, firmą, osobą fizyczną, intratnego zlecenia na korzystnych warunkach, przyznania dotacji, udzielenia kredytu na preferencyjnych zasadach, sprzedaży majątku danej organizacji itp.).

Korupcję wyróżnia to, że w wielu przypadkach nie tyle trudne, co niemożliwe jest wskazanie bezpośredniej osoby, którą można określić mianem poszkodowanej, pokrzywdzonej. Dość często osoby biorące udział w postępowaniach konkursowych nawet nie mają świadomości, że ich niepowodzenie i przegranie z innymi kontrkandydatami było wiadome zanim jeszcze formalnie ukazało się dane ogłoszenie. Niestety, takie osoby nie mają dowodów na to, że zostały poszkodowane w konsekwencji wcześniej ustalonego rozstrzygnięcia, tj. praktyk korupcyjnych. Podobne realia zdarzają się również przy organizacji przetargów³⁴, zwłaszcza podczas ustalania warunków Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia (SIWZ) i kryteriów wyboru najkorzystniejszej oferty. W przywołanych sytuacjach istnieje przynajmniej teoretyczna szansa i możliwość podjęcia próby ubiegania się o pracę bądź realizację zamówienia.

Całkiem inaczej wyglądają procesy kadrowe realizowane w formule prawnej powołania (zatrudnienia) na stanowisko (bez potrzeby organizowania tzw. otwartych naborów). Co ważne, dla większości podmiotów działających w gospodarce przepis prawa nie nakazują przeprowadzania otwartych postępowań rekrutacyjnych, tym bardziej w zakresie nawiązywania współpracy z podmiotami zewnętrznymi. A zatem: w jakich konkretnie okolicznościach, i w wyniku jakich metod działania następują owe nominacje na stanowiska oraz są zawierane umowy z podmiotami zewnętrznymi? Gdyby z takim pytaniem zwrócić się do mocodawców, można spodziewać się jedynie oficjalnej odpowiedzi: wszystkie decyzje są podejmowane zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, przez osoby mające stosowne uprawnienia decyzyjne w tym zakresie. Jest to jednak wy tłumaczenie decyzji arbitralnych i uznaniowych, akcentujące problem legalności działań pod względem prawnym (tj. zgodności z obowiązującymi przepisami). Natomiast takie zdanie w żadnej mierze nie stanowi eksplikacji i nie przybliży do poznania metod i przesłanek przydatnych w dokonywaniu wyborów. Innymi słowy, nie jest to właściwa odpowiedź na postawione pytanie i nie wyjaśnia ona istoty badanej sprawy.

Interesujące poznawczo uwagi i spostrzeżenia na temat **cech** opisujących korupcję są zawarte w raporcie Centralnego Biura Antykorupcyjnego:

³⁴ G. Makowski, *Postępowania jednoofertowe jako wskaźnik ryzyka korupcji w zamówieniach publicznych*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, nr 4, s. 525–550.

- Skomplikowany proces wykrywania przestępstw korupcyjnych jest konsekwencją braku śladów działania sprawcy – jest to tzw. przestępstwo latentne, bez ofiar.
- Do wręczenia łapówki dochodzi zazwyczaj „w cztery oczy”, a całemu procederowi nadaje się cechy legalności. Wszystko to sprawia, iż pomiędzy obiema stronami tworzy się tzw. solidarność sprawców skutkująca tym, że nie są one zainteresowane wykryciem przestępstwa.
- Często podmiotem przestępstwa korupcji są osoby reprezentujące struktury administracyjne czy polityczne, zajmujące wysokie stanowiska państwowe. Ujawnianie przypadków skorumpowania takich osób jest trudne z uwagi na ich fachowe i profesjonalne działanie, znajomość przepisów, a także wykorzystywanie układów towarzyskich.
- Wymienione okoliczności w sposób istotny ograniczają efektywność procesu wykrywczego przestępstw korupcyjnych i powodują, że zdecydowana większość tych czynów jest objęta tzw. ciemną liczbą.
- Obecnie przestępcze działania są maskowane legalnymi procedurami, np. osoby biorące udział w przetargach publicznych mogą pozostawać w zмовie, a nawet oferować niższe ceny, wiedząc, że i tak jeden z nich wygra przetarg dla wszystkich.
- Obecnie to zjawisko coraz częściej ma charakter zorganizowany, występuje wyraźny podział ról osób uczestniczących w przestępczej transakcji korupcyjnej, tzw. pośredników – naganiaczy, płatnych protektorów, osób pełniących funkcje publiczne czy też nawet kurierów z pieniędzmi³⁵.

Roman Jakubowski uważa, że (...) *najbardziej typowymi cechami korupcji są: powszechność, entropia, rynkowość i interaktywność*³⁶. Józef Baniak podziela pogląd na temat powszechności w odniesieniu do charakterystyki badanego zjawiska, ale jednocześnie dodaje, że (...) *ważną cechą korupcji jest jej tajność i ukrywanie przed opinią publiczną*, co gwarantuje skuteczność działań realizowanych z wyrachowaniem³⁷. Helena Sutch zaznacza, że (...) *korupcja podważa konkurencję, uprzywilejowując tylko niektórych na rynku*³⁸. Zasadnicze znaczenie dla zrozumienia **istoty korupcji i jej głównych celów** mają **następujące cechy**:

- Korupcja stanowi zaprzeczenie uczciwości, równego traktowania, praworządności i zasad sprawiedliwości społecznej. Te wartości zastępuje totalna bezwzględność, pogarda, interesowność, kumoterstwo i poplecznictwo.

³⁵ *Mapa korupcji. Stan korupcji w Polsce na podstawie danych statystycznych przekazanych przez służby i organy państwowe za lata 2004–2009*, Warszawa 2010, s. 5–16.

³⁶ R. Jakubowski, *Cechy charakterystyczne korupcji i sposoby jej zapobiegania w administracji, w: Korupcja w administracji*, A. Truska-Kawa (red.), Katowice 2016, s. 26.

³⁷ J. Baniak, *Łapownictwo w moralnej ocenie religijnych i niereligijnych studentów stacjonarnych i niestacjonarnych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Socjologica” 2012, nr 40, s. 171–172.

³⁸ H. Sutch, *Strategia walki z korupcją. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999, s. 7.

- Korupcja nie tyle ogranicza (podważa) potencjalną konkurencję, co całkowicie ją eliminuje i jednocześnie pozbawia jakiegokolwiek najmniejszej szansy przeciwstawienia się takim praktykom, gdyż obowiązujące przepisy prawa stwarzają pole do arbitralnych, uznaniowych, stroniczych decyzji, które są wiążące i nie podlegają zaskarżeniu, jeśli zostały podjęte zgodnie z prawem, przez upoważnioną osobę, stosownie do posiadanych kompetencji.
- Korupcja ma charakter sieciowy. To oznacza, że zakresem oddziaływania wykracza poza obszar danej organizacji i prowadzi do swoistej inkorporacji przyjmowanych norm, zasad, wzorców zachowań oraz metod postępowania w ramach systemu zarządzania obowiązującego w pozostałych podmiotach (instytucjach), w celu skutecznego podporządkowania ich działalności realizacji partykularnych interesów władzy.
- Korupcja jest najważniejszym elementem scalającym funkcjonowanie układów zamkniętych, tj. zorganizowanych grup dbających o prywatne interesy, przywileje, ścieżki kariery, awanse dla wybrańców, splendory i wzajemne korzyści. Tworzą je i kierują nimi osoby, które należą do struktur władzy o charakterze formalnym pod względem organizacyjno-prawnym, a jednocześnie w swoich działaniach bazują na rozlicznych kontaktach, wpływach i powiązaniach niejawnych (relacje prywatne, rodzinne, koligacje towarzyskie, polityczne), zapewniających im wyższość i przewagę nad pozostałymi członkami danego środowiska, grupy zawodowej.
- Korupcja jako ukształtowana sieć – konfiguracja wpływów, powiązań i zależności – jest najważniejszym, decydującym czynnikiem, który zapewnia wybrańcom uprzywilejowaną pozycję, gwarantuje sprawną i skuteczną realizację prywatnych interesów, partykularnych celów, a jednocześnie jest zasadniczym elementem umożliwiającym zdobywanie wymiernych korzyści majątkowych i osobistych.
- Cele i założenia korupcji pozostają niezmiennie na przestrzeni lat, natomiast wraz ze zmianami w otoczeniu społeczno-gospodarczym i prawnym przeobrażeniami oraz modyfikacji ulegają mechanizmy korupcyjne stosowane w praktyce. Aktualnie działania korupcyjne coraz częściej przybierają formę złożonych czynności i procesów gospodarczych mających podstawy prawne do podejmowanych decyzji, transferów pieniężnych, przepływów kapitałowych, zbywania praw majątkowych itp., w celu uniknięcia zarzutów o przyjmowanie (przekazywanie) jakichkolwiek nienależnych korzyści.
- Korupcja pojmowana w szerokim ujęciu była, jest i pozostanie dominantą oraz fundamentalnym spoiwem systemu rządzenia, a także nieodłącznym elementem procesów zarządczych, jakie są realizowane w celu zdobywania, sprawowania i utrzymania władzy oraz kontroli nad podległymi instytucjami (organizacjami).

Zagadnieniem do dalszych rozważań jest rozstrzygnięcie: czy korzyści majątkowe i osobiste obligatoryjnie (bezwarunkowo) powinny być uznawane za należne, jeśli

jest stosowna podstawa do podejmowanych czynności prawnych, w których następstwie dochodzi do wzbogacenia się? Można sądzić, że stanowisko w tej spornej sprawie ma fundamentalne znaczenie dla naświetlenia różnicy pomiędzy legalną korupcją a przestępstwem.

Przesłanki podziału na przestępstwa i legalne formy korupcji

Podczas analizy zachowań mających na celu wykorzystywanie władzy do realizacji partykularnych interesów i osiągnięcia prywatnych korzyści można wskazać przykładowe procesy oraz decyzje, które są określane mianem legalnej korupcji³⁹. Najczęściej wymienia się wówczas niekaralne formy korupcji, takie jak: nepotyzm, konflikt interesów, poplecznictwo i kumoterstwo⁴⁰. Warto w tym miejscu podkreślić, że te zjawiska występują nie tylko w instytucjach państwowych⁴¹, lecz także w podmiotach prywatnych⁴². Takie zdarzenia, pojawiające się w organizacjach sektora publicznego, w powszechnym odczuciu są postrzegane jako patologie związane z nadużywaniem władzy. Te same praktyki występujące w firmach prywatnych traktuje się jako odzwierciedlenie rodzinnej przedsiębiorczości, przejaw operatywności, zaradności w interesach oraz zdolności do nawiązywania korzystnych relacji biznesowych. Instytucje państwowe, z uwagi na realizowane zadania i wydatkowane na te cele środki finansowe, są wysoce pożądanym, wiarygodnym i wypłacalnym klientem dla świata biznesu. Organizacje sektora publicznego i prywatnego w wielu przypadkach łączą silne powiązania ekonomiczne za sprawą realizowanych przedsięwzięć, dzięki czemu na konta określonych podmiotów gospodarczych trafiają pokaźne sumy pieniędzy. Wydaje się zatem logicznie uzasadnione, aby również inne procesy i decyzje rodzące określone

³⁹ D. Kaufmann, P.C. Vicente, *Legal Corruption*, „Economics & Politics” 2011, nr 2, s. 195–219; P. Domadenik, J. Prašnikar, J. Svejnar, *Legal Corruption, Politically Connected Corporate Governance and Firm Performance*, „IZA Discussion Papers” 2014, t. 8321, s. 1–26; O. Cincer, M. Johnston, *Measuring Illegal and Legal Corruption in American States: Some results from the Edmond J. Safra Center for Ethics Corruption in America Survey*, Cambridge 2015, t. 58, s. 1–41.

⁴⁰ S. Rose-Ackerman, B.J. Palifka, *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*, wyd. II, New York 2016, s. 11; C. Shore, *Culture and Corruption in UE: Reflections on Fraud, Nepotism and Cronyism in European Commission*, w: *Corruption. Anthropological Perspective*, London 2005, s. 131–155; A. Graycar, O. Monaghan, *Rich Country Corruption*, „International Journal of Public Administration” 2015, t. 38, s. 586–595.

⁴¹ R. Karklins, *Typology of Post-Communist Corruption*, „Problems of Post-Communism” 2002, nr 4, s. 24; D.F. Thompson, *Theories of Institutional Corruption*, „Annual Review of Political Science” 2018, t. 21, s. 495–513.

⁴² H. Arasli, M. Tumer, *Nepotism, Favoritism and Cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of north Cyprus*, „Social Behavior and Personality” 2008, t. 36, s. 1237–1250; A. Argandona, *Private – To Private – Corruption*, „IESE Business School Working Papers” 2003, nr 531, s. 1–18.

skutki finansowe rozpatrywać pod kątem legalnego bądź karalnego nadużywania władzy dla prywatnych interesów i korzyści.

Paweł Majewski prezentuje pogląd, zgodnie z którym (...) *korupcja w aspekcie prawnym to przede wszystkim nielegalność określonych zachowań (np. wpływania w sposób zakazany prawem na decyzje podejmowane przez organy władzy publicznej)*⁴³. Zgodnie z takim rozumowaniem korupcja została przedstawiona w kontekście niezgodnego z prawem wywierania wpływu na decyzje władzy publicznej. A zatem – według cytowanego autora – jeśli wskazania, podpowiedzi, naciski bądź inne formy oddziaływania na decydentów nie są prawnie zabronione, to nie występują przesłanki do używania pojęcia korupcja w stosunku do takich zachowań. Co więcej, te refleksje P. Majewskiego mogłyby też prowadzić do innego wniosku, a mianowicie, że sama legalność decyzji podejmowanych przez władze publiczne wyklucza możliwość postrzegania takich czynów w kategorii praktyk korupcyjnych. Innymi słowy, legitymizacja prawna dla czynności dokonywanych przez organy władzy publicznej mogłaby stanowić relewantną i wystarczającą, tj. samoistną, przesłankę uniemożliwiającą dokonanie pogłębionej interpretacji karno-prawnej istotnych okoliczności, rzeczywistych motywów i celów związanych z podejmowaniem określonych decyzji.

Powyższe rozważania pozwalają uzmysłwić, jak bardzo złożonym i niesłychanie trudnym do analizy prawnej zagadnieniem jest korupcja⁴⁴. Można sądzić, że do najbardziej skomplikowanych (a jednocześnie kontrowersyjnych) tematów zalicza się problem przesłanek (kryteriów) umożliwiających rozróżnienie na legalne praktyki i przestępstwa korupcyjne. Wydaje się, że dokonanie takiej klasyfikacji jest możliwe z uwzględnieniem różnych czynników, które mogą posłużyć jako **założenia** będące **wyznacznikami** podziału na **czyny karalne** i pozostałe odmiany **legalnej korupcji**. Do najważniejszych z nich zalicza się:

- legitymizację prawną decyzji (działań), postrzeganą przez pryzmat istnienia podstawy w przepisach prawa, która upoważnia do podejmowania określonych czynności prawnych zgodnie z zakresem przyznanych kompetencji,
- kwalifikację i prawną ocenę proponowanych (uzyskiwanych) korzyści jako należnych bądź nienależnych,
- prawną ocenę okoliczności badanych zdarzeń pod kątem właściwego rozpoznania celów i motywów dla przeprowadzanej wzajemnej wymiany korzyści oraz charakteru relacji łączącej zaangażowane strony,
- analizę oraz interpretację prawną stosownych przepisów kodeksu karnego, przybliżającą do właściwej oceny okoliczności, motywów działania i celów rozpatrywanego zdarzenia (procesu, decyzji), dokonaną przez organy państwa (służby, prokuraturę, sądy) na podstawie logicznego rozumowania, posiadanej wiedzy oraz doświadczenia życiowego,

⁴³ P. Majewski, *Raport na temat korupcji w polskim systemie ochrony zdrowia*, Warszawa 2007, s. 4.

⁴⁴ *Corruption and the Secret of Law. A legal anthropological perspective*, M. Nuijten, G. Anders (red.), Hampshire 2007.

- możliwość procesowego wykorzystania materiałów pozyskanych podczas kontroli operacyjnej do ustalenia okoliczności oraz udowodnienia motywów i celów działania osób zaangażowanych w korupcyjny proceder.

Decyzje dotyczące spraw personalnych

Przy rozpatrywaniu legalności działań można odwołać się do **decyzji kadrowych**. Jak wcześniej wyjaśniano, dla przeważającej większości przypadków jedynym i z prawnego punktu widzenia wystarczającym uzasadnieniem jest stwierdzenie, że nominacja danej osoby na stanowisko odbyła się zgodnie z przepisami prawa obowiązującymi w tym zakresie. Przyjęcie takiego toku rozumowania doprowadzi do wniosku, że w tego typu sytuacji nie można kwestionować poczynań władzy, a tym bardziej dopatrywać się w takich działaniach jakichkolwiek przejawów zachowań korupcyjnych. Nieco inna perspektywa myślowa może skłaniać do zastanowienia się nad okolicznościami i uwarunkowaniami analizowanych decyzji pod kątem innych, powszechnie obowiązujących przepisów prawa, np. **Konstytucji RP**. Zgodnie z zasadą równości obywateli wobec prawa, opisaną w art. 32 ustawy zasadniczej: *Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do jednakowego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny*⁴⁵. Te konstytucyjne wartości wydają się klarowne i zrozumiałe, gdyż odwołują się do zasad równości i jednakowego traktowania obywateli przez osoby reprezentujące władze publiczne. Przy uwzględnieniu powyższych przesłanek można podjąć próbę scharakteryzowania i oceny dostępności wybranych stanowisk dla zwykłych obywateli pod kątem „jednakowego traktowania”. W sytuacji, gdy przepisy prawa nie przewidują otwartego naboru, osoby korzystające z pełni praw publicznych nie mają żadnej szansy ubiegania się o daną synekurę. A zatem, czy można w odniesieniu do takich procesów mówić, że stanowią one odzwierciedlenie traktowania według jednakowych zasad? Dla przykładu: czy ktoś zainteresowany np. stanowiskiem kierowniczym w strukturach administracji rządowej lub podległych instytucjach, w służbie cywilnej albo w Kancelarii Prezydenta RP, w Kancelarii Sejmu bądź Senatu ma gwarancje równych praw przy staraniu się o zdobycie takiego miejsca pracy, zważywszy na to, że spełnia warunki formalne i ma stosowne kompetencje? Innym przykładem mogą być m.in. stanowiska w radach nadzorczych i zarządach spółek z udziałem państwowych osób prawnych, a także w pozostałych podmiotach zależnych (powiązanych kapitałowo). Na tym tle można zadać również inne pytanie: czy ktoś świadomie zrzeka się mandatu posła bądź rezygnuje z kierowniczego stanowiska w Kancelarii Prezydenta RP lub w urzędzie miejskim, gdy nie ma gwarancji

⁴⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (DzU z 1997 r. nr 78 poz. 483, ze zm.).

i stuprocentowej pewności, że następnie otrzyma lukratywne, wysokopłatne stanowisko w zarządzie spółki z udziałem Skarbu Państwa lub spółki komunalnej?

Grażyna Kopińska wyraża przemyślenia, które stanowią cenny wątek w kontekście prowadzonych rozważań. Zdaniem autorki:

(...) osoby zainteresowane aktywnością polityczną otrzymują informację, że kluczem do ich kariery jest budowanie sieci powiązań i znajomości. O ich awansie życiowym i profesjonalnym nie będzie decydować fachowość, doświadczenie czy rzetelność, a lojalność względem patrona i spryt w pozbywaniu się konkurencji. Obywatele zaś widząc, że ustanowione prawem reguły są nieprzestrzegane, że można je obchodzić lub łatwo zmieniać, nabierają przekonania, że „rządzą nimi” ludzie nieuczciwi, a co gorsza – że **uczciwi nie mają szans w takim systemie**⁴⁶.

Zdaniem Łukasza Szwejkowskiego (...) *korupcja kompromituje idee konkurencji i konkurencyjności, ponieważ sukcesu w skorumpowanym środowisku nie można osiągnąć, nie uczestnicząc w praktykach korupcyjnych*⁴⁷. Są to bardzo trafne spostrzeżenia, przemyślane i słuszne refleksje. Mamy zatem do czynienia z taką oto sytuacją: istnieje grupa faworyzowanych beneficjentów, którym lukratywne funkcje, stanowiska i apanaże się należą, oraz grupa pozostałych obywateli, niemających najmniejszych szans konkurowania, stojących na przegranej pozycji. A wszystko to jest zgodne z obowiązującym prawem.

W celu lepszego zobrazowania kwestii prawnych warto w tym miejscu zacytować wykładnię interpretacyjną Trybunału Konstytucyjnego: *Zasada równości (art. 32 Konstytucji) nie może stanowić samodzielnej podstawy skargi konstytucyjnej. Powołanie się na tę zasadę wymaga każdorazowo wskazania przez skarżącego konkretnej konstytucyjnej wolności lub konkretnego konstytucyjnego prawa, które doznały uszczerbku na skutek naruszenia zasady równości w jego sprawie*⁴⁸. W świetle przywołanego stanowiska można powiązać naruszenie zasady równości w dostępie do lukratywnych stanowisk państwowych m.in. z art. 1 **Konstytucji RP**, zgodnie z którym: *Rzeczpospolita jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli*; art. 2: *Rzeczpospolita jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej*; art. 60: *Obywatele polscy korzystający z pełni praw publicznych mają prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach*, a także z art. 45: *Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd*⁴⁹. Niemożliwe i bezpodstawne byłoby zgłaszanie takich zastrzeżeń, gdyby w ustawie zasadniczej

⁴⁶ G. Kopińska, *Stanowiska publiczne jako łup polityczny*, s. 80.

⁴⁷ Ł. Szwejkowski, *Korupcja. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2013, s. 16 (materiały dydaktyczne nr 87).

⁴⁸ Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 27 II 2005 r. (Ts. 198/05), *Niedopuszczalność skargi konstytucyjnej zarzucającej naruszenie praw osoby trzeciej*, s. 2.

⁴⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ...*

zapisano, że Rzeczpospolita jest dobrem (tj. prywatnym majątkiem, folwarkiem) będącym odrębną własnością ugrupowań politycznych tworzących większość sejmową, a także przedstawicieli elit samorządowych sprawujących władzę na danym terytorium, a zawłaszczanie państwowych posad wyłącznie przez faworyzowanych wybrańców (tj. działaczy partyjnych, ich krewnych, współpracowników, bliskich znajomych, innych osób blisko powiązanych z władzami), z jednoczesnym blokowaniem pozostałych obywateli korzystających z pełni praw publicznych, stanowi odzwierciedlenie zasad sprawiedliwości społecznej.

Warto przy okazji dodać, że nawet przy stosowaniu formuły otwartego naboru jako metody selekcji osób do zatrudnienia na stanowiskach urzędniczych w administracji publicznej nie ma **procedur odwoławczych** od wyniku finalnego. Postępowanie rekrutacyjne kończy informacja o rozstrzygnięciu konkursu. Taka sytuacja nie dotyczy tylko pracowników samorządowych, na co w wybiórczy sposób zwraca uwagę w swoim sprawozdaniu Rzecznik Praw Obywatelskich⁵⁰. Opinię wartą zacytowania, dotyczącą omawianego zagadnienia, prezentuje minister spraw wewnętrznych i administracji, który stwierdza, że (...) *próba uregulowania kwestii zakończenia procedury naboru formą decyzji administracyjnej mogłaby zostać odebrana jako ingerencja w samodzielność jednostek samorządu terytorialnego w zakresie kształtowania polityki kadrowej*⁵¹. Procedura odwoławcza, która przewiduje możliwość zaskarżenia decyzji do sądu administracyjnego, przysługuje natomiast m.in. w przypadku wydania przez wojewodę zarządzenia zastępczego w sprawie wygaśnięcia mandatu prezydenta miasta bądź radnego za złamanie przepisów tzw. ustawy antykorupcyjnej.

Interesującym uzupełnieniem dociekań objaśniających istotę konkursów jest stanowisko wyrażone przez Ewę Maciejewską:

Raczej nie mamy wątpliwości, że rywalizacja o wolne stanowiska sędziowskie w sądzie wyższego rzędu nigdy nie była doskonała, w pełni transparentna i nie budząca wątpliwości co do równych reguł gry. Prawdą jest, że w apelacji łódzkiej konkursy przed 2015 rokiem były **pozorne**, w tym sensie, że **zawsze preferowany był** kandydat delegowany. Zwykle też był to **jedyny kandydat** i choć z punktu widzenia merytorycznego pewnie w 99% przypadków nie budził zastrzeżeń, a dodatkowo sprawdził się, orzekając na delegacji, trzeba jednak uczciwie przyznać, że **nie wszyscy mieli taką samą szansę** wykazania się dobrą pracą na delegacji, nie wszystkim bowiem taką delegację proponowano⁵².

⁵⁰ Informacja o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w 2017 roku oraz o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2018, s. 282, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/informacje-roczne-o-dzialalnosci-rpo> [dostęp: 10 V 2019].

⁵¹ Tamże, s. 282.

⁵² Zob. szerzej: E. Maciejewska, *Czy udało się nas skłócić?*, [sedziowie.nazwa.pl](http://sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?blogid=1&archive=2018-10), 20 II 2018, <http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?blogid=1&archive=2018-10> [dostęp: 10 V 2019].

Te cenne uwagi i konstatacje przybliżają do poznania mechanizmów, o których niestety nie wspomina się w raportach powstałych na zlecenie i finansowanych przez organizacje pozarządowe⁵³. Na szczególną uwagę w opinii E. Maciejewskiej zasługuje sformułowanie o metodyce preferowania kandydata zgodnie z prawem, tj. propozycja szansy na delegacje, a także kwestia liczebności osób zgłaszających się do konkursu. Można to odczytywać w ten sposób, że żaden rozsądny i myślący sędzia, jeśli nie dostał od kogoś zaufanego czytelnej sugestii (podpowiedzi), że warto wystartować w ogłoszonym konkursie, nie podejmował takich starań. Jednym z argumentów przemawiających na rzecz takiej postawy może być świadomość, że nie ma realnych możliwości uczciwego konkurowania z faworytem, a więc po co narażać się na przegraną, a w konsekwencji – na infamię, ostracyzm w środowisku. Inne przesłanki mogą dotyczyć tego, że takie samodzielne zgłoszenie się (bez nieformalnie otrzymanej rekomendacji) na konkurs, w którym i tak się nie ma szans na zwycięstwo, może być zapamiętane przez przełożonych jako brak zdyscyplinowania i nietrafna ocena swoich kompetencji co do możliwości awansu na wyższe stanowisko. Inne opinie cytowanej autorki dotyczące celów oraz intencji przyświecających działaniom, jakie obecnie są podejmowane przez część środowiska sędziowskiego, również nawiązują do tematu i są bardzo wymowne: (...) *wspólnych wysiłków na rzecz zatrzymania złych, niekonstytucyjnych zmian, a także **przeszkodzenia wejścia do zawodu i awansu osób, które wyróżniły się tylko bezkrytycznym popieraniem określonego politycznie układu, który chce przejąć kontrolę nad wymiarem sprawiedliwości***⁵⁴.

Tomasz Krawczyk wypowiada się na temat przesłanek, które jego zdaniem mają rozstrzygające znaczenie dla decyzji kadrowych w polskim sądownictwie:

W tym jednak wypadku zbieżność cech obu zwycięskich kandydatów prowadzi do wniosku, że nie chodziło tu bynajmniej o jakieś błędne wybory, ale po prostu o awansowanie, kosztem lepszych kolegów, przynajmniej części osób, które z nowego nadania objęły funkcje w sądach. (...) w skali kraju neoKRS ma rozstrzygnąć w trakcie swojej kadencji 2000–2500 konkursów na stanowiska sędziowskie, to ta liczba **niesłusznie promowanych** i – patrząc na to od drugiej strony – **bezzasadnie pominiętych** w awansach dojdzie już do 660–825 etatów. Pojawia się w tym miejscu pytanie, czy polskie społeczeństwo stać na to, aby tak duży odsetek kadry sędziowskiej został wybrany w sposób nie tylko budzący zasadnicze zastrzeżenia konstytucyjne, ale po prostu wadliwy merytorycznie i **w wyraźnym**

⁵³ Zob. B. Pilitowski, M. Hoffman, B. Kociołowicz-Wiśniewska, *Skąd biorą się sędziowie? Raport z badania procesu selekcji kandydatów na wolne stanowiska sędziowskie przez Krajową Radę Sądownictwa*, Toruń 2017, <https://courtwatch.pl/baza-wiedzy/publikacje/> [dostęp: 5 V 2019]; B. Grabowska-Moroz, M. Szuleka, *Od kadr się zaczyna. Zmiana prezesów i wiceprezesów sądów powszechnych w okresie od sierpnia 2017 do lutego 2018*, Warszawa 2018, <http://www.hfhr.pl/publication/od-kadr-sie-zaczyna-zmiana-prezesow-i-wiceprezesow-sadow-powszechnych/> [dostęp: 10 V 2019].

⁵⁴ Zob. szerzej: E. Maciejewska, *Nominaci neo-KRS*, 24 II 2019 r., <http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?itemid=108> [dostęp: 10 V 2019].

celu politycznym, do tego na zasadzie wygenerowania na tym tle nieuchronnych konfliktów z resztą środowiska sędziowskiego. (...) Rzecz się w istocie sprowadza tylko do tego, jak dużą elastycznością interpretacyjną chce się ktoś wykazać, a ta – jak pokazały obecne rządy – może być praktycznie nieograniczona⁵⁵.

Zacytowane (publicznie głoszone) poglądy, formułowane przez osoby zajmujące stanowiska sędziowskie SSO, bezspornie wymagają kilku zdań poważnego komentatora. Po pierwsze wskazują, że decyzje kadrowe mają fundamentalne znaczenie dla systemu władzy oraz akcentują możliwość podejmowania określonych działań z uwagi na obowiązujące przepisy prawa lub przepisy zmieniane w określonym celu. Te refleksje nie ograniczają się jednak tylko do sądownictwa. Po drugie, zgłaszane uwagi i zastrzeżenia dotyczące przesłanek uwzględnianych przez komisję konkursową (taką rolę odgrywa Krajowa Rada Sądownictwa), przesądzających o możliwości dostępu do zawodu sędziego, de facto stanowią potwierdzenie słuszności uprzednio formułowanej tezy, że decyzje personalne są arbitralne, stronnicze i uznaniowe. Z faktu, że są podejmowane na podstawie obowiązującego prawa przez upoważniony organ absolutnie nie wynika, że są bezstronne, obiektywnie uzasadnione, uczciwe i sprawiedliwe. Co ważne, ta konstatacja ma **szerszy wymiar** znaczeniowy i odnosi się nie tylko do decyzji poprzedniego składu osobowego KRS, lecz także do decyzji podejmowanych przez inne organy władzy publicznej oraz przedstawicieli władz firm prywatnych, organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów gospodarczych. Po trzecie, występuje istotna różnica pomiędzy wyżej wspomnianymi procesami kadrowymi, ponieważ jedynie w przypadku uchwał KRS negatywnie ocenionym osobom przysługuje możliwość odwołania się od podjętej decyzji do sądu. Dotyczy to zaskarżenia uchwał odnoszące się do wyboru na urząd sędziego w sądach powszechnych. W ostatnim czasie na mocy wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 25 marca 2019 r. stwierdzono niezgodność art. 44 ust. 1a ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa z art. 184 Konstytucji⁵⁶ (dotyczącym odwołania od uchwały KRS odnoszącej się do wyboru na stanowisko sędziego Sądu Najwyższego), a jednocześnie uznano, że (...) *art. 9a ustawy z dnia 12 maja 2011 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz. U. z 2019 r. poz. 84) jest zgodny z art. 187 ust. 1 pkt 2 i ust. 4 w związku z art. 2, art. 10 ust. 1 i art. 173 oraz z art. 186 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*⁵⁷.

Należy w tym miejscu bardzo wyraźnie podkreślić, że przepisy obowiązującego prawa nie przewidują zaskarżenia (kontroli sądowej) innych procesów decyzyjnych

⁵⁵ Zob. szerzej: T. Krawczyk, *Więcej niż trzydzieści trzy procent*, 3 V 2019 r., <http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?itemid=103#more> [dostęp: 10 V 2019].

⁵⁶ Zob. szerzej: wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 III 2019 r., sygn. akt K12/18, *Wybór członków KRS przez sejm spośród sędziów; odwołanie od uchwały KRS dotyczącej powołania do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego*, <http://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/10521-wybor-czlonkow-krs-przez-sejm-sposrod-sedziow-odwolanie-od-uchwaly-krs-dotyczacej-powola/> [dostęp: 10 V 2019].

⁵⁷ Tamże.

związanych z wykorzystywaniem władzy i przyznanym uprawnień, czyli że **prawo nie daje podstaw do zaskarżania decyzji kadrowych**, tj. czynności prawnych w zakresie indywidualnych spraw dotyczących obsady stanowisk publicznych (m.in. w administracji rządowej, samorządowej, w służbach specjalnych, prokuraturze, Kancelarii Prezydenta, Kancelarii Sejmu, Kancelarii Senatu itd.), nie wspominając o podmiotach prywatnych. Chodzi tu oczywiście nie tylko o osoby, które nie zostały wybrane na funkcje związane z pełnieniem służby publicznej, gdyż procedury nie przewidują otwartego naboru, lecz także o osoby negatywnie ocenione w trakcie postępowań konkursowych. Poza nielicznymi wyjątkami dotyczącymi wyboru na kadencję (np. prezes Najwyższej Izby Kontroli, prezes Narodowego Banku Polskiego, Rzecznik Praw Obywatelskich) większość osób można z dnia na dzień odwołać z zajmowanego stanowiska (powołując w to miejsce swojego nominata), bez jakiegokolwiek potrzeby uzasadniania takiej decyzji.

Jeśli chodzi o podejmowanie decyzji personalnych, to karalne formy korupcji mogą wystąpić w sytuacji, w której ktoś żądał gratyfikacji pieniężnej bądź innych nienależnych korzyści w zamian za możliwość zatrudnienia, powołania na stanowisko bądź pośrednictwo w załatwieniu takiej sprawy. Możliwe jest nadużycie władzy i niedopełnienie obowiązków przez funkcjonariusza publicznego (art. 231 kk)⁵⁸, gdy w ramach decyzji kadrowej, podejmowanej zgodnie z zakresem przyznanym uprawnień i na podstawie stosownych przepisów prawnych, dochodzi do naruszenia innych przepisów powszechnie obowiązującego prawa. Przykładem takiego działania może być np. wyznaczenie osoby do pełnienia funkcji w radzie nadzorczej, co narusza zakazy łączenia stanowisk określone w ustawie antykorupcyjnej lub kominowej⁵⁹. Joanna Gawęł słusznie zauważa, że podstawą odpowiedzialności funkcjonariusza publicznego z art. 231 kk jest (...) *działanie na szkodę interesu publicznego lub prywatnego*. Autorka dodaje przy tym, że (...) *owe działanie na szkodę należy rozumieć jako takie zachowanie, które stwarza potencjalne zagrożenie dla dobra, czy to sfery publicznej czy prywatnej. Nie musi zatem dojść do skutku materialnego w postaci wystąpienia szkody, bowiem już samo zagrożenie stanowi przesłankę odpowiedzialności*⁶⁰. Podobnego zdania jest Agnieszka Barczak-Oplustil: (...) *nakaz poszanowania godności człowieka czy też zakaz nierównego, dyskryminującego traktowania skierowany jest także do funkcjonariuszy publicznych i jego naruszenie w trakcie wykonywania obowiązków służbowych stanowi niedopełnienie obowiązków służbowych, o których mowa w art. 231 k.k.*⁶¹

⁵⁸ Z. Kukula, *Przestępstwo nadużycia władzy – odpowiedzialność karna funkcjonariusza publicznego*, „Kontrola Państwa” 2018, nr 5, s. 108–124.

⁵⁹ W. Walczak, *Aspekty prawnokarne naruszenia przepisów tzw. ustawy kominowej*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 8, s. 52–66.

⁶⁰ J. Gawęł, *Przekroczenie lub niedopełnienie uprawnień przez funkcjonariusza Policji jako przestępstwo*, w: *Odpowiedzialność prawna funkcjonariuszy publicznych. Wybrane zagadnienia*, M. Giżyńska i in. (red.), Olsztyn 2017, s. 138–139.

⁶¹ A. Barczak-Oplustil, *Naruszenia Konstytucji RP a zakres odpowiedzialności funkcjonariusza publicznego z art. 231 k.k.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, z. 4, s. 143.

Z przytoczonych opinii wynika, że po przyjęciu powyższej wykładni interpretacyjnej pewna część podejmowanych decyzji, mimo podstawy prawnej, może być oceniana właśnie pod kątem działania na szkodę interesu publicznego i prywatnego jako karalne nadużycie władzy.

Decyzje dotyczące spraw gospodarczych

Innym newralgicznym obszarem, w którym najczęściej ujawniają się praktyki korupcyjne, są czynności prawne związane z zarządzaniem powierzonym mieniem oraz wydatkowaniem środków pieniężnych (m.in. sprzedaż majątku, zakupy towarów i usług, organizowanie przetargów, przyznawanie dotacji oraz zawieranie transakcji handlowych z podmiotami zewnętrznymi). Dotyczy to zwłaszcza umów na usługi o charakterze niematerialnym, np. na obsługę prawną, zlecenie ekspertyz, analiz, doradztwo biznesowe, promocję i reklamę, marketing, public relations, ubezpieczenia, organizację imprez targowych, szkoleń, sponsoring itp. Są to najczęściej stosowane operacje gospodarcze służące do legalnego wyprowadzania środków finansowych z danej organizacji, które jest uzasadniane potrzebą realizacji działań związanych z bieżącym funkcjonowaniem i wykonywaniem zadań (obowiązków) statutowych. Zasadniczy problem polega na tym, że są to legalne zdarzenia gospodarcze mające podstawy prawne do osiąganych profitów materialnych. A zatem, bez umiejętnego przeprowadzenia wnikliwych prac analitycznych i wszechstronnych czynności kontrolnych⁶² nie można formułować zarzutów dotyczących osiągania nienależnych korzyści. Stąd też decyzje dotyczące kwestii, o których mowa, stanowią bardzo dogodną i bezpieczną formułę dla korupcyjnego proceduru w organizacji każdego typu.

Nie ulega jednak wątpliwości, że w sytuacji, gdy w następstwie arbitralnych i uznaniowych decyzji intratne zlecenia trafiają do faworyzowanego podmiotu gospodarczego, można mieć pewne podejrzenia, że nie jest to bynajmniej przypadek, ale celowe wykorzystywanie władzy w interesie prywatnym, czyli legalna korupcja. Sprowadza się ona do tego, że żaden inny podmiot ani osoba fizyczna nie mają nawet iluzorycznej szansy ubiegania się o dane zlecenie czy kontrakt, gdyż właściwy i jedynie słuszny beneficjent został już wcześniej wybrany i to na jego konto trafia określona kwota środków finansowych. Pozostałe czynniki nie mają tutaj jakiegokolwiek znaczenia dla podejmowanej decyzji, gdyż priorytetem jest wyeliminowanie potencjalnej konkurencji i zapewnienie uprzywilejowanej pozycji ustawionemu faworytowi. Bardzo często się zdarza, że z takim szczęśliwcem podpisuje się kontrakt o współpracę na czas nieokreślony, w którym zawiera się liczne zabezpieczenia, aby nowym władzom danej instytucji nie przyszło do głowy wypowiedzenie takiej umowy. A zatem, zasadniczym przesłaniem tego rodzaju decyzji jest całkowite wyeliminowanie konkurencji

⁶² W. Walczak, *Działania analityczno-informacyjne identyfikujące mechanizmy korupcyjne w procesach zarządzania*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 16, s. 55–72.

i zagwarantowanie korzyści ekonomicznych w perspektywie długookresowej wskazanej firmie. Nie upoważnia to jednak do stwierdzenia, że każdorazowo w takiej sytuacji dochodzi do czynów prawnie zabronionych.

Martin Božek zaznacza, że (...) *przestępstwo to kategoria normatywna, której cechy konstytutywne określone są w ustawodawstwie karnym (kodeksie karnym)*⁶³. Przy uwzględnieniu powyższego stwierdzenia w każdym indywidualnym przypadku należy poddać szczegółowej i drobiazgowej analizie najważniejsze aspekty, które mogą przybliżyć do ustalenia, czy rozpatrywana sprawa jest jedynie przejawem instrumentalnego wykorzystywania władzy, czy też dane zdarzenie gospodarcze zalicza się do kategorii czynów karalnych. Zbysław Dobrowolski stwierdza, że (...) *nieważność umów lub postanowień umowy przewidujących korupcję wynika z art. 58 § 1 i 2 K. c.*⁶⁴ Trudno się z taką tezą zgodzić z kilku powodów. Po pierwsze, samo zawarcie umowy z danym podmiotem na konkretnych warunkach, otrzymanie zlecenia „z wolnej ręki”, może być sposobem przekazywania korzyści w ramach legalnej korupcji. Po drugie, ustalenia korupcyjne nigdy nie są spisywane w formie postanowień umieszczanych w umowie, tylko są przedmiotem ustnych uzgodnień w wąskim gronie zainteresowanych stron.

Podczas badania danego zdarzenia gospodarczego, które rodzi określone skutki finansowe, w pierwszej kolejności trzeba dokładnie rozpoznać **motywy i cele** działania sprawcy z perspektywy osiągania **korzyści majątkowych**. Dla przykładu, gdy analizuje się czynności polegające na ustawianiu kryteriów SIWZ pod konkretnego beneficjenta, można zaprezentować dwie odmienne argumentacje i różne punkty widzenia. Patrząc na to zagadnienie od strony formalno-prawnej, można powiedzieć, że zamawiający zgodnie z obowiązującymi przepisami ma prawo do swobodnego ukształtowania (wyprofilowania) wymagań w celu wyboru najkorzystniejszej oferty od firmy, która daje gwarancje i rękojmię należytego wykonania oczekiwanych prac, zadań, dostarczenia najwyższej jakości produktu itp. Podstawą do zdefiniowania szczegółowych warunków, jakie musi spełniać potencjalny oferent, jest bezstronna ocena potrzeb występujących po stronie zamawiającego. Fakt, że tylko jeden podmiot złożył ofertę odpowiadającą podanym wymaganiom może jedynie świadczyć o tym, że inni konkurenci słusznie zostali (zgodnie z prawem) odrzuceni, gdyż ich propozycje biznesowe nie odpowiadały z oczekiwaniami zamawiającego. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że decyzje dotyczące profilowania zapisów SIWZ wywierają istotny wpływ na rozstrzygnięcie przetargu, gdyż mogą nie tylko znacząco preferować dany podmiot, lecz także skutecznie ograniczyć, a nawet wyeliminować potencjalną konkurencję.

Przy nieco innej optyce spojrzenia można przyjąć założenie, że owe działania po stronie zamawiającego są przejawem świadomych decyzji podejmowanych

⁶³ M. Božek, *Zwalczanie przestępstw jako ustawowe zadanie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrzne-go. Stan obecny i postulaty de lege ferenda*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, nr 1, s. 36.

⁶⁴ Z. Dobrowolski, *Szkoły publiczne w procesie przeciwdziałania korupcji*, w: *Wybrane zagadnienia zarządzania i przywództwa edukacyjnego*, Kraków 2018, s. 26.

z zamiarem bezpośrednim i kierunkowym oraz że decyzje, o których mowa, mają na celu zagwarantowanie korzyści materialnych wcześniej nieformalnie wybranemu podmiotowi. Te wyżej opisane motywy i cele działania sprawcy stanowią jedyne i prawdziwe podłoże wyjaśniające **mechanizm ustawiania przetargów** na potrzeby beneficjentów mających pozycję uprzywilejowaną. Zgodnie z tym tokiem rozumowania pod pozorem legalnych działań prawnych można wykorzystywać posiadaną władzę w taki sposób, aby zapewnić profity ekonomiczne wybrancom. Zasadniczy problem, który ma istotne znaczenie dla dokonania właściwej oceny rozpatrywanych decyzji, sprowadza się do tego, aby trafnie zdiagnozować i właściwie ocenić te szczegółowe kryteria (wymagania), specjalnie wpisane do SIWZ w celu zapewnienia zwycięstwa w prowadzonym postępowaniu faworyzowanej firmie i skutecznego zablokowania konkurentów. Przede wszystkim chodzi o takie drobiazgowy warunki formalne, których spełnienia nie da się uzasadnić obiektywnymi, merytorycznymi i bezstronnymi przesłankami, bezwarunkowo koniecznymi do zapewnienia niezbędnych korzyści po stronie zamawiającego w związku z prawidłową realizacją zadań, prac do wykonania, usług i zakupu towarów, określonych w ogłoszeniu przetargowym.

Poprawne rozszyfrowanie takich zaporowych warunków SIWZ może stanowić podstawę do uznania, że warto podjąć bardziej **pogłębione czynności kontrolne i sprawdzające**, które w rezultacie przybliżą do udzielenia odpowiedzi na wiele zasadniczych pytań, m.in.:

- Kto wywierał bezpośredni wpływ na to, że konkretne szczegółowe wymagania (korzystne dla faworyzowanego podmiotu) znalazły się w SIWZ, a także kto wydawał polecenia, z czyjej inicjatywy, w czym imieniu były podejmowane takie działania?
- W jakim kręgu wtajemniczonych osób zapadały decyzje w sprawie, o której mowa?
- W jakich okolicznościach, kiedy, w jakiej formie i przez kogo zostały przekazane stosowne podpowiedzi (ustalenia) dotyczące tych szczegółowych wymagań formalnych?
- Kto wskazywał osoby odpowiedzialne za przygotowanie SIWZ, kto zasiadał w komisji przetargowej, kto w ramach powierzonych obowiązków służbowych nadzorował prowadzone postępowanie przetargowe?
- Jakie wpływy, zależności i powiązania łączą osoby bezpośrednio zaangażowane w rozstrzygnięcie danego przetargu i zainteresowanie nim, z jednoczesnym rozpoznaniem poprzedniej aktywności zawodowej, towarzyskiej, biznesowej i politycznej, będącej podłożem do ukształtowania aktualnej sieci relacji i współzależności, jakie występują pomiędzy osobami decyzyjnymi po stronie oferenta oraz osobami reprezentującymi interesy wygranego podmiotu?

Przy analizie **ustawiania przetargów** warto odwołać się do postanowienia Sądu Najwyższego z 7 marca 2012 r., w którym stwierdzono, że: *Zawarte w art. 305 § 1 k.k. wyrażenie «działając na szkodę» jest znamieniem skutku przestępstwa. Skutkiem tym nie musi być realna szkoda majątkowa, do której dochodzi w rezultacie rozstrzygnięcia*

przetargu, lecz już samo wywołanie zagrożenia dla prawnie chronionych interesów majątkowych właściciela mienia albo osoby lub instytucji, na rzecz której przetarg jest dokonywany⁶⁵.

Michał Makowski w następujący sposób ocenia powyższe rozstrzygnięcie sądu i prezentuje wyjaśnienia: *SN uznał, że działaniem na szkodę było przygotowanie specyfikacji istotnych warunków zamówienia, które ograniczało krąg potencjalnych oferentów. Realizowanie porozumienia odebrało postępowaniu o udzielenie zamówienia publicznego w formie przetargu nieograniczonego jego najbardziej pożądanym przymiot, tj. zapewnienie wszystkim potencjalnym oferentom równych szans w przystąpieniu do przetargu*⁶⁶. W świetle powyższych przesłanek okazuje się, że celowe przygotowanie wymagań SIWZ pod konkretną, faworyzowaną firmę można zinterpretować jako działanie wypełniające znamiona czynu zabronionego, a nie tylko nieprawidłowości bądź nieetyczne procedury dyskryminujące potencjalnych oferentów. Zdaniem M. Makowskiego (...) *celem wejścia w porozumienie jest uzyskanie korzyści majątkowej poprzez udzielenie zamówienia publicznego lub jego uzyskanie ze szkodą dla zamawiającego. Treścią porozumienia jest uzgodnienie zachowania, które niejako „programuje” obiektywne niebezpieczeństwo dla interesu majątkowego zamawiającego*⁶⁷. W praktyce zarządzania wyprofilowanie odpowiednich zapisów SIWZ jest pierwszym etapem wspólnie poczynionych uzgodnień, w których rezultacie następuje złożenie oferty przez wykonawcę działającego w porozumieniu. W myśl art. 305 kk, do wypełnienia znamion przestępstwa nie jest konieczne uzyskanie przez sprawcę korzyści majątkowej ani wyrządzenie realnej szkody majątkowej instytucji ogłaszającej dany przetarg, wystarczy samo podejmowanie działań, które mogą taką szkodę spowodować.

Z punktu widzenia prowadzonych rozważań ważne stanowisko zaprezentował Sąd Najwyższy w postanowieniu z 18 stycznia 2017 r. (sygn. akt II KK 324/16) odnośnie do omawianego art. 305 kk, w kontekście materiału dowodowego uzyskanego w wyniku **kontroli operacyjnej** prowadzonej przez ABW. Zdaniem składu orzekającego SN:

(...) przestępstwa z art. 305 § 1 kk nie mieszczą się w przewidzianym w owych przepisach katalogu przestępstw „godzących w podstawy ekonomiczne państwa”. (...) Wysokości grożącej szkody wynikającej z zarzucanych aktem oskarżenia zμών przetargowych nie można utożsamiać z wielkością ofert i wysokością wydatków przeznaczonych przez Skarb Państwa na realizację zadań przetargowych. Dopatrywać się by jej można jedynie w różnicy między ofertą wybraną w trakcie przetargu a potencjalną ofertą korzystniejszą⁶⁸.

⁶⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z 7 III 2012 r. (sygn. akt V KK 402/11, OSNK W 2012, nr 8, poz. 84).

⁶⁶ M. Makowski, *Wejście w porozumienie na szkodę zamawiającego – (de)penalizacja zμών przetargowych w systemie zamówień publicznych*, „Palestra” 2014, nr 3–4, s. 191.

⁶⁷ Tamże, s. 189.

⁶⁸ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 18 I 2017 r. (sygn. akt II KK 324/16), s. 19, 22,

Kolejnym argumentem prawnym upoważniającym do uniewinnienia od stawianych zarzutów w analizowanej sprawie zmów przetargowych było procesowe wykorzystanie materiałów pochodzących z kontroli operacyjnej. W tej sprawie skład orzekający Sądu Najwyższego stwierdził:

Postanowienia Sądu Okręgowego, wyrażające zgodę na zastosowanie kontroli operacyjnych, nie wiązały Sądu I instancji w zakresie ich dowodowego wykorzystania. Zarówno z przepisów ustawy o ABW, jak i przepisów kodeksu postępowania karnego nie wynika, aby postanowienia w przedmiocie wyrażenia zgody na zastosowanie kontroli operacyjnej stanowiły wiążący prejudykat dla sądu rozstrzygającego sprawę *in meriti*. (...) Wyjątkiem od zasady samodzielności jurysdykcyjnej są jedynie sytuacje wyraźnie wskazane w ustawie, jak w przypadku art. 8 § 2 kpk. Poza przypadkami, kiedy orzeczenie wydane w sprawach karnych ma charakter konstytutywny, związanie sądu orzekającego rozstrzygnięciami innych sądów lub organów może mieć miejsce jedynie wówczas, kiedy przepis rangi ustawowej nadaje im wprost walor wiążącego prejudykatu dla innych sądów orzekających, jak przykładowo w przypadku art. 442 § 3 kpk⁶⁹.

Analiza omawianego stanowiska SN prowadzi do konkluzji, że zmowa przetargowa, sankcjonowana z art. 305 § 1 kk nie spełnia kryteriów, jakie są wymagane do realizacji ustawowej przesłanki „przestępstw godzących w podstawy ekonomiczne państwa”, a udzielenie tzw. zgody następczej, tj. **wydanie postanowienia przez sąd okręgowy, wcale nie przesądza o legalności prowadzonej kontroli operacyjnej i dowodów pozyskanych w wyniku realizowanych czynności**. Rozważania na ten temat wskazują ponadto, jak złożonym zagadnieniem są postępowania przetargowe, jak różne mogą być interpretacje prawne określonych czynów oraz jaką wykładnię prezentuje Sąd Najwyższy.

Zamówienia publiczne są postrzegane jako jeden z najważniejszych obszarów, w którym pojawiają się praktyki korupcyjne⁷⁰, co absolutnie nie oznacza, że w tym zakresie najczęściej są ujawniane przestępstwa⁷¹. Tomasz Hachoł zwraca uwagę

<http://www.sn.pl/sprawy/SitePages/e-Sprawa.aspx?ItemSID=8785-350d6c73-8c3c-46fe-8bdc-fla3e551ad56&ListName=esprawa2016&Search=II%20KK%20324/16> [dostęp: 10 V 2019].

⁶⁹ Tamże, s. 24–25.

⁷⁰ M. Niedźwiedziński, H. Klepacz, E. Nowak-Jamróz, *Projekt PICTURE jako sposób walki z korupcją w obszarze inwestycji ICT*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2014, nr 33, s. 409–419; M. Kania, *Systemowe rozwiązania w zakresie przeciwdziałania i zwalczania korupcji w zamówieniach publicznych na tle rozwiązań prawa niemieckiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 497, s. 128–150.

⁷¹ Dane statystyczne policji dotyczące przestępstw z art. 305 § 1–2 kk:

- za rok 2016: liczba wszczętych postępowań – 127, liczba przestępstw stwierdzonych – 40; najwięcej odnotowano w 2015 r.: liczba wszczętych postępowań – 140, liczba przestępstw stwierdzonych – 66; najmniej odnotowano w 2009 r.: wszczętych postępowań – 49, przestępstw stwierdzonych – 8, <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-17/63941,Udaremnienie-przetargu-art-305.html> [dostęp: 10 V 2019].

na niemożność zastosowania art. 296a kk do zwalczania korupcji przy zamówieniach publicznych. W swojej argumentacji odwołuje się do tego, że na etapie prowadzonego postępowania nie występuje nabywca ani odbiorca towaru, usługi lub świadczenia. Ponadto stwierdza: (...) *na poziomie rozpisanego przetargu można co najwyżej mówić o ofercie, który o zawarcie tego typu umowy się ubiega. Sprawia to, że patologie korupcyjne w tym zakresie są prawnie indyferentne*⁷². Wspomniany art. 296a kk określa podstawę odpowiedzialności karnej za przestępstwa o charakterze korupcyjnym w sektorze prywatnym⁷³.

Zupełnie inny charakter i przebieg mają pozostałe czynności prawne rodzące określone skutki finansowe, do których nie mają zastosowania przepisy ustawy z 29 stycznia 2004 r. – *Prawo zamówień publicznych*⁷⁴ (m.in. do zamówień i konkursów, których wartość nie przekracza wyrażonej w złotych równowartości **kwoty 30 000 euro** – art. 4 pkt 8). Chodzi mianowicie o kontrakty i umowy handlowe zawierane z podmiotami trzecimi, które nie wymagają jakichkolwiek procedur otwartego i konkurencyjnego postępowania, potocznie nazywane **zleceniami z tzw. wolnej ręki**. Dotyczy to nie tylko sytuacji określonych w art. 4 tej ustawy, lecz także – przede wszystkim – pozostałych organizacji zaliczanych do sektora prywatnego, do których ta ustawa się nie odnosi.

Nie powinno budzić najmniejszej wątpliwości stwierdzenie, że decyzje podejmowane w tym zakresie stanowią najbardziej dogodne, a zarazem bezpieczne, podłoże do realizowania korupcyjnych praktyk, umożliwiających transfer korzyści ekonomicznych do wyselekcjonowanych firm, podmiotów i osób fizycznych. Jest to możliwe dzięki temu, że **zamówienia „z wolnej ręki” wyróżnia:**

- brak jawności działań, a także niedostępność informacji o zawartych transakcjach⁷⁵,

---

Dane statystyczne policji dotyczące przestępstw korupcyjnych z art. 231 kk:

- za rok 2017: przestępstwa stwierdzone – 8347, przestępstwa wykryte – 8317;
- za rok 2016: przestępstwa stwierdzone – 21 407, przestępstwa wykryte – 21 319, <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-gospodarcz/przestepstwa-korupcyjne/122279,Przestepstwa-korupcyjne.html> [dostęp: 10 V 2019].

Dane statystyczne policji dotyczące wszystkich przestępstw gospodarczych:

- za rok 2017: przestępstwa stwierdzone – 189 871, przestępstwa wykryte – 166 776;
- za rok 2016: przestępstwa stwierdzone – 150 386, przestępstwa wykryte – 122 444, <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-gospodarcz/122291,Przestepstwa-gospodarcze.html> [dostęp: 10 V 2019].

⁷² T. Harchoń, *Kryminalizacja korupcji w sektorze prywatnym w niemieckim prawie karnym w odniesieniu do rozwiązań polskich*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011, nr 27, s. 80–81.

⁷³ M. Błotnicki, *Problematyka korupcji w polskim kodeksie karnym na tle klarownych regulacji japońskich*, „Studenckie Zeszyty Naukowe UMCS” 2016, nr 29, s. 15.

⁷⁴ *Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych* (t.j.: DzU z 2018 r. poz. 1986, 2215; DzU z 2019 r. poz. 53, 730).

⁷⁵ Po aferze korupcyjnej w apelacji krakowskiej jedynie Sąd Najwyższy zdecydował się na takie rozwiązanie, aby do publicznej wiadomości podać rejestr umów zawieranych z podmiotami zewnętrznymi, http://www.sn.pl/informacjepraktyczne/SitePages/Centralny_rejestr_umow_SN.aspx [dostęp:

- brak jakiegokolwiek konkurencji i zasady równego traktowania,
- prawnie dozwolona stronniczość oraz interesowność polegająca na uprzywilejowaniu faworyzowanego podmiotu, osoby fizycznej, z jednoczesnym zablokowaniem pozostałych zainteresowanych, bez możliwości jakiegokolwiek odwołania się, zaskarżenia decyzji,
- prawnie dozwolona arbitralność i uznaniowy wybór zleceniobiorcy (kontrahenta, dostawcy), bez potrzeby uzasadniania, tłumaczenia się z podjętej decyzji.

Tylko w odniesieniu do instytucji państwowych dysponujących pieniędzmi podatków przepisy prawa (art. 44 ust. 3 ustawy o finansach publicznych) wskazują, że (...) *wydatki publiczne powinny być dokonywane w sposób celowy i oszczędny, z zachowaniem zasad: uzyskiwania najlepszych efektów z danych nakładów, oraz optymalnego doboru metod i środków służących osiągnięciu założonych celów*⁷⁶. Użyty zwrot „powinny być” nie stanowi jednakże imperatywnego i bezwarunkowego nakazu, którego naruszenie automatycznie skutkowałoby pociągnięciem do odpowiedzialności karnej za niecelowe i niegospodarne rozporządzanie powierzonym mieniem. Z drugiej strony można ten artykuł (tj. art. 44 ust. 3) traktować jako wyznacznik – istotne kryteria, jakie należy stosować do oceny decyzji w zakresie gospodarowania środkami publicznymi. Pozostałych kategorii podmiotów uczestniczących w obrocie gospodarczym, m.in. spółek z udziałem państwowych osób prawnych, te ustawowe przepisy (zalecenia) nie dotyczą.

Jak wcześniej wspomniano, zlecenia i umowy zawierane z podmiotami zewnętrznymi są najlepszym sposobem zapewniającym osiągnięcie wymiernych korzyści majątkowych, w odniesieniu do których istnieje podstawa prawna. W takich przypadkach nie można nikomu bezpodstawnie zarzucić, że wynagrodzenie z tytułu zawartej umowy, za wykonaną pracę, świadczone usługi, dostarczone towary itd. jest korzyścią niedozwoloną, gdyż jest tytuł prawny dla określonego świadczenia. Co więcej, podmioty i osoby fizyczne prowadzące działalność mają prawo do aktywnego uczestniczenia w obrocie gospodarczym oraz podejmowania autonomicznych decyzji w sprawie wyboru kontrahentów, a także zawierania umów o współpracy z instytucjami sektora publicznego. Na tym tle rodzi się pytanie: czy odnośnie do realizowanych zleceń można mówić jedynie o możliwości występowania nieetycznych sytuacji będących np. odzwierciedleniem klientelizmu⁷⁷, czy też niektóre działania mogą nosić znamiona czynu karalnego?

Zdaniem CBA (...) *obecnie przestępcze działania są maskowane legalnymi procedurami*⁷⁸. Oznacza to, że tradycyjnie pojmowane łapówki w formie kopert z gotów-

---

10 V 2019].

⁷⁶ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (DzU z 2009 r. nr 157 poz. 1240, ze zm.)

⁷⁷ S. Bartnicki, *Głosowanie klientelizmem pisane, czyli jak zwiększyć szanse reelekcji w wyborach wójtów i burmistrzów*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1, s. 65–93.

⁷⁸ *Mapa korupcji. Stan korupcji w Polsce na podstawie danych statystycznych przekazanych przez*

ką zastępują inne legalne zdarzenia gospodarcze, umowy, zlecenia, transakcje handlowe itp., zapewniające profity ekonomiczne. Transfer korzyści przybiera zatem **formę dozwolonych czynności prawnych**. Przy dokonywaniu wnikliwej analizy podejmowanych decyzji pod kątem rozszyfrowania prawdziwych motywów i celów działania, w niektórych przypadkach mogą pojawić się okoliczności i przesłanki skłaniające do uzasadnionych podejrzeń o niekorzystne rozporządzenie mieniem, kwalifikowane z art. 286 § 1 kk⁷⁹. Czyn, o którym mowa, może być popełniony wyłącznie z winy umyślnej, a dodatkowo z zamiarem bezpośrednim, obejmującym zarówno cel, jak i sposób działania sprawcy. Do istotnych okoliczności zalicza się doprowadzenie innej osoby do mylnego wyobrażenia o rzeczywistym stanie rzeczy, wprowadzenie w błąd. W ocenie SN niezbędne jest wykazanie, (...) że zachowanie sprawcy było ukierunkowane na określony cel, którym jest osiągnięcie korzyści majątkowej⁸⁰.

Inne zdarzenia mogą wskazywać na popełnienie czynów z art. 296a kk, określanych mianem karalnej niegospodarności menedżerów⁸¹ bądź korupcji gospodarczej. Według Michała Wantoły (...) przedsiębiorca będący osobą fizyczną może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej za przestępstwo biernej korupcji gospodarczej w przypadku, gdy miałyby ono polegać na popełnieniu czynu nieuczciwej konkurencji albo niedopuszczalnej czynności preferencyjnej na rzecz nabywcy lub odbiorcy towaru, usługi lub świadczenia⁸². Przykłady z praktyki wskazują, że karalne formy korupcji w obrocie gospodarczym są powiązane z przestępstwami przeciwko wiarygodności dokumentów, m.in. z art. 271 kk, tj. poświadczaniem nieprawdy w dokumentach co do okoliczności mających znaczenie prawne⁸³, a także z art. 270a § 1, art. 271a § 2, art. 277a § 1 kk, czyli wystawianiem tzw. pustych faktur⁸⁴, które nie odzwierciedlają rzeczywistych zdarzeń gospodarczych. To oznacza, że obecnie przestępstwa korupcyjne coraz częściej towarzyszą oszustwom podatkowym i wyłudzeniom zwrotu podatku VAT.

---

szużby i organy państwowe za lata 2004–2009, Warszawa 2010, s. 8.

⁷⁹ A.N. Preibisz, *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10, s. 63–82.

⁸⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z 24 IV 2018 r. (sygn. akt V KK 379/17), s. 9.

⁸¹ W. Walczak, *Odpowiedzialność menedżerów z tytułu zajmowania się sprawami majątkowymi podmiotów gospodarczych*, „Wiedza Prawnicza” 2014, nr 1, s. 76.

⁸² M. Wantoła, *Odpowiedzialność przedsiębiorców będących osobami fizycznymi oraz osób przez nich zatrudnionych za przestępstwo biernej korupcji gospodarczej (art. 296a § 1 k.k.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, z. 2, s. 189.

⁸³ I. Jankowska-Prochot, P. Falenta, *Karno-prawne aspekty przestępstwa fałszerstwa intelektualnego*, „Journal of Modern Science” 2016, nr 1, s. 233–250.

⁸⁴ K. Patora, *Zbrodnia wystawiania pustych faktur w VAT*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2019, nr 86, s. 91–111; P. Sydor, *Problem pustych faktur w ujęciu prawno-karnym i karno-skarbowym w świetle orzecznictwa sądowego*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, z. 12, cz. 3, s. 87–98.

Dowodowe wykorzystanie materiałów z kontroli operacyjnej

Powszechną akceptację zyskuje pogląd, że w wykrywaniu przestępczości zorganizowanej istotną rolę odgrywają czynności operacyjno-rozpoznawcze⁸⁵. Bardzo newralgicznym zagadnieniem dla skutecznej walki z korupcją jest możliwość wykorzystania materiałów pochodzących z kontroli operacyjnej. W tej sprawie ważne znaczenie ma uchwała Sądu Najwyższego z 28 czerwca 2018 r. (sygn. akt I KZP 4/18) dotycząca wykładni interpretacyjnej art. 168b kpk⁸⁶. To rozstrzygnięcie 7-osobowego składu SN stało się asumptem dla wniosku prokuratora generalnego do Trybunału Konstytucyjnego z 31 lipca 2018 r. (PK VIII TK 45.2018)⁸⁷. W tym czasie pojawiły się też doniesienia medialne na temat wskazówek dla prokuratorów, aby w sytuacji odrzucenia dowodu przez sąd na podstawie interpretacji art. 168b kpk, dokonanej w uchwale SN 28 czerwca 2018 r., (...) *powoływać się wówczas na art. 168a, który sądy mają respektować*⁸⁸.

W pierwszej kolejności warto dokonać oceny relacji pomiędzy art. 168a i art. 168b kpk. Można uznać, że te przepisy należy czytać łącznie, gdyż były uchwalane w tym samym czasie. Będzie to jednak prowadziło do wniosku, że na podstawie art. 168a kpk sąd wcale nie musi przyjąć dowodu uzyskanego wbrew art. 168b kpk. Niezbędnym warunkiem do tego, aby uznać podsłuch pozyskany przez służby – a więc w majestacie państwa i prawa – za dowód, jest to, że musi on być przeprowadzony zgodnie z ustawą o policji (analogicznie – z innymi ustawami o poszczególnych służbach) i z art. 168b kpk. Dlatego, gdyby służby uprawnione do stosowania kontroli operacyjnej wykorzystywały podsłuch wobec kogoś z naruszeniem tych przepisów, to takie materiały nie będą traktowane jako dowód w rozumieniu kpk, a skoro tak, to w ogóle nie istnieje problem dopuszczalności w trybie art. 168a kpk, ponieważ dotyczy on tylko dowodów, w tym zdobytych z naruszeniem prawa.

Z drugiej zaś strony, na podstawie art. 393 § 3 w zw. z art. 168a kpk jest prawnie dozwolone wykorzystanie na potrzeby postępowania karnego dowodu prywatnego, który został pozyskany z naruszeniem przepisów postępowania lub za pomocą czynu

---

⁸⁵ W. Mądrzejowski, *Prawne podstawy współdziałania służb i instytucji zwalczających przestępczość zorganizowaną*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2018, nr 29, s. 108.

⁸⁶ W. Walczak, *Prawno-organizacyjne aspekty wykorzystania kontroli operacyjnej*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 2018, nr 4, s. 47–56.

⁸⁷ Trybunał Konstytucyjny: *Kodeks postępowania karnego (zarządzenie kontroli operacyjnej)*, sygn. K 6/18, jedynym dokumentem w tej sprawie na 21 VIII 2019 r. jest wniosek Prokuratora Generalnego do Trybunału Konstytucyjnego, <http://trybunal.gov.pl/sprawy-w-trybunale/art/10282-kodeks-postepowania-karnego-zarzadzenie-kontroli-operacyjnej/> [dostęp: 21 VII 2019].

⁸⁸ M. Jałoszewski, *Prokurator Krajowy wzywa śledczych do lekceważenia uchwały Sądu Najwyższego*, 27 VII 2018 r., <https://OKO.press/prokurator-krajowy-wzywa-sledczych-do-lekcewazenia-uchwaly-sadu-najwyzszego/> [dostęp: 10 V 2019].

zabronionego⁸⁹. Konrad Lipiński stwierdza, że art. 168a kpk nie narusza systemu zakazów dowodowych obowiązujących w procedurze karnej, a jedynie go – w pewnym zakresie – dopełnia⁹⁰. Innymi słowy, art. 168a kpk stanowi *lex generalis* i podlega ograniczeniu przez *leges speciales*, zwłaszcza przez inne zakazy dowodowe⁹¹. Należy go rozumieć w ten sposób, że nie można uznać za niedopuszczalny dowodu wyłącznie z powodu naruszenia przepisów postępowania lub uzyskania go za pomocą czynu zabronionego. Co ważne, każdy taki dowód musi natomiast podlegać swobodnej ocenie sądu, dokonanej na zasadach przewidzianych w art. 4 i art. 7 kpk, a więc w zgodzie z zasadami obiektywizmu oraz swobodnej oceny dowodów⁹². Marcin Warchoł, w odpowiedzi na interpelacje, stwierdza, że (...) *wszystkie wyjaśnienia, zeznania i oświadczenia uzyskane za pomocą przymusu, groźby bezprawnej, hipnozy czy innych podobnych środków w dalszym ciągu są w sposób absolutny wyłączone spośród materiału dowodowego podlegającego ocenie. Przepis art. 171 § 7 k.p.k. uznaje bowiem, że nie mogą one stanowić dowodu, a tym samym nie podlegają w ogóle ocenie z punktu widzenia art. 168a k.p.k., który dotyczy środków uznanych przez ustawodawcę za dowody*⁹³.

Do jakich sytuacji i dowodów ma więc zastosowanie art. 168a? Do takich materiałów źródłowych, które są dowodami, tyle że uzyskanymi w wyniku przestępstwa albo z naruszeniem procedury (np. informacje z laptopa, który wcześniej został podstępnie zabrany oskarżonemu; nagranie zdarzenia transakcji korupcyjnej na prywatnej posesji oskarżonego wbrew jego woli; dowody z dokumentów, które zabrano oskarżonemu z jego skrytki (sejfu); kopia, skan, zdjęcie dokumentu objętego klauzulą niejawności, którego osoba składająca ten dowód nie miała prawa kopiować; dowód z przeszukania siedziby firmy oskarżonego, które zostało przeprowadzone wbrew określonym zasadom itp.).

Podśluchy policyjne są wyjątkiem od zasady zastępowania zeznań i wyjaśnień, gdyż mimo zapisu relacji o czynie, a nie samego zdarzenia, mogą być dowodem pod warunkiem dotrzymania rygorów kodeksu postępowania karnego. Może się zdarzyć tak, że nagranie lub podsłuch zarejestruje przestępstwo korupcyjne (samą transakcję bądź uzgodnienia), ale częściej w rozmowach występują wtórne relacje o czynie. W praktyce są i takie przypadki, że mimo niezbitych materiałów zebranych przez służby specjalne (bądź osoby prywatne), dokumentujących oraz jednoznacznie po-

⁸⁹ D.R. Jaworski, *Dopuszczalność przeprowadzenia i wykorzystania dowodu uzyskanego za pomocą czynu zabronionego do celów postępowania karnego na gruncie prawa polskiego*, „Młody Jureista” 2019, nr 1, s. 14.

⁹⁰ K. Lipiński, *Klauzula uadekwatniająca przesłanki niedopuszczalności dowodu w postępowaniu karnym (art. 168a k.p.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 59.

⁹¹ Pismo Marszałka Sejmu do Trybunału Konstytucyjnego z 1 III 2018 r. (sygn. akt K 27/16), BAS -WPTK-1037/16, s. 5.

⁹² Tamże.

⁹³ *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości na interpelację nr 4288 w sprawie art. 168a Kodeksu postępowania karnego*, Warszawa, 29 VII 2016 r., <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=560C4AC5> [dostęp: 10 V 2019].

twierdzących karalną korupcję, tego typu dowody nie zostają uwzględnione przez sąd. Wy tłumaczenie tego faktu przez podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości jest następujące:

Podstawą dyskwalifikacji danego dowodu z uwagi na uzyskanie go w sposób sprzeczny z przepisami prawa materialnego lub procesowego może być nie tylko rzeczony artykuł 168a k.p.k, lecz również unormowania konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe, stosowane w sposób dotychczas ustalony w judykaturze. Ustalenia dokonane przez sąd i sposób wykładni przepisów prawa podlegają kontroli jedynie w drodze procesowej, w wyniku rozpoznania zwyczajnych i nadzwyczajnych środków odwoławczych⁹⁴.

Krótko mówiąc, to od uznaniowej decyzji składu orzekającego sądu zależy, czy materiały potwierdzające korupcję zostaną uwzględnione jako dowód w sprawie.

Podsumowanie i wnioski

Praktyka dowodzi, że legalne formy korupcji stanowią odzwierciedlenie sprawności działania i skuteczności w osiąganiu korzyści majątkowych oraz osobistych. Są one stosowane na masową skalę, choć tego rodzaju czyny nie są odnotowywane w statystykach. Za sprawą mediów do społeczeństwa trafiają jedynie wyselekcjonowane informacje na temat wybranych przypadków. Przyjmując za podstawę interpretacyjną wiedzę i doświadczenie życiowe⁹⁵, te przesłanki upoważniają do konstatacji, że spory trwające w debacie publicznej to walka bardzo rozbudowanych układów zamkniętych, której głównym celem nie jest dbanie o prawa obywateli, konstytucyjne wartości, sprawiedliwość społeczną czy dobro wspólne, lecz o zdobycie (utrzymanie) kontroli nad legalną korupcją, tj. możliwością wykorzystywania władzy, wpływów, pozycji zawodowej do realizacji partykularnych celów i prywatnych interesów.

Mirosław Romański bardzo krytycznie wypowiada się na temat roli aparatu sądowonniczego w walce z korupcją. Uważa, że (...) *jest on niestety zdominowany przez opieszałość, biurokrację, przewlekłość w działaniu i sam nierzadko ulega mechanizmom korupcyjnym. Dzięki ludziom uprawiającym proceder korupcyjny i zorganizowanym grupom przestępczym aparat sądowonniczy otrzymuje duży zastrzyk środków finansowych, ale w zamian za odciąganie i umarzanie spraw*⁹⁶. Z tej opinii wyłania się ponury obraz rzeczywistości, choć niewątpliwie taka uogólniająca teza może

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ A. Kotowski, *Wiedza i doświadczenie życiowe jako metadyrektywa interpretacyjna*, w: *Wyzwania współczesnego prawa. Księga pamiątkowa dedykowana SSN Tadeuszowi Szymankowi*, Warszawa 2018, s. 103–126.

⁹⁶ M. Romański, *Czy CBA i aparat sądowonniczy w Polsce są skuteczne w walce z korupcją*, „Przegląd Nauk o Obronności” 2017, nr 3, s. 216.

być krzywdząca dla uczciwych sędziów. Należy jednak pamiętać, że organy ścigania i wymiar sprawiedliwości zajmują się tylko czynami, które są sankcjonowane na gruncie przepisów prawa karnego, natomiast nie zwalczają legalnej korupcji. Ostatecznie to sądy w Polsce rozstrzygają o tym, czy dane działanie (zachowanie) wypełnia znamiona czynu zabronionego, czy też jest tylko odmianą legalnych praktyk korupcyjnych.

Według Maryi Gorbanovej większość ludzi uświadamia sobie, że nie mają najmniejszych szans w starciu z korupcją, że są bezsilni wobec tego zjawiska. Niemniej chcą, aby ich głos sprzeciwu wobec takich zachowań był słyszalny⁹⁷. Wiedza na temat istoty korupcji ma znaczenie fundamentalne, gdyż wpływa na percepcję i prawidłową ocenę określonych procesów, decyzji i wzorców zachowań. Analizy i rozważania zawarte w artykule mają na celu usystematyzowanie oraz poszerzenie wiedzy dotyczącej korupcji, która przybliży do lepszego zrozumienia tego zjawiska, stanowiącego niezwykle złożony i jednocześnie kontrowersyjny problem. Nie wyczerpują one tematu, ale z pewnością mogą stać się asumptem do polemik, przyczynkiem do dalszych dyskusji i kolejnych dociekań badawczych.

Bibliografia

- Arasli H., Tumer M., *Nepotism, Favoritism and Cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of north Cyprus*, „Social Behavior and Personality” 2008, t. 36, s. 1237–1250.
- Argandona A., *Private – To Private – Corruption*, „IESE Business School Working Papers” 2003, nr 531, s. 1–18.
- Baniak J., *Łapownictwo w moralnej ocenie religijnych i niereligijnych studentów stacjonarnych i niestacjonarnych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Socjologica” 2012, nr 40, s. 167–190.
- Barczak-Oplustil A., *Naruszenia Konstytucji RP a zakres odpowiedzialności funkcjonariusza publicznego z art. 231 k.k.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, z. 4, s. 135–157.
- Bartnicki S., *Głosowanie klientelizmem pisane, czyli jak zwiększyć szanse reelekcji w wyborach wójtów i burmistrzów*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1, s. 65–93.
- Błotnicki M., *Problematyka korupcji w polskim kodeksie karnym na tle klarownych regulacji japońskich*, „Studenckie Zeszyty Naukowe UMCS” 2016, nr 29, s. 9–20.
- Boles J.R., *The Two Faces of Bribery: International Corruption Pathways Meet Conflicting Legislative Regimes*, „Michigan Journal of International Law” 2014, t. 35, nr 4, s. 674–713.

⁹⁷ M. Gorbanova, *SPEAK UP. Empowering citizens against corruption*, Berlin 2015, s. 20.

- Bożek M., *Zwalczanie przestępstw jako ustawowe zadanie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Stan obecny i postulaty de lege ferenda*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, nr 1, s. 35–66.
- Cincer O., Johnston M., *Measuring Illegal and Legal Corruption in American States: Some results from the Edmond J. Safra Center for Ethics Corruption in America Survey*, Cambridge 2015, t. 58, s. 1–41.
- Corruption and the Secret of Law. A legal anthropological perspective*, M. Nuijten, G. Anders (red.), Hampshire 2007, Ashgate.
- Daniluk P., *Pojęcie korzyści majątkowej w prawie karnym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2014, nr 1, s. 11–15.
- Dobrowolski Z., *Szkoły publiczne w procesie przeciwdziałania korupcji*, w: *Wybrane zagadnienia zarządzania i przywództwa edukacyjnego*, Kraków 2018, Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 21–32.
- Domadenik P., Praśnikar J., Svejnar J., *Legal Corruption, Politically Connected Corporate Governance and Firm Performance*, „IZA Discussion Papers” 2014, t. 8321, s. 1–26.
- Dominiuk R.E., *Korupcja wyborcza jako patologia relacji państwo–biznes*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2017, nr 1, s. 159–169.
- Fisman R., Golden M.A., *Corruption: what everyone needs to know*, Oxford 2017, Oxford University Press.
- Gawel J., *Przekroczenie lub niedopełnienie uprawnień przez funkcjonariusza Policji jako przestępstwo*, w: *Odpowiedzialność prawna funkcjonariuszy publicznych. Wybrane zagadnienia*, M. Giżyńska i in. (red.), Olsztyn 2017, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olszynie, s. 137–148.
- Gorbanova M., *SPEAK UP. Empowering citizens against corruption*, Berlin 2015, Transparency International.
- Grabowska-Moroz B., Szuleka M., *Od kadr się zaczyna. Zmiana prezesów i wiceprezesów sądów powszechnych w okresie od sierpnia 2017 do lutego 2018*, Warszawa 2018, Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- Graycar A., Monaghan O., *Rich Country Corruption*, „International Journal of Public Administration” 2015, t. 38, s. 586–595.
- Grupa R., Łączek M., *Zjawisko korupcji oraz jej wpływ na funkcjonowanie organizacji*, „Organizacja i Zarządzanie” 2015, nr 3, s. 79–90.
- Harchoń T., *Kryminalizacja korupcji w sektorze prywatnym w niemieckim prawie karnym w odniesieniu do rozwiązań polskich*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011, nr 27,

s. 79–93.

Holmes L., *Corruption. A very short introduction*, Oxford 2015, Oxford University Press.

Informacja o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w 2017 roku oraz o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2018, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.

Interpelacja nr 18119 do prezesa Rady Ministrów w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów, 13 XII 2017 r., Warszawa 2017.

Interpelacja nr 18119 do prezesa Rady Ministrów w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów, 9 II 2018 r., Warszawa 2018.

Jakubowski R., *Cechy charakterystyczne korupcji i sposoby jej zapobiegania w administracji*, w: *Korupcja w administracji*, M. Myśliwiec, A. Turska-Kawa (red.), Katowice 2016, Fundacja Akademicka IPSO ORDO, s. 21–42.

Jałoszewski M., *Prokurator Krajowy wzywa śledczych do lekceważenia uchwały Sądu Najwyższego*, 27 VII 2018 r., OKO.press, Warszawa 2018.

Jankowska-Prochot I., Falenta P., *Karno-prawne aspekty przestępstwa fałszerstwa intelektualnego*, „Journal of Modern Science” 2016, nr 1, s. 233–250.

Jaworski D.R., *Dopuszczalność przeprowadzenia i wykorzystania dowodu uzyskanego za pomocą czynu zabronionego do celów postępowania karnego na gruncie prawa polskiego*, „Młody Jurysta” 2019, nr 1, s. 3–21.

Kania M., *Systemowe rozwiązania w zakresie przeciwdziałania i zwalczania korupcji w zamówieniach publicznych na tle rozwiązań prawa niemieckiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 497, s. 128–150.

Karklins R., *Typology of Post-Communist Corruption*, „Problems of Post-Communism” 2002, t. 49, nr 4, s. 22–32.

Kaufmann D., Vicente P.C., *Legal Corruption*, „Economics & Politics” 2011, nr 2, s. 195–219.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997 r. nr 78 poz. 483, ze zm.)

Kopińska G., *Stanowiska publiczne jako łup polityczny. Polityka personalna w okresie od 16 listopada 2015 do 31 października 2017 roku*, Warszawa 2018, Fundacja Batorego.

Kotowski A., *Wiedza i doświadczenie życiowe jako metadyrektywa interpretacyjna*, w: *Wyzwania współczesnego prawa. Księga pamiątkowa dedykowana SSN Tadeuszowi Szymankowi*, Warszawa 2018, Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, s. 103–126.

Krawczyk T., *Więcej niż trzydzieści trzy procent*, sedziowielodzcy.pl, 3 II 2019 r.

- Kukuła Z., *Przestępstwo nadużycia władzy – odpowiedzialność karna funkcjonariusza publicznego*, „Kontrola Państwa” 2018, nr 5, s. 108–124.
- Lipiński K., *Klauzula uadekwatniająca przesłanki niedopuszczalności dowodu w postępowaniu karnym (art. 168a k.p.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 44–59.
- Łętowska E., *Korupcja staje się narzędziem władzy*, 12 IV 2018 r., OKO.press, Warszawa 2018.
- Maciejewska E., *Czy udało się nas skłócić?*, sedziowielodzcy.pl, 20 X 2018.
- Maciejewska E., *Nominaci neo-KRS*, sedziowielodzcy.pl, 24 II 2019.
- Majewski P., *Raport na temat korupcji w polskim systemie ochrony zdrowia*, Warszawa 2007, KPRM.
- Makowski G., *Korupcja jako problem społeczny*, Warszawa 2008, Trio.
- Makowski G., *Postępowania jednoofertowe jako wskaźnik ryzyka korupcji w zamówieniach publicznych*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, nr 4, s. 525–550.
- Makowski M., *Wejście w porozumienie na szkodę zamawiającego – (de)penalizacja zmów przetargowych w systemie zamówień publicznych*, „Palestra” 2014, nr 3–4, s. 185–199.
- Mapa korupcji. Stan korupcji w Polsce na podstawie danych statystycznych przekazanych przez służby i organy państwowe za lata 2004–2009*, Warszawa 2010, CBA.
- Mapa korupcji. Zwalczanie przestępczości korupcyjnej w Polsce w 2016 r.*, Warszawa 2017, CBA.
- Mądrzejowski W., *Prawne podstawy współdziałania służb i instytucji zwalczających przestępczość zorganizowaną*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2018, nr 29, s. 107–140.
- Mindur M., *Korupcja a rola państwa w rozwoju gospodarczym*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2006, nr 74, s. 75–84.
- Niedźwiedziński M., Klepacz H., Nowak-Jamróż E., *Projekt PICTURE jako sposób walki z korupcją w obszarze inwestycji ICT*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2014, nr 33, s. 409–419.
- Odpowiedź na interpelację nr 18119 w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, 7 II 2018 r., Warszawa 2018.
- Odpowiedź na interpelację ponowną nr 18119 w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, 16 III 2018 r., Warszawa.
- Odpowiedź na interpelację nr 4288 w sprawie art. 168a Kodeksu postępowania karnego*, 29 VII 2016 r., Warszawa.

- Olszewski B., *Problem nepotyzmu w administracji publicznej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 79, s. 173–185.
- Paczocha J., *Partia w państwie. Bezprecedensowa wymiana kadr w administracji rządowej i jej legislacyjne podstawy*, Warszawa 2018, Fundacja Forum Obywatelskiego Rozwoju.
- Patora K., *Zbrodnia wystawiania pustych faktur w VAT*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2019, nr 86, s. 91–111.
- Pilitowski B., Hoffman M., Kociołowicz-Wiśniewska B., *Skąd biorą się sędziowie? Raport z badania procesu selekcji kandydatów na wolne stanowiska sędziowskie przez Krajową Radę Sądownictwa*, Toruń 2017, Fundacja Court Watch Polska.
- Pismo Marszałka Sejmu do Trybunału Konstytucyjnego z 1 III 2018 r. (sygn. akt K 27/16), BAS-WPTK-1037/16.
- Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 27 II 2005 r. (Ts. 198/05), *Niedopuszczalność skargi konstytucyjnej zarzucającej naruszenie praw osoby trzeciej*.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 18 I 2017 r. (sygn. akt II KK 324/16).
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 7 III 2012 r. (sygn. akt V KK 402/11, OSNK W 2012, nr 8, poz. 84).
- Preibisz A.N., *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10, s. 63–82.
- Romański M., *Czy CBA i aparat sądowiczy w Polsce są skuteczne w walce z korupcją*, „Przeгляд Nauk o Obronności” 2017, nr 3, s. 197–219.
- Rose-Ackerman S., Palifka B.J., *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*, wyd. II, New York 2016, Cambridge University Press.
- Rothstein B., Varraich A., *Making sense of corruption*, Cambridge 2017, Cambridge University Press.
- Shore C., *Culture and Corruption in UE: Reflections on Fraud, Nepotism and Cronyism in European Commission*, w: *Corruption. Anthropological Perspective*, D. Haller, C. Shore (red.), London 2005, Pluto Press, s. 131–155.
- Soreide T., *Business Corruption. Uncertainty and Risk Aversion*, „CMI Working Papers” 2006, nr 4, s. 1–30.
- Sutch H., *Strategia walki z korupcją. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999, Fundacja Naukowa CASE i BRE Bank S.A.
- Sydor P., *Problem pustych faktur w ujęciu prawnokarnym i karno-skarbowym w świetle orzecznictwa sądowego*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2017, z. 12, cz. 3, s. 87–98.

- Szwejkowski Ł., *Korupcja. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2013, Zakład Służby Prewencyjnej, Centrum Szkolenia Policji (materiały dydaktyczne nr 87).
- Szydło B., *Ministrom rządu PiS należały się nagrody za uczciwą pracę*, *Do Rzeczy*, 22 III 2018 r., Warszawa.
- Szydło B., *Ministrom rządu PiS te pieniądze się po prostu należały*, 22 III 2018 r., TVN24, Warszawa.
- Thompson D.F., *Theories of Institutional Corruption*, „Annual Review of Political Science” 2018, t. 21, s. 495–513.
- Walczak W., *Aspekty prawnokarne naruszenia przepisów tzw. ustawy kominowej*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 8, s. 52–66.
- Walczak W., *Działania analityczno-informacyjne identyfikujące mechanizmy korupcyjne w procesach zarządzania*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 16, s. 55–72.
- Walczak W., *Korupcja jako sieć wpływów, powiązań i zależności*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 19, s. 11–41.
- Walczak W., *Odpowiedzialność menedżerów z tytułu zajmowania się sprawami majątkowymi podmiotów gospodarczych*, „Wiedza Prawnicza” 2014, nr 1, s. 76–96.
- Walczak W., *Prawno-organizacyjne aspekty wykorzystania kontroli operacyjnej*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 2018, nr 4, s. 47–56.
- Walczak W., *Zawłaszczanie stanowisk w administracji samorządowej – element umacniania systemu władzy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica” 2013, nr 288, s. 67–78.
- Wantoła M., *Odpowiedzialność przedsiębiorców będących osobami fizycznymi oraz osób przez nich zatrudnionych za przestępstwo biernej korupcji gospodarczej (art. 296a § 1 k.k.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, z. 2, s. 171–190.
- Wielki R., *Prawne i kryminalistyczne aspekty zwalczania przestępstw korupcyjnych w ochronie pogranicza*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2016, t. 4, nr 2, s. 231–243.
- Witczak H., Kawałko A., *Zobowiązania*, Warszawa 2015, C.H. Beck.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25 III 2019 r., sygn. akt K12/18, *Wybór członków KRS przez sejm spośród sędziów; odwołanie od uchwały KRS dotyczącej powołania do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego*.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 24 IV 2018 r. (sygn. akt V KK 379/17).
- Ziniewicz M., *Korupcja w świetle odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów*, w: *Korupcja a bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej*, P. Chodak (red.), Józefów 2013, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej, s. 55–75.

Akty prawne

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (DzU z 2009 r. nr 157 poz. 1240, ze zm.).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (t.j.: DzU z 2017 r. poz. 1993).

Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (t.j.: DzU z 2018 r. poz. 1986, 2215; z 2019 r. poz 53, 730).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (DzU z 1997 r. nr 88 poz. 553, ze zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j.: DzU z 2019 r. poz. 80).

Abstrakt

W artykule przedstawiono rozważania i analizy dotyczące uwarunkowań i przesłanek mających znaczenie dla procesów identyfikacji oraz oceny wybranych decyzji i wzorców postępowania, które umożliwiają dokonanie podziału na czyny karalne i legalne praktyki korupcyjne. Na wstępie poddano analizie rozumienie pojęcia korupcja na gruncie ustawy o CBA i zwrócono szczególną uwagę na istotne zwroty oraz sformułowania opisujące określone czyny. W dalszej części pracy zostały wyszczególnione i omówione charakterystyczne cechy korupcji. W tym miejscu podkreślono znaczenie tego zjawiska dla systemu władzy i funkcjonowania tzw. układów zamkniętych. Następnie podjęto próbę wskazania przesłanek podziału na karalne i legalne formy praktyk korupcyjnych, z uwzględnieniem decyzji w sprawach kadrowych i gospodarczych odnośnie do przepisów kodeksu karnego, a ponadto z punktu widzenia możliwości dowodowego wykorzystania materiałów pochodzących z kontroli operacyjnej. W podsumowaniu zaakcentowano, że ostateczne i wiążące rozstrzygnięcia w zakresie oceny określonych działań jako karalne bądź legalne formy korupcji należą do władzy sądowniczej.

Słowa kluczowe: przestępstwa korupcyjne, legalna korupcja, nienależne korzyści, system władzy, wartości konstytucyjne, Sąd Najwyższy, kodeks karny, sprawiedliwość społeczna.

Abstract

The article presents considerations and analyzes on the subject of conditions and prerequisites relevant to the identification processes, as well as the assessment

of selected decisions, behavior patterns that enable dividing into criminal and legal corrupt practices. At the beginning, the concept of corruption under the Act on the Central Anticorruption Bureau was analyzed, paying special attention to important phrases and formulations describing specific acts. In the further part of the work, the characteristic features of corruption were presented and discussed. At this point was emphasized the importance of corruption for the system of power and the functioning so-called closed systems. Then was made an attempt to indicate the premises for the division into punishable and legal forms of corrupt practices, taking into account personnel decisions and regarding economic matters in reference to articles of the penal code, and also from the point of view the possibility of using materials from operational control. The summary stresses the fact that final and binding decisions as concerns the assessment of certain actions as illegal or legal forms of corruption belong to the judiciary (court power).

Keywords: corruption crimes, legal corruption, undue benefits, system of power, constitutional values, supreme court, penal code, social justice.

JEL Classification: D73, D81, H83.

Przemysław Szustakiewicz

Zagadnienie unifikacji przepisów regulujących stosunek służbowy funkcjonariuszy służb mundurowych

Określenie służba mundurowa używane dla takich formacji, jak: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Państwowa Straż Pożarna, Policja, Straż Graniczna, Służba Więzienna, Służba Wywiadu Wojskowego, Służba Kontrwywiadu Wojskowego, Straż Marszałkowska oraz Służba Ochrony Państwa, wydaje się nie budzić wątpliwości. Występuje ono powszechnie w orzecznictwie¹ oraz w doktrynie². Jednak znacznie trudniej jest wskazać na konkretne elementy, które pozwalają odróżnić wyżej wymienione formacje od innych formacji umundurowanych, takich jak straże miejskie i gminne działające na podstawie *Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych*³, pilnujące porządku w gminach, lub Straż Ochrony Kolei powołana *Ustawą z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym*⁴, do której kompetencji należy ochrona porządku na obszarach kolejowych oraz w pociągach. Zarówno straże miejskie, jak i SOK, choć wykonują zadania w zakresie szeroko pojętej ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, a osoby zatrudnione w tych formacjach są zobowiązane do noszenia specjalnego uniformu podkreślającego ich funkcję, to nie są zaliczane do służb mundurowych. Natomiast Centralne Biuro Antykorupcyjne, którego funkcjonariusze nie noszą umundurowania, jest zaliczane do służb mundurowych. Również pozostałe cywilne służby specjalne, których funkcjonariusze działają głównie w sposób niejawni, bardzo rzadko mają okazję do noszenia munduru⁵.

¹ Zob. postanowienie Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego (WSA) w Łodzi z 26 VI 2018 r., sygn. akt III SA/Łd 1121/17 (dotyczące zwolnienia ze służby celnika); wyrok NSA z 6 III 2018 r., sygn. akt I OSK 2050/17 (dotyczący kary dyscyplinarnej wymierzonej policjantowi); wyrok NSA z 19 I 2018 r., sygn. akt II OSK 781/16 (wydany w sprawie pozwolenia na broń palną myśliwską) – opublikowane w Centralnej Bazie Orzeczeń Sądów Administracyjnych (dalej: CBOSA); wyrok SA w Warszawie z 4 XI 2015 r., III AUa 1475/14, LEX nr 1934404 (dotyczący uprawnień do emerytury).

² Zob. np. M. Wieczorek, *Charakter prawny stosunków służbowych funkcjonariuszy służb mundurowych*, Toruń 2017; M. Liwo, *Status służb mundurowych i funkcjonariuszy w nich zatrudnionych*, Warszawa 2013; S. Maj, *Postępowanie dyscyplinarne w służbach mundurowych*, Warszawa 2008.

³ Tekst jednolity: DzU z 2018 r. poz. 928, ze zm.

⁴ Tekst jednolity: DzU z 2019 r. poz. 710, ze zm.

⁵ Zob. rozdział 4 *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 września 2010 r. w sprawie umundurowania funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego* (DzU nr 174 poz.1180), oraz rozdział 4 *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2004 r. w sprawie*

Zdaniem Mariana Liwo (...) *definiując zatem termin „służby mundurowe”, należy stwierdzić, że są to wskazane przez ustawodawcę podmioty publiczne o szczególnej organizacji – na wzór wojskowy – podlegające naczelnym organom administracji rządowej, realizujące ustawowo określone zadania w ramach służby publicznej związane z zapewnieniem określonego rodzaju bezpieczeństwa i porządku na podstawie przyznanych uprawnień i prawnych form działania właściwych administracji*⁶. Pojęcie służba mundurowa jest więc wyjaśniane przez wskazanie specyficznych zadań z zakresu ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego lub zewnętrznego państwa, powierzonych do wykonywania tego typu formacjom, ich usytuowania w strukturze administracji publicznej oraz szczególnej zmilitaryzowanej, wzorowanej na strukturze organizacji wojskowej, co determinuje sposób uregulowania praw i obowiązków osób pełniących służbę. Zgodnie z orzecznictwem Naczelnego Sądu Administracyjnego (...) *osoby pełniące służbę, w odróżnieniu od osób podejmujących pracę na podstawie umownego stosunku pracy, pozostają z władzą służbową w takim stosunku podporządkowania, który charakteryzuje się wysoką dyspozycyjnością, zarówno co do sposobu wykonywania służby, w tym pod względem pory i miejsca świadczenia pracy, jak i innych warunków należących do treści tego stosunku prawnego*⁷. Można zatem wyróżnić dwa elementy, które odróżniają służby mundurowe od innych formacji mundurowych. Pierwszym z nich są szczególne zadania z zakresu ochrony bezpieczeństwa państwa przed zagrożeniami o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym, spowodowanymi zazwyczaj działaniem człowieka⁸. Drugim elementem jest sposób uregulowania sytuacji prawnej osób pełniących służbę. Charakter zadań wykonywanych przez te osoby powoduje, że ich obowiązki i prawa przybrały postać „stosunku służbowego”, przy czym ze względu na to, że stosunki służbowe występują również w prawie pracy, nazywa się je niekiedy „stosunkami służbowymi służb mundurowych”⁹. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego podkreśla się, że stosunki służbowe zarówno żołnierzy zawodowych, jak i funkcjonariuszy służb mundurowych nie są stosunkami pracy, lecz mają charakter stosunków administracyjnoprawnych, powstających w drodze powołania, w związku z dobrowolnym zgłoszeniem się do służby. Kandydat do publicznej służby

---

umundurowania funkcjonariuszy Agencji Wywiadu (DzU nr 13 poz.113, ze zm.).

⁶ M. Liwo, *Służby mundurowe jako kategoria języka prawniczego*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2015, nr 2, s. 20.

⁷ Wyrok NSA z 23 XI 2017 r., sygn. akt I OSK 269/16, podobnie: wyrok NSA z 24 V 2018 r., sygn. akt I OSK 2875/17, CBOSA.

⁸ Wyjątkiem jest Państwowa Straż Pożarna, zgodnie bowiem z art. 1 ust. 1 ustawy z 24 VIII 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej jest to formacja przeznaczona do walki z pożarami, klęskami żywiołowymi i innymi miejscowymi zagrożeniami.

⁹ Tak proponuje P. Wojtunik, którego zdaniem kryterium rozróżniającym stosunki służbowe służb mundurowych od „(...) pracowniczych stosunków służbowych jest intensywność nasycenia każdego z nich elementami prawa pracy lub prawa administracyjnego”. Zob. P. Wojtunik, *Pojęcia, źródła i przedmiot stosunków służbowych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 8, s. 204 i nast.

mundurowej od momentu powołania jest zobowiązany do poddania się regułom pełnienia służby, nacechowanej istnieniem zarówno specjalnych uprawnień, jak i obowiązków. Wśród szczególnych warunków uzasadniających korzystniejsze zasady nabywania przez funkcjonariuszy służb mundurowych uprawnień emerytalno-rentowych oraz ustalania ich rozmiaru można wymienić m.in.: pełną dyspozycyjność i zależność od władzy służbowej, wykonywanie zadań w nielimitowanym czasie pracy i trudnych warunkach, związanych nierzadko z bezpośrednim narażeniem życia i zdrowia (np. udział w obronie kraju lub ochronie bezpieczeństwa obywateli), wysoką sprawność fizyczną i psychiczną wymaganą w całym okresie pełnienia służby, niewielkie możliwości wykonywania dodatkowej pracy i posiadania innych źródeł utrzymania, ograniczone prawo udziału w życiu politycznym i zrzeszania się¹⁰.

Cechą stosunków służbowych służb mundurowych niebudzącą wątpliwości jest ich charakter administracyjny, zaliczany do przepisów prawa publicznego¹¹. Zauważa się, że (...) *istotą administracyjnoprawnego stosunku zatrudnienia w służbach mundurowych jest występowanie cechy podporządkowania organom wojskowym i możliwość jednostronnego kształtowania statusu osób zatrudnianych w służbach mundurowych*¹². Osoba, która wstępuje do służby, nie może „negocjować” warunków pełnienia służby (np. wysokości uposażenia lub godzin wykonywania obowiązków służbowych – zarówno na początku służby, jak i w jej trakcie). Warunki służby są dokładnie określone przez przepisy prawa administracyjnego, a ewentualne osiągnięcie celów zakładanych przez funkcjonariusza, np. wyższego uposażenia czy zmiany miejsca pełnienia służby, jest uzależnione od spełnienia przez niego przesłanek określonych w przepisach kształtujących stosunek służbowy.

Zadania postawione przed służbami mundurowymi powodują, że istnieje w nich znacznie bardziej rozwinięty element ścisłej podległości służbowej niż w stosunkach służbowych prawa pracy, ponadto osoba pełniąca służbę musi być gotowa do poświęcenia zdrowia, a nawet życia, w celu ochrony wartości i dóbr związanych z bezpieczeństwem państwa. Wskazuje się bowiem, że (...) *element ofiarności w publicznoprawnych stosunkach służbowych łączy się z dyspozycyjnością jako warunkiem sprawnego wykonywania zadań doniosłych dla państwa i jego obywateli. Wyjątkowość tej cechy w porównaniu z podległością służbową pozostałych stosunków zatrudnieniowych wyraża się w pełnym podporządkowaniu poleceniom służbowym oraz uprawnieniu organów administracyjnych do jednostronnego kształtowania warunków służby w zależności od potrzeb danej formacji mundurowej*¹³. Funkcjonariusz nie może chronić własnego

¹⁰ Wyrok TK z 14 XII 1999 r., sygn. akt SK 14/98, OTK ZU 1999, nr 7, poz. 163; podobnie wyrok TK z 21 XII 2004 r., sygn. akt SK 19/03 OTK-A 2004, nr 1, poz. 118; wyrok TK z 6 IV 2016 r., P/14, OTK-A 2016, poz. 8.

¹¹ Podnosi to M. Wieczorek, w: *Charakter prawny stosunków służbowych funkcjonariuszy służb mundurowych*, Toruń 2017, s. 75.

¹² J. Taczkowska-Olszewska, *Modele przebiegu służby wojskowej*, w: *Prawo wojskowe*, W. Kitler, D. Nowak, M. Stepnowska (red.), Warszawa 2017, s. 633.

¹³ P. Wojtunik, *Pojęcia, źródła i przedmiot...*, s. 205.

życia lub zdrowia kosztem wartości, których zobowiązał się strzec, wstępując do służby¹⁴. Natomiast całkowite podporządkowanie się poleceniom służbowym wiąże się z obowiązkiem poświęcenia, który jest najbardziej charakterystyczną cechą stosunku służbowego funkcjonariuszy służb mundurowych. Osoba wykonująca zadania w służbie mundurowej powinna bowiem wykonywać polecenia służbowe, nawet jeżeli ich wykonanie może spowodować, że jej życie lub zdrowie może być narażone na niebezpieczeństwo.

Przepisy regulujące stosunek służbowy funkcjonariuszy służb mundurowych zawierają wiele rozwiązań dotyczących praw i obowiązków funkcjonariuszy związanych z wykonywaniem powierzonych im zadań. Są w nich zawarte zarówno warunki i tryb przyjmowania do służby, jej przebieg, zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej, jak i uprawnienia funkcjonariuszy związane z uposażeniem, mieszkaniem służbowymi oraz innymi świadczeniami związanymi ze służbą, a także ograniczenia związane z charakterem wykonywanych zadań. W zamian za obciążenie warunkami służby funkcjonariusze mają jasno określone zasady wykonywania obowiązków służbowych oraz reguły dotyczące zwolnienia ze służby. Przepisy regulujące stosunek służbowy mają zatem również charakter ochronny, ponieważ jasno określone reguły, w tym także dotyczące zwolnienia ze służby, dają funkcjonariuszom pewność co do tego, jak wygląda ich sytuacja prawna, a więc – jakie mają uprawnienia związane z pełnieniem służby. W ten sposób, chroniąc stabilność stosunku służbowego, ustawodawca pozwala funkcjonariuszom skoncentrować się na realizacji postawionych im zadań.

W Polsce obecnie istnieje dziesięć służb mundurowych, w których stosunek służbowy jest statuowany w odrębny sposób przez: *Ustawę z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji*¹⁵ (dalej: u.p.), *Ustawę z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej*¹⁶ (dalej: u.s.g.), *Ustawę z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej*¹⁷ (dalej: u.p.s.p.), *Ustawę z dnia 24 maja 2012 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*¹⁸ (dalej: u.a.b.w i a.w.), *Ustawę z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*¹⁹ (dalej: u.c.b.a.), *Ustawę z dnia 9 czerwca 2006 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego*²⁰ (dalej: u.s.k.w. i s.w.w.), *Ustawę z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej*²¹ (dalej: u.s.w.), *Ustawę z dnia 26 stycznia 2018 r. o Straży Marszałkowskiej*²²

¹⁴ Por. wyrok WSA w Warszawie z 11 XII 2009 r., sygn. akt II SA/Wa 1216/09, CBOSA.

¹⁵ Tekst jednolity: DzU z 2019 r. poz. 161, ze zm.

¹⁶ Tekst jednolity: DzU z 2017 r. poz. 2365, ze zm.

¹⁷ Tekst jednolity: DzU z 2018 r. poz. 1313, ze zm.

¹⁸ DzU z 2017 r. poz. 1920, ze zm.

¹⁹ Tekst jednolity: DzU z 2018 r. poz. 2104, ze zm.

²⁰ Tekst jednolity: DzU z 2018 r. poz. 1516, ze zm.

²¹ Tekst jednolity: DzU 2019 poz. 1427, ze zm.

²² Tekst jednolity: DzU z 2018 r. poz. 729, ze zm.

(dalej: u.s.m.) i *Ustawę z dnia 8 grudnia 2017 r. o Służbie Ochrony Państwa*²³ (dalej: u.s.o.p.). Taka sytuacja powoduje, że stosunek służbowy służb mundurowych został określony w prawie polskim aż w dziewięciu ustawach nazywanych „pragmatykami służbowymi” lub „ustawami pragmatycznymi”. Wydaje się, że rozproszony system pragmatyk służbowych regulujących stosunek służbowy służb mundurowych nie jest uzasadniony i rodzi wiele problemów związanych z interpretacją i stosowaniem przepisów odnoszących się do funkcjonariuszy, a różnice w przepisach pragmatycznych dotyczących poszczególnych służb mundurowych nie mają uzasadnienia.

Warto wskazać, że stosunek służbowy niemal we wszystkich służbach mundurowych został unormowany w ten sam sposób. Pragmatyki służbowe obejmują przepisy:

- 1) określające przebieg służby, w tym zasady przyjęcia do służby oraz warunki, jakie powinien spełniać kandydat, dotyczące przebiegu służby oraz przesłanki jej zakończenia (rozdział 5 u.o.p., rozdział 8 i 9 u.s.g., rozdział 5 u.p.s.p., rozdział 5 u.a.b.w i a.w., rozdział 5 u.c.b.a., rozdział 1 u.s.k.w. i s.w.w., rozdział 4 u.s.m., rozdział 4 u.s.o.p.). Nieco inaczej tę problematykę statuowano w ustawie o Służbie Więziennej, w której sprawy związane z przebiegiem służby zostały opisane aż w dziesięciu rozdziałach (6–7a oraz 8–16 u.s.w.);
- 2) o prawach i obowiązkach funkcjonariuszy (rozdział 7 u.o.p., rozdział 11 u.s.g., rozdział 7 u.p.s.p., rozdział 7 u.a.b.w i a.w., rozdział 6 u.c.b.a., rozdział 3 u.s.k.w. i s.w.w., rozdział 6 u.s.o.p., rozdział 17 u.s.w.);
- 3) dotyczące uprawnień funkcjonariuszy do mieszkań służbowych, zasad ich przyznawania oraz innych świadczeń związanych z prawem do lokalu mieszkalnego (rozdział 8 u.o.p., rozdział 12 u.s.g., rozdział 8 u.p.s.p., rozdział 8 u.a.b.w i a.w., rozdział 4 u.s.k.w. i s.w.w., rozdział 8 u.s.o.p., rozdział 18 u.s.w.). W Centralnym Biurze Antykorupcyjnym nie przewidziano szczególnych rozwiązań związanych z prawem funkcjonariuszy do lokalu mieszkalnego, nie określono bowiem tak szerokich uprawnień, jak w innych formacjach, poza przyznawaniem na podstawie art. 93d u.c.b.a. dodatkiem mieszkaniowym. Z kolei w Straży Marszałkowskiej funkcjonariuszom przysługuje tylko zwrot kosztów dojazdu do miejsca pełnienia służby (art. 79 ust. 1 pkt 2 u.s.m.);
- 4) określające przesłanki przyznawania i wypłaty uposażenia oraz innych świadczeń związanych ze służbą (rozdział 9 u.o.p., rozdział 13 u.s.g., rozdział 9 u.p.s.p., rozdział 9 u.a.b.w i a.w., rozdział 6 u.c.b.a., rozdział 5 u.s.k.w. i s.w.w., rozdział 7 u.s.o.p., rozdział 19 u.s.w.);
- 5) statuujące przesłanki odpowiedzialności dyscyplinarnej funkcjonariuszy oraz tryb postępowania dyscyplinarnego (rozdział 10 u.o.p., rozdział 14 u.s.g., rozdział 11 u.p.s.p., rozdział 10 u.a.b.w i a.w., rozdział 7 u.c.b.a., rozdział 6 u.s.k.w. i s.w.w., rozdział 7 u.s.m., rozdział 9 u.s.o.p., rozdział 21 u.s.w.).

²³ Tekst jednolity: DzU z 2019 r. poz. 828, ze zm.

Podobieństwo między pragmatykami służbowymi jest dość oczywiste, obejmuje bowiem te same elementy stosunku służbowego, niekiedy nawet systematyka poszczególnych ustaw jest taka sama²⁴. Natomiast różnice w budowie przepisów dotyczących pragmatyki służbowej zawartych w ustawie o Służbie Więziennej, w porównaniu z tego samego rodzaju przepisami zawartymi w ustawach odnoszących się do innych służb mundurowych, w istocie dotyczą swego rodzaju podzielenia przepisów o przebiegu służby na kilka jednostek redakcyjnych. Jednak taka różnica nie powoduje, że w przypadku strażników więziennych można uznać, że przebieg ich służby w Służbie Więziennej ma charakter zupełnie inny niż w pozostałych służbach mundurowych.

Tymczasem, mimo tak wielu podobieństw każda z ustaw regulujących organizację i kompetencje poszczególnych służb mundurowych zawiera odrębne przepisy dotyczące stosunku służbowego. Uzasadnienia takiego rozwiązania można się doszukiwać w historii. W Polsce międzywojennej, a następnie w Polsce Ludowej przepisy pragmatyczne zawsze stanowiły część przepisów ustaw powołujących daną służbę. W *Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o Policji Państwowej*²⁵, *Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o Straży Granicznej*²⁶ oraz *Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej*²⁷ były wymienione zasady przyjmowania do tych służb, przebieg służby, liczne zakazy i ograniczenia nałożone na funkcjonariuszy (np. nakaz uzyskania zezwolenia przełożonego na zawarcie małżeństwa) oraz przesłanki i tryb rozwiązania stosunku służbowego. Podobnie było w okresie Polski Ludowej po 1956 r., gdy stosunek służbowy funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej oraz Służby Bezpieczeństwa został szczegółowo określony najpierw w *Ustawie z dnia 31 stycznia 1959 r. o stosunku służbowym funkcjonariuszów Milicji Obywatelskiej*²⁸ (pisownia oryginalna – dop. red.), zastąpionej następnie przez *Ustawę z dnia 31 lipca 1985 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*²⁹. W przypadku strażaków przebieg ich służby był przedmiotem regulacji *Dekretu z dnia 27 grudnia 1974 r. o służbie funkcjonariuszy pożarnictwa*³⁰. Stosunek służbowy strażników więziennych był w tym okresie statutowany w *Ustawie z dnia 10 grudnia 1959 r. o Służbie Więziennej*³¹. Nie dziwi zatem, że w nowej sytuacji społeczno-gospodarczej, jaka powstała w Polsce po 1989 r.,

²⁴ Tak jest w przypadku ustaw: o Policji, Państwowej Straży Pożarnej oraz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu.

²⁵ DzU z 1928 r. nr 28 poz. 257.

²⁶ DzU z 1928 r. nr 37 poz. 349.

²⁷ DzU z 1932 r. nr 74 poz. 667.

²⁸ DzU z 1959 r. nr 12 poz. 69.

²⁹ DzU z 1985 r. nr 38 poz. 181.

³⁰ DzU z 1974 r. nr 50 poz. 321.

³¹ DzU z 1959 r. nr 69 poz. 436.

ustawodawca, tworząc nowe służby mundurowe, automatycznie przejął znane mu rozwiązania. Jednak doświadczenia historyczne nie muszą być zgodne z realiami współczesnej Polski. Podobieństwa między poszczególnymi przepisami dotyczącymi pragmatyki służbowej wskazują na to, że w istocie odnoszą się one do jednego rodzaju stosunku prawnego. Te podobieństwa szczególnie mocno są podnoszone w orzecznictwie sądów administracyjnych, które wraz z wejściem w życie *Ustawy z dnia 24 maja 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego*³² otrzymały uprawnienie do kontroli decyzji z zakresu stosunku służbowego³³. Naczelny Sąd Administracyjny, a po 2004 r. również wojewódzkie sądy administracyjne, dokonując oceny decyzji organu administracji publicznej wydanej w stosunku do funkcjonariusza w jednej ze służb, wielokrotnie odnosiły się do orzeczeń opublikowanych w związku z zastosowaniem tak samo brzmiącego przepisu innej ustawy pragmatycznej³⁴. Sprzyja to ujednoczeniu stosowania przepisów dotyczących funkcjonariuszy.

Zdarza się jednak, że podobnie brzmiące, czy nawet takie same, przepisy są interpretowane w odmienny sposób w zależności od tego, w odniesieniu do której ze służb są stosowane. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku rozpoznawania skarg na decyzje o odmowie przyznania równoważnika za remont lokalu mieszkalnego lub za brak lokalu mieszkalnego, składanych przez osoby uprawnione do świadczeń na podstawie *Ustawy z dnia 18 lutego 1994 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Straży Marszałkowskiej, Służby Ochrony Państwa, Państwowej Straży Pożarnej, Służby Celno-Skarbowej i Służby Więziennej oraz ich rodzin*³⁵. W większości służb – poza CBA, wojskowymi służbami specjalnymi oraz ówczesnym Biurem Ochrony Rządu – takie uprawnienie przyznano emerytom i rencistom na podstawie przepisów wykonawczych. Następnie, od początku 2000 r., w poszczególnych służbach mundurowych uchylano stopniowo przepisy

³² DzU nr 34 poz. 201.

³³ Warto wskazać, że mimo zmian na początku lat 90. XX w. niektóre naczelne i centralne organy administracji kwestionowały uprawnienie NSA do kontroli decyzji z zakresu stosunku służbowego. Por. I. Dąbrowska, J. Kube, *Zasada państwa prawnego w praktyce orzeczniczej Naczelnego Sądu Administracyjnego*, Warszawa 1997, s. 26 i nast.

³⁴ Por. wyrok NSA z 4 XI 2015 r., sygn. akt I OSK 1617/14, LEX nr 2094046, w którym sąd, dokonując wykładni pojęcia miejscowość pobliska, określonego w art. 88 ust. 1 u.o.p., odwołuje się do przepisów u.s.g. oraz u.a.b.w. i a.w. Z kolei w postanowieniu WSA w Białymstoku z 26 XI 2015 r., sygn. akt II SA/Bk 105/15, LEX nr 1649791, oceniając skuteczność skargi policjanta na akt odmawiający przyznania mu zapomogi, sąd odwołał się do podobnie brzmiących przepisów u.a.b.w. i a.w. wraz z dotyczącym ich orzecznictwem. W wyroku WSA w Warszawie z 7 XII 2017 r., sygn. akt II SA/Wa 495/17, CBOSA, podkreślono, że skoro w orzecznictwie sądów administracyjnych przesądzono – na tle spraw związanych ze strażnikami więziennymi i funkcjonariuszami cywilnych służb specjalnych – że opinia służbowa nie jest decyzją administracyjną, to tak samo postępuje się w stosunku do opinii służbowych wydanych na podstawie u.p.s.p.

³⁵ Tekst jednolity: DzU z 2019 r. poz. 288, ze zm.

uprawnijące emerytów i rencistów służb mundurowych do otrzymywania wyżej wymienionych równoważników³⁶. Tymczasem przegląd orzeczeń NSA i wojewódzkich sądów administracyjnych wskazuje, że mimo podobieństwa sytuacji prawnej emerytowanych funkcjonariuszy Policji, Straży Granicznej i Państwowej Straży Pożarnej oraz cywilnych służb specjalnych, w różny sposób są interpretowane przepisy dotyczące osób znajdujących się w takiej samej sytuacji prawnej.

W przypadku emerytów i rencistów Policji oraz Państwowej Straży Pożarnej **sądy administracyjne przyjęły, że jeśli decyzja o przyznaniu równoważnika została wydana przed dniem wejścia w życie regulacji uchylających przepisy, będące podstawą przyznania jednego z równoważników, to do czasu skutecznego uchylecia decyzji nadal wywołuje ona skutki prawne**³⁷. Natomiast w sytuacji, gdy decyzja została wydana w stosunku do funkcjonariuszy, którzy otrzymali uprawnienie do równoważników na podstawie bezterminowych decyzji jeszcze jako funkcjonariusze, a następnie przeszli na emeryturę i rentę, to po wejściu w życie przepisów uchylających prawo do świadczenia takie decyzje nie wywołują skutków prawnych³⁸.

W przypadku emerytowanych funkcjonariuszy cywilnych służb specjalnych oraz emerytowanych strażników granicznych sądy administracyjne w ogóle nie różnicowały sytuacji skarżących w zależności od tego, w jakim okresie została wydana decyzja o przyznaniu im prawa do równoważnika. W uzasadnieniach orzeczeń podkreślano jedynie, że jeśli pragmatyki służbowe nie określają prawa do równoważnika dla emeryta lub rencisty, a przepisy ustawy emerytalnej dają im tylko uprawnienie do mieszkania służbowego, to decyzja o odmowie przyznania im równoważnika jest prawidłowa³⁹.

Inny przypadek rozbieżności w orzecznictwie sądów administracyjnych dotyczy możliwości zaskarżania pism przelożonych odmawiających przeniesienia funkcjonariusza do służby w innej miejscowości na jego wniosek. W sprawach związanych ze strażnikami granicznymi sądy administracyjne uznają, że pismo odmawiające przeniesienia nie może zostać zaskarżone do sądu administracyjnego, ponieważ jest ono traktowane jako akt wewnętrzny z zakresu podległości służbowej⁴⁰. Natomiast w przypadku strażaków Państwowej Straży Pożarnej uznaje się, że rozstrzygnięcia

³⁶ Szerzej zob. P. Szustakiewicz, *Świadczenia pieniężne związane z prawem do lokalu mieszkalnego emerytów i funkcjonariuszy służb mundurowych w orzecznictwie sądów administracyjnych*, „Ius Novum” 2013, nr 3, s. 167–183.

³⁷ Por. wyroki NSA: z 17 VI 2010 r., sygn. akt OSK 3/10; z 25 XI 2008 r., sygn. akt I OSK 1773/07; z 25 XI 2008 r., sygn. akt I OSK 1710/07 oraz wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 2 XII 2010 r., sygn. akt II SA/Go 763/10, CBOSA.

³⁸ Por. wyrok NSA z 14 XII 2011 r., sygn. akt I OSK 1668/11; wyrok WSA w Gliwicach z 15 V 2012 r., sygn. akt IV SA/GI 790/11, CBOSA.

³⁹ Por. wyroki NSA z 26 V 2004 r., sygn. akt OSK 268/04; z 25 VI 2008 r., sygn. akt I OSK 1012/07; z 9 II 2009 r., sygn. akt I OSK 1031/09 oraz wyroki WSA w Warszawie z 22 X 2009 r., sygn. akt II SA/Wa 787/09 z 19 XI 2009 r., sygn. akt II SA/Wa 1038/09, CBOSA.

⁴⁰ Por. postanowienie WSA w Gorzowie Wlkp. z 5 X 2017 r., sygn. akt II SA/Go 47/17, CBOSA.

przełożonych dotyczące przeniesienia na wniosek mogą być przedmiotem kontroli sądu administracyjnego⁴¹.

Rozproszenie przepisów dotyczących stosunku służbowego powoduje często niezrozumiałe traktowanie funkcjonariuszy, którzy znajdują się w tej samej sytuacji prawnej. Najlepiej widać to w odniesieniu do przepisów określających zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej w poszczególnych służbach. Ustawodawca nawet nie sformułował jednolitego katalogu czynów, za które odpowiadają funkcjonariusze. Co prawda wszystkie ustawy pragmatyczne statuują ogólną klauzulę odpowiedzialności dyscyplinarnej, według której funkcjonariusz ponosi odpowiedzialność dyscyplinarną za dwa rodzaje czynów: naruszenie dyscypliny służbowej oraz w innych przypadkach określonych w ustawach. Niemniej jednak, gdy chodzi o szczegółowy katalog czynów, to w przypadku policjantów, funkcjonariuszy ABW i wojskowych służb specjalnych, strażników więziennych, funkcjonariuszy SOP oraz strażaków Państwowej Straży Pożarnej przewinienia dyscyplinarne wymienione w pragmatykach nie stanowią zamkniętego katalogu czynów, a wyliczenie czynów podane w przepisach ma charakter tylko przykładowy. Z kolei w przypadku funkcjonariuszy Agencji Wywiadu, CBA oraz strażników granicznych katalog przewinień dyscyplinarnych jest zamknięty, co oznacza, że funkcjonariusze tych trzech służb mogą być pociągnięci do odpowiedzialności dyscyplinarnej tylko za czyny enumeratywnie wskazane w przepisach pragmatycznych. Trudno jest znaleźć uzasadnienie takiego zróżnicowania. Charakter służby funkcjonariuszy ABW i wojskowych służb specjalnych nie różni się w istotny sposób od zadań powierzonych takim służbom specjalnym, jak Agencja Wywiadu lub CBA, a mimo to katalog przewinień dyscyplinarnych został w nich określony w inny sposób.

Podobnie jest z wymierzaniem kar dyscyplinarnych. Właściwie każda z ustaw pragmatycznych ma własny katalog kar, które mogą być wymierzone funkcjonariuszowi. W przypadku funkcjonariuszy cywilnych i wojskowych służb specjalnych przełożeni dyscyplinarni dysponują największym katalogiem kar dyscyplinarnych. W art. 146 ust. 1 u.a.b.w. i a.w. oraz 109 ust. 1 u.s.k.w. i s.w.w. określono, że funkcjonariuszy można ukarać jedną z dziesięciu kar dyscyplinarnych: upomnieniem, naganą, surową naganą, naganą z ostrzeżeniem, ostrzeżeniem o niepełnej przydatności do służby na zajmowanym stanowisku, wyznaczeniem na niższe stanowisko służbowe, obniżeniem stopnia, pozbawieniem stopnia oficerskiego, ostrzeżeniem o niepełnej przydatności do służby, wydaleniem ze służby. Z kolei art. 113 ust. 1 u.c.b.a. określa, że funkcjonariuszom CBA, wykonującym podobne zadania i stosującym takie same metody pracy niejawniej, jak funkcjonariusze cywilnych i wojskowych służb specjalnych, wymierza się tylko cztery kary: naganę, ostrzeżenie o niepełnej przydatności do służby na zajmowanym stanowisku, wyznaczenie na niższe stanowisko służbowe i wydalenie ze służby⁴². Powyższa sytuacja powoduje, że jeżeli dwóch funkcjonariuszy

⁴¹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 3 X 2005 r., sygn. akt II SA/Wa 1167/05, LEX nr 188757.

⁴² Szerzej na temat postępowania dyscyplinarnego w służbach specjalnych zob. P. Szustakiewicz,

razem popełni przewinienie dyscyplinarne, przy czym ich wina oraz okoliczności obciążające każdego z nich będą takie same, to mogą na nich być nałożone odmienne kary, a w skrajnych przypadkach – jeden może zostać ukarany, a drugi nie. Przyczyna takiego postępowania, jawnie sprzecznego z zasadami sprawiedliwości, będzie leżała tylko w odmiennym brzmieniu przepisów pragmatycznych każdej ze służb.

Inne niezrozumiałe rozbieżności występują w treści przepisów dotyczących stosunku służbowego funkcjonariuszy Służby Więziennej. Nie znajduje uzasadnienia to, że w przeciwieństwie do innych służb mundurowych, w przypadku ostatecznego orzeczenia przez komisję lekarską całkowitej niezdolności do służby lub wydania wobec strażnika więziennego prawomocnego orzeczenia o wymierzeniu kary dyscyplinarnej – wydalenia ze służby, rozwiązanie stosunku służbowego następuje w drodze wygaśnięcia stosunku służbowego, a nie przez wydanie decyzji administracyjnej o charakterze konstytutywnym.

Rozproszenie przepisów regulujących stosunek służbowy funkcjonariuszy służb mundurowych, wynikające – jak się wydaje – z pewnej tradycji historycznej, nie ma we współczesnej Polsce uzasadnienia. Co więcej, rodzi problemy ze stosowaniem pragmatyk służbowych przez sądy administracyjne oraz prowadzi do niemającego podstaw zróżnicowania sytuacji prawnej funkcjonariuszy każdej ze służb. Niedopuszczalne jest bowiem w państwie prawa to, że następuje zróżnicowanie praw i obowiązków osób znajdujących się w takiej samej sytuacji prawnej i wykonujących takie same czynności. Oczywiście konieczne jest pewne zróżnicowanie niektórych elementów stosunku służbowego funkcjonariuszy, co wynika z tego, że zadania wykonywane przez strażaków znacznie się różnią od czynności wykonywanych przez policjantów, nie mówiąc już o zadaniach powierzonych funkcjonariuszom służb specjalnych. Należy jednak podkreślić, że podobieństwa między zasadniczymi elementami stosunku służbowego każdej ze służb, czyli: warunkami, jakie powinien spełniać kandydat, zasadami rekrutacji, przebiegiem służby funkcjonariusza, jego prawami i obowiązkami, w tym również prawem do lokalu mieszkalnego, przesłankami odpowiedzialności dyscyplinarnej i trybem postępowania dyscyplinarnego, a także podstawami rozwiązania stosunku służbowego – powinny się znaleźć w jednym akcie prawnym regulującym zasadnicze instytucje stosunku służbowego wszystkich omawianych służb. Taki akt prawny, będący w zakresie stosunku służbowego odpowiednikiem kodeksu pracy, niewątpliwie przyczyniłby się nie tylko do ujednoclenia stosowania przepisów o stosunku służbowym funkcjonariuszy służb mundurowych przez organy administracji publicznej i sądy administracyjne, lecz także ułatwiłby zarządzanie służbami, ponieważ konieczne zmiany byłyby wprowadzane tylko w jednym akcie prawnym. Dostosowanie ram stosunku służbowego funkcjonariuszy służb mundurowych do potrzeb związanych z wykonywanymi przez nie zadaniami byłoby znacznie ułatwione, ale jednocześnie zmuszałoby ustawodawcę do głębszych rozważań nad zmianami, ponieważ

nowelizacje określałyby sytuację prawną nie jednej grupy funkcjonariuszy, ale wszystkich. Natomiast w przypadku spraw dotyczących szczególnych unormowań wynikających ze specyfiki każdej ze służb, można by było je zawrzeć w rozporządzeniach wykonawczych.

Warto wskazać, że rozwiązaniem, które częściowo już istnieje i mogłoby być wzorem dla nowej ustawy o stosunku służbowym funkcjonariuszy służb mundurowych dotyczącej tego obszaru, są regulacje prawne odnoszące się do wojskowych służb specjalnych. Kompetencje, sposób działania oraz organizację Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego określa *Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego*⁴³. Stosunek służbowy funkcjonariuszy obu służb specjalnych jest z kolei w całości uregulowany we wspomianej wcześniej ustawie z 9 czerwca 2006 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego. Ze względu na pewne szczególne zadania powierzone każdej z wojskowych służb specjalnych ustawodawca określił niektóre elementy stosunku służbowego, takie jak np. wysokość uposażenia⁴⁴ czy tryb i zasady opiniowania funkcjonariuszy, w rozporządzeniach wykonawczych⁴⁵. Ustawodawca uczynił zatem niewielki krok w kierunku stworzenia jednej ustawy o stosunku służbowym funkcjonariuszy służb mundurowych. Wydaje się, że podjęcie prac nad takim rozwiązaniem uporządkowałoby uregulowania prawne z zakresu stosunku służbowego funkcjonariuszy tych służb.

Bibliografia

- Dąbrowska I., Kube J., *Zasada państwa prawnego w praktyce orzeczniczej Naczelnego Sądu Administracyjnego*, Warszawa 1997, Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- Liwo M., *Służby mundurowe jako kategoria języka prawniczego*, „Przeгляд Prawa Publicznego” 2015, nr 2, s. 9–21.
- Liwo M., *Status służb mundurowych i funkcjonariuszy w nich zatrudnionych*, Warszawa 2013, Wolters Kluwer.

⁴³ DzU z 2019 r. poz. 687.

⁴⁴ Por. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 marca 2019 r. w sprawie wielokrotności kwoty bazowej stanowiącej przeciętne uposażenie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego* (DzU z 2018 r. poz. 612) oraz *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 lutego 2018 r. w sprawie wielokrotności kwoty bazowej stanowiącej przeciętne uposażenie funkcjonariuszy Służby Wywiadu Wojskowego* (DzU z 2018 r. poz. 525).

⁴⁵ Por. *Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 10 lutego 2017 r. w sprawie opiniowania służbowego funkcjonariuszy Służby Wywiadu Wojskowego* (DzU z 2017 r. poz. 507) oraz *Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 25 września 2006 r. w sprawie wzoru formularza opinii służbowej oraz opiniowania służbowego funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego* (DzU nr 174 poz. 1250).

- Maj S., *Postępowanie dyscyplinarne w służbach mundurowych*, Warszawa 2008, Lexis-Nexis.
- Prawo wojskowe*, W. Kitler, D. Nowak, M. Stepnowska (red.), Warszawa 2017, Wolters Kluwer.
- Szustakiewicz P., *Postępowanie dyscyplinarne w służbach specjalnych w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 8, s. 218–235.
- Szustakiewicz P., *Świadczenia pieniężne związane z prawem do lokalu mieszkalnego emerytów i funkcjonariuszy służb mundurowych w orzecznictwie sądów administracyjnych*, „Ius Novum” 2013, nr 3, s. 167–183.
- Wieczorek M., *Charakter prawny stosunków służbowych funkcjonariuszy służb mundurowych*, Toruń 2017, Adam Marszałek.
- Wojtunik P., *Pojęcia, źródła i przedmiot stosunków służbowych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 8, s. 202–217.

Orzecznictwo

- Wyrok TK z 14 XII 1999 r., sygn. akt. SK 14/98, OTK ZU z 1999 r., nr 7, poz. 163.
- Wyrok TK z 21 XII 2004 r., sygn. akt SK 19/03, OTK-A z 2004 r., nr 1, poz. 118.
- Wyrok TK z 6 IV 2016 r., sygn. akt P/14, OTK-A z 2016 r., poz. 8.
- Wyrok NSA z 26 V 2004 r., sygn. akt. OSK 268/04, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych (dalej: CBOSA).
- Wyrok NSA z 25 VI 2008 r., sygn. akt I OSK 1012/07, CBOSA.
- Wyrok NSA z 25 XI 2008 r., sygn. akt I OSK 1773/07, CBOSA.
- Wyrok NSA z 9 II 2009 r., sygn. akt I OSK 1031/09, CBOSA.
- Wyrok NSA z 17 VI 2010 r., sygn. akt OSK 3/10, CBOSA.
- Wyrok NSA z 14 XII 2011 r., sygn. akt I OSK 1668/11, CBOSA.
- Wyrok NSA z 4 XI 2015 r., sygn. akt I OSK 1617/14, LEX nr 2094046.
- Wyrok NSA z 23 XI 2017 r., sygn. akt I OSK 269/16, CBOSA.
- Wyrok NSA z 19 I 2018 r., sygn. akt II OSK 781/16, CBOSA.
- Wyrok NSA z 6 III 2018 r., sygn. akt I OSK 2050/17, CBOSA.

Wyrok NSA z 24 V 2018 r., sygn. akt I OSK 2875/17, CBOSA.

Wyrok WSA w Warszawie z 3 X 2005 r., sygn. akt II SA/Wa 1167/05, LEX nr 188757.

Wyrok WSA w Warszawie z 22 X 2009 r., sygn. akt II SA/Wa 787/09, CBOSA.

Wyrok WSA w Warszawie z 11 XII 2009 r., sygn. akt II SA/Wa 1216/09, CBOSA.

Wyrok WSA w Warszawie z 19 XI 2009 r., sygn. akt II SA/Wa 1038/09, CBOSA.

Wyrok WSA w Warszawie z 7 XII 2017 r., sygn. akt II SA/Wa 495/17, CBOSA.

Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 2 XII 2010 r., sygn. akt II SA/Go 763/10, CBOSA.

Wyrok WSA w Gliwicach z 15 V 2012 r., sygn. akt IV SA/Gl 790/11, CBOSA.

Wyrok SA w Warszawie z 4 XI 2015 r., sygn. akt III AUa 1475/14, LEX nr 1934404.

Postanowienie WSA w Gorzowie Wlkp. z 5 X 2017 r., sygn. akt II SA/Go 47/17, CBOSA.

Postanowienie WSA w Łodzi z 26 VI 2018 r., sygn. akt III SA/Łd 1121/17, CBOSA.

Abstrakt

Obecnie w Polsce działa dziesięć służb mundurowych: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Policja, Straż Graniczna, Państwowa Straż Pożarna, Służba Kontrwywiadu Wojskowego, Służba Wywiadu Wojskowego, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Służba Ochrony Państwa oraz Straż Więzienna.

Stosunek prawny łączący funkcjonariuszy z poszczególnymi służbami, regulujący zasady przyjmowania kandydatów do tych służb, prawa i obowiązki funkcjonariuszy oraz zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej jest nazywany stosunkiem służbowym. Polski ustawodawca zdecydował się – mimo wielu podobieństw – uregulować przepisy dotyczące stosunków służbowych dla każdej ze służb oddzielnie. Powoduje to problemy w interpretacji tych przepisów zarówno przez organy administracji, jak i sądy. Dlatego też lepszym rozwiązaniem byłoby zawarcie przepisów, o których mowa, dotyczących wszystkich służb mundurowych, w jednym akcie prawnym.

Słowa kluczowe: służby mundurowe, stosunek służbowy, prawo administracyjne, prawo pracy, sądy administracyjne.

Abstract

In modern Poland there are ten uniformed services: Internal Security Agency, Foreign Intelligence Agency, Police, Border Guard, State Fire Service, Military

Counterintelligence Service, Military Intelligence Service, Central Anti-Corruption Bureau, State Protection Service and Prison Guard.

The legal relationship between officers and individual services regulates the rules of admission to these services, the rights and duties of officers and the principles of disciplinary liability – and it is called a service relationship. The Polish legislator decided, despite many similarities, to regulate the service relationship for each of the services separately. This causes problems in the interpretation of these regulations by both administrative authorities and courts. Therefore, a better solution would be to regulate the service relationship for all uniformed services in one legal act.

Keywords: uniformed services, service relationship, administrative law, labor law, administrative courts.

Krzysztof Izak

Sieć ekstremizmów religijnych i politycznych. Sojusznicy i wrogowie

W 2011 r. w artykule pt. *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*¹ autor niniejszego artykułu prognozował radykalizację środowisk muzułmańskich i prawicowych w Europie oraz narastające napięcia i konflikty pomiędzy nimi, podsypane przez partie nacjonalistyczne i konserwatywne, które umocnią swoją pozycję. Od czterech lat te tendencje rzeczywiście przybierają na sile. Ich bezpośrednią przyczyną była fala migracji w 2015 r., przede wszystkim z krajów muzułmańskich, choć i wcześniej, i później do Europy przybierały tysiące przybyszów z Azji i Afryki, szukających na naszym kontynencie lepszych warunków do życia. Wydarzenia ostatnich lat dają podstawy do wydania opinii na temat kolejnego etapu zderzenia cywilizacji czy też nowego rodzaju konfliktu, w którym odchodzi się od oręża i walki bezpośredniej. W zamian następuje migracja ludności muzułmańskiej do Europy. Przynosi ona ze sobą obce Europie wartości, często sprzeczne z zachodnimi, własną kulturę i obyczajowość, postrzegane jako zagrożenie tożsamości rdzennych Europejczyków. Potwierdzeniem tego może być stanowisko władz Arabii Saudyjskiej, bogatej, wahhabickiej monarchii, która nie przyjęła na swoje terytorium imigrantów, bliskich religijnie i kulturowo, ale obiecała wybudować dla nich w Niemczech 200 meczetów. Prezydent Turcji Recep Tayyip Erdoğan apelował do tureckiej diaspory o zachowanie muzułmańskiej tożsamości i zapowiedział wysłanie do Niemiec 900 nowych imamów, co jest systematycznie realizowane. Do przewidzenia był zatem wzrost nastrojów antyimigranckich i antymuzułmańskich w Europie, tym bardziej, że dla wielu liberalnych polityków masowa imigracja jest realizacją ideologicznego projektu zmiany Europy, bez głębszej refleksji nad tym, że stanowi ona kulturowe zagrożenie europejskiej cywilizacji, bezpieczeństwa wielu krajów, przyczynia się do pogorszenia nastrojów wśród ludności Europy, wzrostu napięć, antagonizmów społecznych i agresji przez uaktywnienie się ugrupowań nacjonalistycznych i neofaszystowskich oraz przetasowania i zmiany na scenie politycznej krajów UE.

Przeciwnicy obecności setek tysięcy imigrantów z krajów Azji i Afryki straszą społeczeństwa swoich krajów aktami przemocy ze strony muzułmanów i terroryzmem. Trudno to jednak nazwać przejawem islamofobii, co zarzucają im zwolennicy

¹ „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 5, s. 116–148.

poprawności politycznej, ponieważ ten strach nie jest irracjonalny. Potęguje się po każdym większym ataku terrorystycznym przeprowadzonym przez islamskich ekstremistów. Natomiast reakcja władz państw zachodnich na te ataki sprowadzała się najczęściej do postawienia tezy, że nie mają one nic wspólnego z islamem. W Wielkiej Brytanii obowiązuje zakaz używania przymiotnika „islamski” obok rzeczowników „terroryzm” i „terrorysta”. W szwedzkiej policji została wprowadzona dyrektywa 291 zakazująca informowania dziennikarzy i opinii publicznej o przestępstwach popełnianych przez imigrantów. Władze i wymiar sprawiedliwości krajów przyjmujących obcokrajowców łagodnie do nich podchodzą. Kierują się swoistą polityką appeasementu (ang. *appeasement* – ’łagodzenie’), czyli ustępstwami i przywilejami dla muzułmanów oraz nadawaniem im szczególnych uprawnień kosztem własnych obywateli. Ten specjalny status zwalnia muzułmanów z przestrzegania norm, których naruszenie przez przedstawicieli innych grup społecznych jest zagrożone sankcjami. Krytyka radykalnego islamu lub masowej imigracji może zostać uznana za przejaw rasizmu, faszyzmu, ksenofobii albo szowinizmu. Zachodnie rządy i sprzyjająca im prasa unikają stawiania muzułmanom zarzutów, ale nie powstrzymują się od atakowania ruchów antymuzułmańskich. Najbardziej wymownym tego przykładem było dążenie do udowodnienia antysemityzmu organizacjom antymuzułmańskim, przy jednoczesnym ignorowaniu rzeczywistego antysemityzmu islamskich radykałów. Dyskusja dotycząca przyjmowania uchodźców ze strefy walk na Bliskim Wschodzie oraz imigrantów ocierała się często o granice absurdu.

Niedopuszczanie lub odrzucanie racjonalnych głosów w tej polemice świadczy o oderwaniu się polityków od rzeczywistości oraz o ignorowaniu obaw własnych społeczeństw, które na różny sposób starano się przekonać o dobrodziejstwach masowej imigracji. Taki stan rzeczy nie mógł się podobać i wciąż się nie podoba większej części społeczeństwa, które popiera tradycyjne wartości oraz idee krzewione przez partie nacjonalistyczne i populistyczne. Oprócz dawnych ugrupowań: greckiego Chrysi Avgi (Złotego Świtu), który w 2018 r. świętował ćwierćwiecze swojego istnienia, włoskich Forza Nuova (Nowej Siły) i CasaPound Italia, niemieckiej Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD (Narodowodemokratycznej Partii Niemiec), brytyjskiej British National Party, BNP (Brytyjskiej Partii Narodowej) czy francuskiego Front National (Frontu Narodowego, od 2018 r. Rassemblement national, RN – Zgromadzenia Narodowego), ukształtowały się nowe organizacje, wyrosłe niekiedy na bazie ruchów obywatelskich, sprzeciwiających się polityce władz, jak: Alternative für Deutschland, AfD (Alternatywa dla Niemiec), niemieccy Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes, PEGIDA (Patriotyczni Europejczycy przeciw Islamizacji Zachodu) i jej zagraniczne odpowiedniki, Soldiers of Odin (Żołnierze Odyna) w krajach skandynawskich, Vox (Głos) w Hiszpanii oraz brytyjska National Action (Akcja Narodowa). W Belgii powstała ogólnoeuropejska organizacja Les femmes contre l’islamisme (Kobiety przeciw Islamizacji). W USA została utworzona organizacja Stop Islamisation of Nations, SION (Stop Islamizacji Narodów), której zadaniem jest zrzeczenie kontradżihadystów całego świata oraz promowanie głoszonej przez nich ideologii.

W Europie działa organizacja Stop Islamisation of Europe, SIOE (Stop Islamizacji Europy), luźno zrzeszająca krajowe ligi obrony, w tym Polską Ligę Obrony. Ich prekursorem jest English Defense League, EDL (Angielska Liga Obrony). Te organizacje podczas ulicznych manifestacji sprzeciwiają się napływowi imigrantów do Europy, z których prawie 98 proc. to muzułmanie. Hasło SIOE brzmi: *Rasizm jest najwyższą formą głupoty, ale islamofobia to szczyt zdrowego rozsądku*. Skrajne ugrupowania są popierane przez wiele mediów, często mało wartościowych pod względem merytorycznej zawartości przekazywanych treści, ale za to pełnych nietolerancji i skrywanej nienawiści, ocierających się o faszyzm. Nie można jednak zaprzeczyć, że powstanie antymuzułmańskich ruchów i organizacji wynika z braku integracji wyznawców islamu ze społecznością lokalną i tworzenia przez nich równoległych społeczeństw zamieszkujących dzielnice europejskich miast, a także radykalizacji środowisk muzułmańskich, będące skutkiem przede wszystkim konfliktu w Syrii i Iraku oraz ataków terrorystycznych.

Interesujące są wzajemne relacje organizacji, które kierują się odmienną ideologią, np. Jewish Defense League (Żydowskiej Ligi Obrony) w Wielkiej Brytanii oraz Ligue de défense juive we Francji z nacjonalistami w tych krajach. Łączy ich wspólny wróg – wyznawcy islamu. Równie silne są związki amerykańskich ewangelikalnych chrześcijan z izraelską skrajną prawicą. Natomiast lewica i skrajna lewica sympatyzują z muzułmanami. Katalońskie ugrupowania separatystyczne zawiązały sojusz z organizacjami muzułmańskimi przed referendum w sprawie samostanowienia regionu, przeprowadzonym 1 października 2017 r. Niemiecy neofaszyści są wrogo nastawieni do mniejszości muzułmańskich, mimo tradycyjnie przyjaznych związków hitlerowskich Niemiec z wyznawcami islamu w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej. Nawet po jej zakończeniu niektórzy naziści ściśle współpracowali z rządami Syrii i Egiptu przy prowadzeniu działań wymierzonych przeciwko Izraelowi². Związki i spotkania przedstawicieli organizacji skrajnie prawicowych w Europie przy okazji różnych wydarzeń rocznicowych w poszczególnych krajach są już codziennością. Ich członkowie zacieśniają osobiste więzi podczas koncertów muzyki nazi rockowej, zwanej popularnie sceną RAC (ang. *Rock Against Communism*, rock przeciw komunizmowi³). Mamy zatem do czynienia z powiązaniem

² Zainteresowanych tą problematyką odsyłam do książek: B. Rubin, W.G. Schwanitz, *Hitlerowcy, islamiści i narodziny nowożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2014; K. Zdulski, *III Rzesza a świat islamu*, Łódź 2009.

³ Muzyka RAC wywodzi się ze środowisk skinheadów. Największy wpływ na rozwój i kształtowanie się ideologii ruchu nazi sekinhead w Polsce miały Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe, Narodowe Odrodzenie Polski oraz Polski Front Narodowy. Widziały one możliwość dostarczenia subkulturze skinheadów ideologii stanowiącej podstawę polskiego nacjonalizmu oraz wykorzystania ich w szerszym nienawiści rasowej i terroru politycznego. To środowisko poszukiwało przykładów w działalności organizacji neonazistowskiej Blood & Honour, założonej w 1987 r. przez Iana Stuarta Donaldsona, wokalistę zespołu „Skrewdriver”, będącego jej liderem do śmierci w 1993 r. *Rock Against Communism* to zarówno patriotyczne ballady, jak i agresywny *black metal*. Teksty piosenek odnoszą się do takich wartości, jak ojczyzna i naród.

różnych organizacji ekstremistycznych, które na pierwszy rzut oka powinny cechować wzajemna wrogość, oraz takich, które łączą idee, wartości i metody działania. Osobną grupą są ekstremistyczne organizacje rywalizujące ze sobą lub wprost się zwalczające, przede wszystkim ugrupowania po prawej i lewej stronie sceny politycznej.

Ekstremizm w rozumieniu autora to wyrażanie i propagowanie skrajnych idei i poglądów oraz bezkompromisowe działania z przemocą włącznie. Terroryzm jest jedną z metod działania ekstremistów. Radykalizm zaś jest traktowany przez autora jako synonim ekstremizmu i jest przedmiotem analizy wielu autorów⁴. Ekstremizm religijny, definiowany jako fundamentalizm, był analizowany m.in. przez Basama Tibiego⁵ czy Karen Armstrong⁶. Problem ekstremizmu islamskiego pod kątem zagrożenia terrorystycznego podnoszą także polscy autorzy⁷. Jeśli chodzi o ekstremizm polityczny, to Stefan Stępień zwraca uwagę na to, że prawicowy ekstremizm jest często utożsamiany z prawicowym populizmem, prawicowym radykalizmem, neofaszystmem i neonazizmem⁸. Ekstremizm lewicowy zaś obejmuje ideologię i praktykę anarchizmu, ugrupowań autonomicznych i różne odmiany komunizmu⁹. Mimo takiej wykładni ekstremizmu niektóre ugrupowania trudno zaliczyć do skrajnych. Na przykład francuskie Zjednoczenie Narodowe przeszło długą ewolucję jako nacjonalistyczny i ksenofobiczny Front Narodowy, aby w 2015 r. jego liderka Marine Le Pen, kreująca nowy wizerunek partii jako umiarkowanej, wykluczyła z jej szeregów założyciela tej partii i swego ojca – Jeana-Marii Le Pena – za antyżydowskie wypowiedzi. Obecnie jest to partia o charakterze konserwatywnym. Sverigedemokraterna (Szwedzcy Demokraci), uznawani przez jednych za partię skrajnie prawicową, szowinistyczną z rasistowskim programem, a przez innych za ugrupowanie narodowe i konserwatywne, w Polsce mogłyby stanowić partię centrolewicową, ponieważ nie zamierzają delegalizować aborcji, uznają małżeństwa homoseksualne i chcą jedynie ograniczenia imigracji, a nie jej powstrzymania¹⁰. Należy też zauważyć, że dotychczasowe

---

Część odwołuje się do spraw rasowych, inne nawołują do walki z ruchami lewicowymi. Scena RAC jest utożsamiana z poglądami nazistowskimi lub nacjonalistycznymi.

⁴ *Współczesne ekstremizmy: geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), Olsztyn 2014.

⁵ B. Tibi, *Fundamentalizm religijny*, Warszawa 1997.

⁶ K. Armstrong, *W imię Boga. Fundamentalizm w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie*, Warszawa 2005.

⁷ Zob. publikacje: A. Nowakowska-Krystman i in., *Terroryzm w ujęciu analiz strategicznych*, Warszawa 2015, s. 59–106; A. Wejkszner, *Samotne wilki kalifatu. Państwo Islamskie i indywidualny terroryzm dżihadystyczny w Europie Zachodniej*, Warszawa 2018, s. 13–33; M. Zimny, *Terroryzm samobójczy. Fakty. Geneza. Analiza*, Warszawa 2017, s. 17–26.

⁸ S. Stępień, *Koncepcje polityczne ekstremizmu prawicowego w III Rzeczypospolitej*, w: *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, E. Olszewski (red.), Lublin 2004, s. 296.

⁹ R. Tokarczyk, *Teoretyczna a praktyczna istota współczesnego ekstremizmu politycznego*, w: *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, E. Olszewski (red.), Lublin 2004, s. 28–29.

¹⁰ W 2015 r. do Szwecji przybyło ponad 160 tys. imigrantów, czyli najwięcej w Europie w odniesieniu do liczby mieszkańców.

partie skrajnie prawicowe i skrajnie lewicowe, które w wyniku procesu wyborczego zdobyły znaczną liczbę mandatów w krajowych parlamentach lub weszły w skład koalicji rządowych, przechodzą na bardziej umiarkowane pozycje i łagodzą język w politycznym dyskursie, czego przykładem są Włochy, Austria czy Bułgaria (prawica) oraz Grecja i Hiszpania (lewica).

Ekstremizm religijny

Od czasu rewolucji irańskiej w 1979 r. trwa ostra rywalizacja między Królestwem Arabii Saudyjskiej a Islamską Republiką Iranu o dominację w świecie muzułmańskim. W obu państwach mamy do czynienia z teokratycznymi reżimami, ale dla wielu polityków i mediów mainstreamowych Iran jest źródłem zła, a Arabia Saudyjska jest siłą działającą na rzecz stabilności. Zachodnie rządy rozwijają stosunki handlowe z królestwem Saudów, a Stany Zjednoczone dodatkowo podtrzymują z Rijadem porozumienia o charakterze strategicznym. Politycznym i gospodarczym związkiem nie przeszkodziło nawet to, że 15 z 19 zamachowców z 11 września 2001 r. było Saudyjczykami. Wspólny wróg odwraca uwagę od różnic religijnych, kulturowych, obyczajowych i prawnych oraz od sprzeczności celów Waszyngtonu i Rijadu. W latach 80. ubiegłego stulecia to Moskwa podczas radzieckiej okupacji Afganistanu była celem USA i Saudów. Amerykanie zawiązali strategiczny sojusz utworzony przez afgańskich mudżahedinów, radykalnych muzułmanów z Arabii Saudyjskiej, ich współwyznawców z Pakistanu oraz ochotników z wielu państw muzułmańskich, którzy przystąpili do wspólnej walki z Asz-Szurawi al-mulhidun (bezbożnymi Sowietami), jak ich określali uczestnicy afgańskiego dżihadu opłacani przez USA i Arabię Saudyjską. Pomocy udzielał również Osama bin Laden, który osławione Maktab al-Chidmat (Biuro Posługi) w Peszawarze przekształcił w Al-Kaidę. Po wycofaniu wojsk radzieckich z Afganistanu w lutym 1989 r. religijny zapał już nie opuścił wielu islamskich bojowników. Nikt ich też nie kontrolował¹¹. Wrócili do swoich krajów i stali się niejako awangardą ruchu dżihadystycznego. W następnych dekadach monarchia saudyjska nie szczędziła sił i środków, aby narzucić światu islamskiemu własną, rygorystyczną, wahhabicką wersję islamu (w okresie ostatnich 30 lat Arabia Saudyjska wydała 100 mld dolarów na rozpowszechnienie wahhabizmu na świecie, a według niektórych szacunków – nawet trzykrotnie więcej). Królestwo odegrało też największą rolę w rozwoju ruchu dżihadystycznego i islamskiego terroryzmu.

Obecnie wspólnym wrogiem Arabii Saudyjskiej i USA jest Iran, podobnie jak dla Izraela. Jednak to irańska teokracja jest bardziej oświecona niż sąsiad z drugiej strony Zatoki Perskiej. Więcej w niej demokracji, praw przyznawanych kobietom czy wolności wyznania, nie mówiąc już o pielęgnowaniu przedislamskiego dziedzictwa kulturowego. Także szyicka teologia to przeciwieństwo archaicznej wykładni Koranu

¹¹ Zob. K. Izak, *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2016.

i hadisów oraz zakazu ich interpretacji. Iran jest demonizowany przez wrogów (głównie Izrael i USA, ale także przez arabskie państwa znad Zatoki Perskiej) i media, a prezydent Trump przy każdej okazji wymienia to państwo jako największego na świecie sponsora terroryzmu, co obecnie mija się z prawdą. Biały Dom, po jednostronnym zerwaniu w 2018 r. porozumienia nuklearnego z Teheranem, eskaluje napięcie. John Bolton, doradca prezydenta Trumpa ds. bezpieczeństwa narodowego i jeden z najzacieklejszych przeciwników Iranu, jeszcze w okresie prezydentury George'a W. Busha wzywał do zbombardowania tego kraju. Dzisiejsza sytuacja przywodzi na myśl tę sprzed inwazji na Irak w 2003 r.¹² Tymczasem każda najmniejsza zmiana w królestwie Saudów niosąca za sobą złagodzenie rygorów jest nagłaśniana jako reformatorska, wychwalana, staje się przyczynkiem do snucia daleko idących pozytywnych prognoz, podczas gdy rzeczywistość przeczy tym osądom. Niewiele mówi się o aresztowaniach i wyrokach śmierci na dysydentów. Nie udało się ukryć brutalnego zabójstwa Dżamala Kaszodżdżiego w Stambule i dwóch Saudyjek w Nowym Jorku. Do tych morderstw doszło w październiku 2018 r. Porwano również dwóch księży, którzy uciekli z Arabii Saudyjskiej i schronili się w Europie. Zostali siłą przewiezieni do kraju i ślad po nich zaginął. W 2017 r. o azyl na Zachodzie poprosiło 2,4 tys. Saudyjczyków. W ciągu ostatnich pięciu lat liczba uciekinierów z królestwa Saudów wzrosła trzykrotnie. Na mocy dekretu antyterrorystycznego wydanego w marcu 2014 r. przez króla Abdallaha (zmarł w styczniu 2015 r.), każda krytyka rodziny królewskiej i islamu jest traktowana jako zdrada i zagrożona karą śmierci. Wśród skazańców znaczną część stanowią dysydenci, których władze nazywają terrorystami (ok. 150 wyroków rocznie; w kwietniu 2019 r. tylko jednego dnia wykonano egzekucję 37 osób skazanych za przestępstwa terrorystyczne). W tym samym roku Rijad uznał międzynarodowy ruch Braci Muzułmanów (Al -Ichwan al-Musulimin) za organizację terrorystyczną i przestał ją finansować, ale wciąż wspiera nie mniej radykalne i bliższe wahhabizmowi ruchy salafickie.

¹² W orędziu ogłoszonym 29 I 2002 r. prezydent George W. Bush użył terminu „*Axis of evil*” („Oś zła”), którą tworzyły: Irak, Iran i Korea Północna, czyli państwa wspierające międzynarodowy terroryzm i dążące do wyprodukowania broni masowego rażenia. W 2002 r. USA, przy użyciu wszelkich środków i metod, poszukiwały dowodów wskazujących na posiadanie przez Irak takiej broni, co dałoby *casus belli* inwazji na ten kraj. Takiej broni nigdy nie znaleziono, mimo wysiłków członków administracji na czele z wiceprezydentem Dickiem Cheneyem, sekretarzem obrony Donaldem Rumsfeldem, jego zastępcą Paulem Wolfowitzem i Lewisem Libbym – szefem gabinetu wiceprezydenta Cheney'a. Ten ostatni ujawnił nawet mediom nazwisko agentki CIA Valerie Plame Wilson, aby zdyskredytować jej męża Josepha Wilsona, dyplomata i wysłannika CIA do Nigru, który miał znaleźć w tym państwie dowody na sprzedaż uranu Irakowi. Wilson nie znalazł takich dowodów, o czym napisał w artykule opublikowanym w „The New York Times”. Skrytykował w nim również administrację waszyngtońską za przekazywanie fałszywych informacji opinii publicznej. W dniu 20 III 2003 r., mimo braku zgody ONZ i wbrew międzynarodowej opinii publicznej, siły amerykańskie wspierane przez kontyngent brytyjski, australijski i polski (tzw. „koalicja czterech”), dokonały inwazji na Irak. Do ataku zachęcał Izrael. Wbrew wypowiedziom polskich polityków z lewej i prawej strony broniących tej decyzji, tak naprawdę przyczyniła się ona do pogorszenia wizerunku naszego kraju na arenie międzynarodowej, nie mówiąc już o absolutnym fiasku obietnic w dziedzinie gospodarczej na irackim rynku.

Przykładem łagodnego podejścia Zachodu do Arabii Saudyjskiej było zachowanie brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Jeremy'ego Hunta, który pomimo zbombardowania przez Arabię Saudyjską we wrześniu 2018 r. autobusu szkolnego w Jemenie (w ramach toczony od 26 marca 2015 r. operacji Al-Asifa al-Hazm, tj. Przełomowa Burza), kiedy to zginęło 33 dzieci, bronił stosunków Londynu z Rijadem. Uzasadniał, że oba kraje były partnerami w walce z islamskim ekstremizmem oraz że Saudyjczycy pomogli powstrzymać (...) *ataki bombowe na ulicach Wielkiej Brytanii*. Poprawny politycznie minister Hunt za przyjaciela i zaufanego partnera Zjednoczonego Królestwa uważał również Zjednoczone Emiraty Arabskie, mimo że władze tego kraju nie wahają się więzić zgwałconych europejskich turystek pod zarzutem cudzołóstwa czy brytyjskiego doktoranta, skazanego w listopadzie 2018 r. na dożywocie za rzekome szpiegostwo. Pod wpływem Waszyngtonu także Warszawa zacieśnia relacje z Rijadem, a psuje z Teheranem. Najlepszym tego przykładem było zorganizowanie w Warszawie w lutym 2019 r. konferencji bliskowschodniej, podczas której przedstawiciele USA i Izraela próbowali zorganizować międzynarodową antyirańską koalicję. Ten szczyt okazał się wizerunkową i dyplomatyczną porażką polskiego rządu. Podczas gdy nieustannie demonizuje się Iran, milczeniem pomija się zagrożenie ze strony Pakistanu, jedyne jak do tej pory państwo muzułmańskie posiadające broń jądrową, skłonny przekazać technologię jej produkcji właśnie Arabii Saudyjskiej. W latach 2002–2017 Waszyngton udzielił temu krajowi bezzwrotnej pomocy wojskowej na kwotę 30 mld dolarów.

Zarówno w latach rządów prezydenta George'a W. Busha, jak i obecnego prezydenta Donalda Trumpa do głównego nurtu polityki włączono nową siłę – ewangelikalnych chrześcijan będących radykalnym, purytańskim nurtem w kościołach protestanckich. Jedną z zasad ich wiary jest konieczność utrzymania jak najściślejszej współpracy z Izraelem, ponieważ ustanowienie państwa żydowskiego jest spełnieniem biblijnej przepowiedni. Bezwarunkowe poparcie dla Izraela jest słuszne, gdyż jest spełnieniem woli Bożej. Organizacja lobbistyczna Christians United for Israel, CUFI (Zjednoczeni Chrześcijanie dla Izraela) jest największym proizraelskim ugrupowaniem w USA, które głosi, że czerpie siłę i natchnienie z *Biblii*. Według Johna Hagee, założyciela organizacji, CUFI jest chrześcijańską wersją Amerykańsko-Izraelskiego Komitetu Spraw Publicznych. J. Hagee oświadczył, że członkowie organizacji (...) *popierają Izrael, ponieważ każde inne państwo powstało za sprawą człowieka, a tymczasem Izrael został stworzony przez Boga*¹³. Tak zwani chrześcijańscy syjoniści utworzyli wiele innych organizacji, których jedynym celem jest zachęcanie do popierania Izraela, m.in. National Christian Leadership Conference for Israel, Unity Coalition for Israel, Christian Friends of Israeli Communities czy Christian's Israel Public Action Campaign. Z entuzjazmem przyjęły one uznanie przez D. Trumpa w ambasadzie. Poglądy chrześcijańskich syjonistów w naturalny sposób łączą się

¹³ J. Weisman, *American Jews and Israeli Jews Are Headed for a Messy Breakup*, „The New York Times”, 4 I 2019 r., www.nytimes.com [dostęp: 4 I 2019].

z poglądami głoszonymi zarówno przez organizacje skupiające amerykańską społeczność żydowską, jak i organizacje izraelskie, które popierają ruch osadniczy i sprzeciwiają się rozwiązaniu dwupaństwowemu na terenie Palestyny. Ed McAteer, założyciel ewangelickiego Religijnego Panelu Dyskusyjnego i jeden z głównych organizatorów chrześcijańskiej skrajnej prawicy, stwierdził: *Każde ziarno piasku pomiędzy Morzem Martwym, rzeką Jordan a Morzem Śródziemnym należy do Żydów. Należą do nich także Zachodni Brzeg Jordanu i Strefa Gazy*¹⁴. Ewangelikalni chrześcijanie zamieszkujący tzw. pas biblijny¹⁵ w USA finansują i sterują wieloma kampaniami misyjnymi w Afryce. Są przekonani, że toczą globalną walkę na śmierć i życie z Antychrystem w postaci islamu.

Jednak nie wszyscy amerykańscy chrześcijanie, mimo radykalizmu, popierają idee chrześcijańskich syjonistów, ponieważ z moralnego i religijnego punktu widzenia nikt nie wymaga bezwarunkowego popierania Izraela ani nic tego nie usprawiedliwia. Chrześcijańscy syjoniści wierzą, że biblijne proroctwa legitymizują pełną kontrolę Izraela nad Palestyną, mimo że inne odłamy chrześcijaństwa protestują przeciw temu, w jaki sposób Izraelczycy traktują Palestyńczyków i jakie metody stosują. Znajomość *Starego Testamentu* oraz innych aspektów kultury opartej na religii żydowskiej i chrześcijańskiej nie powstrzymała licznych kościołów chrześcijańskich w USA przed poparciem rozwiązania dwupaństwowego i krytykowaniem poczynań Izraela, czego podstawą jest ich własne przywiązanie do chrześcijańskiego umiłowania pokoju i sprawiedliwości. Jednak chrześcijańscy syjoniści wciąż pozostają siłą polityczną, z którą w USA trzeba się liczyć i o której względu zawsze zabiegają republikanie, co dowiodła też ostatnia kampania prezydencka. Temat religii był w kampanii prezydenckiej w 2016 r. wszechobecny. Po stronie republikanów prawie wszyscy kandydaci powoływali się na Boga. Nawet D. Trump, który ma za sobą dwa rozwody, czterokrotnie zbankrutował i często posługiwał się retoryką daleko odbiegającą od wartości chrześcijańskich, deklarował, że w kampanii będzie się kierował właśnie takimi wartościami. Ewangelikaninem jest co czwarty Amerykanin, chodzi więc o ogromny elektorat, którego poparcia życzyłby sobie każdy polityk.

W Izraelu coraz większy nacisk kładzie się na znaczenie religii w życiu kraju, co jest związane z działalnością ultraortodoksyjnych partii i organizacji, ale jest sprzeczne z założeniami świeckiej rewolucji ojców założycieli państwa. W jednym z sondaży 79 proc. obywateli uznało, że w Izraelu osoby wyznania żydowskiego powinny mieć status uprzywilejowanych. Politycy z coraz większą otwartością odwołują się do religijnych symboli i retoryki. Partia HaBayit HaYehudi (Żydowski Dom) wprowadziła syjonizm religijny do debaty publicznej. Jej członkowie zasiadają w Knesecie i w rządzie. Partia przyciąga także świeckich Izraelczyków, którzy popierają bezkompromisową postawę wobec Palestyńczyków. Najjaskrawszym przejawem tych przemian jest konflikt o Wzgórze Świątynne. O ile wcześniej tylko jedno ze skrajnych ugrupowań

¹⁴ J.J. Mearsheimer, S.M. Walt, *Lobby izraelskie w USA*, Warszawa 2011, s. 155–163.

¹⁵ Potoczna nazwa regionów USA, na których dominują konserwatywni protestanci (przyj. red.).

chciało odzyskać to święte dla żydów miejsce, to obecnie te aspiracje są już powszechne wśród religijnych syjonistów. Skrajna prawica zaś popiera te dążenia i podsyca wojownicze nastroje wśród ludności, licząc na przejęcie władzy (75 proc. mieszkańców było niezadowolonych z rozejmu z Hamasem w listopadzie 2018 r.). Przedstawiciele ultrareligijnych partii Yahadut HaTorah (Zjednoczony Judaizm Tory), Szomrei Sfarad, Szas (Sefardyjscy Strażnicy Tory), a także skrajnej nacjonalistycznej prawicy są przysłowiowym języczkiem u wagi w Knesecie. Zasiadają w rządzie i wywierają wpływ na politykę. Siłę tych ugrupowań umacnia antypalestyńska polityka USA.

Niebezpieczne związki między radykalnymi nurtami religijnymi a polityką obserwuje się także w innych krajach. Na przykład w Ugandzie blisko połowa z 35 mln mieszkańców należy do jednego z niezależnych kościołów. W zamian za przywileje duchowni i samozwańczy apostołowie przenoszą wojnę kulturową do polityki. Chrześcijańscy fundamentaliści propagują dosłowną interpretację *Biblii*, sprzeciwiają się teorii ewolucji, podburzają przeciwko gejom i lesbijkom, potępiają kontrolę urodzeń, przerywanie ciąży i sztuczną antykoncepcję. Nawet prezerwatywy to temat tabu, i to na kontynencie o najwyższej zachorowalności na AIDS. Kościoły niezależne stały się filarem władzy w wielu krajach Afryki. Kto chce wygrywać wybory, musi dostać ich błogosławieństwo. Ruch ewangelikalny nigdzie nie rozprzestrzenił się tak szybko, jak w Nigerii i w żadnym innym kraju nie powstaje tyle nowych wspólnot religijnych kreujących nowych proroków. Sprzyja to narastaniu konfliktów z ludnością muzułmańską, zwłaszcza w środkowych stanach Nigerii zamieszkałych przez wyznawców obu religii. Fenomen zdobywania przez kościoły rzeszy wiernych wiąże się z biedą i brakiem perspektyw. Pastorzy obiecują zdrowie i dobrobyt. Od czasu do czasu dokonują „cudu”, dzięki czemu nawracają zubożałe masy w takim tempie, o jakim tradycyjni chrześcijańscy misjonarze mogą tylko marzyć. Od początku XXI w. fundamentalistyczni chrześcijanie uaktywnili swoje kampanie misyjne w Afryce. Ta walka o serca, dusze i umysły toczy się ze szczególną intensywnością w tzw. oknie 10/40, czyli w strefie między 10 a 40 stopniem szerokości geograficznej, zdominowanej przez ludność muzułmańską lub stanowiącej znaczną jej część. Trudno zatem o groźniejsze zarzewie konfliktu. W jednym ze strategicznych dokumentów chrześcijańskich fanatyków ogłoszono ten region (...) *duchowym polem bitwy XXI wieku*¹⁶.

¹⁶ *Gorliwość gorsza od dżihadyzmu*, „Forum” 2016, nr 26, s. 17–18 (tłumaczenie z „Der Spiegel”). Już w XIX i na początku XX w. przedstawiciele administracji kolonialnej państw Europy zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa, jakie może przynieść chrześcijańska działalność misyjna wśród muzułmańskich społeczności. Marszałek Patrice de Mac Mahon, gubernator Algierii w latach 1864–1870, a potem pierwszy prezydent III Republiki Francuskiej, zakazał Charles’owi Lavigerie prowadzenia działalności misyjnej (w 1868 r. Ch. Lavigerie założył Zgromadzenie Misjonarzy Afryki o nazwie Ojcowie Biali). W 1905 r. Reginald Wingate, gubernator generalny Sudanu, ogłosił, że chrześcijańskim misjonarzom nie wolno prowadzić akcji ewangelizacyjnej na północ od 10 równoleżnika szerokości geograficznej (terytorium zamieszkałe przez muzułmanów), muzułmańskim kupcom zaś zabroniono podróży na południe od niego. P. de Mac Mahon i R. Wingate obawiali się, że nic nie sprowokowałoby zamieszek szybciej niż misjonarze usiłujący nawracać muzułmanów. W zbiorze przepisów dotyczących działalności misjonarskiej w Sudanie,

Dużym zagrożeniem bezpieczeństwa Europy są jej mieszkańcy, którzy wyjechali walczyć w Państwie Islamskim lub w innych salafickich organizacjach dżihadystycznych na Bliskim Wschodzie (tzw. *foreign fighters*), a teraz wrócili lub wciąż wracają do krajów zamieszkania. Dotyczy to zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Kalifat przestał istnieć, ale sama idea z pewnością pozostaje żywa. Były przywódca Państwa Islamskiego Abu Bakr al-Bagdadi¹⁷ w nagraniu wideo z kwietnia 2019 r. wezwał do kontynuowania dżihadu oraz zapowiedział długą wojnę. Będzie to walka na wyniszczenie, z atakami w państwach słabo kontrolowanych przez rządy. Nie przypadkiem wymienił Mali i Burkina Faso, w których bojownicy dżihadu na czele z Abu Walidem as-Sahrawim złożyli Al-Bagdadiemu przysięgę wierności. Al-Bagdadi odniósł się również do zamachów przeprowadzonych przez zwolenników Państwa Islamskiego 21 kwietnia 2019 r. na Sri Lance, w których zginęło ponad 250 osób. Według niego była to zemsta za śmierć bojowników w Baghuz, ostatniej enklawie Państwa Islamskiego w Syrii, która została zdobyta w marcu 2019 r. przez Syryjskie Siły Demokratyczne. O ile obecnie realne zagrożenie stanowią islamscy ekstremiści, to w niedalekiej przyszłości zagrożeniem mogą okazać się ich dzieci, które wyjechały z rodzicami w rejon walk na Bliskim Wschodzie lub tam się urodziły. Przechodziły one często religijną indoktrynację, uczono je strzelać, były zmuszane do oglądania egzekucji i same w nich uczestniczyły. Aktywizacja ruchu dżihadystycznego po ogłoszeniu powstania Państwa Islamskiego wywarła również olbrzymi wpływ na radykalizację środowisk muzułmańskich w Europie, a także na postrzeganie muzułmanów przez społeczności krajów przyjmujących, przede wszystkim przez pryzmat kryzysu migracyjnego w 2015 r. i serię ataków terrorystycznych w Europie w latach 2015–2016. Ta problematyka była analizowana przez wielu autorów zwracających uwagę na istotę zagrożenia i możliwe kierunki jego rozwoju¹⁸. Autor niniejszego opracowania poświęcił tej tematyce dwa artykuły zamieszczone w „Przeglądzie Bezpieczeństwa Wewnętrznego”¹⁹.

---

opublikowanym w 1905 r., można przeczytać: „Żadna placówka misyjna nie może powstać na północ od dziesiątego równoleżnika w żadnej części Sudanu uznanej przez rząd za muzułmańską”. Jednak zarówno w przypadku Algierii, jak i Sudanu zakazy te były łamane. H. Gstrein, *Misyjne karawany kardynała*, Warszawa 1986, s. 39–45; E. Griswold, *Dziesiąty równoleżnik. Doniesienia z pogranicza chrześcijaństwa i islamu*, Warszawa 2013, s. 153.

¹⁷ Abu Bakr al-Bagdadi zginął w nocy z 26 na 27 października 2019 r. w pobliżu miejscowości Barisza w prowincji Idlib (północno-zachodnia Syria). Jego śmierć nastąpiła w wyniku operacji pododdziału sił specjalnych USA. W dniu 31 listopada 2019 r. na następcę samozwańczego kalifa wybrano Abu Ibrahima al-Haszemi al-Kuraiszi. Używany przez niego przydomek nawiązuje do dziedzictwa rodu Haszymidów należącego do plemienia Kurajszytów, z którego pochodził prorok Muhammad. Przybrane nazwisko ma legitymizować władzę nowego kalifa.

¹⁸ Zob. m.in. D. Murray, *Przedziwna śmierć Europy. Imigracja. Tożsamość. Islam*, Poznań 2017; A.K. Siadkowski, *Islam. Anatomia strachu*, Warszawa 2018; M.S. Stempień, *Państwo Islamskie. Nowe oblicze terroryzmu?*, Warszawa–Siedlce 2018.

¹⁹ K. Izak, *Ograniczenia i problemy w zwalczaniu terroryzmu i przestępczości imigrantów w Europie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 17, s. 104–137; tenże, *Co po Islamskim Państwie Kalifatu? Stan obecny i kierunki rozwoju zagrożeń terrorystycznych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 19, s. 58–86.

Poniżej przedstawiono przykłady zdarzeń, które świadczą o ignorowaniu przejawów islamskiego ekstremizmu, a które mogły mieć, zdaniem autora, wpływ na bezpieczeństwo naszego kontynentu (autor nie ujął ich w poprzednich publikacjach).

W 2017 r. ujawniono w Belgii raport na temat sytuacji w jednym z przedszkoli we flamandzkim mieście Ronse. Dotyczył on radykalizacji części muzułmańskich dzieci, które do niego uczęszczały. Sprawa odnosiła się do sześciorga kilkulatków, które m.in. groziły innym dzieciom śmiercią i nazywały je „świniami”, pokazywały im gest podcinania gardła, recytowały wersety *Koranu*, odmawiały podawania ręki czy nie chciały w piątek przychodzić do przedszkola z powodów religijnych. We Flandrii od 2016 r. działa program „Network Islamexperten” („Sieć ekspertów od islamu”), w ramach którego proponuje się szkołom różne sposoby walki z radykalizacją muzułmańskich uczniów. Od początku jego wprowadzenia zwrócono uwagę na ponad 500 uczniów dotkniętych islamskim radykalizmem. W Walonii i Brukseli działa mobilny zespół specjalistów, który w przypadku podejrzeń o radykalizację uczniów, odwiedza zagrożone placówki oświatowe. W roku szkolnym 2016/17 zespół interweniował 73 razy, ale nigdy w przedszkolu²⁰. W poważnych przypadkach interweniuje policja. Jednak zarówno pracownicy socjalni, jak i funkcjonariusze policji mają ograniczone możliwości działania, ponieważ rodzice zradykalizowanych dzieci często wnoszą protesty o łamanie praw człowieka i ograniczanie swobód religijnych. Padają też zarzuty o rasizm i islamofobię. W wielu państwach Europy podobne przypadki zachowań muzułmańskich dzieci są najczęściej bagatelizowane, ignorowane lub ukrywane w ramach poprawności politycznej i wewnętrznej cenzury w mediach. Dotyczy to również ataków terrorystycznych, gdy policja nie chce ujawnić pochodzenia lub tożsamości sprawcy (co może bezpośrednio wskazywać na wyznawcę islamu), lub też zaprzecza, że zdarzenie miało charakter terrorystyczny, a wskazuje na niepoczytalność sprawcy lub wcześniejsze problemy ze zdrowiem psychicznym. We Francji w ostatnich kilku latach nastąpiło nasilenie ataków na największą w Europie diasporę żydowską. W 2018 r. było ich ponad 500, czyli o 74 proc. więcej niż rok wcześniej²¹. Wspólną cechą tych aktów przemocy jest brutalność i poczucie bezkarności sprawców, potęgowane opieszalymi działaniami policji i mało zdecydowanymi wypowiedziami zarówno władz lokalnych, jak i rządu, które nie zauważają problemu. Nie powinno to jednak dziwić, skoro muzułmanie we Francji to kilkumilionowy elektorat, o który zabiegają ugrupowania polityczne, przy ponad 500-tysięcznej diasporze żydowskiej. Powtarzające się od lat incydenty, napięta atmosfera i brak perspektyw poprawy sytuacji powodują, że coraz więcej Żydów emigruje. W ciągu ostatniej dekady wyjechało ich z Francji ponad 40 tys. Ten proces zmienił się w ostatnich pięciu latach: w 2014 r. wyjechało 7200 osób, w 2015 r. – 7900, w 2016 r. – 5000, w 2017 r. – niemal tyle

²⁰ <https://wiadomosci.wp.pl/radykalizacja-muzulmanskich-dzieci-juz-w-przedszkolu-grozily-innym-dzieciom-6157784529254529a> [dostęp: 22 VIII 2017].

²¹ <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/francja-manifestacje-przeciwko-antysemityzmowi-w-calym-kraju,911148.html> [dostęp: 20 II 2019].

samo, a w 2018 r. – ponad 4000. Głównymi kierunkami wyjazdów są Londyn oraz Izrael²². Francja jest krajem, w którym problem antysemityzmu stał się szczególnie widoczny, ale dotyczy on coraz większej liczby krajów UE, przede wszystkim Belgii oraz Szwecji²³. Zjawisko nasila się wraz z napływem imigrantów z państw muzułmańskich, którzy noszą w sobie nienawiść do Izraela.

Niebezpieczną politykę prowadzą katalońskie partie niepodległościowe. Separatyści potrzebowali poparcia muzułmanów w referendum w sprawie niepodległości, przeprowadzonym 1 października 2017 r., i zlekceważyli zagrożenie ze strony dżihadystów (w 7,5-milionowej Katalonii mieszka 500–700 tys. muzułmanów, a w całej Hiszpanii – 2 mln). Śledztwo prowadzone po zamachu dokonanym w Barcelonie 17 sierpnia 2017 r., w części dotyczącej okoliczności jego zorganizowania, dowiodło, że bezpieczeństwo obywateli zostało podporządkowane interesom miejscowych polityków. Stwierdzono, że politycy dopuścili się wielu zaniechań w imię polityki niezależnienia się od Hiszpanii, a jednym z jej elementów było zjednanie sobie sympatii muzułmanów i nieprzestrzeganie zaleceń hiszpańskich służb, które bezskutecznie rekomendowały ustawienie specjalnych barier na bulwarze Las Ramblas (tym samym, na którym islamski ekstremista rozjeżdżał rozpędzonym samochodem spacerowiczów). Przykładem działań faworyzujących społeczność muzułmańską była propozycja odstąpienia od stosowanych procedur wykrywania radykalizmu islamskiego w szkołach. Propozycja została złożona w parlamencie katalońskim przez partię Candidatura de Unidate Popular, CUP (Kandydatura Jedności Ludowej). Uwzględniono w niej również włączenie do programów szkolnych nauczania języka arabskiego i języków berberyjskich, używanych w Maroku (Marokańczycy są największą społecznością muzułmańską w Hiszpanii liczącą ok. 800 tys. ludzi). Jednocześnie blokowano naukę języka hiszpańskiego, a nawet posługiwanie się nim na terenie Katalonii. Katalońscy politycy utrzymują kontakty z przedstawicielami społeczności muzułmańskiej, znanymi z radykalnych poglądów. Coraz częściej też muzułmanie za namową separatystów trafiają do polityki. Niektórzy imamowie już zauważyli związane z tym długookresowe korzyści. Imam z meczetu w Lleidzie przekonywał, że warto wykorzystać separatystów do własnych celów, bez względu na to, czy są z prawicy czy z lewicy, gdyż w przyszłości głoszący muzułmanie opowiedzą się za powstającymi ugrupowaniami islamistycznymi i zaczną zdobywać hiszpańskie miasta²⁴. Na odpowiedź nie trzeba było długo czekać – we wrześniu 2018 r. muzułmanie mieszkający w Hiszpanii

²² M. Legutko, *Przemilczany problem*, 21 IX 2017 r., „Gość Niedzielny”, www.gosc.pl [dostęp: 21 IX 2017].

²³ W dniu 9 grudnia 2017 r. około 20 zamaskowanych napastników obrzuciło koktajlami Mołotowa synagogę w Göteborgu, w której odbywały się wieczorne modły. Pożar został ugaszony. Atak na synagogę został poprzedzony marszem w Malmö, podczas którego protestowano przeciw decyzji Donalda Trumpa o uznaniu Jerozolimy za stolicę Izraela. Obecni na proteście wznosili okrzyki ogłaszające intifadę przeciw narodowi izraelskiemu.

²⁴ A. Gwozdowska, *Czy Barcelona opuści Hiszpanię*, „Wprost”, 3 IX 2017 r., www.wprost.pl [dostęp: 4 IX 2017].

zapowiedzieli utworzenie własnych partii na wzór marokańskich: Hizb al-Adala wa at-Tanmijja (Partii Sprawiedliwości i Rozwoju), Al-Adl wa al-Ihsan (Sprawiedliwości Dobroczyńność) i tunezyjskiej Hizb an-Nahda (Partii Odrodzenia), wywodzących się z ruchu Braci Muzułmanów.

W związku ze wzrostem zagrożenia terrorystycznego w Niemczech Federalny Urząd Kryminalny (Bundeskriminalamt, BKA) opracował analityczny system oceny i monitorowania RADAR-iTE (Risikos-islamischer Terrorismus), dzięki któremu będzie można identyfikować potencjalnych zamachowców spośród osób uznanych za niebezpieczne. Informacje do systemu są zbierane na podstawie 73 pytań dotyczących indywidualnych cech, odnoszących się do stopnia integracji, współżycia w społeczeństwie, spraw rodzinnych, osobistych i zawodowych. W ten sposób do końca listopada 2017 r. w powstałej bazie znalazły się dane osobowe 205 islamskich ekstremistów, z których 82 zakwalifikowano jako osoby największego ryzyka, 27 jako stwarzające poważne ryzyko, a 96 – umiarkowane ryzyko. W 2018 r. w bazie umieszczono już około 1,9 tys. osób, wśród których 775 uznano za ekstremistów najwyższego ryzyka, stanowiących realne zagrożenie bezpieczeństwa kraju. Opracowany system miał pomóc służbom w ścisłej inwigilacji i kontroli niebezpiecznych ekstremistów, którzy w każdej chwili mogą użyć przemocy przeciwko społeczeństwu. Szef Związku Zawodowego Policjantów stwierdził, że całkowita inwigilacja osób wskazanych przez system jest niemożliwa ze względu na braki kadrowe i ograniczenia wynikające z praw człowieka²⁵. Według informacji Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji (Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV) podanych w listopadzie 2018 r. w Niemczech mieszka 11,3 tys. islamskich radykałów (salafitów). W bazie francuskiej znajduje się natomiast ponad 26 tys. nazwisk ludzi stanowiących potencjalne zagrożenie. Oprócz nich istnieje jeszcze olbrzymia rzesza muzułmanów przedkładających działalność misyjną (*dawa*) nad fizyczną agresję i terroryzm. Jednak indoktrynacja ideologiczno-religijna również może stanowić zagrożenie młodego pokolenia, ponieważ przekroczenie granicy od biernej, kwietystycznej postawy do stosowania przemocy nie jest takie trudne.

Skrajna prawica i jej stosunek do islamu

Zachodnia liberalna demokracja kierująca się prawami człowieka, wolnością słowa i wyznania coraz bardziej zatracą zdolność do ideologicznej konfrontacji nie tylko z obcymi religijnie i kulturowo mniejszościami, także z własnymi obywatelami przyjmującymi postawy skrajne. Nie można mówić o podobieństwie do lat 70. i 80. XX w., zwanych „*anni di piombo*” („latami ołowiu”), kiedy to lewacki i prawicowy terroryzm opanowały Grecję, Włochy, Niemcy, Hiszpanię, Francję i Wielką Brytanię, a towarzyszył im terroryzm palestyński. Obecnie ostrą konfrontację radykalnych idei można

²⁵ <http://www.dw.com/pl/niemcy-nowy-sposob-na-islamskich-terrorystow/a-41843191> [dostęp: 18 XII 2017].

zaobserwować w cyberprzestrzeni. Ta konfrontacja często jest przenoszona na ulice miast. Jej uczestnikami są strony o skrajnych poglądach politycznych, między innymi nielegalni imigranci oraz muzułmanie. W dobie powszechnego i błyskawicznie rozwijającego się dostępu do źródeł komunikacji elektronicznej i mediów społecznościowych ten konflikt będzie narastał i coraz łatwiej będzie dochodziło do przekraczania granic przemocy fizycznej. Z pewnością przemoc fizyczna jest powstrzymywana przez dobrą koniunkturę gospodarczą Europy. Nie wiadomo jednak, jak długo taki stan potrwa. Protesty tzw. żółtych kamizelek we Francji pokazują, że do społecznej mobilizacji za pośrednictwem cyberprzestrzeni może dojść spontanicznie i szybko, bez żadnej ideologii i przywództwa. Trudno też przewidzieć, czy radykalna retoryka będzie zastępowała powszechną przemoc, która była obecna na ulicach zachodnich miast w „latach ołowiu”. Sytuacja w wielu krajach staje się coraz bardziej napięta, a zderzenie różnych wartości otwiera drogę do wciąż nowych protestów. Temu zjawisku sprzyjają politycy kierujący się ideologią multikulturalizmu i poprawności politycznej, niedostrzegający zagrożenia płynącego ze strony coraz liczniejszej społeczności muzułmańskiej oraz popierających ją środowisk lewicowych i liberalnych. Ci sami politycy potępiają coraz aktywniejsze ruchy nacjonalistyczne, nazywając je często rasistowskimi, faszystowskimi i neonazistowskimi. Zapominają lub o tym nie wiedzą, że antymuzułmańska retoryka nie ma nic wspólnego z wymienionymi przejawami skrajnie prawicowej ideologii. Antymuzułmańskość nie jest cechą wyłącznie skrajnej prawicy. Podobne stanowisko zajmują również konserwatywni politycy, autorzy i komentatorzy sceny politycznej, nazywani przez zwolenników multikulturalizmu i poprawności politycznej islamofobami i rasistami. Także w Polsce rzetelni, wydawałoby się, badacze tego tematu przyklejają etykietkę islamofobii autorom rzeczowej i konstruktywnej krytyki islamu. Należy wymienić chociażby Konrada Pędziwiatra, którego koncepcja islamu obywatelskiego w Europie dawno legła w gruzach²⁶. Nie powinno się jednak zapominać o publikacji Moniki Bobako²⁷. Autorka analizuje w niej zjawisko islamofobii, w którym powtarzają się wzory znane z europejskiego antysemityzmu. Porusza również fenomen polskiej islamofobii, szerzącej się właściwie bez obecności muzułmanów, w porównaniu z krajami zachodniej i północnej Europy. Czternaście lat wcześniej na ten sam problem zwrócił uwagę Vincent Geisser. Jego książka została opublikowana w języku polskim w 2009 r.²⁸

Amerykańscy neokonserwatyści utworzyli i upowszechnili neologizm *islamofaszyzm*. Neokonserwatywny tygodnik „The Weekly Standard” podaje, że autorem

²⁶ K. Pędziwiatr, *Od islamu imigrantów do islamu obywateli: muzułmanie w krajach Europy Zachodniej*, Kraków 2005; <https://euroislam.pl/jak-dr-pedziwiatr-tropil-islamofobie/> [dostęp: 11 IV 2017].

²⁷ M. Bobako, *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*, Kraków 2017.

²⁸ Zob. V. Geisser, *Nowa islamofobia*, Warszawa 2009.

tego określenia jest dziennikarz Stephen Schwartz²⁹, współpracujący z FrontPage Magazine, kontrowersyjną witryną internetową prowadzoną przez Davida Horowitza. Jednak już wcześniej tego terminu użył historyk Malis Ruthen, który na łamach dziennika „The Independent” z 8 września 1990 r. zamieścił artykuł zatytułowany: *Autorytaryzm rządowy, żeby nie powiedzieć islamofaszyzm, jest w Maroku i Pakistanie raczej regułą niż wyjątkiem*. Do upowszechnienia słowa „islamofaszyzm” w USA przyczynił się Christopher Hitchens, a dzięki Bernardowi Lewisowi, mentorowi Schwartza, ten termin dotarł do Białego Domu i pojawił się w prezydenckim dyskursie³⁰. O islamskim faszyzmie mówił publicznie G.W. Bush. Po raz pierwszy posłużył się tym terminem na konferencji prasowej w sierpniu 2006 r., a potem wielokrotnie go powtarzał podczas oficjalnych przemówień, stawiając obok siebie różne ruchy muzułmańskie: Al-Kaidę, Braci Muzułmanów, Hamas oraz Hezbollah, a także uznając je za spadkobierców zarazem i nazizmu, i komunizmu. Wojna z terroryzmem miała być zatem wojną z islamskim faszyzmem.

Obecnie również jesteśmy świadkami nadużywania terminu „faszyzm”. Faszystami nazywa się Donalda Trumpa, Władimira Putina, a także prezydenta Filipin Rodriga Dutertego, noszącego przydomek „The Punisher”. W 2017 r. prezydent Recep T. Erdoğan porównał władze Holandii do faszystów, a Holandię nazwał krajem niedobitków nazistów i faszystów, gdy rząd tego kraju nie wyraził zgody na lądowanie samolotu z ministrem spraw zagranicznych Turcji Mevlutem Cavusoglu na pokładzie. M. Cavusoglu zamierzał uczestniczyć w wiecu, aby przekonywać w Rotterdamie turecką społeczność zamieszkałą w Holandii do głosowania w referendum 16 kwietnia 2017 r. za zwiększeniem uprawnień prezydenta Turcji. R.T. Erdoğan i inni wysocy rangą przedstawiciele tureckich władz wielokrotnie porównywali działanie rządów niektórych krajów w Europie, głównie Niemiec i Holandii, do nazistowskich i faszystowskich praktyk, a na koniec ostrzegli całą Europę przed pułapką faszyzmu. Słowa „faszyzm” nadużywają również przedstawiciele państw UE i dziennikarze w stosunku do ugrupowań i partii antyimigranckich i antymuzułmańskich. Im mniej w XXI w. było prawdziwego faszyzmu, tym bardziej tzw. antyfaszyści używali słowa „faszyzm”, żeby nadać sens swojej działalności politycznej. Nazywanie faszystami ludzi, którzy nimi nie byli, okazywało się politycznie korzystne. To samo dotyczy rasizmu. Terminom „faszyzm” i „rasizm” nadaje się szeroki zakres. Osoby niesłusznie oskarżane o faszyzm i rasizm często robią polityczną karierę, a stawianie takich

²⁹ S. Shwartz, *What is islamofascism?*, „The Weekly Standard”, 16 VIII 2016 r., www.weeklystandard.com [dostęp: 17 VIII 2006].

³⁰ Wspólną ideą osób posługujących się terminem „islamofaszyzm” było dążenie do walki prowadzonej pod hasłem „międzynarodowej wojny z terroryzmem”, która wyrządziła więcej zła niż dobra. Amerykańsko-brytyjski historyk B. Lewis przekonywał Zachód, że do Arabów i ludów Orientu może przemówić jedynie argument siły. Tymczasem Hannah Arendt pisała, że wbrew oczekiwaniom jest jeden argument, którego Arabowie nigdy nie rozumieją. To właśnie argument siły. S. Durand, *Islamofaszyzm, ideologiczny straszak ekipy Busha*, „Le Monde diplomatique”, polska edycja, www.monde-diplomatique.pl [dostęp: 20 V 2008].

nieuzasadnionych zarzutów nie wiąże się z żadnymi konsekwencjami. Dziennikarze piszą też o wzroście poparcia dla skrajnej prawicy, która w rzeczywistości jest nową populistyczną prawicą³¹. W sytuacji, gdy politycy i media nazywają jakiś ruch skrajnie prawicowym, to przyciągnie on prawicowych ekstremistów, nawet jeżeli jego władze będą się starać, aby ich nie przyjmować do organizacji. Prawdą jest również to, że w całej Europie istnieją organizacje złożone z autentycznych faszystów i rasistów. Obecnie pojęcia „faszyzm” i „nazizm” są używane tak często i w tak różnych sytuacjach, że dawno już straciły jakiegokolwiek rzeczywiste znaczenie. To samo dotyczy terminów „neofaszyzm” i „neonazizm”, które bardziej przystają do działalności wielu ugrupowań skrajnie prawicowych. Co ciekawe, Grupa Robocza Klubu Berneńskiego ds. Ekstremizmów Prawicowych³² określiła obszary związane z takimi zagrożeniami. Znalazły się wśród nich nurty zbliżone do współczesnego faszyzmu i nazizmu lub kierunków i celów ich działalności, ale jako takich ich nie wymieniła.

Jak sugeruje przedrostek „neo-” przed słowami „faszyzm” i „nazizm”, współczesne ideologie nie są z ich pierwowzorami identyczne. To, co pozostaje wspólne, to motywowana ideologicznie nienawiść do wybranych grup, wpisywanie tej nienawiści w konkretne cele polityczne i stosowanie przemocy przy ich realizacji. Jeśli przyjmuje się taką definicję neonazizmu, to okaże się, że jest on obecny niemal w całej Europie (i nie tylko). Większość ugrupowań neonazistowskich wyznaje ideologię tzw. trzeciej pozycji (trzeciej drogi), to znaczy ani lewicowej, ani prawicowej, stanowiącej połączenie wybranych z nich haseł i celów, które można określić jako: faszyzm, korporacjonizm, anarchizm, narodowy bolszewizm, narodowy socjalizm, narodowy syndykalizm i strasseryzm³³. „Trzecia droga” to poszukiwanie wspólnych celów z klasą robotniczą, sojuszy z różnymi ruchami separatystycznymi i wyzwolenческими w krajach

³¹ Por. J. Tomaszewicz, *Nowa populistyczna prawica jako źródło zagrożenia terrorystycznego w Europie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9, s. 30–51.

³² Klub berneński skupia służby specjalne państw UE oraz Szwajcarii i Norwegii. W ramach jego zainteresowania i zwalczania przemocy ze strony tzw. Extreme Right Wing (XRW) znajdują się następujące sfery działalności ugrupowań skrajnie prawicowych: antyantifa, antyislamskość, antymultikulturalizm, antyromskość, antysemityzm, antysystemowość, antyunijność, chuliganizm, ekofaszyzm, homofobia, ruch głosicieli wyższości białej rasy i ruch skinheadów. Z kolei w Europolu ekstremizmami zajmuje się National Domestic Extremism and Disorder Intelligence Unit (NDEDIU), poprzednio National Domestic Extremism Unit (NDEU).

³³ Strasseryzm – kierunek polityczny, który powstał w Niemczech w 1930 r. Jego twórcami byli bracia Otto i Gregor Strasserowie. Łączył on koncepcję radykalnego nacjonalizmu z socjalizmem i stanowił antyhitlerowską opozycję w NSDAP. Ten nurt był obecny w NSDAP i SA, uwidocznił się zwłaszcza w Berlinie i Hamburgu na przełomie lat 20. i 30. XX w. Gregor Strasser i Ernst Röhm zostali zamordowani wraz z ok. 80 innymi osobami w „noc długich noży” z 30 VI na 1 VII 1934 r. Otto Strasser był twórcą Czarnego Frontu (organizacji Kampfgemeinschaft Revolutionärer Nationalsozialisten, zwanej „Czarnym Frontem”). Po dojściu Hitlera do władzy 30 I 1933 r. wyemigrował z Niemiec. Wrócił do kraju po wojnie i w 1956 r. założył Niemiecką Unię Społeczną. Jednak oprócz grupki byłych zwolenników nie udało mu się pozyskać innych członków. Poza Niemcami grupy strasserowskie działały we Francji i w USA. Zob. K. Pytko, *Czerwonoczarńi*, „Focus Historia” 2017, nr 2, s. 36–41.

wysoko rozwiniętych oraz dążenie do segregacji etnicznej. Ugrupowania ją stosujące odrzucają jednocześnie marksizm w postaci klasycznego socjalizmu i liberalizm gospodarczy; początkowo dystansowały się również od faszyzmu, nazizmu i separatyzmu rasowego. W wielu krajach Europy i Ameryki „trzecia droga” stała się ideologią ugrupowań i partii skrajnie prawicowych. W Polsce odwołuje się do niej Narodowe Odrodzenie Polski (NOP) i Szturmowcy.

Zmiana nazwy z nazizmu na neonazizm nastąpiła w latach 80. XX w. pod wpływem protestów społeczeństw szczególnie pokrzywdzonych podczas II wojny światowej. Na świecie działa wiele organizacji neonazistowskich gloryfikujących rasizm, antysemityzm, kult siły i prawo białego człowieka do panowania nad światem. Współczesne hasła rasistowskie odnoszą się do obcokrajowców, mniejszości narodowych, szerzą nienawiść wobec obcych i tych, którzy akceptują demokratyczny, liberalny i multikulturowy kierunek rozwoju społecznego. Neonazizm odróżnia od niemieckiego narodowego socjalizmu (nazizmu) przede wszystkim panaryjskie (indoeuropejskie) pojmowanie narodów Europy, w przeciwieństwie do hitlerowskiego pangermanizmu. Wiele organizacji neonazistowskich i neofaszystowskich atakowało społeczeństwo i struktury państwowe w celu wywołania niepokoju w społeczeństwie i zastraszenia go, jednak nie w celu destrukcji państwa, lecz aby uwidocznic słabość państwa demokratycznego i brak możliwości skutecznego rządzenia. W związku z tym celem przeprowadzania aktów terrorystycznych przez skrajną prawicę było wprowadzenie rządów silnej ręki jako antidotum na całe zło. Wiele ugrupowań neonazistowskich, w tym najbardziej znane, jak Blood & Honour czy Combat 18, choć uznaje Adolfa Hitlera za twórcę ideologii narodowego socjalizmu, to odcina się od niektórych jego poglądów, postaw i działań.

Według socjologów fenomen ruchów neonazistowskich wiąże się z kilkoma czynnikami, przede wszystkim z gniewem i młodzieńczym buntem, który skłania młodych ludzi do przekraczania społecznie akceptowalnych norm i wartości. Ważną rolę odgrywa również chęć przynależenia do określonej grupy, stąd powstają coraz to nowe formacje, strukturą przypominające gangi. Część organizacji neonazistowskich używa swastyki jako swojego symbolu. Inne w mniejszym lub większym stopniu ją przekształcają lub używają symboliki nawiązującej do tradycji etnicznych i mitologii. Spotyka się zatem różne krzyże, w tym krzyż celtycki, trykwetry (triskeliony), znaki pisma runicznego i innych starożytnych alfabetów, wizerunek podwójnej siekiery (labrys) oraz inne symbole (patrz mapa). Ważna jest też symbolika liczb, która jest rozbudowana. Liczba 18 symbolizuje pierwszą i ósmą literę alfabetu – odpowiednio A i H, które są inicjałami imienia i nazwiska Adolfa Hitlera. Liczba 28 odnosi się do drugiej i ósmej litery alfabetu i jest skrótem nazwy organizacji Blood & Honour, 84 to skrót wyrażenia „Heil Deutschland” lub pozdrowienia „Heil dir” („Cześć Tobie”), 88 – „Heil Hitler”³⁴, 444 – „Deutschland den Deutschen” („Niemcy Niemców”), 19/8 – „Sieg

³⁴ Przykładowe odniesienia to np. Club 88 – miejsce spotkań neonazistów w Neumünster, oraz nazwa jednej z najstarszych amerykańskich grup muzycznych hatecore – Chaos 88.

Heil”, 1919 – jako podwójna liczba 19 oznacza skrót SS. Istnieją jeszcze inne symbole liczbowe i skróty literowe, np. JOG, czyli „Jewish Occupied Government” („Rząd okupowany przez Żydów”) lub WAR – „White Aryan Resistance” („Opór Białych Aryjczyków”).

Mapa. Symbole wybranych organizacji skrajnie prawicowych w Europie.

Albania – Partia Balli Kombëtar Shqiptar (Albański Front Narodowy).

Armenia – Armenian Aryan Order (Ormiański Ład/Porządek Aryjski).

Austria – Vaterländische Front (Front Ojczyźniany).

Belgia – Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Flamandzki Związek Narodowo-Solidarystyczny).

Białoruś – Biełaruskaje nacjanalnaje adradzennie (Białoruski Ruch Nacjonalistyczny).

Chorwacja – Hrvatska Stranka Prava (Chorwacka Partia Prawa).

Czechy – Dělnická Strana Sociální Spravedlnosti (Robotnicza Partia Sprawiedliwości Społecznej).

Dania – Danmarks Nationalsocialistiske Bevægelse (Narodowosocjalistyczny Ruch Danii).

Estonia – Eesti Iseseisvuspartei (Estońska Partia Niepodległościowa).

Finlandia – Isänmaallinen kansanliike (Patriotyczny Ruch Ludowy).

Francja – Ordre Nouveau (Nowy Ład).

- Grecja – Chrysi Avgi (Złoty Świt).
Gruzja – Georgian Nationalistic Movement „Georgian Power” (Gruziński Ruch Narodowy „Gruzińska Siła”).
Hiszpania – Falange Española de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (Falanga Hiszpańska Rady Narodowej Ofensywy Syndykalistycznej).
Holandia – Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland (Ruch Narodowo-Socjalistyczny w Holandii).
Irlandia – Fascist Ireland (Irlandzcy Faszyci).
Islandia – Flokkur Tjóðernissinna (Partia Nacjonalistyczna).
Litwa – Vieningasis Lietuvių Nacionaldarbininkų Sąjūdis (Zjednoczony Litewski Narodowy Ruch Robotniczy).
Łotwa – Pērkonkrusts (Krzyż Gromu).
Niemcy – Reichsbürger (Obywatele Rzeszy).
Norwegia – Nordiska Rikspartiet (Nordycka Partia Ludowa).
Polska – Obóz Narodowo-Radykalny.
Portugalia – Ordem Nova (Nowy Ład).
Rumunia – Mișcarea legionară (Ruch Legionowy).
Serbia – Srpska Radikalna Stranka (Serbska Partia Radykalna).
Słowacja – Slovenská Pospolitosť Národná Strana (Słowacka Partia Narodowa).
Słowenia – Stranka slovenskega naroda (Partia Narodu Słoweńskiego).
Szwajcaria – Partei National Orientierter Schweizer (Szwajcarska Partia Nacjonalistyczna).
Szwecja – Förbundet Nationell Ungdom (Nacjonalistyczna Liga Młodzieży).
Ukraina – Prawij Sektor (Prawy Sektor).
Węgry – Magyar Nemzeti Arcvonal – (Węgierski Front Narodowy) i Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom (Partia Strzałokrzyżowców – Ruch Węgierski).
Wielka Brytania – British Union of Fascists (Brytyjska Unia Faszystów).
Włochy – Movimento Nuovo Fascismo Italiano (Włoski Ruch Neofaszystowski).

Źródło: https://www.reddit.com/r/europe/comments/7dls3r/map_of_europes_past_logos_of_fascism/ [dostęp: 3 X 2018].

Neonazizm jest silnie rozwinięty w USA, Niemczech, Austrii, Wielkiej Brytanii, Rosji i wielu innych krajach. W Polsce za neonazistowskie uznaje się mniejsze lub większe grupy o charakterze lokalnym lub ogólnopolskim. W 2018 r. głośno było o Stowarzyszeniu Duma i Nowoczesność z Wodzisławia Śląskiego, którego członkowie w maju 2017 r. hucznie obchodzili 128. rocznicę urodzin Adolfa Hitlera. Impreza została nagrana ukrytą kamerą przez dziennikarza stacji TVN. W styczniu 2018 r. wyemitowano reportaż przygotowany na podstawie tych nagrań, zatytułowany *Polscy neonaziści*. Wzbudził on wiele kontrowersji, ponieważ powstał jako rezultat prowokacji dziennikarskiej. W październiku jeden z uczestników imprezy został uznany przez Sąd Rejonowy w Wodzisławiu Śląskim za winnego propagowania faszystowskiego

nielegalne posiadanie broni i skazany na karę grzywny w wysokości 13 tys. zł. Sąd rozpatrzył jego sprawę, ponieważ złożył on wniosek o skazanie bez przeprowadzania postępowania i dobrowolnie poddał się karze. Oskarżonych jest jeszcze sześć osób, których sprawy rozpatruje gliwicki sąd rejonowy. Podczas rozprawy, która odbyła się 5 lipca 2019 r. Mateusz S., przewodniczący Dumy i Nowoczesności, całą winę wziął na siebie, twierdząc, że od lat interesuje się III Rzeszą. Oskarżyciel wnosi m.in. o rozwiązanie organizacji.

Ogólnopolski charakter ma grupa Club 28 (odniesienie do Blood & Honour), która jest powiązana z neonazistami w wielu krajach Europy. W 2018 r. funkcjonariusze ABW nie dopuścili do zorganizowania przez nią neonazistowskiego koncertu w Dzierżoniowie, na którym z okazji rocznicy urodzin Adolfa Hitlera miały wystąpić zespoły muzyczne sceny RAC z Polski i Niemiec. W kwietniu 2019 r. funkcjonariusze ABW weszli do kilkunastu domów i mieszkań na Dolnym Śląsku i w Wielkopolsce, należących m.in. do wokalistów zespołów muzycznych Obłęd oraz Odwet, popularnych wśród członków skrajnej prawicy. W dniu 22 czerwca 2019 r. (rocznica napaści wojsk hitlerowskich na ZSRR) Obłęd miał wystąpić z koncertem na neonazistowskim festiwalu Fortres Europe w Kijowie, ale nie dojechał. Wystąpiło natomiast wiele europejskich zespołów sceny RAC.

Najbardziej znaną polską organizacją, wielokrotnie oskarżaną o propagowanie ideologii nazizmu i faszystów oraz wykorzystywanie rasistowskiej symboliki, jest Obóz Narodowo-Radykalny (ONR), który w 2012 r. wraz z Młodzieżą Wszechpolską i Unią Polityki Realnej współtworzył Ruch Narodowy (RN), ale trzy lata później z niego wystąpił. ONR nawiązuje do tradycji i haseł analogicznego ugrupowania działającego w okresie międzywojennym. Aktywiści organizacji przeciwstawiają się łączeniu ich z neonazistami. Twierdzą, że są nacjonalistami, ale większość ich haseł jest oparta na antyimigranckim i antyislamskim resentymencie. ONR jest m.in. organizatorem marszów ku czci Żołnierzy Wyklętych, a w 2015 i 2016 r. zorganizował antyimigranckie manifestacje. Członkowie ONR uczestniczą też w Marszach Niepodległości organizowanych przez RN³⁵. Symbolem ugrupowania jest falanga, tj. stylizowany wizerunek ręki uniesionej pod kątem prostym, trzymającej miecz, umieszczony na zielonym tle³⁶. Kilkakrotnie podejmowano próby zdelegalizowania organizacji, ale bezskutecznie. ONR utrzymuje ożywione kontakty ze skrajną prawicą w innych krajach, szczególnie z włoskimi neofaszystami z Forza Nuova (Nowa Siła) i Lealta Azione (Akcja Lojalność). Z kolei Narodowe Odrodzenie Polski

³⁵ W grudniu 2018 r. Ruch Narodowy i partia KORWiN (Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja) podjęły decyzję o wspólnym starciu w wyborach do Parlamentu Europejskiego 2019. Dołączyły do nich organizacje: Pobudka Grzegorza Brauna i Skuteczni Piotra Liroya-Marca, które utworzyły koalicję o nazwie Konfederacja.

³⁶ Tego samego symbolu używa organizacja narodowo-radykalna Falanga powstała w lutym 2009 r. nawiązująca do organizacji Bolesława Piaseckiego działającej w latach 1935–1939. Przedwojenny ONR, organizacja o wybitnie antyżydowskim nastawieniu, często stosując przemoc, falangą zastąpił zakazany przez sanacyjne władze „mieczyk Chrobrego”.

nawiązało kontakty z CasaPound³⁷, ruchem narodowo-rewolucyjnym nawołującym do całkowitego wykorzenia antyfasyzmu. Członkowie CasaPound nazywają siebie „faszystami trzeciego tysiąclecia”. Faszystowskie idee są bliskie również polskim Szturmowcom, którzy w swoim manifestie piszą: *Chcemy nacjonalizmu opartego na etnicznym, kulturowym i cywilizacyjnym postrzeganiu Narodu. Bez jakiegokolwiek z tych elementów nie można mówić o byciu członkiem danego Narodu. Chcemy nacjonalizmu radykalnego, wręcz fanatycznego, odrzucamy liberalizm, kapitalizm, materialistyczne kłamstwa i marksistowski bełkot.* Wraz z Niklotem tworzą nacjonalistyczny Czarny Blok (w odróżnieniu od anarchistycznego Czarnego Bloku). W takich barwach uczestniczą w Marszu Niepodległości. Ich hasło przewodnie to: „Europa będzie biała albo bezludna”.

Wspólną strategią ugrupowań skrajnie prawicowych są działania antymuzułmańskie i antyimigranckie, choć jeszcze dziesięć lat temu prawicowi ekstremiści bardziej odwoływali się do uczuć nacjonalistycznych niż do resentymentów ksenofobicznych. Dotyczy to nie tylko nowych ugrupowań powstających w wielu krajach, lecz także starszych organizacji. W ideologii niektórych z nich muzułmanie, zastępując wyznawców judaizmu, przejmują rolę wrogów. Islamofobia zastępuje antysemityzm. Przykładem tej ewolucji może być Brytyjska Partia Narodowa, niegdyś antysemitka i negacjonistyczna, a obecnie w wyborach lokalnych zabiegająca o głosy wyznawców judaizmu i przekonująca ich, że muzułmanie są wspólnym zagrożeniem. We Francji Front Narodowy wystawił nawet kolorowych kandydatów, aby pokazać, że czarni obywatele – w przeciwieństwie do Arabów – mogą przyjąć wartości V Republiki. Także w Belgii, w Antwerpii, neonaziści zawarli na szczeblu lokalnym sojusz z żydami, wymierzony w muzułmańskich imigrantów.

Wskazuje się również na coraz ściślejsze związki między neonazistami i pseudokibicami. Fala rasistowskiej przemocy w wykonaniu kibiców piłkarskich klubów sportowych zmusiła państwa UE do powołania w 1999 r., podczas konferencji w Wiedniu, federacji Football Against Rasizm in Europe (FARE), sponsorowanej przez Komisję Europejską. Zrzesza ona różne grupy z krajów Europy, walczące z faszyzmem. Federacja ma status oficjalnego partnera UEFA, a informacje o jej działaniach pojawiają się na stronie internetowej tej międzynarodowej organizacji. Ekspertki badający skrajną prawicę już wcześniej zwracali uwagę na szerzenie się neonazistowskiej ideologii na stadionach sportowych, ale związki między tymi dwiema subkulturami stały się wyraźnie widoczne dopiero w ostatnich latach, także w Polsce³⁸. W Niemczech w 2012 r. powstał serwis społecznościowy pseudokibiców GnuHonnters (od New Hunters – Nowi Łowcy) i organizacja o tej samej nazwie, która zjednoczyła

³⁷ CasaPound powstał w 1997 r. jako klub miłośników Benito Mussoliniego. Nazwa nawiązuje do amerykańskiego poety i miłośnika faszyzmu Ezry Pounda.

³⁸ J. Jurczak, *Akty ekstremizmu na polskich i europejskich stadionach piłkarskich*, w: *Współczesne ekstremizmy: geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), Olsztyn 2014, s. 51–59.

17 grup. Ich wspólnym wrogiem są lewicowcy na stadionach. Na początku 2014 r. pseudokibice wraz z neonazistami próbowali zakłócić w Monchengladbach i Mannheim manifestacje Pierre'a Vogla alias Abu Hamzy, słynnego islamskiego kaznodziei. Wówczas było ich od 100 do 200 osób. Jednak gdy w Internecie pojawiły się nagrania zabójstw amerykańskich żołnierzy, dokonanych przez dżihadystów, skrajna prawica zdołała zmobilizować młodych ludzi w Niemczech pod hasłem „Hooligans gegen Salafisten” – w skrócie HoGeSa („Kibole przeciw Salafitom”). Wkrótce ukształtował się ruch młodzieżowy o tej samej nazwie³⁹.

O zachowanie „europejskiej czystości” naszego kontynentu walczy ruch identytarystyczny (tożsamościowy, z fr. *identitaire* – 'tożsamość'), który powstał we Francji. Młodzi ludzie uważają się za ofiary rewolucji społecznej 1968 r. Pozbawieni perspektyw, walczą o swoją tożsamość. Działania ruchu są skierowane przeciwko mniejszości muzułmańskiej we Francji, najliczniejszej w Europie, oraz obcym rasowo. Strukturę o której mowa, tworzą różne organizacje, m.in. Génération d'identité (Pokolenie Tożsamościowe), Ligue du Midi (Liga Południa), a przede wszystkim Bastion social, który powstał w grudniu 2017 r. z przekształcenia Groupe Union Défense, GUD – skrajnie prawicowej organizacji studenckiej, znanej z brutalnych działań. Za początek utworzenia ruchu uważa się wydarzenia z Lyonu, kiedy niewielka grupa osób zajęła budynek, który miał być przekształcony w ośrodek dla uchodźców. Akcję przeprowadzono pod hasłem: „Zarezerwowany dla rdzennych Francuzów”. Hasło organizacji brzmi „Nasi przed innymi”. Bastion social, w odróżnieniu od GUD, zmienił metody działania. Jest przede wszystkim aktywny społecznie. Według identytarystów naród ma charakter etniczny i rasowy, ukształtowany jako wspólnota krwi i genów, historycznie tworzący wspólną tożsamość etniczną i terytorialną. Jest to zatem subtelne pojmowanie rasizmu. Jednak w wielu krajach idee tożsamościowe i nacjonalistyczne wzajemnie się przenikają, m.in. w Polsce, gdzie wymieniane wcześniej ugrupowania skrajnie prawicowe, walcząc o homogeniczność rasową, etniczną i językową narodu, sprzeciwiają się napływowi imigrantów spoza naszego kontynentu. Nie przeszkadza im obecność wielotysięcznej rzeszy Ukraińców, którzy dla identytarystów stanowiąliby obcy element. Idee nurtu tożsamościowego uzewnętrzniają się również w aktywności polityków Prawa i Sprawiedliwości oraz szerzej – Zjednoczonej Prawicy oraz partii Kukiz'15. Te partie sprzeciwiają się napływowi muzułmańskich imigrantów, promują katolicyzm jako religię narodową, wspierają postawy patriotyczne i obronę polskiego interesu. W 2015 r. francuskie media przyznały, że gdyby Paryż prowadził taką politykę w stosunku do obcokrajowców jak Warszawa, nie doszłoby we Francji do zamachów terrorystycznych i śmierci wielu niewinnych ludzi. Identytaryzm szybko rozwija się w innych krajach, szczególnie w Austrii (Identitäre Bewegung Österreich – Ruch Tożsamościowy Austria). Nosi on nazwy w narodowych językach w poszczególnych krajach: Niemczech, Holandii, Belgii, Danii, Czechach, Słowenii, Chorwacji.

³⁹ B.T. Wieliński, *Brunatni przeciwko islamistom. Jak Niemcy walczą przeciwko islamistom?*, „Gazeta Wyborcza” z 22 listopada 2014 r.

Symbolem ruchu jest lambda (Λ), litera greckiego alfabetu, którą na tarczach mieli wojownicy ze Sparty. Identytaryści chętnie porównują swoją działalność do bitwy pod Termopilami w 480 r. p.n.e., w której legendarnych 300 Spartan powstrzymało znacznie liczniejszych Persów, a starcie stało się symbolem poświęcenia i wojny między cywilizacjami. Przekonują, że także oni są małą garstką, która chce bronić europejskich granic przed napływem obcych (imigrantów), różniących się od rdzennych Europejczyków rasowo, religijnie i kulturowo. Za wszelką cenę unikają wiązania ich z neonazistami: zapowiedzieli pozwanie do sądu drugiego kanału austriackiej telewizji publicznej ORF za użycie wobec nich takiego określenia. Wzorem dla nich jest Renaud Camus, autor książki wydanej w 2011 r. *Le Grand Remplacement (Wielka Wymiana)*, w której przepowiada zastąpienie białych Europejczyków przez zwiększającą się liczbę przybyszów z Bliskiego Wschodu i Afryki⁴⁰. Kluczem do duchowego odrodzenia kontynentu powinien być etnopluralizm⁴¹, czyli trwałe oddzielenie ras i kultur. Niemieccy identytaryści wywiesili na Bramie Brandenburskiej w Berlinie ogromny transparent z hasłem „Bezpieczne granice – bezpieczna przyszłość”. W Belgii tego rodzaju ugrupowania zachęcają młodzież do nauki strzelania i zdobywania broni, a także głoszą nieuniknioną społeczną konfrontację między islamem a chrześcijańską Europą. Do tej konfrontacji, jak twierdzą, należy się przygotować. W Austrii ubrali 6-metrowy posąg cesarzowej Marii Teresy Habsburg w burkę i umieścili tablicę, na której widniał napis: „Islamizacja? Nie, dziękuję”. W marcu 2017 r. przedostali się na dach ambasady Turcji w Wiedniu i rozwinęli transparent z hasłem: „Erdoğan, zabierz swoich Turków z powrotem ze sobą”. W ramach misji nazwanej „Obronić Europę” patrolowali wody przybrzeżne Włoch i w okolicach Katanii zablokowali jednostkę Lekarzy bez Granic, którzy próbowali udzielić pomocy imigrantom płynącym z libijskiego wybrzeża. We Francji domagali się referendum w sprawie budowy meczetów⁴². W Finlandii ugrupowanie Żołnierze Odyna organizuje uliczne patrole w celu ochrony społeczeństwa przed atakami imigrantów. Filie tej organizacji utworzono w Szwecji, Norwegii, Danii i Estonii. Idee obrony skandynawskiej tożsamości zostały połączone z neopogaństwem, a w tym konkretnym przypadku – z symboliką oraz ideami odynizmu. Do neopogańskiej religii budowanej na mitologii nordyckiej odniósł się w swoim manifeste Australijczyk Brenton Tarrant, zamachowiec z Christchurch w Nowej Zelandii, który w marcu 2019 r. strzelał do wyznawców islamu zgromadzonych w miejscowych meczetach na piątkowej modlitwie⁴³. Manifest (74-stronicowy) opatrzony symbolem

⁴⁰ R. Camus, *Le Grand Remplacement*, Neuilly-sur-Seine 2011.

⁴¹ Etnopluralizm zakłada, że każda grupa etniczna powinna żyć na własnej, suwerennej przestrzeni geograficznej, za: www.szturm.com.pl/index.../812-leon-zawada-etnopluralizm-a-sprawiedliwosc-socjal... (przyp. red.).

⁴² M. Okraszewski, *Brunatni hipsterzy*, „Polityka” 2017, nr 29, s. 51–53.

⁴³ Wyznawcą Odyna jest również Anders Breivik. W dniu 22 lipca 2011 r. dokonał on zamachu terrorystycznego w Oslo, w którym zginęło osiem osób. Następnie na wyspie Utoya strzelał do uczestników obozu młodzieżówki Partii Pracy, w wyniku czego zginęło 69 osób. Jest on autorem ponad 1500-stronicowego manifestu zamieszczonego w sieci, zatytułowanego „2083: Europejska

Czarnego Słońca (symbol Waffen SS) i napisy na broni, z której strzelał do muzułmanów, zawierały wiele symboli i odniesień do postaci historycznych. Zamachowiec prezentował siebie jako przedstawiciela białej rasy i spadkobiercę kultur aryjskich. Postulował rasowy separatyzm. Zależało mu również na maksymalnym poszerzeniu grona odbiorców swojego manifestu. Na portalu Stop Nacjonalizmowi znajduje się interesująca analiza wielowątkowego przekazu B. Tarranta. Użył w nim nazwiska Feliksa Kazimierza Potockiego, jednego z dowódców bitwy pod Wiedniem w 1683 r., co miało przykuć uwagę Polaków. Podobnie nazwisko Luki Trainiego (który w lutym 2018 r. w Macerata ostrzelał czarnoskórych imigrantów w odwecie za zamordowanie przez Nigeryjczyka młodej Włoszki) miało zwrócić uwagę Włochów, a Josuego Estebaneza de la Hiji (który w listopadzie 2007 r. zabił w obronie własnej jednego z atakujących go antyfaszystów, za co został skazany na 26 lat więzienia) – Hiszpanów. Wykorzystanie przez niego krzyża celtyckiego miało prawdopodobnie przyciągnąć uwagę neonazistów, kołowrota (świaszczycy) – panslawistów, a wątki serbskie (wspomnienie bitwy na Kosowym Polu w 1389 r.) – tamtejszych ekstremistów. Krytyką tzw. marksizmu kulturowego miał dotrzeć do elektoratu partii prawicowo-populistycznych⁴⁴. W odwecie za zamach na meczety w Christchurch islamscy ekstremiści przeprowadzili 21 kwietnia 2019 r. serię ataków na kościoły i hotele na Sri Lance. Można zatem wyrazić opinię o aktywizacji wyznawców przeciwstawnych idei: tożsamościowcy, neopoganie i cała skrajna prawica stara się bronić białych ludzi przed zagładą ze strony islamu, a dżihadysty ratują islam przed „krzyżowcami”. Jedni i drudzy wykorzystują do działań propagandowych cyberprzestrzeń, docierając w ten sposób do swoich zwolenników i do opinii publicznej, a także sięgają po przemoc, z terroryzmem włącznie.

Skrajna lewica

Skrajna lewica odwołuje się do haseł komunizmu w ujęciu marksistowskim. Różnie interpretuje pojęcie *k l a s a*, która ma być odzwierciedleniem zmian politycznych, sposobu przejścia do społeczeństwa socjalistycznego, walki rewolucyjnej oraz pojmowania materializmu historycznego i dialektycznego. Od ultralewicy oddziela się niekiedy

---

Deklaracja Niepodległości”. Odwoływał się w nim m.in. do odsieczy wiedeńskiej króla Jana III Sobieskiego. Rok 2083 to 400. rocznica tego wydarzenia. A. Breivik został skazany na 21 lat pozbawienia wolności – jest to najwyższy wymiar kary obowiązujący w Norwegii. Podczas rozprawy sądowej stwierdził m.in.: „Mało rzeczy jest bardziej żalosnych niż postać i przesłanie Jezusa; zawsze pogardzałem jego słabością i internacjonalizmem Kościoła. Wierzę tylko w jednego boga – Odyna”. Do Odyna odwoływał się także Frazier Glenn Miller, działacz Ku Klux Klanu, który w kwietniu 2014 r. zastrzelił trzy osoby w Centrum Społeczności Żydowskiej w Kansas. Swoją autobiografię F.G. Miller kończy słowami: „Chwalcie Odyna (...) Seig Heil i Heil Hitler”. Zob. R. Stefanicki, *Biali poganie jak dżihadysty*, „Gazeta Wyborcza” z 18 marca 2019 r.

⁴⁴ A. Mucha, *Zamach w Christchurch: Paliwo ideologiczne terroryzmu*, „Stop Nacjonalizmowi”, [https:// stopnacjonalizmowi.wordpress.com](https://stopnacjonalizmowi.wordpress.com) [dostęp: 26 III 2019].

pojęcie radykalnej lewicy, rozumianej jako lewica antykapitalistyczna, socjalna, prospołeczna, postulująca tolerancję religijną i światopoglądową, ale niekoniecznie odwołująca się wprost do głównych nurtów marksizmu. Jest to lewica krytykująca antyspołeczne skutki funkcjonowania systemu kapitalistycznego, dążąca do jego zmiany, postulująca jego likwidację i zastąpienie go socjalizmem. Ze względu na wizję przyszłości i drogi do niej prowadzące oraz międzynarodowe afiliacje i historyczne odwołania ugrupowania skrajnie lewicowe dzieli się m.in. na marksistowsko-leninowskie, maoistowskie, trockistowskie, anarchosyndykalistyczne i syndykalistyczne. Te dwa ostatnie akcentują znaczenie związków zawodowych w procesie zmian politycznych⁴⁵.

Po II wojnie światowej większość ugrupowań skrajnie lewicowych było zorientowanych na marksistowsko-leninowski model społeczeństwa typu radzieckiego. Poza tym niemal we wszystkich państwach europejskich funkcjonowały grupy trockistowskie, maoistyczne i anarchistyczne. Nie miały one jednak większego znaczenia, a ich wyniki wyborcze pozostawały daleko w tyle za „klasycznymi” partiami komunistycznymi. Duża popularność różnych odmian ideologii komunistycznej miała wpływ na rozwój ruchów skrajnie lewicowych ukierunkowanych na walkę z państwem, istniejącym porządkiem prawnym i systemem gospodarczym. Przejawiało się to w działalności terrorystycznej m.in. Rote Armee Fraktion (Frakcji Czerwonej Armii) i Revolutionären Zellen (Komórek Rewolucyjnych) w Niemczech, Brigade Rosse (Czerwonych Brygad) we Włoszech oraz Epanastaiki Organosi 17 Noemvri (Rewolucyjnego Ruchu 17 Listopada) w Grecji. W latach 70. XX w. głównym zagrożeniem bezpieczeństwa państw w Europie Zachodniej były przede wszystkim lewackie grupy terrorystyczne. Ich szeregi zasilali niezadowoleni młodzi ludzie z zamożnych domów, często dobrze wykształceni. Członkowie tych grup łączyli filozofię marksistowsko-leninowską ze współczuciem dla uciskanych warstw społeczeństwa, a rządy swoich państw uważali za reakcyjne. Twierdzili, że powojenny dobrobyt pozbawił obywateli politycznej dojrzałości. Rewolucjoniści wierzyli, że dokonywane przez nich akty terroru zmuszą rządy do wprowadzenia represyjnych praw, co z kolei ukaże społeczeństwom prawdziwe oblicze państwa i zaczną się one domagać zmian. We Włoszech sprawcami krwawej przemocy były zarówno ugrupowania skrajnie lewicowe, jak i skrajnie prawicowe. Podłożem terroryzmu politycznego były: chaos polityczny i gospodarczy, problemy społeczne, przemiany kulturowe, mała skuteczność działania aparatu państwowego, tradycja „załatwiania” porachunków bez pośrednictwa władz i zmowa milczenia wobec sprawców, wreszcie – naturalna skłonność Włochów do indywidualizmu i kontestacji⁴⁶. Te wszystkie elementy stanowiły pożywkę zarówno dla zjawisk skrajnych z lewej i z prawej strony sceny politycznej, jak i dla włoskiej ulicy. Dziś spadkobiercami włoskich organizacji lat 70. i 80. XX w. są np.: Federazione Anarchica Informale (Nieformalna Federacja Anarchistyczna) i CasaPound,

⁴⁵ P. Malendowicz, *Ultralewica a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Piła 2006, s. 9–10.

⁴⁶ J. Czaja, *Terroryzm polityczny we Włoszech*, w: *Terroryzm polityczny*, J. Muszyński (red.), Warszawa 1981, s. 206.

a greckich – Epanastikos Agonas (Walka Rewolucyjna) i Chrysi Avgi (Złoty Świt), które można nazwać organizacjami ekstremistycznej lewicy i ekstremistycznej prawicy trzeciego tysiąclecia. W porównaniu z poprzedniczkami ich działalność jest „prawie bezkrwawa”, a wręcz można powiedzieć, że daleko im do pierwowzorów. Nie oznacza to jednak, że nie ma aktywności opartej na przemocy.

Upadek realnego socjalizmu zapoczątkowany w 1989 r. spowodował głęboki kryzys skrajnej lewicy na całym świecie. Współcześni komuniści wciąż dążą do urzeczywistnienia idei wielopłaszczyznowej społecznej równości przez wprowadzenie dyktatury proletariatu, co zaprzecza demokracji parlamentarnej opartej na zasadzie podziału władzy i państwie prawa. Nie wszystkie organizacje wykazują dążenia rewolucyjne. Niektóre partie nawiązują do komunizmu bardziej w nazwie i retoryce niż w celach, które realizują, akceptują demokrację parlamentarną, a jednocześnie dążą do utworzenia socjalistycznego rządu. Koncepcja demokratycznego socjalizmu postulowana przez partie zreformowanych socjalistów (określanych także jako lewicowi radykałowie, populiści lub miękcy ekstremiści), ma być realizowana zgodnie z zasadami państwa demokratycznego przez wspieranie socjalnej emancypacji społeczeństw, a nie na drodze rewolucji⁴⁷.

W przeciwieństwie do ugrupowań skrajnie prawicowych większość organizacji tzw. ekstremizmu lewicowego, zwanych również lewackimi (choć prawica używa tego pojęcia pogardliwie w stosunku do poglądów innych niż prawicowe), nie odgrywa dużej roli w polityce ani w życiu społecznym. Marginalne znaczenie mają również niesowieckie warianty rewolucyjnego komunizmu – partie trockistowskie i maoistyczne. Dla skrajnej lewicy jest typowe tworzenie szerokich sojuszy pomiędzy pro- i antydemokratycznymi grupami. Przykładem może być Deutsche Linke (Niemiecka Lewica), która podobnie jak wiele innych tego typu ugrupowań stanowi swego rodzaju „zbiór partii” i łączy w swoich strukturach ugrupowania zaliczane do twardych ekstremistów, m.in. Kommunistische Plattform (Komunistyczną Platformę), Marxistische Forum (Forum Marksistowskie), Sozialistische Linke (Lewicę Socjalistyczną) oraz współpracuje z Deutsche Kommunistische Partei (Niemiecką Partią Komunistyczną). Wynika to z chęci połączenia lub skupienia wokół partii różnych środowisk (tradycyjnych komunistów, anarchistów, autonomistów), dla których klamrą spajającą jest antyfasyzm, antykapitalizm i antyglobalizm. W odróżnieniu od społecznie stygmatyzowanych prawicowych ekstremistów przejście od lewicowych ekstremistów używających przemocy do demokratycznej lewicy jest mniej problematyczne.

Anarchizm, zaliczany do lewicowego ekstremizmu, jest definiowany jako kierunek społeczno-polityczny sprzeciwiający się wszelkiej organizacji państwowej, postulujący likwidację państwa i zastąpienie go bliżej nieokreślonymi związkami producentów i konsumentów. Organizacje skrajnie lewicowe i anarchistyczne są często określane wspólną nazwą – lewacko-anarchistyczne. Obecnie wyróżnikiem

⁴⁷ A. Moroska-Bonkiewicz, *Organizacje skrajne we współczesnej Europie, ogólna charakterystyka*, Warszawa 2013, s. 16, <http://www.otwarta.org/wp-content/uploads/2013/05/Moroska-Organizacje-skrajne-w-Europie.pdf> [dostęp: 26 III 2019].

anarchizmu pozostaje sprzeciw wobec wszelkiego przymusu stosowanego wobec jednostek i grup ludzkich, narzuconego przez inne jednostki, organizacje oraz instytucje albo przez normy społeczne. Najważniejszą rolę w relacjach z innymi ludźmi, opartych na równości i solidarności, odgrywa idea wolności człowieka. Wolność w ujęciu anarchistycznym nie ma zatem znaczenia niezależności, niezawisłości jednego narodu (państwa) od drugiego narodu (państwa), ponieważ przyszłość człowieka w anarchizmie jest bezpaństwowa, pozbawiona każdego rodzaju władzy. Anarchiści odrzucają każdą formę etatyzmu (fr. *état* – 'państwo'). Przeciwnikami ideologicznymi anarchistów są wszyscy, którzy uznają konieczność istnienia państwa, choć jego rola w dobie globalizacji ulega nieustannym przemianom. Szczególny sprzeciw anarchistów budzą idee zmierzające do budowania państwa totalitarnego. Wrogość anarchistów została skierowana przede wszystkim ku takim współczesnym kierunkom myśli politycznej, jak faszyzm (neofaszyzm), nazizm (neonazizm) i nacjonalizm, podkreśla się w nich bowiem m.in. konieczność wzmocnienia państwa i znaczenia narodu, co łączy się z ideami elitaryzmu i silnej władzy, militarystyki i ekspansjonizmu. Wśród innych wartości propagowanych przez anarchistów znajdują się: równość, pluralizm, sprawiedliwość, tolerancja. Są to wartości przypisywane cywilizacji europejskiej, mieszczące się w szerokiej idei humanizmu⁴⁸.

W ostatniej dekadzie XX w. zaktywizowali się przeciwnicy globalizacji opartej na zasadach neoliberalizmu. Określa się ich jako ruchy antyglobalistyczne lub alterglobalistyczne. Wśród nich oprócz anarchistów są obecni: autonomiści (sprzeciwiający się asymilacji i dominacji narodów), ekolodzy, unitarianie (podkreślający znaczenie wartości wspólnot ludzkich), nacjonaści, terceryści (zwolennicy tzw. trzeciej drogi), komuniści, w tym trockiści i inni. Przedstawiciele tych ruchów podejmowali działania m.in. w ramach realizacji projektu Anarchist Black Cross (Anarchistycznego Czarnego Krzyża), Anarchist Against the Wall (Anarchiści przeciwko Murowi), Food Not Bombs (Jedzenie zamiast Bomb) czy No Borders (Bez Granic). Anarchiści brali udział lub byli inicjatorami wielu akcji o charakterze doraźnym i cyklicznym, m.in. wykorzystania powierzchni i zabudowań miejskich zgodnie z potrzebami społecznymi, a nie komercyjnymi. Wśród radykalnych ruchów społecznych wspieranych przez anarchistów są ugrupowania działające na rzecz ochrony środowiska naturalnego, jak Earth First! (Najpierw Ziemia!). W zakresie działań proekologicznych anarchiści wspierali inicjatywy Animal Liberation Front (Front Wyzwolenia Zwierząt) i Earth Liberation Front (Front Wyzwolenia Ziemi). Angażowali się też w działania antymilitarne, przeciw wojnom i konfliktom zbrojnym oraz sojuszom wojskowym, w tym NATO, przeciw rozprzestrzenianiu broni jądrowej, planom budowy tarczy antyrakietowej w Polsce i Czechach, na rzecz pomocy dla mieszkańców Czeczenii oraz wolności dla mieszkańców Tybetu. Brali również udział w wystąpieniach antyfaszystowskich. Grupy antyfaszystowskie, wśród których są anarchiści, działają w całej Europie, szczególnie jednak

⁴⁸ P. Malendowicz, *Ruch anarchistyczny w Europie wobec przemian globalizacyjnych przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 2013, s. 86–87.

rozwinęły się w Niemczech, Czechach, Polsce, Rosji oraz na Słowacji. Zachodnio-europejscy antyfaszyści zjednoczyli się w ruchu AntiFa Network. W 1992 r. powstała sieć grup antyfaszystowskich we Francji pod nazwą No Pasaran (Nie Przejdziecie), ściśle współdziałająca z ruchem anarchistycznym. Podobnie sieci Antify są obecne w innych regionach Europy, m.in. także w Polsce. Ich celem jest zwalczanie ugrupowań neofaszystowskich i neonazistowskich, nagłaśnianie łamania przez nie prawa oraz informowanie o antydemokratycznych praktykach dominujących partii politycznych. Organizują one manifestacje i kontrmanifestacje podczas obchodów świąt narodowych z udziałem członków ugrupowań nacjonalistycznych, neofaszystowskich itp.⁴⁹

Polem konfrontacji pomiędzy lewicowymi i prawicowymi ekstremistami są nie tylko różnice ideologiczne, lecz także stosunek do imigrantów i mniejszości muzułmańskich. Praktycznie cała europejska lewica jest do nich pozytywnie nastawiona i nie widzi zagrożenia w ich obecności. Również środowiska muzułmańskie, nawet te radykalne, utrzymują dobre stosunki ze środowiskami lewicowymi. Trudno ocenić, czy wynikają one z koniunkturalizmu i zachowania pozorów poprawnych relacji ze społecznościami krajów europejskich, czy też są autentyczne. Warto zwrócić uwagę na to, że już podczas rewolucji październikowej w Rosji wielu muzułmanów poparło bolszewików, m.in. Sultan Galijew był twórcą nurtu religijno-ideologicznego zwanego „islamskim komunizmem”, tzw. galijewszczyzną. Wraz z powstawaniem niepodległych państw arabskich po II wojnie światowej idee socjalizmu łączone z arabskim nacjonalizmem były realizowane m.in. w Egipcie, Algierii, Jemenie, Syrii, Iraku. W tych dwóch ostatnich krajach przez kilka dekad władzę sprawowała Hizb al-Baas al-Arabi al-Isztiraki (Partia Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego), znana jako partia Al-Baas⁵⁰. Marksistowską ideologią kierowało się wiele arabskich organizacji terrorystycznych, m.in. Hizb as-Suri al-Kawmi al-Idżtimai (Suryjska Partia Socjal-Nacjonalistyczna), wiele organizacji palestyńskich, z których część była zrzeszona w Munazzamat at-Tahrir al-Filastinijska (Organizacji Wyzwolenia Palestyny), na czele z Harakat at-Tahrir al-Filastinijska (Ruchem Wyzwolenia Palestyny), czyli popularnym al-Fatahem⁵¹ kierowanym przez Jasera Arafata. Od początku lat 90. XX w. rozpoczął się proces odchodzenia Al-Fatahu i OWP od marksizmu na rzecz ich islamizacji. Zulfikar Ali Bhutto, prezydent Pakistanu w latach 1971–1973 i premier w latach 1973–1977, przez pewien czas rządów również miał socjalistyczne inklinacje. Zna na jest jego максима: *Socjalizm islamski leży w tradycji islamu*. Jednak po obaleniu Z.A. Bhutto przez gen. Muhammada Zia ul-Haka (sprawował władzę w latach 1977–1988) Pakistan przeszedł gruntowną reislamizację, włącznie z siłami zbrojnymi.

⁴⁹ Tamże, s. 155–157.

⁵⁰ Partia powstała w 1952 r. ze zjednoczenia Hizb al-Baas al-Arabi (Partii Odrodzenia Arabskiego), kierowanej przez Michela Aflaka i Salaha ad-Dina al-Bitara, oraz Hizb al-Arabi al-Isztiraki (Arabskiej Partii Socjalistycznej) pod przywództwem Akrama Huraniego.

⁵¹ Akronim nazwy czytany wspan oznacza również „podbój”.

Głoszenie zasad „islamskiego marksizmu” zarzucano irańskiemu filozofowi Alemu Szariatiemu, który przetłumaczył na język perski dzieło Frantza Fanona *Les Damnés de la terre (Wyklęty lud ziemi)*⁵². F. Fanon pisał w niej o oczyszczającym i wyzwalającym charakterze przemocy stosowanej przez uciskanych. Według autora przemoc wyzwala masy z kompleksu poniżenia, desperacji i niemocy, daje siłę, czyni nieustraszonym i przywraca poczucie własnej wartości. Marksistowskie pojęcia uciskani i prześladowcy A. Szariati zastąpił koranicznymi terminami: mustadafin i mustakbirun⁵³. Pierwsze słowo odnosiło się do ludu Iranu, drugie – do reżimu szacha Muhammada Rezy Pahlawiego. Oprócz F. Fanona także inni francuscy intelektualiści nadawali ton dyskusji na temat wspólnych pierwiastków w marksizmie i islamie. Między innymi Maxime Rodinson, orientalista i historyk, w *Marxisme et monde musulman (Marksizm i świat muzułmański)*⁵⁴ dostrzegał wiele marksistowskich ideałów i wartości w historii islamu. Pojęcie marksistowska historia islamu było obecne również w wielu innych jego pracach. Francuski filozof Michel Foucault był zafascynowany rewolucją islamską w Iranie w 1979 r. i ajatollahem Chomeinim. Roger Garaudy, filozof, pisarz i działacz komunistyczny, urzeczony światem muzułmańskim, przeszedł na islam, negował holokaust, a zamachy z 11 września 2001 r. nazywał amerykańskim spiskiem. Jean Baudrillard, lewicowy socjolog i filozof kultury, w artykule *L'esprit du terrorisme (Duch terroryzmu)*⁵⁵ przyznał się do wyrażania skrytej chęci zniszczenia wież World Trade Center – symbolu hegemonii Zachodu. Terrorystyczny atak w USA uznał za obowiązkową i nieodwołalną reakcję przeciw światu kapitalistycznemu pogrążonemu w materializmie i komercjalizmie. Krytyczne stanowisko wobec radykalnego islamu i marksizmu, ale wciąż akcentujące ich związki, przedstawił René Girard, historyk, krytyk literacki i antropolog kultury. W artykule *Islam, marksizm i apokalipsa*⁵⁶ pisał o destrukcyjnym potencjale zawartym w doktrynach marksistowskich i fundamentalizmie muzułmańskim. Stwierdził, że radykalny islam stał się spadkobiercą marksizmu, gdy chodzi o antyzachodnią postawę: *A zatem to właśnie radykalny islam, pełen skądinąd zupełnie niemarksistowskich założeń, przejął po marksizmie schedę rewolucyjną, stał się spadkobiercą rewolucyjnego aspektu doktryn komunistycznych*⁵⁷.

Można odnieść wrażenie, że współczesnym marksistom mniejszości muzułmańskie zastępują tradycyjne pojęcie uciskanego ludu, ale nie przez kapitalistów, lecz przez wrogich rasistów oraz islamofobów, a szerzej – przez przeciwników

⁵² F. Fanon, *Wyklęty lud ziemi*, Warszawa 1985.

⁵³ G. Kepel, A. Jardin, *Terror we Francji. Geneza francuskiego dżihadu*, Warszawa 2017, s. 273.

⁵⁴ M. Rodinson, *Marxisme et monde musulman*, Paris 1972. Sześć lat wcześniej ukazała się książka tego samego autora pt. *Islam et capitalisme*, Paryż 1966.

⁵⁵ J. Baudrillard, *L'esprit du terrorisme*, „Le Monde” z 3 listopada 2001 r.

⁵⁶ R. Girard, *Islam, marksizm i apokalipsa*, www.wiadomosci.dziennik.pl [dostęp: 5 XI 2007].

⁵⁷ <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/193657,islam-marksizm-i-apokalipsa.html> [dostęp: 5 XI 2007].

multikulturalizmu. Lewacki ateizm i antyklerykalizm zostały zastąpione islamofilią. Dla wielu lewicowych radykałów ważniejszą rolę odgrywają więzi ze środowiskami imigranckimi niż jedność i spójność narodowa. Na przykład Chris Harman, słynny przywódca brytyjskich trockistów, uważał, że w pewnych okolicznościach jest możliwe zawarcie paktu z muzułmańskimi fundamentalistami⁵⁸. W XXI w. okolicznością jednoczącą islamskich radykałów i organizacje skrajnie lewicowe stała się wzmożona aktywność brytyjskiej skrajnej prawicy, głoszącej antyimigranckie i antymuzułmańskie hasła. Na przykład Azad Ali, koordynator Islamic Forum of Europe będącego pod silnymi wpływami islamistycznej partii Dżama'at-e Islami Pakistan (Stowarzyszenie Muzułmańskie Pakistanu) i założyciel Muslim Safety Forum (Muzułmańskiego Forum Bezpieczeństwa), został wiceprzewodniczącym organizacji Unite Against Fascism, UAF (Jedność przeciwko Faszyzmowi). To ugrupowanie słynie z organizowania burzliwych manifestacji, ulicznych awantur i aktów przemocy wymierzonych w uczestników spotkań i demonstracji organizowanych przez Brytyjską Partię Narodową i English Defence League, EDL (Angielska Liga Obrony). A. Ali zachęcał na portalu UAF do utworzenia w Wielkiej Brytanii Państwa Islamskiego, wprowadzenia szariatu, a także usprawiedliwiał zabijanie brytyjskich i amerykańskich żołnierzy w Iraku i Afganistanie. W Niemczech wielokrotnie dochodziło do starć antyfaszystów z przeciwnikami imigracji z PEGIDY i AfD. Kandydaci AfD podczas kampanii wyborczej do Bundestagu w 2017 r. byli atakowani przez anarchistów. Wcześniej członkowie Für eine Linke Strömung (Z Lewym Nurtem) uczestniczyli w wiecach Pierre'a Vogla (Abu Hamzy) i Svena Laua (Abu Adama) – konwertytów i liderów niemieckich salafitów. W Szwecji cyklicznie odbywają się marsze i kontrmarsze neonazistowskiego Nordiska motståndsrörelsen (Nordyckiego Ruchu Oporu) i lewaków ze Sveriges kommunistiska parti (Komunistycznej Partii Szwecji). Wiele podobnych przykładów notuje się w ostatnich latach zwłaszcza w Grecji, we Włoszech i w Hiszpanii, czyli w państwach, do których najpierw docierają imigranci z Afryki i Bliskiego Wschodu. Europejską skrajną lewicę i muzułmanów łączy antyamerykanizm i antysyjonizm, konfrontacyjna postawa wobec nacjonalistów, a także dwie – różniące się od siebie – utopie: pierwsza – budowa wieloetnicznego, wielonarodowego laickiego społeczeństwa, druga – utworzenie globalnego państwa islamskiego.

Wnioski

Ruchy antymuzułmańskie i antyimigranckie poszerzają pole swoich działań w Europie. Występują zarówno przeciw mniejszościom muzułmańskim, jak i islamskim radykałom, co z kolei jest czynnikiem konsolidującym i cementującym środowiska imigranckie. W wielu europejskich miastach społeczności muzułmańskie rządzą się własnymi prawami, a niektóre dzielnice bardziej przypominają wyglądem i atmosferą miasta Bliskiego Wschodu lub Afryki Północnej niż europejskie metropolie.

⁵⁸ G. Kepel, A. Jardin, *Terror we Francji...*, s. 273.

W szybkim tempie zwiększa się liczba i powierzchnia tzw. stref *no-go areas*, które mają najczęściej własny samorząd składający się wyłącznie z wyznawców islamu. Nieustanny rozwój tych dzielnic, któremu towarzyszy upowszechnianie zasad szariatu i muzułmańskiej obyczajowości, jest najlepszym dowodem klęski – najpierw polityki asymilacji czy integracji, później budowy społeczeństwa wielokulturowego, a w końcu – realizacji projektu społeczeństwa obywatelskiego. Zamiast tego powstają zamknięte, izolowane społeczności równoległe, o świadomości kulturowej obcej społeczeństwom krajów przyjmujących. Tylko niewielka część wyznawców islamu jest skłonna integrować się z rdzennymi Europejczykami. Niekiedy zajmują oni stanowiska ministerialne (Francja, Wielka Brytania) lub pełnią wysokie funkcje we władzach lokalnych, jak Sadik Khan – członek Partii Pracy, burmistrz Londynu, czy Ahmed Abutaleb – burmistrz Rotterdamu. Ten drugi, Marokańczyk z pochodzenia, wcześniej minister pracy i polityki społecznej w holenderskim rządzie, kilka godzin po ataku terrorystycznym na redakcję tygodnika „Charlie Hebdo” w Paryżu w styczniu 2015 r. w niecenzuralnych słowach zwrócił się na antenie do muzułmańskich imigrantów, że jeśli nie doceniają panującej w Europie wolności słowa, to mogą spakować swoje bagaże i wyjechać. W grudniu 2017 r. przyznał jednak, że jest salafitą i dżihadystą. Czy jest to zmiana poglądów, czy pokazanie prawdziwej twarzy? Geert Wilders, przewodniczący holenderskiej Partii Wolności, stwierdził po nominacji A. Abutaleba na burmistrza Rotterdamu, że ta decyzja była równie niedorzeczna, jak mianowanie Holendra naczelnym administratorem Mekki. Podobną do A. Abutaleba metamorfozę przeszedł Tarik Ramadan, mieszkający w Szwajcarii wnuk Hasana al-Banny, założyciela ruchu Braci Muzułmanów w Egipcie. T. Ramadan jest uważany za twórcę tzw. europejskiego islamu obywatelskiego, idei nierealnej do urzeczywistnienia. Jednak coraz częściej zajmuje radykalne stanowisko⁵⁹. Muzułmańscy działacze, gdy już ugruntują swoją wysoką pozycję społeczną i nie obawiają się retorsji ze strony władz, mogą zrzucić maski, za którymi się ukrywali, i nie muszą już zachowywać pozorów zintegrowanych, lojalnych obywateli i głosić kłamstw mających uspokoić społeczności krajów przyjmujących (*takijja, ketman*). Radykałowie wierzą, że skuteczna wojna to nie tylko walka zbrojna (*kital*) i respekt dla ich zachowań wymuszany naciskiem i szantażem, lecz także taktyka oparta na oszustwie oraz celowym kłamstwie. Organizacje muzułmańskie, jak wymieniony wyżej ruch Braci Muzułmanów, starają się testować europejską wrażliwość i badają, do jakiego stopnia mogą domagać się ustępstw, a te są tym większe, im liczniejsza jest muzułmańska diaspora. Często się zapomina, że islamizm jest takim samym zagrożeniem, jak komunizm i faszyzm.

Obserwując zachodzące procesy, należy stwierdzić, że następuje stopniowa islamizacja Zachodu, mimo działań propagandowych oraz protestów skrajnej prawicy i oddolnych ruchów społecznych. W Europie powstają nie tylko nowe organizacje

⁵⁹ O radykalizacji – wydawałoby się – umiarkowanych do tej pory działaczy muzułmańskich można przeczytać w obszernym raporcie opublikowanym we wrześniu 2018 r. przez Instytut Monte-skusza pt. *La fabrique de l'islamisme*, www.institutmontaigne.org [dostęp: 22 IX 2018].

skupiające mniejszości muzułmańskie, lecz także partie polityczne, które je reprezentują. Mogą one liczyć na duży elektorat wywodzący się z ich własnego środowiska, głosujący do tej pory na tradycyjne partie o charakterze liberalnym. Muzułmanie od dawna zdają sobie sprawę z tego, że przed każdymi wyborami są dla zachodnich polityków ważną częścią społeczeństwa, o którą należy zabiegać. Jednocześnie politycy bardziej dbają o własne interesy i władzę niż o bezpieczeństwo obywateli swoich krajów. Większość polityków nie rozumie kontekstu historycznego islamu i nie potrafi właściwie ocenić sytuacji. Z jednej strony politycznie poprawni przedstawiciele władz i media, głównie lewicowe, starają się przedstawiać islam w wyidealizowanym świetle, dobierają słowa, aby nie urazić uczuć religijnych muzułmanów. Zgodnie z tym przekazem to wyznawcy islamu są krzywdzeni i to nie tylko przez europejskich islamofobów, lecz także przez ich własnych zradykalizowanych braci w wierze. Dowodem tego jest Państwo Islamskie, które zabiło więcej muzułmanów niż niewiernych. Z drugiej strony prawicowe media często przedstawiają islam i jego wyznawców w krzywym zwierciadle, uznając ich wszystkich za barbarzyńców, choć skrycie darzą ich szacunkiem za nieustępliwy tradycjonalizm. To świadczy o zakłamaniu tych mediów. Zakłamanie cechuje również wszystkie opcje polityczne. Także dla chrześcijańskich hierarchów szczególna rola religii w życiu muzułmanów jest często przedmiotem nieskrywanej zazdrości. Nie rozumieją oni, że ciągle nawoływanie do dialogu z islamem jest traktowane jako przejaw słabości i stanowi zachętę do dalszych brutalnych działań wymierzonych w chrześcijan. Przykładem tego są bliskowschodnie kościoły chrześcijańskie, które przez muzułmanów są uważane za piątą kolumnę Zachodu.

Islamscy ekstremiści uważają, że największym zagrożeniem muzułmanów w Europie są środowiska nacjonalistyczne. Te z kolei określają wyznawców islamu jako największe zagrożenie europejskiej cywilizacji, przy czym nie zmniejsza się nienawiść neonazistów do wyznawców judaizmu. Ci ostatni są atakowani zarówno przez skrajną prawicę, jak i muzułmanów. Mimo że Żydzi są celem obu tych środowisk, to wyraźnie widać, że te środowiska nie podejmują żadnych wspólnych działań w zwalczaniu tego samego obiektu nienawiści. Niekiedy można nawet odnieść wrażenie, że Żydzi są większym złem dla skrajnej prawicy niż muzułmanie. To, co także może łączyć neonazistów i wyznawców islamu, to idee głoszone przez A. Hitlera. Ci pierwsi odwołują się do *Mein Kampf*, drudzy natomiast chętnie sięgają do *Kifachi* (tytuł arabskiego tłumaczenia *Mein Kampf*), zwłaszcza do fragmentów dotyczących wyznawców judaizmu. Znane są jednak przypadki współpracy organizacji żydowskich i skrajnie prawicowych przeciwko muzułmanom, np. w USA, Wielkiej Brytanii i Francji.

W państwach Europy następuje coraz większa polaryzacja społeczeństwa, co prowadzi do wzrostu liczby radykałów zarówno po prawej, jak i po lewej stronie sceny politycznej, z tym że dominuje ten pierwszy nurt. Obserwuje się ponadto zmniejszenie znaczenia tradycyjnych partii, np. Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (Christlich Demokratische Union, CDU) i Socjalistycznej Partii Niemiec (Sozialdemokratische

Partei Deutschlands, SPD) w Niemczech, których miejsce zajmują ugrupowania skrajne. Przyczynia się to do kryzysu politycznego i prowadzi do braku stabilności. Nie można jednak mówić, że wzrost poparcia dla organizacji ekstremistycznych w Europie ma jedno źródło, choć ich wspólnym mianownikiem jest kontestowanie istniejącej rzeczywistości i demokratycznego systemu politycznego. Na ideologiczne antagonizmy skrajnej prawicy i lewicy wciąż nakładają się roszczenia do autonomii lub niepodległości wielu grup etnicznych. Mimo że aktywność niektórych separatystycznych organizacji terrorystycznych zanikła lub jest niewielka, to nie rozwiązano problemów dotyczących celów działalności tych organizacji. Przykładem jest referendum niepodległościowe w Katalonii, które dla realizacji tego dążenia zjednoczyło katalońską prawicę, lewicę i mniejszość muzułmańską, o czym wcześniej wspomniano. Do tej pory UE nie zaproponowała żadnego rozwiązania dla tego i jemu podobnych niebezpiecznych wydarzeń, które mogą pociągnąć za sobą cały łańcuch niepodległościowych żądań różnych mniejszości.

Skutkiem zmiany w postrzeganiu tradycyjnych sił politycznych i pogorszenia się nastrojów społecznych jest nie tylko wzrost poparcia dla partii skrajnie prawicowych w Europie, lecz także aktywność ugrupowań ksenofobicznych i neofaszystowskich, chętnie stosujących przemoc jako jedną z metod działania. W całej Europie, także w Polsce, gwałtownie wzrasta liczba przestępstw na tle rasowym. Główną tego przyczyną jest pojawienie się w 2015 r. setek tysięcy imigrantów, w większości z państw muzułmańskich, co musiało rozbudzić nastroje ksenofobiczne. Również ataki terrorystyczne, przeprowadzane na Zachodzie przez dżihadystów i radykalizowanych muzułmanów, przyczyniły się do wzrostu nienawiści wobec muzułmanów. W ten sposób nakręca się spirala przemocy, której ofiarami są nie tylko osoby o innym kolorze skóry i odmiennej religii, lecz także mówiące innym językiem. Przykładem są m.in. napady na Polaków w Wielkiej Brytanii oraz na cudzoziemców w Polsce. Na rasizm skarżą się również zagraniczni studenci w naszym kraju. Niekiedy trudno zrozumieć przejawy nienawiści młodych ludzi do osób obcych językowo i kulturowo. Najczęściej takie zachowanie dotyczy młodych ludzi, których pociągają hasła narodowo-katolickie czy walki o czystość rasy. Ich islamofobia jest oparta nie na wiedzy, lecz na stereotypach. Coraz częściej grono demagogów z różnych stron sceny politycznej, o znikomej wiedzy merytorycznej i doświadczeniu, zyskuje poklask wielu środowisk. Niewątpliwie jest to skutek braku autorytetów i zdolnych, wyrazistych przywódców. Zamiast tego dominuje język nienawiści, który jest propagowany w przestrzeni publicznej, a to z kolei przekłada się na wzrost przemocy i akty agresji. Jest to zjawisko na tyle niebezpieczne, że jeśli nie zostanie zahamowane na początku, to może doprowadzić do społecznej rewolty i wymuszenia perswazją lub siłą różnych żądań mniej lub bardziej realnych, za to chwytnych propagandowo.

Próby tolerowania skrajnych zachowań przez władze i szukania kompromisu lub porozumienia z ekstremistami różnych nurtów religijnych czy politycznych nigdy nie przyniosły uspokojenia nastrojów społecznych. Nie przyczyniły się też do poprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego, a co najwyżej powstrzymały na krótką chwilę

wybuch konfliktów społecznych. Metodą na ich uspokojenie nie są również obietnice i kolejne ustępstwa wobec środowisk ekstremistycznych, ponieważ prowadzą do kolejnych żądań, często trudnych do spełnienia. Ma to miejsce zwłaszcza w przypadku rządów populistów i antysystemowców, dla których problem imigrantów stał się głównym – o ile nie jedynym – tematem wykorzystywanym do budowania własnej pozycji. W przypadku, gdy zwiększa się liczba przedwyborczych obietnic, wzrastają również żądania elektoratu, których spełnienie – wcześniej czy później – nie jest możliwe. Ponadto dochodzą do głosu ugrupowania znajdujące się po najbardziej skrajnych stronach sceny politycznej. Przeciwdziałanie podobnym sytuacjom jest możliwe, gdy rządy realizują racjonalną i pragmatyczną politykę oraz stosują zasadę „zero tolerancji” wobec wszelkich przejawów ekstremizmu, bez względu na konotacje religijne i ideowe. Postawy ekstremalne, uzewnętrzniające się w przemoc, wymagają nadzwyczajnych środków ich zwalczania. W przeciwnym wypadku grożą chaosem politycznym i gospodarczym oraz spadkiem zaufania do państwa, prowadzącym do społecznego niezadowolenia, które tylko krok dzieli do wybuchu buntu o różnym poziomie intensywności i braku politycznych konotacji, za to zagrażającemu instytucjom państwa.

Wpływ organizacji i partii skrajnie prawicowych na środowiska społeczne i polityczne ma miejsce nawet wtedy, gdy nie biorą one udziału w rządzeniu i są izolowane, kanalizują bowiem niezadowolenie społeczne z polityków i sprawowanej przez nich władzy. Podczas politycznej walki o elektorat, która zaostrza się w okresie kampanii wyborczych, partie głównego nurtu radykalizują swoje poglądy i przejmują nośne, populistyczne hasła dotyczące spraw socjalnych, zaostrzenia prawa i przepisów migracyjnych. Walka o elektorat często zabija racjonalność i odwołuje się do najgorszych instynktów. Skutkiem tego jest brak jednolitej strategii postępowania z organizacjami ekstremistycznymi. Z jednej strony ich ignorowanie, tolerowanie czy nawet współpraca z nimi, a z drugiej próby delegalizacji i wyeliminowania, nie prowadzą do ich osłabienia, a wprost przeciwnie – mogą przysporzyć popularności i przyczynić się do wzrostu społecznego poparcia. Nie można również zapominać o przypadkach wchodzenia przedstawicieli ugrupowań radykalnych do koalicji rządowych, w których ujawnia się ich ograniczona wiedza i brak kompetencji, co z kolei prowadzi do osłabienia takiej koalicji, jej dyskredytacji, a nawet rozpadu.

Bibliografia

- Armstrong K., *W imię Boga. Fundamentalizm w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie*, Warszawa 2005, W.A.B.
- Baudrillard J., *L'esprit du terrorisme*, „Le Monde” z 3 listopada 2001 r.
- Bobako M., *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*, Kraków 2017, Universitas.

- Camus R., *Le Grand Remplacement*, Neuilly-sur-Seine 2011, David Reinharc.
- Czaja J., *Terroryzm polityczny we Włoszech*, w: *Terroryzm polityczny*, J. Muszyński (red.), Warszawa 1981, PWN.
- Durand S., *Islamofaszyzm, ideologiczny straszak ekipy Busha*, „Le Monde diplomatique”, polska edycja, www.monde-diplomatique.pl [dostęp: 20 V 2008].
- Fanon F., *Wyklęty lud ziemi*, Warszawa 1985, PIW.
- Girard R., *Islam, marksizm i apokalipsa*, www.wiadomosci.dziennik.pl [dostęp: 5 XI 2007].
- Gorliwość gorsza od dżihadyzmu, „Forum” 2016, nr 26, s. 12–18 (tłumaczenie z „Der Spiegel”).
- Griswold E., *Dziesiąty równoleżnik. Doniesienia z pogranicza chrześcijaństwa i islamu*, Warszawa 2013, Muza.
- Gstrein H., *Misyjne karawany kardynała*, Warszawa 1986, Verbinum.
- Gwozdowska A., *Czy Barcelona opuści Hiszpanię*, „Wprost”, 3 IX 2017 r., www.wprost.pl [dostęp: 4 IX 2017].
- Institut Montaigne, *La fabrique de l’islamisme*, www.institutmontaigne.org [dostęp: 22 IX 2018].
- Izak K., *Co po Islamskim Państwie Kalifatu? Stan obecny i kierunki rozwoju zagrożeń terrorystycznych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 19, s. 58–86.
- Izak K., *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2016, Dialog.
- Izak K., *Ograniczenia i problemy w zwalczaniu terroryzmu i przestępczości imigrantów w Europie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, nr 17, s. 104–137.
- Izak K., *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 5, s. 116–148.
- Jurczak J., *Akty ekstremizmu na polskich i europejskich stadionach piłkarskich*, w: *Współczesne ekstremizmy: geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), Olsztyn 2014, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, s. 51–59.
- Kepel G., Jardin A., *Terror we Francji. Geneza francuskiego dżihadu*, Warszawa 2017, Dialog.
- Legutko M., *Przemilczany problem*, „Gość Niedzielny”, www.gosc.pl [dostęp: 21 IX 2017].
- Malendowicz P., *Ruch anarchistyczny w Europie wobec przemian globalizacyjnych przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 2013, Difin.
- Malendowicz P., *Ultralewica a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Piła 2006, PWSZ.

- Mearsheimer J.J., Walt S.M., *Lobby izraelskie w USA*, Warszawa 2011, Fijorr Publishing.
- Moroska-Bonkiewicz A., *Organizacje skrajne we współczesnej Europie, ogólna charakterystyka*, Warszawa 2013, s. 16, <http://www.otwarta.org/wp-content/uploads/2013/05/Moroska-Organizacje-skrajne-w-Europie.pdf> [dostęp: 26 III 2019].
- Mucha A., *Zamach w Christchurch: Paliwo ideologiczne terroryzmu*, „Stop Nacjonalizmowi”, <https://stopnacjonalizmowi.wordpress.com> [dostęp: 26 III 2019].
- Murray D., *Przedziwna śmierć Europy. Imigracja. Tożsamość. Islam*, Poznań 2017, Zysk i S-ka.
- Nowakowska-Krystman A., i in., *Terroryzm w ujęciu analiz strategicznych*, Warszawa 2015, Difin.
- Okraszewski M., *Brunatni hipsterzy*, „Polityka” 2017, nr 29, s. 51–53.
- Pędziwiatr K., *Od islamu imigrantów do islamu obywateli: muzułmanie w krajach Europy Zachodniej*, Kraków 2005, Nomos.
- Pytko K., *Czerwono-czarni*, „Focus Historia” 2017, nr 2, s. 36–41.
- Rodinson M., *Marxisme et monde musulman*, Paris 1972, Le Seuil.
- Rubin B., Schwanitz W.G., *Hitlerowcy, islamiści i narodziny nowożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2014, Vis-à-vis Etiuda.
- Shwartz S., *What is islamofascism?*, „The Weekly Standard”, 16 VIII 2016 r. www.weeklystandard.com [dostęp: 17 VIII 2016].
- Siadkowski A.K., *Islam. Anatomia strachu*, Warszawa 2018, Difin.
- Stefanicki R., *Biali poganie jak dżihadyści*, „Gazeta Wyborcza” z 18 marca 2019 r.
- Stempień M.S., *Państwo Islamskie. Nowe oblicze terroryzmu?*, Warszawa–Siedlce 2018, Rytm, UPH.
- Stępień S., *Koncepcje polityczne ekstremizmu prawicowego w III Rzeczypospolitej*, w: *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, Olszewski E. (red.), Lublin 2004, UMCS.
- Tibi B., *Fundamentalizm religijny*, Warszawa 1997, PIW.
- Tokarczyk R., *Teoretyczna a praktyczna istota współczesnego ekstremizmu politycznego*, w: *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, Olszewski E. (red.), Lublin 2004, UMCS.
- Tomasiewicz J., *Nowa populistyczna prawica jako źródło zagrożenia terrorystycznego w Europie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9, s. 30–51.

Weisman J., *American Jews and Israeli Jews Are Headed for a Messy Breakup*, „The New York Times”, www.nytimes.com [dostęp: 4 I 2019].

Wejkszner A., *Samotne wilki kalifatu. Państwo Islamskie i indywidualny terroryzm dżihadystyczny w Europie Zachodniej*, Warszawa 2018, Difin.

Wielński B.T., *Brunatni przeciwko islamistom. Jak Niemcy walczą przeciwko islamistom?*, „Gazeta Wyborcza” z 22 listopada 2014 r.

Współczesne ekstremizmy: geneza, przejawy, przeciwdziałanie, W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), Olsztyn 2014, UWM.

Zduński K., *III Rzesza a świat islamu*, Łódź 2009, Ibidem.

Zimny M., *Terroryzm samobójczy. Fakty. Geneza. Analiza*, Warszawa 2017, Difin.

Abstrakt

Zwiększa się zjawisko radykalizacji przekonań i zachowań różnych grup społecznych, co przyczynia się do wzrostu antagonizmów. Rzekomy lub uzasadniony strach i niechęć do obcych religijnie i kulturowo imigrantów wykorzystują ugrupowania populistyczne i skrajnie prawicowe, które zyskują coraz większe poparcie elektoratu. Krótkowzroczna polityka władz w wielu krajach UE, stawiająca przywileje imigrantów ponad prawa i bezpieczeństwo własnych obywateli, prowadzi do braku zaufania do państwa i szukania pomocy w środowiskach znajdujących się często na marginesie sceny politycznej, ale za to aktywnych społecznie, choć niekiedy wyłącznie na potrzeby propagandowe i z czystego koniunkturalizmu. Trudno nie przyznać racji niektórym środowiskom antyimigranckim, które wytykały władzom własnych krajów i Brukseli, że w wydawanych przez nich decyzjach brakuje poszanowania dla bezpieczeństwa własnych obywateli. Podważały one również politykę gloryfikującą wielokulturowość, która – jeśli chodzi o wyznawców islamu – już dawno poniosła klęskę. W odpowiedzi organizacje antyimigranckie i antymuzułmańskie spotykają się z oskarżeniami o rasizm, islamofobię, nacjonalizm i faszyzm, z którymi niekiedy niewiele mają wspólnego. W dialogu elit politycznych ze skrajną prawicą te pierwsze pomijają europejskie, chrześcijańskie dziedzictwo, tożsamość, kulturę i powoli odradzające się tendencje narodowe jako odpowiedź na „inwazję obcych”. Adwersarze z kolei oskarżają elity o arogancję, cynizm, obłudę, lenistwo umysłowe, krótkowzroczność oraz dbanie o własne interesy kosztem swojego narodu. Często są to słuszne uwagi, ponieważ uległość wielu polityków wobec islamu i nadmiar przywilejów dla wyznawców tej religii, łącznie z pobłażliwym traktowaniem przestępców wywodzących się z tego środowiska, musi prowadzić do sprzeciwu, a w końcu – do buntu, który rodzi przemoc.

Zachodnia liberalna demokracja kierująca się prawami człowieka, wolnością słowa i wyznania coraz bardziej zatracza zdolność do ideologicznej konfrontacji nie tylko

z obcymi religijnie i kulturowo mniejszościami, lecz także z własnymi obywatelami przyjmującymi coraz bardziej skrajne postawy. Obserwuje się ostrą konfrontację idei prezentowanych przez obie strony ekstremy politycznej, zarówno w cyberprzestrzeni, jak i na ulicach wielu miast, a po środku, między nimi, znajdują się nielegalni imigranci i radykalny islam. W dobie powszechnego i błyskawicznie rozwijającego się dostępu do źródeł komunikacji elektronicznej i mediów społecznościowych ten konflikt etniczno-religijno-kulturowo-narodowościowy musi narastać i coraz łatwiej będzie mu przekroczyć granice przemocy fizycznej. Z pewnością jest ona powstrzymana przez dobrą koniunkturę gospodarczą Europy, ale nie wiadomo, jak długo ona potrwa. Próby tolerowania przez władze takiej sytuacji i szukania kompromisu lub porozumienia z ekstremistami różnych nurtów religijnych czy politycznych nigdy nie przyniosły uspokojenia nastrojów społecznych. Nie przyczyniły się też do poprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego, a co najwyżej na krótki czas powstrzymały wybuch konfliktów społecznych. Metodą na ich uspokojenie nie są również obietnice i kolejne ustępstwa wobec środowisk ekstremistycznych, ponieważ prowadzą one do kolejnych żądań, często trudnych do spełnienia.

Słowa kluczowe: ekstremizm, ewangelikalizm, faszyzm, islam, islamizm, islamo-faszyzm, nazizm, neofaszyzm, neonazizm, radykalizm, protestantyzm.

Abstract

The phenomenon of radicalization of beliefs and behaviors of various social groups is expanding, which contributes to the growth of antagonisms. Alleged or justified fear and reluctance to foreign religiously and culturally immigrants use populist and extreme right groups, which gain ever greater support of the electorate. Short-sighted policy of the authorities in many EU countries, which places immigrants' privileges over the rights and security of their own citizens, leads to a lack of trust in the state and seeking help in environments often on the margins of the political scene, but socially active, though sometimes only for propaganda purposes and pure opportunism. It is hard not to admit to some anti-immigrant communities that have pointed out to their own authorities and Brussels that in the decisions issued by them there is a lack of respect for the security of their own citizens. They also undermined the policy of glorifying multiculturalism, which – when it comes to Islam's followers – had long ago failed. In response, anti-immigrant and anti-Muslim organizations face accusations of racism, islamophobia, nationalism and fascism, with whom they have little in common. In the dialogue between the political elite and the extreme right, the former omit European Christian heritage, identity, culture and slowly reviving national tendencies as a response to the "foreign invasion." Adversaries, in turn, accuse the elite of arrogance, cynicism, hypocrisy, mental laziness, short-sightedness and caring for their own interests at the expense of their nation. Often these are

justifications, because the submission of many politicians to Islam and the excess of privileges for believers of this religion, including the lenient treatment of criminals originating from this environment, must lead to opposition, and finally to rebellion, which gives rise to violence.

Western liberal democracy, guided by human rights, freedom of speech and religion, loses its ability to ideological confrontation not only with religious and culturally minority aliens, but also with its own citizens taking more and more extreme attitudes. There is a sharp confrontation of the ideas presented by both sides of political extremism both in cyberspace and on the streets of many cities, and in the middle, between them, there are illegal immigrants and radical Islam. In the era of widespread and fast-growing access to electronic communication sources and social media, this ethno-religious-cultural-national conflict must grow and it will be easier to cross the limits of physical violence. It is certainly held back by the good economic situation in Europe, but it is not known how long it will last. Attempts to tolerate such a situation by the authorities and to seek a compromise or agreement with extremists of various religious or political trends have never brought a calming down of social attitudes. They also did not contribute to the improvement of public safety and order, and at most prevented the outbreak of social conflicts for a short time. Their method of calming them is also not promises and further concessions to extremist circles, because they lead to further demands, often difficult to meet.

Keywords: evangelicalism, extremism, fascism, Islam, Islamism, islamofascism, Nazism, neo-fascism, neo-Nazism, Protestantism, radicalism.

Piotr Kosmaty

Penalizacja procesu przygotowawczego do popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym

Jednym z największych zagrożeń współczesnego świata jest niewątpliwie terroryzm. Zwalczanie tego zjawiska wymaga ścisłej współpracy różnych instytucji. W międzynarodowych aktach prawnych wskazuje się, że niezbędne jest podjęcie skutecznych kroków w celu zapobiegania terroryzmowi. W polskiej przestrzeni prawnej, w *Kodeksie karnym*¹, wprowadzono art. 255a, który penalizuje czyn polegający na rozpowszechnianiu lub publicznym prezentowaniu treści mogących ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym w zamiarze, aby takie przestępstwo zostało popełnione. W jaki sposób jednak należy odczytywać znamię (...) *mogące ułatwić popełnienie przestępstwa* (§ 2)? Czy zbyt zawężająca wykładnia przepisu nie utrudni walki z terroryzmem, a z kolei rozszerzająca nie będzie zbyt dużą ingerencją w prawa podstawowe? Należy zauważyć, że aby przypisać odpowiedzialność karną, konieczne staje się wykazanie powiązania między rozpowszechnianymi lub publicznie prezentowanymi treściami a możliwością ułatwienia popełnienia przestępstwa. Jak więc kształtują się treści prawnokarnie wartościowane mocą art. 255a kk? Warto zanalizować genezę zarówno przywołanego przepisu, jak i znaczeń poszczególnych jego znamion przyjmowanych w doktrynie i orzecznictwie, a także zastanowić się, co oznacza termin bezpieczeństwo narodowe i jak jest ono rozumiane w krajowych aktach prawnych.

1. Geneza przepisu art. 255a kk

Wyrokiem Sądu Rejonowego w Myszkowie z 20 grudnia 2017 r. oskarżonego uznano za winnego rozpowszechniania za pomocą sieci Internet treści, które mogły ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym, dotyczących przeprowadzenia zamachu terrorystycznego na terenie RP, tj. czynu wypełniającego znamiona art. 255a kk². Genezy pojawienia się tego przepisu w ustawie karnej należy upatrywać w aktach prawa międzynarodowego.

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j.: DzU z 2018 r. poz. 1600, ze zm.) – przyp. red.

² Wyrok Sądu Rejonowego w Myszkowie z 20 X 2017 r., sygn. akt II K796/17, LEX nr 2504888.

Z preambuły *Konwencji Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi*³ wynika, że państwa członkowskie oraz inni sygnatariusze tego aktu prawa międzynarodowego, sporządzonego 16 maja 2005 r. w Warszawie, zobowiązują się do podjęcia skutecznych kroków w celu zapobiegania terroryzmowi oraz przeciwstawiania się zwłaszcza publicznemu nawoływaniu do popełniania przestępstw o charakterze terrorystycznym, rekrutacji oraz szkoleń na rzecz terroryzmu. Jednocześnie sygnatariusze tego aktu uznają, że podpisana przez nich konwencja nie ma na celu wywierania wpływu na przyjęte zasady odnoszące się do wolności słowa i zrzeszania się. Powyższe konstatacje są próbą znalezienia równowagi między dwiema istotnymi wartościami, jakimi są z jednej strony bezpieczeństwo osób cierpiących z powodu terroryzmu, z drugiej zaś – wolność wypowiedzi i zgromadzeń będących istotą państwa prawa. W omawianym akcie, który jest niewątpliwie rezultatem wojny z terroryzmem⁴, znajdują się artykuły przewidujące kryminalizację zachowań noszących znamiona przygotowania do popełniania przestępstw o charakterze terrorystycznym, tj. art. 5 – publiczne nawoływanie do popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym, art. 6 – rekrutacja na rzecz terroryzmu oraz art. 7 – szkolenie na rzecz terroryzmu. W podobnym duchu wypowiedziała się Rada Unii Europejskiej, która na mocy tytułu VI traktatu UE przyjęła *Decyzję ramową Rady 2008/919/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. zmieniającą decyzję ramową 2002/475/WSiSW w sprawie zwalczania terroryzmu*⁵. Ten dokument zmienił treść art. 3 i poszerzył katalog przestępstw związanych z działalnością terrorystyczną. Konieczność implementacji decyzji ramowej stała się podstawą pojawienia się w polskim systemie prawnym art. 255a kk⁶. Do momentu wprowadzenia tej normy prawnej poza reakcją karną pozostawały zachowania polegające np. na udostępnianiu za pomocą stron internetowych sposobu popełniania aktów terrorystycznych. Ten problem rozwiązano, kryminalizując rozpowszechnianie lub publiczne prezentowanie informacji w zamiarze, aby zostało popełnione przestępstwo o charakterze terrorystycznym. Obecna treść przepisu art. 255a kk została ukształtowana przez ustawę o działaniach antyterrorystycznych⁷. Uzasadniając nowelizację przepisu, ustawodawca słusznie podkreślił, że:

(...) proces przygotowawczy do popełnienia przestępstw o charakterze terrorystycznym, w tym tworzenie zaplecza logistycznego, jest długotrwały i ma kluczo-

³ DzU z 2008 r. nr 161 poz. 998.

⁴ Wojna z terroryzmem (ang. *War on Terror*) – termin wprowadzony do polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych przez rząd George’a W. Busha po zamachach na World Trade Center i Pentagon z 11 IX 2001 r.

⁵ Dz Urz UE L 330 z 9 XII 2008 r., s. 21.

⁶ Art. 255a kk dodany przez art. 1 pkt 2 *Ustawy z dnia 29 lipca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary* (DzU z 2011 r. nr 191 poz. 1135). Ustawa weszła w życie 14 XI 2011 r.

⁷ *Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych* (t.j.: DzU z 2019 r. poz. 796, ze zm.). Zmiana weszła w życie 2 VII 2016 r.

we znaczenie dla powodzenia planowanego ataku. Dlatego też umożliwienie podania sankcji czynów osób podejmujących działania logistyczne i organizacyjne pozwoli z większą skutecznością rozbijać organizacje terrorystyczne i przeciwdziałać zagrożeniom o charakterze terrorystycznym⁸.

Analizowana norma prawna zakodowana w przepisie art. 255a kk przybrała ostatecznie następującą postać:

§ 1. Kto rozpowszechnia lub publicznie prezentuje treści mogące ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym w zamiarze, aby przestępstwo takie zostało popełnione, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym uczestniczy w szkoleniu mogącym umożliwić popełnienie takiego przestępstwa.

Już wstępna lektura opisanych znamion pokazuje, że przestępstwo wymienione w § 1 w pewnym zakresie może nawiązywać do postaci zjawiskowej przestępstwa, którą jest podżeganie. O ile jednak w przypadku podżegania sprawca, chcąc, aby jakaś osoba popełniła czyn zabroniony, nakłania ją do tego, o tyle w tym przypadku sprawca przez rozpowszechnianie lub publiczne prezentowanie określonych treści chce, aby zostało popełnione przestępstwo o charakterze terrorystycznym. W przypadku podżegania mamy do czynienia z nakłanianiem konkretnej osoby, natomiast w przypadku rozpowszechniania lub publicznego prezentowania określonych treści jest to rodzaj zachęcania do popełnienia przestępstwa nieokreślonych indywidualnie osób⁹.

2. Analiza znamion przestępstwa stypizowanego w art. 255a kk

Obecnie jednym z największych zagrożeń cywilizacyjnych, o czym była mowa wyżej, pozostaje terroryzm, który tym samym staje się ogromnym wyzwaniem współczesnych cywilizacji. Terroryzm to pojęcie złożone, przez które rozumie się zaplanowaną i bezwzględną formę przemocy, najczęściej mającą na celu wymuszenie określonych zachowań. Jak się powszechnie podkreśla, nie jest to zjawisko nowe, ale niezwykle zmienne, dynamiczne, dostosowujące się do nowych warunków, wielopłaszczyznowe. Jest ono obecne niemal we wszystkich krajach na całym świecie. Pomimo podwyższonego poziomu ogólnoświatowego zagrożenia zamachami terrorystycznymi, w Polsce tego typu zagrożenie utrzymuje się na stosunkowo niskim poziomie.

⁸ Uzasadnienie projektu ustawy (VIII kadencja, druk sejmowy nr 516).

⁹ *Kodeks karny. Część szczególna, Tom II, cz. 2: Komentarz do art. 212–277d*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2017, s. 514.

Nasz kraj bowiem pozostaje w kręgu państw niebędących strategicznymi celami ewentualnych ataków.

Skuteczne przeciwstawianie się zagrożeniom terrorystycznym to obecnie jedno z największych wyzwań ogólnoswiatowych, wymagające ścisłej współpracy z różnymi instytucjami funkcjonującymi na poziomie krajowym i międzynarodowym. Nie sposób nie wspomnieć o 11 września 2001 r., tj. dniu, w którym doszło do największego w historii zamachu terrorystycznego na World Trade Center. To tragiczne wydarzenie uzmysłowiło wszystkim, jak ogromnym problemem jest walka z terroryzmem i jakie sprawia trudności. Skuteczne zwalczanie zjawiska, o którym mowa, wymaga właściwego zaprojektowania ram prawnych. W 2005 r. Rada Europejska przyjęła *Strategię Unii Europejskiej w dziedzinie walki z terroryzmem*¹⁰, która jest oparta na czterech założeniach: zapobieganiu, chronieniu, ściganiu oraz reagowaniu. W wielu aktach unijnych, a także w aktach przyjmowanych przez organizacje światowe, podejmuje się problematykę walki z terroryzmem. Ten problem wielokrotnie był rozważany w orzecznictwie strasburskim i luksemburskim. Z uwagi na rozmiary niniejszego opracowania trudno w tym miejscu zanalizować kierunek tych judykatów. Warto jednak zwrócić uwagę na stanowisko zawarte w jednym z ostatnich wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w sprawie M v. Holandia:

Trybunał toleruje pewne ograniczenia nakładane na kontakty obrońcy z klientem w sprawach dotyczących terroryzmu i przestępczości zorganizowanej. Niemniej jednak, poufność korespondencji pomiędzy więźniami a ich obrońcami stanowi podstawowe prawo osoby i bezpośrednio wpływa na prawo do obrony. (...) Podstawowa zasada poszanowania poufności komunikacji pomiędzy obrońcą a klientem może zostać uchylona jedynie w wyjątkowych przypadkach oraz z zastrzeżeniem odpowiednich i wystarczających gwarancji przeciwko nadużyciom¹¹.

W ugruntowanej linii orzecniczej ETPC wskazuje się, że nawet w najtrudniejszych uwarunkowaniach, takich jak walka z terroryzmem i zorganizowaną przestępczością, konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹² zakazuje w sposób absolutny tortur, nieludzkiego bądź poniżającego traktowania lub karania (art. 3)¹³.

¹⁰ *Strategia Unii Europejskiej w dziedzinie walki z terroryzmem*, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=PL&f=ST%2014469%202005%20REV%204>.

¹¹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) z 25 VII 2017 r. w sprawie M v. Holandia, skarga nr 2156/10, LEX 2326512.

¹² *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2* (DzU z 1993 r. nr 61 poz. 284) – przyp. red.

¹³ Wyrok ETPC z 27 VIII 1992 r. w sprawie Tomasi v. Francja, skarga nr 12850/87, LEX nr 81273; wyrok ETPC z 21 XII 2000 r. w sprawie Egmez v. Cypr, skarga nr 30873/96, LEX nr 76551; wyrok ETPC z 7 IV 2015 r. w sprawie Cestaro v. Włochy, skarga nr 6884/11, LEX nr 1661340.

W polskiej przestrzeni prawnej przestępstwo o charakterze terrorystycznym znalazło swoją normatywną definicję w art. 115 § 20 kk, zgodnie z którą takim przestępstwem jest:

(...) czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej pięć lat, popełniony w celu:

- 1) poważnego zastraszenia wielu osób,
- 2) zmuszenia organu władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej lub innego państwa albo organu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności,
- 3) wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub organizacji międzynarodowej, a także groźba popełnienia takiego czynu.

Opisując znamiona określające czynność sprawczą, należy wskazać, że przestępstwo w § 1 ma charakter wieloodmianowy, gdyż odnosi się do rozpowszechniania lub publicznego prezentowania treści, które mogą ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Te określenia są tak samo odczytywane na gruncie art. 202 kk (publiczne prezentowanie treści pornograficznych). Treści można rozpowszechniać lub je publicznie prezentować zarówno słownie, jak i na piśmie. Rozpowszechnianie to czynienie treści powszechnie znanymi, dostępnymi. W celu rozpowszechniania można wykorzystać prasę, radio, telewizję, film, telefony komórkowe, Internet, a także techniki prostsze, np. bilbordy, ulotki, ogłoszenia czy tradycyjne listy. Wskazana czynność sprawcza nie wymaga w chwili popełnienia czynu obecności odbiorców, do których treści są kierowane, mogą one trafić zarówno do milionów, jak i zaledwie do kilku osób. Karalne rozpowszechnianie to np. informowanie znajomych o treściach mogących ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Jak dowodzi Zbigniew Ćwiąkałski publiczne prezentowanie polega na przedstawianiu określonych treści zgromadzonym odbiorcom, choć nie muszą oni być obecni w tym samym miejscu co sprawca czynu (np. połączenie wideo). W ten sposób sprawca prezentuje akceptowane przez siebie treści m.in. osobom zgromadzonym na wykładzie, wiecu, podczas konferencji, posiedzeń, zjazdów, ale też w środkach masowego przekazu¹⁴. Warunkiem karalności jest zatem publiczny charakter zachowania sprawcy prezentowany wobec bliżej nieokreślonej liczby osób. Taki charakter zawsze będzie miało opublikowanie określonych treści przy wykorzystaniu środków masowego przekazu. Jak twierdzi Radosław Baszuk:

(...) z sytuacją zachowania publicznego mamy do czynienia wówczas, gdy może ono być odebrane przez bliżej nieokreśloną liczbę osób. Chodzi zatem o wypadek, w którym takie elementy, jak miejsce, okoliczności i sposób działania sprawcy, stwarzają sytuację, w której jego zachowanie się ze względu na warunki

¹⁴ *Kodeks karny. Część szczególna...*, s. 515.

miejsca i sposób zachowania jest lub może być dostrzegalne dla nieokreślonej liczby osób¹⁵.

W judykaturze i doktrynie przedmiotu podkreśla się, że termin publicznie nie jest synonimem terminu miejsce publiczne. Aktualne jest stanowisko wyrażone przez Sąd Najwyższy w wyroku z 16 listopada 1972 r.¹⁶, zawierające stwierdzenie, że:

(...) zachowanie nie może być ocenione jako publiczne tylko z tego względu, że miało ono miejsce w miejscu publicznym; publiczność działania nie jest tożsama z działaniem w miejscu publicznym.

Analizując znamię „publicznej prezentacji”, należy zwrócić uwagę na orzeczenie z 17 kwietnia 2018 r.¹⁷, w którym Sąd Najwyższy uznał, że Internet jest miejscem publicznym w rozumieniu *Kodeksu wykroczeń*¹⁸. Tym samym wskazał, że w dotychczasowym orzecznictwie przeważało błędne rozumienie terminu „miejsce publiczne” jako miejsca dostępnego dla nieograniczonej liczby osób, Internet zaś nie mieścił się w kategoriach „miejsca”. W opinii SN bowiem Internet powinien być rozumiany jako ogólnosiwiatowa sieć, system, gdyż w przypadku umieszczenia określonych treści na stronie internetowej, osoba działająca w Internecie przekazuje takie informacje do nieokreślonego kręgu podmiotów. Treści publikowane w Internecie, choć fizycznie rzeczywiście znajdują się na dyskach twardych, to jednak tworzą „pewną przestrzeń”. Internet jest tak rozpowszechnionym medium, że nie ma chyba przesady w stwierdzeniu, że jest obecnie przestrzenią publiczną, być może jedną z najważniejszych lub najczęściej odwiedzanych przez znaczną część społeczeństwa. Jest on płaszczyzną spotkań międzyludzkich, to tutaj następuje wymiana zdań, toczą się debaty i dyskusje. Niejednokrotnie portale internetowe to pierwsze i najbardziej ogólnodostępne forum ogłoszeń i bieżących informacji. Oczywiście, nie zawsze można mówić o powszechnej dostępności strony internetowej. Z taką sytuacją mamy do czynienia wówczas, gdy dostęp do niektórych treści wymaga uprzedniego zalogowania. Takie dane z kolei nie są dostępne dla nieograniczonej liczby osób. Podobnie rzecz się ma chociażby z zamkniętymi kontami na portalach społecznościowych. Często wskazuje się, że to anonimowość i związany z nią brak poczucia odpowiedzialności za to, co się pisze, sprawiają, że w Internecie można bezkarnie publikować wszystko. Jest to jednak błędne przekonanie.

W praktyce stosowania art. 255a kk niewątpliwie wielu problemów interpretacyjnych dostarczy znamię, które przesądza o tym, że rozpowszechniane lub publicznie prezentowane treści mogą ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze

¹⁵ P. Słowik, *Hajlowanie nie zawsze będzie karane*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 27 listopada 2018 r.

¹⁶ Wyrok Sądu Najwyższego (SN) z 16 XI 1972 r., sygn. akt I KR 274/72, LEX nr 21530.

¹⁷ Postanowienie SN z 17 IV 2018 r., sygn. akt IV KK 296/17, LEX nr 2481975.

¹⁸ *Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń* (t.j.: DzU z 2019 r. poz. 821, ze zm.) – dop. red.

terrorystycznym. Ostrożność interpretacyjna¹⁹ zalecana w literaturze przedmiotu nasuwa pytanie o jej granice. Czy zbyt zwężająca wykładnia przepisu nie utrudni walki z terroryzmem, a z kolei rozszerzająca nie wtargnie zbyt głęboko w prawa podstawowe? Z całą pewnością propagowane treści muszą mieć taką wartość, że będą w stanie ułatwić innej osobie popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Nie jest to jednak równoznaczne z tym, że na podstawie owych treści każdy będzie mógł popełnić wskazane przestępstwo, gdyż odczytanie informacji przekazywanych przez sprawcę w wielu przypadkach wymaga specjalistycznej wiedzy (np. bardzo dobrej znajomości chemii lub fizyki). Dokonując oceny stanu faktycznego przez pryzmat analizowanej normy, nieodzowne jest wykazanie powiązania między rozpowszechnianymi lub publicznie prezentowanymi treściami a prawdopodobieństwem ułatwienia popełnienia przestępstwa. Wachlarz możliwych do wyobrażenia treści prawnokarne wartościowanych mocą art. 255a kk jest w zasadzie nieograniczony. Mogą to być na przykład informacje, które ułatwią przeprowadzenie ataku bioterrorystycznego²⁰, z całą pewnością jednak będą to wszystkie informacje o charakterze instruktażowym, np. dotyczące wytworzenia we własnym zakresie materiałów wybuchowych. Bardzo duże niebezpieczeństwo powstaje, gdy w rękach terrorystów znajduje się tzw. brudna bomba²¹, gdyż siła jej rażenia jest ogromna. Należy pamiętać, że w działalności terrorystycznej skrupulatnie są wykorzystywane wszelkie informacje związane z możliwością zastosowania w walce najnowszych osiągnięć techniki. Dlatego też art. 255a kk będzie penalizował przekazywanie treści dotyczących: sposobów i zasad użycia dronów w atakach, umiejętności posługiwania się steganografią²² i dokonywania aktów terrorku przy zastosowaniu zdobyczych techniki informacyjnej (cyberterrorizm). Typowymi celami są systemy kontroli lotów, infrastruktura transportowa, elektrownie, umieszczanie urządzeń podsłuchowych w miejscach będących w zainteresowaniu terrorystów, np. w celu przyszłego ataku, stosowanie włamań do systemów informatycznych (*hacking*) służące pozyskaniu potrzebnych informacji. Możliwe jest także rozpowszechnianie i prezentowanie publiczne treści mogących ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym, m.in. na temat tworzenia sieci terrorystycznych,

¹⁹ *Kodeks karny. Część szczególna...*, s. 516.

²⁰ Jako przykład można przypomnieć atak japońskiej sekty Aum Shinrikyo w 1995 r., która próbowała rozpylić toksynę botulinową w tokijskim metrze. Była to ich dziewiąta – na szczęście nieudana – próba ataku bioterrorystycznego. W tym samym roku ta sama sekta przeprowadziła ataki w metrze z użyciem sarinu, neurotoksycznego gazu. Zginęło wówczas 19 osób, a kilka tysięcy wymagało pomocy medycznej.

²¹ Jest to bomba, której wybuch jest wykorzystywany do rozprzestrzeniania materiału radioaktywnego. Wynikiem jest promieniotwórcze skażenie terenu na możliwie dużym obszarze. Do jej produkcji są stosowane łatwo dostępne radioaktywne izotopy promieniotwórcze.

²² Komunikowanie się w taki sposób, aby obecność komunikatu nie mogła zostać wykryta. W odróżnieniu od kryptografii (gdzie obecność komunikatu nie jest negowana) steganografia próbuje ukryć prowadzenie komunikacji. Na temat wykorzystania aplikacji steganograficznych zob. M. Walenczykowska, *Analiza działania wybranych aplikacji steganograficznych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7, s. 101–116 (przyp. red.).

w tym struktur dowodzenia, „bezpiecznych lokali”, ukrytych magazynów broni, przeprowadzania ataków na sieci energetyczne, wodociągowe i gazociągowe, środków transportu publicznego, uprowadzeń samolotów, sposobów i technik zbierania danych o przeciwniku, prowadzenia działań kontrwywiadowczych, w tym obserwacji, zamachów z użyciem broni palnej, kidnapingu. Ważne mogą być także takie informacje, które ułatwią wszczynanie buntów w więzieniach bądź mylenie sił policyjnych (część terrorystów ściąga na siebie uwagę, podczas gdy inni uciekają).

Znamieniem strony przedmiotowej czynu zabronionego opisanego w § 2 art. 255a kk jest „uczestniczenie w szkoleniu”. Do kryminalizacji takiego zachowania dojdzie tylko wtedy, gdy zostanie ono podjęte w celu popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Trudno podzielić pogląd Z. Cwiąkalskiego, że skoro przepis nie wspomina o „szkoleniu się”, lecz o „uczestniczeniu w szkoleniu”, to należy założyć, że jest to szkolenie zorganizowane przez jakiś podmiot zewnętrzny²³. Można bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której członek organizacji terrorystycznej mający specjalistyczną wiedzę szkoli innych członków tej organizacji m.in. z podkładania ładunków wybuchowych. W doktrynie dominuje pogląd, że należy penalizować uczestnictwo tylko w szkoleniu, które jest specjalnie przeznaczone dla osób angażujących się w działalność terrorystyczną. Nie będą zatem wchodziły w grę ogólnodostępne szkolenia, jak np. kurs prawa jazdy lub obsługi komputera, mimo że mogą one przez możliwość przyswojenia przez słuchacza określonej wiedzy czy umiejętności służyć popełnieniu przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Chodzi zatem o szkolenia w zakresie np. konstruowania środków wybuchowych czy opanowywania budynków publicznych i samolotów²⁴. Takie odczytywanie tej normy prawnej jest właściwe w świetle wykładni teleologicznej, co niekoniecznie ma miejsce przy wykładni językowej. W przepisie bowiem jest mowa o szkoleniach „mogących umożliwić” popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Przyjmując taką konstrukcję analizowanej normy, można mnożyć przykłady szkoleń, w trakcie których jego uczestnicy zdobywają wiedzę, podnoszą kwalifikacje lub doskonałą umiejętność, wykorzystane następnie podczas ataków terrorystycznych. Wykładnia gramatyczna pozwoli objąć kryminalizacją terrorystę uczestniczącego w kursie uprawniającym do prowadzenia ciężarówek tylko po to, aby następnie mógł wjechać w tłum ludzi w celu zabicia jak największej liczby osób. Podobnie będzie można poddać prawnokarnemu wartościowaniu zachowanie sprawcy, który na podstawie rozkazu kierownictwa organizacji terrorystycznej będzie uczestniczył w zajęciach z biologii, aby w przyszłości móc skutecznie unieszkodliwiać przeciwnika, wysyłając do niego tzw. listy wąglikowe (zawierające zarazki wąglika).

Niewątpliwie rację ma Marek Mozgawa, że przy takiej, jak określa – szerokiej, wykładni przepisu może dojść do intensyfikacji zainteresowania określonych służb studentami czy naukowcami z innych państw (szczególnie tych, o których się mówi,

²³ *Kodeks karny. Część szczególna...*, s. 516.

²⁴ *Kodeks karny. Komentarz*, V. Konarska-Wrzosek (red.), Warszawa 2016, LEX/el. 2016.

że sprzyjają terrorystom) w kontekście ewentualnej realizacji znamion przestępstwa z art. 255a § 2 kk²⁵. Jednocześnie podaje w wątpliwość prezentowany przez siebie kierunek interpretacyjny. Według autora artykułu w dobie coraz większego zagrożenia ze strony grup ekstremistycznych wykładnia gramatyczna art. 255a kk może się stać w pewnych sytuacjach skutecznym elementem walki z terroryzmem. M. Mozgawa słusznie proponuje, aby znamię „uczestniczy w szkoleniu” interpretować w taki sposób, żeby odpowiedzialność z wyżej wymienionego artykułu ponosiła także osoba, która takie szkolenie prowadzi, a nie tylko w nim uczestniczy. Wadliwe byłoby bowiem pozostawienie poza zakresem odpowiedzialności takiego sprawcy, którego zachowanie charakteryzuje się zwiększonym ładunkiem społecznej szkodliwości. Sprawca może uczestniczyć w szkoleniu: krajowym, zagranicznym, stacjonarnym, internetowym, teoretycznym i praktycznym. Analizowane przestępstwo ma charakter powszechny, co oznacza, że każda osoba może być jego sprawcą, a do jego realizacji nie jest wymagane wystąpienie skutku w postaci popełnienia lub nawet usiłowania popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Przestępstwo z § 1 może być popełnione tylko umyślnie (w zamiarze bezpośrednim lub ewentualnym), gdyż sprawca może rozpowszechniać lub publicznie prezentować wskazane powyżej materiały, nie będąc do końca przekonany, że mogą one rzeczywiście ułatwić popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym, choć godzi się z tym, że tak może być. Z kolei w § 2 po stronie sprawcy musi wystąpić szczególna postać zamiaru bezpośredniego (łac. *dolus coloratus*), ustawodawca bowiem posłużył się określeniem „w celu”.

3. Przedmiot ochrony – bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo narodowe. Bezpieczeństwo narodowe w aktach prawnych i orzecznictwie

Przedmiotem ochrony art. 255a kk jest przede wszystkim porządek publiczny, na co wskazuje chociażby systematyka kodeksowa, która umieściła go w rozdziale XXXII – *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu*. W doktrynie podkreśla się, że przedmiotem ochrony jest pośrednio również bezpieczeństwo publiczne (niekiedy wskazuje się na bezpieczeństwo powszechne). W ocenie autora niniejszego artykułu może tu również chodzić o spojrzenie przez pryzmat bezpieczeństwa narodowego²⁶.

²⁵ *Kodeks karny*, M. Mozgawa (red.), LEX/el. 2018 (komentarz aktualizowany).

²⁶ Autor zauważa, że zarówno w doktrynie, jak i w samych aktach prawnych są stosowane różne terminy dookreślające bezpieczeństwo (bezpieczeństwo państwa, publiczne, powszechne, narodowe). Temu też problemowi zostanie poświęcony dość duży fragment niniejszego artykułu. Samo zaś nawiązanie do bezpieczeństwa narodowego w kontekście art. 255a kk zostało oparte na uwzględnieniu celu wskazanego przepisu, którym niewątpliwie jest zapobieganie zamachom terrorystycznym. Jako punkt wyjścia autor przyjmuje definiowanie tego pojęcia w prawie i doktrynie unijnej jako „(...) przeciwstawienia się wszelkim zagrożeniom zewnętrznym oraz wewnętrznym”. Por. komentarz do art. 73 w: *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1, D. Miąsik, N. Półtorak, A. Wróbel (red.), Warszawa 2012 (tom 1: komentarze do art. 1–89).

Termin bezpieczeństwo narodowe można odnaleźć w wielu krajowych i międzynarodowych aktach prawnych, dużo trudniej jednak znaleźć odpowiedź na pytanie o jego definicję. Sprawy nie ułatwia również to, że ustawodawca oprócz wskazanego pojęcia posługuje się synonimicznymi określeniami: „bezpieczeństwo państwa” czy „bezpieczeństwo publiczne”. Czy jednak rzeczywiście są to pojęcia o zakresie tożsamym znaczeniowo? Warto zatem zatrzymać się przez dłuższą chwilę przy tej problematyce i spróbować znaleźć odpowiedź na pytanie, czym w istocie jest „bezpieczeństwo narodowe”.

Państwa, narody, a także jednostki od zarania dziejów są narażone na wiele niebezpieczeństw, o różnym znaczeniu, różnym charakterze i różnym nasileniu. Utrata warunków do niezakłóconego bytu może nastąpić nie tylko w sferze militarnej, lecz także ekonomicznej, społecznej oraz ekologicznej. Pojęcie wywodzi się od łacińskiego zwrotu *sine cura* rozumianego m.in. jako 'polityczna stabilność'²⁷. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji tego terminu, które rozwijały się przez wiele lat i uwzględniały coraz to nowe aspekty, w tym natury społecznej i politycznej. Zainteresowanie bezpieczeństwem niemal zawsze zwracało uwagę na zagrożenia, które również cechują się różnymi wymiarami i charakterem. Zagrożenie, jakim jest terroryzm, występuje nie tyle na poziomie regionalnym, ile międzynarodowym.

Według *Słownika języka polskiego* słowo bezpieczeństwo oznacza: stan niezagrożenia, spokoju, pewności²⁸. Na zasadzie prostego przeciwieństwa można przyjąć, że niebezpieczeństwo będzie oznaczało odejście od tak rozumianego spokojnego uwarunkowania na rzecz możliwości pojawienia się określonych, niekiedy nawet bliżej niezmiernych, strat. Słownikowe rozumienie terminu niebezpieczeństwo jest określane jako stan, sytuacja, położenie zagrażające komuś²⁹. Pod pojęciem bezpieczeństwo publiczne powszechnie rozumie się ogół warunków oraz instytucji chroniących życie, zdrowie i mienie obywateli, a także majątek ogólnonarodowy, ustrój i suwerenność państwa przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego³⁰.

W doktrynie wskazuje się, że termin „bezpieczeństwo” można analizować na trzech płaszczyznach: jednostkowej (opartej na zasadzie poczucia bezpieczeństwa każdego obywatela i ocenie jego zagrożenia), narodowej (na które składa się odczucie wszystkich obywateli) i międzynarodowej (odnoszącej się do pozycji kraju na arenie międzynarodowej)³¹. Truizmem wydaje się więc stwierdzenie, że systemowe zapewnienie bezpieczeństwa musi być związane z ustanowieniem wielu regulacji prawnych, które zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio znajdują odniesienie we wszystkich

²⁷ K. Olak, A. Olak, *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa narodowego*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne” 2016, nr 7, s. 468.

²⁸ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, M. Szymczak (red.), Warszawa 1978, s. 147.

²⁹ *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/niebezpiecze%C5%84stwo.html> [dostęp: 18 I 2019].

³⁰ *Leksykon policyjny*, W. Pływaczewski (red.), Szczytno 2001, s. 32.

³¹ A. Urban, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, Warszawa 2009, s. 15.

wymiarach funkcjonowania państwa, a jednocześnie pozwolą na zachowanie specyfiki wskazanych powyżej płaszczyzn.

Punktem wyjścia analizy tak zakreślonej tematyki trudno nie uczynić Konstytucji RP³². Ustrojodawca, określając rodzaje bezpieczeństwa, używa tutaj wielu terminów dookreślających, w tym: bezpieczeństwo obywateli (art. 5 Konstytucji RP), bezpieczeństwo ekologiczne (art. 74 ust. 1 Konstytucji RP), bezpieczeństwo państwa (art. 126 Konstytucji RP) oraz bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne (art. 135 i 146 Konstytucji RP). Niewątpliwie, podstawowe znaczenie ma art. 5, zgodnie z którym Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, gwarantuje wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Ustrojodawca w tym przepisie, mającym charakter programowy, wskazuje na podstawowe cele i kierunki funkcjonowania państwa. Jednym z nich jest zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom, przede wszystkim podejmowanie działań, które mają na celu przeciwdziałanie bezprawnym zagrożeniom i zamachom. Nie ulega wątpliwości, że konstytucyjne prawa i wartości mogą niekiedy pozostawać ze sobą w kolizji. Tę kolizję rozstrzyga art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, zgodnie z którym ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa i porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, bądź wolności i praw innych osób. Te ograniczenia nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Ingerencja władzy w sferę konstytucyjnych praw i wolności jednostki nie może zatem prowadzić do unicestwienia tych praw czy wartości, ale musi pozwalać na zachowanie ich istoty. Bezpieczeństwo nie jest bowiem traktowane jako wartość absolutna, mimo że pozostaje wartością nadrzędną. Niezbędne jest racjonalne wyważenie wartości pozostających ze sobą w kolizji. Przykładem ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności warunkowanego względami bezpieczeństwa są regulacje rozdziału XI Konstytucji RP, którego przepisy wskazują dopuszczalne granice takich ograniczeń w przypadku wprowadzenia stanów nadzwyczajnych. Słusznie się przy tym podkreśla w doktrynie, że punktem wyjścia w odniesieniu do klauzuli bezpieczeństwa państwa (jak również porządku publicznego) jest racja stanu, a nie rzeczywiste odczucia społeczeństwa na ten temat³³. Trybunał Konstytucyjny, analizując dopuszczalność ustanowienia ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności obywatela i powołując się na treść art. 31 ust. 3 Konstytucji, stwierdził m.in.:

³² *Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (DzU nr 78 poz. 438, ze zm.).

³³ *Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej. Komentarz do art. 31*, M. Haczkowska (red.), Warszawa 2014.

(...) przesłanka bezpieczeństwa państwa obejmuje zarówno konieczność ochrony przed zagrożeniami zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi, a także należy wskazać, że oznacza wolność od zagrożeń dla istnienia państwa demokratycznego³⁴.

Jednym z aktów prawnych, w których pojawia się termin „bezpieczeństwo narodowe” jest *Kodeks postępowania karnego*. Ustawą o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego*³⁵ wprowadzono do ustawy karnoprocesowej europejski nakaz dochodzeniowy (END). Jest to instrument prawny oparty na zasadzie wzajemności, zgodnie z którą każde państwo członkowskie UE jest zobowiązane do uznawania i wykonywania wniosków innych państw, jak gdyby ten wniosek pochodził od jego własnych organów. Europejski nakaz dochodzeniowy może zostać wydany, jeżeli zachodzi konieczność przeprowadzenia lub uzyskania dowodu, ten dowód zaś znajduje się lub może zostać przeprowadzony na terytorium innego państwa członkowskiego. Można go też wydać w celu zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem. Europejski nakaz dochodzeniowy może dotyczyć każdej czynności procesowej w ramach postępowania karnego, która jest prawnie dopuszczalna przez przepisy państwa wnioskującego. Przepisy wskazanej ustawy implementują do polskiego porządku prawnego regulacje zawarte w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/41/UE³⁶. Ta dyrektywa w art. 9 ust 4 określa, że organ państwa wykonującego END powinien udzielić organowi państwa wydającego pomocy w przeprowadzeniu określonych czynności dochodzeniowych pod warunkiem, że taka pomoc nie jest sprzeczna z podstawowymi zasadami prawa obowiązującymi w państwie wykonującym END ani nie narusza żywotnych interesów tego państwa w zakresie bezpieczeństwa narodowego. Ustawodawca krajowy w art. 589zj § 1 pkt 6 kpk wskazującym na obligatoryjne przesłanki odmowy wykonania END jako jedną z nich wymienia to, że: (...) *żądana czynność zagrażałaby bezpieczeństwu narodowemu*.

W *Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022*³⁷ przyjętej przez Radę Ministrów 9 kwietnia 2013 r. zawarto definicję bezpieczeństwa narodowego stwierdzając, że oznacza ono:

(...) zdolność państwa i jego społeczeństwa do zapewnienia warunków jego istnienia i rozwoju, integralności terytorialnej, niezależności politycznej, stabilności wewnętrznej oraz jakości życia. Zdolność ta jest kształtowana poprzez działania polegające na wykorzystaniu szans, podejmowaniu wyzwań, redukowaniu

³⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 VI 2005 r., sygn. akt P 25/02, LEX nr 155536.

³⁵ Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw* (DzU z 2018 r. poz. 201).

³⁶ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/41/UE z dnia 3 kwietnia 2014 r. w sprawie europejskiego nakazu dochodzeniowego w sprawach karnych* (Dz Urz UE L130 z 1 V 2014 r., s. 1).

³⁷ *Uchwała Nr 67 Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022”* (MP z 2013 r. poz. 377).

ryzyka oraz eliminowaniu zagrożeń zewnętrznych i wewnętrznych, co zapewnia trwanie, tożsamość, funkcjonowanie i swobody rozwojowe państwa i narodu (społeczeństwa).

Jak podkreślono w *Strategii...*, na bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI w. wpływa wiele procesów, w tym także szczególnie groźne: terroryzm, międzynarodowa przestępczość zorganizowana oraz zagrożenia w cyberprzestrzeni.

W ramach unijnego systemu prawnego nie sposób nie wspomnieć o dwóch aktach prawnych podstawowych dla funkcjonowania Unii Europejskiej: traktacie o Unii Europejskiej³⁸ (TUE) i traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej³⁹ (TFUE). Zgodnie z art. 4 ust. 2 TUE:

Unia szanuje równość państw członkowskich wobec Traktatów, jak również ich tożsamość narodową, nierozzerwalnie związaną z ich podstawowymi strukturami politycznymi i konstytucyjnymi (...). Szanuje podstawowe funkcje państwa, zwłaszcza funkcje mające na celu zapewnienie jego integralności terytorialnej, utrzymanie porządku publicznego oraz ochronę bezpieczeństwa narodowego. W szczególności bezpieczeństwo narodowe pozostaje w zakresie wyłącznej odpowiedzialności każdego państwa członkowskiego.

W ugruntowanej linii orzeczniczej Trybunału Sprawiedliwości UE w Luksemburгу podkreśla się przy tym, że co do zasady to właśnie państwa członkowskie nadają tym pojęciom konkretne znaczenie przez podejmowanie środków zmierzających do zagwarantowania swojego bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego, aczkolwiek takie działania nie pozostają poza kontrolą Trybunału z punktu widzenia ogólnych zasad prawa⁴⁰. Analizowane pojęcia nie zostały zdefiniowane ani w aktach prawa pierwotnego, ani w aktach prawa pochodnego. Traktat o funkcjonowaniu UE posługuje się w swojej treści terminami: „bezpieczeństwo publiczne”, „bezpieczeństwo wewnętrzne” i „bezpieczeństwo narodowe”. Z perspektywy analizowanego tematu nie sposób nie wspomnieć o dwóch przepisach tego traktatu: art. 72 i art. 73. Zgodnie z art. 72 polityka Unii odnosząca się do obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości nie narusza wykonywania przez państwa członkowskie obowiązków dotyczących utrzymania porządku publicznego i ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego. W kolejnym artykule natomiast wskazano, że państwa członkowskie mogą organizować pomiędzy sobą i na swoją odpowiedzialność uznane przez siebie za stosowne formy współpracy i koordynacji między właściwymi służbami administracji, odpowiedzialnymi za zapewnianie bezpieczeństwa narodowego. Jak się podkreśla w literaturze przedmiotu, oba te przepisy pozostają

³⁸ Traktat o Unii Europejskiej podpisany 7 II 1992 r. (Dz Urz UE C 191 z 29 VII 1992, s. 1–112).

³⁹ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej podpisany 25 III 1957 r. (DzU z 2004 r. nr 90 poz. 864/2; Dz Urz UE z 2012 r. C 326 z 26 X 2012 r., s. 47).

⁴⁰ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE (TS UE) z 26 X 1999 r., C-273/97, LEX nr 11067; wyrok TS UE z 11 I 2000 r., C-285/98, LEX nr 82688.

w związku, ponieważ bezpieczeństwo narodowe jest jednym z aspektów bezpieczeństwa wewnętrznego i obejmuje problematykę przeciwstawiania się wszelkim zewnętrznym oraz wewnętrznym zagrożeniom istnienia, a także rozwoju narodu i państwa⁴¹.

Nie można pominąć również unijnego pakietu legislacyjnego zawierającego regulacje w zakresie ochrony danych osobowych, ze szczególnym uwzględnieniem ogólnego rozporządzenia UE o ochronie danych osobowych nr 2016/679⁴² oraz unijnej dyrektywy 2016/680 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości⁴³. Należy przy tym zauważyć, że w przywołanym rozporządzeniu zawarto nie tylko termin „bezpieczeństwo narodowe”, lecz także określenie „bezpieczeństwo publiczne”. Analiza tego aktu unijnego prowadzi do wniosku, że prawodawca unijny rozgranicza te dwa pojęcia, posługując się albo jednym, albo drugim, albo jednym i drugim. Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na bardziej szczegółową analizę. W kontekście tematyki opracowania należy jednak zwrócić uwagę, że zgodnie z motywem 14 preambuły do dyrektywy 2016/680 nie powinna mieć ona zastosowania:

(...) do przetwarzania danych osobowych w toku działalności wykraczającej poza zakres prawa Unii, dlatego czynności w zakresie bezpieczeństwa narodowego, czynności agencji lub jednostek zajmujących się bezpieczeństwem narodowym (...), nie należy uznawać za czynności wchodzące w zakres niniejszej dyrektywy.

W konsekwencji (jak wynika z motywu 62) wzgląd na bezpieczeństwo narodowe, ale również bezpieczeństwo publiczne, może być jedną z przesłanek, która doprowadzi do ograniczenia praw jednostek do informacji o naruszeniu jej danych osobowych, a w wyjątkowych okolicznościach może pozwolić na nieprzekazywanie takich informacji.

Zgodnie z ugruntowanym orzecznictwem luksemburskim ustalenie znaczenia i zakresu pojęć, których definicji prawo Unii nie zawiera, powinno być dokonywane zgodnie z ich zwyczajowym znaczeniem w języku potocznym. Należy jednocześnie uwzględnić kontekst, w którym są one użyte, i cele uregulowania, którego są częścią. Jeżeli te pojęcia są zawarte w przepisie stanowiącym odstępstwo od zasady, należy je odczytywać w taki sposób, aby ten przepis mógł być interpretowany w sposób ścisły⁴⁴.

⁴¹ Por. *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz...*

⁴² *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)* (Dz Urz UE L 119 z 4 V 2016 r., s. 1).

⁴³ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar; w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłająca decyzję ramową Rady 2008/977/WSiSW* (Dz Urz UE L 119 z 4 V 2016 r., s. 89).

⁴⁴ Wyrok TS UE z 11 VI 2015 r., C-554/13, LEX nr 1729523.

W jednym z wyroków Trybunał podkreślił, że pojęcie „bezpieczeństwo publiczne” odnosi się zarówno do wewnętrznego bezpieczeństwa państwa członkowskiego, jak i do jego bezpieczeństwa zewnętrznego, i że w związku z tym zagrożenie funkcjonowania głównych instytucji i służb publicznych oraz życia ludności, podobnie jak ryzyko poważnego zakłócenia stosunków zagranicznych lub pokojowego współistnienia narodów, lub zagrożenie interesów wojskowych, może naruszać bezpieczeństwo publiczne⁴⁵. W innym orzeczeniu Trybunał zauważył, że ochrona bezpieczeństwa narodowego i porządku publicznego przyczynia się również do ochrony praw i wolności innych osób. W tym względzie art. 6 Karty⁴⁶ gwarantuje każdemu prawo nie tylko do wolności, lecz także do bezpieczeństwa osobistego⁴⁷.

Z kolei w doktrynie nauk o bezpieczeństwie jest mowa o tym, że najwyższą formą organizacyjną narodu służącą realizacji celów narodowych jest państwo dążące do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego⁴⁸. Coraz częściej wskazuje się, że jest to proces obejmujący wszelkie działania ochronne i obronne, których celem jest stworzenie odpowiednich warunków funkcjonowania państwa na arenie międzynarodowej, proces, w ramach którego następuje również przeciwstawianie się wszelkim wyzwaniom i zagrożeniom bezpieczeństwa państwa⁴⁹. Z kolei bezpieczeństwo państwa jest rozumiane jako rzeczywisty stan stabilności wewnętrznej i suwerenności państwa, interpretowany na podstawie braku występowania zagrożeń⁵⁰.

Wypada zatem wskazać, że już ta krótka analiza nie pozwala na postawienie znaku równości między terminami: „bezpieczeństwo państwa”, „bezpieczeństwo publiczne” oraz „bezpieczeństwo narodowe”. Taka konstatacja jawi się jako naturalna, zwłaszcza jeśli przyjmie się paradygmat racjonalnego ustawodawcy. Nie może to jednak wpływać na stwierdzenie, że te pojęcia w wielu wypadkach (choć nie zawsze) są zbieżne, a przez to trudne do odróżnienia.

Bibliografia

Kodeks karny. Część szczególna. Tom II, cz. 2: Komentarz do art. 212–277d, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2017, Wolters Kluwer.

Kodeks karny, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2018, Wolters Kluwer (komentarz aktualizowany w 2018 r.).

⁴⁵ Wyrok TS UE z 15 II 2016 r., C-601/15 PPU, LEX 1998478, wyrok TS UE z 23 XI 2010 r., C-145/09, LEX 622238.

⁴⁶ *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej* (Dz Urz UE C 326 z 26 X 2012 r., s. 391).

⁴⁷ Wyrok TS UE z 8 IV 2014 r., C-293/12 i C-594/12, LEX 1444266.

⁴⁸ *Państwo we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, E. Halizak, J. Popiuk-Rysińska (red.), Warszawa 1995, s. 14.

⁴⁹ K. Olak, A. Olak, *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa narodowego...*, s. 472.

⁵⁰ Tamże.

- Kodeks karny. Komentarz*, V. Konarska-Wrzošek (red.), Warszawa 2016, Wolters Kluwer.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz do art. 31*, M. Haczkowska (red.), Warszawa 2014, LexisNexis.
- Leksykon policyjny*, P. Pływaczewski (red.), Szczepińno 2001, WSPol.
- Olak K., Olak A., *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa narodowego*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A. Nauki humanistyczne, społeczne i techniczne” 2016, nr 7, s. 467–480.
- Państwo we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, E. Haliżak, J. Popiuk-Rysińska (red.), Warszawa 1995, Scholar.
- Słowik P., *Hajlowanie nie zawsze będzie karane*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 27 listopada 2018 r., nr 230.
- Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, M. Szymczak (red.), Warszawa 1978, PWN.
- Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/niebezpiecze%C5%84stwo.html> [dostęp: 18 I 2019].
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1 (komentarze do art. 1–89), D. Miąsik, N. Półtorak, A. Wróbel (red.), Warszawa 2012, Wolters Kluwer.
- Urban A., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, Warszawa 2009, ŁÓSGRAF – Wiesław Łoś.

Akty prawne

- Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (DzU nr 78 poz. 43, ze zm.).
- Traktat o Unii Europejskiej podpisany 7 II 1992 r. (DzU z 2004 r. nr 90 poz. 864/30) – ratyfikowany w Atenach 16 IV 2003 r.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej podpisany 25 III 1957 r. (DzU z 2004 r. nr 90 poz. 864/2; Dz Urz UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 47).
- Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi* (DzU z 2008 r. nr 161 poz. 998).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)* (Dz Urz UE L 119 z 4 V 2016 r., s. 1).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/41/UE z dnia 3 kwietnia 2014 r. w sprawie europejskiego nakazu dochodzeniowego w sprawach karnych* (Dz Urz UE L 130, z 1 V 2014 r., s. 1).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar; w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłająca decyzję ramową Rady 2008/977/WSiSW (Dz Urz UE L 119 z 4 V 2016 r., s. 89).

Decyzja ramowa Rady 2008/919/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. zmieniająca decyzję ramową 2002/475/WSiSW w sprawie zwalczania terroryzmu (Dz Urz UE L 330 z 9 XII 2008 r., s. 21).

Strategia Unii Europejskiej w dziedzinie walki z terroryzmem, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=PL&f=ST%2014469%202005%20REV%204>.

Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (t.j.: DzU z 2019 r. poz. 796).

Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw (DzU z 2018 r. poz. 201).

Uchwała Nr 67 Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022” (MP z 2013 r. poz. 377).

Orzeczenia

Postanowienie Sądu Najwyższego (SN) z 17 IV 2018 r., sygn. akt IV KK 296/17, LEX nr 2481975.

Wyrok Sądu Rejonowego w Myszkowie z 20 X 2017 r., sygn. akt II K 796/17, LEX nr 2504888.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) z 25 VII 2017 r. w sprawie M v. Holandia, skarga nr 2156/10, LEX 2326512.

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE (TS UE) z 15 II 2016 r., C-601/15 PPU, LEX 1998478.

Wyrok ETPC z 7 IV 2015 r. w sprawie Cestaro v. Włochy, skarga nr 6884/11, LEX nr 1661340.

Wyrok TS UE z 11 VI 2015 r., C-554/13, LEX nr 1729523.

Wyrok TS UE z 8 IV 2014 r., C-293/12 i C-594/12, LEX 1444266.

Wyrok TS UE z 23 XI 2010 r., C-145/09, LEX 622238.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 21 VI 2005 r., sygn. akt P 25/02, LEX nr 155536.

Wyrok ETPC z 21 XII 2000 r. w sprawie Egmez v. Cypr, skarga nr 30873/96, LEX nr 76551.

Wyrok TS UE z 11 I 2000 r., C-285/98, LEX nr 82688.

Wyrok TS UE z 26 X 1999 r., C-273/97, LEX nr 11067.

Wyrok ETPC z 27 VIII 1992 r. w sprawie Tomasi v. Francja, skarga nr 12850/87, LEX nr 81273.

Wyrok SN z 16 XI 1972 r., sygn. akt I KR 274/72, LEX nr 21530.

Abstrakt

Celem artykułu jest przybliżenie zasad odpowiedzialności karnej dotyczących czynu stypizowanego w art. 255a kk. Autor przywołuje również genezę tego przepisu, wskazując na akty prawa międzynarodowego, które w swojej treści stanowią o konieczności podjęcia skutecznych kroków w celu zapobiegania terroryzmowi. Wskazuje przy tym, że do momentu pojawienia się tej normy prawnej poza reakcją karną pozostawały zachowania polegające np. na udostępnianiu za pomocą stron internetowych sposobu popełniania aktów terrorystycznych. W dalszej części artykułu rozważania dotyczą wzajemnego stosunku zakresowego terminów: „bezpieczeństwo państwa”, „bezpieczeństwo narodowe” i „bezpieczeństwo publiczne”. Czy są to pojęcia o tożsamym znaczeniowo zakresie? Czy można je zamknąć w ramy definicji, a jeśli tak, to jak takie definicje mogłyby brzmieć? Krótkie omówienie samego zjawiska terroryzmu, będącego obecnie jednym z najbardziej istotnych problemów międzynarodowych, wymagającego ścisłej współpracy z różnymi instytucjami funkcjonującymi na poziomie krajowym i międzynarodowym, poprzedza analizę znamion przestępstwa stypizowanego w wymienionym powyżej artykule. W tym fragmencie rozważań autor wskazuje na czynności sprawcze, dokonuje analizy pozostałych znamion, m.in. uczestnictwa w szkoleniu. Podkreśla, że konieczne jest również wykazanie związków między rozpowszechnianymi lub publicznie prezentowanymi treściami a możliwością ułatwienia popełnienia przestępstwa.

Słowa kluczowe: terroryzm, art. 255a kk, bezpieczeństwo narodowe, przestępstwo o charakterze terrorystycznym.

Abstract

Terrorism remains one of the greatest threats of modern civilization, a vital international issue requiring close co-operation of various institutions. Thus, international legislation points out, among others, the necessity of effective prevention. Article 255a of the Polish Penal Code penalizes the intentional distribution or public dissemination of content promoting the commitment of terrorist acts, aimed at incitement of such acts. However, it is not easy to determine the exact interpretation of the defining

clause of ‘promoting crime commitment’. On the one hand, an overly restrictive view of the cited requirement might become an obstructive factor to measures taken against terrorism, while on the other, a too liberal could result in infringement on basic civil rights. Further, the assignment of liability requires a demonstration of a relationship between the content subject to public distribution or presentation and the possibility of crime commitment. This calls for a review of the range of content viewed as liable under Penal Code article 255a, as well as an analysis of the sources of the cited regulation, as well as the interpretation of its defining norms in legal doctrine and judicature. Finally, it is also necessary to consider the meaning of the term of ‘national security’ and its interpretation in Polish legislation.

Keywords: terrorism, article 255a of the Polish Penal Code, national security, the commitment of terrorist acts.

Daniel Mider

Czarny i czerwony rynek w sieci The Onion Router – analiza funkcjonowania darkmarketów

Powstanie i rozwój darkmarketów, to jest sklepów oferujących nielegalne towary i usługi, stało się przedmiotem debaty publicystycznej nacechowanej emocjonalnie, noszącej znamiona paniki moralnej¹, w której brakuje pogłębionej refleksji i weryfikacji źródeł. Elementami poddawanyymi najsilniejszej krytyce są szeroko pojęte technologie anonimizujące, zapewniające anonimowość w sieci Internet². W niniejszym artykule zreferowano wyniki badań rozpoznawczych, które mają stanowić zracjonalizowany, empiryczny głos w dyskusji. Przedstawiono realny potencjał darkmarketów, wskazano nielegalne produkty i usługi będące przedmiotem obrotu gospodarczego oraz ich udział procentowy w rynku. Ważną przesłanką podjęcia badań była dynamika obserwowanych zjawisk – publikacje dotyczące darkmarketów, które zostały wydane ponad rok temu, należy traktować ostrożnie, a informacje w nich zawarte uważać za nieaktualne³.

W pierwszej kolejności wypada rozstrzygnąć kwestie dotyczące pojęć. W nomenklaturze naukowej, operacyjnej i publicystycznej powszechnie funkcjonują pojęcia: *Deep Web* i *Darknet*⁴. Ich rozumienie ma charakter metaforyczny, a nie

¹ S. Cohen, *Folk devils and moral panics*, London–New York 2011, s. 26–41.

² Publicystyka, w tym i polska, jest pełna nadinterpretacji, nieporozumień, poszukiwania sensacji i forsowania przesadnie restrykcyjnych projektów wobec technologii anonimizujących. Patrz na przykład: J. Chmielecka, *Po ciemnej stronie internetu*, Wyborcza.pl, Duży Format, 30 I 2013 r., http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,13318724,Po_ciemnej_stronie_internetu.html [dostęp: 1 VIII 2018]; B. Świdorski, *Najciemniejszy zakątek internetu naprawdę istnieje. Ukryta sieć TOR: „Lewe” papiery, pedofilia, przekręty i narkotyki*, 21 IX 2012 r., <https://natemat.pl/32267,najciemniejszy-zakatek-internetu-naprawde-istnieje-ukryta-siec-tor-lewe-papiery-pedofilia-przekrety-i-narkotyki> [dostęp: 1 VIII 2018].

³ Ciekawe są wyniki badań Gwerna Branwena, pisarza i badacza niezależnego. Spośród 87 darkmarketów badanych przez niego w latach 2011–2015 w 2017 r. pozostało tylko pięć, obecnie zaś (wrzesień 2018 r.) funkcjonują tylko dwa z nich, co znamienne – rosyjskie (Tochka, przemianowany na Point Marketplace, oraz Hydra). Więcej na ten temat wraz ze szczegółowymi statystykami zob. G. Branwen, *Darknet market mortality risks*, <http://www.guern.net/DNM-survival> [dostęp: 13 IX 2018].

⁴ Takie nazewnictwo stosuje m.in. Federalne Biuro Śledcze USA oraz Europol (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction and Europol). Zob. *Drugs and the darknet: Perspectives for enforcement, research and policy*, Luksemburg 2017; S.R. Chabinsky, *Congressional Testi-*

dosłowny. Zakresy dwóch wymienionych nazw pozostają wobec siebie w stosunku podrzędności – drugie z pojęć jest podrzędne wobec pierwszego. Znaczenie pojęcia *Deep Web*, tj. Głębokiego Internetu, odwołuje się do asocjacji przestrzennych. Rozumienie dosłownego sensu będzie kierować uwagę ku temu, co położone na dnie, w otchłani, a więc trudno dostępne, a nawet niedosiężne. Do Głębokiego Internetu zalicza się treści, do których nie można dotrzeć za pomocą popularnych wyszukiwarek (Google/Yahoo/Bing/Yandex) najczęściej z następujących powodów: zablokowania dla robotów wyszukiwarek sieciowych, nieindeksowania z braku odnośników (Google), wymogu uwierzytelnienia (podanie nazwy użytkownika oraz hasła), użycia innych niż HTML języków programowania, lokalizacji geograficznej użytkownika uniemożliwiającej skorzystanie z niektórych treści i usług, a nawet historii wcześniejszych wyszukiwań. Ponadto w Głębokim Internecie lokują się trudniej dostępne sieci i kanały komunikacji, jak np. infrastrukturalne domeny najwyższego poziomu, alternatywne systemy nazw domen, pseudodomeny najwyższego poziomu, „stare” usługi internetowe, tj. istniejące przez wdrożeniem www (lub inaczej: Sieć 0.0., Web 0.0), intranety oraz ekstranety wydzielone z Internetu, informatyczne systemy zarządzania i sterowania, a także internetowe promieniowanie tła⁵. Dopelnieniem logicznym pojęcia *Deep Web* jest to, co położone płytko, a więc Sieć Powierzchniowa (*Surface Web*), określana także mianem *Cleartnet*, *Visible Web* lub *Indexable Web*⁶. Węższy w stosunku do *Deep Web* zakres znaczeniowy ma pojęcie *Darknet* (*Dark Web*). Odnosi się ono do sieci, które intencjonalnie mają charakter ukryty, są bowiem tak zaprojektowane, aby maksymalizować anonimowość ich użytkowników, przez co są dostępne przy użyciu odpowiednich przeglądarek lub specjalistycznego oprogramowania. Pojęcie *Darknet* zostało spopularyzowane w artykule *The Darknet and the future of content distribution* w 2002 r.⁷ W niniejszym artykule użyto też pojęcia *darknet market* lub – w skrócie – *darkmarket*.

W tytule artykułu wykorzystano pojęcia: czarny rynek oraz czerwony rynek. Należą one do zbioru pojęć zawierającego cztery kategorie relacji legalistyczno-etycznych, które mogą zachodzić między rynkiem towarów i usług a normami prawnymi i etycznymi: biały rynek, szary rynek, czarny rynek i czerwony rynek.

---

mony, 17 X 2009 r., <https://web.archive.org/web/20100412172853/http://www.fbi.gov/congress/congress09/chabinsky111709.htm> [dostęp: 1 VIII 2018]; tenże, *Major Executive Speeches*, 23 III 2010 r., <https://web.archive.org/web/20161227043937/https://www2.fbi.gov/pressrel/speeches/chabinsky032310.htm> [dostęp: 1 VIII 2018]. Takie określenie jest często używane również w publicystyce, m.in. w „The Guardian”, BBC News czy „Wired”. Patrz na przykład: *Organiser of Darkmarket fraud website jailed*, „The Guardian”, 26 II 2010 r., <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/14/darkmarket-online-fraud-trial-we> [dostęp: 1 VIII 2018].

⁵ Szerzej na ten temat zob. D. Mider, *Mappa Mundi ukrytego Internetu. Próba kategoryzacji kanałów komunikacji i treści*, „EduAkcja. Magazyn edukacji elektronicznej” 2015, nr 2, s. 55–70.

⁶ Por. C. Egger i in., G. Vigna, *Practical attacks against the I2P network*, 2013 r., <http://www.wcip.cs.fau.de/~spjsschl/i2p.pdf> [dostęp: 1 VIII 2018].

⁷ P. Biddle i in., *The Darknet and the future of content distribution*, http://bearcave.com/misl/misl_tech/msdrm/darknet.htm [dostęp: 1 VIII 2018].

Kategoryzację zaproponował Samuel Edward Konkin III, twórca koncepcji agoryzmu i pojęcia minarchizm. Według tego filozofa biały rynek oznacza obrót legalnymi towarami i usługami w legalny sposób, szary rynek to obrót legalnymi towarami i usługami w nielegalny sposób (np. piracka płyta, film, program, unikanie opodatkowania). Czarny rynek to obrót nielegalnymi towarami i usługami w nielegalny sposób (np. zakazanymi substancjami psychoaktywnymi, bronią palną), jednak bez użycia przemocy („przestępstwa bez ofiar”). Natomiast pojęcie czerwony rynek odnosi się do obrotu nielegalnymi towarami i usługami, w ramach którego przemoc jest immanentnym elementem towaru lub usługi (np. rynki przemocy: płatni zabójcy)⁸. Ta klasyfikacja ma atrybut relatywności (rozmaitość uregulowań prawnych może lokować ten sam towar lub usługę w obrębie niemal dowolnego rynku; podobnie istnieje wiele systemów etycznych), jednak jako reguła kategoryzująca wydaje się wystarczająca, jeśli punktem odniesienia będzie rodzima legislacja.

Cele, hipotezy, zakres i metodyka badania

Zagadnienia związane z handlem towarami i usługami w sieci The Onion Router (TOR) są przedmiotem nielicznych, jak dotychczas, opracowań stricte naukowych, wśród których przeważają prace o charakterze technicznym⁹. Można tu znaleźć publikacje służb dyspozycyjnych¹⁰ oraz doniesienia klasyfikowane jako dziennikarstwo śledcze – w postaci licznych artykułów prasowych. Wymienione źródła charakteryzują się ograniczeniem tematycznym, np. skupiają się wyłącznie na zagadnieniach własności intelektualnej¹¹ lub środkach psychoaktywnych¹². Brakuje natomiast prac przeglądowych, w których zestawia się poszczególne towary i usługi dostępne w sieci

⁸ S.E. Konkin III, *New libertarian manifesto*, <http://agorism.info/docs/NewLibertarianManifesto.pdf> [dostęp: 13 VII 2018].

⁹ Spośród zwartych pozycji polskojęzycznych można wymienić tylko jedną. Zob. K.M. Mazur, *Polskojęzyczna społeczność przestępcza zorganizowana w sieci darknet*, Poznań 2016. Jest to ujęcie o charakterze prawnym i socjologicznym, jednak podane tam informacje są już nieaktualne.

¹⁰ *Drugs and the darknet. Perspectives for enforcement, research and policy*, Lisbon 2017, <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/6585/TD0417834ENN.pdf> [dostęp: 4 V 2019]. Grupy dyspozycyjne „(...) są różnie ujmowane i interpretowane w literaturze, ale ich wspólnym celem jest bezpośrednia, bezzwłoczna ochrona i obrona społeczeństwa przed wszelkimi zagrożeniami, niezależnie czy są to grupy militarne, paramilitarne, cywilne czy ochotnicze”. Cyt. za: <https://wydawnictwa.wspol.edu.pl/content/library/Grupy%20dyspozycyjneTOM1SP.pdf>, s. 5.

¹¹ Patrz na przykład: P. Biddlei in., *The Darknet and the future...* [dostęp: 4 V 2019].

¹² J. Broséus i in., *Studying illicit drug trafficking on Darknet markets: Structure and organisation from a Canadian perspective*, „Forensic Science International” 2016, t. 264, https://www.researchgate.net/publication/297627993_Studying_illicit_drug_trafficking_on_Darknet_markets_Structure_and_organisation_from_a_Canadian_perspective, brak numeracji stron [dostęp: 4 V 2019].

TOR (wraz ze wskazaniem proporcji udziału w rynku)¹³. Należy również podkreślić istotność samego zjawiska handlu w sieci TOR, które charakteryzuje się stosunkowo łatwym, na ogół anonimowym oraz globalnym dostępem do nielegalnych towarów i usług. Impulsem do podjęcia badań stało się również publicystyczne przedstawianie darkmarketów w kategoriach przerysowanych, niepogłębionych, ogniskowanie się na ekstremalnych przypadkach, bez poprawnej, empirycznej weryfikacji źródeł.

Wyżej nakreślone przesłanki i problemy wyznaczyły zasadniczy cel postępowania badawczego: ilościowo-jakościową analizę realnego potencjału darkmarketów, ze wskazaniem typów produktów i usług nielegalnych będących przedmiotem obrotu gospodarczego oraz proporcji ich udziałów w rynku. Ma to najważniejsze znaczenie dla określenia zakresu i stopnia zagrożenia, jakie sieć TOR stwarza bezpieczeństwu narodowemu, państwowemu oraz globalnemu. W nawiązaniu do ukazujących się w prasie charakterystyk zjawiska darkmarketów, które odnoszą się do jego dynamicznych zmian, oraz tendencji dziennikarzy do szukania sensacji (np. sugerowanie przez nich istnienia rozbudowanego czerwonego rynku), w badaniach postawiono następującą hipotezę kierunkową: przedmiot obrotu gospodarczego w sieci TOR stanowią dobra szybkozbywalne, łatwe w produkcji, legalne w niektórych prawodawstwach (z reguły w lokalizacji, w której są wytwarzane oraz dystrybuowane), niezbyt kosztowne (ze względu na ryzyko, jakie ponosi kupujący) oraz skierowane do odbiorców indywidualnych.

Dopełnieniem powyższego będą następujące przypuszczenia: brak w sieci TOR lub marginalizacja usług związanych z tzw. czerwonym rynkiem ze względu na trudność w dostarczaniu takich usług, ich nielegalność we wszystkich prawodawstwach, ponoszone koszty oraz stosunkowa łatwość wykrycia, choćby przez przeprowadzenie prowokacji.

Niniejszy artykuł to praca o charakterze empirycznym; w takich przedsięwzięciach badawczych źródła opisowe są zastępowane danymi pozyskiwanymi w toku standaryzowanego postępowania badawczego, w bezpośrednim kontakcie uczonego z przedmiotem jego zainteresowań. W tym przypadku wykorzystano obserwację nieuczestniczącą ukrytą¹⁴. Jest to metoda mająca długą i bogatą, w tym polską, tradycję¹⁵. Zebrany materiał empiryczny został przeanalizowany przy wykorzystaniu metody analizy zawartości (ang. *content analysis*). Jest ona definiowana jako technika badawcza służąca systematycznemu, obiektywnemu oraz ilościowemu opisowi treści komunikacyjnych¹⁶ lub jeszcze krócej – jako badanie artefaktów społecznych (to jest

¹³ *Anonymity Bibliography*, <https://www.freehaven.net/anonbib/full/date.html> [dostęp: 4 V 2019].

¹⁴ F. Liu, S. Maitlis, *Nonparticipant Observation*, w: *Encyclopedia of Case Study Research*, A.J. Mills, G. Durepos, E. Wiebe (red.), Thousand Oaks 2010, s. 610–612.

¹⁵ Zob. B. Malinowski, *Argonauci zachodniego Pacyfiku. Relacje o poczynaniach i przygodach krajowców z Nowej Gwinei*, Warszawa 1981.

¹⁶ B. Berelson, *Content analysis in communication research*, Glencoe 1952, s. 18. Do definicji Bernarda Berelsona nawiązuje i ją rozwija jeden z późniejszych klasyków tej metody Klaus Krippendorff. Zob. K. Krippendorff, *Models of messages: three prototypes*, w: *The analysis of communication content*, G. Gerbner i in. (red.), New York 1969.

intelektualnych i symbolicznych wytworów ludzkich)¹⁷. Metoda analizy polega na ocenie materiału symbolicznego w sposób zobiektywizowany i systematyczny. Oprócz jakościowej obróbki danych (kwalifikacji) dopuszcza ona ilościowe podejście do nich (kwantyfikację). Autor, korzystając z tej możliwości, zestawiał dane zgodnie ze standardami klasycznej statystyki opisowej (tabele brzegowe). Obie wymienione metody, to jest obserwacja nieuczestnicząca ukryta oraz analiza zawartości, są zaliczane do tak zwanych badań niereaktywnych (ang. *on-reactive research*), nazywanych również badaniami niejawnymi (ang. *unobtrusive research*)¹⁸.

Aktualnie jako sieci należące do Darknetu, czyli miejsca funkcjonowania darkmarketów, można rozpatrywać następujące cztery rozwiązania informatyczne (podane w kolejności ich powstawania): Freenet, The Onion Router, Invisible Internet Projec i Zeronet¹⁹.

Freenet to całkowicie zdecentralizowana sieć, nieposiadająca żadnego serwera sterującego ruchem lub przechowującego rejestr adresów. Jej zasoby są całkowicie rozproszone. Pomysłodawcą i autorem jest Ian Clarke, który napisał jej protokół i opracowanie w języku Java. Sieć jest rozwijana od marca 2000 r., zapewnia użytkownikom prywatność, lecz nie zapewnia anonimowości. Działanie Freenetu jest następujące: komputery połączone w sieć są równorzędne i każdy z nich jest jednocześnie serwerem danych (węzłem komunikacyjnym). Jest to topologia siatki (ang. *full mesh*), a więc bezserwerowa, ponieważ każdy z użytkowników przez zainstalowanie Freenetu udostępnia część przestrzeni swojego dysku twardego na potrzeby działania całości sieci. Ta przestrzeń jest ściśle odizolowana od reszty zasobów znajdujących się na komputerze. Służy ona do przechowywania danych wprowadzonych do sieci oraz do ich transferu. Użytkownik nie ma możliwości sprawdzenia, co zostało zdeponowane na dysku twardym, a także co zostało przesłane przez jego komputer. Jest to architektura rozproszonej sieci *peer-to-peer* (P2P), jednak z tą zasadniczą różnicą, że użytkownik po wprowadzeniu pliku do sieci traci kontrolę nad jego lokalizacją. Plik może się znaleźć w dowolnych miejscach, najczęściej więcej niż jednym (im bardziej popularny zasób, w tym większej liczbie lokacji jest on przechowywany). Dane z różną częstotliwością są automatycznie i losowo przenoszone z jednego komputera na inny, pobieranie danych zaś nigdy nie odbywa się bezpośrednio, lecz przez inne komputery (węzły sieci). Adresowania dokonuje się z użyciem kluczy występujących w kilku

¹⁷ A.M. Messinger, *Teaching Content Analysis through Harry Potter*, „Teaching Sociology” 2012, nr 4, s. 360.

¹⁸ Pojęcie badania niejawne wprowadził do słownika nauk społecznych w latach 60. XX w. profesor Uniwersytetu Stanforda Eugene J. Webb wraz z zespołem, a następnie w latach 80. wskazał tę metodę jako tożsamą z badaniami niereaktywnymi. Zob. E.J. Webb i in., *Unobtrusive Measures: Nonreactive Research in the Social Sciences*, Chicago 1966 oraz E.J. Webb i in., *Nonreactive Measures in the Social Sciences*, Dallas 1981.

¹⁹ Por. V. Ciancaglinii in., *Deepweb and cybercrime. It's not all about TOR*, <https://www.trendmicro.de/cloud-content/us/pdfs/security-intelligence/white-papers/wp-deepweb-and-cybercrime.pdf> [dostęp: 12 IX 2018].

funkcjonalnych odmianach. Do podstawowych wad tej sieci przy zastosowaniu jej do funkcjonowania darkmarketów należą: powolne działanie, brak wyszukiwarek (istniejące wyszukiwarki nie dają relewantnych wyników), ubogie graficznie treści, znikome zainteresowanie nią potencjalnych klientów, konieczność samodzielnego i na ogół pozainternetowego poszukiwania kluczy do zasobów interesujących użytkowników²⁰.

The Onion Router został udostępniony do użytku cywilnego we wrześniu 2003 r. Pierwotnie rozwijano go jako projekt militarny – w ostatniej fazie tą siecią zajmowało się Laboratorium Marynarki Wojennej USA. Aktualnie funkcjonuje ona na licencji BSD i zarządza nią Fundacja TOR Project. TOR umożliwia ukrycie tożsamości (lokalizacji) zarówno konsumenta treści (to jest zwykłego użytkownika), jak i jej dostarczyciela. Komunikacja w sieci zachodzi przy użyciu niezależnych i wielowarstwowo szyfrowanych pakietów, stąd określenie „trasowanie cebulowe”, a także nazwa projektu oraz domeny, w której działa (ang. *onion*). TOR dobrze współpracuje z kryptowalutą bitcoin i zapewnia wysoki (choć nie idealny) poziom anonimizacji. Według TOR Metrics tej sieci używa ponad 2 mln użytkowników dziennie, ma ona ponad 6 tys. węzłów, a ruch przekracza 200 Gbit/s²¹. Darkmarkety od samego początku były silnie związane z tą właśnie siecią, tam też aktualnie znajduje się większość z nich²².

Invisible Internet Project (I2P) powstała w 2003 r. na licencji MIT (X11). Jest to sieć *peer-to-peer* (P2P) łącząca zalety TOR i Freenetu. Istota działania I2P polega na ustanawianiu krótkotrwałych (10-minutowych) jednokierunkowych tuneli w celu skomunikowania ze sobą węzłów sieci. Podstawowym rozwiązaniem jest jednokierunkowość, co ma utrudniać analizę ruchu. Nadawanie i odbieranie informacji między dwoma węzłami odbywa się różnymi kanałami. Baza węzłów i połączeń między nimi jest samoorganizująca się (nie wymaga żadnego serwera centralnego) i rozproszona. Każdy węzeł zawiera mapę sieci lokalnej. Wiadomości są łączone w struktury zwane „główkami czosnku”, są one szyfrowane w czterech warstwach. Sieć ma własną pseudodomenę – .i2p. Do zasadniczych wad I2P utrudniających, lecz nie uniemożliwiających funkcjonowanie tej sieci jako nośnika darkmarketów, należy zaliczyć: występowanie w wersji beta, a więc niestabilnej, powolność działania, utrudnienia w konfiguracji (większe niż w przypadku Freenet i TOR). Nie zaleca się używania tej sieci z systemem Windows i Mac ze względu na łatwiejszą deanonimizację. Barierą jest również świadomość społeczna, brak szerszej znajomości tej sieci, brak finansowania i dokumentacji porównywalnej z TOR i Freenet. Do wad zalicza się również utrudniony hosting stron. I2P ma jednak potencjał – lepszą (szybszą) komunikację P2P niż

²⁰ Oficjalna strona projektu Freenet: <https://freenetproject.org/author/freenet-project-inc.html> [dostęp: 4 VIII 2018].

²¹ TOR Metrics, <https://metrics.torproject.org/> [dostęp: 4 VIII 2018].

²² Oficjalna strona projektu TOR: <https://www.torproject.org/> [dostęp: 4 VIII 2018].

przez TOR, brak możliwości identyfikacji użytkownika z wykorzystaniem wzorców czasowych, brak możliwości ataku typu *Man in the Middle* (MITM)²³.

Zeronet to sieć, która powstała najpóźniej z omawianych projektów – w 2015 r. Podobnie jak pozostałe ma charakter zdecentralizowany. Jest to sieć *peer-to-peer*, w której identyfikacja zasobów odbywa się za pomocą kluczy (są nimi adresy bitcoin, wykorzystuje się również trackery BitTorrent). Zapewnienie anonimowości (ukrycie IP) wymaga równoległego użycia TOR²⁴.

Żaden z projektów nie występuje obecnie w edycji stabilnej, są to wersje tzw. beta, co oznacza, że funkcjonalność, bezawaryjność, niezawodność i działanie według specyfikacji nie są gwarantowane. Najczęściej używanym i najpopularniejszym programem, o najlepiej rozpoznanych właściwościach jest TOR, który osiągnął próg masowości²⁵. Na jego temat można znaleźć najwięcej materiałów edukacyjnych oraz instrukcji. W pozostałych sieciach nie odnotowano tak masowej wymiany bądź niemożliwe było jej stwierdzenie. Wydaje się, że największy potencjał techniczny jako ewentualny następcą sieci TOR ma I2P, jednak ta sieć nie osiągnęła progu masowości ze względu na mniejszą popularyzację, a także nieco trudniejszą instalację i konfigurację. Projekt Freenet nie nadaje się do wymiany towarów i usług z przyczyn technicznych (przede wszystkim ze względu na powolność jego działania), jest to raczej rozwiązanie, dzięki któremu można zamieszczać informacje w sposób możliwie anonimowy. Z kolei Zeronet jest na tyle nowym projektem, że zastosowane tu rozwiązania mogą nie być zrozumiałe i docenione przez szeroki krąg użytkowników.

W badaniach skupiono się na darkmarketach funkcjonujących w sieci TOR. Mają one swoją historię, jednak nie jest to przedmiotem niniejszego artykułu ze względu na złożoność i wielowątkowość zagadnienia²⁶. Aktualnie istniejące sklepy są już drugą generacją tzw. *cryptomarkets*, tj. pseudoanonimowych platform, których właściciele wyciągnęli wnioski dotyczące bezpieczeństwa z Operacji Onymous przeprowadzonej w listopadzie 2014 r.²⁷ Współczesne darkmarkety zostały ukształtowane przez dwa

²³ Oficjalna strona projektu I2P: <https://geti2p.net/> [dostęp: 4 VIII 2018].

²⁴ Oficjalna strona projektu Zeronet: <https://zeronet.io/> [dostęp: 15 IX 2018].

²⁵ J. Aldridge, D. Décary-Héту, *Not an 'ebay for drugs': The Cryptomarket 'Silk Road' as a paradigm shifting criminal innovation*, 2014, <http://ssrn.com/abstract=2436643> [dostęp: 15 IX 2018]; H. Rush, C. Smith, E. Kraemer-Mbula, P. Tang, *Crime online: Cybercrime and illegal innovation*, 2009, <http://eprints.brighton.ac.uk/5800/> [dostęp: 4 VIII 2018].

²⁶ Pierwsza w historii symboliczna wymiana handlowa w sieci z użyciem przodka współczesnego Internetu, sieci Arpanet, została zaaranżowana pomiędzy studentami Stanford Artificial Intelligence Laboratory i Massachusetts Institute of Technology w 1971 r. Doszło wówczas do handlu konopiami indyjskimi, których posiadanie i handel nimi (a także innymi środkami psychoaktywnymi), było karane pozbawieniem wolności na mocy ustawy federalnej z 1970 r.; S. Sharma, *Relationship between e-commerce and business*, „International Journal of Research & Development in Technology and Management Science – Kailash” 2014, nr 5, s. 22, 27–28. Por. także: J. Markoff, *What the Dormouse said: How the sixties counterculture shaped the personal computer industry*, New York 2005.

²⁷ D. Décary-Héту, L. Giommo, *Do police crackdowns disrupt drug cryptomarkets? A longitudi-*

zjawiska technologiczne, na które nałożyło się upowszechnienie Internetu. Pierwszym zjawiskiem było powstanie sieci The Onion Router (2003 r.), zapewniającej wysoki poziom anonimowości i jednocześnie funkcjonalnej, drugim – stworzenie pierwszego środka płatniczego gwarantującego względną anonimowość (pseudoanonimowość), czyli kryptowaluty bitcoin (2009 r.). Były to akty konstytutywne i przełomowe, jednak technologie zapewniające anonimowość są znacznie bogatsze, a stosowanie jedynie dwóch powyższych – niewystarczające²⁸.

Źródła

Metodyka wyszukiwania darkmarketów odbyła się na podstawie dwóch grup źródeł. Po pierwsze, skorzystano z gotowych zestawień, zbiorów i analiz znajdujących się zarówno w powierzchniowym Internecie, jak i *Deep Web*²⁹. Do najważniejszych tego typu źródeł zaliczono: strony rankingowe darkmarketów (Deep Dot Web – zawierająca największy zbiór informacji o darkmarketach³⁰, aktualizowany w czasie rzeczywistym, oraz nieaktualizowaną już stronę Darknet Markets³¹), fora dyskusyjne (The Hub – forum dyskusyjne ogniskujące się na darkmarketach i sprzedawcach³² oraz Kryptoanarchizm – polskie forum kryptoanarchistów³³), zbiory odnośników i tzw. *introduction points* (Daniel Onion Links List – zbiór kilku tysięcy skategoryzowanych, ocenionych i monitorowanych adresów stron w TOR³⁴ oraz The Uncensored Hidden Wiki – darknetową encyklopedię³⁵, nieocenzurowaną, ale też i nieaktualizowaną). Ponadto zastosowano wyszukiwania własne, wykorzystując: wyszukiwarki TOR, adresy zamieszczane w tzw. *pastebins* (usługa internetowa umożliwiająca zamieszczenie tekstu, a następnie podanie go w postaci łatwego do zapamiętania odnośnika) oraz informatorów rekru-

---

nal analysis of the effects of Operation Onymous, Dordrecht 2016, <http://www.gwern.net/docs/sr/2016-decaryhetu.pdf> [dostęp: 4 VIII 2018].

²⁸ Dobrym podręcznikiem dla średnio zaawansowanych użytkowników sieci TOR jest opracowanie L. Hendersona, *TOR and the dark art of anonymity*, [b.m.w.] 2015. Początkującym użytkownikom Darknetu warto wskazać: *Jolly Roger's security guide for beginners*, <https://www.deepdotweb.com/jolly-rogers-security-guide-for-beginners/> [dostęp: 4 I 2018].

²⁹ Do najważniejszych należą opracowania: N. Malik, *Terror in the dark. How terrorists use encryption. The Darknet, and cryptocurrencies*, Millibank 2018; J. Mounteney, A. Bo, A. Oteo, *The internet and drug markets*, Luksemburg 2016; G.P. Paolii in., *Behind the curtain. The illicit trade of firearms, explosives and ammunition on the dark web*, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2000/RR2091/RAND_RR2091.pdf.

³⁰ Deep.Dot.Web: <http://deepdot35wvmeyd5.onion> [dostęp: 13 IX 2018].

³¹ Darknet Markets: <https://darknetmarkets.co> [dostęp: 13 IX 2018].

³² The Hub: <http://thehub7xbw4dc5r2.onion> [dostęp: 13 IX 2018].

³³ Kryptoanarchizm: <http://kryptoanarchizm.liberatrianizm.net> [dostęp: 13 IX 2018].

³⁴ Daniel Onion Link List: <http://onionsnajzkhm5g.onion> [dostęp: 13 IX 2018].

³⁵ The Uncensored Hidden Wiki: http://gxamjbnu7uknahng.onion/wiki/index.php/Main_Page [dostęp: 13 IX 2018].

towanych spośród znawców Darknetu. Należy podkreślić zasadniczą trudność badań jaką jest dynamika zjawiska³⁶. Ekosystem darkmarketów podlega bardzo szybkim zmianom, a dotychczasowe wyniki badań w dużym tempie ulegają dezaktualizacji³⁷.

Na pierwszym etapie wyszukiwania wyodrębniono 23 darkmarkety, głównie anglojęzyczne, a podczas dalszego postępowania wyeliminowano z analizy sześć sklepów (zestawienie sklepów oraz powody ich niezbadania zawarto w załączniku 1). W rezultacie poddano badaniu 17 sklepów, z których dziewięć to sklepy pojedynczych sprzedawców (tzw. *vendor shops*), a osiem to darkmarkety w pełnym tego słowa znaczeniu (realizujące model targowiska – wielu sprzedających, natomiast właściciel występuje jako tzw. zaufana trzecia strona)³⁸.

Obserwacja, prowadzona od 6 do 27 sierpnia 2018 r., polegała na systematycznej inwentaryzacji zasobów darkmarketów: spisu towarów i usług oraz ich kategoryzacji (systematyczna inwentaryzacja zasobów to określenie najlepiej oddające czynności badawcze).

Wyniki

Badaniu poddano 17 największych (pod względem liczby oferowanych usług) darkmarketów. Wyniki zestawiono w kolejności według liczby oferowanych towarów i usług. W wielu tabelach widnieje wiersz o nazwie „niesklasyfikowane”, ponieważ inwentaryzacji dokonano według poszczególnych kategorii towarów i usług, które są wyznaczone przez właścicieli darkmarketów, a nie przez analizę pojedynczych ofert. Pomiar przeprowadzony dla Dream Market, Berlusconi Market oraz Point Marketplace wykazał, że w kategoriach niesklasyfikowanych wartości rozkładają się według proporcji kategoryzacyjnych w przedziale ± 6 proc. Warto jednocześnie zaznaczyć czynnik błędu. Administracja sklepu pozostaje niekiedy niekonsekwentna – wielokrotnie można spotkać się z sytuacją, gdy w określonym dziale znajdują się oferty, które do danego działu nie powinny przynależeć. Poziom tych „zanieczyszczeń” wynosi dla Dream Market (największego ze sklepów) ± 8 proc.

---

³⁶ Przykładem może być artykuł V. Bhaskara, R. Linacre’a, S. Machina, *The economic functioning of online drug markets* („Journal of Economic Behavior & Organization” 2017, b.n.), który został złożony w 2016 r, a przyjęty do druku w 2017 r. Żaden z analizowanych przez autorów darkmarketów obecnie już nie funkcjonuje.

³⁷ Por. K. Soska, N. Christin, *Measuring the Longitudinal Evolution of Online Anonymous Marketplace Ecosystem*, Proceedings of the 24th USENIX Security Symposium, <https://www.usenix.org/system/files/conference/usenixsecurity15/sec15-paper-soska-updated.pdf>, 2015 [dostęp: 13 IX 2018].

³⁸ Mechanika funkcjonowania darkmarketów w wymiarze psychospołecznym, ekonomicznym i technicznym jest zagadnieniem złożonym i obszernym. Zainteresowanym polecam opracowanie RAND: G.P. Paolii in., *Behind the curtain. The illicit trade of firearms...*

Ogółem naliczono blisko ćwierć miliona (226 tys.) aktywnych ofert (tab. 1). Najliczniejszą kategorią dóbr sprzedawanych w darkmarketach są środki psychoaktywne stanowiące blisko połowę wszystkich ofert (47,6 proc.). W większości są to produkty nielegalne (czarny rynek). Druga kategoria – około jednej czwartej wszystkich ofert (26,9 proc.) – to towary legalne, choć w wielu przypadkach procedury ich dystrybucji są nielegalne (szary rynek). Trzecią pod względem liczebności grupą produktów i usług (15,2 proc.) są programy i sprzęt komputerowy. Jest to kategoria mieszana, w której można odnaleźć produkty zaliczane do białego, szarego i czarnego rynku. Lokują się tu programy służące do popełniania przestępstw finansowych, „pirackie” wersje programów i gier oraz sprzęt i oprogramowanie związane z bezpieczeństwem czy kryptowalutami. Pozostałe kategorie, z których żadna nie przekracza 3 proc., to towary i usługi przynależne w większości do szarego i czarnego rynku.

Tab. 1. Oferta darkmarketów – liczba i proporcje ogólnych kategorii ofert³⁹.

Typ oferty	Opis oferty	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Środki psychoaktywne	nielegalne i legalne środki psychoaktywne oraz pozostałe medykamenty i paraferalia (wyposażenie laboratoriów i użytkowników)	107 538	47,60
Informacje	bazy danych, książki elektroniczne i poradniki	60 891	26,90
Programy i sprzęt komputerowy	programy służące do popełniania przestępstw finansowych, „pirackie” wersje programów i gier, sprzęt i oprogramowanie związane z bezpieczeństwem oraz kryptowalutami	34 398	15,20
Dokumenty	falsyfikaty dokumentów, dokumenty w wersji papierowej i w wersji elektronicznej, elektroniczne tożsamości – głównie usług bankowych	6528	2,90
Usługi	usługi hakerskie i carderskie, legalizacja kryptowalut	6535	2,90
Falsyfikaty dóbr	falsyfikaty biletów bankowych, elektroniki, odzieży, kruszców i biżuterii oraz innych towarów ekskluzywnych	5537	2,40
Broń	broń palna, materiały wybuchowe i inna broń	1504	0,70
Inne, wyżej nie ujęte	oferty pracy, reklama	3278	1,40
Ogółem ofert		226 209	100,00

³⁹ Tabele zostały opracowane przez autora (przyp. red.).

Oferta darkmarketów dotycząca środków psychoaktywnych, innych medykamentów oraz utensyliów do produkcji i zażywania narkotyków

W rankingu zdecydowanie dominują stymulanty/empatogeny oraz tzw. narkotyki miękkie (definiowane jako nieuzależniające fizycznie, o umiarkowanej lub niskiej szkodliwości), którymi są różne odmiany konopi indyjskich. Razem stanowią one niemal trzy czwarte oferty środków psychoaktywnych. Pozostałe kategorie cieszą się znacznie mniejszą popularnością i choć jest ich dużo, to jednak żadna z nich nie przewyższa 10 proc. We wszystkich zbadanych darkmarketach można znaleźć szeroki wybór środków psychoaktywnych, natomiast sklepy pojedynczych dostawców specjalizują się raczej w sprzedaży konkretnych typów narkotyków, na ogół z kategorii „miękkich”.

Niektóre sklepy oferują ciekawą kategorię swoistych „nowości”, czyli środków jeszcze nie zdelegalizowanych, nazywanych w socjolekcie⁴⁰ branży narkotykowej RC's (wym. *are ceez*, ang. *research chemicals*). Desygnaty tego pojęcia zmieniają się w czasie wraz z pojawianiem się nowych środków psychoaktywnych i pracami legislacyjnymi penalizującymi posiadanie oraz wytwarzanie już istniejących substancji. Środki RC's, jako odrębna kategoria, są oferowane tylko w trzech z badanych darkmarketów: Dream Market, Wall Street Market oraz Olympus Market. W Point Marketplace (sklep rosyjski, obecnie już anglojęzyczny) można nabyć tzw. konstruktory, tj. usługę wytwarzania substancji psychoaktywnych na zamówienie (z przyczyn ekonomicznych narkotyki wytwarza się najczęściej na zamówienie). Mogą to być nowe mieszanki i substancje chemiczne bądź wskazana substancja psychoaktywna. W laboratorium gromadzi się tylko tyle prekursorów i odczynników oraz materiałów, aby zrealizować produkcję. W toku badań wyróżniono również ciekawą kategorię enteogenów (wyluczając z niej jednak psylocybinę – ze względu na liczebność oraz kulturowe dziedzictwo tej kategorii), tj. substancji (najczęściej) psychodelicznych wywołujących mistyczne, duchowe doświadczenia, odmienne stany świadomości, często wykorzystywanych w rozmaitych rytuałach szamańskich. Do tej kategorii zalicza się takie rośliny, które łatwo pozyskać samodzielnie – suszone kapelusze muchomorów czerwonych lub szałwie.

Handel pozostałymi medykamentami, które nie mają działania psychoaktywnego, tworzy szary rynek. Dominują wśród nich sterydy anaboliczne, głównie pochodzenia syntetycznego (dziewięć na dziesięć wszystkich ofert w tej kategorii). Dream Market i Wall Street Market oferują wartą odnotowania kategorię substytutów podawanych w leczeniu uzależnień (np. metadonu i buprenorfiny), podczas gdy w innych darkmarketach brakuje ofert tych substancji bądź są one rozproszone wśród innych kategorii.

⁴⁰ Odmiana języka charakterystyczna dla jakiejś grupy społecznej, <https://sjp.pwn.pl/sjp/socjolekt;2575733> (przyp. red.).

Tab. 2. Środki psychoaktywne, inne medykamenty oraz utensylia do produkcji i zażywania narkotyków – liczba i proporcje ofert w darkmarketach.

Typ oferty	Nazwa lub rodzaj	Liczba ofert	Udział ofert w rynku w ramach podgrup (w %) – procentowanie w ramach podgrup (narkotyki vs pozostałe medykamenty)	Udział ofert w całości rynku (w %) – procentowanie do całości (narkotyki, pozostałe medykamenty oraz paraferalia)
Środki psychoaktywne nielegalne i legalne (czarny i szary rynek)	stymulanty/empatogeny	39 174	38,5	36,5
	konopie indyjskie/ THC	33 232	32,6	30,9
	opioidy/opiaty	8036	7,9	7,4
	psychodeliki	7850	7,7	7,2
	substancje psychoaktywne dostępne na receptę	6784	6,6	6,3
	sedatywno-nasenne	4743	4,7	4,4
	dysocjanty	1167	1,1	1,1
	legalne środki psychoaktywne (tzw. RC's)	670	0,6	0,6
	środki psychoaktywne na zamówienie (tzw. konstrukторы)	236	0,2	0,2
	enteogeny	8	0,1	0,1
Środki psychoaktywne ogółem		101 900	100,0	94,7
Pozostałe medykamenty bez działania psychoaktywnego (szary rynek)	sterydy	4806	93,2	4,5
	środki na utratę wagi	255	4,9	0,2
	substytuty (<i>harm reduction</i>)	67	1,3	0,1
	środki na potencję	27	0,5	0,1
Pozostałe medykamenty ogółem		5155	100,0 (99,9)	4,9
Paraferalia (wyposażenie laboratoriów i użytkowników)		483	–	0,4
Ogółem ofert		107 538	–	100

Oferta darkmarketów dotycząca środków psychoaktywnych (stymulantów/empatogenów)

Wśród zbiorczej kategorii stymulantów/empatogenów dominują narkotyki okazjonalne, zażywane najczęściej podczas sobotnio-niedzielných wyjazdów bądź wakacyjnych rozrywek w klubach lub na koncertach. Potocznie są nazywane ecstazy (także pixy, tablety, piguły, dropy, dropsy, pillsy). W mniejszym zakresie występują trzy klasyczne substancje, zdelegalizowane jeszcze w XX w.: kokaina, amfetamina i metamfetamina, a także dwie nowe substancje: nielegalny od początku drugiej dekady XXI w. mefedron oraz – jeszcze legalna w wielu krajach, tania, ale nieprzewidywalna w działaniu – α -PVP, nazywana potocznie flakka lub alfa.

Tab. 3. Środki psychoaktywne – stymulanty/empatogeny.

Nazwa stymulantu/empatogenu	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
MDMA/ecstazy/XTC (3,4-metylenodioksymetamfetamina)	16 741	42,8
Kokaina (metylobenzoilokogonina)	3303	8,4
Amfetamina/speed (α -metylofenetyloamina)	2168	5,5
Metamfetamina/meth (N-metyloamfetamina)	1319	3,4
Mefedron (4-MMC, 4-metylometkatynon)	1036	2,6
Alfa/flakka (α -pirolidynopentiofenon, α -PVP)	826	2,1
Pozostałe niesklasyfikowane stymulanty/empatogeny (m.in. efedryna, MDEA, MDA, MDPV i in.)	13 781	35,2
Ogółem ofert	39 174	100

Oferta darkmarketów dotycząca środków psychoaktywnych (kannabinoidów roślinnych lub syntetycznych)

Jest to druga pod względem popularności grupa substancji obejmująca przede wszystkim związki pochodzenia naturalnego, w mniejszym stopniu zaś – syntetyczne. Na ogół nie są one klasyfikowane, lecz umieszczane w jednej zbiorczej kategorii. Występują w postaci suszu, skunu (liście charakterystycznie zwinięte w kulki), haszyszu (żywica konopi połączona spoiwem), jako olejki haszyszowe, żywność z dodatkiem marihuany (tzw. *edibles*), a nawet wkłady do e-papierosów (do waporyzacji). Dostępne są także nasiona konopi indyjskich oraz syntetycznie wytworzone THC (tetrahydrokannabinol). Charakterystyczne dla tej grupy substancji jest istnienie sklepów (głównie holenderskich, np. DutchDrugz, Dutch Magic, ElHerbolario oraz innych krajów, m.in. CharlieUK) oferujących wyłącznie albo prawie wyłącznie konopie indyjskie w różnych odmianach. Substancje z tej grupy są w zasadzie nielegalne w naszym prawodawstwie (art. 62 kk), z wyjątkiem nasion konopi indyjskich, które nie zawierają substancji aktywnej Delta 9-THC (tetrahydrokannabinolu) w wystarczającym stężeniu, aby zgodnie z literą prawa uznać je za środek psychotropowy.

Tab. 4. Środki psychoaktywne – kannabinoidy roślinne/syntetyczne.

Nazwa kannabinoidu	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Marihuana (susz, skun)	9171	27,6
Haszysz	1291	3,9
Olejki haszyszowe	1222	3,7
Żywność z dodatkiem marihuany (<i>edibles</i>)	433	1,3
Syntetyczne THC	291	0,9
Nasiona	152	0,4
Niesklasyfikowane lub inne*	20 672	62,2
Ogółem ofert	33 232	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Oferta darkmarketów dotycząca środków psychoaktywnych (psychodelików)

Szczegółowej klasyfikacji środków psychoaktywnych dokonali właściciele sześciu z siedemnastu zbadanych marketów (tab. 5). W największym z darkmarketów (Dream Market) posłużono się ogólną kategorią środków psychodelicznych. Wśród odnotowanych środków dominują tzw. narkotyki miękkie – LSD i psylocybina (naturalna i syntetyczna). W obrocie handlowym znajdują się też narkotyki, które obrosły swoistą legendą, na przykład 2C-B, czyli słynna „różowa kokaina”, znana jako: Nexus, Venus, Erox oraz MFR, stworzona w 1974 r. w kalifornijskim laboratorium przez Aleksandra Shulgina⁴¹.

Tab. 5. Środki psychoaktywne – psychodeliki.

Nazwa psychodeliku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Niesklasyfikowane lub inne*	5576	71,1
LSD/LSD-25 (dietyloamid kwasu D-lizergowego)	1389	17,7
Psylocybina (4-PO-DMT)	355	4,5
2C-**	294	3,7
NBOM/NBOMe (25C-NBOMe)	211	2,7
Meskalina	25	0,3
Ogółem ofert	7850	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

** Pochodne 2C-.

⁴¹ Aleksander Shulgin i jego małżonka Anna Shulgin to eksperci w dziedzinie substancji psychoaktywnych. A. Shulgin nie tylko wynalazł wiele z nich, lecz także opisał i sklasyfikował już istniejące substancje psychoaktywne, dostarczając na ich temat unikatowej wiedzy. Zob. np. A. Shulgin, *PiHKAL (Phenethylamines I Have Known And Loved): A chemical love story*, Berkeley 1991; tenże, *TiHKAL (Tryptamines I Have Known and Loved): The continuation*, Berkeley 1997.

Opioidy (w tym opiaty) oraz pozostałe środki rzadko są kategoryzowane. Dokładniejszej klasyfikacji w ramach tej kategorii dokonano zaledwie w dwóch sklepach: Rapture Market i Olympus Market, w których wyodrębniono m.in.: heroinę, kodeinę, morfinę, hydrokodon i oksykodon oraz opium. Również dysocjanty nie są kategoryzowane w większości darkmarketów (zaledwie w czterech) w których wyróżniono takie kategorie, jak ketamina oraz GHB (kwas γ -hydroksymasłowy), potocznie znany jako „narkotyk gwałtu”. Wśród środków sedatywno-nasennych dominują benzodiazepiny, które zostały wydzielone jako odrębna kategoria w sześciu darkmarketach. Rzadziej w ofercie znajdują się barbiturany, incydentalnie wystawia się do sprzedaży alkohol (raczej ekskluzywny, choć nie znaleziono ofert alkoholu zakazanego, jak na przykład absyntu o ponadnormatywnym stężeniu tujonu).

Oferta darkmarketów w zakresie informacji

Obejmuje ona dwie główne kategorie: podręczniki, poradniki i książki stanowiące przytłaczającą większość ofert (66,4 proc.) oraz bazy danych (margines, choć ważny i warty stałego monitorowania – zaledwie 107 ofert. Książki na ogół są sprzedawane w wersji elektronicznej – mogą być to wydania cyfrowe bądź skany publikacji istniejących w formie papierowej, najczęściej w formacie pdf (ang. *portable document format*). Przedmiotem handlu są w przeważającej mierze podręczniki na temat syntezy środków psychoaktywnych, hodowli grzybków halucynogennych i konopi indyjskich. Na przykład w Dream Market rozkłady liczbowe tematyki poszczególnych publikacji są następujące: narkotyki – 597, oszustwa (kategoria określana zbiorczo mianem „sca”, tj. oszustwa polegające na zdobyciu zaufania ofiary, a następnie nadużyciu tego zaufania, np. w jaki sposób korzystać za darmo z przewoźnika Uber, jadać za darmo w McDonald’s, czy otrzymywać za darmo produkty z sieci Walmart) – 3582, hacking – 2035, bezpieczeństwo sieci – 1484. Te oferty plasują się w sferze szarego rynku, polegającego m.in. na obrocie legalnymi publikacjami, jednak ze złamaniem tzw. prawa własności intelektualnej, lub wydawnictwami trzeciobiegowymi, niepublikowanymi według typowych procedur. Wartą odnotowania, choć nieliczną, kategorię stanowią wycieki baz danych, np. w czasie prowadzonych badań na sprzedaż zostały wystawione: baza serwisu zawodowego LinkedIn, a także dane kont serwisu Dropbox oraz Facebooka.

Tab. 6. Oferta darkmarketów – informacje.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Książki i poradniki	szary rynek	40 443	66,4
Bazy danych	czarny rynek	107	0,2
Niesklasyfikowane*	brak jednoznacznej klasyfikacji	20 341	33,4
Ogółem ofert		60 891	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Oferta darkmarketów w zakresie oprogramowania i sprzętu komputerowego

Jest to szeroka, zróżnicowana kategoria. Najliczniejszą podklasę stanowią programy i urządzenia służące do popełniania przestępstw o charakterze finansowym, przynależne do czarnego rynku. Można tu znaleźć oferty np. skimmerów, urządzeń w formie nakładek lub wkładek do bankomatów, a także skimmerów umożliwiających skopowanie karty, jeśli choć na chwilę wejdzie się w jej posiadanie. Oprócz urządzeń fizycznych oferta obejmuje oprogramowanie służące łamaniu zabezpieczeń oraz przejęciu kontroli nad urządzeniami zaatakowanej ofiary, a także dokonanie malwersacji finansowych. Ta kategoria jest uzupełniona o przewodniki (jest to świadome zaburzenie klasyfikacji, ponieważ mogłyby się one znaleźć wśród „książek i poradników”). Wymaga ona podjęcia dalszych pogłębionych badań, szczególnie w zakresie szkodliwego oprogramowania oraz skimmingu. Przedmiotem handlu są klucze do oprogramowania użytkowego i gier, a także do płatnych usług online, głównie pornografii (legalnej). Jest to zatem domena szarego rynku. Ofertę informatyczną darkmarketów dopełnia sprzęt i oprogramowanie umożliwiające zachowanie anonimowości w Internecie – tu większość ofert ma charakter legalny, ale są one nabywane w sposób anonimowy, co może – choć nie musi – świadczyć o ich przyszłym przeznaczeniu.

Tab. 7. Oferta darkmarketów – programy i sprzęt komputerowy.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Oprogramowanie, sprzęt i porady (<i>tutoriale</i>) do przestępstw/malwersacji finansowych (<i>botnety/malware/exploity</i>)	czarny rynek (przeważająco)	22611	65,8
Klucze do gier/klucze do oprogramowania użytkowego/pornografia – dostępy	szary rynek	4680	13,6
Sprzęt i oprogramowanie bezpieczeństwa	biały rynek	1252	3,6
Niesklasyfikowane*	brak jednoznacznej klasyfikacji	5855	17,0
Ogółem ofert		34 398	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Oferta darkmarketów w zakresie dokumentów

Jest ona różnorodna i niewątpliwie wymaga dalszego, czasochłonnego porządkowania. Przedmiotem obrotu są dokumenty: w wersji papierowej (kradzione, podrobione i nielegalizowane, podrobione i legalizowane) oraz w formie elektronicznej (skany dokumentów). Ogółem stanowią one 41,7 proc. ofert w tej kategorii. Najliczniejszą grupę reprezentują kompletne tożsamości lub informacje dotyczące usług o charakterze

finansowym tj. skradzionych identyfikatorów bankowych, kart bankomatowych, płatniczych, kredytowych oraz portfeli elektronicznych. Mogą one posłużyć do bezpośredniego pozyskania środków finansowych lub dokonywania kolejnych przestępstw o charakterze finansowym albo innych. Tę kategorię uzupełniają anonimowe, zarejestrowane na sprzedawcę karty SIM. Przedmiotem obrotu są także konta, polubienia i subskrypcje w serwisach społecznościowych w powierzchniowym Internecie (Facebook, YouTube, Instagram).

Tab. 8. Oferta darkmarketów – dokumenty.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Falsyfikaty dokumentów	czarny rynek	519	7,9
Dokumenty w sensie fizycznym	czarny rynek	542	8,3
Fizyczne falsyfikaty i kradzione dokumenty	czarny rynek	113	1,7
Skany dokumentów i dokumenty fizyczne	czarny rynek	1381	21,1
Skany dokumentów	czarny rynek	175	2,7
Identyfikatory bankowe/kart bankomatowych/płatniczych/kredytowych, portfele elektroniczne	czarny rynek	2897	44,5
Karty SIM	szary rynek	72	1,1
Konta, polubienia, subskrypcje z serwisów społecznościowych	biały rynek (przeważająco)	472	7,2
Niesklasyfikowane*	brak jednoznacznej klasyfikacji	357	5,5
Ogółem ofert		6528	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Oferta darkmarketów dotycząca broni

Dla tego asortymentu oferta jest uboga, zawiera nieco ponad tysiąc propozycji. Przeważa broń automatyczna samopowtarzalna, w większości przypadków – krótka (pistolety). Stwierdzono także obecność ofert broni nieautomatycznej powtarzalnej (strzelby i rewolwery). Sprzedaż broni proponują dwa darkmarkety: włoski Berlusconi Market oraz rosyjska Hydra. Incydentalnie, siedem ofert odnotowano również w Empire Market (wystawiono tam na sprzedaż trzy pistolety oraz pistolet automatyczny UZI w pakiecie z amunicją). Pozostała broń to przedmioty zabronione przez prawodawstwa niektórych państw, a dopuszczane przez prawodawstwa innych (nie traktowane jako broń), jak np.: kubotany, kastety, broń ukryta (np. w laskach, piórach wiecznych), gazy łzawiące, tasery, granaty dymne, a także lasery o dużej mocy i broń biała, w tym noże.

Zaledwie cztery oferty dotyczyły materiałów wybuchowych, wszystkie pochodziły z Berlusconi Market.

Tab. 9. Oferta darkmarketów – broń.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Broń palna	czarny rynek	1004	66,7
Materiały wybuchowe	czarny rynek	4	0,3
Inna broń	brak jednoznacznej klasyfikacji	12	0,8
Niesklasyfikowane*	brak jednoznacznej klasyfikacji	484	32,2
Ogółem ofert		1504	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Falsyfikaty dóbr

Darkmarkety oferują przede wszystkim fałszywe metale szlachetne pod różnymi postaciami: kruszców, biżuterii, monet bulionowych, sztabek inwestycyjnych i monet kolekcjonerskich, w tym (w niewielkiej liczbie) historycznych. Ważną kategorię stanowią fałszywe środki płatnicze oraz dobra luksusowe (markowa odzież, zegarki). Te dobra są obecne w niemal wszystkich badanych darkmarketach (wyjątek stanowi Olympus Market oraz sklepy pojedynczych sprzedawców), można je odnaleźć przede wszystkim w Dream Market oraz w Point Marketplace.

Tab. 10. Oferta darkmarketów – falsyfikaty dóbr.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Bilety bankowe	czarny rynek	772	13,9
Elektronika/zegarki	czarny rynek	319	5,8
Odzież	czarny rynek	94	1,7
Kruszce, biżuteria	brak jednoznacznej klasyfikacji	1402	25,3
Niesklasyfikowane*	brak jednoznacznej klasyfikacji	2950	53,3
Ogółem ofert		5537	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Usługi

Można tu znaleźć usługi o charakterze programistycznym oraz wsparcie w zakresie konfiguracji programów. Usługi można podzielić tematycznie na: usługi hakerskie (odnoszące się do usług typowo internetowych – od włamań do kont poczty

elektronicznej i serwisów społecznościowych do konfiguracji i programowania botnetów oraz carderskie (związane z nadużyciami w zakresie bankowości elektronicznej). Te dwa typy usług należy zaklasyfikować do czarnego rynku.

Tab. 11. Oferta darkmarketów – usługi.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Usługi hakerskie	czarny rynek	995	15,2
Usługi carderskie	czarny rynek	258	3,9
Programowanie/grafika	brak jednoznacznej klasyfikacji	37	0,6
Niesklasyfikowane*	brak jednoznacznej klasyfikacji	5245	80,3
Ogółem ofert		6535	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

Inne, wyżej nieujęte oferty

Jest to kategoria obecna wyłącznie w jednym rosyjskim darkmarkecie – Point Marketplace. Można tu znaleźć oferty pracy, w przeważającej części w branży narkotykowej, dotyczące dystrybucji, transportu i wytwarzania narkotyków, a czasem kierowania tymi zespołami na określonym terenie. Zamieszcza się również oferty pracy dla programistów. W subkategorii „reklama” przeważają oferty promocji usług związanych z narkotykami. Jest to zróżnicowany zbiór obejmujący zarówno oferty reklamy BTL⁴² (np. zaprojektowania naklejek, tzw. wlepek, oraz ich dystrybucji na określonym terenie), jak i ATL⁴³ (np. reklamy radiowej, niewykluczone, że zamieszczonej przez dziennikarza radiowego – swoisty *product placement* w audycji radiowej jego autorstwa).

Tab. 12. Oferta darkmarketów – inne, wyżej nieujęte.

Typ towaru	Przynależność towarów do rodzaju rynku	Liczba ofert	Udział ofert w rynku (w %)
Oferty pracy	czarny rynek (przeważająco)	3163	96,5
Reklama	biały rynek, szary rynek	115	3,5
Ogółem ofert		3278	100

* W części sklepów te towary pozostały niesklasyfikowane.

⁴² BTL (ang. *below the line*) – działania reklamowe skierowane do konkretnego klienta, niebędące reklamą w środkach masowego przekazu, za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Below_the_line (przyp. red.).

⁴³ ATL (ang. *above the line*) – oznacza strategię działań marketingowych bezpośrednio rozpoznawalnych, prowadzonych w mediach tradycyjnych, za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Above_the_line (przyp. red.).

W poszukiwaniu czerwonego rynku

W powyższych zestawieniach usług i towarów oferowanych w darkmarketach zwraca uwagę nieobecność ofert przynależnych czerwonemu rynkowi. Istnienie tego rynku jest jednak niezaprzeczalnym faktem. Oszacowanie rynku płatnych zabójców jest spekulacyjne i przybliżone, ale jest możliwe dokonanie przybliżonego wyliczenia: w pierwszej dekadzie XXI w. w Polsce odsiadywało wyrok około półtorej setki płatnych zabójców. Przyпуска się, że około jedna czwarta zabójstw to były zabójstwa na zlecenie⁴⁴. Jak wskazuje Scott Carney, amerykański dziennikarz śledczy, czerwony rynek jest rozległy i prężny. Przykładem jego funkcjonowania może być kilka udokumentowanych przejawów. Na przykład działalność boliwijskich seryjnych morderców sprzedających europejskim koncernom farmaceutycznym tłuszcz ofiar potrzebny do produkcji luksusowych kremów do twarzy, kradzież dziesiątek tysięcy przysadek mózgowych w Wielkiej Brytanii wykorzystywanych do produkcji hormonu wzrostu (ostatnia dekada ubiegłego wieku), a także zbieranie rogowek palestyńskich bojowników poległych w walce przez izraelskich żołnierzy⁴⁵.

Skalę czerwonego rynku oddaje istniejący od 2013 r. portal Havoscope korzystający ze źródeł typu: weryfikowane doniesienia czytelników, publikacje prasowe i naukowe. Zestawienia zaprezentowano w tabelach 13–14.

Tab. 13. Zestawienie cen zabójstw na zlecenie.

Miejsce, szczegóły	Cena (w dolarach amerykańskich)
Argentyna	3749–5555
Australia	13 610–83 000
Boliwia	4000–15 000
Kolumbia	minimum 600, 2000–4000 za skuteczne wykonanie zadania
Francja, Monako	330 000
Indie, Mombaj	35–900
Włochy (wykonawcy: Mafia Hitman)	3700 (postrzelenie – <i>kneecapping</i>), 27 000 (zabójstwo)
Meksyk, Ciudad Juarez	85 (w nielicznych przypadkach – mniej)
Meksyk (cel: szef policji)	20 382

⁴⁴ Zob. Z Lasocik, *Zabójca zawodowy i na zlecenie*, Kraków 2005; R. Lane, *Murder in America: A history*, Columbus 1997; K. Wójcik, *Mafia na Wybrzeżu*, Warszawa 2016; *Mordercy do wynajęcia*, Newsweek.pl, www.newsweek.pl/polska/mordercy-do-wynajecia,19153,1,1.html [dostęp: 17 IX 2018]. Warto jednak na marginesie odnotować, że w toku postępowania sądowego nie potwierdzono prokuratorskiej hipotezy o istnieniu „klubu płatnych zabójców” w Polsce na przełomie XX i XXI w.

⁴⁵ S. Carney, *Czerwony rynek. Na tropie handlarzy organów, złodziei kości, producentów krwi i porywaczy dzieci*, Wołowiec 2014, s. 29.

Filipiny (wykonawcy: szwadrony śmierci)	110
Hiszpania	27–69 000
USA / Wielka Brytania	od kilkuset do 25 000
USA (za zabójstwo agenta DEA i informatora)	800 000

Źródło: *Global Black Market Information*, <https://www.havocscope.com/black-market-prices/contract-killing/> [dostęp: IX 2018].

Tab. 14. Zestawienie cen w handlu żywym towarem.

„Przedmiot” transakcji	Cena (w dolarach amerykańskich)
Niemowlę w Chinach	7800
Niemowlę w Indonezji	160–250
Dziecko w Ghanie	50 (bezpośrednio od rodzica), 300 (od handlarza)
Dziecko w Indiach	45–350
Dziecko w Mali	600 (jako żołnierz)
Dziecko w Wielkiej Brytanii	25 000
Dziewczynka w Indiach	24
Dziewczynka w Rumunii	3000–6000
Dziewczynka w Bangladeszu	250
Dziewczynka w Kenii	600
Dziewczynka w Mozambiku	2
Dorosły w Kanadzie	4879
Romska „panna młoda”	270 000
Dziewczynka w Iraku	5000 lub 2500
Dziewczynka w Kanadzie	5989
Dziecko w Kambodży	500–800
Dziewczynka w Kolumbii	2600
Kobieta z Północnej Korei	1066 (ok. 20 lat), 761 (ok. 30 lat), 457 (ok. 40 lat)
Żona z Wietnamu (do Chin)	11 800

Źródło: Havocscope, *Human Trafficking: Prices and Statistics of the Modern Day Slave Trade*, <https://www.havocscope.com/black-market-prices/human-trafficking-prices/> [dostęp: IX 2018].

Znikoma obecność usług i produktów czerwonego rynku w Darknecie, pomimo niewątpliwego istnienia tego rynku, wydaje się spowodowana przede wszystkim incydentalnym zapotrzebowaniem na tego typu towary i usługi. Popyt na narządy do przeszczepów, na zniewolonych ludzi czy usługi płatnych zabójców jest rzadkie i niecykliczne, a zatem nieadekwatna wydaje się dla tego rodzaju usług formuła darkmarketowego targowiska jako sposobu ich sprzedaży. Inaczej jest w przypadku

narkotyków – są one nabywane cyklicznie (na potrzeby spotkań towarzyskich) lub regularnie (uzależnienie). Z tego powodu należy się spodziewać, że oferty zaliczane do czerwonego rynku nie będą masowe w ofercie darkmarketów. I tak jest w istocie.

Posługując się przykładem usługi płatnego kwalifikowanego zabójstwa (morderstwa), można rozważyć potencjalne zyski i straty wykorzystania Darknetu jako miejsca oferowania tego rodzaju świadczeń.

- 1. Duże ryzyko zdekonspirowania zleceniodawcy i wykonawcy oraz poniesienia przez nich odpowiedzialności.** Potencjalna dekonspiracja i schwytanie wykonawcy może nastąpić podczas wykonywania usługi zabójstwa na zlecenie. Z kolei zleceniodawcę – niekiedy jednoznacznie – dekonspiruje wybór ofiary. Najprawdopodobniej zleceniodawcą będzie osoba z kręgu rodzinnego, towarzyskiego lub zawodowego, odnosząca stosunkowo duże korzyści ze śmierci ofiary, a jednocześnie dysponująca siłą nabywczą pozwalającą na skorzystanie z usługi. Dodatkowym czynnikiem obciążającym może być wiedza i umiejętności zamawiającego, dzięki którym będzie on miał możliwość skorzystania z usługi w Darknecie (znajomość darkmarketów, umiejętność posługiwania się kryptowalutami). Czyn kwalifikowanego zabójstwa jest obłożony wysokimi karami we wszystkich prawodawstwach, tak więc służby dyspozycyjne będą skłonne monitorować takie usługi, a nawet posługiwać się prowokacją, aby im zapobiegać. Ogłoszenie, które jest stale obecne w Darknecie, potencjalnie stanowi czynnik ryzyka.
- 2. Niski poziom zaufania transakcji.** Im bogatsze doświadczenie wykonawcy, tym łatwiejsza jego identyfikacja na podstawie dowodów, a także tym większy nacisk na jego ściganie przez służby dyspozycyjne. Z kolei z punktu widzenia zleceniodawcy istnieją silne przesłanki, aby publicznie nie potwierdzać dokonanego zlecenia, tym bardziej, jeśli na przykład zabójstwo było pozorowane na samobójstwo lub nieszczęśliwy wypadek. Wykorzystanie mechanizmu rozpowszechnionego w Darknecie, jakim jest transakcja z pomocą „zaufanej trzeciej strony”, jest trudne, a w zasadzie niemożliwe do zrealizowania, ponieważ użytkownik Darknetu uznawany za „zaufaną trzecią stronę” nie podejmie się współudziału w zabójstwie lub porwaniu za niewielką kwotę. Model płatności bezpośredniej to jednocześnie ryzyko oszustwa ze strony zleceniobiorcy. Taki rachunek zysków i strat zdecydowanie utrudnia budowanie kultury zaufania tak potrzebnej dostawcom i odbiorcom korzystającym z darkmarketów.
- 3. Wysokie ceny usług.** Jest to niewątpliwie bariera rozwoju czerwonego rynku. Ceny za dokonanie kwalifikowanego zabójstwa to zazwyczaj kwoty przekraczające kilka tysięcy złotych, a czasami sięgające nawet kilkuset tysięcy złotych. W przypadku handlu narkotykami są to na ogół niewielkie kwoty, nieprzekraczające jednorazowo kilkuset złotych. Dlatego też potencjalne ryzyko związane z wykonaniem usługi jest pomijane, gdyż strata – w wyniku wpadki – nie będzie dotkliwa.

Przytoczona argumentacja wyjaśnia nieopłacalność oferowania usług. Jednocześnie skłania do wniosku, że oferty usług i produktów czerwonego rynku obecne w darkmarketach niekoniecznie są tym, czym się wydają. Analiza treści wykazuje, że oferty czerwonego rynku mogą należeć do jednej z czterech kategorii, którymi są: oszustwo (tzw. *scam*⁴⁶), prowokacja służb dyspozycyjnych, incydentalna, nieprofesjonalna oferta oraz oferty nierozstrzygnięte lub potencjalnie prawdziwe. Do pierwszej i przypuszczalnie drugiej kategorii najprawdopodobniej można zaliczyć ogłoszenia ukazujące się na stronie Besa Mafia – oferty albańskiej mafii dotyczące dokonania morderstw na zlecenie. Wyciek danych z serwisu (między innymi korespondencji) ujawnił, że najprawdopodobniej było to oszustwo: klienci wpłacali zaliczki, administratorzy zaś przestawali odpowiadać na ich wiadomości bądź zapewniali, że kolejny przelew spowoduje realizację usługi. Odnotowano także przypadki, że administratorzy serwisu przesyłali amerykańskiej policji informacje dotyczące zlecniodawców zabójstw, do których miało dojść na terenie Stanów Zjednoczonych⁴⁷. Do trzeciej kategorii ofert czerwonego rynku – przestępstw incydentalnych i źle zaplanowanych – należy porwanie brytyjskiej modelki Chloe Ayling w 2017 r. przez Polaka Łukasza Herbę (vel Daniela Zawadę). Do porwania doszło w Mediolanie, gdzie sprawca zorganizował sesję fotograficzną, podczas której odurzył ofiarę za pomocą wstrzykniętej ketaminy i w obszernej walizce przewiózł w bagażniku samochodu do swojej kryjówki w okolicach Turynu. Następnie wystawił modelkę na aukcji w sieci TOR za równowartość 300 tys. euro płatnych w bitcoinach. Żądanie analogicznego okupu otrzymała rodzina i menedżer modelki (według innych źródeł aukcja rozpoczynała się od ceny wywoławczej 150 tys. dolarów). Ostatecznie, po upływie około tygodnia, sprawca uwolnił porwaną. Przewiózł ją do brytyjskiego konsulatu, gdzie został aresztowany. Ł. Herba został skazany na 16 lat i 9 miesięcy pozbawienia wolności (notabene, obrona utrzymywała, że zdarzenie było ustalone pomiędzy stronami i w całości upozorowane, w tle zaś pojawiła się przynależność Ł. Herby do prawdopodobnie istniejącej organizacji o nazwie Czarna Śmierć)⁴⁸. Do ostatniej kategorii – oferty nierozstrzygnięte lub potencjalnie prawdziwe – należy zakwalifikować dwie sprawy: dotyczące nowojorskiego su-

⁴⁶ *Scam* jest definiowany jako oszustwo, którego immanentną cechą jest wzbudzenie czyjegoś zaufania, a następnie wykorzystanie tego faktu.

⁴⁷ *Besa Mafia: Dark Web hitman for hire site takes a hit*, RiskBased Security, <https://www.riskbased-security.com/2016/05/besa-mafia-dark-web-hitman-for-hire-site-takes-a-hit> [dostęp: 13 IX 2018]; A. Haertle, *Jak naprawdę działa serwis zabójców do wynajęcia w darknecie*, „Zaufana trzecia strona”, 15 V 2016 r., <https://zaufanatrzeciastrona.pl/post/jak-naprawde-dziala-serwis-zabojcow-do-wynajecia-w-darknecie/> [dostęp: 13 IX 2018].

⁴⁸ Szerzej na ten temat w doniesieniach prasowych. Zob. A. Haertle, *Porwana modelka wystawiona na aukcji w deep webie za 300 000 EUR w bitcoinach*, „Zaufana Trzecia Strona”, 5 VIII 2017 r., <http://zaufanatrzeciastrona.pl/post/porwana-modelka-w-bitcoinach/> [dostęp: 13 IX 2018]; C. Aliens, *Timeline: British model supposedly kidnapped for darknet auction*, 11 VIII 2017 r., <http://www.deepdotweb.com/2017/08/11/timeline-british-model-supposedly-kidnapped-darknet-auction/> [dostęp: 13 IX 2018].

tenera Froilana Rosado, który w Darknecie oferował usługi nieletnich prostytutek (15–18 lat), oraz porywacza Beniamina Gastona, skazanego na 50 lat więzienia za porwanie, handel żywym towarem oraz przyczynienie się do śmierci jednej ze swoich ofiar⁴⁹.

Zakończenie

Przeprowadzone badania ujawniły obecność rozwiniętego czarnego rynku zogniskowanego na środkach psychoaktywnych i – w mniejszym stopniu – rynku szarego (z elementami czarnego), w którego przypadku przedmiotem obrotu są informacje (bazy danych, książki elektroniczne i poradniki) oraz programy i sprzęt komputerowy, w tym służące do popełniania przestępstw finansowych, a także „pirackie” wersje programów i gier. Obserwacje poczynione przez autora mają charakter wstępnego rozpoznania pola badawczego, które oprócz przybliżenia swego „landszaftu” darkmarketów, ma wyznaczać dalsze obszary i kierunki eksploracji. Wśród przyszłych kierunków badawczych powinny znaleźć się następujące zagadnienia:

1. **Psychospołeczne aspekty funkcjonowania darkmarketów**, a szczególnie analiza mechanizmów budujących zaufanie i czyniących wymianę handlową możliwą i bezpieczną dla stron⁵⁰. Warto poznać swoiste modus operandi sprzedawców, a także stosowane przez nich techniki, aby unikać dekonspiracji i ponoszenia odpowiedzialności. Istotne wydaje się zbadanie ram etycznych funkcjonowania tego typu giełd. Należałoby je rozpocząć od analizy treści regulaminów darkmarketów, sposobu i zasad rozstrzygnięcia sporów na linii klient–sprzedawca, analizy traktowania osób łamiących regulaminy, przede wszystkim – oszustów. Ważnym wątkiem, jak się wydaje, jest studium społecznych konsekwencji funkcjonowania darkmarketów. Bez wątpienia powstaje rynek nielegalnych środków psychoaktywnych oraz ich dystrybutorów, wzbogacony o zupełnie nowe jakości. Joshua L. Dratel, obrońca Rossa Ulbrichta (założyciela Silk Road – pierwszego darkmarketu w historii),

⁴⁹ Wymienione zdarzenia łączy taki sam sposób ich wykrycia: za pomocą programu Memex opracowanego przez Christophera White’a. Szerzej na temat programu Memex, jego działania i zastosowań w sprawach kryminalnych zob. T. Brewster, *Memex in action: Watch DARPA artificial intelligence search for crime on the „Dark Web”*, „Forbes”, 10 IV 2015 r., <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2015/04/10/darpa-memex-search-going-open-source-check-it-out/#f071d152812b> [dostęp: 13 IX 2018]; L. Greenemeier, *Human traffickers, caught on hidden internet*, „Scientific American”, 8 II 2015 r., <https://www.scientificamerican.com/article/human-traffickers-caught-on-hidden-internet/> [dostęp: 13 IX 2018]; W. Shen, *Memex*, <https://www.darpa.mil/program/memex> [dostęp: 13 IX 2018]; B. Spice, *Carnegie Mellon developing online tools to detect and identify sex traffickers*, 13 I 2015 r., <https://www.cmu.edu/news/stories/archives/2015/january/detecting-sex-traffickers.html> [dostęp: 13 IX 2018].

⁵⁰ Incydentalnie tego typu próby badań są podejmowane. Zob. D.S. Zindros, *Trust in decentralized anonymous marketplaces*, Ateny 2014–2015.

wykazał, że istnienie darkmarketów przyczyniło się do zmniejszenia przestępczości związanej z narkotykami i poprawy bezpieczeństwa na ulicach amerykańskich miast⁵¹. W tym celu powołał na świadków przedstawicieli służb dyspozycyjnych. Wnioski sformułowane na potrzeby obrony oskarżonego zostały potwierdzone w raporcie European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, którego autorzy wskazują, że sprzedawane produkty są wyższej jakości, sprzedawcy zaś muszą sprostać wyższym standardom w zakresie jakości obsługi i zaufania spowodowanej upublicznieniem w sieci dyskusji o jakości zarówno obsługi, jak i sprzedawanych towarów⁵².

2. **Aspekty ekonomiczne.** Warto przyjrzeć się bliżej poszczególnym kategoriom dóbr i usług oferowanych w darkmarketach, a także spróbować określić zmiany w ich rodzaju i proporcjach zachodzące w czasie, ze szczególnym uwzględnieniem proporcji między poszczególnymi kategoriami ofert oraz między liczbą ofert nielegalnych i legalnych (czarny rynek kontra szary rynek, kontra biały rynek). Interesujące poznawczo wydaje się również studium mechanizmów dokonywania transakcji, regulacji cen oraz używanych kryptowalut.
3. **Aspekty techniczne i organizacyjne.** Należy poznać mechanizmy dystrybucji dóbr, a także techniczno-informatyczną stronę funkcjonowania darkmarketów (zabezpieczenia, problemy techniczne itp.). Jest to istotne w kontekście potencjalnej deanonimizacji kupujących i sprzedających oraz właścicieli platform sprzedażowych. Równie wartościowe poznawczo byłoby odtworzenie sposobów i kanałów dystrybucji poszczególnych dóbr – techniki kamuflowania wysyłanych produktów, a także typowe sposoby ich bezpiecznego odbioru.
4. **Dynamika zmian darkmarketów.** Istotne wydaje się przeanalizowanie trendów rozwojowych darkmarketów i podjęcie próby sformułowania prognoz, a także wyciągnięcie wniosków i ustalenie wzorców modus operandi użytkowników i sprzedawców z jednej strony oraz służb dyspozycyjnych z drugiej. Pierwsi z wymienionych sięgają po wciąż nowe pomysły zabezpieczeń, ci ostatni zaś opracowują coraz bardziej wysublimowane techniki deanonizacji sprzedających i kupujących. W tym kontekście swoją miarą przyszłości może być projekt OpenBazaar, eliminujący podstawową słabość darkmarketów, czyli konieczność obecności „zaufanej trzeciej strony” każdej transakcji⁵³.

⁵¹ J.L. Dratel, *Document 251*, 22 V 2015 r., <https://cryptome.org/2015/05/ulbricht-251.pdf>, s. 36 [dostęp: 13 IX 2018].

⁵² *European drug report. Trends and developments*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2016 r., <http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/2637/TDAT16001ENN.pdf> [dostęp: 13 IX 2018].

⁵³ Więcej na ten temat na stronie projektu: OpenBazaar, <https://openbazaar.org/> [dostęp: 13 IX 2018].

5. Monitorowanie zdarzeń rzadkich, ze szczególnym uwzględnieniem epizodów z zakresu czerwonego rynku, a także próby dotarcia do takich rynków, jeśli one istnieją.

Nasuwać się również uwagi o charakterze metodycznym. Badanie darkmarketów wykracza poza standardowe kompetencje badacza z obszaru nauk społecznych. Konieczne zatem jest opanowanie technik informatycznych co najmniej z zakresu konfiguracji oprogramowania służącego do korzystania z badanych obszarów Internetu oraz kryptografii. Niezbędne jest również poznawanie socjolekty bogatego w pojęcia informatyczne i technologiczne (odnoszące się do usług i towarów będących przedmiotem wymiany), a także specyficznej nomenklatury użytkowników i sprzedawców darkmarketów. Nieodzowne jest swoiste towaroznawstwo (narkotyki, broń, dokumenty, informacje, podrabiane towary) oraz rudymenarna wiedza o popełnieniu typowych oszustw podczas tego typu transakcji. Znaczna liczba ofert darkmarketów oraz ich zróżnicowanie wymagają zastosowania zautomatyzowanej eksploracji za pomocą robotów sieciowych. Problemem metodycznym jest brak możliwości (ocenianej subiektywnie) badania niektórych ofert dotyczących nielegalnych treści, a także realnych sposobów nabywania i dystrybucji towarów. Ponadto jednostki uczestniczące w wymianie handlowej tworzą specyficzne, hermetyczne grupy. Nawiązanie z kimkolwiek kontaktu wymaga więc dużego wysiłku. Powyższe problemy skłaniają do poszukiwania oryginalnej metodyki badania, która jednocześnie będzie spełniać wymogi pracy naukowej, wdrożenia niektórych elementów pracy operacyjnej (np. legendowania), a także zastosowania zautomatyzowanych sposobów pozyskiwania i kategoryzowania danych.

Załącznik 1. Lista darkmarketów (stan na sierpień 2018 r.).

Lp.	Nazwa sklepu (skrót nazwy)	Adres(y) sklepu	Adres forum sklepu	Typ dostępu	Model bezpieczeństwa płatności	Typ waluty	Ranking epdofweb.com	Ranking darknetmarkets.com	Data utworzenia sklepu	Status (sklep zbadany/niezbadany – z podaniem z przyczyny)
1.	Berlusconi Market	http://55j6kjwki4vjtmzp.onion/ http://55j6kjwki4vjtmzp.onion/ http://3m2pyft7fyzjqymu.onion/ http://hky3mzk3jtm4z44.onion/	http://lokwo54utdfvr4.onion	rejestracja otwarta	Escrow Market/FE – dla zaufanych	bitcoin/monero/litecoin	3,67 (67 recenzji)	3,7 (74,29%) 7 wpisów (26 XI 2017 r.)	7 VII 2017 r.	zbadany
2.	Cannazon	http://cannazon4gbjluus.onion	–	rejestracja otwarta	Multisig or trusted/FE – dla zaufanych	bitcoin/monero	4,13 (15 recenzji)	–	21 III 2018 r.	zbadany
3.	CharlieUK	http://eeyovrly7charuku.onion/	–	rejestracja otwarta	Vendor Shop	–	4,75 (84 recenzje)	3,7 (73,85%) 13 wpisów (28 X 2016 r.)	–	zbadany

4.	Dream Market	http://jd6yhuwcivehvdt4.onion/ http://lchudifyeqm4ldjj.onion/ http://jd6yhuwcivehvdt4.onion/ http://l3e6ly3uoi4zczw2.onion/ http://7ep7acrkunzdcw3l.onion/ http://vilpaqbrmvizecjo.onion/ http://igyifrhvxxq3sy5.onion/ http://6qlocfg6zq2kyael.onion/ http://x3x2qwb7jasax6tq.onion/ http://bkjcpa2kikkmowwq.onion/ http://xytjqcfendzeby22.onion/	http://tmsk-hzavkyedupbr.onion/	rejestracja otwarta	Escrow Market/FE	bitcoin	4,04 (1707 recenzji)	3,3 (66,88%) 32 wpisy (6 IX 2016 r.)	15 XI 2013 r.	zbadany
5.	Dutch Magic	http://x75csj7vzprjji5v.onion/	–	rejestracja otwarta	Vendor Shop	bitcoin	3,86 (163 recenzje)	–	2012 r.	zbadany
6.	DutchDrugz	http://dutchdr5gsol4dde.onion/	–	rejestracja otwarta	Vendor Shop	bitcoin/ ethereum/ monero/ litecoin/ dash	4,25 (42 recenzje)	–	–	zbadany
7.	ElHerbolario	http://elherbotsiddaroL.onion/	–	rejestracja otwarta	Vendor Shop	bitcoin	3,90 (198 recenzji)	–	–	zbadany
8.	EmpireMarket	http://empiremktx.gov/hm.onion/ref/12186	http://empforumgfttfqmq.onion/	rejestracja otwarta	FE – tytko dla zaufa-nych	bitcoin/ monero/ litecoin	–	–	2018 r.	zbadany

9.	GammaGo- blin - Pushing Taboo	http://pushingtabu7itqj.onion	https://darknetmarkets.co/gammagoblin/gammagoblin-pushing-taboo-custom-payment-2/	rejestracja otwarta	Vendor Shops	bitcoin	4,01 (85 recenzji)	3,3 (66%) 10 wpisów 20 X 2016 r.	-	zbadany
10.	Hydra	http://wayawaytel3k66fl.onion/	-	rejestracja otwarta	-	bitcoin	4,14 (73 recenzje)	4,2 (84,56%) 79 wpisów 28 XII 2016 r.	-	zbadany
11.	Olympus Market	http://xc7oyzq4cz3ki7sa.onion/signup/MATQP3	http://olpial-kpybezjlhx.onion/	rejestracja otwarta	Multisig or trusted/FE częściowo możliwe	bitcoin/ monero	3,85 (26 recenzji)	-	1 I 2018 r.	zbadany
12.	QualityKing	http://quality2ui4uooy.m.onion	-	zamknięty	Vendor Shop	bitcoin	3,19 (18 recenzji)	-	-	zbadany
13.	Rapture Ma- kret	http://rtexijfqcndum5v.onion/	-	rejestracja otwarta	Multisig or trusted/FE – tylko zaufani sprzedawcy	bitcoin/ monero	4,11 (23 recenzje)	-	18 I 2018 r.	zbadany
14.	RechardSport	http://rechardsp4x6tdrh.onion/	-	rejestracja otwarta	Vendor Shop	-	4,06 (9 recenzji)	-	-	niezbadany – spoza grupy docelowej – falsyfikaty dóbr, sklep jest w Internecie powierzchnio- wym

15.	RuTOR	http://rutorzmmfllzk5.onion/ http://pointgg34ghbo2s.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://mlotvmf5wjmovl57.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://dw5f7gf7lkwvekj3.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://zo7o7hksuj7laxo.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://q3ckokmc4ha5en6m.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://qfc5pxlr5f6e4wg3.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://tochka3evlj3sxdv.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3	-	rejestracja otwarta	-	-	2,67 (6 recenzji)	3,5 (70%) 4 wpisy 5 XII 2016 r.	-	niezbadany – spoza grupy docelowej, forum z możliwością handlu
16.	T•chka (obecnie: Point Market- place)	http://q3ckokmc4ha5en6m.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://qfc5pxlr5f6e4wg3.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3 http://tochka3evlj3sxdv.onion/auth/register/563636d36a-b740e4720f44e8328441d3	-	rejestracja otwarta	Multisig or trusted/FE	3,78 (165 recenzji)	-	30 I 2015 r.	zbadany	
17.	The Cannabis Growers and Merchants Cooperative (CGMC)	http://cgmcoopwhempo6a5.onion/ http://joinegmc5soplano.onion/	-	wyłącznie na zaproszenie	Multisig or trusted	4,69 (68 recenzji)	-	7 VI 2016 r.	niezbadany – tylko na zaproszenie	

18.	The Church (JOR)	http://artsmankindxgcv5.onion/	–	rejestracja otwarta	Vendor Shop	bitcoin	3,33 (3 recenzje)	–	–	zbadany
19.	The French Connection	http://abyssopyps3z4xof.onion/	–	rejestracja otwarta	Vendor Shop	bitcoin	3,61 (98 recenzji)	4,3 (86,29%) 105 wpisów 18 X 2016 r.	–	zbadany
20.	The Majestic Garden	http://talismanrestz7mr.onion/	http://talismanrestz7mr.onion/	generowanie klucza	Escrow Market/FE	–	3,50 (13 recenzji)	4,0 (80%) 5 wpisów 25 X 2016 r.	–	niezbadany – konieczny klucz
21.	ToYouTeam	http://tybeta57rw2onit.onion/	–	zamknięty	Vendor Shop	–	3,85 (15 recenzji)	–	–	niezbadany – brak połączenia podczas trwania badania
22.	Wall Street Market	http://wallst4qihu6lvs.a.onion/	http://x7bwsm-core5fmx56.onion/	rejestracja otwarta	Multisig or trusted/FE-lv3	bitcoin/monero	4,23 (162 recenzje)	3,5 (70,91%) 11 wpisów 21 XII 2016 r.	19 X 2016 r.	zbadany
23.	WayAway	http://wayawaytcl3k66fl.onion/	–	na zaproszenie	–	–	4,39 (19 recenzji)	3,0 (60%) 2 wpisy 11 XII 2016 r.	2009 r.	niezbadany – spoza grupy docelowej

Źródło: Opracowanie własne autora.

Załącznik 2. Środki psychoaktywne – potentaci Darknetu.

Kategoria	Nazwa darkmarketu (w kolejności najczęściej odwiedzanych)	Udział w rynku narkotykowym (w proc. liczonych od liczby ofert w danej kategorii)
Środki psychoaktywne ogółem	1. Dream Market	56,8
	2. Olympus Market	19,5
	3. Hydra	11,1
	4. Wall Street Market	4,3
	5. Berlusconi Market	4,2
Kannabinoidy	1. Dream Market	57,3
	2. Olympus Market	16,4
	3. Hydra	13,0
Stymulanty/empatogeny	1. Dream Market	52,0
	2. Olympus Market	24,2
	3. Hydra	14,8
Psychodeliki	1. Dream Market	62,4
	2. Olympus Market	17,8
	3. Hydra	8,7

Bibliografia

- Aldridge J., Décarry-Héту D., *Not An 'ebay For Drugs': The Cryptomarket 'Silk Road' as A Paradigm Shifting Criminal Innovation*, 2014, <http://ssrn.com/abstract=2436643> [dostęp: 4 VIII 2018].
- Aliens C., *Timeline: British model supposedly kidnapped for darknet auction*, 11 VIII 2017 r., <https://www.deepdotweb.com/2017/08/11/timeline-british-model-supposedly-kidnaped-darknet-auction/> [13 IX 2018].
- Anonymity Bibliography*, <https://www.freehaven.net/anonbib/full/date.html> [dostęp: 4 V 2019].
- Berelson B., *Content analysis in communication research*, Glencoe 1952, The Free Press.
- Besa Mafia: Dark Web hitman for hire site takes a hit*, RiskBased Security, <https://www.riskbasedsecurity.com/2016/05/besa-mafia-dark-web-hitman-for-hire-site-takes-a-hit/> [dostęp: 13 IX 2018].
- Bhaskar V., Linacre R., Machin S., *The economic functioning of online drug markets*, „Journal of Economic Behavior Organization” 2019, nr 159, s. 426–441.
- Biddle P. i in., *The Darknet and the Future of Content Distribution*, Levine’s Working Paper Archive, <https://ideas.repec.org/p/cla/levarc/618897000000000636.html> [dostęp: 4 V 2019].
- Brewster T., *Memex In Action: Watch DARPA Artificial Intelligence Search For Crime On The „Dark Web”*, „Forbes”, 10 IV 2015 r., <https://www.forbes.com/sites/thomas->

- brewster/2015/04/10/darpa-memex-search-going-open-source-check-it-out/#f071d152812b [dostęp: 13 IX 2018].
- Broséus J. i in., *Studying illicit drug trafficking on Darknet markets: Structure and organisation from a Canadian perspective*, „Forensic Science International” 2016, t. 264, także: https://www.researchgate.net/publication/297627993_Studying_illicit_drug_trafficking_on_Darknet_markets_Structure_and_organisation_from_a_Canadian_perspective [dostęp: 4 IV 2019].
- Carney S., *Czerwony rynek. Na tropie handlarzy organów, złodziei kości, producentów krwi i porywaczy dzieci*, Wołowiec 2014, Wydawnictwo Czarne.
- Chabinsky S.R., *Congressional Testimony*, 17 X 2009 r., <https://web.archive.org/web/20100412172853/http://www.fbi.gov/congress/congress09/chabinsky111709.htm> [dostęp: 1 VIII 2018].
- Chabinsky S.R., *Major Executive Speeches*, 23 III 2010 r., <https://web.archive.org/web/20161227043937/https://www2.fbi.gov/pressrel/speeches/chabinsky032310.htm> [dostęp: 1 VIII 2018].
- Chmielecka J., *Po ciemnej stronie internetu*, Wyborcza.pl, „Duży Format”, 30 I 2013 r., http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,13318724,Po_ciemnej_stronie_internetu.html [dostęp: 1 VIII 2018].
- Ciancaglini V. i in., *Deepweb and Cybercrime. It's Not All About TOR*, A Trend Micro Research Paper, <https://www.trendmicro.de/cloud-content/us/pdfs/security-intelligence/white-papers/wp-deepweb-and-cybercrime.pdf> [dostęp: 12 IX 2018].
- Cohen S., *Folk devils and moral panics*, London–New York 2011, Routledge.
- Décary-Héту D., Giommo L., *Do police crackdowns disrupt drug cryptomarkets? A longitudinal analysis of the effects of Operation Onymous*, Springer, Dordrecht 2016, <http://www.gwern.net/docs/sr/2016-decaryhetu.pdf>. [dostęp: 13 IX 2018].
- Dratel J.L., *Document 251*, <https://cryptome.org/2015/05/ulbricht-251.pdf> [dostęp: 13 IX 2018].
- Drugs and the darknet: Perspectives for enforcement, research and policy*, Luksemburg 2017, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction and Europol, Publications Office of the European Union; a także: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/6585/TD0417834ENN.pdf> [dostęp: 13 IX 2018].
- Egger C. i in., *Practical Attacks Against The I2P Network*, 2013 r., <http://www.cip.cs.fau.de/~spjsschl/i2p.pdf> [dostęp: 1 VIII 2018].
- European drug report. Trends and developments*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2016 r., <http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/2637/TDAT16001ENN.pdf> [dostęp: 13 IX 2018].

- Global Black Market Information*, <https://www.havocscope.com/black-market-prices/contract-killing/> [dostęp: 13 IX 2018].
- Greenemeier L., *Human traffickers, caught on hidden internet*, „Scientific American”, 8 II 2015 r., <https://www.scientificamerican.com/article/human-traffickers-caught-on-hidden-internet/> [dostęp: 13 IX 2018].
- Haertle A., *Jak naprawdę działa serwis zabójców do wynajęcia w darknecie*, „Zaufana trzecia strona”, 15 V 2016 r., <https://zaufanatrzeciastrona.pl/post/jak-naprawde-dziala-serwis-zabojcow-do-wynajecia-w-darknecie/> [dostęp: 13 IX 2018].
- Haertle A., *Porwana modelka wystawiona na aukcji w deep webie za 300 000 EUR w bitcoinach*, „Zaufana Trzecia Strona”, 5 VIII 2017 r., <https://zaufanatrzeciastrona.pl/post/porwana-modelka-wystawiona-na-aukcji-w-deep-webie-za-300-000-eur-w-bitcoinach/> [dostęp: 13 IX 2018].
- Henderson L., *TOR and the dark art of anonymity*, [b.m.w.] 2015, CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Human Trafficking: Prices and Statistics of the Modern Day Slave Trade*, <https://www.havocscope.com/black-market-prices/human-trafficking-prices/> [dostęp: IX 2018].
- Jolly Roger's security guide for beginners*, <https://www.deepdotweb.com/jolly-rogers-security-guide-for-beginners/> [dostęp: 4 I 2018].
- Konkin III S.E., *New Libertarian Manifesto*, <http://agorism.info/docs/NewLibertarianManifesto.pdf> [dostęp: 13 VII 2018].
- Krippendorff K., *Models of messages: three prototypes*, w: *The analysis of communication content*, G. Gerbner i in. (red.), New York 1969, Wiley.
- Lane R., *Murder in America: A History*, Columbus 1997, Ohio State University Press.
- Lasocik Z., *Zabójca zawodowy i na zlecenie*, Kraków 2005, Zakamycze.
- Liu F., Maitlis S., *Nonparticipant Observation*, w: *Encyclopedia of Case Study Research*, A.J. Mills, G. Durepos, E. Wiebe (red.), Thousand Oaks 2010, Fairfield University.
- Malik N., *Terror in the Dark. How Terrorists Use Encryption. The Darknet and Cryptocurrencies*, Millibank 2018, The Henry Jackson Society.
- Malinowski B., *Argonauci zachodniego Pacyfiku. Relacje o poczynaniach i przygodach krajozców z Nowej Gwinei*, Warszawa 1981, PWN.
- Markoff J., *What the Dormouse Said: How the Sixties Counterculture Shaped the Personal Computer Industry*, New York 2005, Penguin Group.
- Mazur K.M., *Polskojęzyczna społeczność przestępcza zorganizowana w sieci darknet*, Poznań 2016, nakładem własnym autora.

- Messinger A.M., *Teaching Content Analysis through Harry Potter*, „Teaching Sociology” 2012, nr 4, s. 360–367.
- Mider D., *Mappa Mundi ukrytego Internetu. Próba kategoryzacji kanałów komunikacji i treści*, „EduAkcja. Magazyn edukacji elektronicznej” 2015, nr 2, s. 55–70.
- Mordercy do wynajęcia*, Newsweek.pl, www.newsweek.pl/polska/mordercy-do-wynajecia,19153,1,1.html [dostęp: 17 IX 2018].
- Mounteney J., Bo A., Oteo A., *The internet and drug markets*, Luksemburg 2016, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- Organiser of Darkmarket fraud website jailed*, „The Guardian”, 26 II 2010 r., <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/14/darkmarket-online-fraud-trial-we> [dostęp: 1 VIII 2018].
- Paoli G.P. i in., *Behind the curtain. The illicit trade of firearms, explosives and ammunition on the dark web*, Santa Monica 2017, RAND Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2000/RR2091/RAND_RR2091.pdf.
- Rush H. i in., Tang P., *Crime Online: Cybercrime and Illegal Innovation*, 2009, <http://eprints.brighton.ac.uk/5800/> [dostęp: 4 VIII 2018].
- Sharma S., *Relationship between e-commerce and business*, „International Journal of Research & Development in Technology and Management Science – Kailash” 2014, nr 5, s. 17–28.
- Shen W., *Memex*, <https://www.darpa.mil/program/memex> [dostęp: 13 IX 2018].
- Shulgin A., *PiHKAL (Phenethylamines I Have Known And Loved): A chemical love story*, Berkeley 1991, Transform Press.
- Shulgin A., *TiHKAL (Tryptamines I Have Known and Loved): The Continuation*, Berkeley 1997, Transform Press.
- Soska K., Christin N., *Measuring the Longitudinal Evolution of Online Anonymous Marketplace Ecosystem*, Proceedings of the 24th USENIX Security Symposium, 2015, <https://www.usenix.org/system/files/conference/usenixsecurity15/sec15-paper-soska-updated.pdf> [dostęp: 13 IX 2018].
- Spice B., *Carnegie Mellon developing online tools to detect and identify sex traffickers*, Carnegie, 13 I 2015 r., Mellon University, <https://www.cmu.edu/news/stories/archives/2015/january/detecting-sex-traffickers.html> [dostęp: 13 IX 2018].
- Świdorski B., *Najciemniejszy zakątek internetu naprawdę istnieje. Ukryta sieć TOR: „Lewe” papiery, pedofilia, przekręty i narkotyki*, 21 IX 2012 r., <https://natemat.pl/32267,najciemniejszy-zakatek-internetu-naprawde-istnieje-ukryta-siec-tor-lewe-papiery-pedofilia-przekrety-i-narkotyki> [dostęp: 1 VIII 2018].

Webb E.J. i in., *Nonreactive Measures in the Social Sciences*, Dallas 1981, Houghton Mifflin.

Webb E.J. i in., *Unobtrusive Measures: nonreactive Research in the Social Sciences*, Chicago 1966, Rand McNally.

Wójcik K., *Mafia na Wybrzeżu*, Warszawa 2016, MUZA.

Zindros D.S., *Trust in decentralized anonymous marketplaces*, Athens 2014–2015, National Technical University of Athens.

Źródła internetowe

I2P, <https://geti2p.net/>.

Daniel Onion Link List, <http://onionsnjajzkhm5g.onion>.

Darknet Markets, <https://darknetmarkets.co>.

Deep.Dot.Web, <http://deepdot35wvmeyd5.onion>.

Freenet, <https://freenetproject.org/author/freenet-project-inc.html>.

Kryptoanarchizm, <http://kryptoanarchizm.liberatrianizm.net>.

OpenBazaar, <https://openbazaar.org/>.

The Hub, <http://thehub7xbw4dc5r2.onion>.

The Uncensored Hidden Wiki, http://gxamjbnu7uknahng.onion/wiki/index.php/Main_Page.

TOR Metrics, <https://metrics.torproject.org/>.

TOR, <https://www.torproject.org/>.

Zeronet, <https://zeronet.io/>.

Abstrakt

Artykuł prezentuje wyniki obserwacji nieuczestniczącej ukrytej targowisk (tzw. darkmarketów) w sieci The Onion Router (TOR). Przedstawiono realny potencjał darkmarketów, które są przedmiotem obrotu gospodarczego, wskazując rodzaje produktów i usług nielegalnych oraz proporcje ich udziału w rynku. Obserwację prowadzono w sierpniu 2018 r. Zidentyfikowano dynamiczny czarny rynek środków psychoaktywnych zażywanych incydentalnie (towarzysko), wśród których są obecne stymulanty, empatogeny oraz kanabinoidy. Oferta czarnego rynku obejmuje także inne środki psychoaktywne, przede wszystkim opioidy (opiaty), psychodeliki, środki sedatywno-nasenne i dysocjanty.

Na czarny rynek składa się również oferta kradzionych baz danych, oprogramowanie i sprzęt służące do informatycznych malwersacji finansowych, nielegalne dokumenty (kradzione i podrabiane), a także falsyfikaty (biletów bankowych, odzieży, elektroniki, kruszców), broń palna i materiały wybuchowe. Natomiast obecność czerwonego rynku ma charakter przypadkowy i niejednoznaczny (porwania, zabójstwa na zlecenie).

Słowa kluczowe: cyberzagrożenia, Darknet, darkmarkety, kontrekonomia, The Onion Router.

Abstract

The article presents the results of the non-participation hidden observation of market-places (the so-called “darkmarkets”) in The Onion Router. The real potential of darkmarkets was measured: the proportions and types of illegal content, products and services traded. The observation was carried out in August 2018. A dynamic black market of psychoactive substances used incidentally (socially), as stimulants/empatogens and cannabinoids was identified. The offer of the black market also includes other psychoactive substances, above all opioids / opiates, psychedelics, sedatives, and dissociatives. The black market also includes the offer of stolen databases, software and hardware used for financial embezzlements, illegal documents (stolen and counterfeit), as well as counterfeits of banknotes, clothing, electronics, gold), also firearms and explosives. In turn, the presence of the red market is accidental and ambiguous (abductions, contract killings).

Keywords: cyber threats, Darknet, darkmarkets, counter-economy, The Onion Router.

Marek Świerczek

Maki-Miraż, czyli sowiecka sztuka dezinformacji

*Sprawiam, że przeciwnik postrzega moją siłę jako słabość,
a moją słabość traktuje jako potencjał mojej siły.*

Sun Tzu¹

Po zakończeniu wojny domowej² Rosja Sowiecka leżała w gruzach. Od 1914 r. bezustannie prowadziła działania wojenne. Miliony ludzi zginęło lub było okaleczonych. Od dawnego imperium odpadły ogromne tereny z rozwiniętym przemysłem – Polska, Finlandia i państwa bałtyckie. W wyniku wojny i komunizmu wojennego ustała produkcja przemysłowa, wprowadzona jeszcze przez rządy carskie. Następnie doprowadzona przez bolszewików do absurdu konfiskata ziarna (ros. *нподразвѣстка*) doprowadziła do wyniszczenia rolnictwa. Po wojnie w całej Rosji szerzył się bandytyzm i wybuchały powstania chłopskie, których rozmach przypominał dopiero co zakończoną wojnę domową. Wprawdzie bolszewikom udało się pokonać białe armie i podpisać traktat pokojowy³, jednak zarówno armia gen. Piotra Wrangla, ewakuowana z Krymu, jak i wielomilionowa biała emigracja traktowały sytuację jako przejściową. Za wszelką cenę dążyły do wywołania powstania narodowego i namawiały zachodnie rządy do interwencji. Poza tym Sowieci zdawali sobie sprawę z tego, że o ile polska endecja była wrogo nastawiona do planów wojny na wschodzie, to Józef Piłsudski, w pełni uświadamiający sobie, że wszystkie traktaty z Rosją mogą być w dowolnym momencie przez bolszewików zerwane, stanowił poważne zagrożenie dla osuwającej się w gospodarczą przepaść Sowdeprii.

W początkach lat 20. XX w. Rosja Sowiecka była niewyobrażalnie słaba. Zarówno wyniszczone rolnictwo, jak i dogorywający przemysł nie były w stanie wesprzeć kolejnego wysiłku wojennego, a olbrzymie zapasy broni, zgromadzone przez armię

¹ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/Sun_Tzu_sztuka_wojny.pdf [dostęp: 17 I 2019].

² Wojna domowa w Rosji trwała od przejścia władzy przez bolszewików za pomocą przewrotu wojskowego do początku lat 20. XX w. Choć walki toczyły się do 1923 r., rzeczywistym końcem konfliktu była ewakuacja armii gen. Piotra Wrangla z Krymu w listopadzie 1920 r.

³ Traktat pokojowy kończący wojnę polsko-sowiecką został podpisany w Rydze 18 III 1921 r.

carską przed planowaną ofensywą w 1916 r., zostały wykorzystane w czasie walk z białymi armiami. Zachodni historycy dowodzą, że Zachód nie chciał kolejnego konfliktu zbrojnego, gdyż społeczeństwa były rozgoryczone wielkością strat poniesionych w czasie ostatniej wojny, a żołnierze zwolnieni do cywila przejawiali nastroje rewolucyjne. Ale słabość bolszewików miała znaczenie strategiczne, które mogło przeważać nad niechęcią obywateli do kolejnego starcia. Sowieci więc głęboko wierzyli w zagrażającą im zbrojną interwencję państw sąsiadujących, wsparłą przez mocarstwa zachodnie i resztki białych armii. I to ten czynnik był decydujący dla podjęcia kompleksowych działań.

Włodzimierz Iljicz Lenin był znakomitym strategiem, a jego polityczny makiawelizm i immoralizm sprawiały, że mocarstwa zachodnie – wciąż chcące wierzyć w „burżuazyjne przeżytki” w rodzaju „słowa honoru”, konieczność realizacji podjętych zobowiązań i konieczność ochrony własnej ludności – w starciu z cyniczną polityką sowiecką, opartą na manipulacji i kłamstwie, miały niewielkie szanse powodzenia.

W Związku Sowieckim zdawano sobie sprawę z tego, że pomimo słabości kraj ma niebywały potencjał gospodarczy. Rewolucyjna inteligencja imperium rosyjskiego (niekoniecznie etnicznie rosyjska) była świadkiem skokowego przedwojennego wzrostu gospodarczego Rosji, przerwano go dopiero rewolucją lutową. W latach 1908–1912, w porównaniu z wcześniejszą pięcioletką, wydobywanie węgla wzrosło o 79,3 proc., produkcja surówki – o 24,8 proc., a żelaza i wyrobów żelaznych – o 45,9 proc. Wzrost produkcji w przemyśle ciężkim w latach 1900–1913 wyniósł 74,1 proc. W latach 1908–1912 produkcja pszenicy wzrosła o 37,5 proc., jęczmienia – o 62,2 proc., owsa – prawie o 21 proc., a kukurydzy – o 44,8 proc.⁴ W latach urodzaju w Rosji carskiej rosyjski eksport pszenicy stanowił 40 proc. rynku światowego. W najgorszych latach spadł do 11,5 proc. Postępującej industrializacji kraju towarzyszyła szybka urbanizacja (ludność miast w 1914 r. przekroczyła 20 mln), a przemiany społeczne rozmyły dawny feudalny porządek społeczny, zmarginalizowały bojarstwo i wytworzyły rodzimą burżuazję, ideowo i finansowo powiązaną z kapitałem zachodnim. Sprzyjała temu polityka carska, m.in. wspierająca masową oświatę (wydatki na oświatę państwa w latach 1902–1912 wzrosły o 216,2 proc.)⁵.

Rosja carska była na drodze do stania się europejską potęgą i przewyciężenia wielowiekowego zapóźnienia gospodarczego. Plany wielkiej ofensywy przygotowywanej przez rosyjski sztab generalny na 1917 r. miały przynieść imperium zdobycze terytorialne, w tym Dardanele, i przydać Rosji w ten sposób strategicznego znaczenia oraz wzbudzić nadzieje na odrodzenie prawosławnego bizancjum. Rewolucja lutowa

⁴ M. Heller, A. Niekricz. *Utopia u władzy*, t. 1, Wrocław 1989, s. 7.

⁵ Tamże, s. 8. Nawiasem mówiąc, masowa oświata odegrała znaczącą rolę w upadku reżimu carskiego, gdyż 68% rekrutów powołanych pod broń w trakcie wojny światowej umiało czytać i pisać. Dzięki temu rewolucyjnym formacjom łatwo udawało się prowadzić antycarską propagandę za pomocą akcji ulotkowych.

i przewrót bolszewicki oraz wieloletnia wojna domowa przekreśliły te plany. Ale W.I. Lenin i jego najbliżsi współpracownicy byli świadomi, że rozwój gospodarki, choć przerwany wojną, można na nowo ożywić, wykorzystując do tego ogromny potencjał surowcowy i ludzki znajdujący się na terenach przejętych przez bolszewików. Żeby móc tego dokonać, potrzebne były: w pierwszej kolejności – zabezpieczenie Rosji Sowieckiej przed spodziewaną interwencją militarną Zachodu, aby dać czas gospodarce na odbudowę, następnie – zainicjowanie procesów gospodarczych odtwarzających potencjał ekonomiczny i – przy zwiększonych wpływach do budżetu – skonsolidowanie państwa i armii.

Bolszewicy osiągnęli zakładany cel, wprowadzając podczas X Zjazdu RKP(b) w marcu 1921 r. założenia Nowej Polityki Ekonomicznej (tzw. NEP – ros. *Новая экономическая политика*) oraz realizując wiele operacji dezinformujących Zachód pod wspólną nazwą kodową „Sindikat”. W ich ramach przeprowadzono nieznaną do dziś liczbę przedsięwzięć agenturalno-dezinformacyjnych. Najbardziej znane spośród tych, do których Rosjanie się przyznali, to: D-7, Dieło 39, S-2, S-4, Zamorskoje, Akadiemija, Łastoczka, M-8 i wreszcie – na największą skalę – MOCR-Trust. Warto zauważyć, że już sama numeracja występująca przy kryptonimach spraw sugeruje ich znacznie większą liczbę. Mogą to potwierdzać zeznania rzekomego defektora z OGPU – Eduarda Opperputa, który poinformował fińskie służby o 40 znanych mu „liniach” (czyli operacjach dezinformacyjnych) podobnych do operacji MOCR-Trust.

Wszystkie wyżej wymienione operacje sowieckich służb miały cechy wspólne, do których należały m.in.: wykorzystanie białej emigracji jako kanału dotarcia do wywiadów państw zachodnich i limitrofowych oraz wykorzystanie mechanizmu dzielenia się przez zachodnie służby uzyskiem operacyjnym dotyczącym Rosji, jako wzmocnienia podsuwanej im dezinformacji (rezonatory). Mówiąc prościej, Sowietci w mistrzowski sposób wygrali na często występującej patologii służb wywiadowczych, która polegała na tym, że zarówno oficerowie operacyjni, jak i nadzorujące ich pracę kierownictwo służb czerpali osobiste korzyści w postaci awansów i premii za uzyskiwane informacje. To sprawiało, że eksponenci zachodnich wywiadów działający w Związku Sowieckim nie byli zmotywowani do drobiazgowej weryfikacji uczciwości swojej agentury, a ich przełożeni chętnie wykorzystywali zdobyte dane, aby zasilać własne i sojusznicze sztaby generalne (a poprzez nie – rządy) „ekskluzywną” wiedzą wywiadowczą. W ten sposób często wspinali się po szczeblach drabiny służbowej⁶. Stawiając na ludzką tendencję do dbania o partykularne interesy bez oglądania się na interesy społeczności, bolszewicy wypracowali genialny w swej prostocie mechanizm dezinformacji strategicznej, który schematycznie można przedstawić następująco:

⁶ Szerzej: M. Świerczek, *Wewnętrzne źródła porażki Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w starciu z Państwowym Zarządem Politycznym przy Ludowym Komisariacie Spraw Wewnętrznych Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej podczas operacji dezinformacyjnej sowieckiego kontrwywiadu znanej jako „afera MOCR-Trust”*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 18.

Schemat. Uproszczony schemat dezinformacji strategicznej prowadzonej przez służby sowieckie z wykorzystaniem agentyury.

Źródło: Opracowanie własne.

Warto przy tym dodać, że ostatni etap operacji, tj. dotarcie do służb zachodnich, oznaczał stworzenie kolejnego „rezonatora”. Wywiady zachodnie bowiem, finansujące organizacje emigranckie, z jednej strony wymuszały na nich działania zgodne z uzyskiwanymi informacjami (czyli dezinformacją sowiecką), aby poszerzyć i zweryfikować zdobyte dane, z drugiej zaś – w imię partykularnych interesów – dążyły do przekazywania im przez zależnych od nich emigrantów ich źródeł (czyli de facto podwójnych agentów sowieckich). Tym sposobem krąg się zamykał i wszyscy uczestnicy procesu dezinformacyjnego zaczęli się nawzajem dezinformować i wymieniać zmanipulowanymi informacjami, które wzajemnie się uwiarygodniały. W tej grze zasadniczą rolę odgrywały dwa elementy: po pierwsze, lojalność agentyury podsuwanej zachodnim służbom. Zachodnie wywiady od początku stały w tej grze na straconej pozycji, gdyż Sowieci, stosujący odpowiedzialność zbiorową (ros. *руководная поручка*) oraz system zakładników (ros. *система заложничества*), byli w stanie kontrolować agentyurę, wykorzystując jej lęk nie tylko o własne życie, lecz także o życie rodziny i znajomych. A to – u normalnych ludzi – musiało wziąć górę nad motywacjami ideologiczno-finansowymi oferowanymi przez zachodnie służby specjalne.

Po drugie, skuteczność całego procesu dezinformowania przeciwnika zależała (i do dziś zależy) w tym systemie od sprzężenia zwrotnego, zwanego pętlą, czyli od możliwości pozyskiwania informacji na temat odbioru nieprawdziwych wiadomości przez ofiarę⁷. Mówiąc prościej, osoba dezinformująca musi mieć pewność, że ofiara

⁷ Por. H. Lewandowski, *Podstęp, inspiracja i dezinformacja w działalności służb specjalnych*, Warszawa 2000, s. 74; E.J. Epstein, *Podstęp. Niewidzialna wojna między KGB a CIA*, Krosno 1993, s. 111–115.

dezinformacji uwierzyła w fałsz, a nie że rozpoczęła kontrgrę, udając, że chwyciła przynętę, aby rozpoznać aparat wywiadowczy przeciwnika, listę jego priorytetów, kanałów łączności itd. Taką możliwość daje albo posiadanie tzw. kreta w szeregach przeciwnika, albo możliwość odczytywania całości niejawnej korespondencji tegoż przeciwnika⁸.

Sowiecki kontrwywiad, dzięki dezinformacji strategicznej, zdołał zapewnić swojemu krajowi kilka lat spokoju, inwestycje i transfer technologii z Zachodu oraz powrót do ojczyzny dużej części specjalistów, głównie inteligencji technicznej, bez której nie udałooby się odtworzyć produkcji przemysłowej. Od 1921 r. do 1927 r. Rosja Sowiecka wytworzyła, z wykorzystaniem gier operacyjnych realizowanych przez podwójnych agentów, fałszywy obraz sowieckiego reżimu stojącego na krawędzi upadku. Komunizm miał być skompromitowany nie tylko wśród chłopstwa, lecz także – przede wszystkim – wśród sowieckiej administracji, wojska i służb specjalnych. Pozostawiało tylko czekać, aż spisek ogarniający szczyty sowieckiej władzy obali bolszewików i odtworzy monarchię konstytucyjną powiązaną z mocarstwami zachodnimi. Zachód uwierzył w tę legendę i czekał bezczynnie, a jednocześnie inwestował w sowiecką gospodarkę, aby w pełni wykorzystać spodziewany moment przejęcia władzy przez spiskowców. Brak interwencji i Nowa Polityka Ekonomiczna wystarczyły Sowietom do skonsolidowania państwa i odtworzenia gospodarki. Sowiecka dezinformacja strategiczna osiągnęła zakładane cele.

Sytuacja na Dalekim Wschodzie

W 1927 r. (tj. w roku zakończenia największej operacji dezinformacyjnej, zwanej MOCR-Trust) Związek Sowiecki stanął jednak przed kolejnym zagrożeniem. Udało się co prawda odbudować gospodarkę europejskiej części państwa, Armia Czerwona zaś była w stanie prowadzić wojnę obronną na zachodzie kraju (tak przynajmniej sądzili Sowieci, w 1927 r. nie ustępując brytyjskim żądaniom i świadomie ryzykując konflikt), jednak na sowieckim Dalekim Wschodzie sytuacja wyglądała inaczej. Armia Czerwona była słaba, gdyż większość sił było rozlokowanych na granicach zachodnich, skąd spodziewano się agresji. Przemysł ciężki praktycznie nie istniał (to sprawiało, że w razie wojny RKKA byłaby zdana na transport broni i zapasów z uprzemysłowionych części kraju, czyli linie zaopatrzenia miałyby ogromną długość i byłyby nieodporne na działania dywersyjne), a okoliczna ludność, po ucieczce Wielkorosów z carskiej administracji i armii po rewolucji, mentalnie w żaden sposób nie była związana z władzą centralną⁹. Sowiecki Daleki Wschód, pomimo ogromnych bogactw

⁸ Tak wyglądała działalność dezinformacyjna brytyjskiego MI5 w czasie II wojny światowej: Brytyjczycy nie mieli agentury w centrali Abwehry, ale – dzięki programowi Ultra – odczytywali szyfrowaną łączność Niemców za pomocą Enigmy. Szerzej zob. J. Masterman, *Brytyjski system podwójnych agentów 1939–1945*, Warszawa 1973.

⁹ Jak pisał Lew Trocki: The Far East was defended poorly. The defenses of the Chinese Eastern Railway were even worse. There was no talk in those days of selling the railway to the Japanese.

naturalnych, był praktycznie niechroniony. Bolszewicy, skupieni na zagrożeniach europejskich, ignorowali ryzyko utraty terenów wschodnich.

Ta sytuacja zmieniła się w 1927 r. dzięki tzw. memorandum Tanaki¹⁰. Był to dokument sygnowany nazwiskiem premiera japońskiego rządu barona Giichi Tanaki, przedłożony imperatorowi Hirohito. Zawierał on japońską strategię zdobycia dominacji nad światem¹¹. W tekście memorandum były wyszczególnione etapy tej strategii, tj.: 1) zdobycie Mandżurii, a następnie całych Chin, 2) próba pokonania ZSRS lub – w najgorszym przypadku – oderwanie Syberii¹², 3) zbudowanie baz na Pacyfiku, aby stąd dokonać podboju USA. Sowiecki wywiad zdobył tekst memorandum niemal natychmiast po tym, jak się ukazało¹³. Tezy dokumentu znajdowały potwierdzenie w agresywnej polityce japońskiej, która poprzez ekspansję w Azji usiłowała zapewnić rozwijającemu się przemysłowi dostęp do surowców i siły roboczej. Ponadto Sowieci zdobyli treść raportu mjr. Kandy Masatane pt. *Plan działalności dywersyjnej japońskiego wywiadu przeciwko ZSRS*¹⁴. W dokumencie proponowano m.in.: nawiązanie współpracy z państwami graniczącymi z ZSRS od zachodu i południa, aby za pomocą wywieranego przez nie nacisku nie dopuścić do translokowania zgrupowań Armii Czerwonej na wschód oraz blokować eksport broni do ZSRS środkami dyplomatycznymi i ekonomicznymi, niszczenie linii transportowych i łączności na terenie Rosji, intensyfikację propagandy antysowieckiej, wspieranie opozycji wewnętrznej, która mogłaby doprowadzić do obalenia Sowietów na terenie Syberii i Zakaukazia, rozwój sieci szpiegowskich z wykorzystaniem misji dyplomatycznych i z pozycji nielegalnych oraz utworzenie organizacji białogwardyjskich wzdłuż granicy z ZSRS, aby

---

Not so much because Moscow was not ready to sell, but primarily because Tokio had no inclination to buy: they were preparing to get it free of charge” („Daleki Wschód był źle broniony. Ochrona Chińskiej Kolei Wschodniej była jeszcze gorsza. Nie było mowy wtedy o sprzedaży Kolei Japończykom. Nie dlatego, że Moskwa nie była gotowa do sprzedaży, ale głównie dlatego, że Tokio nie miało chęci płacić: przygotowywali się do tego, by wziąć to bezpłatnie – tłum. aut.). Zob. https://www.TheNewspaper.fi/index.htm#fi41_06 [dostęp: 24 I 2019].

¹⁰ *Japan's Dream of World Empire. The Tanaka Memorial*, C. Crow (red.), New York–London 1942.

¹¹ Współcześnie historycy traktują go jako fałszywkę, ale jednoznacznie przeczą temu informacje Lwa Trockiego, który kategorycznie twierdził, że sowiecki wywiad zdobył fotokopię dokumentu z japońskiego ministerstwa marynarki wojennej i – aby nie skompromitować źródła – przekazał go prasie wydawanej w Chinach, która opublikowała tekst w dwa lata po uzyskaniu go od Sowietów. Zob. L. Trocki, *The Tanaka Memorial*, „Fourth International” 1941, nr 5, https://www.marxists.org/history/etol/newspaper/fi/index.htm#fi41_06 [dostęp: 24 I 2019]. W 1931 r. memorandum pojawiło się w gazecie nankińskiej „時事月報”, a w 1931 r. tekst został przedrukowany przez anglojęzyczną gazetę szanghajską „China Critic”.

¹² „After the completion of this line, we shall be able to make Talai a base and advance on Siberia through three directions; namely, by way of Taonan, Anshan and Tsitsihar. The wealth of North Manchuria will then come to our hands. This will also be the first line of advance to Heilungkiang – Japan's Dream of World Empire”. Zob. *The Tanaka Memorial*, s. 17.

¹³ L. Trocki, *The „Tanaka Memorial...”* 1941, t. 2, nr 5.

¹⁴ И. Пыхалов, *Великий обоганный Вождь. Ложь и правда о Сталине*, Москва 2010, <https://www.litmir.me/bd/?b=136361> [dostęp: 24 I 2019].

z ich pomocą prowadzić działalność dywersyjno-wywiadowczą¹⁵. Po przechwyceniu przez INO OGPU (ros. Иностраный отдел Объединённого государственного политического управления – Wydział Zagraniczny Zjednoczonego Państwowego Zarządu Politycznego) planu mjr. Masatane sowieckim wywiadowcom udało się użyć także strategiczne plany wojny z ZSRS pod kryptonimem OTSU¹⁶, które nie były jedynie sztabowymi planami ramowymi na wypadek wojny, ale starannym opracowaniem działań zbrojnych planowanych na najbliższą przyszłość.

Dla Sowietów stało się jasne, że po uniknięciu ryzyka wojny interwencyjnej z Zachodem stają przed kolejnym wyzwaniem, na sprośnięcie któremu nie mają sił. W związku z tym podjęto przygotowania do prawdopodobnej wojny obronnej. W 1929 r. zaczęto tworzyć duże zgrupowania wojsk pod nazwą Dalekowschodnia Armia Specjalna Czerwonego Sztandaru (Особая Краснознаменная Дальневосточная армия – OKDWA), którą budowano na bazie Syberyjskiego Okręgu Wojskowego, systematycznie wzmacnianego przez włączanie kolejnych dywizji i korpusów. Zainicjowano także próby zindustrializowania Syberii, co było związane z ponowną sowietyzacją tych terenów, dzięki migracji sowieckich robotników i sowieckiej kadry zarządczej¹⁷. Jednak w celu skutecznego przeciwstawienia się spodziewanej ekspansji japońskiej potrzebny był czas. Sowietci po raz kolejny potrzebowali wytchnienia, żeby zebrać siły i zbudować infrastrukturę niezbędną podczas wojny. Aby móc tego dokonać, ponownie sięgnęli po dezinformację strategiczną.

Tym razem, w przeciwieństwie do operacji realizowanych pod zbiorczym kryptonimem Syndikat, nie można było kreować obrazu słabej władzy sowieckiej, którą obali pucz wojskowych rozczarowanych komunizmem. Japonia, skoncentrowana na realizacji swoich celów strategicznych, nie miała nic wspólnego z mocarstwami europejskimi, które od Rosji chciały jedynie koncesji na pozyskiwanie surowców naturalnych oraz sojuszu przeciwko Niemcom. Francja i Anglia, niechętne nowej wojnie, mogły czekać na obiecywany im przewrót w Rosji, Japonia zaś potrzebowała terytoriów. Każda oznaka słabości przeciwnika byłaby więc zaproszeniem do agresji. Sowietci musieli udawać siłę. Było to karkołomne zadanie, gdyż wcześniej, w ramach operacji MOCR-Trust, sowieccy agenci przekazywali Japończykom fałszywki wskazujące na postępującą słabość ZSRS i zbliżający się upadek bolszewickiego reżimu¹⁸.

¹⁵ И. Пыхалов, *Великий оболганный Вождь...*, *Разведывательно-диверсионная деятельность японских спецслужб*, <http://mozohin.ru/article/a-199.html> [dostęp: 14 I 2019].

¹⁶ А. Чернявский, *Старик выходит на связь*, https://toz.su/special_issues/arkhiv/2001_03_02_starik_vykhodit_na_svyaz/ [dostęp: 24 I 2019]. Zob. szerzej: А.П. Деревянко, *Пограничный конфликт в районе озера Хасан в 1938 году*, Владивосток 1998.

¹⁷ J. Gorbunow, *Схватка с черным драконом. Тайная война на Дальнем Востоке*, Москва 2002, <https://www.e-reading.club/book.php?book=15635> [dostęp: 24 I 2019].

¹⁸ Dowodem mogą być wspomnienia ówczesnego attaché wojskowego RP w Japonii ppłk. Sztabu Generalnego Wacława Jędrzejewicza, z których wynika, że dane Oddziału II SG WP na temat RKKK (jeśli wierzyć Sowietom – w 95% nieprawdziwe) w ogólnych zarysach (mimo różnic w dyslokacji jednostek) zgadzały się z informacjami japońskiego Sztabu Generalnego.

Podobne treści japońscy sztabowcy uzyskiwali także od polskiego Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego, który odgrywał rolę nieświadomego rezonatora dla sowieckiej dezinformacji. A jednak Sowiecom udało się sprawić, że do końca lat 30. XX w. Japonia nie rozpoczęła wojny na Dalekim Wschodzie i wypuściła z rąk możliwość zdobycia nowych terytoriów. Jak już wspomniano, było to skutkiem przeprowadzenia wielu operacji dezinformacyjnych (tylko część z nich została odtajniona), zrealizowanych dokładnie według zasad wypracowanych w trakcie prowadzenia gier w ramach wielowątkowej operacji Syndikat.

Modus operandi OGPU na Dalekim Wschodzie

Krokiem pierwszym, a przy tym warunkującym powodzenie całej operacji, było stworzenie „pętli”, czyli pozyskanie źródeł w organizacji przeciwnika, informujących o tym, jak są przyjmowane sfabrykowane wiadomości. Z cytowanej już informacji L. Trockiego wiadomo, że sowiecki wywiad INO OGPU takie źródła miał, choć nie wiadomo gdzie i w jakiej liczbie. Jednak na potrzeby planowanych przedsięwzięć skrócono obieg informacji płynących od agentury uplasowanej w japońskich siłach zbrojnych i dyplomacji. W 1927 r., niemal natychmiast po przechwyceniu przez Sowieców memorandum Tanaki oraz raportu K. Masatane, we Władywostoku powstała utajniona struktura INO OGPU pod nazwą Przedstawicielstwo INO OGPU we Władywostoku na państwa Dalekiego Wschodu (ros. Представительство ИНО ОГПУ по дальневосточным странам во Владивостоке). Rozlokowano tę strukturę w dwóch lokalach konspiracyjnych¹⁹, z których jeden mieścił się w hotelu Wersal, a drugi w centrum miasta, w budynku zajmowanym przez sowiecką wytwórnię filmową Sowkino i Dalekowschodni Uniwersytet Państwowy. W hotelu Wersal pracował kierownik przedstawicielstwa Jewgienij Fortunatow²⁰, a w drugim lokalu – grupa pracowników technicznych (tłumacze, maszynistki, stenografistki, szyfranci, kurierzy), zakonspirowana jako oddział Sowkina.

O istnieniu przedstawicielstwa wiedziało jedynie najwyższe kierownictwo miejscowego OGPU. Struktura, o której mowa, zajmowała się obsługą rezydentur wywiadowczych w Chinach i Japonii oraz prowadziła dwa główne źródła: o pseudonimach „300”²¹ i „Goroch”²². Pracowała w systemie 24-godzinnym, przy czym materiały przez nią uzyskane były kopiowane, opracowywane i szyfrowane, a następnie

---

Zob. W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 133.

¹⁹ W marcu 1928 r. otwarto jeszcze jeden lokal konspiracyjny w centrum Władywostoku.

²⁰ Urodzony w 1883 r. w rodzinie lekarza, medyk z wykształcenia, znał kilka języków dalekowschodnich, od 1920 r. pracownik wywiadu sowieckiego, w tym rezydent w Pekinie i Szanghaju; po dekonspiracji wycofany do Władywostoku, skąd przeniesiono go do Paryża i z powrotem na Daleki Wschód; rozstrzelany w 1937 r.

²¹ Brak danych osobowych źródła – był to wysoki rangą japoński dyplomata.

²² Brak jakichkolwiek danych.

kurierem przekazywane do lokalnej siedziby OGPU, skąd trafiały do centrali w Moskwie²³. Brakuje informacji na temat funkcjonowania oddziału po odwołaniu J. Fortunatowa do Moskwy, ale z uwagi na prowadzone operacje dezinformacyjne można przyjąć, że zakonspirowany oddział INO OGPU istniał i że w latach 30. XX w. dostarczał czekistom informacji zwrotnych na temat skutków ich operacji.

Po stworzeniu „pętli” kontrwywiad OGPU przystąpił do prowadzenia operacji dezinformacyjnych mających na celu przekonanie japońskiego dowództwa o tym, że na Syberii stacjonuje ogromne i świetnie wyposażone zgrupowanie Armii Czerwonej. Przy czym, inicjując gry z Japończykami, Sowietci posłużyli się tezami wyłożonymi w raporcie K. Masatane, aby dopasować realia do oczekiwań japońskiego wywiadu²⁴. Do chwili obecnej uzyskano informacje o dwóch takich operacjach pod kryptonimami „Maki” oraz „Miecztatieli”. Przebieg obu z nich wskazuje na to (o czym warto wspomnieć), że ściśle realizowano schemat wypracowany podczas przeprowadzania operacji Sindikat. Najpierw pozyskano „pętlę” i przyspieszono zdobywanie informacji z tego źródła (źródeł), następnie maksymalnie zwiększono ochronę granicy i kontrolę operacyjną nad osobami z grup ryzyka, odcinając japoński wywiad od możliwości pozyskiwania informacji. Kolejno podsunęto Japończykom źródła – dokładnie takie, jakie postulował K. Masatane, tj. szpiegów działających w ZSRS oraz białogwardyjskie organizacje podziemne. Dzięki nim, oprócz dostarczania dezinformacji, OGPU zdobyło dane dotyczące grup białej emigracji, finansowanych przez Japończyków.

Operacja Maki

Do 1929 r. kryptonim brzmiał „Makaki”, ale potem – wskutek nacisków z Moskwy zgorzsnącej frywolnością nazwy – zmieniono go najpierw na „Maki”, a na końcowym etapie operacji – na „Miraż”. O początkach operacji wiadomo niewiele, ale jest pewne, że nabrała ona tempa w połowie 1930 r., w ramach tzw. chabarowskiej linii operacji Maki. Wtedy to japońskiemu wywiadowi podsunęto w chińskim mieście Sachalian (obecnie Heihe) przedstawiciela handlowego Dalekowschodniego Państwowego Przedsiębiorstwa Handlowego z siedzibą w Chabarowsku, niejakiego Leonida Ostrowskiego. Pod tym nazwiskiem ukrywał się agent OGPU ps. „Letow”, w rzeczywistości Łazar Haimowicz Izrailewskij²⁵, który od 1922 r. pracował dla GPU. Nieco wcześniej do Sachalianu trafił kadrowy pracownik INO OGPU²⁶ Władimir Abramowicz

²³ А.М. Буяков, *Дальневосточный сектор ИНО ОГПУ во Владивостоке: страницы истории*, <http://ru.apircenter.org/archives/2391> [dostęp: 1 I 2019].

²⁴ А.И. Колпакиди, Д.П. Прохоров, *Всё о внешней разведке*, Москва 2002, <https://www.litmir.me/bd/?b=233664> [dostęp: 12 I 2019].

²⁵ Aresztowany w 1937 r. Udało mu się uniknąć egzekucji, ale z łagru wrócił z gruźlicą. Zmarł w 1955 r.

²⁶ Władimir Abramowicz Nejman (ps. Nikolskij, Berg, Wiktor, Wasilij), ur. w 1898 r., najpierw działacz Kominternu, a od 1922 r. w GPU; w 1938 r. aresztowany i rozstrzelany jako japoński szpieg.

Nejman, który koordynował pracę Ł.M. Izrailewskiego i – jak się należy domyślać – przy pomocy agentury zwrócił uwagę Japończyków na podsuwaną im przynętę. Profil L. Ostrowskiego został tak skonstruowany przez OGPU, że japoński wywiad musiał się nim zainteresować i – po zweryfikowaniu jego wiarygodności – dokonać werbunku. L. Ostrowski miał możliwość przekraczania granicy, dysponował wieloma kontaktami w Armii Czerwonej i w sowieckiej administracji, a przy tym miał być człowiekiem pozbawionym skrupułów przy zarabianiu pieniędzy. Pozyskania L. Ostrowskiego dla japońskiego wywiadu dokonał rezydent tego wywiadu w Sachalinie, niejaki kpt. Kumazawa. L. Ostrowski szybko okazał się niezwykle przydatnym agentem. Nie dość, że sam zdobył wiele informacji na temat Armii Czerwonej, to stale werbował – z ramienia japońskiego wywiadu – nowych współpracowników. Większość z nich to doskonale znani obywatele Chabarowska. Jednak najciekawszą zdobyczą L. Ostrowskiego okazało się dwóch żołnierzy ze sztabu OKDWA o nazwiskach Prozorow i Gorielow. O ile Prozorow był agentem podsunętym przez OGPU (niewykluczone, że kadrowym czekistą), to Gorielow był postacią fikcyjną, a więc w jego przypadku była prowadzona już wyższa forma gry dezinformacyjnej. OGPU stworzyło postać Gorielowa, który dostarczał Japończykom tak wielu interesujących informacji, że japoński sztab nadał mu pseudonim „Wielki Korespondent”. L. Ostrowski będący agentem rezydentem twierdził, że pozyskana przez niego agentura jest gotowa spotykać się tylko z nim. W związku z tym japoński sztab, rzekomo dysponujący rozwiniętą siecią agenturalną w Chabarowsku, spotykał się w rzeczywistości jedynie z L. Ostrowskim. Ze strony OGPU gra była prowadzona niezwykle starannie: aby uniknąć jakichkolwiek pomyłek, Gorielow miał własną teczkę osobową, w której była zapisana zarówno szczegółowa legenda postaci, jak i wszystkie informacje przekazywane Japończykom. Japoński sztab nigdy się nie zorientował, że był oszukiwany i że żaden Gorielow nie istniał. Jeszcze po zakończeniu II wojny światowej Saburó Asada (naczelnik Oddziału II Sztabu Armii Kwantuńskiej, wicekonsul japoński w Mandżukuo) zeznał, że japoński wywiad miał niezwykle cennego agenta o nazwisku Gorielow, który był prowadzony przez innego agenta, L. Ostrowskiego, mieszkającego w Chabarowsku, pracującego w sztabie OKDWA, i że dopiero w 1937 r. kontakt się z nim urwał w związku z przeniesieniem go w głąb Rosji²⁷. To właśnie za pośrednictwem Gorielowa OGPU przekazało Japończykom najważniejszą fałszywą informację w postaci raportu na temat organizacji i wyposażenia pojedynczego batalionu OKDWA. Chodziło o to, aby japońscy analitycy samodzielnie przeliczyli żołnierzy, broń i wyposażenie całego zgrupowania wojsk, posługując się danymi dotyczącymi mniejszej jednostki. Tym sposobem Japończycy na podstawie własnych analiz doszli do wniosku, że na Syberii stacjonuje niezwykle silna i świetnie wyposażona armia.

Zob. szerzej: B. Абрамов, *Евреи в КГБ*, Moskwa 2006, https://royallib.com/book/abramov_vadim/evrei_v_kgb.html [dostęp: 20 I 2019].

²⁷ *Подвиг разведчика*, „Amurskaja Prawda”, <https://www.ampravda.ru/2008/07/19/print010254.html> [dostęp: 1 I 2019].

Operacja Miecztatielei

Siatka szpiegowska stworzona przez L. Ostrowskiego wypełniała zapotrzebowanie na prowadzenie wywiadu na terytorium sowieckim, wysunięte w raporcie K. Masatane. Do realizacji pozostawał jeszcze jeden postulat ambitnego japońskiego wywiadowcy – stworzenie organizacji białogwardyjskich wzdłuż granicy z ZSRR oraz nawiązanie przez nie kontaktu z organizacjami podziemnymi na Syberii i Zakaukaziu, które nie tylko mogły dostarczać informacje wywiadowcze, lecz także – w przypadku rozpoczęcia wojny – przejąć władzę na sowieckim wschodzie. OGPU sprawnie zaspokoiło japońskie potrzeby w tym względzie. Z centrali na Daleki Wschód zostało oddelegowanych dwóch oficerów mających doświadczenie z okresu operacji Sindikat, realizowanych przez zespół Artura Artuzowa²⁸ – Borys Gudź²⁹ i Aleksandr Agajanc³⁰. Mieli oni rozwinąć dezinformację strategiczną przez tworzenie fikcyjnych organizacji podziemnych na wschodnich rubieżach ZSRR³¹. Jedną z takich operacji nosiła kryptonim „Miecztatielei” i została zrealizowana dokładnie według schematu wypracowanego w czasie operacji Trust. OGPU oparła się na agenturze werbowanej wśród byłych białych oficerów, których środowisko – zgodnie z inicjatywą A. Artuzowa – od zakończenia wojny domowej było starannie rozpracowywane. Wybrano ludzi mających rodzinne powiązania z białą emigracją w Mandżurii. Główną rolę powierzono byłemu pułkownikowi wojsk kozackich Aleksiejowi Kobyłkinowi, którego młodszy brat – esaul Innokentij – po zakończeniu walk z Armią Czerwoną uciekł do Chin. Tam pełnił funkcję sekretarza gen. Iwana Szylnikowa³², kierującego lokalnym oddziałem Rosyjskiego Sojuszu Wojskowego (ros. Русский общевоинский союз – РОВС)³³. Starszy brat Aleksieja Kobyłkina – Władimir – był członkiem oddziału Bractwa

²⁸ Urodzony w 1891 r., od 1919 r. w WCzK, następnie w: OO (ros. Особый отдел – Wydział Specjalny) WCzK, KRO GPU i OGPU, w 1931 r. w INO OGPU, a następnie w Razwieduprze; twórca systemu dezinformacji strategicznej, gier operacyjnych i kontrwywiadu ofensywnego; rozstrzelany w 1937 r.

²⁹ Urodzony w 1902 r., w 1923 r. przyjęty do GPU przez zaprzyjaźnionego z jego ojcem Artura Artuzowa; w 1926 r. brał udział w operacji MOCR-Trust, następnie współkierował operacją Miecztatielei; był rezydentem wywiadu w Japonii i oficerem prowadzącym Richarda Sorge; w 1937 r. przeżył czystkę, ale został zwolniony ze służby i pracował jako kierowca autobusu; zmarł w 2006 r.

³⁰ Urodzony w 1900 r., w WCzK od 1920 r.; w latach 1932–1934 był naczelnikiem Wydziału Specjalnego OGPU, następnie przeszedł do INO OGPU i pracował w rezydenturach w Paryżu i Berlinie. Nie został odwołany do Moskwy i rozstrzelany tylko dlatego, że był ostatnim berlińskim wywiadowcą. W 1938 r. zmarł w szpitalu w Berlinie podczas operacji wrzodu żołądka.

³¹ E. Горбунов, *Схватка с черным драконом. Тайная война на Дальнем Востоке*, Москва 2002, bez paginacji, <https://www.e-reading.club/book.php?book=15635> [dostęp: 20 IX 2019].

³² Urodzony w 1877 r., po ucieczce z Rosji Sowieckiej żył w Harbinie i służył w rosyjskich oddziałach armii chińskiej. Jednocześnie był agentem japońskiego wywiadu i członkiem ROWS; zmarł w 1934 r., rzekomo na raka żołądka.

³³ Organizacja grupująca byłych żołnierzy walczących z bolszewikami, sponsorowana i wykorzystywana przez zachodnie wywiady.

Rosyjskiej Prawdy³⁴ (BRP) w Mandżurii. Aleksiej nawiązał kontakt z młodszym bratem, wykorzystując do tego nie zwykłą pocztę, lecz konduktora pociągu przekraczającego granicę. Miało to zasugerować działaczom ROWS możliwość nawiązania łączności poza cenzurą OGPU. Listy na początku nosiły charakter wyłącznie osobisty, rodzinny, wkrótce jednak nabrały zabarwienia politycznego. Aleksiej przekazał bratu, że w wielu miastach sowieckiego wschodu działają grupy antybolszewicko nastawionej inteligencji i byłych oficerów Białego Działu (ros. Белое Дело³⁵), którzy pomimo zrębów organizacji, nie są w stanie podjąć zdecydowanych działań w podziemiu z braku funduszy i kierownictwa z zewnątrz. Na czele tej podziemnej organizacji miał stać były białogwardyjski generał Jakow Łapszakow³⁶, z którym I. Szylnikow przyjaźnił się w czasach wojny domowej. Tak więc, w grze prowadzonej przez OGPU sowiecka agentura udawała opozycyjną, podziemną organizację utworzoną przez ludzi powiązanych rodzinnie i frontową przyjaźnią z białogwardzistami, a co za tym idzie – przez ludzi z definicji zaufanych. Emigranci połąkni przynętę. Organizacja spiskowców zaczęła się rozwijać w szybkim tempie. W okolicy wsi Abajtuj utworzono „okno” do bezpiecznego przekraczania granicy przez kurierów ROWS oraz lokal kontaktowy, w którym kurierzy się zatrzymywali, aby otrzymać fałszywe dokumenty oraz instrukcje. Był to dom nauczyciela, a przy tym byłego popa, niejakiego Wasilija Sieriebriakowa. ROWS, identycznie jak poprzednio podczas gry prowadzonej przez OGPU w ramach operacji Trust, okazał się niezdolny do obrony przed czekistami. OGPU błyskawicznie rozpoznało wszystkie kontakty białogwardzistów, szyfry i skład chemiczny atramentów sympatycznych używanych do sporządzania tajnopisów przekazywanych z zagranicy. Ale – co najważniejsze – w postaci działaczy ROWS uzyskało kanał i zarazem rezonator do przekazywania dezinformacji japońskiemu wywiadowi, który sponsorował ROWS w nadziei na wykorzystanie go w planowanej wojnie z ZSRS. Informacje pochodziły z zaufanych źródeł: od rozgałęzionej³⁷ organizacji podziemnej mającej kontakty wśród byłych kolegów z armii carskiej służących w RKKK, sprawdzonej przez antybolszewickie organizacje białogwardyjskie, które działały w Chinach (takie jak ROWS i BRP). Organizacje, o których mowa, były kontrolowane przez Japończyków, a przede wszystkim uwiarygodnione przez „niezależne źródła”, czyli m.in. przez siatkę szpiegowską „Wielkiego Korespondenta”. Ze strzępów informacji przekazywanych przez białogwardzistów oraz „szpiegów” opłacanych przez wywiad Armii Kwantuńskiej japońscy analitycy żmudnie odtwarzali niezwykle

³⁴ Organizacja antybolszewicka – najprawdopodobniej kontrolowana przez agenturę OGPU. W 1927 r. jej emisariusze próbowali przejąć „spaloną” legendę OGPU, tj. MOCR-Trust.

³⁵ Zbiorcze określenie sił zbrojnych i formacji politycznych walczących z bolszewikami w czasie wojny domowej.

³⁶ Urodzony w 1869 r., po zakończeniu wojny domowej został w Rosji Sowieckiej, osiedlił się na Zabajkalu i próbował zajmować się hodowlą koni oraz pisaniem książek poświęconych hippice. Pomimo lojalności wobec Sowietów i pracy agenturalnej zmarł w łagrze w 1934 r.

³⁷ Organizacja miała działać m.in. we Władywostoku, Chabarowsku, Czycie, Błagowieszczeńsku oraz Irkucku.

siłę dalekowschodniego zgrupowania Armii Czerwonej – na tyle dużą, że na danym etapie nie było możliwości realizowania dalekosiężnych planów zawartych w memorandum Tanaki.

Warto przy tym odnotować, że – dokładnie tak samo, jak w polskim Oddziale II SG WP w trakcie operacji Trust – japońscy oficerowie odpowiedzialni za prowadzenie „Wielkiego Korespondenta” oraz nadzorujący pracę organizacji białogwardyjskich byli hojnie wynagradzani i awansowani za wybitne osiągnięcia wywiadowcze. Bolszewicy, stawiając na przewagę partykularnych, krótkowzrocznych interesów nad interesami państwa, jak zwykle się nie przeliczyli. Przykładem może być jedna z najważniejszych postaci po stronie japońskiej – Michitarō Komatsubara, który był świetnie znany Rosjanom, gdyż pełnił funkcję attaché wojskowego w Moskwie w latach 1909–1910 oraz 1927–1929. Ze źródeł archiwalnych Oddziału II SG WP wiadomo, że MOCR-Trust docierał ze swoją dezinformacją także do japońskiego wywiadu, nie ulega więc wątpliwości, że M. Komatsubara kontaktował się z agentami OGPU podczas pobytu w Moskwie. Po wyjeździe z ZSRS został kierownikiem misji wojskowej w Harbinie, gdzie – dzięki sukcesom wywiadowczym – awansował na generała majora i został komendantem 23 Dywizji Armii Imperialnej. Ta właśnie dywizja podczas walk nad Chałchin-Goł w 1939 r., wskutek niezrozumiałej nieudolności japońskiego dowództwa, straciła 80 proc. stanu osobowego³⁸. Sam Komatsubara przeżył walki i wrócił do Tokio, gdzie przeszedł na emeryturę, choć większość dowódców zginęła wraz ze swoimi podwładnymi. Rok później nieoczekiwanie zmarł na raka żołądka. Ciekawostką jest, że jego biografia ma cechy wspólne z biografiami agentów OGPU – uczestników sowieckich operacji dezinformacyjnych, którzy także jako przedstawiciele misji wojskowych w Moskwie byli w kontakcie z OGPU i ginęli w niewyjaśnionych okolicznościach.

Zakończenie

Operacja Maki trwała dwanaście lat, a operacja Miecztateli cztery lata (została przerwana przez centralę OGPU). Maki zakończono, oddelegowując nieistniejącego agenta Goriełowa w głąb Rosji, wskutek czego L. Ostrowski stracił możliwości operacyjne. W trakcie tej gry OGPU, oprócz dezinformowania Japończyków, zneutralizowało niemal 200 prawdziwych agentów japońskiego wywiadu i rozpoznało kanały przekazywania informacji Japończykom. Operacja Miecztateli została zakończona znacznie szybciej, co sugeruje, że – w przeciwieństwie do operacji Maki – była wzorowana na operacji Syndikat-2, czyli po etapie dezinformowania przeciwnika chciano unieszkodliwić wrogą organizację i zlikwidować jej liderów. W 1934 r. nieoczekiwanie zmarł „na raka żołądka” generał I. Szylnikow. W tym samym roku z nieznanych przyczyn

³⁸ Zob. szerzej: W. Victor Madej, *Japanese Armed forces order of battle 1937–1945*, Allentown 1981.

zmarł w łagrze jego przyjaciel i szef rzekomej białogwardyjskiej podziemnej organizacji generał J. Łapszakow. Bracia Innokientij i Władimir Kobyłkinowie zginęli podczas próby przekraczania granicy sowieckiej³⁹, zwabieni przez agentów OGPU. Brakuje informacji na temat Aleksieja Kobyłkina, odpowiedzialnego za śmierć braci, jednak – na podstawie ustalonego modus operandi OGPU, nakazującego likwidację agentury, która ma „zbyt rozległą wiedzę”⁴⁰ – można domniemywać, że podobnie jak były pop Sieriebriakow i pozostali „spiskowcy” trafił on do łagru. Japoński wywiad, oszukany przez czekistów, którzy zrealizowali oczekiwania Japończyków, dostarczając im dokładnie tego, czego chcieli, przekazał swoim przełożonym wyniki przygotowanych przez siebie analiz wskazujących na to, że na Syberii stacjonuje sowieckie zgrupowanie wojsk, zdecydowanie za silne jak na możliwości Armii Kwantuńskiej. Gdy w końcu lat 30. XX w. Japonia zdecydowała się na próbę agresji, Sowieci byli już gotowi i pod Chałchin--Goł zmasakrowali japońskie wojska, co zapewne wpłynęło na decyzję japońskiego dowództwa w sprawie nieuczestniczenia w agresji hitlerowskiej na ZSRS w 1941 r.

Z badań nad sowiecką dezinformacją wynika, że nakreślone wyżej ustalenia z całą pewnością nie były jedyne. Można domniemywać, że OGPU prowadziło wiele takich gier na różnych poziomach i nieustannie starało się przekazywać wrywkowe informacje, które składały się na pożądaną przez tę strukturę informację końcową. Taka informacja w opisanym przypadku trafiała do sztabu i rządu japońskiego. Nie ulega też wątpliwości, że te gry musiały mieć oparcie w agenturze działającej zarówno w dowództwie Armii Kwantuńskiej, jak i w samym Tokio. Richard Sorge i jego siatka „Proso” z całą pewnością nie byli jedynymi szpiegami w Japonii, lecz jedną z wielu siatek, które mozolnie i na różnych poziomach infiltrowały imperialny japoński aparat wojskowo-polityczny. Przy czym, o ile historycy mogą się spierać, czy operacja MOCR-Trust uchroniła Rosję Sowiecką przed interwencją Zachodu, czy też mocarstwa zachodnie w gruncie rzeczy nie miały zamiaru napadać na Rosję i dlatego tak chętnie uwierzyły w sowiecką dezinformację, o tyle sukces OGPU na Dalekim Wschodzie jest bezdyskusyjny. Japonia nie musiała się oglądać na społeczeństwo niechętnie nowej wojnie, jak to miało miejsce w zachodniej Europie. Japończycy działali też nie dlatego, że byli omamieni ideologią, ale dlatego, że przy okazji wojny usiłowali zapewnić rozwijającemu się przemysłowi surowce, których Japonia była pozbawiona. Gdyby zdawali sobie sprawę ze słabości Armii Czerwonej, zapewne zrealizowaliby plan oderwania przynajmniej części terytorium ZSRS, zamiast wybierać pacyficzny kierunek ekspansji, nieuchronnie wiodący do konfliktu z potęgą USA.

W podsumowaniu warto dodać, że Rosja Sowiecka zakończyła na swój sposób wielką operację dezinformacyjną na wschodzie. Jak już wspomniano, większość liderów ROWS i BRP opłacanych przez japoński wywiad zginęła podczas przekraczania

³⁹ Пор. С. Волков,, *Офицеры казачьих войск. Опыт мартиролога*, Москва 2013, s. 376.

⁴⁰ Zob. szerzej: А. Тепляков, «Отработанный материал»: массовая ликвидация секретной агентуры советских спецслужб в 1920–1930-е годы, „Rossijskaja Istorija” 2013, nr 4.

granicy lub zmarła z powodu niespodziewanych komplikacji zdrowotnych. Agencja wykorzystana w operacjach trafiła do łagrów, co rozwiązało problem wynikający z posiadania przez nią zbyt obszernej wiedzy.

W 1937 r. przyszła kolej na kuratorów agentów z ramienia OGPU. Niemal wszyscy oficerowie, którzy opracowali modus operandi wielkich operacji dezinformacyjnych oraz je z powodzeniem prowadzili, zostali zamordowani. Areszty i łagry przetrwali nieliczni. Doczekali śmierci Józefa Stalina, wraz z którą zniknęła groźba kolejnej, jeszcze głębszej, czystki. Jeden człowiek, w parkosyzmach paranoi, zdemontował mechanizm bodaj najskuteczniejszego aparatu bezpieczeństwa w dziejach i o mało co nie doprowadził do zagłady sowieckiego reżimu w 1941 r. Można domniemywać, że gdyby ZSRS wziął udział w wojnie, dysponując potencjałem wywiadowczo-militarnym sprzed wielkiej czystki, losy świata mogłyby się potoczyć zgodnie ze słowami hymnu Kominternu⁴¹, a wolny świat musiałby stoczyć walkę o przetrwanie nie tylko z reżimem hitlerowskim, lecz także ze stalinowskim gułagiem zwanym Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich.

Bibliografia

- Epstein E.J., *Podstęp. Niewidzialna wojna między KGB a CIA*, Krosno 1993, Scripta Manent.
- Heller M., Niekricz A., *Utopia u władzy*, t. 1, Wrocław 1989, Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Japan's Dream of World Empire. The Tanaka Memorial*, C. Crow (red.), New York–London 1942, [b.w.].
- Jędrzejewicz W., *Wspomnienia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, Ossolineum.
- Lewandowski H., *Podstęp, inspiracja i dezinformacja w działalności służb specjalnych*, Warszawa 2000, UOP.
- Masterman J., *Brytyjski system podwójnych agentów 1939–1945*, Warszawa 1973, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Sun Tzu, *Sztuka wojny*, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/Sun_Tzu_sztuka_wojny.pdf [dostęp: 17 I 2019].
- Świerczek M., *Wewnętrzne źródła porażki Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w starciu z Państwowym Zarządem Politycznym przy Ludowym Komisariacie Spraw Wewnętrznych Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej podczas operacji*

⁴¹ „Огонь ленинизма наш путь освещает/ На штурм капитала весь мир поднимает!/ Два класса столкнулись в последнем бою/ Наш лозунг – Всемирный Советский Союз!” („Światło Leninizmu nam drogę wskazuje/Na szturm kapitału świat przygotowuje!/ Dwie klasy się zwarły w ostatnim boju/ A hasło nasze – Świata Sowiecki Sojuz” – tłum. aut.).

dezinformacyjnej sowieckiego kontrwywiadu znanej jako „afery MOCR-Trust”, „Prze-
gląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 18, s 168–200.

Trocki L., *The „Tanaka Memorial”*, „Fourth International” 1941, nr 5.

Victor Madej W., *Japanese Armed forces order of battle 1937–1945*, Allentown 1981, Game
Marketing Co.

Literatura rosyjska

Абрамов В., *Евреи в КГБ*, Москва 2006, Эксмо, Яуза.

Буяков А.М., *Дальневосточный сектор ИНО ОГПУ во Владивостоке: страницы
истории*, <http://ru.apircenter.org/archives/2391> [dostęp: 1 I 2019].

Волков С., *Офицеры казачьих войск. Опыт мартиролога*, Москва 2013, Университет
Дмитрия Пожарского, Русский Фонд Содействия Образованию и Науке.

Горбунов Е., *Схватка с черным драконом. Тайная война на Дальнем Востоке*,
Москва 2002, Вече.

Деревянко А.П., *Пограничный конфликт в районе озера Хасан в 1938 году*, Владивосток
1998, «Уссуси».

Колпакиди А.И., Прохоров Д.П., *Всё о внешней разведке*, Москва 2002, Издательство
«Олимп», ООО «Издательство АСТ».

Подвиг разведчика, «Амурская Правда», <https://www.ampravda.ru/2008/07/19/print010254.html> [dostęp: 1 I 2019].

Пыхалов И., *Великий оболганный Вождь. Ложь и правда о Сталине*, Москва 2010, Эксмо.

Разведывательно-диверсионная деятельность японских спецслужб, <http://mozohin.ru/article/a-199.html> [dostęp: 14 I 2019].

Тепляков А., *«Отработанный материал»: массовая ликвидация секретной агентуры
советских спецслужб в 1920–1930-е годы*, „Российская История” 2013, nr 4.

Чернявский А., *Старик выходит на связь*, https://toz.su/special_issues/arkhiv/2001_03_02_starik_vykhodit_na_svyaz/ [dostęp: 24 I 2019].

Abstrakt

W artykule omówiono taktykę prowadzenia operacji dezinformacyjnych przez so-
wiecki kontrwywiad, wypracowaną na początku lat 20. XX w. Posłużono się tu

przykładami operacji realizowanych pod wspólną kodową nazwą Sindikat. Następnie, korzystając z ustalonego modus operandi OGPU w zakresie dezinformacji strategicznej, opisano jej zastosowanie do powstrzymania agresji japońskiej Armii Kwantuńskiej na sowieckim Dalekim Wschodzie. Zanalizowano także działania dezinformacyjne Sowieców na przykładzie dwóch operacji pod kryptonimami: „Maki” i „Miecztateli”.

Słowa kluczowe: OGPU, dezinformacja strategiczna, kontrwywiad ofensywny, podwójni agenci, Armia Kwantuńska, agresja Japonii na Dalekim Wschodzie.

Abstract

The author of the article elaborates upon the tactics of disinformation worked out in the early 1920s by the Soviet counterintelligence on the example of a series of operations carried out under the common codename “Sindikat”. Then, using the established *modus operandi* of the OGPU in terms of strategic disinformation, the author describes its use in preventing the aggression of the Japanese Kwantung Army against the Soviet Far East. The author analyzes the disinformation activities of the Soviets on the example of two operations under the codenames: “Maki” and “Mechtateli”.

Keywords: OGPU, strategic disinformation, offensive counterintelligence, double agents, the Kwantung Army, Japan’s aggression in the Far East.

II

STUDIA I ANALIZY

Anna Łasińska

Analiza SEM czarnego tonera na wydrukach. Część I

Kryminalistyczne badania dokumentów to szerokie zagadnienie badawcze obejmujące tzw. klasyczne badania dokumentów, w tym badanie pisma ręcznego oraz techniczne badanie dokumentów. Dostępność takich urządzeń, jak drukarki i urządzenia wielofunkcyjne, spowodowała, że większość dokumentów nie jest już wykonywana piśmem ręcznym. Obecnie na rynku znajduje się wiele typów drukarek, urządzeń wielofunkcyjnych oraz kserokopiarek takich firm, jak: Konica-Minolta, Canon, OKI, Hewlett-Packard, Lexmark, Epson, Dell, Ricoh, Brother, Xerox. Istotnym problemem identyfikacji dokumentów jest określenie źródła ich wytworzenia. Fałszerze, korzystając z najnowszych osiągnięć techniki, wytwarzają nowe dokumenty bądź nanoszą zmiany na dokumentach już istniejących, co może spowodować zmianę sensu dokumentu. Kopie dokumentów, które były w tym celu specjalnie przygotowane, mogą być wykorzystywane w działalności przestępczej jako: anonimy z pogrózkami, listy, materiały poufne czy akty terroru.

Z punktu widzenia kryminalistyki ważnym problemem jest m.in. identyfikacja urządzenia wykonawczego. Dotychczas w literaturze fachowej szeroko nie omawiano składu chemicznego czarnych tonerów. Toner zawiera zazwyczaj tlenek żelaza albo węgiel wraz z różnymi dodatkami, których skład zależy od producenta. Można również zaobserwować śladowe ilości manganu, chromu, krzemu, wapnia, baru, siarki, miedzi i chloru¹. Z dostępnych danych wiadomo, że składnikami tonerów są żywice będące elementem wiążącym (np. żywice styrenowo-akrylowe), barwniki (np. sadza) lub pigmenty, a także różnego rodzaju domieszki, które zwiększają masę tonera, uwydatniają lub nadają pożądane właściwości (np. amorficzna krzemionka, dwutlenek tytanu)².

¹ G.P. Warman, C.J. Curry, P. Burke, *Evaluation of Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive Spectrometry for Examining Plain Paper Photocopies*, „Journal of the Forensic Science Society” 1984, nr 24, s. 415–428, 9th Int. Assoc. Forensic Sciences Meeting, Oxford; R.N. Totty i in., *Analysis of duplicator (photocopy) toners*, Proceedings of the International Symposium of Questioned Documents, Federal Bureau of Investigation Academy, Quantico 1985, s. 49–69; D.L. Duewer, B.R. Kowalski, *Forensic data analysis by pat tern recognition. Categorization of white bond papers by elemental composition*, „Analytical Chemistry” 1975, t. 47, s. 526–530; P.J. Simon, B.C. Giessen, T.R. Copeland, *Categorization of papers by trace metal content using atomic absorption spectrometric and pattern recognition techniques*, „Analytical Chemistry” 1977, t. 49, s. 2285–2288.

² T. Hrycuniak, *Druk laserowy*, „CHIP” 2006, z. 2, s. 121–124.

Każdy ze składników odgrywa inną rolę. Żyvice (których jest procentowo najwięcej) zapewniają odpowiednią plastyczność i służą jako medium, czyli czynnik wiążący wszystkie składniki tonera, a także toner z podłożem. Pigment nadaje odpowiednią barwę elementom drukowym, natomiast domieszki znajdujące się w tonerze poprawiają inne właściwości drobin, np. własności elektrostatyczne, połysk, odporność na ścieranie czy plastyczność. Obecnie na polskim rynku w większości urządzeń do elektrofotografii były stosowane tonery proszkowe (sympakne materiały stałe o budowie ziarnistej).

Do analizy składu chemicznego tonerów zastosowano następujące metody analityczne: spektrometrię w podczerwieni³, chromatografię gazową sprzężoną ze spektrometrią mas z przystawką do pirolizy⁴ oraz skaningową mikroskopię elektronową z mikroanalizą rentgenowską⁵. Wykazano możliwość różnicowania tonerów dostępnych na polskim rynku, na podstawie badań metodą spektrometrii w podczerwieni oraz metodą skaningowej mikroskopii elektronowej z mikroanalizą rentgenowską. Jednak na podstawie wykonanych badań nie potrafiono jednoznacznie powiązać tonera z odpowiednim urządzeniem (drukarką, kopiarką).

³ R.A. Merrill, E.G. Bartick, H.J. Taylor, III, *Forensic discrimination of photocopy and printer toners I. The development of an infrared spectra library*, „Analytical and Bioanalytical Chemistry” 2003, nr 376, s. 1272–1278; B.M. Trzcińska, Z. Brożek-Mucha, *The Possibilities of Identifying Photocopy Toners by Means of Infrared Spectroscopy (FT-IR) and Scanning Microscopy (SEM-EDX)*, „Mikrochimica Acta” 1997, Supplement 14, s. 235–237; J. Roźnowski, B.M. Trzcińska, P. Kościelniak, *Physical and chemical identification studies of powders for full colour photocopying machines*, „Z. Zagadnień Nauk Sądowych” 1998, nr 38, s. 79–91; J. Brandi, B. James, S.J. Gutowski, *Differentiation and classification of photocopier toners*, „International Journal of Forensic Document Examiners” 1997, nr 3, s. 324–344; B.B. Wheals, *The practical application of pyrolytic methods in forensic science during the last decade*, „Journal of Analytical and Applied Pyrolysis” 1985, t. 8, s. 503–514; T.P. Wampler, E.J. Levy, *Analytical Pyrolysis in the forensic science*, „Crime Laboratory Digest” 1985, nr 12, s. 25–28; T.O. Munson, *A survey of the use of analytical pyrolysis by forensic laboratories in the United States*, „Crime Laboratory Digest” 1987, nr 14, s. 112–117; E.J. Levy, T.P. Wampler, *Proceedings of the International Symposium of Questioned Documents*, Washington, DC 1987, s. 141–168; J.M. Challinor, *Pyrolysis gas chromatography – source forensic applications*, „Chemistry in Australia” 1990, nr 57, s. 90–92; T.P. Wampler, *Proceedings of the International Symposium of Forensic Aspects of Trace Evidence*, Quantico 1991, s. 191–203; tenże, *Applied pyrolysis handbook*, New York 1995.

⁴ T.P. Wampler, *Applied pyrolysis handbook*, New York 1995; T. Munson, *The classification of photocopies by Py – GC – MS*, „Journal of Forensic Sciences” 1989, nr 2, s. 352–365; W.T. Chang, C.W. Huang, Y.S. Giang, *An improvement on Py – GC – MS*, „Journal of Forensic Sciences” 1993, nr 4, s. 843–863; W.J. Irwin, *Analytical pyrolysis: a comprehensive guide*, New York 1982; B.M. Trzcińska, *Classification of black powder toners on the basis of integrated analytical information provided by FTIR and XRF spectrometry*, „Journal of Forensic Sciences” 2006, nr 4, s. 919–924.

⁵ B.M. Trzcińska, Z. Brożek-Mucha, *The Possibilities of Identifying Photocopy Toners by Means of Infrared Spectroscopy (FT-IR) and Scanning Microscopy (SEM-EDX)*, „Mikrochimica Acta” 1997, Supplement 14, s. 235–237; B.M. Trzcińska, *Classification of black powder toners on the basis of integrated analytical information provided by FTIR and XRF spectrometry*, „Journal of Forensic Sciences” 2006, nr 51, s. 919–924.

Ana Cristina Almeida Assis i współpracownicy zaproponowali zastosowanie techniki spektrometrii w podczerwieni z transformatą Fouriera (ang. *Fourier Transform Infrared Spectroscopy*, FTIR – dop. red.) z wykorzystaniem celi diamentowej do analizy czarnych tonerów⁶. Ta technika została uznana za nieniszcząca, ponieważ umożliwia analizę dokumentów kwestionowanych (dowodowych) przy zachowaniu ich integralności. Proszek tonera i toner na wydrukach wykazują minimalne różnice w niektórych widmach. Tonery sklasyfikowano w 20 różnych grupach, uwzględniając ich główne cechy chemiczne.

Do analizy dokumentów drukowanych wykorzystano różne techniki FTIR. Edward G. Bartick i współpracownicy⁷ zastosowali technikę spektroskopii osłabionego całkowitego odbicia w podczerwieni. Kilku autorów posłużyło się techniką spektroskopii odbicia rozproszonego w podczerwieni (DRIFTS)⁸. Inni autorzy, m.in. G. Tandon i współpracownicy⁹ – Rena A. Merrill i E.G. Bartick¹⁰ – zastosowali technikę ATR (ang. *Attenuated Total Reflectance* – spektroskopia osłabionego całkowitego odbicia w podczerwieni – dop. red.) z elementem refleksyjnym germanu. W celu usunięcia próbek tonera z powierzchni papieru użyto rozpuszczalników, m.in. czterochlorku węgla.

Kolejną metodą wykorzystywaną do identyfikacji dokumentów sporządzonych na podłożu papierowym jest mikroskopia optyczna¹¹. Z obserwacji mikroskopowych wynika, że powierzchnia tonera naniesionego przez urządzenie na papier była silnie

⁶ A.C. Almeida Assis i in., *Diamond cell Fourier transform infrared spectroscopy transmittance analysis of black toners on questioned documents*, „Forensic Science International” 2012, nr 1–3, s. 59–66.

⁷ R.A. Merrill, E.G. Bartick, H.J. Taylor, III, *Forensic discrimination of photocopy and printer toners I. The development of an infrared spectra library*, „Analytical and Bioanalytical Chemistry” 2003, nr 8, s. 1272–1278; W.J. Egan i in., *Forensic discrimination of photocopy and printer toners II*, „Analytical and Bioanalytical Chemistry” 2003, nr 8, s. 1279–1285.

⁸ Brandi, B. James, S.J. Gutowski, *Differentiation and classification of photocopier toners*, „International Journal of Forensic Document Examiners” 1997, nr 3, s. 324–344; W.D. Mazzella, C.J. Lennard, P.A. Margot, *Classification and identification of photocopying toners by Diffuse Reflectance Infrared Fourier Transform Spectroscopy (DRIFTS): I. Preliminary results*, „Journal of Forensic Sciences” 1991, nr 2, s. 449–465; ci sami, *Classification and identification of photocopying toners by Diffuse Reflectance Infrared Fourier Transform Spectroscopy (DRIFTS): II. Final report*, „Journal of Forensic Sciences” 1991, nr 3, s. 820–837; C.J. Lennard, W.D. Mazzella, *A simple combined technique for the analysis of toners and adhesives*, „Journal of the Forensic Science Society” 1991, nr 3, s. 365–371.

⁹ G. Tandon, O.P. Jasuja, V.N. Sehgal, *The characterization of photocopy toners using Fourier Transform Infrared Spectroscopy*, „International Journal of Forensic Document Examiners” 1997, nr 2, s. 119–126.

¹⁰ R.A. Merrill, E.G. Bartick, W.D. Mazzella, *Studies of techniques for analysis of photocopy toners by IR*, „Journal of Forensic Science” 1996, nr 2, s. 264–271; E.G. Bartick, M.W. Tungol, J.A. Reffner, *A new approach to forensic analysis with infrared microscopy: internal reflection spectroscopy*, „Analytica Chimica Acta” 1994, nr 1–2, s. 35–42.

¹¹ S. Szczepańczyk, U. Konarowska, *Application of the optical microscopy for verification of documents obtained from the laser printer devices*, „Problemy Kryminalistyki” 2012, nr 276, s. 65–68.

rozbudowana strukturalnie i tworzyła charakterystyczne, łatwe do zaobserwowania struktury. Dlatego w ramach prowadzonego projektu naukowo-badawczego podjęto rozszerzone badania zmierzające do identyfikacji indywidualnej urządzeń drukujących i powielających. Pierwsza praca, w której opisano skaningową mikroskopię elektronową do analizy struktury powierzchni tonera na wydrukach uzyskanych z laserowych urządzeń drukujących firmy Lexmark, została opublikowana w 2018 r.¹² Zastosowano w tym celu oryginalne tonery oraz ich zamienniki. Uzyskane obrazy mikroskopowe pozwoliły na przyporządkowanie charakterystycznych cech tonerów do poszczególnych grup urządzeń, tj. monochromatycznych drukarek laserowych, kolorowych drukarek laserowych, monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych oraz kolorowych urządzeń wielofunkcyjnych. Określono kryteria oceny indywidualnej, które pozwoliły przyporządkować i posegregować cechy szczególne tonerów na wydrukach do danego urządzenia drukującego i powielającego. Niniejszy artykuł jest kontynuacją wyżej wymienionej pracy. Celem jest ocena możliwości weryfikacji indywidualnej tonerów oraz możliwości identyfikacji ich składników, a także sprawdzenie zdolności ich zróżnicowania.

Materialy i metody

Material badawczy

Do analizy zebrano 18 wydruków stron testowych z drukarek laserowych oraz laserowych urządzeń wielofunkcyjnych firmy Canon, Dell, Epson i Ricoh. Wszystkie wydruki wykonano przy użyciu oryginalnych tonerów, na standardowym papierze kserograficznym formatu A4. Badania przeprowadzono jedynie dla wydruków czarnych. Poddano im powierzchnię tych samych znaków (o, n, u). Na każdym wydruku analizowano po trzy litery z początku, środka i końca tekstu, w sumie dziewięć liter. Każdą literę oglądano w kilku miejscach: na zaokrągleniach, brzegach, rogach oraz w miejscu połączeń części liter. Wydruki uzyskano z czterech typów urządzeń: kolorowych drukarek laserowych, monochromatycznych drukarek laserowych, kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych oraz monochromatycznych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych (tab. 1).

Tab. 1. Testowane urządzenia drukujące¹³.

Próbka	Model	Typ urządzenia
CANON		
1.	iRAdv C9070	kolorowe drukarki laserowe

¹² A. Łasińska, *Assessment of the possibility of identification of black toners on printouts in Lexmark printers using SEM method*, „Journal of Microscopy and Ultrastructure” 2018, nr 3, s. 145–159.

¹³ Wszystkie zdjęcia i tabele zostały opracowane przez autorkę tekstu (przypr. red.).

2.	iRAdv C1021	kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne
3.	iRAdv C2020	
4.	iRAdv C5035i	
5.	iRAdv C5255	
7.	iR 1750i	monochromatyczne laserowe urządzenia wielofunkcyjne
7.	iRAdv 4025i	
DELL		
8.	1250C	kolorowe drukarki laserowe
9.	1355cnw	
10.	5310n	monochromatyczne drukarki laserowe
11.	5350dn	
12.	3115cn	kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne
EPSON		
13.	AcuLaser C3800	kolorowe drukarki laserowe
14.	AcuLaser CX16	kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne
RICOH		
15.	Afiko SP C820DN	kolorowe drukarki laserowe
16.	Afiko MP C2000	kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne
17.	Afiko MP C2500	
18.	Afiko MP C3002	

Obrazowanie mikroskopowe

W celu ustalenia cech charakterystycznych budowy tonera na wydrukach wykorzystano skaningowy mikroskop elektronowy (SEM) model Mira 3XMU firmy Tescan, sprzężony z mikroanalizatorem rentgenowskim (EDS) firmy Oxford Instruments.

Odpowiednio dla każdej z próbek napyłonych grafitem, tj. wycinków stron testowych, wykonano zdjęcia z użyciem mikroskopu SEM w trybie SE, BSE lub mieszanym, przy podobnych powiększeniach – od 60x do 186 000x. Odległość robocza wynosiła 15 mm przy napięciu pracy mikroskopu 10 kV. Dla każdej próbki zarejestrowano zdjęcia pojedynczej litery w niewielkim powiększeniu, powierzchni warstwy tonera jako całości, z uwidocznieniem jej nieregularności, a przy większych powiększeniach – wyszczególnienie powierzchni litej oraz ziarnistej, a także struktury powierzchni pojedynczego ziarna.

Przygotowywanie preparatów do obrazowania mikroskopem SEM

Wszystkie próbki wydruków przygotowane do badań zostały wcześniej wyekstrahowane z dokumentu i napyłone warstwą grafitu grubości 3,5 nm, za pomocą napyłarki QUORUM Q150T firmy Quorum Technologies. Wycinki stron testowych zostały przyklejone na powierzchni standardowych okrągłych podstawek aluminiowych za pomocą węglowych adhezyjnych taśm przewodzących. Próbki umieszczono w komorze

próżniowej mikroskopu elektronowego na stoliku goniometrycznym. Jednorazowo na stoliku goniometrycznym umieszczano siedem aluminiowych podstawek z przyklejonymi próbkami dokumentów. Wycinki z wydruków stron testowych dla każdej z drukarek laserowych oraz laserowych urządzeń wielofunkcyjnych zawierały trzy litery wydrukowane czarnym tonerem.

Kryteria weryfikacji tonerów

1. Sposób rozłożenia warstwy tonera na wydruku (lita lub ziarnista).
2. Cechy charakterystyczne struktury powierzchni tonera.
3. Cechy charakterystyczne sposobu rozłożenia ziaren tonera.
4. Wielkość, kształt oraz struktura powierzchni ziaren.

Powtarzalność

Powtarzalność oceniano na podstawie wydruków uzyskanych z czterech urządzeń: Canon iRAAdv C9070, Dell 1250C, Epson AcuLaser C3800 oraz Ricoh Afico MP C2000. Z każdego wydruku pobrano sześć próbek i przeanalizowano oddzielnie metodą SEM. Ocenie poddano kilka charakterystycznych cech (nieregularne i regularne struktury na ziarnach i powierzchni litej oraz kształt ziaren i struktury na ziarnach). Okazało się, że w odniesieniu do wybranych cech mikrostruktura tonera jest taka sama we wszystkich wydrukach odpowiednio do rozpatrywanego modelu. Za każdym razem wydruki dawały taki sam wynik, jeśli chodzi o kształt i wielkość ziaren, struktury pojawiające się na nich oraz rozkład obszarów stałego i ziarnistego.

Badania tonerów na różnych podłożach

Tonery zostały naniesione na sześć papierów o różnej gramaturze dostępnych w handlu i na jedną folię drukarską. Użyto trzech oryginalnych tonerów, zastosowanych w trzech drukarkach jednego producenta. Toner został naniesiony na papier formatu A4 o różnych gramaturach: 80 g/m², 95 g/m², 130 g/m², 160 g/m², 200 g/m², 350 g/m² i folię A4 (STAEDTLER photocop film PPC Lumocolor 0,10 mm). Przed rozpoczęciem serii badań przeprowadzono testy w celu wyeliminowania ewentualnych cech pochodzących z napyłania warstwą grafitu. Badano próbki liter bez napyłonej powłoki. Następnie próbki pojedynczych liter wyciętych z wydruków były napyłane grafitem.

Zaobserwowano, że rodzaj podłoża wpływa na rozkład tonera. Na wydrukach uzyskanych z modelu OKI MC800MFP (kolorowe urządzenie wielofunkcyjne) toner na folii stanowił jednolitą zbitą warstwę. Na brzegach linii wydruku pojedynczej litery można było zobaczyć plamy (chlapięcia) tonera. Nie można było rozróżnić strefy ziarnistej. Na powierzchni litej były widoczne nieliczne nieregularne struktury oraz struktury guzkowate. Podobne struktury obserwowano na wydrukach papierowych. Na wszystkich typach papieru toner charakteryzował się obecnością części ziarnistej i litej. Najwięcej strefy ziarnistej i pojedynczych ziaren obserwowano na papierze

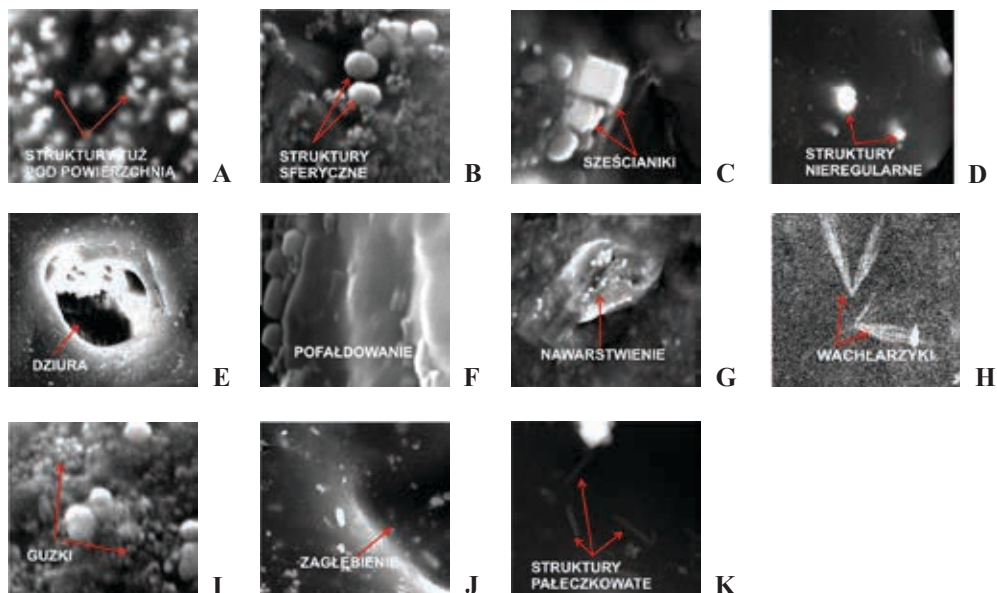

o gramaturze 80 g/m² i 95 g/m². Strefa ziarnista przecinała linie wydruku, a także występowała wewnątrz linii wydruku i po ich stronach zewnętrznych. W miarę zwiększania gramatury papieru zmniejszała się powierzchnia strefy ziarnistej. Ziarna i grupy połączonych ziaren występowały w niewielkich skupiskach wewnątrz linii wydruku i nielicznie po ich zewnętrznych stronach. Na papierze o gramaturze 350 g/m² nie obserwowano ziaren po zewnętrznych stronach linii wydruku. Na wszystkich typach papieru zostały zachowane cechy powierzchniowe ziaren oraz powierzchni litej. Ziarna były sferyczne, a na powierzchni obserwowano struktury w kształcie guzków oraz nieliczne nieregularne struktury. Podobne cechy obserwowano w przypadku wydruków uzyskanych z urządzeń drukujących OKI C711 oraz OKI B730n. Przy papierze o coraz większej grubości zaobserwowano zwiększanie się powierzchni stopionej, litej, z jednoczesnym zachowaniem takich cech wewnętrznych, jak transparentność, guzki oraz struktury obserwowane tuż poniżej powierzchni. A więc wszystkie cechy oprócz rozkładu i dystrybucji strefy ziarnistej oraz litej.

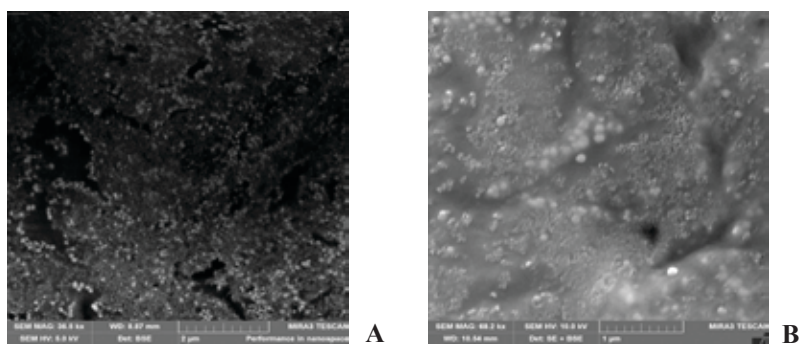
Wyniki i dyskusja

Na podstawie obserwacji obrazów mikroskopowych powierzchni tonera uzyskiwanych za pomocą prostych mikroskopów optycznych można jedynie stwierdzić, że powierzchnia tonera nałożonego na papier była zróżnicowana i dla każdego wydruku tworzyła charakterystyczny indywidualny układ struktur. Widoczne były dwa rodzaje charakterystycznych obszarów, tj. powierzchnia lita, bardziej płaska, oraz powierzchnia ziarnista, tworząca mniejsze lub większe skupiska o różnym zagęszczeniu. Na jednych wydrukach przewagę stanowiła warstwa ziarnista, na innych lita. Czasami stosunek jednej powierzchni do drugiej był zbliżony. Rozmieszczenie fragmentów o strukturze ziarnistej między fragmentami powierzchni litej był zróżnicowany i w zależności od urządzenia wykonawczego można było zobaczyć inny wzór. W przypadku wydruków wykonanych na tym samym typie urządzenia struktura powierzchni tonera była taka sama. Było to inspiracją do przeprowadzenia bardziej szczegółowych badań, wniknięcia w głąb struktury tonera. W tym celu materiał badawczy poddano analizie z wykorzystaniem skaningowego mikroskopu elektronowego, dającego znacznie większe możliwości analizy topografii powierzchni tonera naniesionego na papier.

Badania SEM ujawniły szczegółowo topografię tonera i umożliwiły zastosowanie wcześniej wspomnianych kryteriów. Na podstawie tego typu badań można określić różnicę między tonerami, za pomocą których jest tworzony wydruk, czyli uwzględnia się strukturę powierzchni warstwy tonera rozłożonej na papierze, wzajemny udział ziaren większych i mniejszych oraz ich strukturę powierzchniową. Wygląd mikroskopowy cech, którym nadano nazwy: „pęknięcia”, „zagłębienia”, „dziury”, „guzki” itp., obserwowanych na powierzchni tonerów, przedstawiono na zdjęciu 1.

Zdj. 1. Obrazy SEM cech charakterystycznych tonerów na wydrukach. Powiększenia: 25 900x (A), 112 000x (B), 110 000x (C), 19 200x (D), 8040x (E), 186 000x (F), 9400x (G), 18 200x (H), 112 000x (I), 11 500x (J), 56 500x (K).

Zdj. 2. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modelu Canon iRAdv C2020 – bez napylenia (A) i po napyleniu (B).

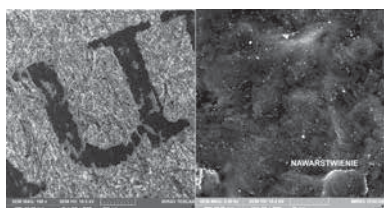
Przed przystąpieniem do serii badań wykonano kilka prób mających na celu wyeliminowanie ewentualnych cech pochodzących z napyłonej warstwy grafitu. Poddano obserwacjom próbki liter bez napylenia. Odległość robocza wynosiła 5 mm przy napięciu pracy mikroskopu 5 kV. Na zdjęciu 2 przedstawiono przykładowe wyniki analizy w powiększeniu 36 500x i 68 200x dla tonera na wydruku uzyskanym z kolorowego laserowego urządzenia wielofunkcyjnego Canon iRAdv C2020. Stwierdzono obecność tych samych cech charakterystycznych dla tonera przed napyleniem i po napyleniu.

Ze względu na czułość tonera na działanie wiązki elektronowej analizę bez napyłania przeprowadzono w mniejszym powiększeniu.

Laserowe urządzenia drukujące firmy Canon

Spośród urządzeń drukujących firmy Canon do badań wykorzystano trzy typy: kolorowe drukarki laserowe, kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne i monochromatyczne laserowe urządzenia wielofunkcyjne.

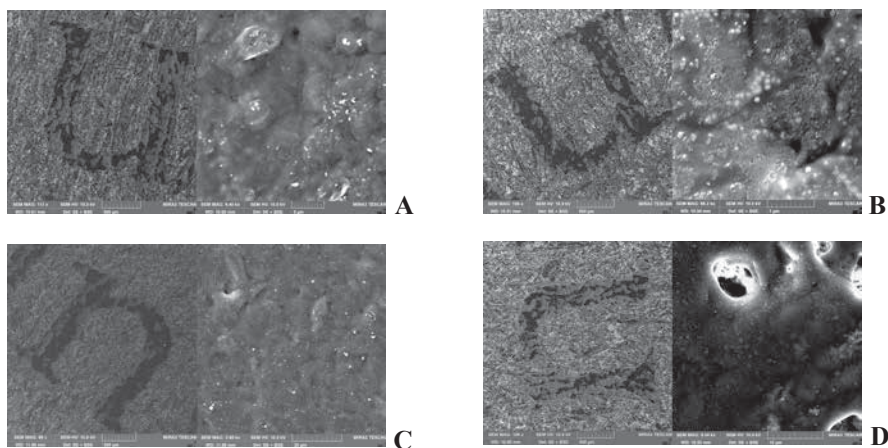
Na zdjęciach 3–7 zaprezentowano obrazy SEM powierzchni tonerów na wydrukach uzyskanych z różnych modeli kolorowych drukarek laserowych, kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych oraz monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych.

Zdj. 3. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modelu iRAdv C9070.

Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv C9070 (zdj. 3) należącego do grupy **kolorowych drukarek laserowych** warstwa tonera tworzyła powierzchnię litą oraz ziarnistą i była przerywana nielicznymi obszarami powierzchni ziarnistej. Powierzchnia lita była pofałdowana, występowały w niej również nawarstwienia, zagłębienia i dziury. Widoczne były liczne struktury o różnych kształtach i średnicach do $0,1\mu\text{m}$. Dla tego rodzaju tonera kształty tych struktur przyjmują postać kulek lub sześciątów, które tworzą niewielkie skupiska lub występują pojedynczo.

W grupie **kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych** badaniom poddano wydruki uzyskane z czterech modeli tego typu urządzeń (zdj. 4).

Zdj. 4. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: iRAdv C1021 (A), iRAdv C2020 (B), iRAdv C5035i (C), iRAdv C5255 (D).

Na wszystkich wydrukach warstwa tonera tworzyła powierzchnię litą oraz ziarnistą. Na wydrukach uzyskanych z modeli iRAdv C1021 i iRAdv C5255 powierzchnia ziarnista przeważała nad powierzchnią litą, w odróżnieniu do wydruków uzyskanych z drukarek iRAdv C2020 i iRAdv C5035i, w których dominowała powierzchnia lita.

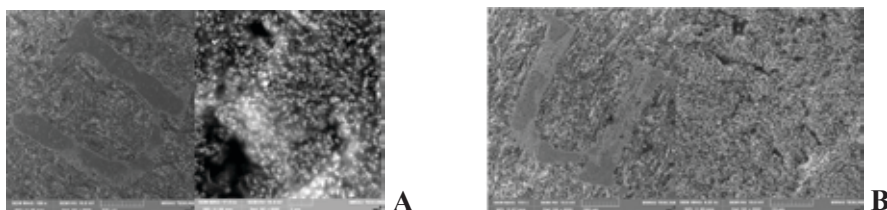
Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv C1021 (zdj. 4 A) powierzchnia lita tonera była przerywana dużymi obszarami o strukturze ziarnistej, pofałdowana, występowały na niej również nieliczne nawarstwienia, dziury i zagłębienia. Można było zobaczyć wiele struktur o nieregularnych kształtach i średnicy do 0,1 μm . Wyraźny był również zarys ziaren.

Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv C2020 (zdj. 4 B) warstwa lita była przecięta licznymi niewielkimi obszarami powierzchni ziarnistej na szerokość linii wydruku. Na powierzchni litej występują zagłębienia, dziury oraz liczne pęknięcia. Widocznych było też wiele struktur o kształtach kulistych, średnicy do 0,1 μm , tworzących niewielkie skupiska lub występujących pojedynczo, głównie na granicach pęknięć. Na pozostałym obszarze powierzchni litej widać znacznie drobniejsze struktury o średnicy poniżej 0,01 μm , które były rozmieszczone praktycznie na całej jej powierzchni. Wyjątkiem były miejsca znajdujące się głębiej, tj. dno pęknięcia w postaci rowów o gładkiej powierzchni.

Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv C5035i printer (zdj. 4 C) powierzchnia ziarnista miała postać rzadko występujących obszarów o kształtach wydłużonych łat i różnej wielkości. Powierzchnia lita była pofałdowana, z pęknięciami i dziurami. Były widoczne liczne struktury o nieregularnych kształtach i średnicach do 0,1 μm .

W przypadku wydruków uzyskanych z modelu iRAdv C5255 (zdj. 4 D) powierzchnia lita występuje w postaci wydłużonych obszarów. Jest ona pofałdowana, z pęknięciami, zagłębieniami oraz dziurami. Na powierzchni warstwy litej można było zaobserwować liczne struktury o kształtach kulistych i średnicy do około 0,1 μm , które występowały w niewielkich skupiskach, oraz pojedyncze struktury o nieregularnym kształcie i średnicy do 0,25 μm .

W grupie **monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych** obserwacjom poddano wydruki z dwóch modeli urządzeń: iR 1750i oraz iRAdv 4025i (zdj. 5).

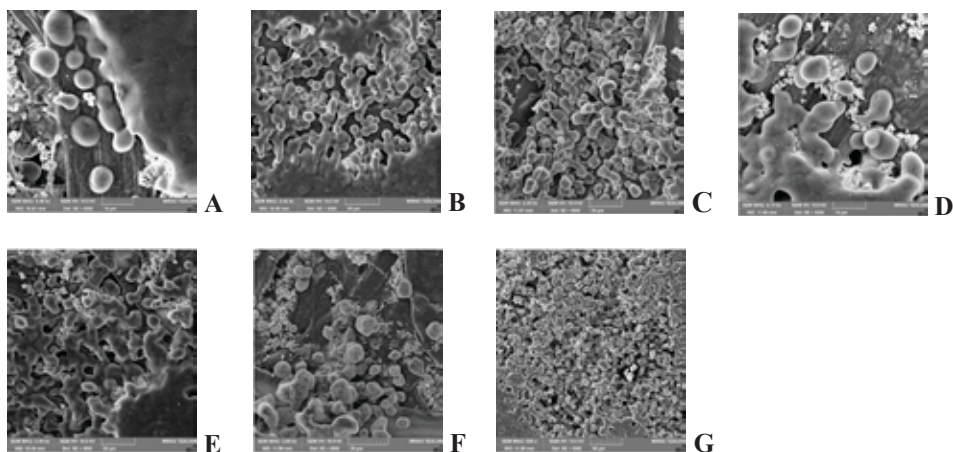

Zdj. 5. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: iR 1750i (A) oraz iRAdv 4025i (B).

Na wydrukach uzyskanych z obu urządzeń na powierzchni litej zaobserwowano takie cechy, jak: zagłębienia, dziury, nawarstwienia i inne. Tuż pod powierzchnią litą

(w całym jej obszarze) były widoczne liczne struktury o nieregularnych kształtach i średnicach około $0,05 \mu\text{m}$. Na wydrukach uzyskanych z modelu iR 1750i (zdj. 5 A) powierzchnia lita była rzadko przerywana obszarami w postaci ziarnistej. Natomiast na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv 4025i (zdj. 5 B) część lita była przerywana dużymi obszarami w postaci ziarnistej. Obszar ziarnisty miał znaczną przewagę nad obszarem powierzchni lityj. W niektórych miejscach powierzchni lityj było widać zarys kształtu ziaren.

Analiza wyników obrazowania mikroskopowego wydruków uzyskanych z wyżej wymienionych modeli i rodzajów urządzeń drukujących wykazała pewne różnice w obszarze części ziarnistej tonerów. Cechami wyróżniającymi dany model urządzenia były: sposób rozmieszczenia ziaren, sposób ich połączeń (mniejszą lub większą powierzchnią), wygląd skupisk oraz ich umiejscowienie, najczęściej w środku linii wydruku lub po jej zewnętrznych stronach.

Zdj. 6. Obrazy SEM części ziarnistej tonera dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: iRAdv C9070 (A), iRAdv C1021(B), iRAdv C2020 (C), iRAdv C5035i (D), iRAdv C5255 (E), iR 1750i (F), iRAdv 4025i (G).

W przypadku wydruków uzyskanych z **kolorowej drukarki laserowej** z modelu iRAdv C9070 (zdj. 6 A) powierzchnia ziarnista była zróżnicowana. Ziarna były wtopione w powierzchnię i tworzyły warstwę z wyraźnie widocznymi zarysami ziaren. Nieliczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren występowały po zewnętrznych stronach linii wydruku.

Na wydrukach uzyskanych z **kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych** w przypadku dwóch modeli: iRAdv C1021 (zdj. 6 B) i iRAdv C2020 (zdj. 6 C) zaobserwowano nieznaczne różnice. Na wydrukach z obu tych modeli występują ziarna wtopione w powierzchnię lita, tworząc „łańcuchy”, aglomeraty lub powierzchnie w postaci „wysepek” o wyraźnie widocznych zarysach ziaren. Liczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren występowały w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach linii wydruku,

przy czym w przypadku modelu iRAAdv C2020 pojedyncze ziarna i grupy ziaren były liczniejsze oraz były widoczne przede wszystkim po zewnętrznych stronach linii wydruku.

Na wydrukach uzyskanych z modeli: iRAAdv C5035i (zdj. 6 D) i iRAAdv C5255 (zdj. 6 E) zaobserwowano obszary ziaren wtopionych w powierzchnię litą. Połączone ziarna tworzą łańcuchy lub wysepki o wyraźnie widocznych zarysach ziaren. Liczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren występują głównie po zewnętrznych stronach linii wydruku.

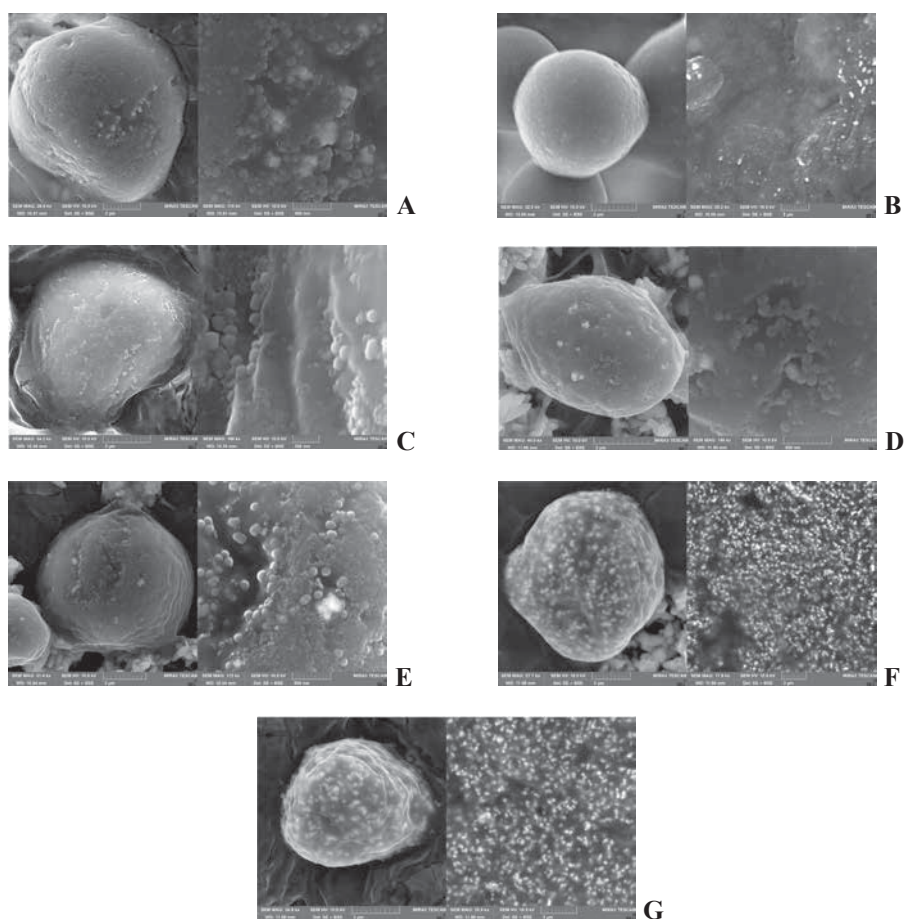
W grupie **monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych** na wydrukach uzyskanych z modelu iR 1750i (zdj. 6 F) obszar ziarnisty tworzą pojedyncze ziarna lub grupy ziaren połączonych ze sobą większą lub mniejszą częścią powierzchni. Występują one po zewnętrznych stronach linii wydruku oraz w jej środkowej części, w obszarze powierzchni ziarnistej. Podobnymi cechami charakteryzowała się część ziarnista na wydrukach uzyskanych z modelu iRAAdv C4025i (zdj. 6 G).

Analizę pojedynczych ziaren i ich struktury powierzchniowej przeprowadzono przy większych powiększeniach (ponad 180 000x). Ziarna miały różne kształty: sferyczne, nieregularne o ostrych lub zaokrąglonych krawędziach, inne były mniej lub bardziej wydłużone, niektóre wyglądały jak idealne kule. Tworzyły one skupiska, łańcuchy lub występowały pojedynczo. Powierzchnia ziaren była również zróżnicowana: była gładka lub (i) pofałdowana, widoczne były wgłębienia, zarysowania lub inne elementy struktury powierzchni. Na powierzchni ziaren zaobserwowano też obecność innych struktur w postaci kulistych ziaren, guzków oraz innych struktur o kształtach nieregularnych.

Na zdjęciu 7 zamieszczono obrazy SEM części ziarnistej tonera uzyskane z wydruków wytworzonych za pomocą kolorowych drukarek laserowych, kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych oraz monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych.

W przypadku wydruków uzyskanych z modelu iRAAdv C9070 (zdj. 7 A) należącego do grupy **kolorowych drukarek laserowych** ziarna miały nieregularne kształty. Powierzchnia ziaren była bardziej lub mniej pofałdowana, czasami były na niej widoczne m.in. zagłębienia lub pęknięcia. Na powierzchni ziaren występowały liczne niewielkie struktury o zróżnicowanym kształcie. Podobnie jak na powierzchni warstwy litej były to kule lub sześciany o średnicy do 0,1 μm . Te struktury występowały w większym zagęszczeniu na brzegach pęknięć. Średnicę ziaren oszacowano na 5–10 μm .

W grupie **kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych** obserwowano wyraźne różnice w kształcie oraz w strukturze powierzchniowej ziaren między wydrukami uzyskanymi z czterech testowanych modeli. Toner na wydrukach uzyskanych z modeli: iRAAdv C1021 (zdj. 7 B), iRAAdv C5035i (zdj. 7 D) i iRAAdv C5255 (zdj. 7 E) charakteryzował się obecnością ziaren o kształtach obłych, niektóre przypominały kulę. Nieregularne ziarna obserwowano na wydrukach uzyskanych z modeli: iRAAdv C2020 (zdj. 7 C), iRAAdv C5035i i iRAAdv C5255. Dodatkowo na wydrukach uzyskanych z modeli: iRAAdv C2020, iRAAdv C5035i i iRAAdv C5255 powierzchnia ziaren była bardziej lub mniej pofałdowana, czasami występowały zagłębienia lub pęknięcia powierzchni.

Zdj. 7. Obrazy SEM ziaren tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: iRAdv C9070 (A), iRAdv C1021 (B), iRAdv C2020 (C), iRAdv C5035i (D), iRAdv C5255 (E), iR 1750i (F), iRAdv 4025i (G).

W przypadku wydruków uzyskanych z modelu iRAdv C1021 na powierzchni ziaren zaobserwowano ponadto liczne małe struktury o wydłużonych, igielkowatych kształtach i długości około $0,05 \mu\text{m}$. Średnica ziaren była szacowana na $4\text{--}10 \mu\text{m}$. Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv C2020 na powierzchni ziaren występowały liczne niewielkie struktury o zróżnicowanym kształcie. Podobnie jak na powierzchni warstwy litej były to struktury kuliste lub o nieregularnych kształtach i różnych średnicach (do około $0,1 \mu\text{m}$). Były one obecne w większym zagęszczeniu na brzegach pęknięć. Prawdopodobna średnica ziaren wynosiła około $8 \mu\text{m}$.

Na wydrukach uzyskanych z modeli iRAdv C5035i i iRAdv C5255 na powierzchni ziaren występowały liczne niewielkie struktury o kulistym kształcie o różnych średnicach do $0,1 \mu\text{m}$ oraz pojedyncze struktury o nieregularnym kształcie i średnicy około $0,2 \mu\text{m}$. Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAdv C5035i struktury o kształcie kulistym występowały głównie w zagłębieniach. W przypadku wydruków uzyskanych z modelu iRAdv C5255 struktury o kulistym kształcie były widoczne na brzegach

przypowierzchniowych pęknięć. W obszarze dna zagłębień i pęknięć powierzchnia ziaren była gładka, a na ich dnie obserwowano jedynie nieliczne struktury kuliste. Dodatkowo na wydrukach uzyskanych z obu modeli drukarek znajdowały się znacznie drobniejsze struktury o średnicy poniżej $0,01\ \mu\text{m}$ tworzące gęste skupiska i łańcuszki. Średnica ziaren tonera w przypadku wydruków uzyskanych z modelu iRAAdv C5035i wynosiła prawdopodobnie od $5\ \mu\text{m}$ do $10\ \mu\text{m}$, a z modelu iRAAdv C5255 – od $3\ \mu\text{m}$ do $8\ \mu\text{m}$.

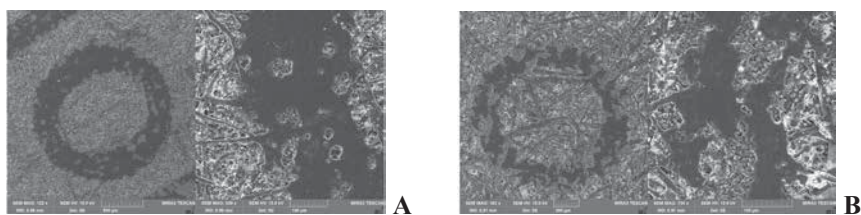
W przypadku grupy **monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych** na wydrukach z modelu iR 1750i (zdj. 7 F) ziarna miały zróżnicowane kształty. Niektóre były bardziej sferyczne, inne nieregularne. Na wydrukach uzyskanych z modelu iRAAdv 4025i (zdj. 7 G) toner charakteryzował się obecnością ziaren o nieregularnych kształtach. W przypadkach obu wydruków powierzchnia ziaren była zróżnicowana – lekko pofałdowana z widocznymi zagłębieniami w niewielkiej liczbie. Tuż pod powierzchnią ziaren występowały liczne małe struktury o kształcie kulistym i średnicy około $0,05\ \mu\text{m}$. Średnica ziaren była zróżnicowana i wynosiła przypuszczalnie od $5\ \mu\text{m}$ do $15\ \mu\text{m}$.

Istotną cechą charakterystyczną i wspólną dla wydruków z wyżej wymienionych dwóch modeli monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych jest obecność nieregularnych struktur tuż pod powierzchnią ziaren. Te struktury cechuje wyraźny kontrast w obrazie SEM na tle całej powierzchni ziaren. Może to świadczyć o różnym składzie pierwiastkowym powierzchni ziarna w porównaniu z występującymi pod powierzchnią ziaren.

Laserowe urządzenia drukujące firmy Dell

Wśród urządzeń drukujących firmy DELL do badań wykorzystano trzy ich typy: kolorowe drukarki laserowe, monochromatyczne drukarki laserowe i kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne (zdj. 8–12).

Na wydrukach uzyskanych z dwóch **kolorowych drukarek laserowych** (zdj. 8) zaobserwowano różnice w sposobie rozłożenia warstwy tonera już na poziomie 100–200-krotnego powiększenia.

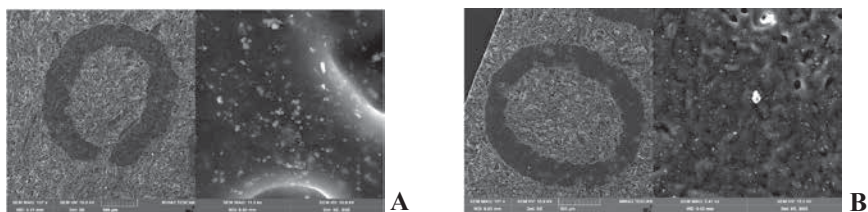
Zdj. 8. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: 1250C (A), 1355cnw (B).

Warstwa tonera tworzyła dwie powierzchnie – litą oraz ziarnistą. W przypadku wydruku uzyskanego z modelu 1250C (zdj. 8 A) obszar powierzchni litej był przerywany nielicznymi pojedynczymi obszarami powierzchni ziarnistej o zaokrąglonych kształtach i niewielkich rozmiarach. Powierzchnia lita tonera była pofałdowana, widoczne były również często występujące pęknięcia i dziury, a także nieliczne struktury o różnych wielkościach, nieregularnych kształtach i średnicy do $0,5\ \mu\text{m}$. W przypadku wydruku z modelu 1355cnw (zdj. 8 B) powierzchnia lita tonera była pofałdowana, miejscami gładka, można było na niej zobaczyć również dziury, przede wszystkim wiele guzkowatych struktur o wielkościach około $0,05\ \mu\text{m}$, które tworzyły skupiska.

Wydaje się, że w przypadku wydruków uzyskiwanych z drugiego modelu wielkość powierzchni ziarnistej była większa, niż obserwowano to na wydrukach uzyskiwanych z pierwszego modelu. Na wydrukach uzyskanych z modelu 1355cnw powierzchnia ziarnista tworzyła obszary przeplatające się z powierzchnią litą o wyglądzie łąt o różnej wielkości, również znacznie większe niż na wydrukach z pierwszego modelu.

W grupie **monochromatycznych drukarek laserowych** poddano obserwacjom wydruki z dwóch modeli urządzeń – 5310n i 5350dn (zdj. 9).

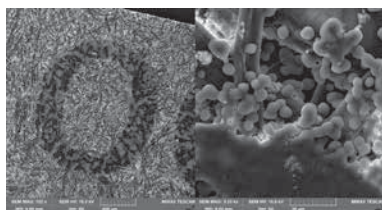

Zdj. 9. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: 5310n (A) i 5350dn (B).

Nie we wszystkich modelach w tej grupie urządzeń warstwa tonera na wydrukach zawierała obszary o cechach typowej powierzchni litej i ziarnistej, tak jak to obserwowano we wcześniej opisanych urządzeniach drukujących. Na zbadanych wydrukach uzyskanych z modelu 5310n (zdj. 9 A) powierzchnię tonera stanowiła głównie warstwa lita. Była ona jednorodna. W pojedynczych miejscach linii wydruku powierzchnia lita była porozrywana, tworzyła się tam sieć dziur, zgłębień i pęknięć z pojedynczo występującymi ziarnami lub ich stopionymi nieregularnymi aglomeratami. W linii wydruku można było zauważyć charakterystyczną tylko jedną przerwę, którą stanowiła właśnie ta porozrywana część. Przy znaczniejszych powiększeniach powyżej – $10\ 000\times$ – tuż pod powierzchnią warstwy litej (w całym jej obszarze) były wyraźnie widoczne struktury o nieregularnych kształtach – sferycznych (wielkości około $0,05\text{--}1\ \mu\text{m}$) oraz pałeczkowatych (pojedyncze, chaotycznie porozrzucane).

Na wydrukach uzyskanych z modelu 5350dn (zdj. 9 B) powierzchnia pojedynczej litery to głównie lita warstwa tonera (podobnie jak w modelu 5310n). Warstwa lita jest mocno pofałdowana, zawiera wiele nawarstwień i pęknięć powierzchni. Można

było zobaczyć również struktury o nieregularnych kształtach i różnych wielkościach. Po zewnętrznych stronach linii wydruku występowały pojedyncze ziarna – było ich zdecydowanie więcej niż w przypadku modelu 5310n. W granicach linii wydruku pojedynczego znaku były widoczne niewielkie obszary porożrywane, które tworzyły sieć dziur, zgłębień i pęknięć, bez obecności pojedynczych ziaren. W porównaniu z modelem 5310n tego typu obszary były częściej obserwowane.

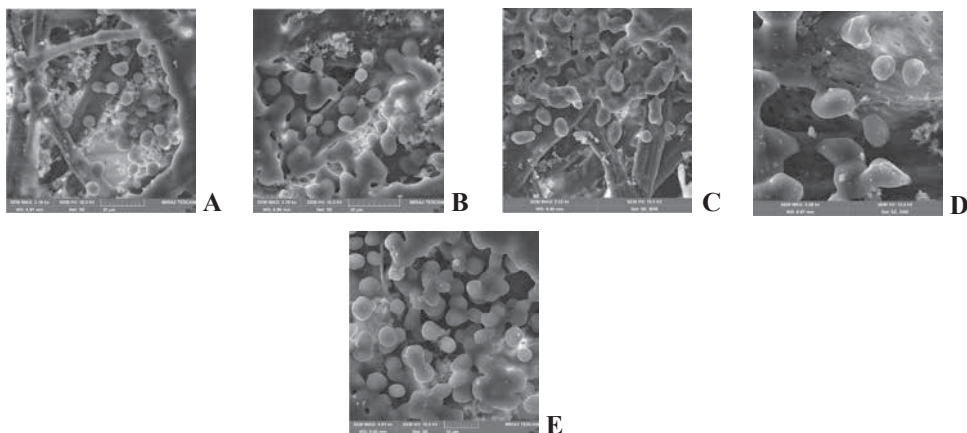
Zdj. 10. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modelu 3115cn.

Trzecią grupą badanych urządzeń drukujących były **kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne** (zdj. 10).

Obrazowaniu poddano wydruki jedynie z jednego dostępnego modelu tego typu urządzeń (3115c). Na wydrukach warstwę tonera stanowiła zarówno strefa lita, jak i ziarnista. Warstwa lita była przerywana obszarami powierzchni ziarnistej (oba rodzaje powierzchni się przeplatały). Powierzchnia ziarnista tworzyła niewielkie obszary w kształcie łat o różnych rozmiarach wzdłuż całej linii wydruku. Na powierzchni litej można było zaobserwować pęknięcia w postaci zagłębień (dziur) bez wypełnień.

Analiza wyników obrazowania mikroskopowego wydruków uzyskanych z różnych modeli i rodzajów urządzeń drukujących wykazała zróżnicowanie w obszarze części ziarnistej tonerów. Cechą wyróżniającą model 3115cn urządzenia był sposób rozmieszczenia ziaren, sposób ich połączeń (mniejszą lub większą powierzchnią), wygląd skupisk, a także występowanie tych skupisk w dużych ilościach w środku linii wydruku bądź po jej zewnętrznych stronach.

Na zdjęciu 11 zamieszczono obrazy SEM części ziarnistej tonera, uzyskane z wydruków z kilku modeli kolorowych drukarek laserowych, monochromatycznych drukarek laserowych oraz kolorowego laserowego urządzenia wielofunkcyjnego.

Zdj. 11. Obrazy SEM części ziarnistej tonera dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: 1250C (A), 1355cnw (B), 5310n (C), 5350dn (D), 3115cn (E).

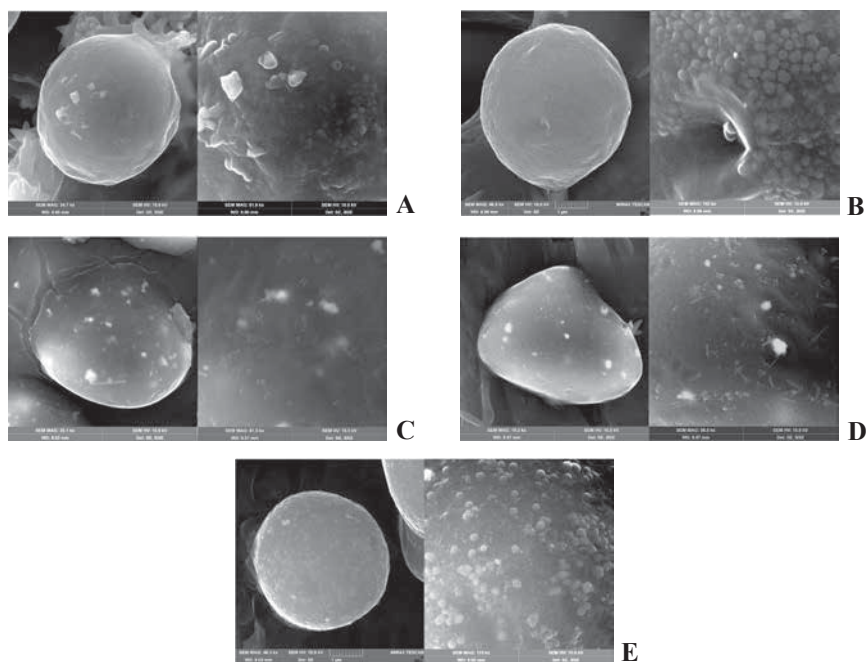
W przypadku wydruków z **kolorowych drukarek laserowych** z modelu 1250C (zdj. 11 A) obserwowano sporadycznie pojedyncze ziarna występujące głównie po zewnętrznych stronach linii wydruku. Natomiast wydruki uzyskane z modelu 1355cnw (zdj. 10 B) charakteryzowały się obecnością licznych pojedynczych ziaren lub ich grup stykających się ze sobą większą lub mniejszą powierzchnią. Były widoczne również stopione aglomeraty o nieregularnych kształtach, z lekko zauważalnym zarysem ziaren. Tego typu struktury występowały zarówno po zewnętrznych stronach linii wydruku, jak i w środku tej linii, co powodowało przerwanie powierzchni litej tonera.

Na wydrukach uzyskanych z **monochromatycznych drukarek laserowych** z modeli 5310n oraz 5350dn (zdj. 11 C i D) zaobserwowano jednostkowe pojedyncze ziarna w miejscu rozerwań powierzchni litej lub po zewnętrznych stronach linii wydruku. W przypadku wydruków uzyskanych z **kolorowego laserowego urządzenia wielofunkcyjnego** z modelu 3115cn (zdj. 11 E) obszary powierzchni ziarnistej składały się z grup ziaren połączonych ze sobą większą lub mniejszą powierzchnią. Te ziarna tworzyły łańcuchy i aglomeraty. Liczne pojedyncze ziarna występowały w środkowej części linii wydruku, w obszarze ziarnistym, oraz po zewnętrznych stronach tej linii.

Analizę pojedynczych ziaren oraz ich struktury powierzchniowej przeprowadzono przy znaczniejszych powiększeniach – od około 30 000x do ponad 100 000x. Ziarna miały różne kształty: sferyczne (część z nich wyglądała jak idealne kule), nieregularne o ostrych lub zaokrąglonych krawędziach, niektóre kształtem przypominały ziemniak lub ziarna ryżu, jeszcze inne były mniej lub bardziej wydłużone. Ziarna tworzyły skupiska, łańcuchy lub występowały pojedynczo. Ich powierzchnia była również zróżnicowana: gładka lub (i) pofałdowana, z widocznymi wgłębieniami, zarysowaniami lub innymi elementami struktury powierzchni w postaci kulistych ziaren, guzków, pałeczek oraz innych bądź elementy o nieregularnych kształtach.

Na zdjęciu 12 zamieszczono obrazy SEM ziaren tonerów uzyskanych z wydruków z kolorowych drukarek laserowych, monochromatycznych drukarek laserowych oraz kolorowego laserowego urządzenia wielofunkcyjnego.

W przypadku wydruków uzyskanych z modeli należących do **kolorowych drukarek laserowych** obserwowano różnice w kształcie pojedynczych ziaren. Dla modelu 1250C (zdj. 12 A) ziarna miały kształt obły, często lekko wydłużony, niektóre były niemal idealnie sferyczne, niektóre zaś przypominały kartofel. Powierzchnia ziaren była zróżnicowana: pofałdowana lub gładka. Występowały na niej niewielkie skupiska struktur o kształcie kulistym (guzki o średnicy od 0,05 μm do 0,1 μm) oraz struktury podobne do kryształków o średnicy do 0,5 μm . Tuż pod powierzchnią ziaren występowały również struktury mające kształt kulisty. Średnica ziaren wynosiła od 5 μm do 10 μm .

Zdj.12. Obrazy SEM ziaren tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: 1250C (A), 1355cnw (B), 5310n (C), 5350dn (D), 3115cn (E).

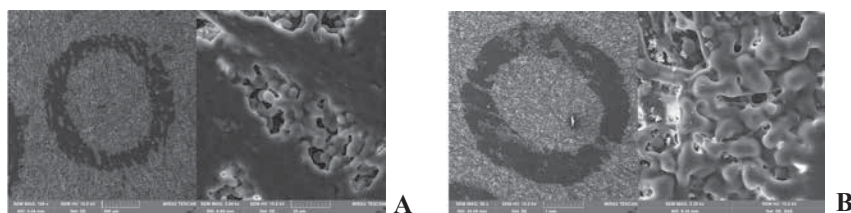
Wydruki uzyskane z modelu 1355cnw (zdj. 12 B) charakteryzowały się obecnością ziaren o kształcie kulistym, czasami lekko wydłużonym. Powierzchnia ziaren wyglądała podobnie jak w przypadku poprzedniego modelu – również była lekko pofałdowana. Na powierzchni ziaren w dużych ilościach występowały niewielkie struktury kulistego kształtu (guzki) mające średnicę około $0,1\ \mu\text{m}$, gęsto usytuowane obok siebie, które tworzyły duże skupiska. Średnicę ziaren obliczono na około $5\ \mu\text{m}$.

Na wydrukach uzyskanych z **monochromatycznych drukarek laserowych** z modelu 5310n (zdj. 12 C) i 5350dn (zdj. 12 D) powierzchnia ziaren tonera była podobna. W obu przypadkach na powierzchni ziaren występowały niewielkie skupiska złożone z guzkowatych struktur mające kształt kulisty i średnicę około $0,05\ \mu\text{m}$ oraz pojedyncze struktury o nieregularnych kształtach i rozmiarach. Tuż pod powierzchnią ziaren, podobnie jak dla warstwy litej, znajdowały się liczne pojedyncze struktury o nieregularnym kształcie lub pojedyncze struktury o kształtach pałeczkowatych, rozrzucone chaotycznie po całej powierzchni ziaren. Długości pałeczek wynosiły około $1\text{--}1,5\ \mu\text{m}$. Powierzchnia ziaren była pofałdowana, można było zaobserwować zagłębienia o gładkich brzegach. Na wydrukach uzyskanych z modelu 5310n stwierdzono ziarna kształtach o obłych, lekko wydłużone, przypominające ziarna ryżu. Natomiast na wydrukach z modelu 5350dn ziarna miały zróżnicowane kształty: obły, lekko wydłużony lub nieregularny. Średnicę ziaren tonera na wydrukach uzyskanych z modelu 5310n obliczano na $10\text{--}20\ \mu\text{m}$, a z modelu 5350dn na $5\text{--}20\ \mu\text{m}$.

Ostatnią grupę urządzeń drukujących stanowią **kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne**. W tej grupie analizie poddano wydruki jedynie z modelu 3115cn (zdj. 12 E). Na wydrukach ziarna miały kształty regularne – sferyczne, czasami lekko wydłużone. Na powierzchni ziaren były widoczne liczne niewielkie guzkowate struktury o kształcie kulistym i średnicy 0,05 μm . Te struktury występowały pojedynczo lub tworzyły skupiska. Średnicę ziaren szacowano na około 6 μm .

Laserowe urządzenia drukujące firmy Epson

Wśród urządzeń drukujących firmy Epson do badań wykorzystano dwa ich typy: kolorowe drukarki laserowe i kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne (zdj. 13–15).

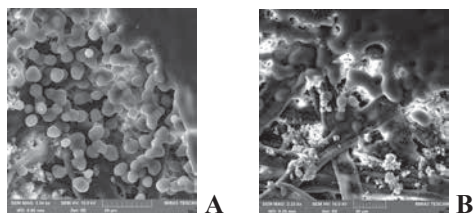
Zdj. 13. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: AcuLaser C3800 (A), AcuLaser CX16 (B).

Na wydrukach uzyskanych z jednego modelu AcuLaser C3800 (zdj. 13 A) należącego do grupy **kolorowych drukarek laserowych** obserwowano dwa rodzaje powierzchni – litą oraz ziarnistą. Obszar powierzchni litej jest przerywany pojedynczymi obszarami powierzchni ziarnistej o różnych kształtach i rozmiarach, tworzącymi obszary łat. Powierzchnia lita tonera była gładka, lekko pofałdowana, z widocznymi zagłębieniami. W niektórych miejscach można było zaobserwować zarys kształtu ziaren. Tuż pod powierzchnią warstwy litej obserwowano pojedyncze skupiska struktur o kształtach nieregularnych wielkości około 0,05 μm .

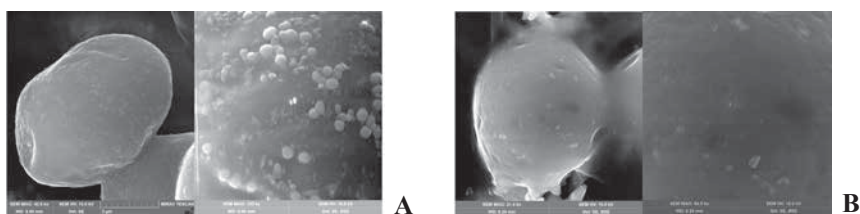
W przypadku wydruków uzyskanych z modelu AcuLaser CX16 (zdj. 13 B) należącego do grupy **kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych** powierzchnię tonera stanowiła warstwa lita oraz ziarnista. Warstwa lita była przerywana nielicznymi obszarami o postaci ziarnistej. Obszar ziarnisty tworzyły pojedyncze łaty. Warstwa lita zajmowała większą powierzchnię niż warstwa ziarnista. Była gładka, pofałdowana, zawierała puste niewielkie otwory – dziury oraz zagłębienia. W niektórych jej miejscach wyraźnie był widoczny zarys kształtu ziaren, głównie na granicy przejścia powierzchni litej w ziarnistą. Na powierzchni warstwy litej (w całym jej obszarze) można było ponadto zobaczyć pojedyncze drobne struktury o nieregularnych kształtach, średnicy około 0,05 μm .

Powierzchnia ziarnista tonera na wydrukach uzyskanych z modelu AcuLaser C3800 (zdj. 14 A) oraz na wydrukach z modelu AcuLaser CX16 (zdj. 14 B) charakteryzowała się obecnością pojedynczych ziaren lub grupy ziaren połączonych ze

sobą większą lub mniejszą częścią ich powierzchni. Liczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren występowały po zewnętrznych stronach linii pojedynczego znaku oraz w jej środkowej części, w obszarze powierzchni ziarnistej. W przypadku tonera na wydrukach uzyskanych z modelu AcuLaser CX16 pojedyncze ziarna lub grupy ziaren były obecne po zewnętrznych stronach linii pojedynczego znaku.

Zdj. 14. Obrazy SEM części ziarnistej tonera dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: AcuLaser C3800 (A), AcuLaser CX16 (B).

Zdj. 15. Obrazy SEM ziaren tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: AcuLaser C3800 (A), AcuLaser CX16 (B).

Analizę pojedynczych ziaren oraz ich struktury powierzchniowej przeprowadzono przy większych powiększeniach – od około 20 000 razy do ponad 150 000x. W przypadku wydruków uzyskanych z modelu AcuLaser C3800 (zdj. 15 A) ziarna przybierały zróżnicowane kształty. Niektóre były bardziej sferyczne, inne nieregularne, niektóre przypominały ziemniak. Powierzchnia wszystkich ziaren była podobna – lekko pofałdowana, z widocznymi pojedynczymi zagłębieniami. Na powierzchni ziaren występowały pojedynczo lub tworzyły niewielkie skupiska liczne niewielkie guzkowate struktury o średnicy około 0,05 μm . Tuż pod powierzchnią można było również zaobserwować drobniejsze struktury o wydłużonym kształcie. Średnicę ziaren oszacowano na około 5–6 μm .

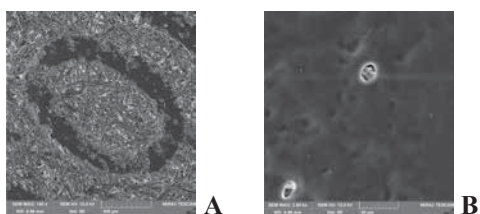
Natomiast na wydrukach uzyskanych z modelu AcuLaser CX16 printer (zdj. 15 B) ziarna tonera miały kształty: obły, sferyczny lub wydłużony. Powierzchnia ziaren była gładka, czasami z pojedynczymi zagłębieniami. Na powierzchni ziaren występowały nieliczne niewielkie struktury o nieregularnym kształcie, wielkości do 0,1 μm . Średnicę ziaren oceniano na 3–6 μm .

Laserowe urządzenia drukujące firmy Ricoh

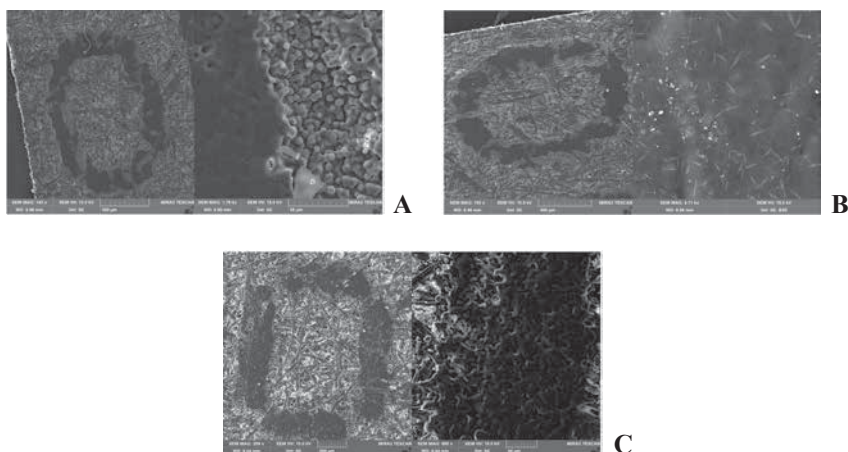
Spośród urządzeń drukujących firmy Ricoh do badań wykorzystano dwa typy: kolorowe drukarki laserowe i kolorowe laserowe urządzenia wielofunkcyjne.

Na wydrukach uzyskanych z modelu Afico SP C820DN (zdj. 16) należącego do grupy **kolorowych drukarek laserowych** warstwa tonera tworzyła dwie strefy o powierzchni litej oraz ziarnistej. Obszar powierzchni litej był przerywany obszarami powierzchni ziarnistej o różnych kształtach i rozmiarach. Powierzchnia lita tonera była pofałdowana, można było zauważyć nieliczne pęknięcia i dziury. Na jej powierzchni obserwowano pojedyncze struktury o różnych wielkościach (do około $0,2\ \mu\text{m}$) i nieregularnych kształtach.

W grupie **kolorowych laserowych urządzeń wielofunkcyjnych** analizie poddano wydruki uzyskane z trzech modeli urządzeń drukujących. Wszystkie wydruki charakteryzowały się obecnością zarówno powierzchni litej, jak i ziarnistej tonera (zdj. 17).

Zdj. 16. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modelu Afico SP C820DN.

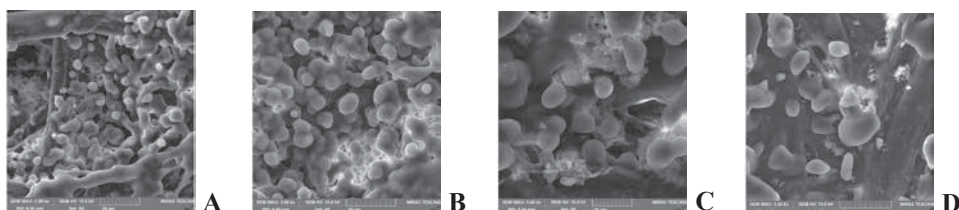
Zdj. 17. Obrazy SEM powierzchni litej tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: Afico MP C2000 (A), Afico MP C2500 (B) i Afico MP C3002 (C).

Na wydrukach uzyskanych z modeli Afico MP C2000 (zdj. 17 A), Afico MP C2500 (zdj. 17 B) oraz Afico MP C3002 (zdj. 17 C) powierzchnia lita występowała w przeważającej części pojedynczego znaku, powierzchnia ziarnista zaś głównie po zewnętrznych stronach linii znaku oraz w postaci łat wchodzących głęboko w linię znaku. Obszar o strukturze litej tonera był pofałdowany, z pojedynczymi zagłębieniami oraz dziurami. Na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C2500 printer powierzchnia ziarnista występowała głównie po zewnętrznych stronach linii znaku oraz w postaci pojedynczych łat przecinających linię znaku. Powierzchnia lita była pofałdowana, występowały w niej zagłębienia, dziury oraz nawarstwienia. W niektórych

miejscach uwidaczniał się zarys ziaren. Na powierzchni obszaru o strukturze litej znajdowało się wiele struktur o nieregularnych kształtach i średnicy około 1 μm , tworzących gdzieś skupiska. Na całej powierzchni warstwy litej były widoczne również inne struktury – w postaci igiełek połączonych ze sobą i tworzących coś w rodzaju wachlarzyka. Wachlarzyki występowały pojedynczo lub były połączone w pary węższym końcem i tworzyły różne kąty. Ich rozkład był chaotyczny na całej powierzchni warstwy litej.

Na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C3002 powierzchnia ziarnista występowała głównie po zewnętrznych stronach linii znaku oraz w postaci nielicznych łat przecinających linię znaku lub w jej środku. Powierzchnia lita była pofałdowana, z zagłębieniami, nawarstwieniami oraz dziurami. W niektórych miejscach były widoczne zarysy kształtu ziaren. Na powierzchni obserwowano również pojedyncze struktury o kształtach nieregularnych i średnicach nieprzekraczających 0,5 μm .

Dalsza analiza obrazów mikroskopowych wskazała szczegóły strukturalne obserwowane w części ziarnistej tonera (zdj. 18).

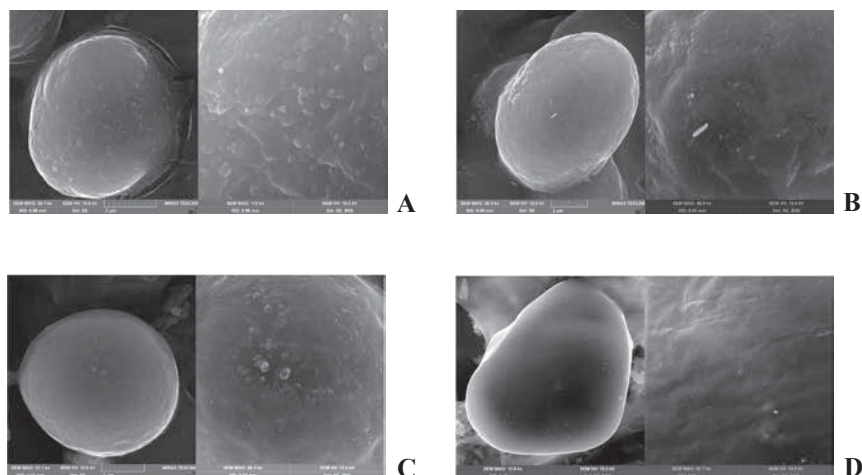
Zdj. 18. Obrazy SEM części ziarnistej tonera dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: Afico SP C820DN (A), Afico MP C2000 (B), Afico MP C2500 (C), Afico MP C3002 (D).

Na wydrukach uzyskanych z modeli Afico SP C820DN (zdj. 18 A) i Afico MP C2000 (zdj. 18 B) toner charakteryzował się obecnością wielu pojedynczych ziaren lub grup ziaren, połączonych ze sobą większą lub mniejszą częścią swojej powierzchni. Ziarna tworzyły łańcuszki lub wtopione wysepki zajmujące większe obszary. Na powierzchni obserwowanych obszarów był widoczny zarys kształtu ziaren. Liczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren występowały po zewnętrznych stronach linii znaku oraz w jego środkowej części, w obszarze powierzchni ziarnistej.

W przypadku tonera na wydrukach uzyskanych z modelu MP C2000 printer ziarna były ułożone chaotycznie, warstwa na warstwie, obserwowano także pojedyncze ziarna i ich grupy. Na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C2500 (zdj. 18 C) obserwowano podobny układ. Różnica polegała jedynie na występowaniu pojedynczych ziaren w dużych ilościach. Mniej tego typu ziaren obserwowano właśnie na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C2500. Z kolei na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C3002 (zdj. 18 D) obserwowano jedynie nieliczne ziarna pojedyncze lub ich grupy, które występowały po zewnętrznych stronach linii pojedynczego znaku.

Analizę pojedynczych ziaren i ich struktury powierzchniowej przeprowadzono przy następujących powiększeniach – od około 20 000x do ponad 150 000x (zdj. 19).

Zdj. 19. Obrazy SEM ziaren tonerów dla wydruków wytworzonych za pomocą modeli: Afico SP C820DN (A), Afico MP C2000 (B), Afico MP C2500 (C), Afico MP C3002 (D).

W przypadku wydruków uzyskanych z modelu Afico SP C820DN (zdj. 19 A) ziarna miały zróżnicowane kształty – niektóre kuliste, inne nieregularny. Na powierzchni ziaren można było zaobserwować mniejsze lub większe pofałdowania, zdarzały się zagłębienia lub inne cechy. Na powierzchni ziaren o kształtach bardziej sferycznych występowały liczne niewielkie struktury, m.in. guzki o zróżnicowanym kształcie – od bardziej sferycznych do nieregularnych o ostrych krawędziach i średnicy od 0,05 μm do 0,2 μm . W przypadku ziaren o nieregularnych kształtach na ich powierzchni można było zobaczyć struktury wyrastające z powierzchni ziaren – guzki, a także struktury tuż pod powierzchnią ziaren. Średnicę ziaren oszacowano na 4–8 μm .

Natomiast na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C2000 (zdj. 19 B) ziarna tonera miały kształt obły, lekko wydłużony, niektóre bardziej sferyczny, inne nieregularny. Powierzchnia ziaren pod względem morfologicznym była podobna do obserwowanej na wydruku z pierwszego modelu. Była pofałdowana i pokryta występującymi w dużej liczbie niewielkimi strukturami – guzkami o kulistym kształcie i średnicy około 0,05 μm . Widoczne były również struktury tuż pod powierzchnią ziaren. Średnicę ziaren oszacowano na 2–10 μm .

Na wydrukach uzyskanych z modelu Afico MP C2500 (zdj. 19 C) ziarna miały kształt obły, niektóre lekko wydłużony, inne przypominały kształt bardziej sferyczny. Powierzchnia ziaren była miejscami pofałdowana, z pojedynczymi pęknięciami, bądź gładka. Na powierzchni ziaren można było zauważyć nieliczne niewielkie struktury w kształcie kulistych guzków, średnicy około 0,05 μm . Były widoczne

również struktury tuż pod powierzchnią ziaren. Średnicę ziaren oceniono na około 5–7 μm .

W przypadku wydruków uzyskanych z ostatniego modelu Afico MP C3002 (zdj. 19 D) ziarna miały nieregularne kształty, co wyróżnia ten toner od wyżej analizowanych. Powierzchnia ziaren była gładka, w niektórych miejscach pofałdowana lub pęknięta. Na powierzchni ziaren lub tuż pod jej powierzchnią występowały w niewielkiej liczbie pojedyncze struktury o nieregularnym kształcie, średnicy około 0,5 μm . Średnica ziaren była tutaj wyjątkowo zróżnicowana – od 6 μm do 20 μm .

W tabeli 2 przedstawiono wszystkie cechy analizowanych tonerów oryginalnych naniesionych na papier za pomocą urządzeń drukujących Canon, Dell, Epson oraz Ricoh. Tabelę podzielono na dwie części i uwzględniono w niej: cechy powierzchni litej, w której wyszczególniono własności powierzchni (topografia powierzchni), rodzaj i wielkość struktur występujących w tonerach, oraz cechy powierzchni ziarnistej, w której przedstawiono topografię powierzchni ziaren, ich kształt, rozmiar i struktury występujące na ich powierzchniach.

Tabela. 2. Ocena indywidualna tonera naniesionego na papier za pomocą różnych urządzeń drukujących – **toner oryginalny**.
Oznaczenia: TP – topografia powierzchni, NR – nieregularne, R – regularne, X_{max} – maksymalna średnica, S – sferyczny, PP – pod powierzchnią.

L. p.	MODEL	TYP/RODZAJ	POWIERZCHNIA LITA			POWIERZCHNIA ZIARNISTA					
			TP	struktury powierzchniowe		rozłożenie w linii nadruku	kształt powierzchni	TP ziarna	kształt ziarna	struktury na ziarnach / X_{max} [μm]	X_{max} ziarna [μm]
N / X_{max} [μm]	R / X_{max} [μm]										
CANON											
1.	IRADY C9070	kolorywe drukarki laserowe	połędowania, nawarstwienia, zagłębienia, dziury, zarys ziaren	-	kule, szczięciany 0,1	duże obszary o wydłużonym kształcie	nieliczne pojedyncze ziarna po zewnętrznych stronach wydruku	połędowania, zagłębienia, pęknięcia	NR	kule, szczięciany R / 0,1	5-10

2.	IRAdv C1021	kolorowe laserowe urządzenie wielofunkcyjne					pofaltowania, dziury, nawarstwienia, zagiębnienia, zarys ziaren	0,1	pojedyncze i skupiska 0,1 (kuliste)	liczne duże obszary	łańcuchy, wysepki, liczne pojedyncze ziarna oraz grupy ziaren w środkowej części oraz po zewnątrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, zagiębnienia	obly, steryczny	igielkowate/ NR/0,05	4-10
3.	IRAdv C2020		0,1 + poniżej 0,01	pojedyncze i skupiska 0,1 (kuliste)	liczne niewielkie obszary różnej wielkości	liczne pojedyncze ziarna oraz grupy ziaren po zewnątrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, zagiębnienia, pęknięcia, inne	NR	R/NR/0,1	8					
4.	IRAdv C5035!		0,1		nieliczne niewielkie obszary różnej wielkości	łańcuchy, wysepki, liczne pojedyncze ziarna oraz grupy ziaren po zewnątrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, zagiębnienia, pęknięcia	obly, S + NR wydłużone	R/0,1 (kuliste) NR/0,2 NR/ poniżej 0,01	5-10					
5.	IRAdv C5255		0,25	skupiska 0,1 (kuliste)	liczne obszary o różnym kształcie i wielkości	łańcuchy, wysepki, liczne pojedyncze ziarna oraz grupy ziaren po zewnątrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, zagiębnienia, pęknięcia, ziarnista	obly, S+NR	R/0,1 (kuliste) NR/0,25 NR/ poniżej 0,01	3-8					

6.	IR 1750!	monochromatyczne laserowe urządzenie wielofunkcyjne		dziury, zagiębnia, nawarstwienia, inne	0,05		nieiczne duże obszary	liczne pojedyncze ziarna oraz grupy ziaren w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, nieiczne zagiębnia	S +NR	PP/NR+R/ 0,1-0,2 guzki 0,05	5-15
7.	IRAdv 4025!			zarys ziaren, dziury, zagiębnia, nawarstwienia, inne	0,05		liczne duże obszary, znaczna przewaga	liczne pojedyncze ziarna oraz grupy ziaren w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, nieiczne zagiębnia	nieregularne	PP/NR+R/ 0,1-0,2 NR/0,05	5-15
DELL												
1.	1250C	kolorowa drukarka laserowa		pofaltowania, pęknięcia, dziury	0,2-0,5		głównie w części środkowej oraz po zewnętrznych stronach niewielkie, zaokrąglone obszary	liczne pojedyncze ziarna po zewnętrznych stronach wydruku	gładka, lekko pofaltowana	obły, S lekko wydłużony + „ziemiak”	NR/0,5 R/0,05-0,1	5-10
2.	135cnw			gładka, pofaltowania, dziury	-	guzki 0,05	liczne duże obszary (łaty, przeplatane)	liczne pojedyncze ziarna, aglomeraty w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach linii wydruku	gładka, lekko brzegami pofaltowana, zagiębnia	S lekko wydłużony	R/0,1 skupiska, gęsto upakowane	5

3.	5310n	monochromatyczne drukarki laserowe	gładka, liczne zagięcia, miejscami pofałdowania	0,2-0,7 pateczkowane 1-1,5		pojedyncze niewielkie obszary widoczne jedno przecięcie ciągłości	liczne pojedyncze ziarna po zewnętrznych stronach linii wydruku, stopione aglomeraty	lekko pofałdowana, gładka	obły, lekko wydłużony, „ziarna ryżu”	guzki/0,05 NR/0,7 pateczkowane 1-1,5	10-20
4.	5350dn		załamania, pęknięcia, zagięcia, dziury, pofałdowania, miejscami gładka	0,2-1 pateczkowane 0,5-1,5	guzki 0,05	pojedyncze, niewielkie obszary	liczne pojedyncze ziarna po zewnętrznych stronach linii wydruku	pofałdowana, liczne zagięcia	obły, lekko wydłużony, NR	guzki/0,05 nieliczne NR/0,2 pateczkowane 0,5-5	5-20
5.	3115cn	koloryte laserowe urządzenia wielofunkcyjne	zagięcia, dziury	nieliczne ~0,5	guzki 0,05	liczne niewielkie obszary, przepłatające się obszary lite i ziarniste (łaty) i ziarniste (łaty)	ułożenie warstwowe, ziarna połączone większą lub mniejszą częścią powierzchni, grupy ziaren, łańcuchy i aglomeraty, liczne pojedyncze ziarna w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach linii wydruku	gładka, miejscami pofałdowana, pojedyncze zagięcia	S	guzki/0,05	6
EPSON											
1.	AcuLaser C3800	koloryte drukarki laserowe	gładka, lekko pofałdowana, liczne zagięcia, zarys ziaren	0,05		liczne obszary o wydłużonym kształcie – łaty chaotycznie rozłożone	pojedyncze ziarna lub grupy ziaren połączonych ze sobą większą lub mniejszą częścią powierzchni po zewnętrznych stronach linii wydruku oraz w jej środkowej części	lekko pofałdowana, nieliczne zagięcia	S + NR „ziarniak”	guzki R/0,05	5-6

2.	AcuLaser CX16	kolory laserowe urządzenie wielofunkcyjne	gładka, pofalowana, dziury, zagłębienia zarys ziaren	0,05		nieliczne obszary o wydłużonym kształcie – łaty	nieliczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren połączonych ze sobą większą lub mniejszą częścią powierzchni po zewnątrznych stronach linii wydruku	gładka, nieliczne zagłębienia	obly, S lekko wydłużony	NR/0,1	3-6
RICOH											
1.	Afco SP C820DN	kolory drukarki laserowe	pofalowania, nieliczne pęknięcia, dziury	pojedyncze 0,2		liczne obszary o różnej wielkości	aglomeraty, liczne pojedyncze ziarna w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach wydruku	pofalowania, zagłębienia	S + NR	guzki + NR/ 0,05-0,2	4-8

2.	Afco MP C2000	kolorowe laserowe urządzenie wielofunkcyjne					pofaltowania, zagiębnia, dziury	pojedyncze 0,2		obszary różnej wielkości (łaty), przecięcia ciągłości linii wydruku	łańcuchy, wysepki, liczne pojedyncze ziarna, aglomeraty w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach linii wydruku	pofaltowania	obly, lekko wydłużony + S + NR	guzki/0,05	2-10
3.	Afco MP C2500	pofaltowania, zagiębnia, dziury, nawarstwienia	1 + igielki, „wachlarzyki”		łaty w środkowej części oraz po zewnętrznych stronach wydruku	liczne pojedyncze ziarna po zewnętrznych stronach linii wydruku	pofaltowania, peknięcia, miejscami gładka	obly, lekko wydłużony + S	guzki/0,05	5-7					
4.	Afco MP C3002	pofaltowania, zagiębnia, dziury, nawarstwienia, zarys ziaren	pojedyncze 0-5		przecięcia ciągłości linii wydruku, łaty po zewnętrznych stronach wydruku	łańcuchy, wysepki, nieiczne pojedyncze ziarna lub grupy ziaren po zewnętrznych stronach linii wydruku	miejscami gładka, pofaltowania, peknięcia, zarysowania	NR	nieiczne NR/0,5	6-20					

4. Podsumowanie

W celu ujawnienia nowych możliwości identyfikacji laserowych urządzeń drukujących przeprowadzono selekcję indywidualną i grupową wydruków uzyskanych z 18 takich urządzeń wyprodukowanych przez cztery różne firmy. Do przeprowadzenia testów wykorzystano jedynie oryginalne tonery.

Uzyskane obrazy mikroskopowe pozwoliły przyporządkować charakterystyczne cechy tonerów do poszczególnych grup urządzeń, tj. monochromatycznych drukarek laserowych, kolorowych drukarek laserowych, monochromatycznych urządzeń wielofunkcyjnych oraz kolorowych urządzeń wielofunkcyjnych. Ustalono kryteria oceny indywidualnej, które umożliwiły przyporządkowanie i posegregowanie cech szczególnych tonerów na wydrukach uzyskanych z danego urządzenia drukującego i powielającego. Ocenę cech charakterystycznych danego tonera na wydrukach przeprowadzano stopniowo, określając najpierw rozkład powierzchniowy warstwy litej i ziarnistej tonera w małych powiększeniach – od 100x do 1000x (widoczny pojedynczy znak). Następnie, po określeniu, czy toner zawiera część litą i (lub) ziarnistą, analizowano cechy szczególne w znacznie większych powiększeniach – od 2000x do 15 000x powierzchni litej oraz ziarnistej (jeżeli istniała). Ostatnim etapem analizy było obrazowanie poszczególnych ziaren oraz ich powierzchni w powiększeniach do ponad 100 000x. Na podstawie obrazów SEM i ustalonych kryteriów ujawniono szczegółową topografię struktury tonerów. Wykonane badania umożliwiły określenie różnic lub podobieństw między poszczególnymi tonerami na wydrukach.

Badania wykazały zróżnicowanie w rozłożeniu warstwy tonera. Może ona być lita, gładka, może obejmować całą powierzchnię nadruku, można też zauważyć nieliczne pojedyncze ziarna na jej linii brzegowej. Warstwa nałożonego tonera może zawierać fragmenty w postaci litej powierzchni, przerywane mniejszymi lub większymi, licznymi lub pojedynczymi obszarami o różnym zagęszczeniu ziaren, albo może mieć postać całkowicie ziarnistą.

Stwierdzono również, że nie w każdym przypadku na wydrukach warstwę tonera tworzy powierzchnia lita oraz ziarnista. Jeżeli tak jest, to różnica między obiema powierzchniami jest widoczna w stosunku jednej warstwy do drugiej i formie rozmieszczenia ich w obszarze danego znaku, w zależności od typu urządzenia i producenta.

W niektórych przypadkach wśród oryginalnych tonerów pewne cechy, takie jak: wygięte struktury pałeczkowate w modelu Lexmark X264/X363/X364, struktury wyglądające jak pęczki igiełek w modelu Ricoh Afico MP C2500 oraz struktury w postaci kul i sześcianników na powierzchni ziaren w modelu Canon iRAAdv C9070 były indywidualne dla konkretnego wydruku. Niektóre cechy mogą występować jedynie w nielicznych przypadkach, jak np. struktury pałeczkowate charakterystyczne dla dwóch modeli Dell (5310n i 5350dn) oraz kilku modeli firmy Lexmark, głównie typu monochromatycznych urządzeń¹⁴. Jeszcze inne cechy mogą być charakterystyczne

¹⁴ A. Łasińska, *Assessment of the possibility of identification of black toners on printouts in Lexmark*

jedynie dla konkretnego typu urządzenia. Na przykład struktury nieregularne lub kuliste tuż pod powierzchnią ziarna i na powierzchni litej tonera, które charakteryzują się innym kontrastem na obrazie SEM, występowały w monochromatycznych drukarkach laserowych i monochromatycznych laserowych urządzeniach wielofunkcyjnych.

Oryginalne tonery tworzące tekst na wydrukach charakteryzują się licznymi cechami, które pozwalają odróżnić te tonery jedynie w pewnych granicach. Niestety, wiele z tych cech powtarza się w różnych modelach różnych producentów, co znacznie utrudnia indywidualną identyfikację urządzenia. Należy również wziąć pod uwagę rodzaj podłoża. Podłoże papierowe wpływa na niektóre cechy rozpatrywane według wymienionych powyżej ustalonych kryteriów, czyli sposób rozłożenia warstwy tonera na wydruku (lita czy ziarnista) oraz sposób rozłożenia ziaren tonera, a także ich liczbę. Natomiast w przypadku folii drukarskiej wpływ podłoża na toner jest znacznie większy, zarówno pod względem zmian kształtu, jak i wielkości ziaren. W przypadku cech charakterystycznych powierzchni tonera oraz powierzchni ziaren w postaci zachowania rodzaju struktur, obserwowanych na powierzchni oraz pod powierzchnią, te cechy w obu rodzajach podłoży (papier, folia) były zachowane.

To właśnie takie cechy tonera, jak struktury obserwowane w największym powiększeniu, pozwalają dokładnie określić grupę urządzeń drukujących (monochromatyczne, kolorowe). W większości przypadków identyfikacja tonera jest grupowa, z wyjątkiem cech najbardziej charakterystycznych dla danego tonera przeznaczonego dla konkretnego modelu urządzenia.

Niektóre tonery odznaczają się dużą różnorodnością struktur obserwowanych na powierzchni ziaren – od kulistych ziaren o średnicy 0,05–1 μm , guzków o średnicy 0,05 μm , struktur pałeczkowatych o długościach do 2 μm , po struktury o nieregularnych kształtach i średnicy powyżej 1 μm (sześciiany, kule) – które były cechami szczególnymi tonerów. Powierzchnia ziaren charakteryzuje się również stopniem zagęszczenia tych struktur, a także występowaniem tego typu struktur na powierzchni ziarna, tuż pod jej powierzchnią bądź w obu kombinacjach. Tonery tworzące tekst na wydrukach mają ziarna o budowie mniej lub bardziej regularnej. Ziarna przyjmują kształty sferyczne, niektóre wyglądają jak idealne kule, inne są nieregularne – mają ostre lub zaokrąglone krawędzie, część przypomina kształtem ziemniak bądź ziarna ryżu, jeszcze inne są mniej lub bardziej wydłużone. Ziarna mogą tworzyć skupiska, łańcuchy lub występować pojedynczo. Obserwowano ziarna o kształtach obłych lub nieregularnych z ostrymi krawędziami, o zróżnicowanych wielkościach. Ich średnica waha się od 2 μm do 20 μm . Możliwe, że na zróżnicowanie wielkości i kształtu ziaren może mieć wpływ temperatura procesu nakładania tonera na podłoże. Jednak udzielenie odpowiedzi na tego typu pytanie na obecnym etapie badań nie jest jeszcze możliwe.

Metoda obrazowania wydruków ma jednak pewne ograniczenia. Jest to metoda nieniszcząca, co oznacza, że można badać dokument bez jego niszczenia czy uszkodzenia. W tym celu badania przeprowadza się w zmiennej próżni bez napyłania. Jednak

obrazowanie w tym trybie nie jest proste i wymaga ogromnych umiejętności. Jednocześnie pozwala na uzyskiwanie obrazów o dobrej ostrości (umożliwiającej dokładną analizę powierzchni) tylko do pewnych powiększeń – maksymalnie do 15 000x. Powyżej tej granicy powiększenia obraz mikroskopowy w zmiennej próżni, przy nieprzewodzących materiałach, bez napyłania zaczyna się rozmywać, co jest spowodowane niszczeniem (wypalaniem) badanego materiału oraz zmianami ciśnienia w komorze przedmiotowej. W takiej sytuacji jest możliwa tylko analiza powierzchni pojedynczego znaku jako całości oraz powierzchni litej i ziarnistej jako całości. Jeżeli analizą trzeba objąć powierzchnię pojedynczych ziaren oraz struktur obecnych na ziarnach, to należy zastosować metodę niszczącą, czyli wycięcie fragmentu dokumentu i naniesienie na niego warstwy przewodzącej (np. węgla). To umożliwi pracę w wysokiej próżni i pozwoli uzyskać obrazy, na których podstawie będzie możliwe określenie cech charakterystycznych ziaren.

Znaczenie mają również umiejętności operatora, odpowiednio dobrane parametry wiązki elektronowej oraz czas obserwacji danego fragmentu próbki, aby zbytnio nie naruszyć powierzchni tonera. Tego typu obserwację prowadzi się m.in. przy niskich napięciach pracy mikroskopu (do 10 kV) i małym prądzie. Warstwa grafitu napyłona na powierzchnię tonera dodatkowo chroni próbkę przed degradacją. Podczas przeprowadzania badań nie obserwowano zmian w strukturze tonerów, które byłyby związane z wpływem wiązki elektronowej. Na każdym etapie badań postępowano tak, aby wpływ wiązki elektronowej na obserwowaną powierzchnię próbki był niewidoczny. Niemniej jednak, jak wynika z powyższego opisu, pełna identyfikacja tonera nie jest możliwa bez jego dogłębnej analizy, z uwzględnieniem cech strukturalnych ziaren i jego powierzchni.

Bibliografia

- Almeida Assis A.C. i in., *Diamond cell Fourier transform infrared spectroscopy transmittance analysis of black toners on questioned documents*, „Forensic Science International” 2012, nr 1–3, s. 59–66.
- Bartick E.G., Tungol M.W., Reffner J.A., *A new approach to forensic analysis with infrared microscopy: Internal reflection spectroscopy*, „Analytica Chimica Acta” 1994, nr 1–2, s. 35–42.
- Brandi J., James B., Gutowski S.J., *Differentiation and classification of photocopier toners*, „International Journal of Forensic Document Examiners” 1997, nr 3, s. 324–344.
- Challinor J.M., *Pyrolysis gas chromatography – source forensic applications*, „Chemistry in Australia” 1990, nr 57, s. 90–92.

- Chang, W.T., Huang, C.W., Giang, Y.S., *An improvement on Py – GC – MS*, „Journal of Forensic Sciences” 1993, nr 38, s. 843–863.
- Duewer D.L., Kowalski B.R., *Forensic data analysis by pattern recognition. Categorization of white bond papers by elemental composition*, „Analytical Chemistry” 1975, nr 47, s. 526–530.
- Egan W.J i in., *Forensic discrimination of photocopy and printer toners II*, „Analytical and Bioanalytical Chemistry” 2003, nr 8, s. 1279–1285.
- Hrycuniak T., *Druk laserowy*, „CHIP” 2006, z. 2, s. 121–124.
- Irwin W.J., *Analytical pyrolysis: a comprehensive guide*, New York 1982, Marcel Dekker.
- Lennard C.J., Mazzella W.D., *A simple combined technique for the analysis of toners and adhesives*, „Journal of the Forensic Science Society” 1991, nr 31, s. 365–371.
- Levy E.J., Wampler T.P., *Proceedings of the International Symposium of Questioned Documents*, Washington, DC 1987, Federal Bureau of Investigation.
- Łasińska A., *Assessment of the possibility of identification of black toners on printouts in Lexmark printers using SEM method*, „Journal of Microscopy and Ultrastructure” 2018, nr 6, s. 145–159.
- Mazzella W.D., Lennard C.J., Margot P.A., *Classification and identification of photocopying toners by Diffuse Reflectance Infrared Fourier Transform Spectroscopy (DRIFTS). I. Preliminary results*, „Journal of Forensic Sciences” 1991, nr 36, s. 449–465.
- Mazzella W.D., Lennard C.J., Margot P.A., *Classification and identification of photocopying toners by Diffuse Reflectance Infrared Fourier Transform Spectroscopy (DRIFTS): II. Final report*, „Journal of Forensic Sciences” 1991, nr 36, s. 820–837.
- Merrill R.A., Bartick E.G., Mazzella W.D., *Studies of techniques for analysis of photocopy toners by IR*, „Journal of Forensic Science” 1996, nr 41, s. 264–271.
- Merrill R.A., Bartick E.G., Taylor H.J. III, *Forensic discrimination of photocopy and printer toners I. The development of an infrared spectra library*, „Analytical and Bioanalytical Chemistry” 2003, nr 8, s. 1272–1278.
- Munson T., *The classification of photocopies by Py – GC – MS*, „Journal of Forensic Sciences” 1989, nr 2, s. 352–365.
- Munson T., *A survey of the use of analytical pyrolysis by forensic laboratories in the United States*, „Crime Laboratory Digest” 1987, nr 1, s. 112–117.

- Rożnowski J., Trzcńska B.M., Kościelniak P., *Physical and chemical identification studies of powders for full colour photocopying machines*, „Z Zagadnień Nauk Sądowych” 1998, nr 38, s. 79–91.
- Simon P.J., Giessen B.C., Copeland T.R., *Categorization of papers by trace metal content using atomic absorption spectrometric and pattern recognition techniques*, „Analytical Chemistry” 1977, nr 49, s. 2285–2288.
- Szczepańczyk S., Konarowska U., *Application of the optical microscopy for verification of documents obtained from the laser printer devices*, „Problemy Kryminalistyki” 2012, nr 276, s. 65–68.
- Tandon G., Jasuja O.P., Sehgal V.N., *The characterization of photocopy toners using Fourier Transform Infrared Spectroscopy*, „International Journal of Forensic Document Examiners” 1997, nr 2, s. 119–126.
- Totty R.N. i in., *Analysis of duplicator (photocopy) toners. Proceedings of the International Symposium of Questioned Documents*, Quantico 1985, Federal Bureau of Investigation Academy.
- Trzcńska B.M., *Classification of black powder toners on the basis of integrated analytical information provided by FTIR and XRF spectrometry*, „Journal of Forensic Sciences” 2006, nr 51, s. 919–924.
- Trzcńska B.M., Brożek-Mucha Z., *The Possibilities of Identifying Photocopy Toners by Means of Infrared Spectroscopy (FT-IR) and Scanning Microscopy (SEM-EDX)*, „Mikrochimica Acta” 1997, Supplement 14, s. 235–237.
- Wampler T.P., *Applied pyrolysis handbook*, New York 1995, Marcel Dekker.
- Wampler T.P., *Proceedings of the International Symposium of Forensic Aspects of Trace Evidence*, Quantico 1991, Federal Bureau of Investigation Academy.
- Wampler T.P., Levy E.J., *Analytical Pyrolysis in the forensic science*, „Crime Laboratory Digest” 1985, nr 12, s. 25–28.
- Warman G.P., Curry C.J., Burke P., *Evaluation of Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive Spectrometry for Examining Plain Paper Photocopies*, „Forensic Science Society Journal” 1984, nr 24, s. 415–428.
- Wheals B.B., *The practical application of pyrolytic methods in forensic science during the last decade*, „Journal of Analytical and Applied Pyrolysis” 1985, nr 8, s. 503–514.

Abstrakt

W publikacji przedstawiono wyniki analizy struktury powierzchni czarnych tonerów na wydrukach, dokonanej za pomocą skaningowego mikroskopu elektronowego. Przeprowadzono testy tonerów z kilku wydruków pochodzących z 18-laserowych urządzeń drukujących czterech firm: Canon, Dell, Epson i Ricoh. Wdrożenie skaningowej mikroskopii elektronowej do kryminalistycznych badań dokumentów stworzyło nowe możliwości identyfikacji laserowych urządzeń drukujących. Uzyskane obrazy mikroskopowe pozwoliły na przyporządkowanie charakterystycznych cech tonerów do poszczególnych grup urządzeń.

Słowa kluczowe: toner, Canon, Dell, Epson, Ricoh, skaningowa mikroskopia elektronowa, SEM.

Abstract

This paper describes the use of scanning electron microscopy in the analysis of original black toners commercialized in Poland. A total of eighteen printouts of Canon, Dell, Epson and Ricoh manufacturer was analyzed. The analysis showed that the implementation of a much more sensitive method, such as the scanning electron microscopy (SEM) provided new opportunities for the identification of laser printing. The microscopic images obtained allowed us to allocate the characteristic features of toners to specific groups of devices.

Keywords: toners, Canon, Dell, Epson, Ricoh, scanning electron microscopy, SEM.

Paweł Trusz

Identyfikacja aparatu fotograficznego na podstawie analizy szumu matrycy PRNU¹

Zgodnie z raportem Centrum Badania Opinii Społecznej *Korzystanie z telefonów komórkowych*² z 2017 r. 92 proc. dorosłych Polaków używa telefonów komórkowych, a 57 proc. – smartfonów. Liczba użytkowników smartfonów stale się zwiększa i tylko między 2015 a 2017 rokiem wzrosła o siedem punktów procentowych. Telefony (do tej grupy zalicza się zarówno klasyczne telefony komórkowe, jak i dużo bardziej technologicznie zaawansowane smartfony) poza ich podstawową funkcją, tj. umożliwieniem prowadzenia rozmów (na którą wskazało 100 proc. respondentów), były wykorzystywane do wysyłania i odbierania wiadomości (78 proc.), fotografowania (62 proc.) oraz nagrywania filmów (36 proc.). Porównując te dane z raportem *POLSKA.JEST.MOBI*, rozdział *Smartfonizacja w Polsce w 2018 roku*, okazuje się, że jest widoczny wzrost liczby posiadaczy smartfonów (z 62 proc. w 2016 r. do 64 proc. w 2018 r.). Zgodnie z danymi przytoczonymi we wspomnianym raporcie w Polsce użytkownik smartfona spędza ponad dwie godziny dziennie na wykorzystywaniu jego różnych funkcji. To stawia nasz kraj powyżej średniej dla Europy Południowej i Wschodniej (około dwóch godzin), ale poniżej średniej wyliczonej dla ogółu populacji całej planety (ponad dwie i pół godziny)³. Uwzględniając przytoczone dane oraz mając na uwadze to, że większość osób ma dostęp do aparatów fotograficznych (od kompaktowych przez bezlusterkowce po lustrzanki) oraz wykonuje nimi zdjęcia i filmy, należy zdawać sobie sprawę, że część z tych plików może stanowić dowód w sprawach karnych, np. w przestępstwach przeciwko wolności seksualnej i obyczajowości, popełnianych na szkodę nieletnich. Istnieje zatem potrzeba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy tego typu pliki mogły być utworzone przez urządzenie zabezpieczone w toku wykonywanych czynności śledczych.

---

¹ Artykuł został opracowany w ramach realizacji projektu nr PL/2017/PR/0005 pt. „Stanowisko do identyfikacji urządzeń oraz badania autentyczności zapisów wizyjnych”, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Programu Krajowego Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

² *Korzystanie z telefonów komórkowych*, komunikat z badań nr 99/2017, Warszawa 2017, Centrum Badania Opinii Społecznej, s. 1–2.

³ M. Mikowska, A. Skalna, K. Siwiński, *POLSKA.JEST.MOBI 2018*, rozdz.: *Smartfonizacja w Polsce w 2018 roku*, s. 5, 10; raport przygotowany we współpracy z KANTAR TNS, 4. edycja. Raport jest dostępny także pod adresem: POLSKA_JEST_MOBI_2018.pdf.

W niniejszej pracy przedstawiono wyniki badań prowadzonych w celu znalezienia odpowiedzi na tak sformułowane pytanie. Analizę przeprowadzono na podstawie plików graficznych wykonanych pięcioma aparatami fotograficznymi wmontowanymi w telefony komórkowe. Identyfikację urządzenia rejestrującego przeprowadzono na podstawie oceny wzorca szumu matrycy PRNU (ang. *photo response non-uniformity*)⁴, który jest unikatowy dla każdego modelu matrycy⁵.

Aby wykonać tak zdefiniowane zadanie, dostępnymi urządzeniami zrobiono kilkadziesiąt zdjęć kwestionowanych (dowodowych) oraz ponad 2,5 tys. zdjęć referencyjnych (naturalnych oraz *flat field*). Zdjęcia *flat field* mogą być wykonywane w warunkach oświetlenia naturalnego lub sztucznego. Można w ten sposób fotografować zarówno jednorodne, równomiernie oświetlone sztuczne ekrany, jak i sferę niebieską w promieniach słonecznych (bez występowania obiektów zakłócających, np. chmur, statków powietrznych). Kolejnym etapem badań było obliczenie wzorców szumu matrycy PRNU dla wykonanych zdjęć. Zostały one wyznaczone na podstawie metody FSTV (ang. *first step total variation*)⁶, po czym dokonano ich porównania w obrębie każdego z analizowanych modeli aparatów. Wynikiem porównania był współczynnik korelacji PCE (ang. *peak to correlation energy*)⁷.

Akwizycja obrazu

System identyfikacji źródłowego urządzenia rejestrującego (ang. *source camera identification*, SCI) wymaga zrozumienia procesu akwizycji postrzeganego obiektu do pliku cyfrowego. Na rys. 1 przedstawiono schemat typowego toru przechwytywania obserwowanej rzeczywistości oraz jej zapis w postaci pliku graficznego. W torze przechwytywania można wyróżnić: obserwowany obiekt fizyczny, układ optyczny rejestratora, matrycę CCD/CMOS wraz z filtrem CFA (ang. *color filter array*), układ DSP (przetwarzanie obrazu zgodnie z zadanymi parametrami oraz zapis do wskazanego formatu graficznego). Ostatni element jest plikiem graficznym zapisanym bądź w pamięci urządzenia, bądź na zewnętrznym nośniku danych, np. w karcie pamięci.

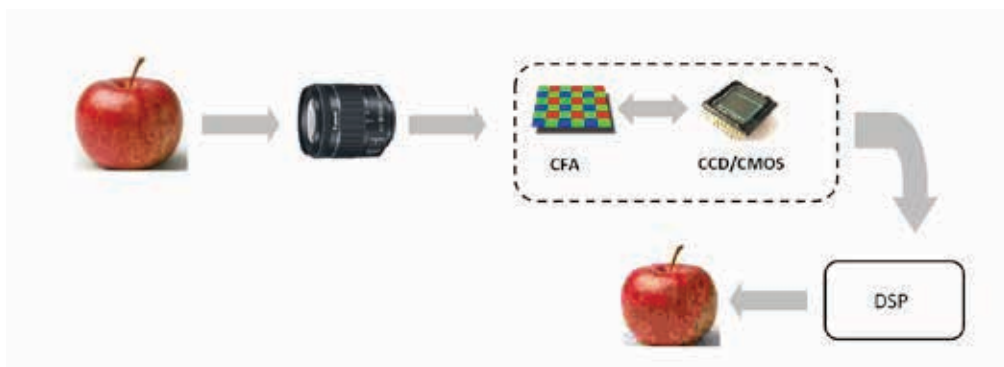
⁴ M. Goljan, J. Fridrich, T. Filler, *Large scale test of sensor fingerprint camera identification*, Conference Paper in „Proceedings of SPIE – The International Society for Optical Engineering”, 2009, s. 3.

⁵ E. Kalaimannan i in., *Source anonymization of digital images: a counter-forensic attack on PRNU based source identification techniques*, ADFSL Conference on Digital Forensics, Security and Law, 2017, s. 97; E. Alles, Z. Geradts, C. Veenman, *Source Camera Identification for Low Resolution Heavily Compressed Images*, International Conference on Computational Sciences and its Applications ICCSA, 2008, s. 559.

⁶ B. Werkhoven i in., *A jungle computing approach to common image source identification in large collections of images*, „Digital Investigation” 2018, nr 27, s. 3.

⁷ M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic comparison of photo response non uniformity (PRNU) on Youtube*, „System and Network Engineering”, 2017, s. 3.

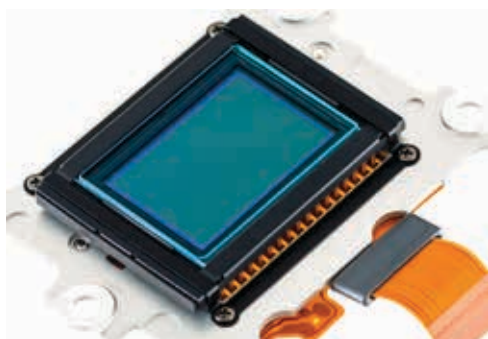

Rys. 1. Typowy tor akwizycji obrazu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: K. Vikas, K. Shobhit, N. Shukla, *Image Acquisition and Techniques to Perform Image Acquisition*, https://www.researchgate.net/publication/318500799_Image_Acquisition_and_Techniques_to_Perform_Image_Acquisition/download [dostęp: 5 I 2019].

Elementem przedstawionego schematu, na który należy zwrócić szczególną uwagę ze względu na jego rolę w procesie tworzenia połączenia aparatu ze zdjęciem (ang. *link to camera*) oraz ustalenia, czy dane pliki graficzne zostały wykonane jednym czy kilkoma urządzeniami, jest matryca, a precyzyjniej rzecz ujmując – jej wzorzec szumu. Wśród matryc stosowanych w aparatach fotograficznych oraz powszechnie występujących w smartfonach należy wskazać sensory (matryce):

Zdj. 1. Przykład matrycy CCD.

Źródło: <https://www.fixyourcamera.org/nikon-d50/nikon-d50-review-teardown-276-ccd-sensor/> [dostęp: 10 I 2019].

CMOS (ang. *complementary metal-oxide semiconductor*) wraz z odmianami, np. Exmor, LiveMos, oraz CCD (ang. *charge coupled device*). Matryce CCD, produkowane od 1969 r., są zbudowane z płytki krzemowej, na której znajdują się elementy światłoczułe przechwytyjące światło i zapisujące je w postaci fotonów. Sama matryca jest podzielona na piksele, których liczba jest definiowana przez producenta. Na zdjęciu 1 przedstawiono przykład tego typu sensora.

Matryca CMOS analogicznie do matrycy CCD charakteryzuje się pewną liczbą pikseli rozmieszczonych na powierzchni. Układ jest wykonany m.in. z elementów światłoczułych, natomiast cechą, która je odróżnia, jest konstrukcja. W matrycy CMOS każdy pojedynczy piksel jest połączony z przetwornikiem ładunku elektrycznego na napięcie oraz wzmacniaczem tego napięcia. Natomiast w matrycy CCD –

jeden przetwornik ładunku na napięcie oraz jeden przetwornik analogowo-cyfrowy⁸. Dodatkową wartością matrycy CMOS w porównaniu z matrycą CCD jest możliwość odczytu danych z dowolnej liczby pikseli. Pierwsza tego typu matryca została wyprodukowana w 1970 r. Na zdj. 2 przedstawiono 48-megapikselową matrycę CMOS SONY IMX 586.

Zdj. 2. Matryca CMOS SONY IMX 586.

Źródło: <https://www.digit.in/mobile-phones/sony-announces-imx586-companys-first-48-megapixel-smartphone-camera-sensor-42377.html> [dostęp: 10 I 2019].

Opis teoretyczny metody badawczej

Jedną z cech charakterystycznych każdego pliku graficznego oraz filmu oprócz możliwości zapisania właściwego obiektu jest rejestracja szumu. Tę wielkość można podzielić na dwie kategorie⁹: **szum losowy**, którego charakterystyka jest zmienna na kolejnych zdjęciach (klatkach), jeżeli bierze się pod uwagę plik wideo, oraz **szum matrycy PRNU**, tzw. *pattern noise*, który na kolejnych plikach nie zmienia diametralnie swojej charakterystyki. O ile redukcja szumu losowego jest możliwa za pomocą np. filtracji nieliniowej¹⁰, o tyle minimalizacja szumu matrycy za pomocą tego rodzaju technik jest niezwykle trudna do wykonania. Szum matrycy PRNU jest wielkością fizyczną, która jest wyznaczana na podstawie niedoskonałości powstałych podczas procesu jej produkcji¹¹. Z założenia każdy piksel powinien się charakteryzować taką samą wielkością fizyczną, a więc powinien rejestrować taką samą ilość światła w postaci fotonów. Kiedy jednorodne światło pada na czujnik kamery, każdy piksel powinien „wyprowadzać” dokładnie taką samą ilość światła, jaką otrzymuje na wejściu. Niewielkie różnice w wielkości pikseli powodują, że wartości wyjściowe są nieco inne. Różnica między teoretyczną odpowiedzią z czujnika a jednolitą, całkowitą reakcją jest określana jako PRNU¹². Wielkość PRNU jest uwarunkowana fizycznymi

⁸ J. Parzych, A. Hulewicz, Z. Krawiecki, *Matryce światłoczułe – właściwości, parametry, zastosowania*, „Electrical Engineering” 2017, nr 92, s. 190.

⁹ R. Hornsey, *Noise in Image Sensors*, <https://ece.uwaterloo.ca/~ece434/Winter2008/Noise.pdf>, s. 116–118 [dostęp: 17 I 2019].

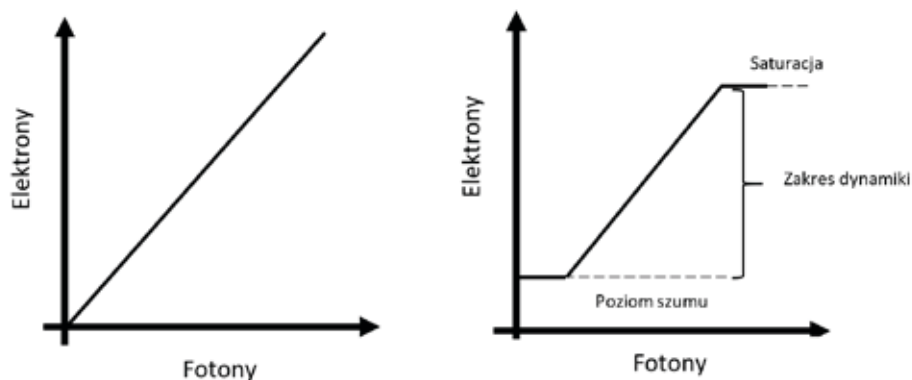
¹⁰ P. Trusz, *Wybrane metody poprawy jakości obrazów i sekwencji wideo*, „Problemy Kryminalistyki” 2016, nr 294, s. 20.

¹¹ Ch. Meij, Z. Geradts, *Source camera identification using Photo Response Non-Uniformity on WhatsApp*, „Digital Investigation” 2018, nr 24, s. 144.

¹² M. Goljan i in., *Effect of Compression on Sensor-Fingerprint Based Camera Identification*,

właściwościami matrycy, dlatego też ten parametr jest uważany za charakterystykę danego sensora. Może być również postrzegany jako sposób wyrażania jej błędów. Z tego powodu przyjmuje się, że wielkość PRNU to unikatowy „odcisk palca matrycy”¹³.

Na rysunku 2 ukazano różnicę między teoretyczną, idealną charakterystyką wartości wynikowej pojedynczego piksela a wielkością rzeczywistą, na którą ma wpływ proces produkcyjny, rejestracja artefaktów szumowych, a także właściwe odwzorowanie temperatury barwowej.

Rys. 2. Charakterystyka idealnej (lewa strona) oraz rzeczywistej (prawa strona) odpowiedzi piksela na padające światło.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Hornsey, *Noise in Image Sensors*, <https://ece.uwaterloo.ca/~ece434/Winter2008/Noise.pdf> [dostęp: 17 I 2019].

Dzięki temu, że PRNU jest unikalną wielkością charakteryzującą matrycę, na tej podstawie jest możliwe wykonywanie badań w kierunku identyfikacji konkretnego modelu aparatu. W tym celu jest niezbędne wyznaczenie wzorców PRNU dla zdjęć dowodowych oraz referencyjnych naturalnych i *flat field*, które następnie są ze sobą porównywane¹⁴. Na podstawie dotychczasowych badań można określić PRNU dla zdjęcia następującym wzorem¹⁵:

$$\text{PRNU} = I - F(I)$$

gdzie:

I – analizowany plik graficzny,

F(I) – plik graficzny, z którego usunięto szum.

IS&T Electronic Imaging: Media Watermarking, Security and Forensics, Fan Francisco 2016, s. 2.

¹³ M. Goljan, J. Fridrich, T. Filler, *Large scale test of sensor...*, s. 2.

¹⁴ M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic comparison of photo response...*, s. 5.

¹⁵ E. Alles, Z. Geradts, C. Veenman, *Source Camera Identification...*, s. 558–560.

Algorytmem, który charakteryzuje się najlepszymi wynikami w ekstrakcji szumu, jest FSTV¹⁶.

$$\text{FSTV} = -\nabla\left(\frac{\nabla I}{|\nabla I| \varepsilon}\right)$$

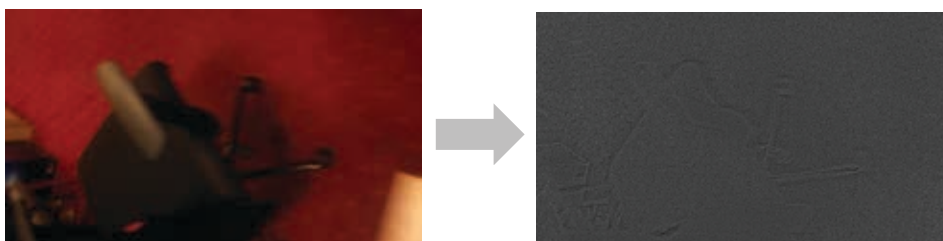
gdzie:

I – intensywność pikseli w pliku graficznym,

∇ – operator gradienu,

ε – dodatnik parametr zaimplementowany w celu uniknięcia osobliwości.

Poniżej zestawiono przykładowe zdjęcie z wyznaczonym wzorcem szumu matrycy oraz widocznym konturowaniem (zdj. 3). PRNU wyznaczono z zastosowaniem metody FSTV.

Zdj. 3. Przykład ekstrakcji wzorca szumu matrycy PRNU.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://foter.com/photo2/row-of-ancient-books/> [dostęp: 12 I 2019].

Tak otrzymane wzorce szumu dla plików kwestionowanych i referencyjnych naturalnych oraz kwestionowanych i referencyjnych *flat field* podlegają następnie analizie porównawczej z wykorzystaniem metody korelacyjnej PCE. Charakteryzuje się ona większą dokładnością w stosunku do współczynnika korelacji Pearsona¹⁷:

$$\text{PCE} = \frac{p_{\text{peak}}^2}{\frac{1}{|s| - |\varepsilon|} \sum s \notin \varepsilon p_s^2}$$

gdzie:

p – znormalizowana korelacja krzyżowa pomiędzy całkowitym wzorcem szumu zdjęcia a wzorcem szumu matrycy PRNU,

¹⁶ A. Khapare, D. Phalke, *Source Camera Based Image Retrieval From Internet Using Simplified Total Variation*, „International Journal of Advance Engineering and Research Development” 2017, nr 4, s. 423.

¹⁷ M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic comparison of photo response...*, s. 3.

s – kolejne iteracje wielkości p ,

p_{peak} – wartość maksymalna znormalizowanej korelacji krzyżowej pomiędzy całkowitym wzorcem szumu zdjęcia a wzorcem szumu matrycy PRNU,

ε – region w okolicy wartości p_{peak} ,

$|s| - |\varepsilon|$ – liczba całkowita iteracji poza ε .

Zgodnie z wynikami dotychczas prowadzonych badań¹⁸ dla współczynnika korelacji PCE większego od 50, wynikającego z porównania wzorców wyznaczonych na podstawie analizy materiałów dowodowych i referencyjnych naturalnych oraz dowodowych i referencyjnych *flat field*, nie odnotowano wskazania fałszywie pozytywnego (ang. *false positive*).

Wynik badań

Identyfikację urządzenia rejestrującego na podstawie analizy szumu matrycy PRNU zrealizowano według poniższej metodyki badawczej¹⁹:

- 1) analizy urządzeń pod kątem sprawności wraz z analizą dokumentacji technicznej,
- 2) wykonania tzw. zdjęć kwestionowanych – od jednego do trzech plików graficznych,
- 3) wykonania zdjęć referencyjnych (naturalnych oraz *flat field*); zdjęcia naturalne powinny być wykonane w warunkach jak najbardziej zbliżonych do specyfikacji zdjęć kwestionowanych,
- 4) analizy wykonanych zdjęć, m.in. analizy zgodności formatu, rozdzielczości poziomej i pionowej,
- 5) wyznaczenia wzorców szumu matrycy dla zdjęć kwestionowanych,
- 6) wyznaczenia wzorców szumu matrycy dla zdjęć referencyjnych naturalnych oraz *flat field*,
- 7) porównania wzorca PRNU materiału kwestionowanego z wzorcami szumu matrycy zdjęć naturalnych i *flat field*,
- 8) wnioskowania (indywidualnego).

Jednym z głównych założeń metodyki badawczej jest poddanie analizie zdjęć referencyjnych o tej samej rozdzielczości co zdjęcia kwestionowane, wykonanych przesłanym do badań aparatem cyfrowym oraz innymi egzemplarzami tego samego modelu aparatu²⁰. Dlatego też niezbędne jest stosowanie w badaniach co najmniej

¹⁸ M. Goljan, J. Fridrich, T. Filler, *Large scale test of sensor...*, s. 10.

¹⁹ T. Baar, W. Houten, Z. Geradts, *Camera identification by grouping images from database, based on shared noise patterns*, ArXiv, 2012, s. 2–4; M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic comparison of photo response...*, s. 3–5.

²⁰ T. Baar, W. Houten, Z. Geradts, *Camera identification by grouping...*, s. 1; S. Georgievsk

kilku urządzeń tego samego rodzaju. Takie działanie pozwala na dokonanie pełniejszej analizy uzyskanych danych, gdyż poddanie ocenie tylko jednego urządzenia nie daje możliwości statystycznego opracowania otrzymanych danych. Natomiast analizowanie zdjęć o tej samej rozdzielczości ma swoje uzasadnienie ze względu na rozkład szumu PRNU, który na zdjęciu o tych samych wymiarach oraz przy zastosowaniu matrycy tego samego rodzaju charakteryzuje się powtarzalnością kolejnych plików graficznych. Istnieje co prawda możliwość analizy zdjęć o różnej rozdzielczości²¹ spowodowanej np. zastosowaniem zoomu cyfrowego w programie graficznym bądź edycją polegającą na zapisaniu tylko fragmentu pliku cyfrowego, jednak tego typu badania nie były przedmiotem analiz przedstawionych w niniejszym artykule.

Badania identyfikacyjne zrealizowano z wykorzystaniem 33 telefonów komórkowych takich producentów, jak LG Electronics Inc., Samsung Group oraz Apple Inc. Wykaz urządzeń zestawiono w tabeli 1.

Tab. 1. Wykaz urządzeń poddanych badaniom.

Lp.	Model telefonu	Model aparatu fotograficznego	Liczba urządzeń wykorzystanych w badaniach
1.	LG K4 2017	M160	12
2.	LG K4 LTE	K120E	6
3.	Samsung S5611	GT – S5611	6
4.	Apple iPhone 4s	iPhone 4s	4
5.	Samsung SM-B550H	B550H	5

Źródło: Opracowanie własne.

Za pomocą 33 urządzeń wytworzono 69 kwestionowanych plików graficznych (ang. *questioned files*) – od jednego do trzech zdjęć dla każdego urządzenia. Następnie aparatami fotograficznymi zrobiono 2667 referencyjnych plików graficznych, w tym 1299 zdjęć naturalnych, tzn. przedstawiających obiekty fizyczne lub naturę. Pozostałą liczbę zdjęć (1368) stanowiły zdjęcia *flat field*.

W tabeli 2 zestawiono liczbę wykonanych zdjęć referencyjnych (naturalnych oraz *flat field*) i zdjęć kwestionowanych, z uwzględnieniem podziału na konkretny model aparatu fotograficznego.

i in., *Clustering Image Noise Patterns by Embedding and Visualization for Common Source Camera Detection*, „Digital Investigation” 2017, nr 23, s. 10.

²¹ M. Goljan, J. Fridrich, *Camera Identification from Cropped and Scaled Images*, „Proceedings of SPIE – The International Society for Optical Engineering” 2008, s. 8.

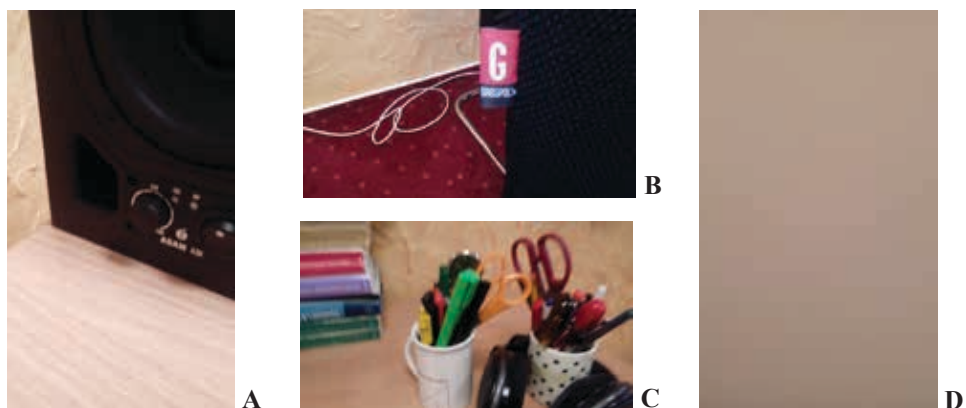
Tab. 2. Wykaz urządzeń poddanych badaniom wraz z liczbą wykonanych plików graficznych.

Lp.	Model telefonu	Model aparatu fotograficznego	Przyjęte oznaczenie	Pliki referencyjne		Liczba wykonanych zdjęć kwestionowanych
				zdjęcia naturalne	zdjęcia typu <i>flat field</i>	
1.	LG K4 2017	M160	LG K4 2017 1	46	44	3
2.	LG K4 2017		LG K4 2017 2	45	37	3
3.	LG K4 2017		LG K4 2017 3	39	43	1
4.	LG K4 2017		LG K4 2017 4	45	55	2
5.	LG K4 2017		LG K4 2017 5	43	46	2
6.	LG K4 2017		LG K4 2017 6	41	38	1
7.	LG K4 2017		LG K4 2017 7	47	53	3
8.	LG K4 2017		LG K4 2017 8	37	41	2
9.	LG K4 2017		LG K4 2017 9	43	44	2
10.	LG K4 2017		LG K4 2017 10	38	40	3
11.	LG K4 2017		LG K4 2017 11	44	62	2
12.	LG K4 2017		LG K4 2017 12	42	52	3
13.	LG K4 LTE	K120E	LG K4 LTE 1	42	44	2
14.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 2	48	46	3
15.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 3	48	53	1
16.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 4	33	17	2
17.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 5	48	52	3
18.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 6	45	42	2
19.	Samsung S5611	GT-S5611	Samsung S5611 1	44	50	3
20.	Samsung S5611		Samsung S5611 2	44	84	1
21.	Samsung S5611		Samsung S5611 3	42	45	3
22.	Samsung S5611		Samsung S5611 4	43	43	2
23.	Samsung S5611		Samsung S5611 5	42	43	1
24.	Samsung S5611		Samsung S5611 6	43	46	3

25.	Apple iPhone 4s	Iphone 4s	Apple iPhone 4s 1	15	19	1
26.	Apple iPhone 4s		Apple iPhone 4s 2	14	21	3
27.	Apple iPhone 4s		Apple iPhone 4s 3	16	14	1
28.	Apple iPhone 4s		Apple iPhone 4s 4	19	18	3
29.	Samsung SM-B550H	B550H	Samsung SM-B550H 1	47	45	1
30.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 2	38	42	3
31.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 3	59	36	1
32.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 4	55	36	2
33.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 5	44	46	3

Źródło: Opracowanie własne.

Zdjęcia zostały wykonane przy standardowych ustawieniach aparatów fotograficznych, tj. bez użycia lampy błyskowej, bez zmiany rozdzielczości pliku graficznego, bez korekcji barwnej itp. Zarówno po wykonaniu zdjęć, jak i po transferze na dysk komputera analitycznego pliki cyfrowe nie były poddawane żadnej edycji. Przykłady zdjęcia referencyjnego naturalnego, *flat field* oraz zdjęcia kwestionowanego przedstawiono na zdjęciu 4.

Zdj. 4. Przykładowe zdjęcia wykonane modelem aparatu M160 (LG K4 2017): zdjęcie kwestionowane (A), referencyjne zdjęcie naturalne (B, C), referencyjne zdjęcie *flat field* (D).

Źródło: Opracowanie własne.

Następnie przystąpiono do wyznaczania wzorców szumu matrycy PRNU dla zdjęć kwestionowanych, naturalnych oraz *flat field*. Dla każdego egzemplarza testowanego aparatu fotograficznego wyznaczono po trzy wzorce szumu matrycy PRNU, co daje 99 wzorców dla wszystkich analizowanych urządzeń. Przykładowo: obliczając parametr PRNU dla aparatu K120E (LG K4 LTE 4, pozycja 16 w tab. 2), wzorec szumu matrycy dla zdjęć naturalnych określono na podstawie analizy 33 plików, *flat field* – 17 plików, a w przypadku zdjęć kwestionowanych pod uwagę wzięto dwa pliki.

Wzorce PRNU wyznaczone dla plików kwestionowanych porównano z wzorcami wyznaczonymi dla zdjęć referencyjnych. Badania porównawcze wykonano z wykorzystaniem metody korelacyjnej – jako wynik otrzymano współczynnik korelacji PCE. Zgodnie z założeniami metodyki badawczej porównania realizowano w zakresie tego samego modelu urządzenia. Podczas wykonywania badań zrealizowano pięć testów porównawczych:

- Test 1 – wykonanie 288 analiz porównawczych (dla wszystkich egzemplarzy LG K4 2017) między wzorcem PRNU materiału kwestionowanego a wzorcami wyznaczonymi na podstawie analizy plików referencyjnych.
- Test 2 – wykonanie 72 analiz porównawczych (dla wszystkich egzemplarzy LG K4 LTE) między wzorcem PRNU materiału kwestionowanego a wzorcami wyznaczonymi na podstawie analizy plików referencyjnych.
- Test 3 – wykonanie 72 analiz porównawczych (dla wszystkich egzemplarzy Samsung S5611) między wzorcem PRNU materiału kwestionowanego a wzorcami wyznaczonymi na podstawie analizy plików referencyjnych.
- Test 4 – wykonanie 32 analiz porównawczych (dla wszystkich egzemplarzy iPhone 4s) między wzorcem PRNU materiału kwestionowanego a wzorcami wyznaczonymi na podstawie analizy plików referencyjnych.
- Test 5 – wykonanie 50 analiz porównawczych (dla wszystkich egzemplarzy Samsung SM-B550H) między wzorcem PRNU materiału kwestionowanego a wzorcami wyznaczonymi na podstawie analizy plików referencyjnych.

W wyniku testów otrzymano współczynniki korelacji PCE między poszczególnymi porównaniami, a jako kryterium decyzyjne określono $PCE > 50$. Zrealizowane testy miały na celu obserwację otrzymanych wyników oraz analizę ewentualnego wskazania fałszywie pozytywnego dla któregośkolwiek przypadku.

Wyniki badań porównawczych dla różnego typu aparatów fotograficznych zestawiono w tabelach 3–7. Kolorem szarym zaznaczono wskazania prawidłowe, to znaczy takie, dla których wzorce PRNU zdjęć referencyjnych i kwestionowanych zostały wyznaczone na podstawie analizy szumu tej samej matrycy.

Tab. 3. Wyniki badań porównawczych dla aparatu fotograficznego M160 znajdującego się w telefonie LG K4 2017.

Urządzenie Wartość współczynnika PCE	LG K4 2017 1	LG K4 2017 2	LG K4 2017 3	LG K4 2017 4	LG K4 2017 5	LG K4 2017 6	LG K4 2017 7	LG K4 2017 8	LG K4 2017 9	LG K4 2017 10	LG K4 2017 11	LG K4 2017 12	Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
	Porównanie 1	1354,261	10,028	1,143	0,0002	1,579	3,222	6,192	6,676	0,081	1,585	0,404	
Porównanie 2	0,025	17125,521	0,596	3,7495	0,004	1,879	0,036	1,482	1,466	0,215	2,877	0,06299	1,29
Porównanie 3	0,022	0,636	13375,152	2,7014	0,168	1,478	0,142	2,052	0,042	0,065	2,829	2,46807	1,17
Porównanie 4	1,007	0,902	1,108	2376,8987	0,502	0,367	0,091	2,325	4,820	2,556	1,856	1,69841	1,34
Porównanie 5	0,811	1,595	1,434	0,0090	1543,855	0,202	5,971	1,536	2,273	0,263	2,157	0,20228	1,69
Porównanie 6	0,716	1,038	7,395	0,2367	1,229	19312,066	0,808	3,069	1,829	1,769	5,568	0,49722	2,29
Porównanie 7	0,001	0,008	1,823	1,7285	0,366	0,445	20451,871	1,508	0,094	2,921	0,531	0,15879	0,97
Porównanie 8	0,017	4,711	0,355	-0,0160	0,273	0,158	-0,521	17719,270	2,364	0,268	15,046	0,68345	4,54
Porównanie 9	9,399	0,165	0,143	0,0216	0,781	5,718	0,119	6,818	13956,747	9,629	0,602	0,03608	4,00
Porównanie 10	0,000	10,597	-0,069	6,2096	0,171	1,718	1,327	0,842	1,805	5705,416	0,322	3,30557	3,29
Porównanie 11	2,511	0,166	0,218	2,3809	0,980	10,642	0,052	-0,003	0,072	11,573	10173,549	0,14637	4,30
Porównanie 12	1,357	-0,233	0,747	0,4905	0,424	4,126	0,433	1,480	0,177	2,611	1,351	7672,94800	1,25
Porównanie 1	1772,177	0,097	4,262	1,3813	0,226	0,001	1,209	5,862	0,254	0,000	-0,393	0,17939	2,02
Porównanie 2	1,523	12059,578	0,285	6,9235	0,677	0,384	0,639	7,340	4,991	0,132	1,864	0,10612	2,78
Porównanie 3	0,658	1,712	7225,095	0,7920	0,211	2,134	0,204	0,755	0,045	1,359	0,604	1,31464	0,67
Porównanie 4	0,130	3,090	0,625	2291,2754	0,446	2,023	1,386	0,721	0,375	0,154	1,064	1,20034	0,89
Porównanie 5	0,605	0,939	2,801	0,0014	2305,993	0,500	1,517	0,888	0,519	2,494	1,485	0,00096	0,93
Porównanie 6	0,082	1,931	0,731	0,0222	0,338	18664,574	1,879	8,465	3,078	5,441	0,772	-0,00017	2,69

Urządzenie Wartość współczynnika PCE	LG K4 2017 1	LG K4 2017 2	LG K4 2017 3	LG K4 2017 4	LG K4 2017 5	LG K4 2017 6	LG K4 2017 7	LG K4 2017 8	LG K4 2017 9	LG K4 2017 10	LG K4 2017 11	LG K4 2017 12	Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
	Porównanie 7	0,600	3,945	0,749	2,5839	0,025	3,159	9465,447	0,412	1,328	2,147	4,323	
Porównanie 8	0,299	0,131	4,648	-0,0118	0,074	2,983	0,097	10223,801	0,818	0,004	5,494	2,39438	2,03
Porównanie 9	3,981	0,089	4,254	1,9249	0,236	1,231	1,524	0,122	11738,666	4,337	-0,083	0,92259	1,73
Porównanie 10	0,067	3,088	0,414	6,9475	2,826	0,452	1,251	0,011	6,592	6372,965	0,586	0,55665	2,54
Porównanie 11	2,202	2,090	0,097	1,9570	0,395	0,783	0,001	0,349	5,807	1,776	6006,981	7,23412	2,37
Porównanie 12	0,205	0,036	0,853	0,0007	0,713	0,643	0,048	1,285	0,325	3,618	0,133	3873,79170	1,05

Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 4. Wyniki badań porównawczych dla aparatu fotograficznego K120E znajdującego się w telefonie LG K4 LTE.

Urządzenie Wartość współczynnika PCE	LG K4 LTE 1	LG K4 LTE 2	LG K4 LTE 3	LG K4 LTE 4	LG K4 LTE 5	LG K4 LTE 6	Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
	Porównanie 1	6748,33	8,91	8,35	7,68	13,54	11,82
Porównanie 2	10,28	1370,06	2,90	5,09	4,25	9,50	3,29
Porównanie 3	7,76	0,86	32123,02	2,66	1,24	2,85	2,76
Porównanie 4	0,30	5,06	8,84	2487,70	1,91	11,26	4,59
Porównanie 5	0,95	2,17	8,55	4,50	18505,29	7,65	3,32
Porównanie 6	6,01	2,67	15,60	4,00	7,40	10366,64	5,07

Urządzenie		LG K4 LTE 1	LG K4 LTE 2	LG K4 LTE 3	LG K4 LTE 4	LG K4 LTE 5	LG K4 LTE 6	Odczylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
Wartość współczynnika PCE	Porównanie 1	1596,58	1,13	7,63	1,74	10,89	15,10	5,98
	Porównanie 2	3,28	683,51	0,44	7,29	1,63	5,66	2,82
	Porównanie 3	3,52	3,75	13693,58	5,91	1,21	0,02	2,31
	Porównanie 4	1,97	8,95	0,57	1594,43	3,56	0,56	4,40
	Porównanie 5	0,63	1,18	6,92	2,45	10215,60	2,94	2,47
	Porównanie 6	0,69	3,18	4,48	0,04	12,75	10042,90	5,09

Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 5. Wyniki badań porównawczych dla aparatu fotograficznego GT-S5611 znajdującego się w telefonie Samsung S5611.

Urządzenie		Samsung S5611 1	Samsung S5611 2	Samsung S5611 3	Samsung S5611 4	Samsung S5611 5	Samsung S5611 6	Odczylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
Wartość współczynnika PCE	Porównanie 1	11428,041	0,743	6,562	4,870	3,608	-0,015	2,77
	Porównanie 2	4,547	9243,641	2,233	0,745	16,065	2,006	6,27
	Porównanie 3	0,808	7,206	8818,944	3,980	1,006	0,003	2,98
	Porównanie 4	10,028	3,189	0,042	12826,950	9,095	6,493	4,16
	Porównanie 5	1,390	9,714	9,850	15,717	11464,295	4,765	5,47
	Porównanie 6	5,409	2,040	1,890	10,644	10,356	10334,404	4,28

Urządzenie Wartość współczynnika PCE	Samsung S5611						Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
	1	2	3	4	5	6	
Porównanie 1	10540,928	1,515	3,002	3,202	0,673	1,413	1,09
Porównanie 2	13,777	9112,986	0,863	1,617	7,227	5,740	5,19
Porównanie 3	4,687	1,103	12389,146	0,087	2,206	-0,164	1,97
Porównanie 4	3,975	0,064	0,567	9740,520	10,196	4,073	4,04
Porównanie 5	4,008	0,247	1,700	6,241	9534,318	0,014	2,65
Porównanie 6	0,107	0,969	1,700	6,849	1,134	8524,820	2,69

Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 6. Wyniki badań porównawczych dla aparatu fotograficznego znajdującego się w telefonie iPhone 4s.

Urządzenie Wartość współczynnika PCE	iPhone 4s				Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
	1	2	3	4	
Porównanie 1	797,75	1,28	0,10	5,23	2,69
Porównanie 2	5,08	1515,25	0,51	8,24	3,89
Porównanie 3	2,92	0,47	1964,23	2,12	1,25
Porównanie 4	2,25	1,98	0,25	3559,47	0,19

zdejścia flat field

Urządzenie		iPhone 4s 1	iPhone 4s 2	iPhone 4s 3	iPhone 4s 4	Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
Wartość współczynnika PCE	Porównanie 1	3836,86	0,26	0,77	1,00	0,38
	Porównanie 2	3,25	4587,56	2,65	4,23	0,80
	Porównanie 3	4,24	0,58	2658,12	0,58	2,11
	Porównanie 4	1,36	2,23	0,01	8654,98	0,62

Źródło: Opracowanie własne.

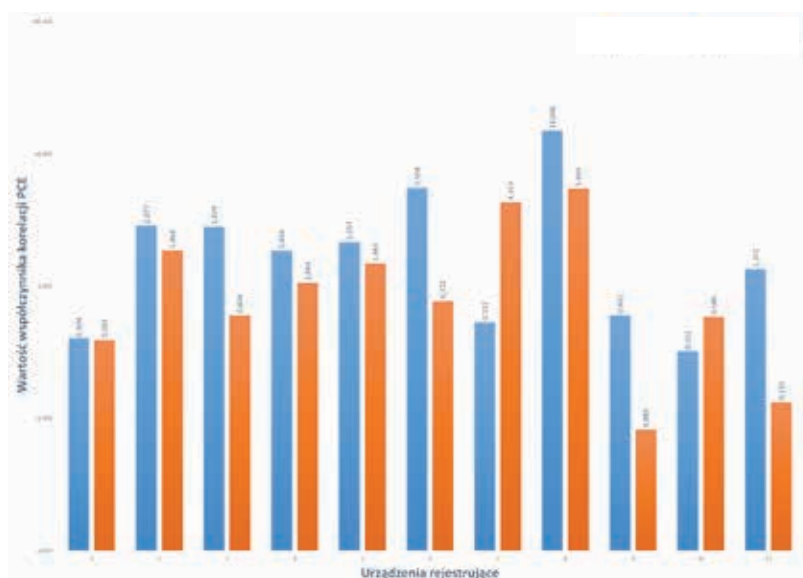
Tab. 7. Wyniki badań porównawczych dla aparatu fotograficznego B550H, znajdującego się w telefonie Samsung SM-B550H.

Urządzenie		Samsung SM-B550H 1	Samsung SM-B550H 2	Samsung SM-B550H 3	Samsung SM-B550H 4	Samsung SM-B550H 5	Odchylenie standardowe (bez wskazania prawidłowego)
Wartość współczynnika PCE	Porównanie 1	7210,396	3,262	2,055	0,099	1,125	1,35
	Porównanie 2	0,044	12141,655	0,003	0,539	0,829	0,40
	Porównanie 3	0,001	0,600	4065,450	6,942	0,233	3,34
	Porównanie 4	0,043	0,237	0,211	14658,395	0,002	0,12
	Porównanie 5	0,070	1,175	0,496	1,494	7983,906	0,64
zdjęcia <i>flat field</i>	Porównanie 1	4986,918	0,259	0,831	8,479	4,713	3,82
	Porównanie 2	1,960	5758,262	0,509	1,884	0,189	0,92
	Porównanie 3	0,240	-0,084	3294,110	0,112	0,014	0,14
	Porównanie 4	0,456	1,049	12,430	6445,446	3,269	6,75
Porównanie 5	0,485	0,289	0,487	1,097	8548,546	0,35	

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując otrzymane wyniki, należy zwrócić uwagę na to, że zgodnie z przyjętym kryterium identyfikacyjnym (współczynnik korelacji PCE > 50) w żadnym przypadku nie otrzymano wskazania fałszywie pozytywnego. Ponad połowa uzyskanych wyników negatywnych (> 55 proc.) jest zawarta w przedziale współczynnika korelacji PCE od 0 do 3. Odchylenia standardowe dla każdej grupy porównawczej (bez uwzględniania wskazań prawidłowych) wykazują podobieństwo i nie przekraczają wartości współczynnika korelacji PCE 7. Te wielkości w porównaniu ze wskazaniami pozytywnymi są o kilka rzędów niższe. Największe błędne wskazanie dla ogółu wykonanych testów nie przekroczyło wartości współczynnika korelacji PCE 15,717 i był to wynik porównania wzorca szumu matrycy materiału kwestionowanego oraz wzorca PRNU wyznaczonego na podstawie zdjęć *flat field* (aparat fotograficzny GT-S5611, porównanie 5, tab. 5). Natomiast wynik pozytywny dla tej analizy został określony jako współczynnik korelacji PCE 11 464,295. Zatem otrzymano wynik pozytywny, wyższy o trzy rzędy wielkości od najwyższego wyniku negatywnego.

Na wykresach 1–7 zaprezentowano przykładowe wyniki porównawcze między wzorcami PRNU plików kwestionowanych i referencyjnych.

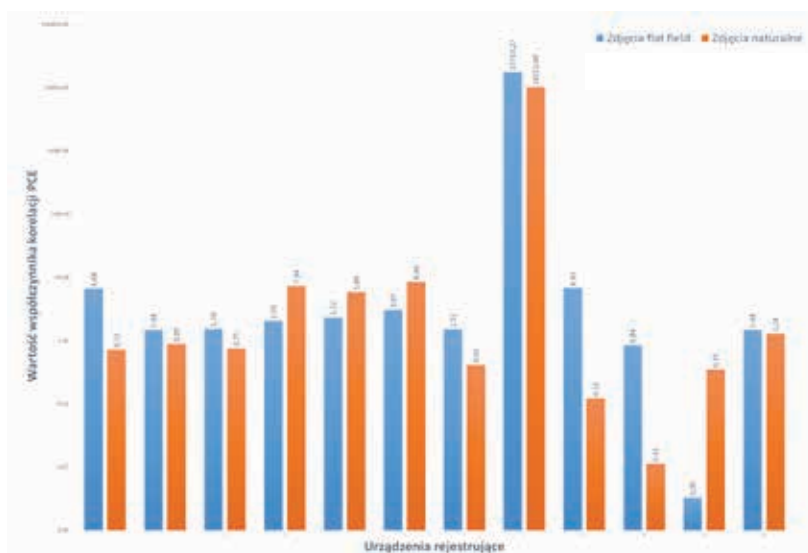
Wykres 1. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego aparatem LG K4 2017 nr 12 z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wytworzonych 11 telefonami LG K4 2017. Wśród zdjęć referencyjnych nie było plików wytworzonych aparatem nr 12.

Źródło: Opracowanie własne.

Na wykresie 7 zaprezentowano wynik porównania materiału kwestionowanego (wzorzec PRNU wyznaczono na podstawie analizy trzech zdjęć), wytworzonego aparatem fotograficznym M160 LG K4 2017, z 22 wzorcami szumu matrycy obliczonymi

na podstawie zdjęć referencyjnych wytworzonych za pomocą 11 urządzeń LG K4 2017. Wśród analizowanych wzorców referencyjnych nie było wzorca szumu matrycy aparatu, którym wytworzono pliki kwestionowane. Analizując otrzymane wyniki, należy zwrócić uwagę na bardzo małą rozpiętość otrzymanych danych. Odchylenie standardowe wyznaczone dla porównań wzorca PRNU plików kwestionowanych i PRNU zdjęć naturalnych wynosi 1,775, natomiast dla materiałów *flat field* – 4,269. Analiza tak uzyskanych wyników nie daje podstaw do wskazania któregośkolwiek z analizowanych urządzeń jako tego, którym prawdopodobnie zostały wytworzone zdjęcia kwestionowane.

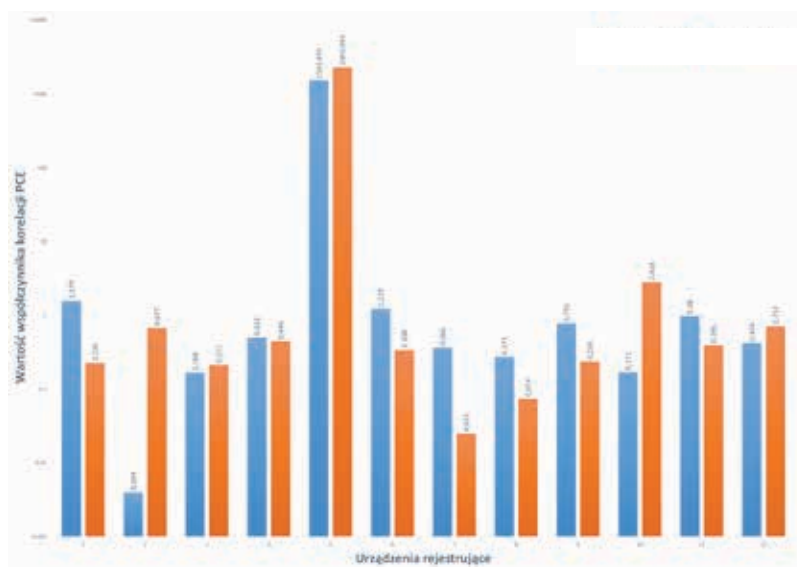
Na wykresach zamieszczonych poniżej pokazano przykładowe wyniki porównawcze między wzorcami PRNU szumu matryc wyznaczonymi dla zdjęć kwestionowanych i naturalnych oraz kwestionowanych i *flat field*. Zaprezentowane analizy porównawcze wśród grupy materiałów referencyjnych zawierają wzorzec urządzenia PRNU, którym wykonano materiały kwestionowane.

Wykres 2. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego jednym z egzemplarzy aparatu fotograficznego M160 (pozycja 8, tab. 2) z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wytworzonych 12 telefonami LG K4 2017.

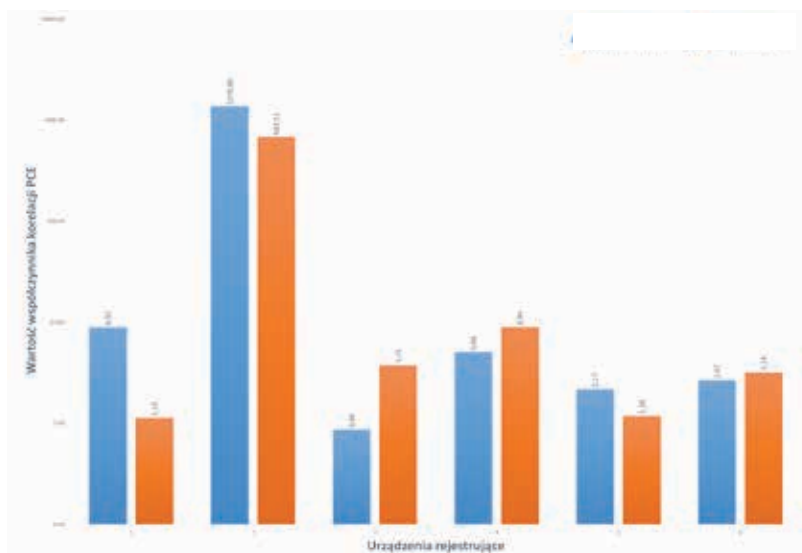
Źródło: Opracowanie własne.

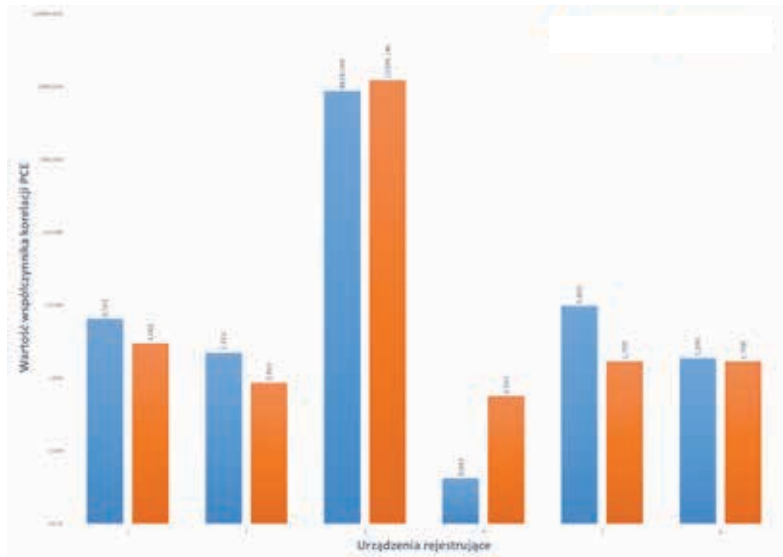
Wykres 3. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego jednym z egzemplarzy aparatu M160 (pozycja 5, tab. 2) z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wytworzonych 12 telefonami LG K4 2017.

Źródło: Opracowanie własne.

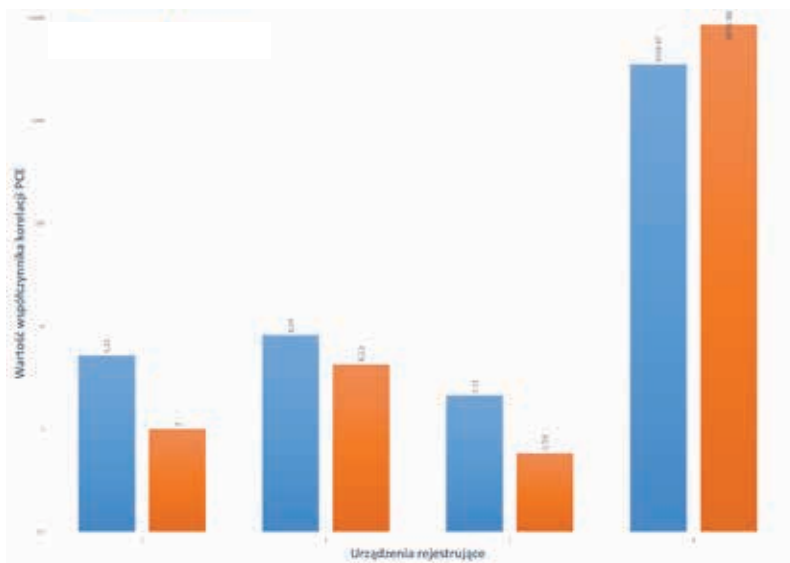
Wykres 4. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego jednym z egzemplarzy aparatu K120E (pozycja 15, tab. 2) z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wykonanych sześcioma telefonami LG K4 LTE.

Źródło: Opracowanie własne.

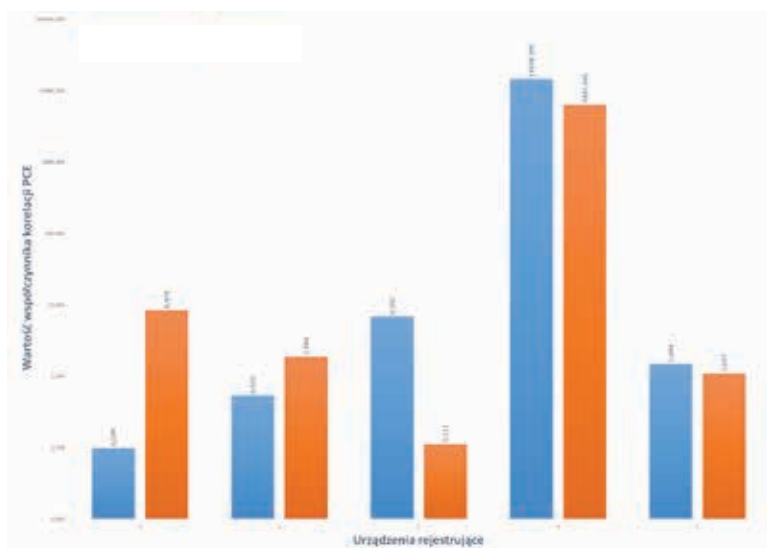
Wykres 5. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego jednym z egzemplarzy aparatu GT – S5611 (pozycja 22, tab. 2) z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wytworzonych sześcioma telefonami Samsung S5611 Utopia.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 6. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego jednym z egzemplarzy aparatu iPhone 4s (pozycja 26, tab. 2) z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wytworzonych czterema telefonami iPhone 4s.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 7. Wynik porównania wzorca materiału kwestionowanego wytworzonego jednym z egzemplarzy aparatu B550H (pozycja 31, tab. 2) z dwoma wzorcami referencyjnych plików graficznych (zdjęcia naturalne – kolor pomarańczowy, oraz *flat field* – kolor niebieski) wytworzonych pięcioma telefonami Samsung SM-B550H.

Źródło: Opracowanie własne.

Na wykresach 2–7 zaprezentowano przykładowe wyniki analiz porównawczych dla każdego z badanych modeli aparatów cyfrowych. Należy zauważyć, że wartości współczynnika korelacji PCE dla wyników negatywnych kształtowały się na podobnym poziomie. Natomiast wskazania pozytywne (prawidłowe przyporządkowanie wzorca materiału kwestionowanego do wzorca referencyjnego) charakteryzowały się wartościami większymi o co najmniej trzy rzędy w stosunku do wskazań błędnych.

Podsumowanie

Wyniki zrealizowanych eksperymentów wskazują, że możliwa jest indywidualna identyfikacja aparatu fotograficznego dzięki zastosowaniu metody PRNU. Aby tego dokonać, niezbędne jest jednak spełnienie kilku kryteriów. Po pierwsze, analizie musi być poddane urządzenie, którym wykonano zdjęcie kwestionowane, oraz inne egzemplarze tego samego modelu rejestratora. Po drugie, niezbędne jest wykonanie kilkudziesięciu zdjęć referencyjnych naturalnych o zawartości zbliżonej do zdjęcia dowodowego oraz plików graficznych *flat field* wszystkimi dostępnymi modelami aparatów. Analizowane zdjęcia muszą się również charakteryzować zbieżnością parametrów technicznych. Dopuszczalne jest m.in. wykonywanie zdjęć referencyjnych z zastosowaniem zbliżenia optycznego, natomiast niedopuszczalne jest wykorzystywanie w badaniach porównawczych zdjęć wykonanych z użyciem zbliżenia cyfrowego.

Podczas wykonywania przedmiotowych badań wyznaczono wzorce szumu matryc dla ponad 2,5 tys. plików graficznych. Zdjęcia kwestionowane oraz referencyjne wykonano 33 telefonami komórkowymi. Obliczone wzorce szumu matryc w kolejnym etapie badań porównywano ze sobą w celu obserwacji współczynnika korelacji PCE. W żadnym z 514 zrealizowanych porównań nie otrzymano wyniku fałszywie pozytywnego. Jako prawidłowe kryterium identyfikacyjne oznaczono PCE większe od 50 (największy wynik negatywny wyniósł PCE 15,717). Analizowane zdjęcia były wykonane w domyślnej rozdzielczości, nie były również poddawane edycji. Badania porównawcze zrealizowano wyłącznie w obrębie danego modelu aparatu, mając przede wszystkim na uwadze analizę cech indywidualnych matrycy fotograficznej, do których zalicza się wzorec szumu PRNU.

W trakcie analizy otrzymanych wyników nie zaobserwowano prawidłowości w postaci zwiększonego współczynnika korelacji PCE między materiałem dowodowym a określonym rodzajem zdjęć referencyjnych. Zaobserwowano przypadki, w których te wartości charakteryzowały się większymi współczynnikami korelacji między wzorcami PRNU dla zdjęć kwestionowanych i naturalnych, np. analizy plików z aparatu M160 znajdującego się w telefonie LG K4 2017 (porównanie 1) oraz odwrotnie (aparat GT-S5611, porównanie 4). Mając na uwadze powyższe należy przyjąć, że analizy plików w zestawach: kwestionowane – naturalne oraz kwestionowane – *flat field* mają uzasadnienie, a otrzymywane wyniki są ściśle powiązane z konkretną matrycą zaimplementowaną w aparacie fotograficznym.

Pomimo tak zadowalających wyników, sprawą otwartą pozostaje wnioskowanie na podstawie otrzymanych danych. Ponieważ tego typu badania stanowią analizy jakościowe, ocena otrzymanych wyników jest indywidualna dla każdego przypadku. Przy obecnym stanie wiedzy nie jest możliwe jednoznaczne wskazanie ze stuprocentową pewnością na konkretny model matrycy, pomimo że wzorec PRNU, według dotychczas zrealizowanych badań, jest wartością unikalną. Jest to związane przede wszystkim z występowaniem tysięcy modeli telefonów komórkowych i aparatów fotograficznych, co w powiązaniu w tysiącami, a niejednokrotnie milionami wyprodukowanych urządzeń jednego typu daje wielkości niemożliwe do przeanalizowania.

Bibliografia

- Alles E., Geradts Z., Veenman C., *Source Camera Identification for Low Resolution Heavily Compressed Images*, International Conference on Computational Sciences and its Applications ICCSA, 2008.
- Baar T., Houten W., Geradts Z., *Camera identification by grouping images from database, based on shared noise patterns*, ArXiv, 2012.
- Brouwers M., Mousa R., *Automatic comparison of photo response non uniformity (PRNU) on Youtube*, „System and Network Engineering”, styczeń 2017.

- Georgievska S. i in., *Clustering Image Noise Patterns by Embedding and Visualization for Common Source Camera Detection*, „Digital Investigation” 2017, nr 23, s. 22–30.
- Goljan M., Fridrich J., *Camera Identification from Cropped and Scaled Images*, “Proceedings of SPIE „The International Society for Optical Engineering” 2008.
- Goljan M. i in., *Large scale test of sensor fingerprint camera identification*, Conference Paper in „Proceedings of SPIE – The International Society for Optical Engineering” 2009.
- Goljan M., Chen M., Comesaña P., Fridrich J., *Effect of Compression on Sensor-Fingerprint Based Camera Identification*, IS&T Electronic Imaging: Media Watermarking, Security and Forensics, San Francisco 2016.
- Hornsey R., *Noise in Image Sensors*, <https://ece.uwaterloo.ca/~ece434/Winter2008/Noise.pdf> [dostęp: 17 I 2019].
- Kalaimannan E. i in., *Source anonymization of digital images: a counter-forensic attack on prnu based source identification techniques*, ADFSL Conference on Digital Forensics, Security and Law, 2017.
- Khapare A., Phalke D., *Source Camera Based Image Retrieval From Internet Using Simplified Total Variation*, „International Journal of Advance Engineering and Research Development” 2017, nr 4, s. 420–425.
- Korzystanie z telefonów komórkowych*, komunikat z badań nr 99/2017, Warszawa 2017, Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Meij Ch., Geradts Z., *Source camera identification using Photo Response Non-Uniformity on WhatsApp*, „Digital Investigation” 2018, nr 24, s. 142–145.
- Mikowska M., Skalna A., Siwiński K., *POLSKA.JEST.MOBI 2018*, rozdział: *Smartfonizacja w Polsce w 2018 roku*, raportu przygotowany we współpracy z KANTAR TNS, 4. edycja. Raport jest dostępny także pod adresem: POLSKA_JEST_MOBI_2018.pdf.
- Parzych J., Hulewicz A., Krawiecki Z., *Matryce światłoczułe – właściwości, parametry, zastosowania*, „Electrical Engineering” 2017, nr 92, s. 189–203.
- Trusz P., *Wybrane metody poprawy jakości obrazów i sekwencji wideo*, „Problemy Kryminalistyki” 2016, nr 294, s. 40–51.
- Werkhoven B. i in., *A Jungle Computing approach to common image source identification in large collections of images*, „Digital Investigation” 2018, nr 27, s. 3–16.

Abstrakt

W artykule zaprezentowano metodę identyfikacji aparatu fotograficznego na podstawie analizy szumu matrycy PRNU (ang. *photo response non-uniformity*). Zważając na niedoskonałości podczas procesu produkcyjnego matryc, w praktyce nie jest możliwe wyprodukowanie dwóch sensorów o takich samych właściwościach. Dzieje się tak chociażby ze względu na stosowanie pewnego zakresu tolerancji podczas ich wytwarzania. Parametr PRNU może być zatem traktowany jako swoisty „odcisk palca sensora”, będący jego indywidualną cechą. Podczas zrealizowanych badań analizom poddano 33 egzemplarze aparatów fotograficznych, które podzielono na pięć grup (kryterium podziału stanowił model aparatu fotograficznego). Wykonane analizy miały na celu określenie, czy jest możliwa indywidualna identyfikacja aparatu fotograficznego z grupy urządzeń tego samego modelu. Jako kryterium oceny i prawidłowego wskazania określono współczynnik korelacji PCE (ang. *peak to correlation energy*) większy od 50. Analizowano zdjęcia niepoddane edycji, wykonane w warunkach zbliżonych do zdjęć kwestionowanych oraz charakteryzujące się takimi samymi parametrami technicznymi. Ze względów statystycznych badania wykonywano na co najmniej kilku egzemplarzach tego samego urządzenia. Po wykonaniu eksperymentów stwierdzono, że możliwa jest identyfikacja indywidualna aparatu fotograficznego, jednakże, uwzględniając jakościowy charakter przedmiotowych badań, na formułowanie wniosków końcowych wpływ ma m.in. próba, na której dokonano analiz, jakość materiałów dowodowych oraz otrzymane wartości współczynnika korelacji.

Słowa kluczowe: identyfikacja aparatu fotograficznego, wzorzec szumu PRNU, współczynnik korelacji PCE, algorytm FSTV, przetwarzanie obrazów cyfrowych.

Abstract

This article presents a method for source camera identification based on PRNU (photo response non-uniformity) analysis. Considering the imperfections during the manufacturing process, in practice it is not possible to produce two identical sensors. This is connected, among others, with tolerances during manufacture process. That's why, the PRNU parameter can be treated as a specific “camera fingerprint”, which is individual for every sensor. During this researches, 33 cameras were analyzed, and divided into 5 groups (the criterion was the camera model). The main goal of analysis were determining if individual identification of a camera from a group of devices it's possible. The PCE (Peak to Correlation Energy) correlation coefficient higher than 50 was criterion for correct linked between camera and questioned files. Analyzed images was not edited, and have the same technical parameters like questioned files. Moreover

reference files was made in similar conditions like evidence photos. Analysis were provided of couple of the same cameras like evidence device. Conclusion was, that we can identify specific camera model using PRNU analysis, however, some of condition should be performed, among others, analyzed a couple of the same device like suspect camera, quality of analyzed evidence files, quantity of correlation coefficient.

Keywords: source camera identification, PRNU (photo response non-uniformity), PCE (Peak to Correlation Energy), FSTV (First step Total Variation), digital signal processing.

Paweł Trusz

Ocena autentyczności zdjęć standardu JPEG na podstawie analizy struktury pliku¹

Zdjęcia cyfrowe będące powszechnie dostępnymi źródłami informacji mogą być dowodami w postępowaniach karnych i jako takie mogą stać się obiektem badań kry-

Zdj. 1. Obraz Man on Rooftop with Eleven Men in Formation on His Shoulders.

Źródło: Metropolitan Museum of Art, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/294776?exhibitionId=%7b36d81705-241d-4934-ab02-fd7c8dbbb3e5%7d&oid=294776&pkgids=197&pg=0&rpp=20&pos=91&ft=* &offset=20.

minalistycznych. W związku z tym może zaistnieć potrzeba stwierdzenia ich autentyczności. Modyfikacja zdjęć ma długą historię, była bowiem wykonywana już w dobie fotografii analogowej. Znanie są przypadki modyfikacji zdjęć już w latach 30. XX w. Badanie autentyczności takiego obiektu ograniczało się w zasadzie do oceny wizualnej (m.in. sprawdzenia kąta padania światła, cieni, sprawdzenia, czy obiekty wyglądają nienaturalnie). Obok zaprezentowano przykładowe zdjęcie ze zbiorów Metropolitan Museum of Art poddane obróbce analogowej, datowane na lata 30. XX w.

W dobie cyfrowego przetwarzania sygnałów eksperci mają możliwość skorzystania z większej liczby metod badawczych, dzięki czemu uwiarygodniają wynik zastosowanej metodyki badawczej. Zgodnie z rekomendacją SWGDE (Scientific Working Group on Digital Evidence) za zdjęcie autentyczne uważa się obraz lub film będący dokładnym

¹ Artykuł został opracowany w ramach realizacji projektu nr PL/2017/PR/0005 pt. „Stanowisko do identyfikacji urzędzeń oraz badania autentyczności zapisów wizyjnych”, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Programu Krajowego Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

odwzorowaniem oryginalnych danych według określonych kryteriów i (lub) określeniem oryginalnego źródła obrazu².

Zbiór metod badania autentyczności zdjęć cyfrowych jest katalogiem otwartym, do którego zalicza się m.in. całościową analizę zgodności formatu pliku, badania nagłówka pliku, analizę zawartości metadanych, analizę miniaturki zdjęcia (ang. *thumbnail*), detekcje klonów (ang. *clone detection*) oraz analizę ELA (ang. *error level analysis*).

W artykule została przedstawiona metoda badania autentyczności zdjęć standardu JPEG (ang. *Joint Photographic Experts Group*) jako najpopularniejszego formatu stosowanego w aparatach fotograficznych i telefonach komórkowych³. Jest ona oparta m.in. na analizie struktury pliku oraz zawartości EXIF (ang. *exchangeable image file format*). Analizowano również format pliku cyfrowego oraz rozdzielczość zdjęcia – te z pozoru proste cechy mogą być bardzo skuteczne w stwierdzeniu zgodności parametrów technicznych pliku dowodowego z referencyjnym. Analizy zaprezentowane w artykule mogą być pomocne w stwierdzeniu, czy dokonano manipulacji w pliku graficznym. Mogą również przyczynić się do identyfikacji grupowej aparatu fotograficznego.

Opis teoretyczny

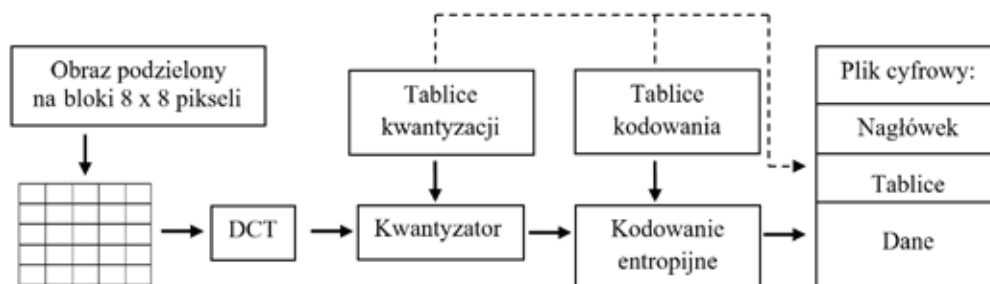
Standard JPEG

Jedną z metod zapisu obrazu statycznego do pliku cyfrowego jest format JPEG charakteryzujący się kompresją stratną, tj. utratą pewnej grupy informacji. Stosowanie tej metody polega na wykorzystaniu podczas obliczeń niedoskonałości zmysłu wzroku, tzn. mniejszej wrażliwości na kolory w stosunku do jasności oraz małej wrażliwości na amplitudę zmian tej ostatniej. Algorytm opracowany przez grupę JPEG został zatwierdzony przez organizację ISO w 1991 r. jako nowy standard kompresji obrazów. W omawianym formacie wraz z zapisem obserwowanego obiektu może być rejestrowana również jego miniaturka, będąca odzwierciedleniem oryginału⁴. Na rysunkach 1 i 2 przedstawiono schematy blokowe kodera i dekodera JPEG.

² W oryginale: „(...) the application of image science and domain expertise to discern if a questioned image or video is an accurate representation of the original data by some defined criteria, and/or the determination of the original source of the image”, za: *Best Practices for Image Authentication*, Version: 1.0, 2018, Scientific Working Group on Digital Evidence SWGDE, s. 4, <https://www.swgde.org/documents/Current%20Documents/SWGDE%20Best%20Practices%20for%20Image%20Authentication> [dostęp: 28 II 2019].

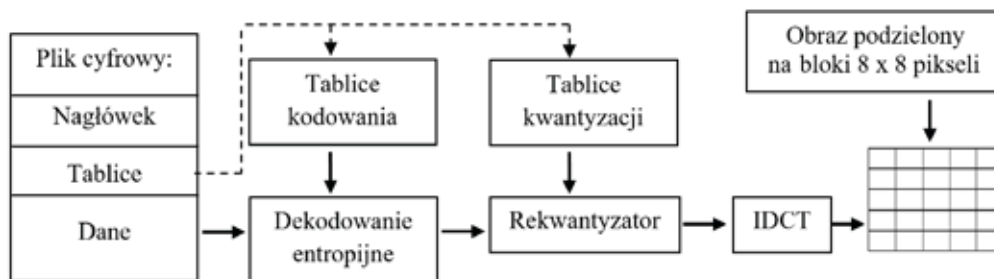
³ <http://socialcompare.com/en/comparison/image-file-formats> [dostęp: 28 II 2019].

⁴ E. Kee, M.K. Johnson, H. Farid, *Digital Image Authentication from JPEG Headers*, 2011, IEEE, s. 2; także: <http://people.csail.mit.edu/kimo/publications/jpeg/tifs11a.pdf> [dostęp: 28 II 2019].

Rys. 1. Schemat blokowy kodera JPEG.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie T.P. Zieliński, *Cyfrowe przetwarzanie obrazów*, Warszawa 2005, s. 708.

Rys. 2. Schemat blokowy dekodera JPEG.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: T.P. Zieliński, *Cyfrowe przetwarzanie obrazów*, Warszawa 2005, s. 708.

Zgodnie z powyższym schematem kodowania danych w algorytmie kompresji standardu JPEG wyróżniamy następujące etapy:

1. Transformacja z przestrzeni barw RGB do modelu luminancja – chrominancja (YCbCr) oraz podpróbkowanie chrominancji.

Ten krok jest stosowany ze względu na to, że składowe barwne obrazu RGB są ze sobą silnie skorelowane, co utrudnia obliczenia. Dlatego też stosuje się przestrzeń YCbCr, która zawiera częściowo zdecorelowane składowe barwne: Y – luminancję (natężenie światła) oraz chrominancję (Cb – różnica między luminancją a kolorem niebieskim, Cr – różnica między luminancją a kolorem czerwonym).

Te obliczenia są wykonywane w następujący sposób⁵:

$$Y = 0,299R + 0,587G + 0,114B$$

$$C_b = -0,1687R - 0,3133G + 0,5B$$

⁵ T.P. Zieliński, *Cyfrowe przetwarzanie obrazów*, Warszawa 2005, s. 652.

$$C_r = 0,5R - 0,4187G - 0,0813B$$

gdzie:

Y – luminancja,

C_b, C_r – chrominancja,

R, G, B – składowe barwne: czerwony, zielony, niebieski.

Składowe chrominancji mogą być pozostawione bez zmian, tj. w formacie 4:4:4. Można także zastosować ich podpróbkowanie, np. rozdzielczość poziomą zmniejszono o połowę (format 4:2:2) lub rozdzielczość poziomą i pionową zmniejszono o połowę (format 4:2:0)⁶.

2. Podział obrazu na bloki o rozmiarach 8 x 8 pikseli.

W przypadku braku możliwości podziału na pełne bloki 8 x 8 pikseli, co może się zdarzyć na krańcach obrazu, przyjmuje się, że bloki uzupełnia się wartościami średnimi lub zerami.

3. Obliczenie dla każdego bloku dyskretnej dwuwymiarowej transformaty kosinusowej, wyrażanej wzorem⁷:

$$X_{DCT}(k,l) = \sum_{m=0}^7 \left[\sum_{n=0}^7 x(m,n) \cdot \beta(l) \cos\left(\frac{\pi l}{8} \cdot \left(n + \frac{1}{2}\right)\right) \right] \cdot \alpha(k) \cos\left(\frac{\pi k}{8} \cdot \left(m + \frac{1}{2}\right)\right),$$

$$x(m,n) = \sum_{l=0}^7 \left[\sum_{k=0}^7 X_{DCT}(k,l) \cdot \alpha(k) \cos\left(\frac{\pi k}{8} \cdot \left(m + \frac{1}{2}\right)\right) \right] \cdot \beta(l) \cos\left(\frac{\pi l}{8} \cdot \left(n + \frac{1}{2}\right)\right),$$

gdzie:

$$\alpha(k) = \begin{cases} \sqrt{\frac{1}{8}}, & l = 0 \\ \sqrt{\frac{2}{8}}, & l \neq 0 \end{cases}$$

$$\beta(l) = \begin{cases} \sqrt{\frac{1}{8}}, & k = 0 \\ \sqrt{\frac{2}{8}}, & k \neq 0 \end{cases}$$

⁶ S. Winkler, C.J. Branden Lambrecht, M. Kunt, *Vision models and applications to image and video processing*, Boston 2001, s. 209.

⁷ T.P. Zieliński, *Cyfrowe przetwarzanie...*, s. 663.

4. Kwantyzacja współczynników z wykorzystaniem macierzy kwantyzacji $Q(k, l)$. Procedura kwantyzacji przebiega zgodnie z poniższą zależnością⁸:

$$Z(k, l) = \text{round} \left(\frac{X_{\text{DCT}}(k, l)}{Q(k, l)} \right)$$

gdzie:

$k, l = 0, 1, \dots, 7$.

Współczynniki macierzy kwantyzacji mogą być określane dowolnie przez producentów sprzętu fotograficznego. Standard JPEG nie narzuca ograniczeń w ich doborze. W tab. 1 zaprezentowano przykładową macierz kwantyzacji dla luminancji. Te dane zostały zawarte w opisie formatu JPEG. Wraz ze wzrostem wartości współczynników macierzy wzrasta kompresja obrazu, a co za tym idzie – pogarsza się jakość wynikowego pliku graficznego.

Tab. 1. Przykład tabeli kwantyzacji (luminancja).

16	11	10	16	24	40	51	61
12	12	14	19	26	58	60	55
14	13	16	24	40	57	69	56
14	17	22	29	51	87	80	62
18	22	37	56	68	109	103	77
24	35	55	64	81	104	113	92
49	64	78	87	103	121	120	101
72	92	95	98	112	100	103	99

Źródło: J. Kornblum, *Using JPEG Quantization Tables to Identify Imagery Processed by Software*, Baltimore 2008, The Digital Forensic Research Conference, DFRWS.

5. Przekształcenie otrzymanych współczynników zgodnie z algorytmem zig-zag oraz kodowanie entropijne.

Współczynniki otrzymane po procesie kwantyzacji, tj. DC (niosące informacje o jasności analizowanego bloku) i AC (reprezentujące pozostałe wartości) są przetwarzane do postaci wektorowej zgodnie z algorytmem zig-zag⁹ (tab. 2).

⁸ Tamże, s. 707.

⁹ W. Pennebaker, J. Mitchell, *JPEG still data compression standard*, New York 2004, s. 171–172.

Tab. 2. Zasada działania algorytmu zig-zag.

10	12	-1	0	0	0	0	0
5	4	0	0	0	0	0	0
-2	-2	0	0	0	0	0	0
-2	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Pennebaker, J. Mitchel, *JPEG still data compression standard*, New York 2004, s. 171–172.

Zgodnie ze schematem zaprezentowanym powyżej wektor przyjmuje wartości: $[DC, AC_1, AC_2, AC_3, AC_4, AC_5, AC_6, \dots, AC_n] = [10, 12, 5, -2, 4, -1, 0, \dots, 0]$. Ostatnim krokiem jest kodowanie entropijne (Huffmana), w którym dla każdego kanału jest wyznaczana jedna tablica dla współczynników DC oraz AC. Wynikiem tych działań jest sześć tablic Huffmana (HT), z których każda składa się z 15 wartości¹⁰. Procedura dekodowania obrazu jest realizowana w odwrotnej kolejności, a rekwantyzacja jest obliczana zgodnie ze wzorem¹¹:

$$Y_{DCT}(k,l) = Q(k,l) \cdot Z(k,l)$$

gdzie:

$Z(k, l)$ – wynik dekodowania entropijnego,

$k, l = 1, 2, \dots, 7$.

Metadane EXIF

Ponieważ format JPEG pozwala na zapisywanie w swojej strukturze również informacji innych niż dane określające fotografowany obiekt, te parametry mogą być również poddawane analizom¹². Standard metadanych EXIF jest obsługiwany przez większość aparatów cyfrowych. Został opracowany w 1998 r. i jest stale rozwijany. Jego najnowsza

¹⁰ C. Nguyen, *Fault Tolerant Huffman Coding for JPEG Image Coding System*, Okland 2013, s. 2.

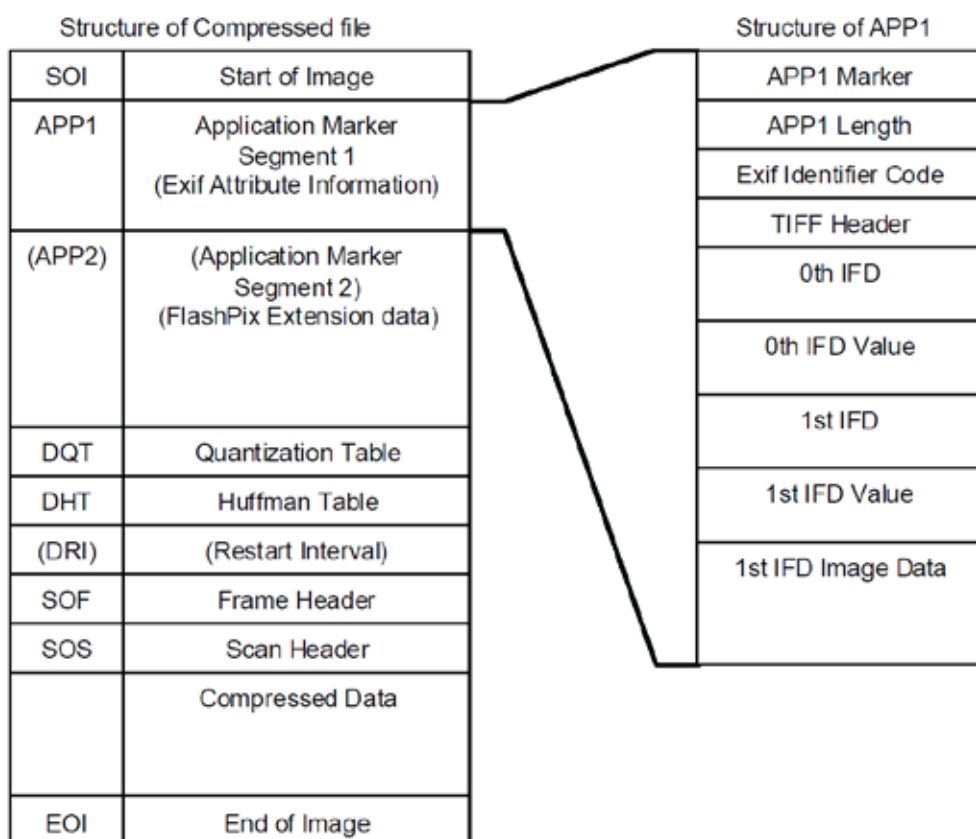
¹¹ T.P. Zieliński, *Cyfrowe przetwarzanie...*, s. 709.

¹² M. Harran, W. Farrelly, K. Curran, *A Method for Verifying Integrity & Authenticating Digital Media*, „Applied Computing and Informatics” 2017, nr 2, s. 8.

wersja 2.31 powstała w 2016 r. Wśród zapisywanych informacji można wyróżnić (opcjonalnie) m.in.:

- model urządzenia,
- model matrycy,
- oprogramowanie aparatu wraz z oznaczeniem wersji,
- oprogramowanie użyte do edycji zdjęcia,
- czas zapisu,
- dane GPS,
- rozdzielczość pionową i poziomą,
- ustawienia podczas tworzenia zdjęcia, np. wartość przesłony, czas naświetlania, ISO, orientacja (pion lub poziom).

Dane EXIF w strukturze JPEG są zmieszczone w nagłówku pliku cyfrowego zgodnie z poniższym schematem w bloku APPx, gdzie $n = 1, 2, 3, \dots, n$.

Rys. 3. Struktura blokowa skompresowanego pliku graficznego JPEG zawierającego metadane.

Źródło: *Exchangeable image file format for digital still cameras: Exif Version 2.31*, JEITA CP-3451D, Camera & Image Products Association, 2016, s. 25.

Metodyka badawcza

Zgodnie z opisem teoretycznym formatu JPEG w niniejszym artykule dokonano oceny autentyczności zdjęcia na podstawie obserwacji ośmiu cech:

1. Rozdzielczości zdjęcia pełnowymiarowego (poziomej i pionowej – dwa parametry).
2. Tablic kwantyzacji zdjęcia pełnowymiarowego (jedna tablica określająca wartości luminancji (Y) oraz dwie tablice określające wartości chrominancji (Cb i Cr) – łącznie 192 parametry).
3. Kodu Huffmana zdjęcia pełnowymiarowego (90 parametrów, na które składa się sześć kodów po 15 współczynników).
4. Podpróbki chrominancji – jedna cecha¹³.
5. APPx EXIF (długość bloku w zapisie HEX) oraz zawartości metadanych i danych HEX – jeden parametr.
6. Rozdzielczości miniaturki zdjęcia pełnowymiarowego – dwa parametry.
7. Tablic kwantyzacji miniaturki zdjęcia pełnowymiarowego – 192 parametry.
8. Kodu Huffmana miniaturki zdjęcia pełnowymiarowego – 90 parametrów.

Brak zgodności powyższych cech między zdjęciem dowodowym a zdjęciem referencyjnym (zdjęciami referencyjnymi) daje podstawy podważenia jego autentyczności.

Badania zdjęcia zostały wykonane na podstawie analizy plików graficznych wytworzonych 15 aparatami fotograficznymi oraz 31 telefonami komórkowymi. Szczegółowe zestawienie rejestratorów zawiera tab. 3. Wytworzone materiały charakteryzowały się różnymi parametrami technicznymi, m.in. rozdzielczością oraz jakością.

Tab. 3. Wykaz urządzeń, które zostały wykorzystane podczas badań nad autentycznością plików graficznych.

Urządzenie	Numer testu			
	A – oznaczenie jakości zdjęcia (rozdzielczość obrazu)			
	1	2	3	4
Canon SX 540 HS	A – 93 (5184 x 3888)	A – 97 (3648 x 2736)	A – 97 (2048 x 1536)	A – 93 (3888 x 3888)
Canon EOS 5D Mark I	A – 98 (4368 x 2912)	A – 98 (3168 x 2112)	A – 98 (2496 x 1664)	A – 91 (4368 x 2912)
Canon EOS 5D Mark III	A – 91 (3840 x 2560)	A – 91 (2880 x 1920)	A – 98 (5760 x 3840)	A – 98 (1920 x 1280)
Canon EOS 5DS	A – 98 (8688 x 5792)	A – 98 (7680 x 5120)	A – 98 (5760 x 3840)	A – 98 (4320 x 2880)
Canon EOS 5DS	A – 98 (8688 x 5792)	A – 98 (7680 x 5120)	A – 98 (5760 x 3840)	A – 98 (4320 x 2880)

¹³ S. Winkler, C.J. Branden Lambrecht, M. Kunt, *Vision models and applications...*, s. 209.

Canon EOS 7D Mark II	A – 98 (3648 x 2432)	A – 98 (5472 x 3648)	A – 98 (1920 x 1280)	A – 91 (2736 x 1824)
Canon EOS 20 D	A – 98 (3504 x 2336)	A – 98 (2544 x 1696)	A – 98 (1728 x 1152)	A – 91 (3504 x 2336)
Canon EOS 350D	A – 98 (3888 x 2592)	A – 98 (2816 x 1880)	A – 98 (1936 x 1288)	A – 91 (3888 x 2592)
Canon EOS 350D	A – 98 (3888 x 2592)	A – 98 (2816 x 1880)	A – 98 (1936 x 1288)	A – 91 (3888 x 2592)
Canon EOS 650D	A – 98 (5184 x 3456)	A – 91 (3456 x 2304)	A – 98 (2592 x 1728)	A – 98 (1920 x 1280)
Canon PowerShot G10	A – 97 (4416 x 3312)	A – 93 (3456 x 2592)	A – 72 (2592 x 1944)	A – 97 (4416 x 2480)
Sony DSC -RX10m4	A – 96 (5472 x 3080)	A – 96 (3648 x 2056)	A – 91 (2592 x 1944)	A – 100 (2736 x 1824)
Nikon D5300	A – 98 (6000 x 4000)	A – 75 (6000 x 4000)	A – 98 (4496 x 3000)	A – 75 (4496 x 3000)
FujiFilm X-E3	A – 98 (6000 x 4000)	A – 98 (6000 x 3376)	A – 97 (4240 x 2832)	A – 97 (2832 x 2832)
FujiFilm X-T3	A – 98 (6240 x 4160)	A – 98 (6240 x 3512)	A – 98 (4160 x 4160)	A – 97 (2944 x 2944)
Huawei P20	A – 96 (3840 x 5120)	A – 96 (2976 x 3968)	A – 96 (2976 x 3976)	A – 96 (1984 x 3968)
BlackBerry BBF100	A – 94 (2664 x 3996)	A – 94 (2976 x 2976)	A – 68 (2160 x 3840)	A – 68 (3024 x 4032)
iPhone 4S	jeden test z wykorzystaniem czterech egzemplarzy telefonu A – 96 (2448 x 3264)			
LG K4 2017	jeden test z wykorzystaniem dziesięciu egzemplarzy telefonu A – 95 (2560 x 1440)			
LG K4 LTE	jeden test z wykorzystaniem pięciu egzemplarzy telefonu A – 95 (2560 x 1440)			
Samsung S5611	jeden test z wykorzystaniem pięciu egzemplarzy telefonu A – 95 (2560 x 1920)			
Samsung SM-B550H	jeden test z wykorzystaniem pięciu egzemplarzy telefonu A – 95 (2048 x 1536)			

Źródło: Opracowanie własne.

Pierwszy etap badań obejmował wytworzenie plików graficznych o różnych parametrach technicznych za pomocą dostępnych urządzeń. Każdym z urządzeń wykonano co najmniej 10 zdjęć w obrębie każdego testu, co przy uwzględnieniu całości testów daje ponad 1000 plików cyfrowych. Na kolejnym etapie zdjęcia zostały poddane dekodowaniu oraz ponownemu kodowaniu przy użyciu 11 programów graficznych. Podczas edycji nie zmieniano pierwotnych parametrów zapisu zdjęcia, żeby otrzymać plik z zachowaniem takiej struktury oraz takich metadanych, jak przed wczytaniem

do programu graficznego. Badania zrealizowano z wykorzystaniem następujące oprogramowania: Adobe Photoshop CS6, CorelDraw X6, Corel Photo-Paint X6, FastStone Image Viewer 6.9, Fotor 3.4.1, GIMP 2.10.8, IrfanView 644.51, JPEGCrops 0.75, Paint (Windows 10), Paint 3D (Windows 10) oraz Picasa 3.9.141

Badaniom zostały poddane zarówno pliki powstałe za pomocą programów komercyjnych (np. Photoshop CS6, CorelDraw X6), jak i programów bezpłatnych (np. GIMP 2.10.8 czy Paint). Podczas edycji plików graficznych została wykonana zmiana zarejestrowanej treści oraz operacja ponownego zapisu – bez dokonywania zmiany treści obrazu. Porównując te dwie operacje, nie zaobserwowano rozbieżności w parametrach technicznych zapisu zarówno zdjęcia pełnowymiarowego, jak i jego miniaturki. W badaniach nie uwzględniono dat wytworzenia, dostępu oraz modyfikacji plików cyfrowych ze względu na łatwość zmiany tych parametrów oraz niewystarczającą wiarygodność z powodu zależności od użytkownika. Te dane mogą być pomocne w badaniu autentyczności zdjęcia, jednak powinny być traktowane jako informacje uzupełniające całość zastosowanej metodyki badawczej.

Wyniki badań

Pomimo braku zmiany parametrów technicznych zdjęć na etapie wczytania (importu) do programów graficznych, w każdym z przypadków otrzymano materiały różniące się od plików pierwotnych. Modyfikacja polegała np. na zmianie parametrów kwantyzacji, kodu Huffmana, usunięciu miniaturki zdjęcia i usunięciu metadanych. Co więcej, te modyfikacje nie w każdym przypadku (należy wręcz stwierdzić, że w zdecydowanej mniejszości) byłyby możliwe do zaobserwowania w sposób wizualny. Poniżej zaprezentowano przykład zdjęcia wykonanego aparatem Canon EOS 5Ds (zdj. 2 A) i poddanego edycji w programie Adobe Photoshop CS6 (zdj. 2 B). Modyfikacja zdjęcia polegała na usunięciu elementu znajdującego się w prawym górnym rogu.

Zdj. 2. Zdjęcie przed modyfikacją (A) oraz zdjęcie zmodyfikowane w programie Adobe Photoshop CS6 (B).

Źródło: Opracowanie własne.

Tablica kwantyzacji (luminancja) – *thumbnail*

1	1	1	1	1	2	3	3
1	1	1	1	1	3	3	3
1	1	1	1	2	3	3	3
1	1	1	2	3	4	4	3
1	1	2	3	3	5	5	4
1	2	3	3	4	5	5	4
2	3	4	4	5	6	6	5
4	4	5	5	5	5	5	5

Tablica kwantyzacji (luminancja) – *thumbnail*

12	8	8	12	17	21	24	17
8	9	9	11	15	19	12	12
8	9	10	12	19	12	12	12
12	11	12	21	12	12	12	12
17	15	19	12	12	12	12	12
21	19	12	12	12	12	12	12
24	12	12	12	12	12	12	12
17	12	12	12	12	12	12	12

Tablica kwantyzacji (chrominancja Cb i Cr) – *thumbnail*

1	1	1	2	5	5	5	5
1	1	1	3	5	5	5	5
1	1	3	5	5	5	5	5
2	3	5	5	5	5	5	5
5	5	5	5	5	5	5	5
5	5	5	5	5	5	5	5
5	5	5	5	5	5	5	5
5	5	5	5	5	5	5	5

Tablica kwantyzacji (chrominancja Cb i Cr) – *thumbnail*

13	11	13	16	20	20	17	17
11	14	14	14	14	12	12	12
13	14	14	14	12	12	12	12
16	14	14	12	12	12	12	12
20	14	12	12	12	12	12	12
20	12	12	12	12	12	12	12
17	12	12	12	12	12	12	12
17	12	12	12	12	12	12	12

Źródło: Opracowanie własne.

3. Kod Huffmana zdjęcia pełnowymiarowego – **cecha niezgodna**.

W tabeli 5 przedstawiono parametry kodowania entropijnego zdjęcia edytowanego oraz nieedytowanego.

Tab. 5. Parametry kodowania entropijnego zdjęcia pełnowymiarowego.

Współczynniki DC i AC w przestrzeni kolorów YCbCr	Kod Huffmana	
	zdjęcie nieedytowane	zdjęcie edytowane
Luminancja (DC)	0 1 5 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0	0 1 4 3 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0 0 0
Luminancja (AC)	0 2 1 3 3 2 4 3 5 5 4 4 0 0 1	0 1 4 1 3 2 5 3 4 2 2 2 2 1 2
Chrominancja (DC)	0 3 1 1 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0
Chrominancja (AC)	0 2 1 2 4 4 3 4 7 5 4 4 0 1 2	0 1 3 2 4 4 3 5 6 5 2 3 6 2 2

Źródło: Opracowanie własne.

4. Podpróbkiwanie chrominancji – cecha niezgodna.

Kolejnym etapem badań była analiza podpróbkiwania chrominancji, która na zdjęciu nieedytowanym charakteryzowała się stosunkiem 4:2:2, natomiast na zdjęciu edytowanym – 4:2:0. A więc w zdjęciu edytowanym wykryto jednakową redukcję sygnałów koloru różnicowego w kierunku poziomym i pionowym, czego nie zaobserwowano w zdjęciu nieedytowanym.

5. Analiza bloku APPx EXIF (długość bloku w zapisie HEX) oraz zawartość metadanych i danych HEX – cecha niezgodna.

W następnym kroku porównano długości bloków APPx EXIF, sprawdzono zawartość metadanych oraz wykonano inspekcję danych HEX dla obydwu analizowanych plików graficznych. Po wykonaniu tych czynności stwierdzono, że te parametry są rozbieżne dla zdjęcia nieedytowanego oraz edytowanego. Poza tym zrealizowane czynności pozwoliły na stwierdzenie, że zdjęcie zostało edytowane oprogramowaniem Adobe Photoshop CS6 (Windows), co zostało pokazane na rys. 4.

Offset (h)	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	0A	0B	0C	0D	0E	0F	Decoded text
00000000	FF	D8	FF	E1	67	50	45	78	69	6E	00	00	49	49	2A	00	·R'agPExif..II*
00000010	08	00	00	00	0C	00	0F	01	02	00	0E	00	00	00	00	00	.....2.
00000020	00	00	10	01	02	00	0E	00	00	00	A4	00	00	00	00	12	.....#
00000030	03	00	01	00	00	00	01	00	00	00	1A	01	05	00	01	00	.....
00000040	00	00	C4	00	00	00	00	1B	01	05	00	01	00	00	00	CC	..A.....E.
00000050	00	00	28	01	03	00	01	00	00	00	02	00	00	00	32	01	..(.....2.
00000060	02	00	14	00	00	00	D4	00	00	00	3B	01	02	00	01	00	.....ö.....
00000070	00	00	00	00	00	00	13	02	03	00	01	00	00	00	02	00	.....
00000080	00	00	98	E2	02	00	01	00	00	00	00	00	00	00	69	87	.....1#
00000090	04	00	01	00	00	00	68	01	00	00	25	88	04	00	01	00	.....h...&.
000000A0	00	00	84	28	00	00	86	2F	00	00	43	61	6E	6F	6E	00	.....7/...Canon
000000B0	43	61	6E	6F	6E	20	45	4F	53	20	35	44	53	00	00	00	Canon EOS 5Ds...
000000C0	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
000000D0	48	00	00	00	01	00	00	00	48	00	00	00	01	00	00	00	H.....H.....
000000E0	32	30	31	35	3A	30	35	3A	32	30	20	31	31	3A	30	36	2019:05:20 11:06
000000F0	3A	34	33	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	143.....
00000100	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
00000110	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
00000120	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....

A

Offset (h)	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	0A	0B	0C	0D	0E	0F	Decoded text
00000000	FF	D8	FF	E1	1B	04	45	78	69	6E	00	00	49	49	2A	00	·R'&...Exif..II*
00000010	08	00	00	00	10	00	00	01	03	00	01	00	00	00	00	E0	8
00000020	00	00	01	01	03	00	01	00	00	00	40	08	00	00	02	01	i
00000030	03	00	03	00	00	00	CE	00	00	00	06	01	03	00	01	00	.....ö.....
00000040	00	00	02	00	00	00	0F	01	02	00	06	00	00	00	00	D4	.....0.....
00000050	00	00	10	01	02	00	0E	00	00	00	DA	00	00	00	12	01	.....0.....
00000060	03	00	01	00	00	00	01	00	00	00	15	01	03	00	01	00	.....d...{.
00000070	00	00	03	00	00	00	1A	01	05	00	01	00	00	00	E0	00	.....2.....
00000080	00	00	1B	01	05	00	01	00	00	00	F0	00	00	00	28	01	.....1#
00000090	03	00	01	00	00	00	02	00	00	00	31	01	02	00	1E	00	.....2.....
000000A0	00	00	F0	00	00	00	32	01	02	00	14	00	00	00	16	01	.....ö.....
000000B0	00	00	13	02	03	00	01	00	00	00	02	00	00	00	69	87	.....1#
000000C0	04	00	01	00	00	00	2C	01	00	00	25	88	04	00	01	00	.....&.....
000000D0	00	00	E4	04	00	00	F8	04	00	00	08	00	00	00	00	00	.....E.....
000000E0	43	61	6E	6F	6E	20	43	61	6E	6F	6E	20	45	4F	53	20	Canon.Canon EOS
000000F0	35	44	53	00	80	FC	0A	00	10	27	00	00	80	FC	0A	00	5Ds.Edu...'.Edu.
00000100	10	27	00	00	41	64	6F	6E	20	50	88	6E	74	6F	73	00	...'.Adobe Photos
00000110	88	6F	70	20	43	53	34	20	28	57	69	6E	64	6F	77	73	hop.CS6 (Windows
00000120	28	00	32	30	31	35	3A	30	36	3A	30	37	20	31	34	3A	),.2019:06:07 14:
00000130	30	32	3A	30	30	00	00	00	26	09	9A	82	05	00	01	00	02:00...&.&.....
00000140	00	00	FA	02	00	00	9D	81	05	00	01	00	00	00	02	03	..ö...t.....
00000150	00	00	22	88	03	00	01	00	00	00	03	00	00	00	27	88	.."......'

B

Rys. 4. Widok nagłówka zdjęcia wykonanego aparatem Canon EOS 5Ds – plik niemodyfikowany (A) i plik zmodyfikowany w programie Adobe Photoshop CS6 (B).

Źródło: Opracowanie własne.

6. Kod Huffmana miniaturki zdjęcia pełnowymiarowego (tab. 6) – **cecha niezgodna**.

Tab. 6. Parametry kodowania entropijnego miniaturki zdjęcia pełnowymiarowego.

Współczynniki DC i AC w przestrzeni kolorów YCbCr	Kod Huffmana	
	zdjęcie nieedytowane	zdjęcie edytowane
Luminancja (DC)	0 1 5 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0	0 1 5 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0
Luminancja (AC)	0 2 1 3 3 2 4 3 5 5 4 4 0 0 1	0 1 4 1 3 2 4 2 5 7 6 8 5 3 1 2
Chrominancja (DC)	0 3 1 1 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0	0 1 5 1 1 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0
Chrominancja (AC)	0 2 1 2 4 4 3 4 7 5 4 4 0 1 2	0 2 2 1 2 4 4 3 4 5 6 7 7 6 5

Źródło: Opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę wyniki analizy, należy stwierdzić, że zdecydowana większość parametrów kwantyzacji i kodowania, a także danych EXIF (w nagłówku pliku edytowanego została np. umieszczona informacja o programie Adobe Photoshop CS6), uległa zmianie. Pozwala to na stwierdzenie, że zdjęcie w takiej postaci nie mogło zostać wykonane analizowanym aparatem fotograficznym marki Canon. Analizy mogą być rozszerzone o badanie dodatkowych cech, jak np. danych GPS, modelu urządzenia, modelu matrycy oraz nazwy kodowej oprogramowania aparatu. Z tego względu nie wydaje się uzasadnione stworzenie zamkniętego katalogu cech, które w każdym przypadku powinny być poddawane obserwacji.

W tabelach 7 oraz 8 zamieszczono podsumowanie zbiorcze wszystkich wykonanych analiz, z uwzględnieniem 11 programów do edycji grafiki, które posłużyły do dokonania manipulacji w zdjęciach wykonanych 46 aparatami fotograficznymi. Znakiem „x” oznaczono parametry, które uległy zmianom po wykonaniu dekodowania i ponownego kodowania do formatu JPEG, natomiast znakiem „✓” oznaczono cechy, które pozostały niezmiennione.

Tab. 7. Zestawienie otrzymanych wyników po wykonaniu edycji – parametry obrazu pełnowymiarowego.

Cecha / Program	Rozdzielczość	Jakość zdjęcia	Tablice kwantyzacji	Kod Huffmana	Długość bloku APP1 (EXIF)	Podpróbkowanie chrominancji
Adobe Photoshop CS6	✓	x	x	x	x	x
CorelDraw X6	✓*	✓	x	x	x	x
Corel Photo-Paint X6	✓	✓	x	✓	x	x
FastStone Image Viewer 6.9	✓	✓	x	x	✓	✓

	✓	✗	✗	✗	✗	✗
	✓	✓	✗	✗	✗	✓
	✓	✓	✗	✗	✗	✗
	✓	✓	✓	✗	✗	✓
	✓	✗	✗	✓	✗	✗
	✓	✗	✗	✓	✗	✗
	✓	✓	✗	✗	✗	✓

* Utrzymanie natywnej rozdzielczości obrazu jest możliwe, natomiast niezbędne jest ustawienie manualne.

Źródło: Opracowanie własne.

Tab. 8. Zestawienie otrzymanych wyników po wykonaniu edycji – parametry miniaturki obrazu.

Program	Cechy	Rozdzielczość	Jakość zdjęcia	Tablice kwantyzacji	Kod Huffmana
Adobe Photoshop CS6		✓	✗	✗	✗
CorelDraw X6	brak informacji o miniaturce zdjęcia – dane zostały usunięte				
Corel Photo-Paint X6		✓	✓	✓	✓
FastStone Image Viewer 6.9		✓	✓	✓	✓
Fotor 3.4.1		✓	✗	✗	✓
GIMP 2.10.8		✗	✗	✗	✓
IrfanView 644.51		✗	✗	✗	✗
JPEGcrops 0.75	brak informacji o miniaturce zdjęcia – dane zostały usunięte				
Paint (Windows 10)		✗	✗	✗	✓
Paint 3D (Windows 10)	brak informacji o miniaturce zdjęcia – dane zostały usunięte				
Picasa 3.9.141		✗	✗	✗	✗

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując otrzymane wyniki zdjęć edytowanych, należy stwierdzić, że w żadnym z ocenianych przypadków nie otrzymano takich samych parametrów wyjściowych, jak na etapie importu plików. Zmiany dotyczyły wszystkich badanych cech i były uzależnione od zastosowanej aplikacji. Mimo zachowania parametrów wejściowych podczas importu oraz eksportu zdjęć (w kilku przypadkach ze względu na ograniczenia producenta nie było to możliwe) we wszystkich przypadkach podczas dekodowania i ponownego kodowania zdjęcia za pomocą programu do obróbki grafiki większość informacji zawartych w tablicach kwantyzacji (zarówno zdjęcia, jak i jego miniaturki) uległy modyfikacjom. Ta sytuacja jest spowodowana tym, że programy mają zaimplementowane własne tablice kwantyzacji (najczęściej standardowe z opisu formatu JPEG) i dokonują przekształceń zgodnie z tymi wartościami, rezygnując tym

samym z parametrów natywnych aparatu fotograficznego. Poza zmianami parametrów tablic kwantyzacji oraz kodowania entropijnego zmianie ulegała struktura pliku JPEG, standardowa dla danego typu aparatu. Te zmiany polegały na umieszczeniu dodatkowych informacji, np. wpis o programie graficznym bądź o usunięciu części informacji zamieszczonych przez producenta.

Podsumowanie

Zaprezentowana metodyka badawcza polegająca na analizie struktury formatu JPEG może być pomocna przy stwierdzeniu autentyczności pliku graficznego, jednak nie znajduje zastosowania w przypadku pytania o ingerencję w zarejestrowaną treść. Warunkiem jej wykorzystanie jest posiadanie urządzenia, którym zostało wykonane zdjęcie dowodowe, innego egzemplarza tego aparatu lub też innych zdjęć nim wykonanych w warunkach odpowiadających plikowi dowodowemu. Te pliki są następnie poddawane analizom zgodności parametrów kodowania. W przypadku otrzymania innego zestawu danych niż wygenerowane aparatem dowodowym czy referencyjnym wykonane analizy – zgodnie z przyjętą definicją zdjęcia autentycznego – dają podstawy do podważenia autentyczności badanego pliku graficznego. Taka sytuacja ma miejsce np. przy stwierdzeniu parametrów kodowania zdjęcia dowodowego odpowiadających popularnym programom do edycji grafiki bądź przy wystąpieniu rozbieżności tych cech z cechami zdjęć referencyjnych.

Metodyka może być również zastosowana w identyfikacji grupowej aparatu cyfrowego, co zostało potwierdzone na podstawie analizy zdjęć wykonanych różnymi egzemplarzami tych samych modeli telefonów komórkowych (m.in. LG K4 2017, Samsung S5611) i aparatów fotograficznych (Canon EOS 5DS oraz Canon EOS 350D).

Przy stałości tablic kwantyzacji oraz kodu Huffmana dla określonej jakości zdjęcia, analiza parametrów kodowania jest również pomocna podczas identyfikacji oprogramowania do edycji grafiki, stąd zasadne jest poddawanie analizom dostępnych edytorów oraz rozbudowywanie zbioru wyekstrahowanych danych. Stwierdzono m.in. zgodność tablic kwantyzacji w niektórych ustawieniach dla oprogramowania GIMP w wersji 2.10.8 oraz IrfanView 644.51.

W związku z ciągłym rozwojem fotografii cyfrowej, m.in. stosowaniem przez producentów telefonów komórkowych kilku pracujących równolegle aparatów fotograficznych, zaproponowana metodyka badawcza stanowi zbiór otwarty, który może ulegać modyfikacjom w zależności od konkretnego przypadku analitycznego.

Bibliografia

Best Practices for Image Authentication, Version: 1.0, 2018, Scientific Working Group on Digital Evidence SWGDE, <https://www.swgde.org/documents/Current%20Documents/>

SWGDE%20Best%20Practices%20for%20Image%20Authentication [dostęp: 28 II 2019].

Exchangeable image file format for digital still cameras: Exif Version 2.31, 2016, JEITA CP -3451D, Camera & Image Products Association.

Harran M., Farrelly W., Curran K., *A Method for Verifying Integrity & Authenticating Digital Media*, „Applied Computing and Informatics” 2017, nr 2.

Kee E., Johnson M.K., Farid H., *Digital Image Authentication from JPEG Headers*, IEEE, 2011; także: <http://people.csail.mit.edu/kimo/publications/jpeg/tifs11a.pdf> [dostęp: 28 II 2019].

Nguyen C., *Fault Tolerant Huffman Coding for JPEG Image Coding System*, Oakland 2001, Department of Electrical and Computer Engineering, University of California.

Pennebaker W., Mitchel J., *JPEG still data compression standard*, New York 2004, Kluwert Academic Publishers.

Winkler S., Branden Lambrecht C.J., Kunt M., *Vision models and applications to image and video processing*, Boston 2001, Kluwer Academic Publishers.

Zieliński T.P., *Cyfrowe przetwarzanie obrazów*, Warszawa 2005, WKiŁ.

Abstrakt

W artykule zaprezentowano metodykę badania autentyczności zdjęć formatu JPEG na podstawie analizy struktury pliku. Mając na uwadze kolejne etapy zapisu obrazu do pliku cyfrowego, można dokonać wyboru cech, które zostaną poddane obserwacjom. Zdjęcia kwestionowane w dalszym etapie badań są porównywane z parametrami zdjęć referencyjnych. Stąd warunkiem zastosowania tej metodyki badawczej jest posiadanie urządzenia, którym wykonano zdjęcie dowodowe, innego egzemplarza tego urządzenia lub innych zdjęć wykonanych urządzeniem dowodowym, np. zabezpieczonych w toku postępowania. Analizom poddano zdjęcia nieedytowane oraz edytowane w 11 programach graficznych. Pliki graficzne zostały wykonane 46 urządzeniami, zarówno aparatami fotograficznymi, jak i telefonami komórkowymi. Po przeprowadzeniu badań stwierdzono, że w każdym przypadku wykonania edycji w programie graficznym (za edycję należy rozumieć nie tylko zmianę treści zdjęcia, lecz także wykonanie operacji ponownego kodowania bez zmiany jego treści) parametry natywne zapisu obrazu do pliku uległy modyfikacjom, co przy uwzględnieniu zastosowanej definicji zdjęcia autentycznego daje podstawy do podważenia jego autentyczności. W zależności od zastosowanego oprogramowania zmianom uległy m.in. tablice kwantyzacji, podprób-kowanie chrominancji, a także kod Huffmana.

Ze względu na zgodność technicznych parametrów kodowania w obrębie tego samego modelu urządzenia, zaproponowana metodyka badania autentyczności zdjęć

JPEG może być zastosowana również w identyfikacji grupowej aparatu fotograficznego.

Słowa kluczowe: autentyczność zdjęć, JPEG, nagłówek pliku, metadane, EXIF, zdjęcie cyfrowe.

Abstract

This article presents a method for examining JPEG images authentication based on analysis of file structure. Taking into account next stages of recordings a perceived image into digital file, it is possible to extract a set of features which will be then studied. At a later stage, these parameters (of the questioned image) are compared to parameters of reference images. Hence, the condition for using this method is to have a device which was used to take a questioned image, another identical device or other images taken with the questioned device, e.g. secured during proceedings. The study comprised analysis of non-edited images and images edited in 11 image editing software programs. Digital files were taken with 46 devices, including cameras and mobile phones. The study shows that every time when edition was made (edition should be understood both as a change in the image content and recording without modifying its content) in the software program, native parameters of saving the image as a file were change which – taking into account the assumed definition of the authentic image – provides basis for questioning its authentication. Depending of the software used, modifications appeared in e.g. quantization tables, chrominance subsampling or Huffman Code.

Considering compliance of technical parameters of coding within the same model of a device, the suggested method for examining JPEG images authentication can be applied also in group identification of a camera.

Keywords: image authentication, JPEG (Joint Photographic Experts Group), file header, metadata, EXIF (exchangeable image file format), digital image.

III

RECENZJE

Marek Świerczek

**Aleksandr Aleksandrowicz Zdanowicz,
*Польский крест советской контрразведки.
Польская линия в работе ЧК-НКВД. 1918–1938*¹**

Generał lejtnant Aleksandr Aleksandrowicz Zdanowicz jest postacią znaną nie tylko w Federacji Rosyjskiej, lecz także poza jej granicami. Od 1976 r. jest oficerem KGB, który nigdy nie zerwał kontaktów ze służbą. Oprócz posiadania stopnia generalskiego jest także doktorem nauk historycznych, profesorem Akademii Nauk Wojskowych, wykładowcą Akademii FSB, założycielem i wieloletnim przewodniczącym Towarzystwa Studiów nad Historią Ojczystych Służb Specjalnych (Общество изучения истории отечественных спецслужб) oraz współorganizatorem corocznych konferencji historycznych poświęconych temu tematowi („Исторические чтения на Лубянке”). Jak mawiają Rosjanie, *słowom spiec* w zakresie historii służb, łączący wiedzę archiwalną z bogatym doświadczeniem operacyjno-analitycznym. Jeżeli taki człowiek zaczyna analizować problem walki sowieckich służb z polskim wywiadem, to należy się jego pracy przyjrzeć ze szczególną uwagą. Nie tylko dlatego, że można w niej znaleźć informacje niedostępne dla polskich historyków, a przy tym – wywracające na nice dotychczasowe pojmowanie historii zmagania Oddziału II SG WP z czekistami, lecz także dlatego, że każdy badacz jest produktem własnego społeczeństwa. A historyk ukształtowany przez KGB i wciąż związany z rosyjskim kontrwywiadem jest nie tylko przedstawicielem rosyjskiego społeczeństwa z jego wszystkimi historycznie ukształtowanymi cechami, lecz także – przede wszystkim – wytworem rosyjskich służb specjalnych. O ile służby zachodnie są tylko częścią administracji państwowej i nigdy nie wytworzyły własnej subkultury, o tyle czekiści (obojętnie, czy w 1919 r., czy w 2019 r.) tworzą osobną kastę rosyjskiego społeczeństwa. Jak każda kasta więc, mają swój kodeks postępowania, swoje hierarchie i swój sposób postrzegania świata. Można różnie oceniać tę kategorię zawodową: od etykietowania jej jako psychopatycznych morderców i patologicznych kłamców, aż po windowanie jej na wyżyny nowej szlachty, oddanej państwu rosyjskiemu, jak niegdyś carowi, lecz nie da się zaprzeczyć jej istnieniu. Czekiści – w przeciwieństwie do innych grup zawodowych – żyją w izolacji społecznej, wymuszonej charakterem służby. Poddani rygorowi karnemu zachowania

¹ A.A. Zdanowicz, *Польский крест советской контрразведки. Польская линия в работе ЧК-НКВД 1918–1938*, Москва 2017, «Крафт+», 480 s.

tajemnicy służbowej, uczeni bycia wyjątkowo podejrzliwymi i bezustannie bombardowani państwową propagandą są kimś w rodzaju janczarów Imperium Osmańskiego, żyjących na obrzeżach społeczeństwa. Społeczeństwo się ich boi, ale i podziwia. W takiej sytuacji psychospołecznej nie da się uniknąć olbrzymich zmian w pojmowaniu świata. Dlatego monografia gen. A.A. Zdanowicza jest publikacją niezwykle istotną: dodaje do polskiego dyskursu historycznego nowe fakty i jednocześnie pozwala na zrozumienie, jak właściwie mogło do nich dojść. Bez zrozumienia mentalności czekiisty nie da się bowiem wyjaśnić zjawisk, które nie mają analogii w historii Europy.

Na pracę gen. A.A. Zdanowicza składają się dwa główne wątki narracyjne: opis starcia WCzK (ros. Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при СНК РСФСР, pol. Wszechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kонтрrewolucją i Sabotażem) z polskim wywiadem w okresie wojny polsko-bolszewickiej (wraz z omówieniem genezy wojny i historii obu służb) oraz nakreślenie okresu międzywojennego. Zamiarem autora niniejszej publikacji jest kompleksowe potraktowanie obu tych wątków i położenie nacisku na nie, bez omawiania poszczególnych rozdziałów oddzielnie.

Generał A.A. Zdanowicz rozpoczyna swoją pracę od upolitycznionego wstępu. Następnie przechodzi do omówienia przyczyn, które doprowadziły do nieuchronnego starcia służb specjalnych Polski ze służbami sowieckiej Rosji. Trudno się z nim nie zgodzić, że sprzeczne interesy młodej, odrodzonej Rzeczypospolitej i ówczesnej Rosji musiały doprowadzić do konfliktu. Zaskakujące jest natomiast silne przekonanie autora, że polskie służby specjalne miały przewagę nad młodziutką WCzK. Autor z powagą omawia niezwykle (jego zdaniem) doświadczenie polskiego wywiadu, wywodząc je m.in. ze współpracy oferowanej przez Józefa Piłsudskiego w 1905 r. japońskiemu wywiadowi. Następnie zaś bez wahania łączy ten fakt ze współpracą PPS (a właściwie: grupy działaczy PPS skupionych wokół późniejszego marszałka) z wywiadem austriackim. Zdaniem autora ma to świadczyć o wieloletnim doświadczeniu przyszłych oficerów polskiego wywiadu, czerpiących zarówno ze wzorów dalekowschodnich, jak i z wiedzy gromadzonej przez dziesięciolecia przez tajne służby imperium habsburskiego. Jest to teza zaskakująca w świetle faktów historycznych. Współpraca wywiadowcza J. Piłsudskiego z Japończykami miała bowiem charakter raczej anegdotyczny, a wywiad austriacki – choć rzeczywiście powiązany z grupą działaczy PPS skupionych wokół J. Piłsudskiego – w żaden sposób nie mógł pomóc Polakom w przyswojeniu wywiadowczego rzemiosła. Przyczyny były dwie. Pierwsza – systemowa, była związana z tym, że wywiad austriacki ukierunkowany na Rosję był tworzony de facto przez rosyjskiego agenta – pułkownika Alfreda Redla. A. Redl, pozyskany przez carski wywiad, wydał całą siatkę agenturalną Austriaków w Rosji i zastąpił ją siatką fikcyjną, karmiącą cesarsko-królewski sztab dezinformacją. Ta dezinformacja doprowadziła do tak groteskowego zanizenia liczebności armii rosyjskiej, że starcie c. i k. armii z Rosjanami w Galicji słusznie zostało nazwane przez Jaroslava Haška „przesławnym laniem”. Ale to nie wszystko – A. Redl, w sposób typowy dla upadającej biurokracji, zasilił skarbnicę wiedzy operacyjnej austriackiego wywiadu wieloma pracami naukowymi,

które wskazywały, jak należy łapać rosyjskich szpiegów. Jego wynurzenia były potem pilnie studiowane przez austriackich oficerów, którzy się z nich uczyli tajników sztuki kontrwywiadu. Druga przyczyna jest jeszcze istotniejsza. Działacze PPS-u skupieni wokół J. Piłsudskiego w rzeczywistości kontaktowali się jedynie z oficerem austriackiego wywiadu, późniejszym generałem Wojska Polskiego, Józefem Rybakiem. J. Rybak, etniczny Polak (jednak do tego stopnia zniemczony, że po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przemówienie powitalne dla młodych oficerów WP wygłosił w języku niemieckim), nie miał żadnego przygotowania teoretycznego i dość szybko został odkomenderowany do służby w HK Stelle² w typowy dla bezmyślnej biurokracji wojskowej sposób, tj. „na rozkaz”. W swoich wspomnieniach J. Rybak pisał, że na początku kariery szpiegowskiej rozpaczliwie próbował zrozumieć, co właściwie ma robić, i mozolnie wypracowywał własną metodykę pracy. Trudno uznać go za autorytet wywiadowczy, zwłaszcza w świetle wspomnień polskich oficerów, którzy przeszli u niego, jako pierwsze pokolenie, szkolenie dla wywiadowców WP. Z postacią J. Rybaka wiąże się zagadka z tekstu gen. A.A. Zdanowicza, który utrzymywał, że carskie służby nie miały pojęcia o związkach PPS z austriackim wywiadem i lokowały zagrożenie ze strony nielegalnych polskich organizacji bardzo nisko w hierarchii niebezpieczeństw dla imperium Romanowów. Otóż, we wspomnieniach generała J. Rybaka jest jednoznaczna informacja, która wskazuje na to, że A. Redl wiedział o działalności HK Stelle kierowanej przez J. Rybaka. Oznacza to, że Rosjanie musieli wiedzieć o wykorzystaniu przez J. Rybaka kontaktów z działaczami PPS. Tak więc informacje gen. A.A. Zdanowicza o zupełnym braku rozpoznania polskiego podziemia świadczą albo o niekompletności rosyjskich archiwów, albo też doniesienia A. Redla zaginęły już wtedy w zacinającej się maszynierii carskiej administracji, co spowodowało przeoczenie narastającego ruchu niepodległościowego w Królestwie. W równym stopniu zaskakuje uwaga, która w pracy autora pojawia się kilkakrotnie, a mianowicie że polski wywiad miał swoje „szkoły wywiadowcze” (i to zarówno dla oficerów, jak i agentów), wszechstronnie edukujące adeptów tego trudnego zawodu. W rzeczywistości Oddział II SG WP nigdy nie utworzył takich szkół. Poprzestano na organizowaniu kursów, zwykle prowadzonych przez starszych oficerów. Biorąc pod uwagę wiek i rzeczywisty staż szpiegowski tych „doświadczonych” oficerów, było to absolutnie niewystarczające, co zresztą dawało o sobie znać przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Towarzyszyło temu przekonanie kadry dowódczej Oddziału II (tyleż romantyczne, co bezmyślne), że szpiegowskiego fachu wyuczyć się nie da, gdyż jest on czymś danym od dziecka, podobnie jak choćby zdolności muzyczne. Ta wiara (dochodząca do głosu np. w obronie przed zarzutami, że karierę w wywiadzie robią oficerowie taborów) odcisnęła piętno na polskim wywiadzie, a nawet całej armii przedwrześniowej, i przybrała formę nazwaną przez pułkownika Mariana Romeykę „kultem niekompetencji”. Do tego należy dodać, że młody polski wywiad – jako jedyna komórka Wojska

² K.u.k. Evidenzbüro Hauptkundschaftsstelle – placówka wywiadowcza sztabu generalnego Armii Austro-Węgier szczebla dowództwa korpusu.

Polskiego – przy tworzeniu nie korzystał z fachowej pomocy specjalistów francuskich. Skądinąd słusznie rozumował, że nie należy przekazywać wiedzy na temat własnego wywiadu nawet sojusznikowi. Rezultatem opisanych wyżej zjawisk było budowanie struktur polskiego wywiadu ad hoc, spośród młodych ludzi, którzy nie dysponowali ani zawodowym, ani nawet życiowym doświadczeniem. Co gorsza, młodzi oficerowie wywiadu – jak już wspomniano – nie byli zainteresowani nudą wywiadowczej biurokracji, reprezentowaną przez takie osoby, jak J. Rybak, w typowo polski sposób. Przedkładali młodzieńcze „czucie i wiarę” nad „mędrca szkiełko i oko”. Przy czym do polskiego woluntaryzmu należy dodać: niechęć Polaków do tajnych służb jako „nierycerskich”, większą trudność w zrobieniu kariery przez oficerów wywiadu w porównaniu z ich kolegami z linii oraz – *last but not least* – wieczne niedofinansowanie wywiadu, na który młodziutka Rzeczpospolita zwyczajnie nie miała pieniędzy. Od początku powodowało to uruchamianie mechanizmu selekcji negatywnej do tworzonych struktur informacyjnych WP. Podsumowanie powyższego obala tezę gen. A.A. Zdanowicza o polskim wywiadzie jako o groźnym przeciwniku, z którym musiał się zmierzyć młody i stawiający pierwsze kroki kontrwywiad Sowdepii. WCzK – a potem jej kolejne mutacje – dysponowała możliwościami, jakich nie miała żadna inna służba europejska, i działała nie w ramach jakiegokolwiek prawa, tylko na podstawie moralności rewolucyjnej. Przy tym rosyjski aparat bezpieczeństwa, rosnący w zatrważającym tempie, od początku wykorzystywał nie tylko wiedzę carskiego wywiadu i kontrwywiadu wojskowego, lecz także wieloletnie doświadczenia Ochrony. Można więc spokojnie odwrócić tezę o nierówności potencjałów – już na początku starcia polski wywiad stał na słabszej pozycji. Jeśli do tego doliczyć wiele zdrad i apostazji narodowych, które dotknęły zaczącą marksizmem część polskiej inteligencji, to można powiedzieć, że była to pozycja niemal stracona.

Odwrócona perspektywa gen. A.A. Zdanowicza, o której mowa powyżej, pojawia się zresztą wielokrotnie. Na przykład w rozdziale poświęconym walce służb specjalnych takcie wojny polsko-sowieckiej autor opisuje komórki POW działające na terenach bolszewickich jako groźny aparat wywiadowczy korzystający ze wsparcia licznej mniejszości polskiej. Jego zdaniem infiltrował on sowiecką administrację, Armię Czerwoną, a nawet WCzK, i korzystał przy tym z doświadczeń wywiadowczych zgromadzonych... od 1914 r., a może nawet i od 1905 r.

Likwidacja kolejnych struktur POW na Kresach ma w oczach gen. A.A. Zdanowicza charakter epickiego starcia z olbrzymią ośmiornicą, której macki sięgały do serca młodej republiki sowieckiej. W tym wypadku również rzeczywistość była jednak całkowicie odmienna od rozgorączkowanych wyobrażeń czekistów. Polska Organizacja Wojskowa na terenie sowieckiej Rosji (czyli na byłych Kresach) praktycznie przestała istnieć w 1918 r., kiedy to członkowie struktur kresowych POW dostali rozkaz dołączenia do Wojska Polskiego. W związku z tym odtworzenie organizacji po wybuchu konfliktu sowiecko-polskiego było do tego stopnia utrudnione, że jej kierownicy musieli masowo korzystać z pomocy kobiet (właściwie – dziewcząt gimnazjalnych) i skautów. Spośród nich zamierzano zbudować aparat wywiadowczy

dostarczający informacji na temat ruchów Armii Czerwonej i z ich udziałem dokonywać aktów dywersyjnych na zapleczu wroga. Jak się to w praktyce odbywało – wiadać na przykładzie wspomnień wielu członków POW. Wynika z nich, że patriotyczna polska młodzież, pozbawiona jakiegokolwiek sprzętu, wiedzy i doświadczenia, usiłowała wspomóc swój kraj w walce z sowiecką Rosją, jawiącą się im jako przedłużenie imperium Romanowów. Oficer Oddziału II SG WP płk Władysław Michniewicz wspominał, że jego „oddział dywersyjny” POW miał do dyspozycji... nożyce krawieckie, które miał wykorzystywać do przecinania linii telefonicznych przeciwnika. Wymownym przykładem takiego stanu rzeczy była centralna placówka wywiadowcza polskiego wywiadu w Moskwie krypt. „Świerszcz”, starannie opisana przez autora. W jej skład wchodziły osoby w wieku 17–20 lat oraz starsze małżeństwo – przedwojenny przedsiębiorca i gospodyni domowa. Choć rezydentura „Świerszcza” była aktywna w czasie wojny polsko-sowieckiej, gdy informacje na temat działań przeciwnika były najważniejsze dla istnienia frontów i całego państwa, to nie miała żadnych środków finansowych i była pozbawiona łączności z krajem. Żeby móc działać, POW-iacy byli zmuszeni do sprzedaży własnego dobytku i szukania łączności z polskim sztabem na własną rękę (m.in. zwrócili się do łotewskiego dyplomaty, aby był tak uprzejmy i przekazał do Rygi meldunki polskiej placówki w celu ich dalszego przesłania telegrafem do Warszawy). Tak zorganizowanej Polskiej Organizacji Wojskowej po 1918 r., złożonej głównie z młodzieży gimnazjalnej i skautów, bolszewicy przeciwstawili olbrzymi aparat represji, wykorzystujący na masową skalę prowokację, odpowiedzialność zbiorową i system zakładniczy. Musiało to doprowadzić do rozbicia struktur POW i zdrad młodych ludzi, wręcz dzieci, przerażonych perspektywą tortur i egzekucji najbliższych. Jednak dla gen. A.A. Zdanowicza POW była nie tylko groźną organizacją odpowiedzialną za spektakularne zamachy na składy amunicji i mosty, lecz także niewyciętą tkanką rakową rozwijającą się w tajemnicy na szkodę młodego państwa sowieckiego. Będzie jeszcze o tym mowa poniżej, przy omawianiu wątku poświęconego operacji NKWD przeciw Polakom. W tym momencie jednak zasadne jest skupienie się na likwidacji placówki wywiadowczej krypt. „Świerszcz” w 1920 r. Generał A.A. Zdanowicz, zarówno w opisie tej operacji, jak i w opisie zwalczania POW na zapleczu RKKa w 1920 r., jak się wydaje, posługuje się niemal wyłącznie zeznaniami głównych uczestników tych wydarzeń – Artura Artuzowa, Ignacego Dobrzyńskiego, Karola Rollera i in., jakby w archiwach rosyjskich brakowało dokumentacji wytwarzanej przez Wydział Specjalny i WCzK na bieżąco, w trakcie kolejnych akcji represyjnych wobec polskiego podziemia. Jest to zaskakujące, ale prowadzi do dalszych nielogiczności, które zresztą zauważa sam autor. Te nielogiczności interpretuje zgodnie – jak by się wydawało – z tezą postawioną z góry. Według kanonicznej rosyjskiej wersji placówka wywiadowcza krypt. „Świerszcz” została zlikwidowana w związku z objęciem obserwacją pracownicy POW z Orszy, która miała doprowadzić czekistów do lokalu kontaktowego polskiego wywiadu wojskowego w Moskwie. W „kocioł” zorganizowany w tym domu miał wpaść współpracownik polskiego wywiadu, który następnie zginął w czasie ucieczki. W jego kieszeniach znaleziono

m.in. notatnik z nazwiskiem polskiego eksponenta w Moskwie – Ignacego Dobrzyńskiego. Po aresztowaniu I. Dobrzyński miał milczeć, gdyż – co stale podkreślają rosyjscy historycy – miał być szczerym patriotą, a przy tym – oddanym piłsudczykiem. Gdy w jego przypadku zawiodły tradycyjne metody przesłuchań, A. Artuzow miał sięgnąć po broń ostateczną – rozpoczął z młodym polskim patriotą dyskusje ideologiczne, których skutkiem miała być kapitulacja I. Dobrzyńskiego przed, jak to ujął sam A. Artuzow, argumentami leninowskiej partii. Po czym ten sam A. Artuzow dodał, że czekał cudem, w ostatniej chwili, powstrzymali patriotycznego romantyka I. Dobrzyńskiego przed popełnieniem samobójstwa i że już wcześniej spotkali się z tym, że podczas próby zatrzymania dwoje polskich patriotów (członków POW) zastrzeliło się, aby żywymi nie wpaść w ręce wroga. Co ciekawe, dwa nazwiska przytoczone przez A. Artuzowa pojawiły się w liście otwartym I. Dobrzyńskiego. Pisał w nim, że wymienione osoby się zastrzeliły, gdyż nie mogły znieść myśli o próbach dławienia przez Polskę rewolucji w Rosji:

Wiem dobrze, jak wielu z Was, prawdziwych rewolucjonistów, męczyła nieustannie wewnętrzna rozterka, jak bolało wszystko, coście dokoła widzieli[,] nie znajdując rozwiązania lub nie mając odwagi po nie sięgnąć, jak wielu stara się zginąć i ginie od kul nieprzyjacielskich lub samobójczą kulą przerywa walkę ze sobą (ostatnio Władysław Grabowski w Grodnie i Wanda Szafirówna (Kierska) w Suwałkach)³.

I rzeczywiście, z dat na grobie W. Grabowskiego wynika, że zmarł w czasie, gdy miasto było pod kontrolą Wojska Polskiego, w związku z tym nie było możliwości, aby popełnił samobójstwo podczas zatrzymania przez WCzK. Z uwagi na ograniczenia stawiane recenzji nie da się przeanalizować całości sprawy I. Dobrzyńskiego⁴. Należy więc poprzestać na stwierdzeniu, że wszystkie fakty przemawiają za prawdziwością wyznania, które zrobił on swojemu przyjacielowi z NKWD Michaiłowi Szejderowi. Wynika z niego, że sam zaproponował swoje usługi Łubiance, gdyż zdefraudował pieniądze przeznaczone na działalność wywiadowczą (jak się wydaje, zagarnął fundusze ze sprzedaży majątku swojego wuja Teodora Hryniewskiego). Generał A.A. Zdanicz jednak obstaje przy wersji kanonicznej. Nie dostrzega, że zeznania A. Artuzowa dotyczące werbunku I. Dobrzyńskiego za pomocą argumentów partii leninowskiej są kłębkiem alogiczności, będących próbą ucieczki A. Artuzowa przed oskarżeniem w 1937 r., że przyjmując do WCzK oferenta, de facto dał się złapać na grę prowadzoną przez podwójnego agenta (wersja o przyjęciu przez I. Dobrzyńskiego ideologii leninowskiej pozwalała przełamać nieufność środowiska czekistowskiego wobec ferentów, których sami setkami podsuwali obcym służbom). Ten, wydawałoby się,

³ *POW po stronie rewolucji*, Warszawa 1921, [b.w.], s. 8

⁴ Na temat działalności I. Dobrzyńskiego zob. w: M. Świerczek, *Sowiecka infiltracja wywiadowcza polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 20, s. 42–67 (przyp. red.).

poważny błąd nie pozostaje jednak niezauważony przez autora. Generał z zaskoczeniem stwierdza, że ukadrowienie pojmanego oficera wywiadu, który w ciągu kilku dni z gorącego piłsudczyka stał się ideowym komunistą, nie ma w historii analogii. Idąc dalej „kanonicznym” (choć zdaniem autora artykułu – fałszywym) tropem, gen. A.A. Zdanowicz brnie coraz głębiej. I wyraźnie przypisuje samemu Feliksowi Dzierżyńskiemu „narodowe odchylenie”, które miało stać za jego niechęcią do masowych represji wobec Polaków, a także za otaczaniem się Polakami w WCzK. Autor cytuje list czekisty, niejakiego Miedwiedia (prawdziwe nazwisko: Niedźwiedź, Polak z Białorusi), w którym ten uskarżał się na robienie kariery w „organach” przez I. Dobrzyńskiego. Niedwuznacznie tu sugerował, że może to być element podwójnej gry. Generał A.A. Zdanowicz, przy braku odpowiedzi na ten list zarówno ze strony F. Dzierżyńskiego, jak i A. Artuzowa, widzi jedynie „oczarowanie” postacią I. Dobrzyńskiego i nie dostrzega, że reakcje F. Dzierżyńskiego i A. Artuzowa jednoznacznie wskazują na to, że I. Dobrzyński musiał być im znany od dawna, a nie od momentu aresztowania, i że jego działalność nie pozwalała mu na zdradzenie czekistów (gdyż w oczach Polaków był dobrowolnym renegatem, być może od początku wprowadzonym przez WCzK do Wojska Polskiego). Zresztą autor w pewien sposób łamie zwyczajowo pochwalną rosyjską narrację dotyczącą F. Dzierżyńskiego i A. Artuzowa. Wyraźnie się waha, czy przypisać im operacyjną głupotę, czy jednak uwierzyć w oskarżenia z 1937 r.

W kolejnej, zasadniczej, części monografii autor omawia tajną wojnę służb RP i ZSRS od podpisania traktatu ryskiego aż do Wielkiej Czystki. Ta część jest najciekawsza, a zarazem najbardziej bolesna dla polskiego badacza. Omawiając kolejne operacje dezinformacyjne prowadzone za pomocą gier kontrwywiadowczych, gen. A.A. Zdanowicz – mimo czekistowskiej czujności – jednoznacznie potwierdza przypuszczenia polskich historyków co do istnienia sowieckiej agentury w Oddziale II SG WP. Wymienia nawet pseudonimy agentów uplasowanych w centrali Oddziału. Z całą pewnością pod tymi pseudonimami nie kryją się znani już od dłuższego czasu zdrajcy – por. Tadeusz Kowalski i ppłk Tadeusz Kobylański, gdyż werbunek tej dwójki autor omawia w osobnym podrozdziale i wymienia ich prawdziwe dane osobowe. Co gorsza, z informacji autora niezbitnie wynika, że Referat „Wschód” (rozumiany jako wydział zajmujący się wywiadem na ZSRS, bez względu na ewolucje nazewnicze) był w stałym kontakcie z sowieckim kontrwywiadem. Nietrudno zgadnąć, że agentura wspomniana przez gen. A.A. Zdanowicza tam właśnie była ulokowana. Poza tym **wszyscy** (wyróżnienie autora – przyp. red.) kolejni kierownicy tego referatu od 1921 r. do 1939 r. byli Sowietom znakomicie znani i (w najlepszym wypadku) stale otoczeni agenturą pracującą na rzecz kolejnych mutacji WCzK.

Generał A.A. Zdanowicz opisuje operacje realizowane przez sowiecki kontrwywiad z wyraźnie uwypukloną „linią polską”, tj. Syndikat-1, Syndikat-2 i MOCR-Trust. Wszystkie one uderzały w polskie rozpoznanie zagrożenia ze wschodu i coraz bardziej „oślepiały” państwo polskie. Końcowym akordem tego procesu był wrzesień 1939 r., kiedy to polski wywiad dostarczył informacje na temat przygotowań Niemców do

wojny i strategicznych kierunków natarcia, a także sygnały możliwych uzgodnień pomiędzy ZSRS i III Rzeszą. Jednak do 17 września nie dostrzegł żadnego symptomu zagrożenia ze strony ZSRS, i to pomimo tego, że Sowieci zgromadzili w strefie przygranicznej ogromną armię, a nawet zdjęli zasieki graniczne.

Ta rozłożona na dwa dziesięciolecia klęska wywiadowcza miała konkretne przyczyny. Na jedne złożyła się „działalność” polskich renegatów, którzy po zdradzie państwa polskiego przeszli na służbę do WCzK i jej kolejnych wersji. Generał A.A. Zdanowicz wiele miejsca poświęca najważniejszej postaci tej grupy – Ignacemu Dobrzyńskiemu (w ZSRS występującemu pod nazwiskiem Ignatij Sosnowskij), który stał, jak można domniemywać, za większością niepowodzeń polskiego wywiadu na ZSRS. Przy czym, z powodów oczywistych, traktuje go jako wybitnie uzdolnionego pracownika operacyjnego, który w pewnym sensie stał się przyczyną rozpoczęcia operacji NKWD wymierzonej w Polaków. Tym wątkiem gen. A.A. Zdanowicz kończy swoją monografię (choć, rzecz jasna, cicha wojna przeciwko Polakom trwała nadal). Problem Polaków w ZSRS (czyli tytułowy „polskiej kriest”) został bowiem „rozwiązany” po stalinowsku – masowymi egzekucjami i wysiedleniami. Likwidacja Polskiej Organizacji Wojskowej, rzekomo istniejącej w ZSRS i infiltrującej NKWD, WKP(b), RKKK i niemal wszystkie pozostałe instytucje sowieckiego państwa, została przez gen. A.A. Zdanowicza potraktowana z punktu widzenia profesjonalisty-kagebesznika. Autor nie zajmuje się opisami tortur, unika także podawania liczb ofiar egzekucji i wysiedleń. Próbuje natomiast wyjaśnić zjawisko czystki dwutorowo: jako zbieg fałszywego postrzegania Polski przez sowieckie służby oraz błędów w polityce personalnej OGPU. Demonizowanie II Rzeczypospolitej, mimo że autor próbuje się od niego dystansować, widać choćby w omówionych powyżej fragmentach poświęconych sile i profesjonalizmowi polskiego wywiadu. Jednocześnie generał trzeźwo zauważa, że na przełomie lat 20. i 30. XX w. zagrożenie ze strony Oddziału II SG WP nie było tak duże, jak wówczas chciano wierzyć. A wierzono w to powszechnie. Sowiecki kontrwywiad był przekonany o prowadzeniu wywiadu totalnego przez Polaków, mających rzekomo stale dokonywać prób infiltracji instytucji państwowych ZSRS. Armia Czerwona była przekonana, że to Rzeczpospolita jest wrogiem numer jeden i że prędzej czy później przyjdzie się zmierzyć z Wojskiem Polskim, którego siłę nawet w 1939 r. szacowano na 70 proc. potencjału armii niemieckiej. Autor ma rację, że do diabolizacji wroga dochodziło po obu stronach granicy i że w Polsce „bolszewickie zagrożenie” i „knowania żydokomuny” były takim samym wytrychem propagandowym jak „polscy szpiedzy” czy „pies Ententy” w Związku Sowieckim. Jednak zdaje się zapominać o tym, że w Polsce Rosjanie żyli spokojnie i że „niepokoili” ich tylko agenci OGPU. Na wykrzywiony obraz polskiego wroga gen. A.A. Zdanowicz nakłada – wspomnianą już wcześniej – sprawę polskich renegatów pracujących w sowieckim aparacie przymusu. Słusznie dostrzega nakreślony powyżej absurd kariery I. Dobrzyńskiego, który w ciągu kilku dni z piłsudczyka miał się stać ideowym komunistą, oraz absurdu karier innych Polaków – renegatów, pochłoniętych pracą w NKWD przeciwko Polsce. Brakuje w tym jednak rzeczy podstawowej – zrozumienia, że ukadrowienie tych ludzi

przez F. Dzierżyńskiego i A. Artuzowa oraz ich późniejsze hołubienie przez tę dwójkę nie było błędem (jak sądzi gen. A.A. Zdanowicz), lecz znakomitym zrozumieniem psychiki renegatów. Pomijając w tym miejscu wyjaśnienia dotyczące rzezi polskich komunistów podczas Wielkiej Czystki, należy przyznać, że gen. A.A. Zdanowicz podał wiele ciekawych faktów pozwalających na zrozumienie psychospołecznej dynamiki tych wydarzeń. Autor opisuje rolę ukraińskiego NKWD, który jako pierwszy ukuł koncepcję polskiej sieci szpiegowskiej POW już na początku lat 30. XX w., oraz poważny błąd, jakim było przejście sprawy rzekomej sieci POW przez centralę w Moskwie, a konkretnie przez samego I. Dobrzyńskiego, co później zaważyło na jego własnym losie. Opisuje też rolę polskich komunistów (emigrantów politycznych), którzy – w konfrontacji z zainteresowaniem NKWD ich środowiskiem – postawili tezę o prowokacji realizowanej przez I. Dobrzyńskiego na zlecenie polskiego wywiadu. Ten mechanizm wzajemnego oczerniania się Polaków i tworzenia wydumanych oskarżeń jest aż nadto zrozumiały i w pewnym stopniu wyjaśnia zarówno skalę, jak i brutalność represji następujących według schematu znanego z polowań na czarownice, kiedy to podczas tortur wydawano dziesiątki współspiskowców.

Recenzowana monografia kończy się na opisie operacji NKWD przeciw Polakom. Generał A.A. Zdanowicz z zawodowym żalem odnotowuje, że tuż przed wybuchem II wojny światowej sowiecki aparat represji został do tego stopnia wyczyszczony z Polaków, że w NKWD nie było już ani jednej osoby znającej biegle język polski. Można dodać, że Armia Czerwona była równie „etnicznie czysta”, czego dowodem były ulotki propagandowe rozrzucone na polskich Kresach 17 września 1939 r., pełne groteskowych błędów gramatyczno-ortograficznych. Trzeba też nadmienić, że autor umieścił w książce ciekawe dokumenty źródłowe oraz fotografie, w tym takie, które dotąd jeszcze nigdzie nie były zamieszczone. Interesujące jest wykorzystanie przez gen. A.A. Zdanowicza dorobku wielu polskich autorów oraz jego polemika z prof. Grzegorzem Nowikiem, któremu zarzuca rzekomo niezgodne z faktami historycznymi przecenienie znaczenia polskiego radiowywiadu w wojnie 1920 r.

Choć omówiona monografia jest pozycją o dużej wartości poznawczej dla polskich badaczy, to jednak nie wychodzi ona poza ramy narracji postsowieckiej, silnie upolitycznionej. Autor, pomimo ewidentnej erudycji i ogromnej wiedzy profesjonalisty – oficera KGB, powtarza tezy powielane od lat, a przy tym słabo osadzone w materiale faktograficznym (np. kwestia „nawrócenia” na komunizm I. Dobrzyńskiego w kilka dni po aresztowaniu przez Wydział Specjalny). Trafiają się też ewidentne fałszowania, jak np. informacja o tym, że polski wywiadowca w Moskwie, Władysław Michniewicz, nie został wykryty przez sowiecki kontrwywiad (jak dodaje autor: „niestety”). Prawda była inna – W. Michniewicz od samego początku swojej misji w Rosji był w stałym kontakcie z agentem GPU Eduardem Opperputem i – objęty pełną kontrolą przez czekistów – nieświadomie pomógł im w wykryciu pozostałych siatek polskiego wywiadu. Największym jednak, choć zrozumiałym, błędem gen. A.A. Zdanowicza jest opis operacji NKWD wymierzonej w Polaków. Autor, choć odnotowuje wzajemną demonizację wrogich sobie RP i ZSRS, to jednocześnie pomija dwa istotne elementy.

Jednym z nich była tradycyjna wrogość do Polaków żywiona przez Wielkorusów jeszcze za czasów carskich. Dodatkowo wzmocnili ją emigranci polityczni wywodzący się z mniejszości narodowych II RP, którzy z różnych powodów nienawidzili Rzeczypospolitej. Dowodów na to jest wiele: od rzezi wołyńskiej, która – choć po-myślana jako akcja polityczna – miała wszystkie cechy masowej erupcji nienawi-ści chłopskiej, niepokojąco podobnej do rabacji galicyjskiej, aż po wysoki odsetek mniejszości narodowych w Urzędzie Bezpieczeństwa, zaciekle zwalczających wszel-kie przejawy polskości. Tym sposobem rosyjska uraza i niechęć do Polaków jako do agentów Watykanu i pseudo-Słowian posługujących się syczącym, węzowym języ-kiem, którzy przy tym w 1612 r. najechali świętą Ruś, nakładały się na zaognione resentymenty kresowych mniejszości, wobec których polska administracja zbyt często prowadziła zaskakująco bezmyślną politykę. Jest jednak jeszcze jeden element, który gen. A.A. Zdanowicz pominął w swojej pracy. A mianowicie – wątek paranoi widocz-ny w działaniach sowieckiego państwa. Na tak zwany zespół paranoiczny składają się: chorobliwa podejrzliwość, równie chorobliwy egocentryzm (paranoik uważa, że jest obiektem spisku), groteskowa mania wielkości (skoro wszyscy przeciwko mnie spi-skują, to znaczy, że jestem kimś niezwykłym), wrogość wobec otoczenia wynikająca z rzutowania na innych swoich własnych negatywnych emocji, a następnie reagowa-nie na to urojone zło), lęk przed utratą niezależności, stałe projektowanie na innych własnych negatywnych myśli i uczuć, przed którymi sam paranoik się broni, tworze-nie spójnego systemu urojeniowego (np. spisek jako główny mechanizm historii, przy czym nie ma znaczenia, czy jest to spisek masonów, Żydów czy jezuitów, ważne, że daje on klucz do zrozumienia dowolnego aspektu rzeczywistości), kompensowanie wyczuwanej własnej słabości, poniżenia lub nieadekwatności przez koncepcję bycia ofiarą powszechnego spisku. Dzięki temu narcyzm paranoika może trwać nienaruszo-ny i być odporny na nacisk realiów. Paranoja jako zjawisko społeczne często dotyka społeczności, które przeżyły gwałtowny upadek znaczenia, upokorzone lub walczące z poczuciem winy i własnej niższości. Paranoidalne teorie spiskowe pozwalają wtedy chronić niską samoocenę i jednocześnie pełnią funkcję katalizatora narodowej jedno-ści, rzekomo zagrożonej przez złowrogię knowania „obcych”. Społeczeństwo sowiec-kie lat 30. XX w. nie dość, że musiało poradzić sobie z poczuciem wielowiekowego zapóźnienia w stosunku do Europy, to jeszcze borykało się ze straszliwą biedą czasów stalinowskich. Wszystko to znacznie się różniło od zapewnień propagandy, że ZSRS „dogania i wyprzedza” dogorywający kapitalizm. W takiej sytuacji był potrzebny wróg, i to nie daleki, abstrakcyjny, lecz bliski, działający skrycie, odpowiedzialny za ogrom nieszczęść w codziennej egzystencji milionów Rosjan. Sowiecka władza, nie-zdolna z powodu głupoty i skorumpowania do transformacji olbrzymiego i niezwykle bogatego kraju w normalne państwo, wynajdowała kolejnych „szkodników” i „wro-gów”. Polacy do tej roli nadawali się znakomicie.

Na zakończenie warto poruszyć jeszcze jedną sprawę: dziś z całą pewnością wi-ado, że mordując polskich komunistów, Sowietci działali w paroksyzmie paranoi. Zdecydowana większość pomordowanych była „szczerymi renegatami”, z wiernością

służącymi Związkowi Sowieckiemu. Warto dodać, że na miejsce wymordowanych polskich, żydowskich, niemieckich czy estońskich komunistów skutecznie zwalczających własne państwa, do sowieckich służb wstąpiło pokolenie stalinowskich wydwizieńców⁵: bez znajomości języków obcych i świata, pozbawionych szerokich horyzontów myślowych swoich poprzedników, za to gotowych wykonać każdy rozkaz swojego pana w nadziei na okruchy z kremłowskiego stołu. I to był moment decydujący o losie sowieckich służb, które po czystce nigdy już nie odzyskały rozmachu i profesjonalizmu z lat 20. XX w. W pewnym sensie cywilizowany świat wiele zawdzięcza tym prostym ludziom radzieckim, wyrwanym z chutorów oraz imperialnych głębin. Dzięki temu, że ich rękami Stalin wymordował elitę sowieckiej armii i służb specjalnych, sztandar komunizmu jednak nie został zatknięty na wybrzeżu Atlantyku.

---

⁵ Tj. ludzi bez kompetencji, wiedzy i doświadczenia, awansowanych jedynie dzięki ich fanatycznemu oddaniu Stalinowi.

Robert Borkowski

Łukasz Szymankiewicz, *Terroryzm lotniczy wobec Izraela*¹

Książka Łukasza Szymankiewicza stanowi istotny wkład w rozwój badań nad zjawiskiem terroryzmu na Bliskim Wschodzie. Autor podjął się analizy ataków przeciw lotnictwu cywilnemu Izraela, przeprowadzanych przez arabskie organizacje terrorystyczne. Część badaczy nazywa ataki na lotnictwo cywilne terroryzmem lotniczym i wyodrębnia w ten sposób szczególnie – ze względu na spektakularny wydźwięk – rodzaj terroryzmu.

Od drugiej połowy XX w. pasażerski ruch lotniczy osiągnął niebywały wzrost. Przyczyniło się to do rozwoju kontaktów międzyludzkich i międzykulturowych, a tym samym stało się jednym z istotnych, choć niedocenianych, czynników postępującej globalizacji. Flota powietrzna lotnictwa cywilnego na świecie systematycznie się powiększa, podobnie jak liczba pasażerów i liczba lotów. Według danych Międzynarodowej Rady Portów Lotniczych (Airports Council International, ACI) światowy transport lotniczy obsługuje rocznie około 4,5 mld pasażerów. Pomyślny i niezakłócony rozwój powietrznego transportu pasażerskiego jest uzależniony nie tylko od czynników ekonomicznych, lecz także od społecznego postrzegania podróży powietrznych jako bezpiecznych. Systemy wprowadzane w celu zapewnienia bezpieczeństwa na terminalach, w samolotach oraz podczas kontroli pasażerów i ich bagaży decydują o sukcesie bądź porażce branży lotniczej. Zamachy terrorystyczne mogą mieć wpływ na liczbę przewozów pasażerskich, jednak dotychczas nie zaobserwowano takiego związku. Wyjątkiem była sytuacja w USA po zamachach z 11 września 2001 r., nie ale trwała ona długo.

Już od 90 lat terroryści zdają sobie sprawę z siły efektu psychologicznego wywołwanego eksplozją ładunków wybuchowych niszczących maszyny w powietrzu, porwaniem samolotu bądź masakrą pasażerów w porcie lotniczym. Lotnictwo cywilne wielokrotnie stawało się celem ataków terrorystycznych ze względu na spektakularność tego rodzaju incydentów.

Liniami lotniczymi szczególnie narażonymi na ryzyko zamachów terrorystycznych są izraelscy przewoźnicy powietrzni: największy – El Al Israel Airlines, oraz mniejsze – Israir Airlines i Arkia Israel Airlines. O intensywności i znaczeniu ruchu lotniczego w jednym z najmniejszych państw Bliskiego Wschodu świadczą liczby pasażerów obsługiwanych przez porty lotnicze tego kraju. Największe lotnisko Ben

---

¹ Ł. Szymankiewicz, *Terroryzm lotniczy wobec Izraela*, Warszawa 2019, Difin, s. 166.

Guriona pod Tel Awiwem przyjmuje i odprawia rocznie 20 mln pasażerów, a pozostałe porty – łącznie ponad 2 mln. Ataki palestyńskich organizacji terrorystycznych na izraelskie linie lotnicze rozpoczęły się w 1968 r. i trwały, z różnym nasileniem, przez prawie 50 lat. Najczęściej (52 razy) terroryści podejmowali ataki na El Al, a tylko raz na linię Arkia.

W polskiej literaturze naukowej na ten temat czytelnik miał okazję zetknąć się z monografiami: Kuby Jałoszyńskiego – *Terroryzm antyizraelski. Przedsięwzięcia kontrterrorystyczne w Izraelu*, Warszawa 2001 (notabene, znakomita praca, ale licząca już blisko dwie dekady) i Adama Krawczyka – *Terroryzm ugrupowań fundamentalistycznych na obszarze Izraela w drugiej połowie XX wieku*, Toruń 2007 (która również powstała kilkanaście lat temu). Należy się zatem cieszyć, że grono znawców problematyki poszerza się o nowego eksperta z dziedziny terroryzmu bliskowschodniego i polityki bezpieczeństwa Izraela.

Książka nie należy do najobszerniejszych publikacji, liczy 166 stron. Stanowi to jej zaletę: jest to bowiem zwarte, zwarte, wystarczające i nienudzące czytelnika kompendium wiedzy o badanym zjawisku.

Publikacja została podzielona na pięć rozdziałów o zbliżonej objętości (ok. 30 stron), jedynie ostatni rozdział – *Podsumowanie*, liczy cztery strony. Całości dopełnia wykaz zastosowanych skrótów, dziesięciostronicowa bibliografia oraz spis tabel, schematów i wykresów.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Charakterystyka współczesnego terroryzmu* autor zapoznaje czytelnika z przyjętą w pracy siatką pojęciową i podejmuje teoretyczne rozważania na temat terroryzmu, jego definiowania oraz klasyfikowania w nauce. Pytania badawcze formułuje w sposób klarowny i zrozumiały, dobrze również uzasadnia przyjętą strukturę książki. W początkowej części tego rozdziału autor zwraca uwagę na zjawisko tzw. nowego terroryzmu (s. 13–14) inspirowanego religijnie, znacznie bardziej śmiertelnościowego niż jego wcześniejsze rodzaje. Fala terroryzmu, z jaką mamy do czynienia obecnie, jest nazywana także terroryzmem ponowoczesnym lub terroryzmem nowej ery. Czy jednak terroryzm antyizraelski ma charakter terroryzmu ponowoczesnego? Podobnie jak w przypadku terroryzmu tamilskiego czy północnoirlandzkiego – można mieć wątpliwości. Nie każdy rodzaj aktywności terrorystycznej jest uznany za terroryzm ponowoczesny, nawet jeśli jest zbieżny w czasie z jego formami. Tę kwestię podjęli swego czasu Walter Laqueur, który już w 1996 r. opublikował w „Foreign Affairs” artykuł zatytułowany *Postmodern Terrorism: New Rules for an Old Game*, zapowiadając w nim nadejście nowych jakościowo form walki stosowanych przez organizacje terrorystyczne, a następnie Brian Jenkins – w tekście *The New Age of Terrorism*².

² W. Laqueur, *Postmodern Terrorism: New Rules for an Old Game*, „Foreign Affairs” 1996, nr 5, s. 24–36; zob. tegoż: *The New Terrorism*, Oxford–New York 1999; B. Jenkins, *The New Age of Terrorism*, [b.m.w.] 2006, RAND (tekst jest dostępny również na stronie: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reprints/2006/RAND_RP1215.pdf) oraz R. Borkowski, *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Toruń 2006, s. 50–61.

Wśród przyczyn rozwoju terroryzmu Ł. Szymankiewicz wskazuje konflikty etniczne, spory terytorialne, fundamentalizm religijny oraz rasizm (s. 27) i fanatyzm religijny (s. 31). Podejmując spór o definicję terroryzmu, należy wskazać cztery grupy przyczyn wpływających na odmienne definiowanie tego zjawiska. Są nimi: różnice polityczne między państwami, odmiennosc systemów prawa karnego w poszczególnych państwach, zróżnicowanie perspektyw i podejść badawczych w rozmaitych dyscyplinach naukowych badających terroryzm, a także różnice w poglądach samych badaczy.

Wpływ na definiowanie współczesnego zjawiska mają także partykularne interesy służb policyjnych i specjalnych. Złożoność tego definiowania można jednak zredukować do rozpatrywania modus operandi terrorystów, a więc zamachów bombowych, sytuacji zakładniczych, zabójstw masowych itp. Wówczas definiowanie staje się o wiele prostsze.

Rozdział drugi, najobszerniejszy, nosi tytuł *Terroryzm wobec Państwa Izrael* i zawiera krótki zarys historii żydowskiej państwowości oraz szczegółowy opis konfliktu palestyńsko-izraelskiego. Autor w sposób kompetentny i zwięzły przedstawił istotę zagadnień składających się na tło historyczne i polityczne antyizraelskiego terroryzmu.

Rozdział trzeci – pt. *Terroryzm lotniczy* – jest poświęcony terroryzmowi lotniczemu w ścisłym znaczeniu tego pojęcia. Autor ze swobodą porusza się w materii problemu, a jego przekaz jest interesujący dla czytelnika. To niewątpliwie najlepsza część pracy. W rozdziale czwartym, zatytułowanym *Ataki terrorystyczne wymierzone przeciwko izraelskiej komunikacji lotniczej*, autor przedstawił szczegółową analizę zamachów, uwzględniając położenie geograficzne (usytuowanie miejsca zamachu), ich liczebność (częstotliwość, statystyki ofiar) oraz podmiot (organizacje terrorystyczne dokonujące zamachów). Przyjęcie takiego podejścia badawczego daje klarowny obraz i pozwala czytelnikowi w pełni zrozumieć charakter opisywanego zjawiska. Warto podkreślić, że Ł. Szymankiewicz w sposób przejrzysty prezentuje swoje zamiary badawcze, wskazuje, jakimi metodami i technikami badawczymi posługuje się podczas całego procesu badawczego. Również ten rozdział należy ocenić wysoko pod względem języka i stylu narracji.

Warto też podjąć głębszą refleksję nad kryteriami, jakimi posługują się służby państwowe oraz politycy przy klasyfikacji zdarzeń oraz incydentów na akty terrorystyczne i masowe zabójstwa (m.in. przez porównanie jednego zdarzenia z już zaistniałym, np. incydentu w Sztokholmie w 2017 r. z rajdem samochodem po Sopocie w 2014 r.). Ich ocena jest często związana z aktualnym zapotrzebowaniem politycznym. W tabeli nr 3 zawierającej wykaz antyizraelskich zamachów terrorystycznych, która w istotny sposób wzbogaca pracę, autor na s. 127 podaje przypadek Egipcjanina, który w 2002 r. w Los Angeles zastrzelił dwie osoby (25-letnią pracownicę linii El Al oraz przypadkowego pasażera). Sprawca poniósł śmierć w strzelaninie. Początkowe śledztwo nie wykazało powiązań z organizacjami terrorystycznymi, stwierdzono, że działał on z pobudek osobistych. Jednak kilka miesięcy później FBI na podstawie danych uzyskanych od służb egipskich (zabójca kilka lat przed emigracją do USA

był na krótko aresztowany przez egipską policję) poinformowało, że był to zamach terrorystyczny.

Bibliografia zamieszczona w książce jest logicznie podzielona i zawiera: 155 monografii, 40 artykułów naukowych, 15 aktów prawnych oraz 57 źródeł internetowych. Autor więc wykazał się znajomością literatury przedmiotu. Nie ustrzegł się jednak błędu, gdyż w przypadku artykułów naukowych (s. 162–163) nie podał pełnych adresów wydawniczych, nie zamieścił też zakresu ich stron w periodykach.

Reasumując, należy stwierdzić, że książkę Łukasza Szymankiewicza pt. *Terroryzm lotniczy wobec Izraela* można polecać zarówno profesjonalistom zajmującym się bezpieczeństwem w wymiarze praktycznym i akademickim, jak i czytelnikom zainteresowanym judaikami. Struktura książki oraz styl jej narracji sprawiają, że jest to lektura przystępna, a edytorska staranność i atrakcyjny graficznie projekt okładki kolejny raz potwierdzają dobrą markę wydawnictwa.

IV
SELECTED ARTICLES
IN ENGLISH

Michał Wojnowski

Presidential elections as a state destabilization tool in the theory and practice of the Russian info-psychological operations in the 20th and 21st century

The shaping of the contemporary model of indirect democracy has resulted with the need to develop mechanisms through which citizens could influence the membership of the Parliament, as well as other institutions representing the people. Elections are such a mechanism, as it is their function to take various state-level positions, from the local level, up to the position of the head of state, as well as to choose those who form collegial bodies, resolution-making bodies in boroughs, up to the legislative ones. The right to participate in duly organized elections belongs, to the basic human and civil rights. Elections in a democratic country are cyclic and competitive, which means that they must be organized at constant time intervals and that citizens need to have a guarantee of making a choice from independent political offers. The cyclic nature means that the government is legitimized to execute power for a limited period of time. Then they have to again undergo the verification of voters. The competition is all about providing conditions for the existence of the political opposition (based on the undisputable freedom of organizing for political parties) and the prohibition to eliminate it through the state-level means of coercion.¹

Thus – the elections influence the total external and the internal state policy. Thus, the problems connected to the safeguarding of elections, understood as a political process, meaning a series of events taking place from the moment of decision on the announcement of elections to the announcement of election results, are of key significance from the perspective of national security and the security of military and political alliances, etc.² This is confirmed by the communication of the European Commission of 12th September 2018, according to which:

---

¹ M. Rachwał, *Wybory we współczesnym państwie demokratycznym*, in: *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, M. Rachwał (edit.), Poznań 2017, p. 54–55; idem, *Władza ludu czy elit politycznych? Próba zdefiniowania współczesnej demokracji*, “Przegląd Politologiczny” 2013, no. 1, pp. 69–82; W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Katowice 2012, pp. 20–29, 45–49.

² J. Szymanek, *Bezpieczeństwo procesów wyborczych (uwagi de lege lata i de lege ferenda na tle rozwiązań stosowanych w państwach demokratycznych)*, “Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2017, no. 1(53), pp. 9–10; A. Antoszewski, *Proces i zmiana polityczna*, in.: *Studia z teorii polityki*, vol. 1, Wrocław 1999, p. 201.

(...) ensuring the resilience of the Union's democratic systems is part of the Security Union: attacks against electoral infrastructure and campaign information systems are hybrid threats that the Union needs to address. Politically motivated mass online disinformation campaigns, including by third countries, with the specific aim to discredit and delegitimize elections, have been recognized as growing threats to our democracies. The European Union should take all actions within its powers to defend its democratic processes against manipulation by third countries or private interests. Election periods have proven to be periods which are particularly prone to targeted disinformation. These attacks affect the integrity and fairness of the electoral process and citizens' trust in elected representatives and as such they challenge democracy itself.³

The contents of the Communication indicate that the European Commission refers to the tools and methods of exerting influence on elections in the United States of America, France and Germany by the Russian Federation. According to the European Commission the main goal of the Russian interference is the undermining of the integrity and reliability of the election process, and – subsequently, of the citizens' trust in the authorities and democracy. It seems that the diagnosis of the Russian goals made by the European Commission is superficial and imprecise. In this context it is worth recalling the opinions of officers and experts coming from the services of the Russian Federation. According to Syerger Rastorguyev⁴ the changes in models of governing most countries in the world, and particularly the transformation of mechanisms opening the door to power have resulted with a new form of Russian expansion. Techniques applied in the course of this process allow to perceive the fight for power in this or another country as one of the forms of information warfare. Its concept is all about taking control of countries and nations through the planting of outside supporters among the country leadership through methods of information influence called democratic elections. As Rastorguyev points out, only a naive person can believe that the choice of the head of state or the president of a given country is the result of actions undertaken solely by the inhabitants of this country and has no relations with geo-politics. In the world where different social and political trends are closely related in the context of information and economy, states not only monitor

---

³ *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Securing free and fair European elections*, Contribution from the European Commission to the Leaders' meeting. Salzburg on 19–20 September 2018, p. 2.

⁴ Syerger Rastorguyev (18 IV 1958–12 VII 2017) – colonel of the Federal Security Service (FSB), Russian scholar, publicist, writer and philosopher, founder of the national school of the information warfare. He was the corresponding member of the FSB Academy of Cryptography of the FSB, was also the deputy director of the Moscow Institute of New IT Technologies of the FSB. See *Положение о Федеральной службе безопасности Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 11 августа 2003 г. N 960)*, <http://base.garant.ru/12132066/> [access: 18 III 2019]; *Структура ФСБ: Центральный аппарат*, <http://agentura.ru/dossier/russia/fsb/structure> [access: 18 III 2019].

the process of fight for power on the territories of their neighbors, but also influence this process, using – when necessary, all the accessible tools, not only their secret services.⁵ This opinion is supported by Andrey Manoylo⁶, according to who the Russian way of operating explicitly shows that from the perspective of information warfare elections are its integral part, including: disinformation, propaganda, lobbying, manipulation, controlled crisis and blackmail – techniques used in every combination. Manoylo points out that using election campaigns for political or other ends has become an element of harsh reality today. He also notices that the mass usage of media and other means of impact in the election process increases their influence on the human conscience and sub-conscience.⁷ The opinions of Russian experts indicate explicitly that the aim of the Russian interference in the election process is not only the undermining of its integrity and discrediting democracy, but primarily the destabilization of the internal situation in given countries and the victory of parties favorable to Kremlin's politics. This is the reason why political elections are perceived by Russian geo-politicians as a convenient target of information warfare and the tool to deprive countries of their sovereignty.

Thus, it is the aim of this article to present the measures and methods of exerting impact on elections by the Russian Federation, which will be presented mainly on the example of the presidential elections in the United States on 8th November 2016. This study refers also to the presidential elections of 23rd April and 7th May 2017 in France. It should be pointed out that in comparison with the USA, the examples of Russian interference in the French election process are not numerous, which is the result of the limited scope of the Russian intervention. Mainly Russian politicians' papers have been used for the sake of this study, as well as papers written by people connected to the secret services, particularly working for their educational departments. Their papers are of key importance, as they reflect practical solutions. The Russian studies were confronted with government reports, analyses, studies and documents,

---

⁵ С.П. Расторгуев, *Философия информационной войны*, Москва 2003, p. 340.

⁶ Andrey Manoylo (14 X 1975) – colonel of the FSB, professor of political science on the National Moscow University and the member of the Scientific Committee working with the Security Council of the Russian Federation. In 1998 he began the service in the FSB, one year later he completed the Course of Preparation for the Leadership Level of the FSB (Russian: Факультет подготовки руководящих кадров, ФПРК) in the FSB Academy in Moscow. He studied the 'operational activity' specialty. In the period of 1999–2002 he was seconded to work (information and analysis-related area of responsibility) in the Russian embassies in Denmark and Norway. Since 2012, A. Manoylo is a professor of the Faculty of Political in the National Moscow University. His scientific interests include: Russian foreign politics, international relations, information warfare, particularly with regard to civilization and cultural factors, and the issue of psychological operations and 'colored revolutions'. The title of his doctoral dissertation is: *National information Policy in the conditions of psychological warfare*. See A.В. Манойло, *Биография*, <http://andreymanoylo.vov.ru/biografia.html> [access: 18 III 2019]; *Манойло Андрей Викторович*, <https://psyfactor.org/autors/manoylo.htm> [access: 18 III 2019].

⁷ А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны*, Москва 2012, p. 326.

which contain information on methods and means of exerting impact on the elections in France and in the U.S. by the Russian Federation.

Anatomy of the Russian info-psychological operations in the context of the presidential elections

Attempts to exert impact on the American election process by the services of the Eastern Bloc took place already in the period of the Cold War. This was done through the use of the so-called active measures (Russian – *активные мероприятия*). According to the authors of the study ‘Political Intelligence from the Territory of the USSR’, recommended by the Main Directorate of the KGB as a manual for the students of the Yuriy Andropov Red Flag Institute in Moscow (currently the Academy of the Foreign Intelligence) providing education in the frames of the special discipline no 1 (foreign intelligence) and the course for the operational officers of the foreign intelligence service, active measures are the following:

(...) measures using agents and operational work, the aim of which is to: provide all kinds of support in the execution of the foreign politics of The Soviet Union’s Communist Party, materialization of Soviet initiatives aiming at improving the international situation, limitation of the armament race, interference with aggressive plans and aspirations of imperialist states, the weakening of political, military, economic and ideological positions of the imperialism, exerting impact on the foreign politics and the internal situation of imperialist states in the way that should be beneficial for the USSR, strengthening or weakening of political parties, other organizations or groups, individual politicians, social activists and other public figures, supporting the global communist movement and national liberation movements, disintegration and compromising anti-Soviet emigration organizations, etc.⁸

The methods of using active measures differed depending on the character of completed tasks and agent involving/operative potentials of the secret services. Most commonly used were disinformation, exposition, discrediting and the so-called positive impact (inspiration). In practice all those methods were used at the same time, which increased their efficiency.⁹

⁸ В.М. Владимиров, Ю.А. Бондаренко, *Политическая разведка с территории СССР. Учебное пособие КГБ*, Москва 1989, р. 86. Cf. *Основные направления и объекты разведывательной работы за границей. Учебное пособие КГБ*, Москва 1970, pp. 51–53; *Контрразведывательный словарь*, Л.В. Каленская, Ю.И. Смирнов (edit.), Москва 1972, pp. 90–91. Further described in: R. Godson, R.H. Schultz, *Dezinformatsia. Active Measures in Soviet Strategy*, New York 1984, pp. 7–34; J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017, p. 28.

⁹ В.М. Владимиров, Ю.А. Бондаренко, *Политическая разведка с территории СССР...*, р. 86.

In order to exert impact on the election process the most efficient measure among active ones was discrediting. According to the authors of the study the aim of discrediting was to make the worst possible political and moral damage to the enemy through the questioning of their authority and weakening the status of the government agencies, political, social and religious organizations, the status of certain persons in capitalist countries as well as anti-Soviet emigration centers. This was done through the announcing and providing the interested parties with specially prepared reliable or fake materials and information.¹⁰

A very good example of a discrediting operation is the activity of the Czechoslovak intelligence service supervised by the KGB during presidential elections in 1964 in the USA. As Ladislav Bittman, who was in the service in the period 1954–1968, working in Department I of the Czechoslovak Security Service (Statni bezpečnost, STB) the aim of the operation was to discredit the candidate of the Republican party – the idealistically anti-communist Barry Goldwater, through the distribution of several thousands of copies of a pamphlet containing information on his racist views. Those materials were sent to the station of the Czechoslovak service in the diplomatic mail. The pamphlet contained information from the American press and books, which were supplemented with fake information and then sent via the post office to the government agencies, editorial boards and to public figures.¹¹ The making of Goldwater a racist was only one of the operations run by the KGB against this candidate. Through the publishing house belonging to the members of the Communist Party of the United States – LeRoy Wolins and David S. Canter, a pamphlet devoted to the alleged plot in which B. Goldwater participated was distributed. The plot was allegedly initiated by the candidate of the Republican party and the conservative association John Birch Society, to organize a coup and a bloody uprising, leading to the taking of power in the United States. Lyndon B. Johnson won the November elections with 61% of votes, which was the highest score in the history of American elections. Goldwater won the majority only in six states, including his family state of Arizona. Active measures run by the KGB and other Eastern Bloc services undoubtedly influenced Goldwater's defeat.¹²

Reading the studies of Russian experts whose roots were in the secret services indicates that the interest in modern methods of exerting influence on elections was growing along with the development of information technologies. Starting from

---

¹⁰ Ibidem, p. 87.

¹¹ *Testimony of Lawrence Britt. Hearing before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary United States Senate. Ninety Second Congress. First Session, May 5, 1971, Washington 1971, pp. 4–6; J. Barron, KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents, New York 1974, p. 196; D.E. Tromblay, Political Influence Operations: How Foreign Actors Seek to Shape U.S. Policy Making, Lanham, Boulder, London, New York 2018, p. 33.*

¹² H. Romerstein, S. Levchenko, *The KGB Against the "Main Enemy": How the Soviet Intelligence Service Operates Against the United States*, Lexington, Massachusetts, Toronto, pp. 272–273.

1990-ies elections were perceived as an important social and political event that should be a significant target of information warfare. Similar to what happened in the instance of active measures, the aim of info-psychological operations run in the pre-election period and during the election day is control over the candidates and representatives of political parties, as well as destabilizing the state through the influence exerted on different social groups.¹³

The info-psychological operation is a number of coordinated measures, methods and techniques of psychological influence selected in the context of aim, place and time and used towards strictly selected groups or individual people. The aim of such an operation is shaping attitudes (e.g. creating discontent), opinions (e.g. lack of trust in the government), values and emotions (e.g. unrest, anxiety, fear) in the way which is favorable to the aggressor. The idea is to plant in the conscience of individual people or groups a foreign ideology and attitudes through making false stereotypes and imposing such a model of the reality which implies reactions favored by the enemy, for example – forming opposition groups and anti-government initiatives. This – in turn, enables the destabilization of the society through the decomposition and preparation of conditions enabling political, economic and military ends, favorable for the enemy.¹⁴

The concept of info-psychological operation is identical to active measures. It is vital to remember that when adapting the Western theories and terminology the Russians follow their own presumptions and logic, adapting them to their own needs. This enables the cover-up of methods improved by the Russian secret services for decades, which is confirmed by the opinion of authors of the study prepared under the auspices of the Foreign Intelligence Service of the Russian Federation. They point out that in the period of the Cold War several official terms have been made in order to misinform the intelligence services of countries hostile to the USSR, such as: ‘influence operations’ (Russian: акции влияния), operation of disinformation (Russian: оперативная дезинформация), ‘active measures’ (Russian: активные мероприятия), ‘operational games’ (Russian: оперативные игры), ‘resources’ (Russian: мероприятия содействия), etc. No matter what the difference between them is, all of them have stood for a set of actions intended to

---

¹³ А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика...*, pp. 326–328.

¹⁴ В.Е. Макаров, *Политические и социальные аспекты информационной безопасности*, Таганрог 2015, p. 162; А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика...*, pp. 486–487; *Военно-психологический словарь-справочник*, Ю.П. Зинченко (edit.), Москва 2010, p. 221; С.Н. Бухарин, Ю.А. Матвиенко, *Информационно-психологическая война как одна из форм разрешения социально-политических противоречий в современном обществе*, “Информационные войны” 2008, no. 4, pp. 2–9; Г.Г. Почепцов, *Информационно-психологическая война*, Москва 2000, pp. 49–50. Cf. В.Г. Крысько, *Словарь-справочник по социальной психологии*, Москва, 2003, pp. 230–231, 238–239.

mislead real or potential enemy and to obtain the favorable reaction of the target of influence which could not be obtained through overt methods.¹⁵

In the most general form info-psychological operations run during the election campaign against a candidate, a group of people running for posts or voters can be divided into positive operations, i.e. the ones aiming at the increasing of the candidate's assessment level and increasing the number of their voters and negative ones, the aim of which is to decrease the credibility of competitors and thus – reducing the number of their potential voters. Both can be run on the basis of the following:

- 'White PR' (white propaganda), coming from an identified sender who does not hide its origin and character. Those are mostly the government mass media (in the instance of the Russian Federation – e.g. Sputnik, RT, etc.) and political, state, religious or other institutions, think tanks and foundations that were officially founded to run such activities and do not cover up their intentions and ideology. Their main task is to build credibility among their audience.
- 'Grey PR' (grey propaganda) which we deal with when the mass media multiply information without providing its sources or the source of content, which are or could be incorrectly identified. 'Grey' PR is used to mislead the enemy questioning their truthfulness, credibility, competence, honesty, etc. An excellent example of the tools of the 'grey PR' are data resonators in the form of social media and websites.
- 'Black PR' (black propaganda) is characterized by the use of a false source of content, behind which the real sender, disseminating fake news, disinformation, rumors, myths, fabricated letters, graffiti and pamphlets presented as the work of 'underground' or 'opposition' organizations'.¹⁶ Usually those are materials produced by the secret services whose authorship is attributed to fictitious or real organizations and citizens remaining on the territory of the country subject to aggression. An example of such actions, undertaken usually by the secret services, is the establishment of the network of Non-Governmental Organizations, which are established according to the regulations binding in the country of their activity. In fact, however, they deal with the undermining of prestige and credibility of law enforcement agencies and armed forces, purchasing mass-media, designating candidates for elections and infiltration of

---

¹⁵ *История российской внешней разведки. Том 2. 1917–1933 годы*, Е. Примаков (edit.), Москва 2014, p. 13. Cf. T.L. Thomas, *The Russian Understanding of Information Operations and Information Warfare*, in: *Volume III of Information Age Anthology: The Information Age Military*, D.S. Alberts, D.S. Papp (edit.), Washington 2001, p. 783; J. Darczewska, *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Warszawa 2015, pp. 14–15.

¹⁶ Ю.А. Матвиенко, *Аналитическая реконструкция информационно-психологической операции против кандидата на выборную должность как один из методов противодействия нелегитимным избирательным технологиям*, "Информационные войны" 2009, no. 3, pp. 72–74. Cf. *Контрразведывательный словарь...*, pp. 234–235.

selected government and local government agencies, which is done under the cover of the ‘protection of democratic values’.¹⁷

According to the Russian experts the discrediting of a candidate takes place in the course of two series of actions, via the so-called front attack and ‘guerilla’ attack, where the above-mentioned techniques are used. Front attacks take place very rarely and they are made when a candidate discloses in the mass-media discrediting facts about their competition. The front attack is most efficient in the period of 4–6 days before the elections. ‘Guerrilla’ attack is much more often preferred, as it utilizes entities seemingly not connected to the center initiating those actions. Usually it is done via a public announcement of discrediting information or information ruining the candidate’s image, which can affect the awareness of the voters. The most efficient form of such activities are information and psychological operations in the Internet.¹⁸ Russian analysts provide three types of such operations:

1. **Information explosion** (Russian: *информационный взрыв*) is a piece of information or a set of information multiplied in the possible shortest time to the maximum number of communication channels (websites, social media) with the aim to bring about a strong emotional reaction within a selected social group and initiating authorities’ action which is favorable for the aggressor. Information explosions are initiated on the basis of violent situations, i.e. violent deviations from the binding cultural, political, social etc. norms in a given society.¹⁹ An excellent example of an information explosion is the leak of documents allegedly obtained from the Russian hackers from the election staff of Emanuel Macron, comprising pornography and information about views which were discrediting his aides. They were published in the Internet and disseminated on a mass scale on 7th May 2017 in just 3,5 hours, 48 hours before the polling stations were opened. The time of the operation was not accidental. The French electoral regulations prohibit the candidates to speak in public 48 hours before the voting starts. The operation of the Russian services made it impossible for the candidate to address this issue in public.²⁰

---

¹⁷ M. Ajir, B. Vaillant, *Russian Information Warfare: Implications for Deterrence Theory*, “Strategic Studies Quarterly” 2018, no. 12, p. 80.

¹⁸ А.А. Максимов, *Чистые и грязные технологии выборов в России*, Москва 1999, pp. 182–184; С.П. Расторгуев, М.П. Литвиненко, *Информационные операции в сети Интернет*, Москва 2014, pp. 15–17.

¹⁹ А.В. Борхсениус, *Операции информационной войны. Новая классификация*, “Информационные войны” 2016, no. 3, pp. 3–6.

²⁰ J.B. Jeangène Vilmer et al., *Les Manipulations de l’information: un défi pour nos démocraties*, Paris 2018, pp. 91, 109–110; G.F. Treverton, A. Thvedt, A.R. Chen, K. Lee, M. McCue, *Addressing Hybrid Threats*, Bromma 2018, pp. 41–42. An interesting example of information explosion is the so-called case of Lisa, which went on headline news and influenced the public discussion in Germany for two weeks in January 2016. A thirteen-year-old German girl of Russian descent was missing for 30 hours and – according to the First Channel of the Russian Television, she was raped by immigrants. The story turned out to be disinformation (the German police collected information

2. **Information wave** (Russian: *информационная волна*) is a set of actions aiming at the long-time, gradual increase of intensity, dissemination and elaboration of the desired information. Disinformation, advertising campaigns and PR are used to generate information waves. The efficiency of an information wave is based on the ‘snowball effect’ which stands for avalanche-like distribution of information. Then, it is disseminated, modified, deformed and interpreted in various ways, which is done without the necessary participation of those who shape the message. This makes it difficult to track down its source. In order to initiate such an effect the so-called fake news are used (Russian: *информационный вброс*) i.e. short, true or false information raising emotions sent to the target of an attack and (or) to its close environment, distributed by websites or social media. Fake news are implemented to the web in specified time spans. The reason for this is the “effect of exposition”. This is the period of “information silence”, i.e. technical break between the publication of individual fake news. This time is necessary for observation and analysis of the reaction of the target by the operator of the information and psychological operation. Additionally the exposition effect enables reflection and internalization of the content by the target, together with its emotions. The exposition effect is necessary so that the target should attain the state of excitement (the so-called border state) and block themselves psychologically. The fear is most efficiently self-initiated, using our own imagination. As a result of negative information, evoking intense emotions, the human mind forms the image of the unwanted future. The human being, connecting true or probable information with the over-interpretation created in their mind, bring themselves into the state of psychological breakdown, making them vulnerable to manipulation. The aim of using this technique is the initiation of the so-called secondary information wave on the level of interpersonal communication. The reason for this is to initiate discussions leading to opinions favorable from the perspective of the aggressor on given events, people, phenomena and to the appearing of rumors. This, in turn, enables the multiplication of impact on the target

---

indicating that she spent that night among friends), but it was disseminated intensely in Russian national and foreign media (RT, Sputnik, RT Deutsch). Then his information was transmitted to the social media and to websites connected to extreme rightist groups in Germany. Via the Facebook there were demonstrations organized in which the representation of the Russian minority in Germany (Deutschlandrussen), and neo-Nazi groups participated. The Russian foreign media active in Germany reported on the demonstrations, which introduced the issue into the German mainstream media and finally – resulted in diplomatic tensions between Germany and Russia. The Russian minister of the foreign affairs Sergey Lavrov issued two statements on the concerns connected with the inability of the German Police and the judicial system to seriously deal with such casus due to the political correctness. Written according to S. Meister, *The “Lisa Case”: Germany as a Target of Russian Disinformation*, <http://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/lisa-case-germany-target-russian-disinformation/EN/index.htm> [access: 27 III 2019].

recipients. The control over the initiated message is lost, but it is not the aim of such an action to disseminate a given opinion, view or position, but to disorientate the public through the relativism of one dominant point of view. The aim is to make the society approve certain views, activities undertaken by certain people or discrediting them. According to the Russian experts the most often used techniques of legalizing, i.e. making fake news look probable are the following: controlled leak of information, publication of information indicating ‘anonymous’ government officials, as well as public statements of high ranking dignitaries.²¹ An interesting example of using the information wave against a target is the discrediting campaign against Emanuel Macron, the candidate for the French presidency, which was run from January until May 2017. Fake news was disseminated in the form of rumors, slander and conspiracy theories. For example, there was information on the alleged financing of Macron’s campaign by the Saudi Arabia and about his homosexual inclinations. It was also implied that he is an ‘U.S. agent’ sponsored by ‘influential homosexual lobby’ and that he had a company in the Cayman islands used for transfers of immense taxes out of the country. The publication of fake news, besides the Russian media and bots, was made also by the users of websites and social media sympathizing with Marine Le Pen, who was officially supported by the Kremlin.²² The aim of the fake news rooted in the information from the leaked e-mails is to undermine the credibility of democratic institutions and destroy leaders through attributing them election fraud, falsifying elections and political corruption. A significant aim of this kind of operation is also the undermining of credibility, ability and qualifications of candidates in the eyes of the public. An example of such kind of activity is the dissemination of false information that Hillary Clinton was hiding her health problems, which happened during the presidential campaign in 2016 in the USA.²³

²¹ Prepared on the basis of: А.В. Борхсениус, *Операции информационной войны...*, pp. 6–7; Г.В. Грачев, *Личность и общество. Информационно-психологическая безопасность и психологическая защита*, Москва 2003, pp. 237–238; АВ. Манойло, Е. Пономарева, *Современные информационно-психологические операции: технологии и методы противодействия*, “Обозреватель” 2019, no. 2, pp. 7–9, 13; И.Н. Панарин, *Информационная война победа в Башкирии*, Москва 2004, pp. 24–28.

²² J.B. Jeangène Vilmer et al., *Les Manipulations...*, s. 109–110; C. Vaissie, *Poutine peut-il influencer l’élection française?*, <https://www.nytimes.com/2017/04/14/opinion/poutine-peut-il-influencer-lelection-francaise.html> [access: 8 IV 2019].

²³ A. Weisburd, C. Watts, J.M. Berger, *Trolling for Trump: How Russia Is Trying to Destroy Our Democracy*, <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/> [access: 8 IV 2019]. An excellent example of using the technique of the information wave in the Internet was the Russian info-psychological operation which utilized a Louisiana. The aim of the operation was to initiate panic and chaos, which was even increased by the operation date – the thirteen anniversary of the attack on the WTC. In the morning of

3. Influence operation (Russian: *операция влияния*) aims at long-term effect and its results can be observed only after a long time. The targets of such an operation could be different social groups, centers of government or even a state as a whole. The aim of the operation is to replace the image of the world in the conscience of target groups with an alternative fantasy which is favorable for the manipulator. The contemporary influence operations are based on the methodology of advertising campaigns and PR techniques. They are run in four areas: military, economic, scientific and technical, as well as cultural. Influence operations can be constructive, as well as destructive. In the first instance, the attractiveness of the state's image and real or virtual images of culture, fashion, religion, moral values etc. are used, in order to gradually introduce them into the mass conscience of societies. In this context culture, history and diplomacy are used as tools to promote geopolitical interests. Constructive influence operations are a less aggressive method in the information warfare. In the Russian literature referring to the matter such operations are called with the following notions: 'public diplomacy', 'soft power', "national information policy" and 'ideological state power'.

The aim of the destructive influence operation is a gradual destabilization of the state or unconstitutional change of the ruling authority, that is making irreversible damage in the public order of the state through subversive ideological and political propaganda, as well as the establishment, funding and management of different organizations and illegal opposition groups. The synonyms of this term used at present by the Russian experts are the following: 'ideological sabotage', 'subversive activity', 'organizational weapons', 'technologies of controlled chaos', 'secret non-linear operations' and 'colored revolutions'.²⁴ An interesting example of using constructive

---

11th September 2014 many inhabitants of the district in which there are several chemical and natural gas processing industry facilities received alarming SMS warning from the cloud of toxic gas. At the same time information and photos showing burning industrial installations appeared on hundreds of Twitter accounts, and a video material that was allegedly to present a CCTV camera image on the gas station showed a moment of explosion. Under the hashtag #ColumbianChemicals there were fake report of eye witnesses. Twister accounts belonging to journalists from Louisiana all the way to New York were full of worrying news, questions about the scale of the catastrophe, photos and films, including the screenshot from the CNN website, containing information about the explosion. The only ones who did not have an idea what happened were the directors and the staff of Columbia Chemicals in the county of St. Mary and the local chemical fire brigade. The screenshot, video recordings, photos, fitness interview and the distributed alert instructions were fake. The worries of the citizens were controlled in two hours. Written according to: A. Chen, *The Agency*, "The New York Times" of 2 VI 2015, <https://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html> [access: 3 IV 2019]; I. Surma, *Pushing the Boundaries of Digital Diplomacy: The International Experience and the Russian Practice*, in: *Proceedings of the 11th International Conference on Cyber Warfare and Security*, Boston University, Boston USA, 17–18 March 2016, D.T. Zlateva, W.A. Greiman (edit), Boston 2016, p. 307.

²⁴ А.В. Борхсениус, *Операции информационной войны...*, pp. 7–8; Н.Н. Тютюников, *Военная мысль в терминах и определениях*. Т. 2.: *Организация Вооруженных Сил*, Москва 2018,

as well as destructive activities in the process of exerting influence over the American elections is the activity of the Russian think-tank – The Institute for Democracy and Cooperation, established in New York in 2008 as an initiative of a Moscow-based lawyer Anatoliy Kucherena. The official aim of the institute was to monitor the American social and system-wide solutions. In practice the activities of the Institute for Democracy and Cooperation focused on permanent criticism of the electoral regulations binding in the USA, of social relations in the USA (e.g. raising the issue of the alleged racially-motivated inequalities), American anti-terror activity as well as of the model of liberal democracy. This served as justification for the Russian interference in the election process in the USA and in the EU. Additionally, the institute dealt with the infiltration of US-based think-tanks and governmental organizations, such as Center for Scholars, Brookings Institution, Heritage Foundation and the Center for the National Interests.²⁵ An attempt to run a constructive influence operation against foreign and internal politics was the preparation of a report *Islamic Extremism in Chechnya. A threat to the USA*. The director of the institute, Andraik Migranian, used this activity to justify the Russian policy towards Chechnya, indicating that the fight with the terrorism from Chechnya is in the interest of both the United States and Russia, which should be the subject of co-operation of those two countries.²⁶

Just like in classic warfare, the info-psychological operation (influence operation) consists of a sequence of actions run according to a strictly defined plan. In spite of a big variety of info-psychological operations used in the current information warfare, planning and the implementation of most of them stands for the use of the same logical scheme which takes place both in times of peace and war, understood in the classic way.²⁷ The scheme of planning and implementation of the information and psychology-involving operations is the following:

- 1. Political stratification (segmentation) of the society** is the stage of activities the aim of which is to divide the integrated society into segments, fractions and groups. According to the Russian experts in the theory of the information

---

pp. 107–108; Д.А. Ловцов, Н.А. Сергеев, *Проблема обеспечения «организационной безопасности» России*, “Обозреватель” 1998, no. 11, pp. 46–51; Д.А. Ловцов, Н.А. Сергеев, *О проблеме «организационного оружия»* “Военная мысль” 1999, no. 1, pp. 34–40; И.Ю. Сундиев, *Организационное оружие: функциональный генезис и основные направления использования в современной истории России*, “Экономические стратегии” 2013, pp. 26–37; И.В. Понкин, *Технологии «мягкой силы» как средство дисфункционализации и разрушения государства*, “Право и образование” 2014, no. 12, pp. 95–115.

²⁵ D.E. Tromblay, *Intelligence and the Intelligentsia Exploitation of U.S. Think Tanks by Foreign Powers*, “International Journal of Intelligence and Counterintelligence” 2018, no. 31(1), pp. 8–9.

²⁶ *Islamist Extremism in Chechnya. A Threat to the U.S. Homeland? Joint Hearing before the Subcommittee on Europe, Eurasia and Emerging Threats and the Subcommittee on Terrorism, Nonproliferation and Trade of the Committee of Foreign Affairs House of Representatives, April 26, 2013*, Washington 2013, pp. 18–24, 26, 46–48.

²⁷ А.В. Манойло, *Технологии несилевого разрешения современных конфликтов*, Москва 2014, p. 282.

warfare, a social segment is a homogenous group of socially and politically active citizens, acting according to strictly defined beliefs and political views, to execute their rights and freedoms independently or together with other participants of the social process. On the stage of political stratification techniques if manipulating social conscience are not used yet. The aim of such stratification is to select the final recipients, forming new or using old communication channels which enable the aggressor reaching to the recipients with his message.²⁸ According to colonel Vladymir Kryska this is the stage for the so-called investigation of the psychological warfare targets, which is a long-time and complex process of acquisition, processing and collection of information on the enemy's mentality, habits, norms and values, executed with various methods of the intelligence craft.²⁹

- 2. The political polarization of social factions (groups) playing the main role in the operation scenario (the so-called key-importance groups).** In order to transform the segments, groups and factions formed as the result of stratification into an obedient tool necessary to fulfill the tasks of info-psychological operation it is necessary to set forth norms of political behavior that are favorable for the aggressor in the conscience of those who execute them. This is called political imperative. The establishment of a system that guarantees such a behavior comes as the result of an impact on a social layer or a group through ideology developed in an info-psychological operation. This case is not about the breaking up of such groups or paralyzing them, which could be implied by the word 'polarization. On the contrary, the process is about their organization and giving them more dynamics. This, in turn, will make them the targetss of destabilization, the so-called 'battering ram groups' or 'ignitable groups' (terms used by Roger Mucchielli).³⁰ which are easy to provoke to subversive actions.³¹ A study by colonel Vladimír Krysko³²

---

²⁸ Ibidem, pp. 283–287. Cf. В.В. Кульба et. al., *Характеристики, методы и функции информационного управления*, "Информационные войны" 2009, no. 2, p. 36; В.В. Кульба et. al., *Планирование и реализация информационного управления*, "Информационные войны" 2010, no. 3, pp. 59–69.

²⁹ В.Г. Крысько, *Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт)*, Минск 1999, pp. 182–183.

³⁰ R. Mucchielli, *La subversion*, Paris 1976, p. 111.

³¹ А.В. Манойло, *Технологии несилового разрешения современных конфликтов...*, p. 288 et. al.

³² Vladimír Krysko (D.O.B. 16 II 1949 r.) – a Soviet/Russian expert in psychological warfare, currently a retired colonel with a PhD in psychology, since 1992 holds the title of professor. In 1972 he graduated from the faculty of the special propaganda in the Military Institute of Foreign Languages. The history of this institute is a spectacular example of the change in attitude of the authorities of the Russian Federation to the analyzed issues. In 1990-ies the special propaganda disappeared from its syllabus and came back in 2000, after the reorganization of the Institute. The former Institute is now a Department of Military information and Foreign Languages of the Russian MOD and it provides education to the Russian MOD specialists in the 'organization

contains interesting comments on methods of polarization of groups and social factions. According to him the main aim of the info-psychological operation is the following:

(...) the deepening of conflicts between certain groups of people to the critical level, which will allow to lower the military potential of the enemy troops, as well as the ability of the civilian population to resist. The completion of this aim is fulfilled through the differences among the social groups. The most important of those are social and class differences as well as ethnic and religious ones (...) Radicalization of social and class conflicts are executed by the organs of psychological warfare to deepen natural differences among different social groups of the enemy state to initiate the 'boiling moment'. The disapproval of the military and political leadership of a given country as well as of the people's social status are used for this, as well as especially organized persecutions, pressure and provocations. This results with the 'fifth column', i.e. the category of people who are hostile to the politics of their own state and potentially ready to assist the enemy (...). The incitement to intensify ethnic and religious conflicts is first of all about using such entities as ethnic and religious minorities living on the territory of the hostile state and their representatives serving in the armed forces.³³

- 3. The initiation of a political activity of factions (social groups), according to the role attributed to them in the operation plan.** This is the stage when the information influence is exerted on a given group by the outside center of info-psychological operations. This is when the segment, group or faction reacts according to the political imperative made by the aggressor in their conscience.
- 4. The controlled chain reaction** is the activity demanded by the aggressor undertaken by a given social group, which is stimulated in result of the transmission of subsequent information stimuli by the aggressor.
- 5. The correction of the initial plan of info-psychological operation** is a form of feedback³⁴ in the scenario which involves the evaluation of the efficiency

---

of foreign information and military communication', 'data analysis' and 'the monitoring and processing of military information' (further about the institute see J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Warszawa 2014, p. 9). He was a lecturer in the Lenin Academy of War and Politics Academy in Moscow, in the period 1990–1994 he was a professor in the Yuriy Andropov Red Flag Institute w in Moscow, and since 1991 – in the Academy of Foreign Intelligence. Then, until 1999 he was a lecturer in the Foreign Faculty of the Military Information in the University of War of the Russian MOD. Currently he is employed in the Faculty of Advertizing and Public Affairs of the Institute of Marketing of the National University of Management in Moscow. Ed. on the basis of: *Военно-психологический словарь-справочник...*, pp. 547–548.

³³ В.Г. Крысько, *Секреты психологической войны...*, pp. 82, 101, 106.

³⁴ Feedback appears when one object affects another, and the latter one affects the first one – or, when objects affect each other. This is the source of the reasons of reaction (the reaction of each

of the operation (comparing it to the actual results to the expected ones) and preparing corrections in the initial assumptions.³⁵

The model example of the development and execution of the destructive influence operation on the basis of the above-mentioned assumptions is using racial, religious and economic conflicts in the American society as well as separatist sentiments in the extreme rightist groups in the south of the United States during the presidential elections of 2016. It was Russia's goal to use those factors to start ethnically, religiously and politically-motivated conflicts, which were intended to result with the internal destabilization of the United States, i.e. to complete something that the Russian experts call *soft (velvet, colorful) revolutionary scenario of the information warfare*.³⁶ It should be emphasized that the idea of using all the tensions and conflicts, particularly racially-motivated, for the fulfillment of the Russian geopolitical goals in the USA began in the times of the Cold War.³⁷ Currently it has been modified by Alexander Dugin, who presented it in his fundamental work, recommended in Russian military and diplomatic academies, in the following way:

(...) the Euro-Asian project demands the expansion in Central and South America to tear them away from the North American control (here the Spanish factor should be used as a traditional alternative for the Anglo-Saxon factor) as well as provoking of all kinds of instability and separatism within the borders of the USA (here it is possible to lean on the potential of the Afro-American racists).

---

of the related objects is the result of the reactivity of the object and the reaction of the latter one) and the statement on the influence of the former reactions (the reaction of the interconnected objects depends on the former reactions, which depend on even earlier ones, and then we get to the significant role of the first reaction, which initiated the feedback process). Ed. on the basis of: J. Kossecki, *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi. Socjotechnika, socjocybernetyka, psychocybernetyka. Skrypt dla oficerów Policji*, Kielce 2001, pp. 25–27.

³⁵ А.В. Манойло, *Технологии несилового разрешения современных конфликтов...*, pp. 283, 295–296, 299. Cf. В.В. Цыганов, В.И. Ковалев, Ю.Г. Бочкарева, *Стратегия информационной операции по рефлексивному управлению противостоящим актором конфликта*, “Информационные войны” 2013, no. 3, pp. 10–17.

³⁶ Soft (‘velvet’, ‘colored’) scenario of information warfare is about the ‘export of peaceful revolutions’, i.e. the establishment of revolutionary circumstances that will result in the change of power without the necessity of direct, military intervention made by another country and the occupation of the territory of a given country. The strategic aim is the demoralization of the population and persuading the leadership of the country to resign without the necessity of military invasion and then the appointment of obedient government and the president who would act according to the aggressor's instructions. If the soft (‘velvet’, ‘colored’) scenario of the information warfare cannot be implemented, it is necessary to use force. See В.К. Новиков, С.В. Голубчиков, *Современные сценарии ведения информационных войн и их итоги*, “Вестник Академии военных наук” 2017, no. 2, p. 65.

³⁷ Further described in: Ch. Andrew, V. Mitrokhin, *The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York 1999, pp. 237–239; *Federal Bureau of Investigation. The Communist Party and the Negro 1953–1956*, Washington 1956, p. 154; В. Буковский, *Московский процесс*, Москва–Париж 1996, pp. 23–24.

The ancient Roman formula ‘And besides, in my opinion, Cartagena must be destroyed’ will become the main slogan of the Euro-Asian Empire, as it is the embodiment of the whole geopolitical planetary strategy, providing the Euro-Asian continent the energy to fulfill its mission (...). So, currently the geopolitical problem of the planetary West in the broader sense for Russia is divided into two components – the West as America, and the West as Europe. From the geopolitical point of view those two realities have different meanings. The West, as America, is an absolute geopolitical opponent of Russia, the pole opposite to the Euro-Asian tendency, the center of Atlanticism. The positional geopolitical warfare with America was and is the essence of the whole Euro-Asian politics, from the middle of 20th century then the role of the USA became obvious. In this context the position of the heartland is obvious. It is necessary to counteract the American, Atlantic geo-politics on all levels and all regions of the earth, through the attempts of weakening, demoralization, deception and finally – conquering the enemy. It is particularly important to initiate geopolitical instability in American internal relations through the support of various separatist movements, different ethnic, social and racial conflicts, all the dissident movements – extremist, racist and sect groups which destabilize the internal political processes in the United States. Besides, it is necessary to support isolationist tendencies in the American politics, theses of groups (often rightist-Republican) that believe that the United States should limit its political activity to the internal problems only. Maintaining such a state is favorable for Russia, even when the isolationist policy should be realized only in the frames of the original version of the Monroe doctrine, which assumes that the USA will limit its influence to both Americas. It does not mean that Eurasia should at the same time stop destabilizing the Latin American world, trying to deprive the USA of the control over some regions. All the levels of the political pressure over the United States should be used at the same time, just like the Euro-Asian politics of Atlanticism ‘sponsored’ the processes of the fall of the Warsaw Pact, the national unity of the USSR and the further ethnic and territorial disintegration of Russia, under the pretext of its regionalization to its complete destruction. Heartland is forced to pay back to the Civilization of the Sea with the same currency. This symmetry is logical and reasonable. All this is the main task of the ‘foreign geo-politics’ of Russia towards the USA, so a more detailed analysis would go beyond the scope of this study.³⁸

When preparing information-involving and psychological operations the Russians stratified the American society according to the set of beliefs, ethnical and racial criteria. First of all, a segment comprising African Americans (including Black Nationalists) and a segment comprising WASP³⁹, divided into liberals and conservative people were selected. Latin Americans and Muslims, as well as LGBT communities

---

³⁸ А.Г. Дугин, *Основы геополитики*, Москва 1997, pp. 248, 366–367.

³⁹ WASP (White Anglo-Saxon Protestant) – see E.P. Kaufmann, *The Rise and Fall of Anglo-America*, Boston 2004.

were intended to be separate target groups, Then, the Russian experts from the Internet Research Agency⁴⁰ polarized the selected social groups using two strategies. The first one was about referring to the narrative that is common in a specific group, such as supporting veterans and the police (in the instance of conservative and rightist voters), or racial and heritage pride (white supremacists, extreme rightist groups). Then, the members of those groups were turned to the *Facebook* and *Instagram* location settings targeted by the IRA using the clickbait tactics.⁴¹ According to the analysis of posts it should be stated that the IRA provided on those sites contents drawing the users' attention through advertisements. Then, the websites administered by the IRA personnel published the content which was intended to outrage and heat up emotions of the groups' members. Conservative voters were actively encouraged to support Donald Trump. Others – to boycott the elections, to refrain from voting for Hillary Clinton or to spread the cynicism on the participation in the elections generally.⁴² The contents sent to individual segments were the following:

- **The African Americans.** The Russian narrative's goal was to undermine the trust of this group to the government agencies and to democracy. First of all, the anger and frustration of African Americans resulting from structural and economic inequalities they are faced with were exploited. The problems of police violence, poverty, unemployment and the lack of access to education were emphasized. Those campaigns have resulted with the view that the best

---

⁴⁰ The Internet Research Agency (Агентство интернет-исследований), also known as 'Olgino Trolls', is a Russian company based in St. Petersburg and dealing with influence operations in the Internet. According to the report prepared by the U.S. Intelligence Community, the main investor of the company is connected with the Russian foreign intelligence and the IRA already since 2015 has been actively interfering in the American presidential elections. The Agency uses fake social media accounts, main discussion platforms, newspaper and hosting services websites. It has been involved in the information warfare, promoting geopolitical interests of the Kremlin in Ukraine and in the Middle East. It also tried to exert influence on the results of the presidential elections in 2016. See *US Senate. Open Hearing on the Intelligence Community Assessment of Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate, One Hundred Fifteenth Congress, first session, Tuesday, January 10, 2017*, Washington 2018, p. 20.

⁴¹ *Clickbait* is an Internet phenomenon, which is about intentional drawing the readers' attention through titles or miniatures which overemphasize the actual contents and significance of a given article. The direct and/or the primary aim of the clickbait is to generate profits from Internet advertisements 'popping up' at the same time when readers click a headline. This is done at the cost of the reliability of information. Clickbait usually has a sensational headline and/or a miniature that draws attention, which encourages the click in the material tagged in his way and forwarding it in the social media. Clickbait, as a phenomenon, is based usually on natural curiosity, providing short and catchy slogan that raises the reader's interest. The slogan, though, although emotional, is generally loosely connected with the content of the article itself (sometimes it is not connected with the article at all). The characteristic of the clickbait is the necessity to click on the article to reach the target content. See K. Thiel, *Avoiding Clickbait*, New York 2019.

⁴² P.N. Howard, B. Ganesh, D. Loitsiou, *The IRA and Political Polarization in the United States*, Oxford 2018, pp. 17–18.

way to improve the situation of African Americans is to boycott the elections and focus on other issues.

- **Conservative and rightist voters.** The goal of the info-psychological operation run towards this audience was primarily to encourage them to vote for Donald Trump and initiate outrage through the publication of posts referring to the negative assessment of foreigners whose situation was improving at the cost of the US citizens. The narrative prepared by the Russians was based on the criticism and stigmatizing national minorities, especially Muslims and African Americans (for example, the statements about the *burka: who is hiding behind the mask? A man? A woman? A terrorist?*, the dissemination of the images of Muslims as terrorists and sexual deviants). Additionally, it referred to the supporters of free access to firearms and reached to the nationalists, particularly Texan secessionists and Southern identity supporters. Also the information on the bad treatment of veterans and policemen by Barrack Obama's administration was disseminated, indicating at the same time that the same administration was much more friendly to the refugees.
- **LGBT communities and liberal voters.** The main aim of the narrative transmitted to the target group was to deepen the conflict with the communities presenting negative attitude towards the political activity of homosexual communities (e.g. some religious groups, the segment of conservative and rightist voters). Similarly as in the case of presented as intolerant and oppressive, was being undermined. The Russians, using the LGBT communities as the so-called battering ram group, were intensifying conflicts between liberal and conservative voters through emphasizing political powers of sexual minorities.
- **Voters of Mexican origin.** In the same way as in the case of African Americans as well as representatives of the LGBT communities, Russians primarily tried to undermine their trust in the institutions of the American political system by emphasizing issues referring to discrimination, deportation and public health care. They also tried to initiate nationalist attitudes, which would allow for an easier antagonizing of voters of Mexican origin with other national and ethnic minorities.
- **Voters of Muslim origin.** The main website addressing this community and prepared by the IRA had the tendency to promote a positive narrative on Islam and Muslims. On one side, the Muslim history, their attachment to tradition were admired, their compassion towards the victims of terrorist attack was emphasized, and on the other hand – information was spread on the suspicions of this community towards the intentions of the American government and its foreign politics. This narrative should be interpreted as an attempt to show Muslims as an unstable minority that hides its true intentions.⁴³

---

⁴³ Ibidem, pp. 18–19. Cf. R. DiResta et al., *The Tactics & Tropes of the Internet Research Agency*, Washington 2018, pp. 33–39, 69–71.

The analysis of contents transmitted to individual target groups shows unequivocally that the aim of the Russian operation in the information and psychological sphere was to antagonize those communities through the escalation of conflicts among them, which could result with physical violence and riots. A great occasion for that were the presidential elections, because – as colonel Manoylo stated, the mass use of media and other impact measures in the election process make their influence on the human conscience and sub-conscience grow.⁴⁴

The thesis about the escalation of conflicts motivated by race, ethnicity, religion and the destabilization of the internal situation in the USA through bloody riots is confirmed by the fact that the IRA organized – in the period of June-November 2016, several political rallies in the country. Both the supporters and the opponents of Donald Trump and Hillary Clinton participated in demonstrations organized by Russians, which should be interpreted as an attempt to confront the already conflicted political groups.⁴⁵ In this context the activity of a *Facebook* group called the Heart of Texas is significant, as it addressed the supporters of separatist and extreme rightist movements in the USA. Beginning from 2000 close relations with the Kremlin were primarily initiated by secessionist groups from California and Texas, among others Marcus Ruiz Evans and Louis Marinelli, the leader of the campaign ‘Yes California Independence’ connected to the Anti-globalist Movement of Russia (Антиглобалистское движение России), as well as the leader of the Texas Nationalist Movement, Nathan Smith, regularly participating in Moscow conferences devoted to separatisms and is financially and medially supported by Sputnik and RT.⁴⁶ Close relations with Alexander Dugin, a pro-Kremlin politician, maintains David Duke, the leader of white supremacists, ex-member of Ku Klux Klan and the leader of the American alternative rightist movement Richard Spencer, whose ex wife Nina Kuprianova translated Dugin’s books into English.⁴⁷ The group Heart of Texas was established in 2015. It was probably established by people working for the IRA. The website has gained the status of the most popular web pages among the supporters of the secession in the USA. It was a part of a widespread Russian influence operation that was financed and completed by 80 people active in St. Petersburg and in the USA. Until September 2017, when the *Facebook* decided to close down this website, the

---

⁴⁴ А.В. Манойло, А.И., Петренко, Д.Б. Фролов, *Государственная информационная политика...*, p. 326.

⁴⁵ A. Parlapano, J.C. Lee, *The Propaganda Tools Used by Russians to Influence the 2016 Election*, <https://www.nytimes.com/interactive/2018/02/16/us/politics/russia-propaganda-election-2016.html> [access: 9 IV 2019].

⁴⁶ C. Michael, *Inside the Russian Effort to Fuel American Secessionists. Flights to Russia, Embassies in Moscow, Fake Social Media Accounts Galore. But for What?*, <https://thinkprogress.org/russia-texas-california-separatism-9809aca9f61d/> [access: 4 IV 2019].

⁴⁷ Idem, *Useful Idiots or Fellow Travelers The Relationship between the American Far Right and Russia*, “Terrorism and Political Violence” 2019, no. 31 pp. 72–73; M. Wendling, *Alt-Right: From 4chan to the White House*, London 2018, p. 202; G. Lachman, *Dark Star Rising: Magick and Power in the Age of Trump*. New York 2018, p. 80.

number of its followers raised up to 225 000. The Heart of Texas presented xenophobic contents, contents hostile to emigrants, refugees, Muslims, liberals, LGBT communities, vegetarians and Hillary Clinton. The group Heart of Texas used the unflattering, fake image of Hillary Clinton with the hashtag #PureEvil, which contained a fake photo of this candidate in a hug with Osama bin Laden and Adolf Hitler, as the supporter of the idea to control the firearms remaining in the hands of the U.S. citizens. Additionally, this website promoted the worldview characteristic for the extreme rightist American communities through the dissemination of contents and memes on the conspiracy theories of Alex Jones, particularly referring to the military maneuvers Jade Helm, encouraged to another secession of the state of Texas, supported the military uprising in Malheur and encouraged white supremacists to the return to America's past. In May and November 2016 the users of the profile Heart of Texas decided to transfer their virtual activity to the real world. Through making up events, like flashmobs, they inspired the organization of several demonstrations and addresses in the whole state. They maintained that (...) *the time has come to say a firm no to the robbers of establishment*, however the electoral victory of Hillary Clinton would result in the increase of taxes which she would plan to use to feed illegal migrants. Additionally, as the organizers were writing, Clinton's victory would mean the increase in the number of refugees, mosques, terrorist attacks and a ban of the right to firearms. Some administrators of the website posed as Americans and not exposing their Russian origin contacted volunteers participating in Trump's campaign, who did not suspect anything, as well as other activists to coordinate political actions. Additionally, the Russians contacted a person connected with one of the bottom-up organization from Texas. He advised them to focus on such states as Colorado, Virginia and Florida. The group Heart of Texas succeeded with the provoking of a rally in Houston, organized on 21st May 2016, under the slogan 'Stop the Islamization of Texas', which resulted with a massive Muslim reaction. The Muslims, came to the site, after they had been instructed by another Russian *Facebook* group named 'United Muslims of America'. The near-to-dozen people who came to participate in the event had rifles, Southern Cross flags and banners with the inscription "White Life". It should be emphasized that the administrators of the group Heart of Texas encouraged the users to bring firearms to the site. When they reached the place they were confronted with a much more numerous counter-demonstration group. It was only the firm police reaction that prevented the bloodshed. Moreover, the administrators of the website, when organizing the demonstrations and obtaining online support acquired also the identities of the potential supporters of the secession of Texas, who declared the that they would join the Texas Nationalist Movement – the organization financed by the Kremlin. Although the Russians officially never confirmed their involvement in running this website, there are a lot of presumptive evidence indicating that it was a tool for the influence operation the aim of which was to use the elections campaign to destabilize the internal situation of the USA through the initiation of nationally, racially and economically-motivated conflicts. The presumptive evidence indicating the involvement of Russians in the establishment and using the website are the following:

orthographical errors and the grammatical structures of posts appearing on the website, tactic aims of the website, connecting it with Kremlin's interests (rhetoric similar to other active websites disseminating the narrative favorable for Russians), the fact that it was closed down in the same period of time as hundreds of other fake websites connected to Russia, and the co-operation of the website with the Moscow-financed Texas separatist organization.⁴⁸

In spite of tracking down and broadcasting the information about Kremlin's attempted interference in the presidential elections in the USA the information-involving and psychological operation run at Kremlin's orders was not completed. In 2018 materials collected by the FBI special agent David Hilt were revealed and they were used for the indictment of one of the Russian women. The contents of the document indicate that in 2017 – just after the presidential elections, the info-psychological operation was still going on. It went into the phase of correction and feedback. This is confirmed, *inter alia*, by fragments of instructions for Russian trolls active in the web, which refer to observations and nuances perceived in the first phase of the operation. They were taken into consideration to increase the efficiency of the Russian activity. To provide an example, it is worth quoting some of them:

Colored LGBT are less sophisticated than white; therefore, complicated phrases and messages do not work. Be careful dealing with racial content. Just like ordinary Blacks, Latinos, and Native Americans, colored LGBT people are very sensitive towards #whiteprivilege and they react to posts and pictures that favor white people.... Unlike with conservatives, info graphics works well among LGBT and their liberal allies, and it does work very well. However, the content must be simple to understand consisting of short text in large font and a colorful picture. Posting can be problematic due to time difference but if you make your re-posts in the morning St. Petersburg time, it works well with liberals LGBT groups are often active at night. Also, the conservative can view your re-post when they wake up in the morning if you post it before you leave in the evening St. Petersburg time. In the California voter registration rolls, there are more registrants than there are residents. This is the time for American conservatives to sound the alarm before the elections turn the Constitution into a mockery and a celebration of lawlessness. Emphasize that previous falsifications during the U.S. elections with a threatening force and are perceived accordingly. Emphasize that all illegal voters must be kept away from the ballot boxes at distances “beyond artillery firing range.” There

---

⁴⁸ C. Michael, *How Russia Created the Most Popular Texas Secession Page on Facebook. When is a Texan not a Texan?*, <https://extranewsfeed.com/how-russia-created-the-most-popular-texas-secession-page-on-facebook-fd4dfd05ee5c> [access: 9 IV 2019]; K.H. Jamieson, *Cyberwar: How Russian Hackers and Trolls Helped Elect a President*, Oxford 2018, pp. 12, 71, 84, 88, 91, 94, 127, 134–135; *Open Hearing: Social Media Influence in the 2016 U.S. Election. Hearing before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. One Hundred Fifteenth Congress. First Session, Wednesday, November 1, 2017*, Washington 2018, pp. 50, 65; S. Shane, *How Unwitting Americans Encountered Russian Operatives Online?*, <https://www.nytimes.com/2018/02/18/us/politics/russian-operatives-facebook-twitter.html> [access: 9 IV 2019].

is an urgent need to introduce voter IDs for all the states, above all in the blue (liberal and undecided) states. Remind that the majority of the “blue states” have no VOTER IDs, which suggests that large-scale falsifications are bound to be happening there. State in the end that the Democrats in the coming election will surely attempt to falsify the results.

Citing an online news article titled “Maryland City Mulling Over Idea to Let Illegal Immigrants Vote” from on or about August 7, 2017, a member of the Conspiracy directed that the article be messaged in the following way: Stress that the leadership in sanctuary cities has lost all connection with reality and is trying to provide criminals who illegally crossed the U.S. borders with voting rights that are available only to the citizens of the United States. Summarize in a statement that the leaders of sanctuary cities are people without conscience and without any respect for the American Constitution.⁴⁹

It should be emphasized that in Russian theory and practice of information warfare the info- psychological operations are long-time and are run both in times of peace as well as in times of war. In the Russian interpretation those measures belong to the politics understood as a permanent process of competition, confrontation and fight. This process is diachronic, i.e. it consists of subsequent, interconnected and interdependent phases, which reflects the rule of dialectic comprehension of the reality.⁵⁰ Thus it should be indicated that the target of this operation could be different groups of the American society in the context of the next elections.

Conclusions and recommendations

The aim of the Russian interference in the American presidential elections was not only to undermine the citizens’ trust in democracy, but first of all, the destabilization of the country through violent, racially, ethnically religiously and nationally-motivated conflicts, and finally – chaos and the decrease of the USA’s international status. Succeeding in the accomplishment of this goal would enable the completion of the Russian geo-political aims – inter alia, pushing the American influences out of Europe, undermining the integrity and efficiency of the NATO as well as the weakening of the coherence of the European Union which means the neutralizing the region of the Central and Eastern Europe.

---

⁴⁹ *AO 91 (Rev. 11/11) Criminal Complaint. United States District Court for the Eastern District of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf>, pp. 14, 16, 19 [access: 9 IV 2019].*

⁵⁰ M. Wojnowski, *Paradygmat wojny i pokoju. Rola i znaczenie materializmu dialektycznego w rosyjskiej nauce wojskowej w XXI w.*, “Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, no. 17, p. 41.

Considering the individual features of the Polish information environment, as well as the experiences of the French and America partners, it seems necessary to initiate preventive actions. The implementation of the following initiatives seems worth considering:

- Organization of training seminars for political parties, members of campaign staffs as well as electoral commissions and volunteers on the national and local level, and later – social groups which are most vulnerable to the effects of the info-psychological operation.
- Including institutions and organizations responsible for the preparation and execution of the elections to the group of critical infrastructure entities. Special attention should be paid to threats connected with selecting the providers of software and hardware that is necessary for the election process .
- Preparation of constant analysis of the Polish and foreign information environment.
- Developing cooperation between the government, the services and the media, encouraging journalists to introduce mechanisms and procedures enabling a thorough and reliable verification of the collected information, which could decrease the effects of potential info-psychological operations and disinformation.
- Increasing amendments to the binding regulations that would address threats connected with the information warfare, development of doctrine of information security for the Republic of Poland.
- Initiating actions that should neutralize all unrest and provocation, that would probably take place due to the political polarization of the Polish society and easiness to generate historically, nationally and religiously-motivated conflicts.

Waldemar Walczak

Corruption-involving criminal acts and legal corruption – economic and legal aspects

It is impossible to understand specific processes and events taking place in the economic and social reality without a deep and – primarily, proper understanding of the issue of corruption¹, its purposes and mechanisms. The analyzed phenomenon is present in all spheres and fields of the contemporary economy (i.e. in the public sector², in courts³, in private business⁴), so it could be connected to every category of an organization⁵.

For the considerations made in his article a broad understanding of corruption was accepted, such as the exploitation of power, influences and professional status in order to reach particular interests and aims. This means that the analyzed behavioral patterns include both corruption-involving criminal acts and other forms of the so-called legal corruption⁶. It is the aim of this study to identify conditions and prerequisites significant to the processes of identification and assessment of selected decisions, behavioral patterns enabling the division for criminal acts and legal corruption practices. Due to the interdisciplinary nature of the problem and its complexity those issues are analyzed on the basis of economy and juris prudence. The main thesis of the study is reflected in the following sentence: the major reflection and aim of corruption is the establishment and strengthening of networks of influences, connections and dependences that eliminate all the competition, ensuring calculable economic and personal profits for the selected, privileged beneficiaries. The identification of circumstances and elements connected

---

¹ R. Fisman, M.A. Golden, *Corruption: what everyone needs to know*, Oxford 2017, p. 4; B. Rothstein, A. Varraich, *Making sense of corruption*, Cambridge, 2017, pp. 44–45; L. Holmes, *Corruption. A very short introduction*, Oxford 2015, pp. 2–4.

² J.R. Boles, *The Two Faces of Bribery: International Corruption Pathways Meet Conflicting Legislative Regimes*, “Michigan Journal of International Law” 2014, vol. 35, issue 4, pp. 674–713.

³ M. Ziniewicz *Korupcja w świetle odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów*, in: *Korupcja a bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej*, P. Chodak (edit.), Józefów 2013, pp. 55–75.

⁴ T. Soreide, *Business Corruption. Uncertainty and Risk Aversion*, “CMI Working Papers” 2006, no. 4, pp. 1–30.

⁵ R. Grupa, M. Łączek, *Zjawisko korupcji oraz jej wpływ na funkcjonowanie organizacji*, „Organizacja i Zarządzanie” 2015, no. 3, pp. 79–90.

⁶ W. Walczak *Korupcja jako sieć wpływów, powiązań i zależności*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, no. 19, pp. 11–41.

with the division of corruption into its legal and criminal forms would require to provide answers to the three major questions:

- Is the existence of legal basis for decisions (actions) a prerequisite in every case that makes it impossible to analyze selected corruption practices against a potential criminal liability?
- How does the interpretation of regulations determine the immunity of certain behavioral patterns from criminal liability?
- Why is legal corruption so significant in the system of all authorities?

The analysis of corruption on the basis of the Law on the Central Anticorruption Bureau (CBA)

The notion of corruption in the Polish legal system is reflected in the provisions of the Law on the Central Anticorruption Bureau, of 9th June 2006.⁷ It should be underlined that – according to the provisions of this law, the analyzed phenomenon is defined according to a listed number of described situations. In order to continue the considerations it is absolutely necessary to quote and thoroughly describe the major prerequisites that specify and characterize behavioral patterns described as corruption.⁸

When analyzing those provisions special attention should be paid to the **major notions and clauses**⁹ used as **relevant differentiators** for the description

---

⁷ The Law on the Central Anticorruption Bureau, of 9th June 2006 (Journal of Laws of 2017, item 1993).

⁸ According to Art.1 parr.3a of the Law on the Central Anticorruption Bureau, corruption means an act which:

- „1) involves promising, proposing or giving, directly or indirectly, of any undue advantage by any person to a person performing a public function for themselves or any other person, in return for acting or omission to act in performing the person’s function;
- 2) involves demanding or accepting by a person performing a public function, directly or indirectly, of any undue advantage for themselves or any other person, or accepting an offer or promise of such advantage in return for acting or omission to act in performing the person’s function;
- 3) is perpetrated in the course of business activities, including the accomplishment of obligations towards the public authority (institution), involving promising, proposing or giving, directly or indirectly, of any undue advantage to a person who manages a unit which does not belong to the public finance sector, or who works for the benefit of such unit in any capacity, for themselves or any other person, in return for acting or omission to act, which breaches their obligations and constitutes a socially detrimental reciprocity;
- 4) is perpetrated in the course of business activities, including the accomplishment of obligations towards the public authority (institution), involving demanding or accepting, directly or indirectly, of any undue advantage by a person who manages a unit which does not belong to the public finance sector, or who works for the benefit of such unit in any capacity, for themselves or any other person, in return for acting or omission to act, which breaches their obligations and constitutes a socially detrimental reciprocity”.

⁹ All the reference are made by the author (editor’s note).

of characteristic features in a specific category of actions. The description of those prerequisites is necessary for the idiographic learning of elements significant to the criminal assessment of specific events, decisions, processes and behavioral patterns. Eventually, the investigation is aimed at a better explanation of the appearing issues which in many situations show that the differentiation between a criminal act and the so-called legal corruption is not always simple and clear. Analyses aiming at the identification the legal qualification of corruption should include assessments aiming at reliable, thorough and objective solution of the disputed issues.

The results of such activities are mostly determined and directly dependent on pre-assumptions and interpretations of legal provisions. With the above-mentioned arguments in mind one should notice that according to the provisions of the Law on the Central Anticorruption Bureau the notion of corruption is closely connected to obtaining, proposing or giving, demanding and promising of **any undue advantage**. Practically, there appears a major problem involving interpretation, i.e. the meaning of “any undue advantage”. In different words, which constitutive features, can we identify as decisive to determine if advantages obtained by a given person will be assessed as undue?

While trying to answer this question, one should start with a clear explanation of the sense of the word “any” in connection to the further part of the clause, explaining the notion of corruption, according to the provision of the Law on the Central Anticorruption Bureau. It should not raise any doubts that the plural form of the pronoun (in the Polish language form) “any” *de facto* means “everyone”. To put it shortly, it should be stated that from the logical and semantic point of view it includes all, with no exception, [kinds or sorts] of advantages that may be offered or obtained. Such a line of thought enables the statement that when **analyzing the issue of advantage**, it is correct and justified to understand this notion **in a broad sense**. Thus, it should denote gaining wealth, measurable financial gain, financial remuneration, as well as obtaining other economic profits (obtaining material gain), as well as personal gain (e.g. development opportunities, career, promotion, access to the mass-media, building a positive image) as well as political profits for a given category of organization, social group etc.

According to Rafał Wielki, the definition of material and personal advantage, is provided in the Law in a general and blurred way, which results in solving arguments with the already made work of the judiciary.¹⁰ According to Art. 115 § 4 of the penal code (...) *the material or personal advantage is the advantage for yourself and for another person*.¹¹ Paweł Daniluk perceives the obtaining of advantage from three different perspectives: (...) *as a result (effect) of a committed crime, the measure which the perpetrator is using in the course of committing the crime, as well as the aim of*

---

¹⁰ R. Wielki, *Legal and Criminal Law Aspects of Counteracting Corruption-Involving Crimes in the Borderland Protection*, “Polish Borderland Studies” 2016, vol. 4, no. 2, pp. 233–234.

¹¹ The Law of Penal Code of 6 June 1997 (Journal of Laws of 1997, no. 88, item 553, with subsequent amendments).

the perpetrator's activity.¹² Ryszard Eugeniusz Dominiuk explains that *the notion of material advantage in the criminal law is understood as a contemporary and the future gaining of wealth, expected material profits, general upgrading of financial situation*.¹³

According to the CBA, the notion of material advantage includes different gains providing for specific needs the value of which can be expressed in a monetary form. Besides cash, material advantage includes – inter alia, (...) *attractive items, excursions, as well as loans granted on preferential terms, debt reliefs or awarding a public contract*.¹⁴ In the everyday practice the most frequent are the situations when the personal advantage upgrading the situation of the beneficiary is directly connected with material advantage, for example promotion at work or obtaining a new lucrative job (the taking of a prestigious position, managerial position, lucrative job), a free-of-charge trip for an attractive professional training, numerous business trips, acceptance for internship, foreign scholarship, payment of educational costs, including costs of new professional training, etc). A significant question appears on the background of the above-mentioned considerations – which factors are conclusive to the statement (assessment) that material and personal advantages obtained by a person (or a group) should be due¹⁵ or undue? The Polish legal system does not include a legal definition of undue advantage provided for in Art.1 par. a of the Law on the Central Anticorruption Bureau describing the notion of corruption. The civil code – in turn, provides a passage on the undue benefit, which is a special case of unjustified enrichment. Here it should be clearly underlined that from the legal perspective the undue advantage and the undue benefit cannot be regarded as the same, as according to Art.115 § 4 of the penal code advantages could be material or personal.

Ewa Łętowska, when analyzing additional financial benefits obtained by the members of the Polish government, expresses the opinion that (...) *benefits not included in standard procedures are classic undue advantages*.¹⁶ The author, expanding this topic, explains additionally that (...) *the law requires to return the granted wealth. The person who has been groundlessly enriched should return the benefit to the impoverished This is the so-called condictio sine causa, Art. 410 § 2 of the civil code, the final sentence. Thus, there I a way, grounds and a procedure to undo the errors.*

¹² P. Daniluk, *Pojęcie korzyści majątkowej w prawie karnym*, “Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2014, no. 1, p. 1.

¹³ R.E. Dominiuk, *Korupcja wyborcza jako patologia relacji państwo-biznes*, “Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2017, no. 1, p. 162.

¹⁴ *Mapa korupcji. Zwalczanie przestępczości korupcyjnej w Polsce w 2016 r.*, Warszawa 2017, p. 23.

¹⁵ For a better explanation of the word “due” it is possible to refer such synonyms as “being entitled to”, “appropriate”, “proper”, “inherent”.

¹⁶ E. Łętowska, *Korupcja staje się narzędziem władzy*, 12 IV 2018 r., Oko.press, Warszawa, <https://oko.press/prof-letowska-korupcja-staje-sie-narzedziem-wladzy-mamy-instytucjonalizacje-kija-i-marchewki/> [access: 10 V 2019].

*The compulsory deposit to a recommended charity organization is the continuation of corruption – this town referring to this organization.*¹⁷

A completely different assessment of the same process (situation) is expressed in the sentence (i.e. statement given to the public) that (...) *those people were just entitled to this money.*¹⁸ The Prime Minister Beata Szydło provides additional arguments, that those were official awards, granted from the budget, approved in this chamber, and they were not watches given by businessmen-friends.¹⁹ The written answer to the MP enquiry of 07.02.2018 contains total amounts of benefits granted to individual ministers.²⁰ However, no legal basis was provided to justify the decisions that became legal actions resulting in specific financial operations, as the party submitting the enquiry did not contain such a question.²¹ Similar issues were mentioned in the subsequent letter of enquiry submitted by Krzysztof Brejza, of 09.02.2018, where he requests the (...) *access to copies of all decisions* in the matter with an explanatory memorandum.²² On 16.03.2018, after a subsequent MP enquiry in the matter of benefits granted to individual ministers, it was stated that the (...) *answer was submitted to the member of Parliament in the letter of reference number SPRM.4810.14.5.2017 of 2nd February 2018.*²³ From the perspective of legal provisions, according to Art 410 §2 of the civil code, (...) *a performance is undue if the person who makes it is not under any obligation or is not under any obligation towards the person to whom he makes the performance, or if the legal act binding him to make the performance was invalid and did not become valid after the performance was made.*²⁴ Thus, one can say that this is a special kind of groundless enrichment, resulting with obtaining advantages at somebody else's cost. The above-mentioned provision clearly indicates that groundless enrichment occurs when there is no proper legal grounds to execute

---

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ B. Szydło, *Ministrom rządu PiS te pieniądze się po prostu należały*, TVN24, 22 III 2018 r., <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/beata-szydlo-o-nagrodach-dla-ministrow-rzadu,824216.html>.

¹⁹ B. Szydło, *Ministrom rządu PiS należały się nagrody za uczciwą pracę*, "Do Rzeczy", 22 III 2018 r., <https://dorzeczy.pl/kraj/59620/Szydlo-Ministrom-rzadu-PiS-nalezaly-sie-nagrody-za-uczciwa-prace.html>.

²⁰ See more: *Odpowiedź na interpelację nr 18119 w sprawie nagród dla poszczególnych ministrów*, Warszawa 7 II 2018, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=2991D101>.

²¹ MP enquiry no. 18119 to the Prime Minister in the matter of benefits granted to individual ministers, Warszawa 13 XII 2017 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=22A9E17C>.

²² MP enquiry no. 18119 to the Prime Minister in the matter of benefits granted to individual ministers, Warszawa 9 II 2018 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=6696407D>.

²³ *The answer to the MP re-inquiry no. 18119 in the matter of benefits granted to individual ministers*, Warszawa 16 III 2018 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=6D7E3002> [access: 10 V 2019].

²⁴ The Law of 23 April 1964, Civil code (Journal of Laws of 2019, item 80).

a specific performance or when the legal act binding them to make the performance was invalid.²⁵

We cannot talk about groundless enrichment when someone is paid remuneration for their work and other additions, according to their position. This is why the processes of taking over exposed positions in the public administration²⁶, Polish Television, National Bank of Poland, Institute of National Remembrance, Commission of Financial Oversight, foundation established by state companies, funds and agencies not funded by the national budget, supervisory and management boards involving state legal persons, prosecutor offices, courts,²⁷ intelligence services and in other public entities controlled by the government.²⁸

In the course of the analysis of the processes of (...) *taking control over the state by a party*²⁹, one should not narrow their perspective only to the government administration, because the same processes take place in the local government administration and in institutions subject to the local government.³⁰

Obviously, those decisions referring to the personnel policies are taken according to the binding regulations, however the question should be asked which real criteria and elements make this group of the chosen people entitled to special material and personal advantages, what makes them different from many other honest and talented Polish women and men, entitled to full civil rights? Is just the existence of certain legal acts in binding provisions a justification for regarding those advantages (positions, functions, lucrative salaries) as unconditionally due to the favored nominees?

Coming back to elements specifying corruption in the Law on the Central Anticorruption Bureau, it is worth noticing that the necessary condition of the above-mentioned acts is the corresponding of promising, proposing and handing of undue advantage in return for acting or refraining from acting in the frames of a specific function. For the purpose of further considerations, referring to the understanding of corruption, it is worth noticing that many of the processes referred to and commonly appearing in the management reality is a very clear and obvious example of an act of proposing and ensuring measurable and noticeable advantage by a public servant to other persons serving public functions **in return for acting within their function**. A specific example of this could be – among others, the promise of a job for a local government member, who – after changing the group they represent, would vote

²⁵ H. Witczak, A. Kawałko, *Zobowiązania*, Warszawa 2015, p. 96.

²⁶ B. Olszewski, *Problem nepotyzmu w administracji publicznej*, “Acta Universitatis Vratislaviensis” 2009, no. 79, p. 174.

²⁷ G. Kopińska, *Stanowiska publiczne jako łup polityczny. Polityka personalna w okresie od 16 listopada 2015 do 31 października 2017 roku*, Warszawa 2018, pp. 8–9.

²⁸ J. Paczocha, *Partia w państwie. Bezprecedensowa wymiana kadr w administracji rządowej i jej legislacyjne podstawy*, Warszawa 2018, pp. 4–8.

²⁹ Ibidem, p. 8.

³⁰ W. Walczak, *Zawłaszczanie stanowisk w administracji samorządowej – element umacniania systemu władzy*, “Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica” 2013, no. 288, pp. 67–78.

in an expected way in the course of forming the provincial board of management; the proposal to keep the job in return for the support in the voting for the previously agreed management board, hiring local government members in urban companies, providing positions in municipal entities' management boards and boards of directors of for party colleagues, and providing vice-presidential positions **in turn for support in the course of voting and other political advantages.**

There are also situations when the holder of a given position is provided from the decision-maker (their protector) a list of other people to hire on specific positions, as well as the data of companies (entities) with which cooperation on specified terms, including subsidies, is expected, or a list of people to support in the course of selection for a specific public function. One can give numerous examples of such corruption-involving behaviors. Their common feature is that those acts are conscious, deliberate and intentional, aiming at obtaining guaranteed reciprocal benefits, ensuring gaining and maintaining power, and expanding of influences. Individuals participating in this crime are fully aware what they are participating in and they agree to do this. It is worth mentioning here, that **the transfer of profits and the exchange of advantages is the result of acts legitimized in appropriate regulations.**

The analyzed definition of corruption provides a perception and explanation to the secret service responsible for counteracting corruption in public and economic life and acts aimed against the economic interests of the state.³¹ However, it should provide guidelines for analysis and information collection, as well as intelligence operations aiming at proper identification of motives, aims and results of specified behavioral patterns. It should emphasized that - according to the legal system binding in Poland, the basis for criminal charges and liability for corruption-involving acts having the necessary elements of criminal behavior are the provisions of the penal code, and not the law on the CBA.

The characteristics of corruption

Corruption is perceived as a social problem³², with special idiosyncratic features. The complexity of the analyzed phenomenon makes the perception and assessment of the same situations and processes completely different. The differences in the perception and interpretation of specific facts result from the synergic impact of many factors that could include the knowledge, ability of analytical reasoning, ability to decipher conditions and circumstances influencing a given situation in connection with the correct identification of motives, pre-assumed aims and expected consequences of initiated actions. Logical reasoning is also of importance, as well as personal experience, which is of significant value in the course of analysis and intelligence operations. There is,

---

³¹ Art. 1 par 1. of the Law on the Central Anticorruption Bureau, of 9th June 2006.

³² G. Makowski, *Korupcja jako problem społeczny*, Warszawa 2008.

however, another important element, of major significance in the instances of different opinions on corruption-involving behavior. The important thing is **who gives their opinion and from which perspective the opinions, assessments and statements are made**. It is equally important how those statements can be broadcasted through the access to the mass-media, which are significantly responsible for awareness-making of the information consumers.³³ Individuals granted high material and personal profits for such reasons as personal connections, have a different, subjective assessment and opinion on the corruption-involving behavior than people who are marginalized and exploited by influential networks. Thus, the privileged will perceive corruption as a very positive phenomenon, while the perception of the rest will be completely different.

When analyzing the major attributes of the phenomenon it is worth to – first of all, pay attention to the value in the background of the parties involved. Reciprocal profits and realization of individual interests is to gain, maintain and strengthen the power, as well to protect the network of connections and dependences. An important connecting factor that enables efficiency is calculative trust, which guarantees the secrecy of the precious knowledge of conditions, circumstances and role of the group leaders – people directly involved, giving orders, providing ideas of the subsequent actions and their scale, etc.

It is the common feature of all the kinds of corruption that it involves direct, guided, willful and intentional acts. There are no chances – scenarios are well-planned, prepared, accepted to perform in a small group of insiders who decide on the division of roles and particular tasks. They usually refer to the earlier, informally agreed personal decisions (for example, support for the recommended candidate in the course of voting, appointment of the given individual on a high position, etc.), and making precise decisions resulting with specific financial effects (among others, the selection of a specific candidate of a favored tender in a tendering, signing a contract with a selected entity, company, individual person, lucrative order on favorable terms, granting subsidies, granting credit on preferential terms, selling the assets of a given organization, etc.).

Corruption has the special feature of the difficulty or impossibility of indicating the victim. Quite often individuals participating in competition procedures are even unaware that their losing to other candidates was decided upon before the formal announcement of the competition. Unfortunately, they do not have the evidence to prove that they were victims of an earlier agreement – corrupt acts. Similar situations take place also when public tendering is organized³⁴, especially when terms of specifications and criteria for the best offer are agreed upon. In the above-mentioned

---

³³ M. Mindur, *Korupcja a rola państwa w rozwoju gospodarczym*, “Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2006, no. 74, p. 75.

³⁴ G. Makowski, *Postępowania jednoofertowe jako wskaźnik ryzyka korupcji w zamówieniach publicznych*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, no. 4, pp. 525–550.

situations there is at least a theoretical chance and the possibility to apply for a job or a contract.

The policies in the personnel field involve appointment (employment) with no necessary open recruitment procedure. It is significant that in the instance of most economic entities the regulations do not require open recruitment, especially in the area of cooperation with external entities. So, in what circumstances and through which methods are people nominated and how are the agreements with external entities signed? If such a question was asked to the decision-makers one could expect only an official answer that all decisions are made according to the binding legal regulations. This is – however, the explanation of arbitrary and discretionary behavior, claiming the accordance with the law. However, it is not a true explanation and it does not provide methods and reasons of the choices made. In other words, this is not a proper answer and it does not explain the issue.

Interesting comments referring to **the characteristics** of corruption we can find in the report of the Central Anticorruption Bureau:

- The complex process of detecting crimes involving corruption is the consequence of the lack of the perpetrator's traces – this is the so-called latent crime, leaving no victims.
- Bribe is usually handed in with no witnesses and the operation is legalized, which creates a solidarity of perpetrators who are not interested in revealing the crime.
- The subjects of the crime are also government administration or political figures on high positions. Detecting the cases of corrupting such individuals is difficult because of their professionalism, proficiency in legal regulations and exploiting friendly connections.
- The above-mentioned circumstances significantly limit the efficiency of the detection of crimes involving corruption, which causes the fact that most of such crimes are covered by the so-called dark number.
- Currently the criminal acts are covered up by legal procedures, such as the participants in a tender procedure, who may be a part of a plot or even offer lower prices, being aware that one of them will win the competition for the rest.
- At present this phenomenon is more and more often an organized action with a clear division of roles among the criminal participants – i.e. the middlemen, paid protectors, public figures or even couriers travelling with money.³⁵

Roman Jakubowski thinks that the (...) *most typical features of corruption are commonness, entropy, functioning according to the rules of the market and interactivity*.³⁶ Józef Baniak shares the opinion on the commonness of the phenomenon,

---

³⁵ *Mapa korupcji. Stan korupcji w Polsce na podstawie danych statystycznych przekazanych przez służby i organy państwowe za lata 2004–2009*, Warszawa 2010, pp. 5–16.

³⁶ R. Jakubowski, *Cechy charakterystyczne korupcji i sposoby jej zapobiegania w administracji*, in: *Korupcja w administracji*, M. Myśliwiec, A. Turska-Kawa (edit.), Katowice 2016, p. 26.

adding that (...) *an important feature of corruption is its secrecy and hiding it from the public*, which guarantees the efficiency of the planned activities.³⁷ Helena Sutch adds, that (...) *corruption undermines competition, making only few the privileged on the market*.³⁸ To understand the **essence of corruption and its main goals the following features are of key significance**:

- Corruption a denial of honesty, equal treatment and rule of law, as well as the rules of social justice. Those values are replaced by a total, ruthlessness, contempt, self-interest, nepotism and back-door appointments.
- Corruption not only limits (undermines) potential competition, eliminating the chances of countering such a practice, as the binding law gives space for arbitrary and biased decisions that are binding and cannot be undermined if made legally by an authorized person, according to their powers.
- Corruption is a network, which means that it reaches beyond the scope of a given organization, leading to a form of incorporation of accepted norms, rules and behavioral patterns in the frames of management system binding in the remaining entities (institutions) to efficiently make them subject of the authorities' interests.
- Corruption is the most important element that joins together closed systems, i.e. organized groups taking care of private interests, privileges, careers, promotions for the chosen and reciprocal profits. These are made and directed by individuals belonging to the formal authorities in the organizational and legal sense and act on the basis of numerous contacts, influences and covert links (private, family relations, friendly and social, as well as political connections) enabling their superiority over the remaining members of the environment or a professional group.
- Corruption as an established network – a configuration of influences, ensuring the chosen ones a privileged status, guarantees efficient execution of private interests and individual goals and at the same time remains the key element that enables obtaining measurable material and personal gain.
- The aims and assumptions of corruption remain the same over the years, however – together with the changes of the society, economy and the legal system, corruption-involving mechanisms are changing and they are subject to modifications. Currently corruption-involving acts are taking the form of complex activities and economic processes that have legal bases, transferring property rights, etc. to avoid charges of accepting/transfer of any undue advantage to the beneficiaries.
- The broadly understood corruption has been the major factor and the fundamental connecting element for the system of government used to obtain,

---

³⁷ J. Baniak, *Lapownictwo w moralnej ocenie religijnych i niereligijnych studentów stacjonarnych i niestacjonarnych*, "Acta Universitatis Lodzianis. Folia Socjologica" 2012, no. 40, pp. 171–172.

³⁸ H. Sutch, *Strategia walki z korupcją. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999, p 7.

execute and maintain the power and control over the subordinate institutions (organizations).

The issue for further analysis is the establishment whether material and personal profits should obligatorily (unconditionally) be regarded as due, if there is the basis for the initiated legal acts, which result with the increase of wealth. One can assume that the opinion in this controversial issue is of fundamental value to show the difference between legal corruption and a crime.

The prerequisites of dividing corruption into criminal acts and legal forms

When analyzing the activity aiming at using the authority for private interests and obtaining private profits it is possible to point to the examples of processes and decisions described as legal corruption.³⁹ In this context the most often non-criminal forms are given, such as nepotism, conflict of interests and favoritism.⁴⁰ It should be emphasized that such phenomena appear not only in public institutions⁴¹, but also in private entities.⁴² Such situations in the public sector are generally perceived as pathologies connected with the overuse of authority. The same situations in private companies are treated as a reflection of family business initiative, a proactive attitude and the ability to initiate profitable business relations. The government institutions – due to their tasks and money assigned to them, are a highly desirable, credible and solvent client for the business. The organizations from the public and private sector often have strong economic links, due to the completed operations, which result with serious sums of money transferred to the accounts of certain companies. Thus it seems logically justified that other processes and decisions of specific financial effects should

---

³⁹ D. Kaufmann, P.C. Vicente, *Legal Corruption*, “Economics & Politics” 2011, vol. 23, issue 2, pp. 195–219; P. Domadenik, J. Prašnikar, J. Svejnar, *Legal Corruption, Politically Connected Corporate Governance and Firm Performance*, “IZA Discussion Papers” 2014, vol. 8321, pp. 1–26; O. Cincer, M. Johnston, *Measuring Illegal and Legal Corruption in American States: Some results from the Edmond J. Safra Center for Ethics Corruption in America Survey*, Cambridge 2015, vol. 58, pp. 1–41.

⁴⁰ S. Rose-Ackerman, B. J. Palifka, *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*, second edition, New York 2016, p. 11; C. Shore, *Culture and Corruption in UE: Reflections on Fraud, Nepotism and Cronyism in European Commission*, in: *Corruption. Anthropological Perspective*, D. Haller, C. Shore (edit.), London 2005, pp. 131–155; A. Graycar, O. Monaghan, *Rich Country Corruption*, “International Journal of Public Administration” 2015, vol. 38, pp. 586–595.

⁴¹ R. Karklins, *Typology of Post-Communist Corruption*, “Problems of Post-Communism” 2002, vol. 49, no. 4, p. 24; D.F. Thompson, *Theories of Institutional Corruption*, “Annual Review of Political Science” 2018, vol. 21, pp. 495–513.

⁴² H. Arasli, M. Tumer, *Nepotism, Favoritism and Cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of north Cyprus*, “Social Behavior and Personality” 2008, vol. 36, pp. 1237–1250; A. Argandona, *Private – To Private – Corruption*, “IESE Business School Working Papers” 2003, no. 531, p. 1–18.

be considered in the context of legal or criminal overuse of power for private gain or interests.

Paweł Majewski presents the opinion that (...) *corruption in the legal aspect is the illegal status of specific behavior (e.g. exerting illegal impact on decisions of the public authorities)*.⁴³ According to such a way of reasoning corruption is presented in the context of illegal impact on the decisions made by the public authorities. Thus – according to the above-mentioned author, if the indications, hints, pressure or other forms of exerting impact on decision-makers are not legally prohibited, the prerequisites for corruption are not present. Additionally, the reflections of P. Majewski could lead to a different conclusion, i.e. that the legality of decisions made by the public authorities excludes the possibility of perceiving such acts as corruption-involving. In other words, the legalization of acts done by the public authorities could provide a relevant and sufficient - the so called independent prerequisite, making the deepened legal and criminal interpretation of vital circumstances, real motives and aims connected with a given decision impossible.

The above-mentioned considerations allow to understand how complex corruption is as an issue and how difficult it is to analyze in the legal context.⁴⁴ One can think that among the most complicated (and controversial) themes are the elements/criteria enabling the differentiation between legal behavior and corruption-involving acts. It seems that such a classification is possible according to many factors that could be used as presumptions that set a benchmark for the division between criminal acts and other variations of legal corruption. The most important ones include the following:

- legalization of decisions (action), perceived in the context of the existence of legal basis, enabling specific legal actions, within the scope of granted powers,
- legal qualification and assessment of the proposed/obtained advantages as due or undue,
- legal assessment of circumstances in the context of the correct identification of targets and motives in the exchange of profits and the nature of relations between the parties involved,
- legal analysis and interpretation of the provisions of the penal code that bring the correct assessment of circumstances, motives and aims of the analyzed situation (process, decision), made by the government administration (services, prosecutor's office, courts), on the basis of logical reasoning, the collected information and life experience,
- the possibility of using material obtained through the intelligence measures of surveillance in order to find out the circumstances and prove motives and aims of the perpetrators of the corruption-involving crime in court.

---

⁴³ P. Majewski, *Raport na temat korupcji w polskim systemie ochrony zdrowia*, Warszawa 2007, p. 4.

⁴⁴ *Corruption and the Secret of Law. A legal anthropological perspective*, M. Nuijten, G. Anders (edit.), Hampshire 2007.

Decisions about personal issue

Considering the issue of legality one can refer to the decision made in the sphere of personnel. As it was explained earlier, in most cases the only – and legally sufficient, justification is that the nomination of a given person was executed according to the binding regulations. Such a way of reasoning will result in the conclusion that in such a situation a y acts undertaken by the authorities cannot be questioned and analyzed in the context of corruption. A slightly different perspective can initiate considerations of the circumstances of the above-mentioned decisions in the context of other, generally binding legal regulations, for example – the **Constitution of the Republic of Poland**. According to the principle of citizens' equality before the law provided for in its Article 32: all persons shall be equal before the law; all persons shall have the right to equal treatment by public authorities; no one shall be discriminated against in political, social or economic life for any reason whatsoever.⁴⁵ The above-quoted constitutional values seem to be clear and understandable, as they refer to the principles of equality and equal treatment of citizens by persons representing public authority . Having regard to the above-mentioned elements, it is possible to try to describe and assess the accessibility of selected positions for ordinary citizens in the context of “equal treatment”. In the situation where the regulations do not envisage open recruitment, individuals entitled to all civic rights do not have any chance to try to apply for a given position, so can we describe such a process as the reflection of equal treatment? For example, does somebody interested in – for example, a managerial position in the government administration and its subordinated institutions, in the civil service or in the chancellery of the President of Poland, in the offices of the lower or upper chamber of the Parliament, have the guarantee of equal rights in the application process, considering that they meet all the formal conditions and competence requirements? Another example could be positions in supervisory boards and boards of directors of companies including the state legal person participation, as well as in other entities subject to (with capital relations) the state. In this context another question could be asked, that is, if someone consciously resigns from the Member of Parliament mandate or a position in the Prime Minister's Office or from the town council without a hundred percent of certainty of obtaining a lucrative position in the board of directors of a company including the state legal person participation or a municipal company?

Grażyna Kopińska expresses thoughts that make a valuable contribution to those considerations. According to the author

(...) people interested in political activity obtain the information that the key to their career is building a network of connections and friendships. Their career or promotion in life will not be determined by competence, experience or reliability, but loyalty to the patron and clever getting rid of the competition. Citizens who

---

⁴⁵ The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April 1997 (Journal of Laws. of 1997 no. 78, item 483, with further amendments).

can see that the legal regulations are not observed and that they can be avoided or change easily start to be convinced that they “are controlled” by dishonest people, or – which is even worse, that **honest people have no chances in such a system**.⁴⁶

According to Łukasz Szwejkowski (...) *corruption brings disrepute and loss of credibility to the idea of competition, because the **success in the corrupt environment cannot be reached without the participation in acts of corruption***.⁴⁷ Those are very apt thoughts and right insights. Thus, we are dealing with the situation with a group of favored beneficiaries entitled to lucrative functions, positions, payment and the rest of the citizens, who do not have the slightest chance to compete with them, on a lost position – obviously, in accordance with the law. To present a better image of the legal issues it is worth to quote the binding interpretation provided by the Constitutional Tribunal: The principle of equality (*Art. 32 of the Constitution*) *cannot be an independent basis for the constitutional claim. Bringing up this principle requires every time the indication – by the complainant, of the specific constitutional liberty or the specific constitutional right that should be breached in result of the principle of equality in their case*.⁴⁸ In the light of this opinion it is possible to connect the violation of the principle of equality with – among others, Article 1 of the **Constitution of the Republic of Poland**, according to which: *The Republic of Poland is a common interest of all citizens*, Article 2: *The Republic of Poland shall be a democratic state ruled by law and implementing the principles of social justice*, Article 60: *Polish citizens enjoying full public rights shall have a right of access to the public service based on the principle of equality*, and Article 45: *Everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal previously established by law*.⁴⁹ Putting forward such objections would be impossible and groundless if the Constitution included the regulation that the Republic of Poland is the interest (i.e. private interest or wealth) of political groups forming the majority in the upper chamber of the Parliament and the representation of the local government elites, ruling over a specific area, and the occupation of government positions only by favored group (i.e. party activists, their relatives, aides, friends and other individuals closely associated to the authorities) with the blocking of other citizens entitled to full public rights at the same time, which should be a reflection of the social justice.

It is worth adding that even when the formula of open recruitment is used for the selection of people for government positions, there are no **appeal procedures** from

---

⁴⁶ G. Kopińska, *Stanowiska publiczne jako lup polityczny...*, p. 80.

⁴⁷ Ł. Szwejkowski, *Korupcja. Wybrane zagadnienia*, Training Materiale no. 87, Legionowo 2013, p. 16.

⁴⁸ Order of the Constitutional Tribunal of 27 February 2005 r., (Ts. 198/05), Inadmissibility of Constitutional Action for Annulment *Claiming the Violation of Third Person's Rights*, p. 2.

⁴⁹ The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April 1997 (Journal of Laws. of 1997 no. 78, item 483, with further amendments).

the final decision. The recruitment procedure is final when the information on the result of the competition is announced. This refers not only to the local government positions, which is selectively raised by the Ombudsman in his report.⁵⁰ It is worth to quote the opinion of the Minister of the Internal Affairs and Administration about this issue. He claims that (...) *the attempt of regulating the completion of the recruitment procedure in the form of administrative decision could be perceived as interference in the autonomy of the local government units in the field of their human resources policies*⁵¹, while the procedure of appeal which allows bringing a decision to court is possible – for example, in the instance when the governor of the province gives a provisional decision to annul the mandate of the mayor of a town or a member of the local government council for the breaching of the anti-corruption law regulations.

An interesting supplement to the considerations on the nature of competitions is the opinion expressed by Ewa Maciejewska:

We do not really have doubts that competing for free judicial positions in a higher court has never been perfect, totally transparent and not raising any doubts in terms of fair rules. It is true that in the court of appeal in Łódź competitions organized before 2015 were apparent in the sense that the seconded candidate was always preferred. Usually it was also the only candidate, and even if their level of competence did not raise doubts in some 99% and they additionally proved themselves when making judgments on secondment, it has to be admitted that not everyone had equal chances to prove themselves with the good work on secondment, as the secondment was not offered to everyone.⁵²

Those valuable contributions move us closer to the knowledge of mechanisms that – unfortunately, are not mentioned in reports ordered and financed by NGOs.⁵³ Special attention, in the opinion of E. Maciejewska, should be paid to the words referring to the candidate preference methodology applied according to the law, e.g. suggesting the chance of seconding and the issue of the number of people applying to participate in the competition. This can be understood in such a way that no reasonable

---

⁵⁰ *Report on the compliance to the human and civil liberties in 2017 and on the activity of the Ombudsman*, Warszawa 2018, p. 282, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/informacje-roczne-o-dzialalnosci-rpo> [access: 10 V 2019].

⁵¹ *Ibidem*, p. 282.

⁵² See in more detail: E. Maciejewska, *Did they conflict us successfully?*, [sedziowie.pl](http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?blogid=1&archive=2018-10), 20 X 2018, <http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?blogid=1&archive=2018-10> [access: 10 V 2019].

⁵³ See B. Pilitowski, M. Hoffman, B. Kociołowicz-Wiśniewska, *Skąd biorą się sędziowie? Raport z badania procesu selekcji kandydatów na wolne stanowiska sędziowskie przez Krajową Radę Sądownictwa*, Toruń 2017, <https://courtwatch.pl/baza-wiedzy/publikacje/> [access: 5 V 2019]; B. Grabowska-Moroz, M. Szuleka, *Od kadr się zaczyna. Zmiana prezesów i wiceprezesów sądów powszechnych w okresie od sierpnia 2017 do lutego 2018*, Warszawa 2018, <http://www.hfhr.pl/publication/od-kadr-sie-zaczyna-zmiana-prezesow-i-wiceprezesow-sadow-powszechnych/> [access: 10 V 2019].

judge would start such an initiative without obtaining a clear hint on the issue. One of the arguments supporting such an attitude could be the awareness that there are no real chances of competing with a favored candidate, so there is not much sense in losing and – consequently, infamy, ostracism in the community. Other elements can be connected to the fact that such an independent application to the competition (without an informal recommendation) without any chances of success could be remembered by the superiors as the lack of discipline and a wrongful assessment of one's competence level in the context of promotion for a higher position. Other opinions of this author, referring to the topic and very meaningful, are provided on the aims and intentions of actions undertaken currently by a part of the judicial community (...) *mutual efforts to stop the wrongful, unconstitutional changes and not allowing the entering and promotion in the profession of people who stood out only with their uncritical support of one political network that wants to take control over the judicial system.*⁵⁴

Tomasz Krawczyk talks about the elements that – in his opinion, are decisive for decisions related to human resources in the Polish judiciary system:

In this case the similarity of both the winning candidates results with the conclusion that it was not about wrongful choices but just promotion, at the cost of better colleagues, of at least part of the people who took positions in courts from the new government (...) in the scale of the whole country the new National Judicial Council plans to decide upon 2000-2500 competitions for judicial positions during its term; it's the number of wrongly promoted and – looking at the issue from the other side, wrongfully omitted in the promotion process, will reach 660 - 825 positions. There appears the question whether the Polish society can afford to select such a high number of judges in the way that not only raises serious objections, but is also just defective and executed for political ends. Additionally it will generate inevitable conflicts with the rest of the judges' community. (...) The whole thing goes down to the dose of interpretative flexibility one is ready to present, and the flexibility – as the current governance has proven – can be practically unlimited.⁵⁵

The above-mentioned (publicly given views) voiced by judges of regional courts, need a serious comment. Firstly, they indicate that decisions referring to human resource management are fundamental for the government system and provide a hint on the possibility of acting in connection with the binding or amended - for certain reasons – law. This – however, is not limited to the judiciary. Secondly, the objections forwarded in reference to the elements considered by the competition commission (which is the role of the national Judicial Council) that are decisive in the process of allowing a person to begin a career as a judge are in fact the confirmation of the previous assumption

---

⁵⁴ See in more detail: E. Maciejewska, *Nominaci neoKRS*, 24.02.2019, <http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?itemid=108> [access: 10 V 2019].

⁵⁵ See in more detail: T. Krawczyk, *Więcej niż trzydzieści trzy procent*, 3 V 2019 r., <http://www.sedziowie.nazwa.pl/nucleus/index.php?itemid=103#more> [access: 10 V 2019].

that the staff-related decisions are arbitrary, biased and discretionary. The fact that they are made according to the binding law by an authorized body does not make them objective, justified, fair and just. What is important, this statement has a **broader dimension** and refers not only to the decisions made by the former members of the National Judicial Council, but also to decisions made by other public agencies and the representatives of private companies, NGOs and other economic entities. Thirdly, there is a significant difference between the above-mentioned personnel decisions as it is only in the case of announcements made by the National Judicial Council the individuals with a negative assessment can bring the decision to court. This refers to the announcements on the election for judicial positions in general courts. Recently, on the basis of the judgment of the Constitutional Tribunal of 2 March 2019 Article 44 par. 1a of the Law of the National Judicial Council has been regarded as incompatible with Article 184 of the Constitution⁵⁶ (it referred to the appeal forwarded from the announcement of the National Judicial Council on the selection process for the position of the Supreme Court judge). At the same time it was regarded that Article 9s of the Law of 12 May 2011 on the National Judicial Council (Journal of Laws of 2019, item no. 84) is compatible with Article 187 par. 1 point 2 and par. 4 in connection with *Art. 2, Art. 10 par. 1 and Art. 173 and Art. 186 par. 1 of the Constitution of the Republic of Poland*.⁵⁷

It should be clearly underlined here that the binding legal do not include the appeal (court control) of other decision-making processes **connected with the use of power and the assigned authority**, i.e. the **law does not enable the appeal of personnel decisions**, that is legal acts remaining in the sphere of individual issues connected to the filling of public functions (inter alia – in the government administration, local government administration, in the secret services, the Prosecutor's Office, in the offices of the President, upper and lower chamber of the Parliament, etc.) not to mention about private entities. Obviously, not only the individuals that were not selected for public service, as procedures do not include open recruitment, are the issue. It is also about the individuals that were negatively assessed in the course of the competition procedures. Besides just a few exceptions referring to the selections for a term position (for example, the President of the Supreme Chamber of Control, the National Bank of Poland, the Ombudsman) most people can be deprived of their positions overnight (and exchange them with someone else's nominee) without the obligation of even justifying such a decision.

Referring to the making of decisions on the appointments, criminal forms of corruption can appear in situations when a person could demand a remuneration in

⁵⁶ See in more detail: The order of the Constitutional Tribunal of 25 March 2019, reference number: K12/18, *Wybór członków KRS przez sejm spośród sędziów; odwołanie od uchwały KRS dotyczącej powołania do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego*, <http://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/10521-wybor-czlonkow-krs-przez-sejm-sposrod-sedziow-odwolanie-od-uchwaly-krs-dotyczacej-powola/> [access: 10 V 2019].

⁵⁷ Ibidem.

the form of Money or other undue advantage in return for the possibility of hiring, appointment or the mediation to arrange this kind of agreement. The exceeding of the authority or not performing the duty of a public official (Article 231 of the Penal Code) is possible⁵⁸, when in the frames of their authority and according to the appropriate regulations a decision referring to the personnel decisions other regulations of the binding law are violated. An example of such a situation could be the appointment of an individual for a function in a supervisory board, which violates the prohibition of connecting managerial positions defined in the anti-corruption law or the law limiting the salaries of top managers of state-owned entities.⁵⁹ Joanna Gaweł rightly points out that the basis for the liability of a public functionary, according to Article 231 of the Penal Code, is an act (...) *performed to the detriment of a public or individual interest*. The author adds that this (...) *acting to the detriment should be understood as the kind of behavior that potentially brings about a potential threat to a legal interest, both public or private. Thus, a material effect is not required, as the threat itself is the prerequisite of liability*.⁶⁰ Agnieszka Barczak-Oplustil: presents a similar opinion: (...) *the requirement of respect of human dignity* or the prohibition of unequal treatment includes also public functionaries and its violation in the course of performing duties is the act of not performing one's duties provided for in Article 231 of the Penal Code.⁶¹

The above-mentioned opinions imply that under such an interpretation some decisions, although made according to the binding regulations, can be assessed in the context of acting to the detriment of the public and private interest as the punishable excessive use of power.

Decisions referring to economic issues

Another sensitive area, where corruption-involving activities appear most often, are legal activities connected with the management of the entrusted assets and financial expenditure, inter alia – the sale of property, purchases of commodities and services, organization of tenders, granting subsidies, entering into contracts with external entities. In particular it refers to contracts for intangible services, for example legal services, ordering expert opinions and analyses, business consultancy, promotion and marketing, public relations, insurance, organization of trade fairs, training, sponsoring,

⁵⁸ Z. Kukuła, *Przestępstwo nadużycia władzy – odpowiedzialność karna funkcjonariusza publicznego*, “Kontrola Państwowa” 2018, no. 5, pp. 108–124.

⁵⁹ W. Walczak, *Aspekty prawnokarne naruszenia przepisów tzw. ustawy kominowej*, “Państwo i Prawo” 2015, no. 8, pp. 52–66.

⁶⁰ J. Gaweł, *Przekroczenie lub niedopełnienie uprawnień przez funkcjonariusza Policji jako przestępstwo*, in: *Odpowiedzialność prawna funkcjonariuszy publicznych. Wybrane zagadnienia*, M. Giżyńska et. al. (edit.), Olsztyn 2017, pp. 138–139.

⁶¹ A. Barczak-Oplustil, *Naruszenia Konstytucji RP a zakres odpowiedzialności funkcjonariusza publicznego z art. 231 k.k.*, “Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017 no. 4, p. 143.

etc. Those are the most frequent economic operations used for legal transfers of financial assets from a given organization, which is justified by the need of completing tasks connected with the ongoing operations and performing of statutory tasks. The basic problem is that those are legal economic activities that have legal grounds for the obtained profits, thus without an efficient analysis and a comprehensive control⁶² one cannot present charges of undue advantages. So, the decisions on those issues are a very convenient and safe formula for the crime of corruption in every category and organization.

However, it is beyond doubt that in a situation when upon the arbitrary and discretionary decisions lucrative orders go to a favored economic entity, it is possible to suspect that it is not just a coincidence, but deliberate misuse of authority for private interests, that is – legal corruption. This comes down to the fact that no other entity or individual person has any, even illusory, chance for a given contract, as the only chosen beneficiary was selected before and a certain amount of financial assets will be transferred to his account. No other factors mean anything to the decision made in this respect, as the priority is to eliminate potential competition and ensuring the privileged position for the previously chosen candidate. It happens very often that the lucky person is offered a contract for an unlimited period of time and its contents contain numerous buffers, in case a new authority wanted to put an end to such a contract. So, the basic message of such decisions is a complete elimination of competition and guaranteeing long-term economic profits for a chosen company. However this does not provide grounds for stating that every time in such situations criminal acts are committed.

Martin Božek notes that (...) *an act of crime is a normative category, whose constitutive features are defined in criminal regulatory acts (Penal Code)*.⁶³ Taking into consideration the above-mentioned, each and every case should be thoroughly examined in the context of major aspects which could indicate whether the analyzed case is only a reflection of instrumentally used authority or if a situation taking place in the sphere of economy is an act of crime. Zbysław Dobrowolski says (...) *that the invalidity of agreements or the provisions of agreements including acts of corruption is provided for in Article 58 § 1 and 2 of the Civil Code*.⁶⁴ It is difficult to agree with this statement, due to several reasons. Firstly, the signing of an agreement with a given entity on certain conditions, obtaining a single-source contract can be the way of transferring profits in the frames of legal corruption. Secondly, the arrangements made in the context of a planned act of corruption never come in a written form of an agreement, but remain among the few members of the interested parties.

---

⁶² W. Walczak, *Działania analityczno-informacyjne identyfikujące mechanizmy korupcyjne w procesach zarządzania*, "Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2017, no. 16, pp. 55–72.

⁶³ M. Božek, *Zwalczanie przestępstw jako ustawowe zadanie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Stan obecny i postulaty de lege ferenda*, "Studia Iuridica Lublinensia" 2015, vol.24, no. 1, p. 36.

⁶⁴ Z. Dobrowolski, *Szkoły publiczne w procesie przeciwdziałania korupcji*, in: *Wybrane zagadnienia zarządzania i przywództwa edukacyjnego*, R. Dorczak (edit.), Kraków 2018, p. 26.

When analyzing an economic situation resulting with specific financial effects it is necessary to firstly thoroughly identify **motives and aims** of the perpetrator from the perspective of **financial profits**. For example, in the course of analysis of setting tender criteria favourable for a specific beneficiary it is possible to provide two different ways of reasoning and different perspectives. Looking at the process from the formal and legal perspective one can say that the ordering partner, according to the binding regulations, is entitled to a free formatting of their requirements to obtain the best offer from the company which gives the guarantee of the correct performance and providing the highest-quality product, etc. The basis of defining detailed conditions that the potential bidder should meet is an objective assessment of requirements of the buyer. The fact that only one entity forwarder a bid corresponding to those requirements can only be evidence of the fact that the remaining competitors were rightly (legally) rejected, because their bids did not correspond to the buyer's expectations. There is no doubt that decisions in terms of formatting tender requirements are significant for the result of the tender, as they can favour a given entity and efficiently limit –and even eliminate the potential competition.

When applying a slightly different optics one can assume (take the assumption) that such acts undertaken by the ordering party are the reflection of conscious decisions, made with a direct and criminal intention, which are intended to guarantee material profits for a formerly – informally, selected entity. Those above-mentioned motives and aims of the perpetrator are the only existing and true explanation of the **mechanism of fixing tenders** for the selected, favored beneficiaries. According to this course of reasoning it turns out that under the guise of legal activity it is possible to use one's authority in the manner enabling economic profits for the chosen individuals. The basic problem, significant for the correct assessment of the considered decisions is the proper diagnosis and assessment of the detailed criteria/requirements of the tender procedure, to ensure the winning of the favored company, as well as efficient blocking of the competition. First of all it is about the small formal conditions, the meeting of which cannot be justified with objective reasons which are necessary to ensure the needed profits of the buyer, in connection with the proper performance of the tender, i.e. tasks, work, services or purchase of commodities.

A correct deciphering of such limiting conditions of a tender can be a basis to the assumption it is worth to execute a **deepened control** which will bring about answers for several basic questions:

- Who had a direct influence on the fact that specific tender requirements (favorable for a specific entity) appeared on the tender requirement list, determining the person who was making orders, on whose initiative, in whose behalf were such actions undertaken?
- In which group of the entrusted individuals were decisions referring to this issue made?
- What were the circumstances, when and in what form, as well as by who transmitted the hints or agreements on the details of formal requirements?

- Who indicated the persons for the preparation of the requirement lists, who was participating in the work of the tender committee?
- Who, in the frames of their duties, supervised the tender proceedings?
- What influences, dependences and links connect individuals directly involved and interested in the completion of a given tender, with the identification of the former professional, social, business and political activity, which was the background of the current relations and dependencies between the decision-makers and the representatives of the winning entity?

In the course of analysis of the issue of **fixing tender** it is worth to refer to the order of the Supreme Court of 7 March 2012, containing the following:

The clause included in Article 305 § 1 of the Penal Code “to the detriment” is an element of an effect of a crime. This effect does not have to be a material loss in result of the final decision in tender proceedings, but even the initiation of threat to the legally protected material interests of the owner of assets or a person or an institution for which the tender is organized.⁶⁵

Michał Makowski, presenting his opinion on the above-mentioned Supreme Court decision, states as follows: *The Supreme Court stated that the preparation of significant tender requirement list which limited the number of potential bidders was a detrimental act. The execution of an agreement had taken from the public procurement procedure its most desirable feature, that is ensuring all the potential bidders equal chances at the beginning of the tender procedure.*⁶⁶ In the light of the above-mentioned elements it turns out that intentional preparation of the significant tender requirement list so that the requirements could be met by only one company can be interpreted as a criminal act, and not only as breaching of a regulation or unethical proceeding discriminating potential bidders. According to M. Makowski, *the aim of initiating such an n agreement is to obtain financial gain through providing a public bid or its acquisition to the detriment of the ordering party.* The matter of the agreement is the coordination of behavior which “programmed” the objective threat for the financial interests of the ordering party.⁶⁷ In the management practice the significant tender requirement list is the first stage of mutual coordination the result of which is the forwarding of an offer by the contractor acting upon this agreement. According to Article 305 of the Penal Code it is not necessary for an act to be a crime on condition of obtaining material gain for the perpetrator or making a Real detriment to the property of the institution announcing a tender procedure. It is enough to just initiate acts that could potentially result in such a detriment.

⁶⁵ The Order of the Supreme Court of 7 March 2012 (V KK 402/11, OSNK W 2012, no. 8, item. 84).

⁶⁶ M. Makowski, *Wejście w porozumienie na szkodę zamawiającego – (de)penalizacja zamówień przetargowych w systemie zamówień publicznych*, “Palestra” 2014, no. 3–4, p. 191.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 189.

From the perspective of his analysis an important opinion has been presented by the Supreme Court in the Ordering of 18 January 2017 (reference number II KK 324/16) in reference to the discussed Article 305 of the Penal Code, in the context of evidence obtained in result of a **surveillance operation** run by the Internal Security Agency (ABW). According to the adjudicating bench of the Supreme Court:

criminal acts provided for in Article 305 § 1 of the Penal Code is not included in the catalogue of crimes 'against the economic foundations of the state' listed in those provisions. (...) The amount of the potential loss resulting from the tender agreements charged by the indictment should not be equated to the scale of bids and the amounts of expenditures designed by the State Treasury to public procurements. It can be only perceived through the difference between the bid selected in the tender procedure and the potentially better one.⁶⁸

Another legal argument enabling the acquittal from charges in the analyzed case of fixed tenders was the issue of using intelligence in court the adjudicating bench of the Supreme Court stated the following opinion:

The Orderings of the District Court, expressing consent to surveillance operations did not restrict the court of the first instance in the matter of its free use as evidence. Both the provisions of the Law on the Internal Security Agency (ABW) and the provisions of the Code of Criminal Procedure do not indicate that the decisions on consent to surveillance operations should be a binding prejudication for the court considering a case in meriti. (...). The exceptions from the principle of judicial independence are only situations clearly indicated in the Law, such as in the instance of Article 8 § 2 of the Code of Penal Procedure. Besides the cases when the order issued in criminal matters has a constitutive character, binding the court with decisions issued by other courts or organs can only take place when a regulation provided for in an act of law gives them directly the status of a binding prejudication for other courts, such as in the instance of Article 442 § 3 of the Code of Penal Procedure⁶⁹.

The analysis of the above-mentioned opinion of the Supreme Court leads to the conclusion that fixed tender, criminalized by Article 305 § 1 of the Penal code does not meet the criteria necessary for the „acts of crime posing threat against the economic foundations of the state” set forth in the act of law, and the granting of the so-called subsequent consent, i.e. **making a decision by the District Court does not forejudge on legality of surveillance and evidence collected as a result of such**. The considerations made additionally indicate how complex tender procedures are

---

⁶⁸ See: The Ordering of the Supreme Cort of 18 January 2017 (Reference number: II KK 324/16), pp. 19, 22, <http://www.sn.pl/sprawly/SitePages/e-Sprawa.aspx?ItemSID=8785-350d6c73-8c3c-46fe-8bdc-f1a3e551ad56&ListName=esprawa2016&Search=II%20KK%20324/16> [access: 10 V 2019].

⁶⁹ Ibidem, pp. 24–25.

and how different legal interpretation of defined acts can be, as well as what is the interpretation presented by the Supreme Court.

Public procurement is perceived as one of the key areas where corruption occurs⁷⁰, which does not mean that this is the area in which detection of crimes is most frequent.⁷¹ Tomasz Hachoł brings to the inadmissibility of Art. 296a of the Penal Code to the counteracting of corruption in the public procurement field His arguments refer to the fact that at the stage of the tender proceedings the buyer or the receiver of goods, services or benefit does not appear. Additionally, he states the following: (...) *on the level of an organized tender procedure we can only talk about the bidder applying for such a contract. This results in a situation when corruption pathologies in this area become almost indifferent.*⁷² The above-mentioned Art. 296a of the Penal Code specifies the basis for criminal liability for corruption-involving acts of crime in the private sector.⁷³

The remaining legal acts resulting with specific financial effects, not covered by the regulations provided in the Law of 29 January 2004 on the public procurement are completely different⁷⁴ (among others, referring to (...) *the procurement and competition procedures the value of which does not exceed the sum of 30 thousand Euros in the Polish zlotys*, Article 4, point 8). It refers to contracts and trade agreements signed with third parties, that do not require any open and competitive proceeding, commonly called **single-source procurements**. It refers not only situations provided for in

---

⁷⁰ M. Niedźwiedziński, H. Klepacz, E. Nowak-Jamróz, *Projekt PICTURE jako sposób walki z korupcją w obszarze inwestycji ICT*, "Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych" 2014, no. 33, pp. 409–419; M. Kania, *Systemowe rozwiązania w zakresie przeciwdziałania i zwalczania korupcji w zamówieniach publicznych na tle rozwiązań prawa niemieckiego*, "Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu" 2017, no. 497, pp. 128–150.

⁷¹ Police statistical data referring to crimes defined in Art. 305 §1-2 of the Penal Code: For the year 2016 the number of initiated proceedings: 127, number of crimes identified: 40, the highest number was established in 2015: the number of initiated cases: 140, number of crimes identified 66, the lowest number in 2009, source: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-17/63941,Udaremnienie-przetargu-art-305.html> [access: 10 V 2019]. Police statistical data referring to crimes of corruption provided for in Art. 231 of the Penal Code: For the year 2017: crimes identified: 8347, crimes detected 8317. For the year 2016: crimes identified: 21 407, crimes detected 21 319, source: <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-gospodarcz/przestepstwa-korupcyjne/122279,Przestepstwa-korupcyjne.html> [access: 10 V 2019]. Police statistical data referring to all economic crimes: For the year 2017: crimes identified 189 871, crimes detected 166 776. For the year 2016: crimes identified 150 386, crimes detected 122 444, source: <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-gospodarcz/122291,Przestepstwa-gospodarcze.html> [access: 10 V 2019].

⁷² T. Hachoł, *Kryminalizacja korupcji w sektorze prywatnym w niemieckim prawie karnym w odniesieniu do rozwiązań polskich*, "Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2011, no. 27, pp. 80–81.

⁷³ M. Błotnicki, *Problematyka korupcji w polskim kodeksie karnym na tle klarownych regulacji japońskich*, "Studenckie Zeszyty Naukowe UMCS" 2016, no. 29, p. 15.

⁷⁴ The Law of 29 January 2004 on public procurement (Journal of Laws of 2018, item 1986, 2215, of 2019, with subsequent: 53,730).

Article 4 of the Law on public procurement, but primarily all the remaining public organizations of the private sector, which are not subject to this law.

It should not raise any doubt that decisions made in this sphere are the most comfortable and safe basis for corruption-involving behavior, enabling the transfer of economic profits to selected companies, entities and individual persons. This is possible due to the fact that a **single-source procurement** have the following characteristics:

- lack of open procedures and the lack of publicly-available information on signed transactions⁷⁵,
- lack of any competition or the principle of equal treatment,
- legally acceptable bias and self-interest reflected by favoring a privileged entity and simultaneous blocking of the remaining interested parties, with no possibility of appeal,
- legally acceptable arbitrary decisions and discretionary selection of the contractor, no need to provide grounds for the decision.

Only in the instance of government administration possessing funds from the taxpayers, the legal provisions (Art. 44 par. 3 of the Law on public procurement) indicate that (...) *public expenditure should be always be purposeful and frugal, according to the principles of best results from given resources and the optimal selection of methods and resources serving the accomplishment of plans.*⁷⁶ The words “should be” is not an imperative, however and its violation will not automatically result in liability for misguided and uneconomic management of entrusted funds. On the other hand the above-mentioned Article 44 paragraph 3 can be treated as a benchmark – significant criteria should be applied for the assessment of decisions made in the sphere of public asset management. The remaining categories of entities participating in business trading, among others – companies including state-owned legal persons, are not subject to those provisions.

As it was mentioned before, orders and agreements signed with external entities are the best way to obtain measurable material profits for which there exist legal grounds. In such cases no person can be charged with no grounds that the remuneration for the completed work, provided services or commodities, etc is an illegal profit, as there exist a legal title for a specified profit. Moreover, entities and individual persons running economic activity are entitled to activity in business trade and make autonomous decisions on the choice of contractors and signing agreements referring to co-operation with the public sector. There appears a question in this context, whether the completed orders involve potential unethical situations reflecting clientelism are

---

⁷⁵ After the corruption affair in Kraków Court of Appeal, only the Supreme Court decided to use such a solution and publish the list of agreements signed with external entities, http://www.sn.pl/informacjepraktyczne/SitePages/Centralny_rejestr_umow_SN.aspx [access: 10 V 2019].

⁷⁶ The Law of 27 August 2009 on public finance, (Journal of Laws of 2009 no. 157 item 1240, with further amendments).

possible⁷⁷, or if any activity connected with them should have the elements of an illegal act.

According to the CBA, (...) *currently illegal activity is covered up with legal procedures*.⁷⁸ This means that traditionally envisaged bribes in the form of cash packed in an envelope are replaced with some other economic activities, agreements, orders, trade transactions, etc that ensure economic profits. The transfer of benefits takes up a **form of legal acts**. A thorough analysis of certain decisions the context of revealing the true motives and aims, there can appear circumstances and factors leading to grounded suspicion of disadvantageous disposal of assets, specified in Article 286 § 1 of the penal Code.⁷⁹ This crime can be committed only as willful misconduct, referring to both the aim and the modus operandi of the perpetrator. Among significant circumstances of this crime there are: bringing another person about to the misconception of the actual state of affairs, misleading the person. According to the Supreme Court it is necessary to prove that (...) *the aim of the perpetrator was to obtain material profit*⁸⁰.

Other situations potentially indicate the commitment of acts specified in Article 296a of the Penal Code, called punishable mismanagement of managers⁸¹, or economic corruption. According to Michał Wantoła (...) *an entrepreneur who is an individual person can be liable to criminal punishment fro the crime of passive economic corruption, when it involved an act of unfair competition or an unacceptable preference of the buyer or recipient of commodity, service or benefit*.⁸² Examples from the criminal practice indicate that punishable forms of corruption in business trade are connected to crimes against the credibility of documents, provided in – inter alia, Article 271 of the Penal Code, i.e. attestation of an untruth in documentation referring to legally significant circumstances⁸³, as well as in Art. 270a. §1, Art. 271a §2 of the Penal Code, Art. 277a. §1. That is the issuing of the so-called empty invoices⁸⁴, which

⁷⁷ S. Bartnicki, *Głosowanie klientelizmem pisane, czyli jak zwiększyć szanse reelekcji w wyborach wójtów i burmistrzów*, "Studia Socjologiczne" 2019, no. 1, pp. 65–93.

⁷⁸ *Mapa korupcji. Stan korupcji w Polsce na podstawie danych statystycznych przekazanych przez służby i organy państwowe za lata 2004–2009*, Warszawa 2010, p. 8.

⁷⁹ A.N. Preibisz, *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, "Prokuratura i Prawo" 2005, no. 10, p. 63–82.

⁸⁰ The Ordering of the Supreme Court of 24 April 2018 (reference number V KK 379/17), p. 9.

⁸¹ W. Walczak, *Odpowiedzialność menedżerów z tytułu zajmowania się sprawami majątkowymi podmiotów gospodarczych*, "Wiedza Prawnicza" 2014, no. 1, p. 76.

⁸² M. Wantoła, *Odpowiedzialność przedsiębiorców będących osobami fizycznymi oraz osób przez nich zatrudnionych za przestępstwo biernej korupcji gospodarczej (art. 296a § 1 k.k.)*, "Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2016, no. 2, p. 189.

⁸³ I. Jankowska-Prochot, P. Falenta, *Criminal and legal aspects of the crime of intellectual falsification*, "Journal of Modern Science" 2016, no. 1, pp. 233–250.

⁸⁴ K. Patora *Zbrodnia wystawiania pustych faktur w VAT*, "Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica" 2019, no. 86, pp. 91–111; P. Sydor, *Problem pustych faktur w ujęciu prawno-karnym i karno-skarbowym w świetle orzecznictwa sądowego*, "Przedsiębiorczość i Zarządzanie" 2017, no. 12., cz. 3, s. 87–98.

do not reflect real economic situations. This means that corruption-involving crimes more and more often accompany tax crimes as well as VAT fraud.

Using surveillance material as evidence

The opinion that in the course of detection organized crime intelligence material is significant becomes generally accepted.⁸⁵ A very sensitive issue for efficient counteracting corruption is the possibility of using intelligence collected in the course of surveillance. In this respect the resolution of the Supreme Court of 28 June 2018 (reference number I KZP 4/18) is important. It refers to the interpretation of Article 168b of the Code of Criminal procedure.⁸⁶ This decision, made by 7 members of the judicial bench of the Supreme Court has become the inducement for the request submitted by the Prosecutor General to the Constitutional Tribunal of 31.07.2018 (PK VIII TK 45.2018).⁸⁷ This is the time when media reported instructions for prosecutors to use – in the instance of rejecting of evidence by the court according to the interpretation of Art. 168b of the Code of Criminal Procedure (presented in the resolution if the Supreme Court 28.06.2018r.), (...) *to refer to Art. 168a, which courts are bound to respect.*⁸⁸

In the first place it is worth to assess the relation between Art. 168a and Art. 168b of the Code of Criminal Procedure. It may be regarded that those regulations should be read jointly, as they were introduced at the same time, which will result in the conclusion that according to Art.168a of the Code of Criminal Procedure the court does not really have to admit evidence with the violation of Article 168b of the Code of Criminal Procedure. The necessary condition to regard a tap installed by the services – by the state and law, as evidence, it must be executed according to the Law on the police (similarly to other laws on individual government services) and according to Article 168b of the Code of Criminal Procedure. This is the reason why – if the services authorized to execute surveillance operations installed a tap violating the regulations, then such material will not be treated as evidence, according to of the Code of Criminal Procedure. And if so, then there is no problem of admissibility according to Article

---

⁸⁵ W. Mądrzejowski, *Prawne podstawy współdziałania służb i instytucji zwalczających przestępczość zorganizowaną*, “Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2018, no. 29, pp. 108.

⁸⁶ W. Walczak, *Prawno-organizacyjne aspekty wykorzystania kontroli operacyjnej*, “Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 2018, no. 4, pp. 47–56.

⁸⁷ The Constitutional Tribunal: The Code of Criminal Procedure (ordering surveillance operations) reference number: K 6/18, documentation collected as of 10.05.2019 – only the request submitted by the Prosecutor General, <http://trybunal.gov.pl/sprawy-w-trybunale/art/10282-kodeks-postepowania-karnego-zarzadzenie-kontroli-operacyjnej/> [access: 10 V 2019].

⁸⁸ M. Jałoszewski, *Prokurator Krajowy wzywa śledczych do lekceważenia uchwały Sądu Najwyższego*, 27 VII 2018, <https://oko.press/prokurator-krajowy-wzywa-sledczych-do-lekcewazenia-uchwaly-sadu-najwyzszego/> [access: 10 V 2019].

168a of the Code of Criminal Procedure, as it refers only to evidence (including evidence obtained through their violation of the law).

On the other side, according to Article 393 § 3 and in connection with Article 168a of the Code of Criminal Procedure it is acceptable by law to use for the criminal proceedings private evidence, collected in a manner breaching the regulations of the proceedings or through a criminal act⁸⁹ Konrad Lipiński states that Article 168a of the Code of Criminal Procedure does not violate the system of non-admissibility in evidence binding in the criminal procedure, just makes it – to a certain extent, more complete.⁹⁰ In other words – Article 168a of the Code of Criminal Procedure is *lex generalis* and it is limited by *leges speciales*, particularly other cases of evidence inadmissibility.⁹¹ It should be understood in such a way that evidence cannot be regarded as inadmissible only due to the violation of the proceedings' regulations or its obtaining through an illegal act. It is important that such evidence should be the subject of free judgment of the court, made according to the principles set forth in Article 4 and Article 7 of the Code of Criminal Procedure that is according to the principles of objectivity and free assessment of evidence.⁹² Marcin Warchoł, when answering the MP's enquiry, states that (...) *all the explanations, testimonies and statements collected by force, illegal threat, hypnosis or other similar methods are still completely excluded from evidence that is submitted for assessment. Article 171 § 7 of the Code of Criminal Procedure provides that they cannot be evidence, and as such they are not subject to assessment in the context of Article 168a of the Code of Criminal Procedure, which provides for means regarded as evidence by the legislator.*⁹³

So, which situations and evidence are covered by Article 168a? For such source materials which become evidence, however obtained in result of crime or violation of a procedure, for example information from a laptop that had been taken away deceitfully from the indicted person, or a record of a transaction involving corruption in private premises of the indicted person, made against his will, evidence from documents taken away from the indicted person from the safety locker/a safe, a copy, a scan or a photo of a classified document copied without authorization, evidence from the search of the indicted person's company made with a violation of specific principles, etc.

---

⁸⁹ D.R. Jaworski *Dopuszczalność przeprowadzenia i wykorzystania dowodu uzyskanego za pomocą czynu zabronionego do celów postępowania karnego na gruncie prawa polskiego*, "Młody Jurysta" 2019, no. 1, p. 14.

⁹⁰ K. Lipiński, *Klauzula uadekwatniająca przesłanki niedopuszczalności dowodu w postępowaniu karnym (art. 168a k.p.k.)*, "Prokuratura i Prawo" 2016, no. 11, p. 59.

⁹¹ The Letter of the Speaker of the lower chamber of the Polish Parliament to the Constitutional Tribunal of 1 March 2018 (reference number: K 27/16) BAS-WPTK-1037/16, p. 5.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości na interpelację nr 4288 w sprawie art. 168a Kodeksu postępowania karnego*, Warszawa, 29 VII 2016 r., <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=560C4AC5> [access: 10 V 2019].

Police taps are an exception from the rule of replacement of testimonies and explanations, as in spite of the record of a report of an act and not of the act as such, they can become evidence under the condition of submitting to the rigors of the Code of Criminal Procedure. A record or a tap may potentially register a corruption-involving crime (the transaction or the negotiations); however the discussions include secondary summaries of the act in question. There are also cases when in spite of firm material collected by secret services (or private individuals) recording and confirm unequivocally criminal corruption, such evidence will not be admitted by the court. The undersecretary of state explains this fact in the following way:

The basis of the diversification of any evidence, due to its collection in a manner breaching the regulations of material or criminal law, may be not only the above-mentioned Article 168a of the Code of Criminal Procedure, but also constitutional norms and the international law, used until now in an agreed manner in the judiciary. Information collected by the court and the interpretation of regulations is subject only to the control executed in the course of proceedings, upon the consideration of ordinary and extraordinary legal remedies.⁹⁴

In short, it is a discretionary decision of the Court members' decision whether material confirming corruption should be regarded as evidence in a case.

Summary and conclusions

It is proved by ongoing practices that legal forms of corruption reflect the efficiency in acquiring material land personal advantages. They are commonly used on a massive scale, however such acts are not recorded in statistics and only selected data on chosen cases are published by the mass media. Adopting the knowledge and life experience as a basis for interpretation⁹⁵, they allow for the statement that arguments prevailing in the public debate stand for the fight of immense closed networks, the aim of which is not the care for civil rights, constitutional principles, social justice or mutual well-being, but about taking over or maintaining control over legal corruption, i.e. the possibility of using the authority, influences or professional status for individual ends and interests.

Mirosław Romański is very critical about the role of the judiciary in the fight with corruption. The author thinks that (...) *it is unfortunately dominated by tardiness, bureaucracy, lengthiness and it itself succumbs to corruption mechanisms. Thanks to the individuals involved in corruption and organized criminal groups the judiciary*

---

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ A. Kotowski *Wiedza i doświadczenie życiowe jako metadyrektywa interpretacyjna*, in: *Wyzwania współczesnego prawa. Księga pamiątkowa dedykowana SSN Tadeuszowi Szymankowi*, B. Bajor, P. Saganek (edit.), Warszawa 2018, pp. 103–126.

*obtains high amounts of financial assets, however it is paid for lengthy procedures and cancelling cases.*⁹⁶ This opinion forms a grim image of reality, although such a generalization may be prejudicial for honest judges. However, it should be remembered that the law enforcement agencies and the judiciary deal only with acts criminalized by the regulations of the criminal law and do not counteract legal corruption. Finally, the courts in Poland decide whether a given act (behavior) includes the elements of an illegal crime or if it is a variation of legal corruption-involving behavior.

According to Marya Gorbanova most people are conscious that they have no chances in the confrontation with corruption, don't have the slightest chances in confrontation with corruption, are helpless when facing this phenomenon; however they want to have a voice against it.⁹⁷ Expertise on the true nature of corruption is fundamental, as it influences the perception and the correct assessment of specific processes, decisions, behavior patterns. The analyses and considerations included in this article are aimed at systematizing and broadening knowledge in the area of its subject matter, which brings us closer to the understanding of corruption which is a very complex and at the same time controversial problem. The topic is not exhausted; however they can initiate further disputes, discussions and scientific investigation.

---

⁹⁶ M. Romański, *Czy CBA i aparat sądowniczy w Polsce są skuteczne w walce z korupcją*, "Przegląd Nauk o Obronności" 2017, no. 3, p. 216.

⁹⁷ M. Gorbanova, *SPEAK UP. Empowering citizens against corruption*, Berlin 2015, p. 20.

Anna Łasińska

SEM analysis of black toners on printouts. Part I

Forensic examination of documents is a broad research area encompassing the so-called classical techniques of document examination including handwriting and technical examination. The availability of appliances such as printers and multifunctional devices results in the majority of documents no longer being handwritten. There is a range of state of the art commercial technologies, such as photocopiers, printers and other multifunctional devices at our disposal, produced by companies such as Konica-Minolta, Canon, OKI, Hewlett – Packard, Lexmark, Epson, Dell, Ricoh, Brother, Xerox, etc. An important problem of identification is to determine the source of documents. Counterfeiters benefiting from the latest technologies are capable of producing entirely new documents or changing the contents of existing documents by introducing alterations. Among the criminal activities, copies of documents are, among others, anonymous letters of threat, letters, confidential materials or acts of terror.

From the point of view of the forensic science one of the essential problems faced by analysis, among others, appears to be the identification of the implementation device.

In the literature, the chemical composition of black toners is not discussed. The toner normally contains iron or carbon with various additives, the composition of which depends on the manufacturer. There were also traces of manganese and chromium. The presence of silicon, calcium, barium, sulfur, copper and chlorine is also observed.¹ From the data available we know that the ingredients of the toner are resins used as binding components (e.g. styrene-acrylic resins), colorants (e.g. soot)

---

¹ G.P. Warman, C.J. Curry, P. Burke, *Evaluation of Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive Spectrometry for Examining Plain Paper Photocopies*, "Journal of the Forensic Science Society" 1984, no. 24, pp. 415–428, 9th Int Assoc Forensic Sciences Meeting, Oxford; R.N. Totty et al., *Analysis of duplicator (photocopy) toners*. Proceedings of the International Symposium of Questioned Documents, Federal Bureau of Investigation Academy, Quantico 1985, pp. 49–69; D.L. Duewer, B.R. Kowalski, *Forensic data analysis by pattern recognition. Categorization of white bond papers by elemental composition*, "Analytical Chemistry" 1975, vol. 47, pp. 526–530; P.J. Simon, B.C. Giessen, T.R. Copeland, *Categorization of papers by trace metal content using atomic absorption spectrometric and pattern recognition techniques*, "Analytical Chemistry" 1977, vol. 49, pp. 2285–2288.

or pigments and various types of admixture increasing the weight of the toner, improving or giving the desired properties (e.g. amorphous silica, titanium dioxide).² Each of these elements plays a specific role. Resins, making up the highest percentage content, ensure the right plasticity and serve as a medium, i.e. the factor tying together all elements of the toner as well as the toner with the base. The pigment adds the appropriate color to the printing elements, whereas the various additives improve other properties of the components, such as, electrostatic properties, sheen, wearability, and plasticity. At present most electrophotograph devices use powdered toners (loose granular solid materials).

The following techniques are used in the analysis of the composition of such toners: FTIR,³ conjugated gas chromatography around mass spectrometry with attachment to the pyrolysis⁴ and scanning electron microscopy with X-ray microanalysis.⁵ Studies using the infrared spectrometric method and scanning electron microscopy with X-ray

---

² T. Hrycuniak, *Druk laserowy*, "CHIP" 2006, vol. 2, pp. 121–124.

³ R.A. Merrill, E.G. Bartick, H.J. Taylor, III, *Forensic discrimination of photocopy and printer toners I. The development of an infrared spectra library*, "Analytical and Bioanalytical Chemistry" 2003, no. 376, pp. 1272–1278; B.M. Trzcińska, Z. Brożek-Mucha, *The Possibilities of Identifying Photocopy Toners by Means of Infrared Spectroscopy (FT-IR) and Scanning Microscopy (SEM-EDX)*, "Mikrochimica Acta 1997, Supplement 14, pp. 235–237; J. Rożnowski, B.M. Trzcińska, P. Kościelniak, *Physical and chemical identification studies of powders for full colour photocopying machines*, "Z Zagadnień Nauk Sądowych" 1998, no. 38, pp. 79–91; J. Brandi, B. James, P.J. Gutowski, *Differentiation and classification of photocopier toners*, "International Journal of Forensic Document Examiners" 1997, no. 3, pp. 324–344; B.B. Wheals, *The practical application of pyrolytic methods in forensic science during the last decade*, "Journal of Analytical and Applied Pyrolysis" 1985, vol. 8, pp. 503–514; T.P. Wampler, E.J. Levy, *Analytical Pyrolysis in the forensic science*, "Crime Laboratory Digest" 1985, no. 12, pp. 25–28; T.O. Munson, *A survey of the use of analytical pyrolysis by forensic laboratories in the United States*, "Crime Laboratory Digest" 1987, no. 14, pp. 112–117; E.J. Levy, T.P. Wampler, *Proceedings of the International Symposium of Questioned Documents*, Washington, DC 1987, pp. 141–168; J.M. Challinor, *Pyrolysis gas chromatography – source forensic applications*, "Chemistry in Australia" 1990, no. 57, pp. 90–92; T.P. Wampler, *Proceedings of the International Symposium of Forensic Aspects of Trace Evidence*, Quantico 1991, pp. 191–203; idem, *Applied pyrolysis handbook*, New York 1995.

⁴ T.P. Wampler, *Applied pyrolysis handbook*, New York 1995; T. Munson, *The classification of photocopies by Py – GC – MS*, "Journal of Forensic Sciences" 1989, no. 2, pp. 352–365; W.T. Chang, C.W. Huang, Y.S. Giang, *An improvement on Py – GC – MS*, "Journal of Forensic Sciences" 1993, no. 4, pp. 843–863; W.J. Irwin, *Analytical pyrolysis: a comprehensive guide*, New York 1982; B.M. Trzcińska, *Classification of black powder toners on the basis of integrated analytical information provided by FTIR and XRF spectrometry*, "Journal of Forensic Sciences" 2006, no. 4, pp. 919–924.

⁵ B.M. Trzcińska, Z. Brożek-Mucha, *The Possibilities of Identifying Photocopy Toners by Means of Infrared Spectroscopy (FT-IR) and Scanning Microscopy (SEM-EDX)*, "Mikrochimica Acta" 1997, Supplement 14, pp. 235–237; B.M. Trzcińska, *Classification of black powder toners on the basis of integrated analytical information provided by FTIR and XRF spectrometry*, "Journal of Forensic Sciences" 2006, no. 51, pp. 919–924

analysis have demonstrated the ability to differentiate between toners available on the Polish market. However, they failed to match explicitly the toner to the relevant device (whether printer or photocopier).

A.C. Almeida Assis et al. proposed the use of diamond cell Fourier transform infrared (FTIR) spectrometry methodology for the analysis of black toners.⁶ This methodology was considered to be non-destructive as it allows the forensic analysis of the questioned documents while preserving their integrity. Cartridge raw toner and processed toner of printed documents showed minimal differences on some spectra. Toners were classified into twenty different groups using their main chemical characteristics and relative peak.

Different FTIR techniques were used for the analysis of printed documents. Microscopical reflection–absorption by infrared spectroscopy (R–A IR) was studied by Bartick and co-workers,⁷ involving heat transfer to transfer the document's toner to the reflection surface of an aluminum foil. Several authors have used Diffuse Reflectance Fourier Transform Infrared (DRIFTS),⁸ while other authors have reported the use of solvents like carbon tetrachloride to remove toner samples from the paper surface.⁹ Merrill and Bartick¹⁰ studied attenuated total reflection (ATR) with a germanium internal reflection element.

The optical microscopy¹¹ is another method of analyzing paper-based documents. The microscopic observations revealed that the surface of the toner embossed on paper

---

⁶ A.C. Almeida Assis et al., *Diamond cell Fourier transform infrared spectroscopy transmittance analysis of black toners on questioned documents*, "Forensic Science International" 2012, no. 1–3, pp. 59–66

⁷ R.A. Merrill, E.G. Bartick, H.J. Taylor III, *Forensic discrimination of photocopy and printer toners I. The development of an infrared spectra library*, "Analytical and Bioanalytical Chemistry" 2003, no. 8, pp. 1272–1278; W.J. Egan et al., *Forensic discrimination of photocopy and printer toners II*, "Analytical and Bioanalytical Chemistry" 2003, no. 8, pp. 1279–1285.

⁸ J. Brandi, B. James, S.J. Gutowski, *Differentiation and classification of photocopier toners*, "International Journal of Forensic Document Examiners" 1997, no. 3, pp. 324–344; W.D. Mazzella, C.J. Lennard, P.A. Margot, *Classification and identification of photocopying toners by Diffuse Reflectance Infrared Fourier Transform Spectroscopy (DRIFTS): I. Preliminary results*, "Journal of Forensic Sciences" 1991, no. 2, pp. 449–465; idem, *Classification and identification of photocopying toners by Diffuse Reflectance Infrared Fourier Transform Spectroscopy (DRIFTS): II. Final report*, "Journal of Forensic Sciences" 1991, no. 3, pp. 820–837; C.J. Lennard, W.D. Mazzella, *A simple combined technique for the analysis of toners and adhesives*, "Journal of the Forensic Science Society" 1991, no. 3, pp. 365–371.

⁹ G. Tandon, O.P. Jasuja, V.N. Sehgal, *The characterization of photocopy toners using Fourier Transform Infrared Spectroscopy*, "International Journal of Forensic Document Examiners" 1997, no. 2, pp. 119–126.

¹⁰ R.A. Merrill, E.G. Bartick., W.D. Mazzella, *Studies of techniques for analysis of photocopy toners by IR*, "Journal of Forensic Science" 1996, no. 2, pp. 264–271; E.G. Bartick, M.W. Tungol, J.A. Reffner, *A new approach to forensic analysis with infrared microscopy: internal reflection spectroscopy*, "Analytica Chimica Acta" 1994, no. 1–2, pp. 35–42.

¹¹ S. Szczepańczyk, U. Konarowska, *Application of the optical microscopy for verification of*

was highly elaborate and created a characteristic, easily observable structural pattern. Therefore, within the framework of present research the project aimed at obtaining the individual identification of printing and copying devices. The first work which used SEM method to analyze the structure of the toner surface was published in 2018.¹² For this purpose, printouts obtained from Lexmark printers were used. The analysis was conducted using original toners and their replacements. The microscopic images obtained allowed us to allocate characteristic features of toners to specific groups of devices: monochrome laser printers, color laser printers, monochrome multifunction devices and color multifunction devices. Clear criteria were established for individual assessment, which allowed to assign and select distinctive features of toners on the printouts obtained from the respective printer devices. This article is a continuation of that work.

Our goal is to evaluate the possibilities of verifying individual toners and the ability to identify their components and check their ability to differentiate them. As a research material, four companies used laser printing, such as Canon, Dell, Epson, Ricoh.

Materials and methods

Test material

In this study, a total of eighteen printouts from Canon, Dell, Epson and Ricoh laser printers and laser multifunctional devices were analyzed, representing the most common commercial products on the Polish market. All printouts were obtained using original toner cartridges. All printouts were printed on A4 paper format. Printouts were prepared using ordinary and commonly available printing paper – ePrimo of 80 gm⁻² basis weight. Only black toner was tested. The surface of the same letters was examined (o, n, u). All printouts were obtained from four types of devices: color laser printers, monochrome laser printers, color laser multifunctional devices and monochrome laser multifunctional devices. The model of printer and the type of device used for the samples is shown in Table 1.

Table 1. List of printers analyzed in this study¹³.

Sample	Model	Type
CANON		
1.	iRAdv C9070	color laser printer

---

documents obtained from the laser printer devices, “Problemy Kryminalistyki” 2012, no. 276, pp. 65–68.

¹² A. Łasińska, *Assessment of the possibility of identification of black toners on printouts in Lexmark printers using SEM method*, “Journal of Microscopy and Ultrastructure” 2018, no. 3, pp. 145–159.

¹³ All photos and tables were prepared by the author of the article (editor’s note).

2.	iRAdv C1021	color laser multifunctional device
3.	iRAdv C2020	
4.	iRAdv C5035i	
5.	iRAdv C5255	
6.	iR 1750i	monochrome laser multifunctional device
7.	iRAdv 4025i	
DELL		
8.	1250C	color laser printer
9.	1355cnw	
10.	5310n	monochrome laser printer
11.	5350dn	
12.	3115cn	color laser multifunctional device
EPSON		
13.	AcuLaser C3800	color laser printer
14.	AcuLaser CX16	color laser multifunctional device
RICOH		
15.	Afico SP C820DN	color laser printer
16.	Afico MP C2000	color laser multifunctional device
17.	Afico MP C2500	
18.	Afico MP C3002	

Microscopic imaging

The black toners were imaged using a scanning electron microscope (SEM) Mira 3XMU (Tescan) equipped with an energy dispersive X-ray spectrometer (EDX) (Oxford Instruments).

The following detectors were used: SE and BSE. Samples were imaged in a magnification range from 60 to 186,000 times. The analytical conditions of observation: working distance – 15 mm, accelerating voltage in HV – 10 kV. The imaging process was carried out in the following sequence, for all samples. First, a single letter was imaged in a low magnification. In the next step the irregularities on the surface of toner were tested. In higher magnification two types of specific areas are visible: solid surface and granular surface. Finally, the surface of a single grain in a very high magnification (more than 100,000x) was examined.

Samples preparation for the SEM imaging

A single letter has been previously extracted from the printouts and collected using commercially available 1/2 sample stubs provided with a conductive carbon adhesive tape. Before the analysis, the samples were chromium- or carbon-coated, using a QUORUM Q150T sputter, to facilitate a conductive surface.

Evaluation criteria of toners:

1. Distribution of toner surface on a single letter.
2. Characteristic features of solid surface.
3. Characteristic features of granular surface.
4. Size, shape and structure of the grains.

Repeatability

The repeatability was evaluated using toner on printouts obtained from four printers: Canon iRAdv C9070, Dell 1250C, Epson AcuLaser C3800, Ricoh Afico MP C2000. For each printout 6 different samples were taken and analyzed separately by SEM. A few characteristic features (irregular and regular structures of the grains and solid surface and shape of the grains) were selected for evaluation. It turned out that in terms of selected features, toner microstructure is the same in all printouts.

Every time the printouts gave the same result in terms of shape and size of the grains, structures appearing on them and the distribution of solid and granular areas.

Paper examination

Toner was printed on six commercially available papers with different weight and on one printing foil, collected mostly from copy shops, print shops and printing and paper industry fairs. A total number of five toners (three original and two replacement) were printed on five printing machines made by one manufacturer. Toner was printed on A4 papers with different grammage: 80 g/m², 95 g/m², 130 g/m², 160 g/m², 200 g/m², 350 g/m² and A4 foil (STAEDTLER photocop film PPC Lumocolor 0.10 mm) format. Before starting a series of examinations trial tests were carried out in order to eliminate possible features coming from a coated layer of carbon. Letter samples without coating were examined.

Next, the samples single letters extracted from the printouts were carbon coated. It was observed that the kind of ground (paper) influences in certain respects the toner distribution. It constituted homogenous solid layer on printing foil in printouts obtained from OKI MC800MFP. Toner stains were visible at the edges of a single letter print line. It was impossible to distinguish the granular zone. On the solid surface few irregular structures were visible. Similar structures were observed on paper printouts. On all kinds of paper the toner was characterized by the presence of the granular and solid part. Most granular areas and single grains were observed on paper having grammage of 80 g/m² and 95 g/m². Granular area was intersecting the printing line but also appeared inside and outside the printing line. As the paper substance increased the granular area was reduced. Grains and clusters of grains were appearing in smaller and smaller groups inside the printing line and they were less numerous outside the printing line. On 350 g/m² paper, grains were not observed outside the printing line. On all kinds of paper, surface characteristics of grains and of solid surface were retained. Grains were spherical and on the surface one could observe “bumps” structures as well as

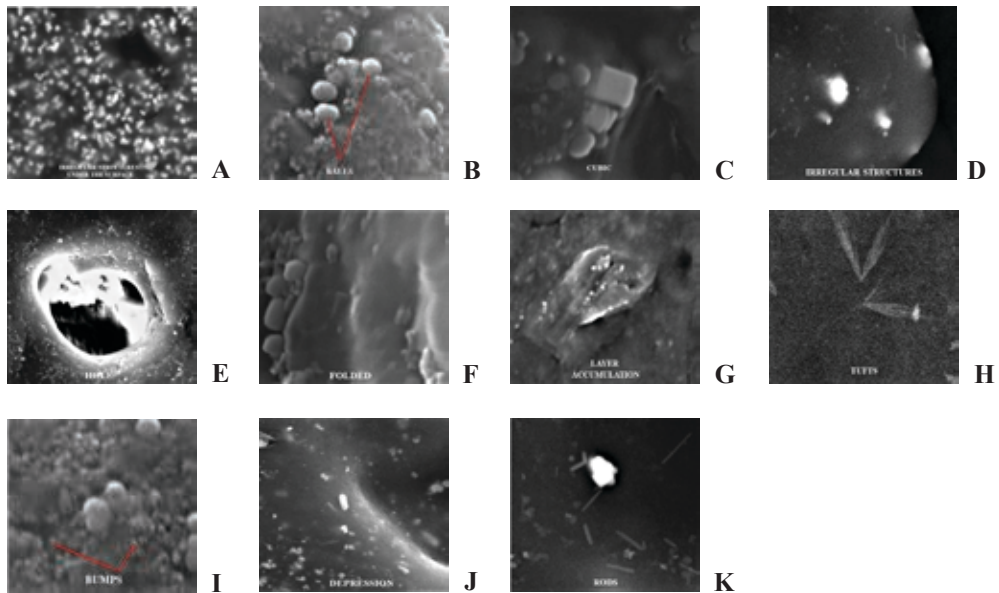
a few irregular structures. Similar characteristics were observed in the case of printouts obtained from printing devices OKI C711 and OKI B730n using both the original toner and the replacement. As the paper thickness increased the solid surface and melted places were observed which retained at the same time internal characteristics such as transparency, “bump” structures or the structures observed just below the surface. On foil the solid surface and melted places were observed which retained at the same time internal features such as “bump”, irregular structures or the structures observed just below the surface. So all the characteristics with the exception of distribution of granular and solid surface.

Results and discussion

Based on the optical microscopes' observations with the maximum magnification up to 2,000 times, we can solely conclude that the surface of the black toner on printouts differs in all cases. Such surface creates a characteristic and unique pattern for every single printout. Two types of specific areas are visible: solid surface and granular surface. The granular surface tends to form small or large clusters of a varying density. The surface of the toner was observed to be differentiated in terms of distribution in these two areas. In some printouts the granular layer prevails and in others – the solid one. In other cases the ratio of both surfaces is approximately equal a, depending on the device used. In the case of printouts made from the same type of device the structure of the toner surface is the same.

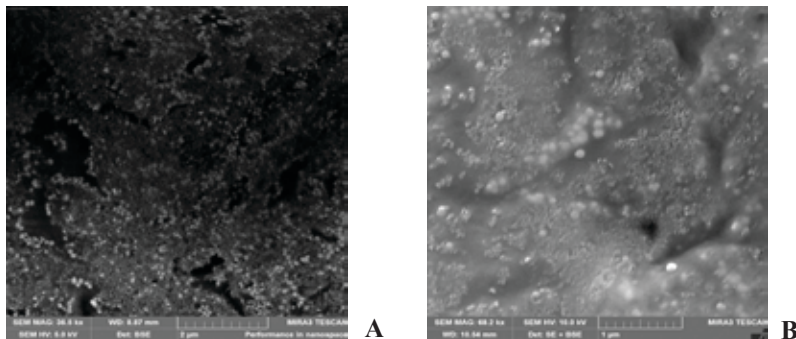
The research material was analyzed using the scanning electron microscopy, ensuring even more detailed analysis of the topography of the toner surface embossed on the paper. The examination by SEM discloses in detail the topography of the toner and enables the application of the criteria mentioned above.

Based on this study we can determine the difference between specific types of toners generating the printout, that is take into consideration the structure of the toners' surface distributed on the paper, the contribution of larger and smaller grains and their structural surface. The characteristic features of the toners gave the name, like as: “cracks”, “depression” “holes”, “bumps”, etc. and are shown as example in Photo. 1.

Photo. 1. SEM images of the characteristic features of toner. Magnification: 25,900x, irregular structures under the surface (A), 112,000x, balls (B), 110,000x, cubic (C), 19,200x, irregular structures (D), 8,040x, hole (E), 186,000x, folded (F), 9,400x, layer accumulation (G), 18,200x, tufts (H), 112,000x, bumps (I), 11,500x, depression (J), 56,500x, rods (K).

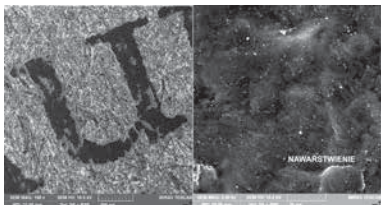
Before starting a series of examinations trial tests were carried out in order to eliminate possible features coming from a coated layer of chromium or carbon. Letter samples without coating were examined. The analytical conditions of observation: working distance – 5 mm, accelerating voltage in HV – 5 kV. Photo. 2. show analysis results in magnification 36,500 times and 68,200 times for printouts obtained from Canon iRAdv C2020 color laser multifunction device. The presence of the same characteristics was confirmed for this kind of toner both before and after coating.

Photo. 2. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from Canon iRAdv C2020 – without (A), and after coating (B).

Laser printers CANON

For CANON devices the printouts obtained from three types of devices: color laser printers, color laser multifunctional devices and monochrome laser multifunctional devices were tested.

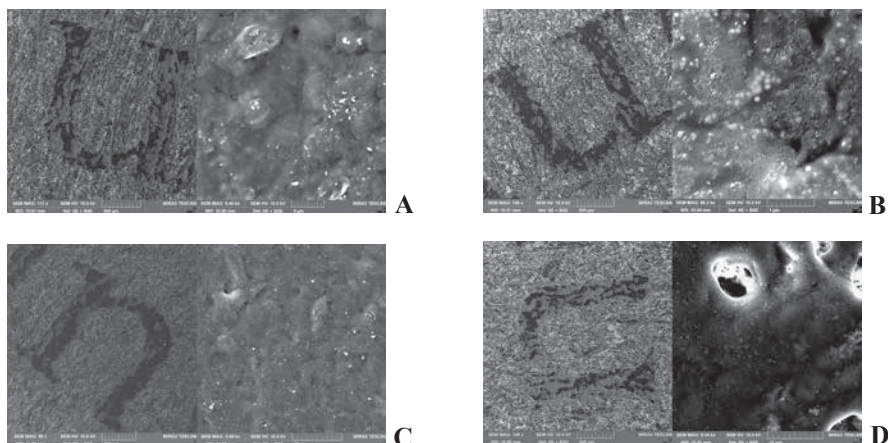

Photo. 3. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from iRAdv C9070.

Photo. 3–7 show SEM images of toner surfaces on printouts obtained from various models of color laser printers, color laser multifunctional devices and monochrome multifunctional devices.

On the printouts obtained from iRAdv C9070 **color laser printer** (Photo. 3) the toner layer creates two zones: the solid one and the granular one. The area of the solid surface is interrupted a few areas of granular surface. A significant advantage of the solid surface was observed. The solid surface of toner was folded. On the solid surface characteristic features such as “layer accumulation” “depressions”, “holes” and numerous characteristic structures with various shapes and sizes up to about 0.1 μm in diameter were visible. The shapes of these structures are characteristic for studied toner. The structures were assuming the shape of balls or cubes. These structures create small agglomerate or they occur in a single form.

In the group of the **color laser multifunctional devices** the printouts from four models were tested. In all printouts two types of areas were observed: the solid and granular surface. On printouts obtained from iRAdv C1021 and iRAdv C5255 printers a significant dominance of a granular surface was observed as opposed to printouts obtained from iRAdv C2020 and iRAdv C5035i printers, where the solid surface was predominated (Photo. 4).

Photo. 4. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from: iRAdv C1021 (A), iRAdv C2020 (B), iRAdv C5035i (C), iRAdv C5255 (D).

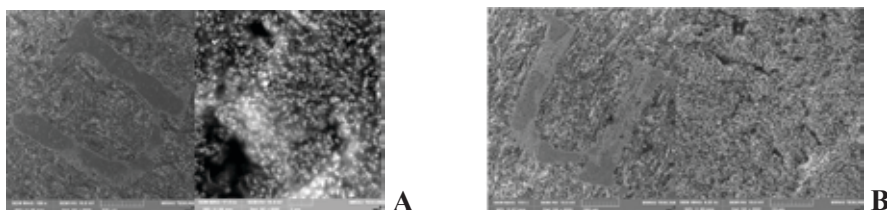
On the printouts obtained from iRAdv C1021 printer (Photo. 4 A) the area of the solid surface is interrupted by large areas of granular surface. The solid surface of toner was folded. On the solid surface characteristic features such as a few “layer accumulation”, “depressions” and “holes” were visible. Numerous structures of irregular shapes and size up to about 0.1 μm in diameter were observed. In the solid area of the toner the clearly visible shapes of grains was observed

On the printouts obtained from iRAdv C2020 printer (Photo. 4 B) the area of the solid surface is interrupted by numerous and small and large areas of granular surface. On some places the granular surface crosses the solid surface in breadth of the line of single character. On the solid surface characteristic features such as “depressions”, “holes” and numerous “cracks” were visible. Numerous spherical structures too with diameter of the order up to 0.1 μm were observed. These structures forming small agglomerates or they occur in a single form, generally on the border of cracks. On the residual area of the solid surface the smaller structures under to about 0.01 in diameter were visible. These structures completely covered the area of a solid surface. The deeper area than crack were located. These cracks look like a trough with smooth surface inside.

On the printouts obtained from iRAdv C5035i printer (Photo. 4 C) the granular surface occurs in the form of a few elongated areas – “patches” of various size. The solid surface of toner was folded and “cracks” and “holes” were also detected. On the solid surface numerous irregular structures of varying shapes and sizes up to about 0.1 μm in diameter were observed.

In the case of the printouts obtained from the iRAdv C5255 printer (Photo. 4 D) the elongated areas of the solid surface occur. The solid surface of toner was folded and it “cracks” “depressions” and “holes” of the order up to 10 μm in diameter were also detected. Numerous spherical structures too with diameter of 0.1 μm forming small clusters were observed. The numerous single irregular structure of the order up to 0.25 μm of diameter were observed.

In the next group of the **monochrome laser multifunction devices** the printouts from two models: iR 1750i oraz iRAdv 4025i were tested (Photo. 5).

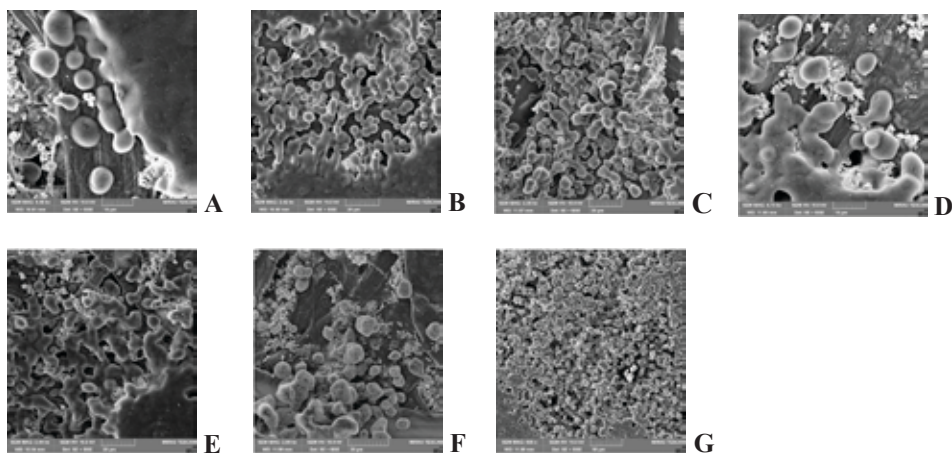

Photo. 5. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from: iR 1750i (A) oraz iRAdv 4025i (B).

In both cases of printouts on the solid surface “depressions”, “holes”, “layer accumulation” and other were visible. Numerous irregular structures with about $0.05\ \mu\text{m}$ in diameter were visible under the solid surface (in the whole area).

On the printouts obtained from iR 1750i printer (Photo. 5 A) the area of the solid surface is interrupted a few areas of granular surface. However, on the printouts obtained from iRAdv 4025i printer (Photo. 5 B) the solid surface is interrupted by large areas of granular surface. It was observed that the granular surface appears in more places than the solid surface. In some places, on the solid surface of the grain shapes was visible.

Future analysis of the microscopic imaging results of printouts obtained from different models and types of printing devices showed some kind a differences in granular zone of the toners. Among the distinguishing features of the printing device model was the distribution of grains, the manner in which the grains are coupled (smaller or larger part of their surface), the appearance of clusters, which are frequently in the middle of the line of print, or on the inside line of the print.

Photo. 6. SEM images of the granular surface of toner on the printout obtained from: iRAdv C9070 (A), iRAdv C1021(B), iRAdv C2020 (C), iRAdv C5035i (D), iRAdv C5255 (E), iR 1750i (F), iRAdv 4025i (G).

In the case of a printout obtained from iRAdv C9070 **color laser printer** (Photo. 6 A) the granular area showed a variation in the structure. The molten surface with clearly visible shapes of grains was observed. A few single grains or groups of grains were visible on the outside lines of the printed character.

On the printouts obtained from **color laser multifunction devices**, in two models: iRAdv C1021(Photo. 6 B), and iRAdv C2020 (Photo. 6 C) imperceptible differences were observed. In these printouts melted grains were visible. Grains form chains, agglomerates or the places of the molten surface (look like “holes”, “islands”) with clearly visible shapes of grains. Numerous single grains or their groups were observed

in the middle part or outside the printed line of single letter. On printouts obtained from iRAdv C2020 printer numerous single grains and their groups were observed outside the printed line of single letter, unlike printouts obtained from iRAdv C1021 printer.

In the case of printouts obtained from the printers: iRAdv C5035i (Photo. 6 D) and iRAdv C5255 (Photo. 6 E) melted grains groups in the solid surface were observed. The coupled grains form different structures look like “chains”, “holes”, “islands” with clearly visible shapes. Numerous single grains and their groups were observed outside the printed line of a single letter.

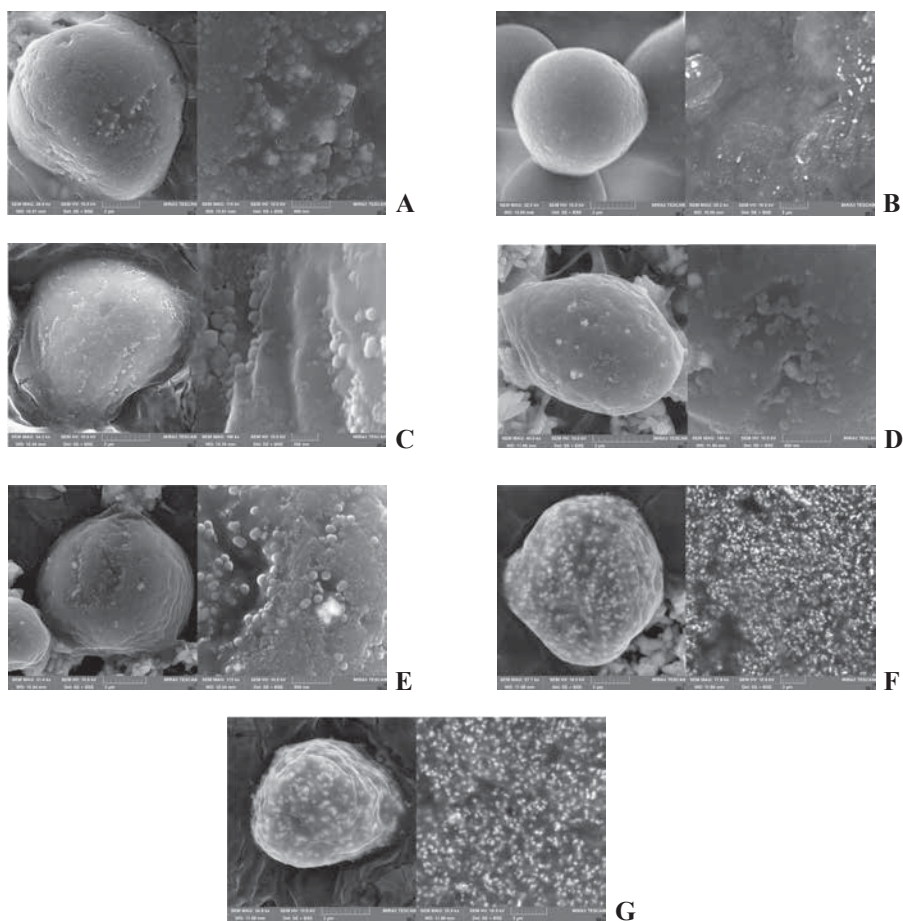
In the group of the **monochrome laser multifunction devices**, on the printouts obtained from iR 1750i printer (Photo. 6 F) the grain areas are forming by single grain and (or) their groups. This grains are coupled small or large part of their surface together. Numerous single grains and their groups were observed in the middle part or outside the printed line of single letter. Similar features of the granular zone were visible on printouts obtained from iRAdv C4025i printer (Photo. 6 G).

In the magnification of over 180,000 times or more the surface, shape, size and topography feature of a single grain can be observed. The grains adopt different shapes like spherical, some of them look like perfect spheres, others are irregular with sharp or rounded edges, others are more or less elongated. The grains form clusters, chains or occur in the single form. The grain surface can be smooth, scratched and folded. On the grain surface depressions, structures looking like “rods”, spherical structures, “bumps” or other irregular structures were observed.

Photo. 7 shows SEM images of the granular toner area obtained from printouts made with color laser printers, color laser multifunction devices and monochrome multifunction devices.

On the printout obtained from the **color laser multifunctional devices** the irregular grains in model iRAdv C9070 (Photo. 7 A) were observed. The grain surface was less or more folded and on the surface “depressions”, “cracks” and other irregularities were observed. On the surface of the grain numerous small structures with different shapes were found. These structures adopt different shapes like perfect spheres and/or cubes of the order up to circa 0.1 μm in diameter, unlike to on solid zone. These small structures occur at a much higher density on the borders of the “cracks”. The grains diameter was calculated to range from 5 μm to 10 μm .

On the printouts obtained from the **color laser multifunctional devices** in four tested models clearly structural differences were observed. In the case of printouts obtained from the printers: iRAdv C1021 (Photo. 7 B), iRAdv C5035i (Photo. 7 D) and iRAdv C5255 (Photo. 7 E) the oval and spherical grains were found. The irregular grains on printouts obtained from printers: iRAdv C2020 (Photo. 7 C), iRAdv C5035i and iRAdv C5255 were observed. Additionally, on printouts obtained from the printers: iRAdv C2020, iRAdv C5035i and iRAdv C5255 the grain surface was less or more folded and on the surface “depressions”, “cracks” and other irregularities were observed.

Photo. 7. SEM images of the grains and grain surface of toner on the printout obtained from: iRAdv C9070 (A), iRAdv C1021(B), iRAdv C2020 (C), iRAdv C5035i (D), iRAdv C5255 (E), iR 1750i (F), iRAdv 4025i (G).

In case of printouts obtained from the iRAdv C1021 printer on the surface of the grain numerous small, elongated “rods” structures with length of up to about $0.05\ \mu\text{m}$ were visible. The grains diameter was calculated to range from $4\ \mu\text{m}$ to $10\ \mu\text{m}$. On the printouts obtained from the iRAdv C2020 printer on the surface of the grain numerous small spherical and irregular structures with various shapes and size with up to about $0.1\ \mu\text{m}$ in diameter. These small structures occur at a much higher density on the borders of the “cracks”. The grains diameter was calculated to be about $8\ \mu\text{m}$.

On the printouts obtained from the printers iRAdv C5035i and iRAdv C5255 on the surface of the grain numerous small spherical structures were of various diameter, calculated up to $0.1\ \mu\text{m}$ and few, single irregular structures of the order up to about $0.2\ \mu\text{m}$ in diameter were found. On printouts obtained from iRAdv C5035i printer, generally, the spherical structures occurred in “depressions”. In the case of printouts obtained from the iRAdv C5255 printer the spherical structures occurred

on the border of “cracks”. The surface of the bottom “cracks” and “depressions” was smooth. Only a few spherical structures were observed. Additionally, for both printers the agglomerates and chains of very small structures with about $0.01\ \mu\text{m}$ in diameter were observed. The grains diameter was calculated to range from $5\ \mu\text{m}$ to $10\ \mu\text{m}$ for iRAdv C5035i printer, and from $3\ \mu\text{m}$ to $8\ \mu\text{m}$ for iRAdv C5255 printer.

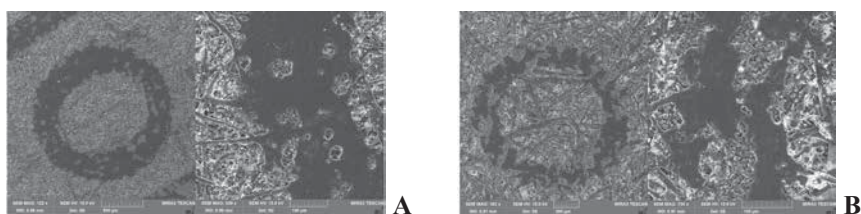
In case of printouts obtained from the iR 1750i **monochrome laser multifunction devices** (Photo. 7 F) a grains of different shapes (spherical and irregular) were observed. On the printouts obtained from the iRAdv 4025i printer (Photo. 7 G) the irregular structures was observed. In both cases of printouts a various surfaces of the grains were observed. The grain surface was delicately folded and few “depressions” were observed. Under the grain surface numerous and small spherical structures with $0.05\ \mu\text{m}$ in diameter were visible. The grains diameter was calculated to range from $5\ \mu\text{m}$ to $15\ \mu\text{m}$.

The presence of the irregular structures under the surface of grains in the above studied models of the monochrome laser multifunction devices is an essential characteristic of the devices. In SEM image a clear contrast of these structures was visible. This feature indicates the differences in compositions between grain surface and structures located on grains.

Laser printers DELL

For DELL devices the printouts obtained from three types of devices: color laser printers, monochrome laser printers and color laser multifunctional devices were tested (Photo. 8–12).

On the printouts obtained from two **color laser printers** (Photo. 8) significant differences in the distribution of the toner layer in such low magnifications ranging from 100 to 200 times were observed.

Photo. 8. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from: 1250C (A), 1355cnw (B).

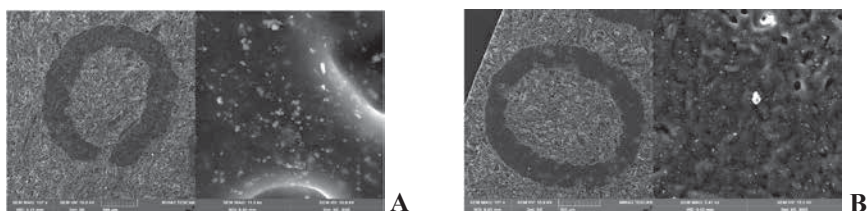
Two types of specific areas are visible: solid surface and granular surface. In the case of the printout generated by 1250C printer (Photo. 8 A) the solid surface is interrupted a few areas of granular surface of rounded shapes and small sizes. The solid surface was folded and on the surface numerous “cracks”, “holes” and a few irregular structures of up to about $0.5\ \mu\text{m}$ in diameter were observed. On the printout obtained

from the 1355cnw printer (Photo. 8 B) the solid surface was folded, smooth in places and the “holes” were visible. Generally, on the solid surface clusters of numerous spherical structures – “bumps” about 0.05 μm in diameter were found.

It seems that in the case of printouts obtained from the 1355cnw the size of granular surface is longer than in the case of on printouts obtained from the 1250C printer. On the printouts obtained from the 1355cnw printer the area of the solid surface is interrupted with numerous areas of granular surface of various sizes. The granular surface is in the form of “patches”. The area of granular surface is larger than that observed on printouts obtained from the 1250C printer.

In the group of the **monochrome laser printer** the printouts from two models were tested – 5310n and 5350dn (Photo. 9).

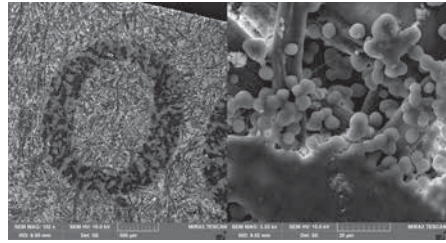
Photo. 9. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from: 5310n (A), 5350dn (B).

On printouts the characteristic granular surface is not observed in all printers. On the examined printouts obtained from 5310n printer (Photo. 9 A), the solid surface was mostly visible. This surface is homogeneous and the numerous “holes” and “depressions” were found. On areas the solid surface is strongly scratched forming a network of “holes”, “depressions” and “cracks”. Single grains or their irregular melted agglomerates were observed. In the magnification 10,000 times or more under the solid surface the numerous spherical and irregular structures of different size from 0.05 to 1 μm in diameter and single “rods” structures chaotically located were found.

In the case of the printouts obtained from the 5350dn printer (Photo. 9 B) the toner surface of single letter is similar to the surface of toner on printouts obtained from 5310n printer. Only solid surface was found. The solid surface is strongly folded and numerous “layer accumulation”, “cracks” and irregular structures with different shape and size were visible. Numerous single grains occur on the border of the printed line of a single letter, and is significantly frequent than on printouts obtained from 5310n printer. Much more than it was observing in 5310n printer. A few small areas with strongly scratched surface were visible. The scratched part of surface forms the network of “holes”, “depressions” and “cracks”. Single grains are not found. In comparison with 5310n printer much more areas of the scratched part of surface were observed.

In the third group of the **color laser multifunction devices** the printouts from one model were tested (Photo. 10).

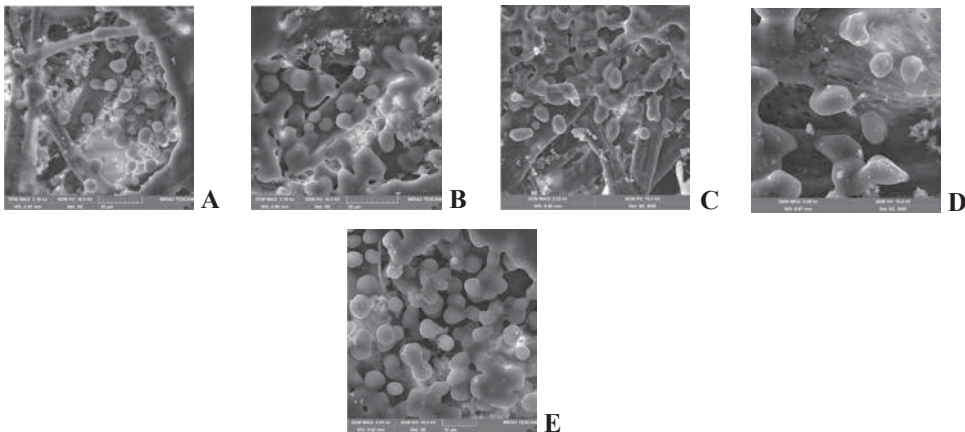
On printouts obtained from the 3115cn printer two types of areas were observed: the solid and granular surface. The area of the solid surface is interrupted by numerous areas of granular surface. Additionally, the granular surface is to alternate with the solid surface. The granular surface is in the form of small “patches” of varying shapes and sizes. On the solid surface the empty “depressions” and “holes” were visible.

Photo. 10. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from 3115cn.

Further analysis of the SEM imaging results of the printouts obtained from various models and types of printer revealed the differences in the granular surface of toners. Among the features that distinguish a particular model of device are the grain distribution, way of combining grains (smaller or larger surface), the appearance of the clusters, their presence in the center of the print line and on the outer sides of the print line.

Photo. 11 shows SEM images of the granular toner area obtained from printouts from several models of color laser printers, monochrome laser printers and color laser multifunctional devices.

Photo. 11. SEM images of the granular surface of toner on the printout obtained from: 1250C (A), 1355cnw (B), 5310n (C), 5350dn (D), 3115cn (E).

In the case of printouts obtained from 1250C **color laser printer** (Photo. 11 A), the numerous single grains located on outside the printed line of single letter were observed. On printouts obtained from the 1355cnw printer (Photo. 11 B) the numerous

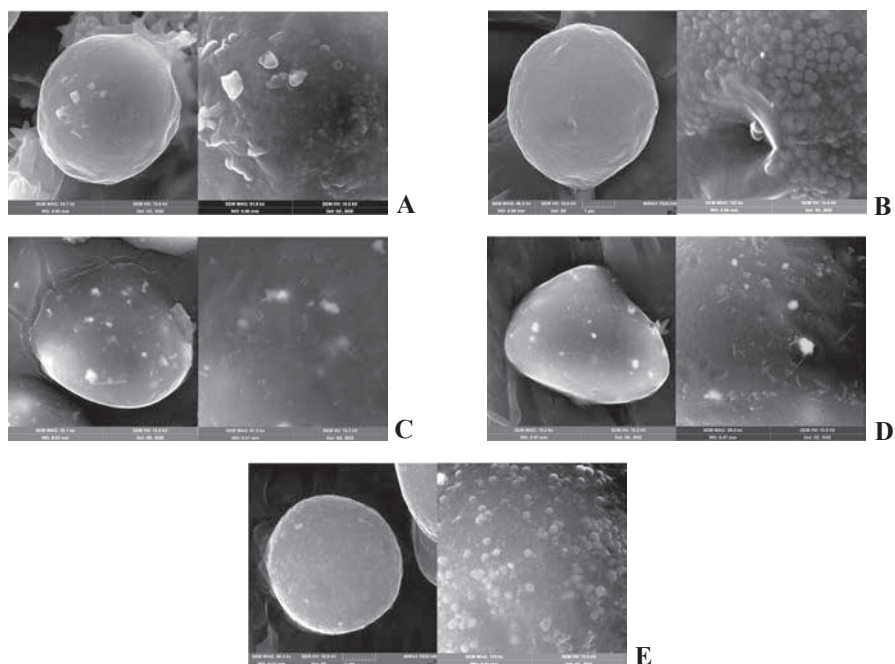
single grains or their groups were observed. The grains are connected together by a small or large part of their surface. In this case, in the middle part or outside the printed line of single letter it was observed the irregular fragments of molten agglomerates with delicately visible shapes of grains.

On the printouts obtained from two **monochrome laser printer** (5310n and 5350dn – Photo. 11 C and D) a few, single grains were found. The grains were located on scratched fragments of toner surface or outside of the printed line of single letter.

In the case of printouts obtained from the 3115cn **color laser multifunction devices** (Photo. 11 E) on the granular surface single grains and their clusters were observed. These grains or their groups are connected by the small or large part of their surface. This grains were created the agglomerates and “chains”. Numerous single grains in the middle or outside the printed line of single letter were spotted.

In the magnification 100,000 times or more the grains adopt different shapes like spherical, some of them look like perfect spheres, others are irregular with sharp or rounded edges, or look like “potato” or “the grain of rice”, others are more or less elongated. The grains forming clusters, chains or occur in the single form. The grain surface can be smooth, scratched and folded. On the grain surface depressions, structures looking like “rods”, spherical structures, “bumps” or other irregular structures were observed.

Photo. 12 shows SEM images of toner grains obtained from prints from color laser printers, monochrome laser printers and color laser multifunction devices.

Photo. 12. SEM images of the grains and grain surface of toner on the printout obtained from: 1250C (A), 1355cnw (B), 5310n (C), 5350dn (D), 3115cn (E).

On the printouts obtained from the two **color laser printers** the grainy surface and shape of single grains were quite different. On the printouts obtained from 1250C printer (Photo. 12 A) the grains adopted oval, delicately elongated shapes and some of them look like perfect spheres or look like “potato”. The surface of grains was smooth and delicately folded. On the surface of the grains numerous small “bump” structures of various size from 0.05 μm to 0.1 μm in diameter and a few irregular structures “crystals” of different size up to about 0.5 μm in diameter were observed. These small structures created numerous clusters on the grains surface. Under the surface spherical structures were visible. The diameter of the grains was calculated to range from 5 μm to 10 μm .

On the printouts obtained from 1355cnw printer (Photo. 12 B) the grains adopted spherical and delicately elongated shapes. The grain surface was delicately folded. On the surface of grain numerous “bumps” structures of about 0.01 μm in diameter were found. The “bump” structures are densely located and occur in large clusters on the grains’ surface. The grains’ diameter was calculated at about 5 μm .

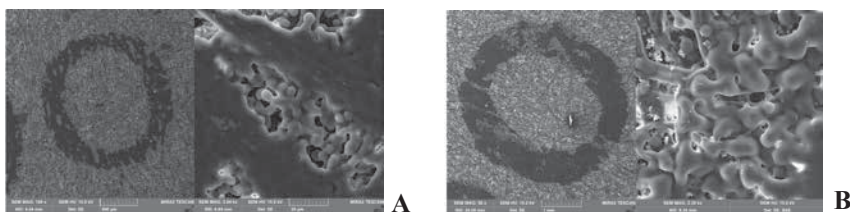
In the case of printouts obtained from the 5310n (Photo. 12 C) and 5350dn (Photo. 12 D) **monochrome laser printer** the grain surface was similar. In both cases on the surface of grain a numerous clusters of “bumps” structures of about 0.05 μm in diameter and a few irregular structures with different size were found. Under the surface numerous single irregular structures of different shapes and size and single “rods” structures of different length from 1 μm to about 1,5 μm , chaotically located on the surface of the grain were visible. The grain surface was folded and numerous “depressions” with smooth borders were observed.

In the case of printouts obtained from the 5310n printer the grains adopted oval, delicately elongated shapes and some of them look like “rise grains”. But on the printouts obtained from 5350dn printer the oval grains, delicately elongated grains and irregular grains were observed. The grains’ diameter was calculated to range from 10 μm to 20 μm for 5310n printer and from 5 μm to 20 μm for 5350dn printer.

The last group was **color laser multifunction devices**. The observation was provided on the printouts derived from only one model of printer – 3115cn (Photo. 12 E). The grains adopted spherical and delicately elongated shapes. On the surface of grain numerous “bumps” structures of about 0.05 μm in diameter were visible. These small structures create clusters or they occur in a single form. The grains’ diameter was calculated at about 6 μm .

Laser printers EPSON

For EPSON devices the printouts obtained from two types of devices: color laser printer, and color laser multifunctional device were tested (Photo. 13–15).

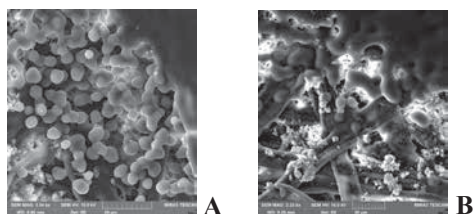
Photo. 13. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from: AcuLaser C3800 (A), AcuLaser CX16 (B).

On the printouts obtained from AcuLaser C3800 **color laser printer** (Photo. 13 A) the toner layer creates two zones: the solid and granular. The area of the solid surface is interrupted by few single areas of granular surface of various and irregular shapes and sizes. The granular surface is in the form of “patches”. The solid surface area was smooth and delicately folded, and numerous “depressions” were observed. In some places, on the solid surface a grain shape was visible. Under the surface a few clusters of irregular structures of about $0,05 \mu\text{m}$ in diameter were found.

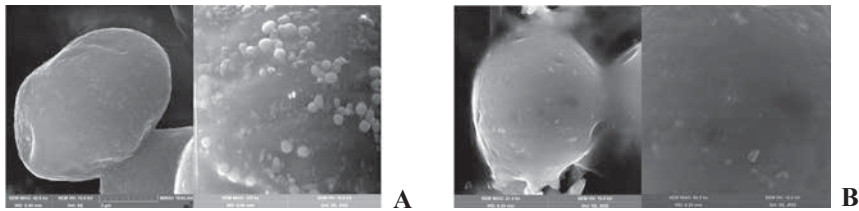
In the case of printouts obtained from the AcuLaser CX16 **color laser multifunction devices** (Photo. 13 B) the toner layer also creates two zones: the solid and granular.

The area of the solid surface is interrupted a few areas of granular surface. The granular surface is in the form of directed, single “patches”. A significant advantage of the solid surface was observed. The solid surface area was smooth, folded, and it also contained “depressions” and small “holes”. In some places, on the border between the solid and granular surface a clearly visible grain shape was observed. On the whole area of solid surface a few and small irregular structures with about $0.05 \mu\text{m}$ in diameter were visible.

The analysis of the granular surface of the printouts obtained from AcuLaser C3800 printer (Photo. 14 A) and AcuLaser CX16 printer (Photo. 14 B) revealed presence of single grains or their groups connected by a small or large part of their surface. Numerous single grains or their groups in the middle or outside the granular part of toner were spotted. In the case of printouts obtained from the AcuLaser CX16 printer a few single grains and their groups on the outside of the printed line of single letter were visible.

Photo. 14. SEM images of the granular surface of toner on the printout obtained from: AcuLaser C3800 (A), AcuLaser CX16 (B).

Photo. 15. SEM images of the grains and grain surface of toner on the printout obtained from: AcuLaser C3800 (A), AcuLaser CX16 (B).

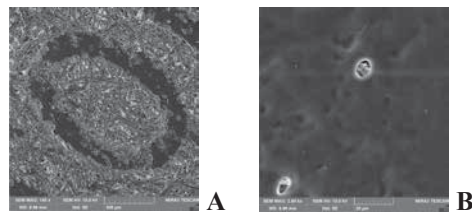
In higher magnifications from 20,000 to 150,000 times the size, shape and structural surface of the single grains were tested. On the printouts obtained from the color printer device AcuLaser C3800 (Photo. 15 A) in the toner grains of different shapes was observed. Some of them look like perfect spheres, others are irregular, or look like “potato”. The grain surface of toner was similar. The grain surface is folded and on the surface a few “depressions” and numerous small “bumps” structures of about 0.05 μm in diameter were visible. The “bumps” structures create clusters or they occur in a single form. Under the surface numerous small elongated irregular structures were found. The grains diameter was calculated to range from 5 μm to 6 μm .

In the case of printouts obtained from the AcuLaser CX16 printer (Photo. 15 B) the grains adopted oval, delicately elongated and spherical shapes. The grain surface is folded and on the surface a few “depressions” and numerous small irregular structures of about 0.1 μm in diameter were visible. The grains diameter was calculated to range from 5 μm to 6 μm .

Laser printers RICOH

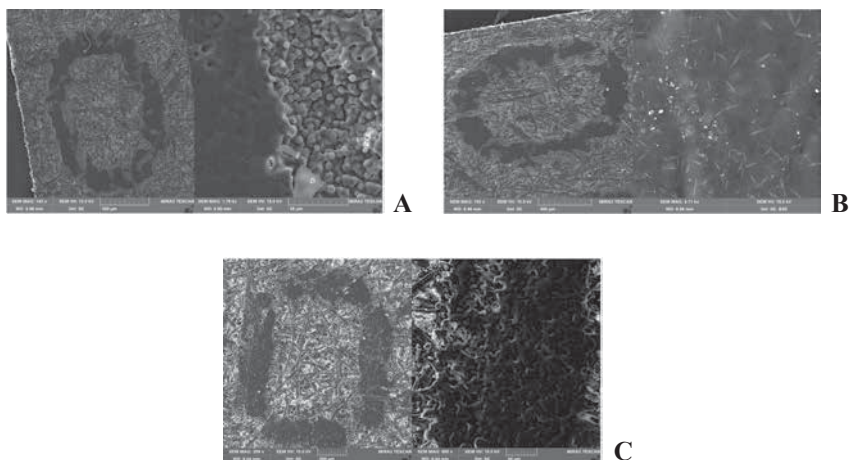
For RICOH devices the printouts obtained from two types of devices: color laser printer, and color laser multifunctional devices were tested.

On the printouts obtained from Afico SP C820DN **color laser printer** (Photo. 16) the toner layer creates two zones: the solid and granular. The area of the solid surface is interrupted by numerous areas of granular surface of various shapes and sizes. The solid surface area was folded, and a few “cracks”, “holes” and single irregular structures of various shapes and size with about 0.2 μm in diameter were observed.

Photo. 16. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from Afico SP C820DN.

In the third group of the **color laser multifunction devices** the printouts from three models were tested. In all printouts two types of areas were observed: the solid and granular surface (Photo. 17).

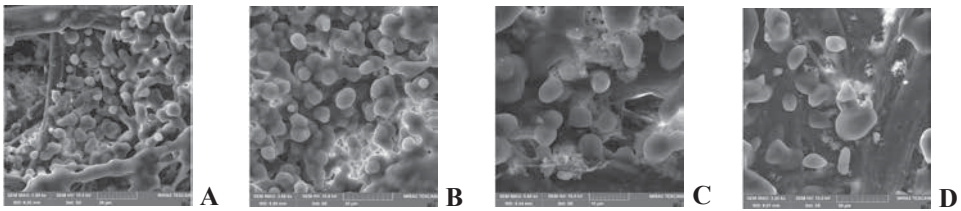
Photo. 17. SEM images of the solid surface of toner on the printout obtained from: Afico MP C2000 (A), Afico MP C2500 (B), Afico MP C3002 (C).

On the printouts obtained from Afico MP C2000 (Photo. 17 A), Afico MP C2500 (Photo. 17 B) and Afico MP C3002 (Photo. 17 C) printers a significant advantage of the solid surface was observed. The granular surface occurs on the borders the printed line of single letter and in the form of a few “patches” deeply entering to printed line. The solid surface area was folded, and few “depressions” and “holes” were found.

In the case of printouts obtained from the Afico MP C2500 printer the granular surface occur on the border of the printed line of a single letter and in the form of a few “patches” interrupted the printed line. The solid surface area was folded, and a few “depressions”, “holes” and “layer accumulation” were found. In some places, on the solid surface grain shape was observed. On the solid surface numerous irregular structures of about 1 μm in diameter and structures in form of connected “rods” forming “tufts” were visible. In some places irregular structures formed clusters. The “tufts” structures occur as the single form or creates pairs connected of narrow end-pieces. These “tufts” connections create various angles. The “tufts” were chaotically located on the whole area of solid surface.

On the printouts obtained from Afico MP C3002 printer the granular surface occurs in the middle part or outside the printed line of single letter and in the form of a few “patches” interrupted the printed line. The solid surface area was folded, and a few “depressions”, “holes”, “layer accumulation” and a few irregular structures of up to about 0.5 μm in diameter were visible. In some places, on the solid surface a grain shape was observed.

Further analysis of the images has shown numerous details of the structure of the toner of granular surface (Photo 18).

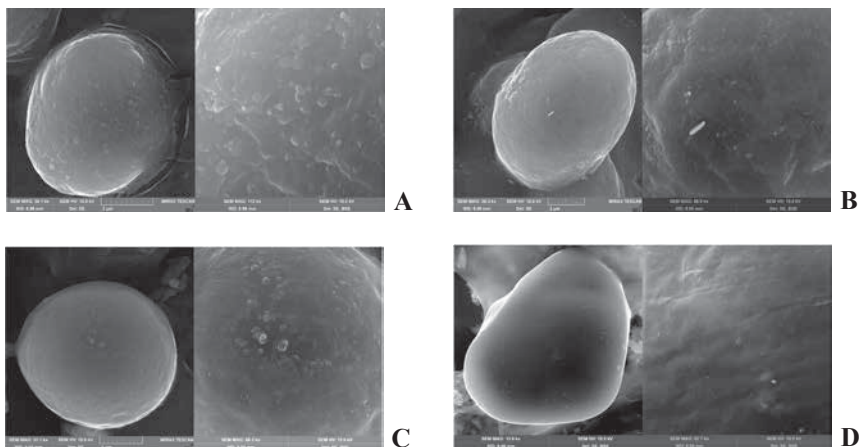

Photo. 18. SEM images of the granular surface of toner on the printout obtained from: Afico SP C820DN (A), Afico MP C2000 (B), Afico MP C2500 (C), Afico MP C3002 (D).

On the printouts obtained from Afico SP C820DN (Photo. 18 A) and Afico MP C2000 (Photo. 18 B) printers the toner is characterized by the presence of numerous single grains or their groups connected by the small or large part of their surface. The grains create “chains” or large melted areas – “islands”. On the “islands” grain shape was observed. Numerous single grains or their groups were observed in the middle part or outside the printed line of a single letter.

In the case of printouts obtained from MP C2000 printer the grains were chaotically located and occur in the form of layers (layer on the layer) or dispersed single grains and their groups. On the printouts obtained from Afico MP C2500 printer (Photo. 18 C) a similar pattern was observed. The differences in the number of single grains were found. On the printouts obtained from Afico MP C2500 printer the small number of grains was observed. In the case of printouts obtained from Afico MP C3002 printer (Photo. 18 D) only few single grains and their groups located on the borders the printed line of single letter were found.

The analysis of single grains and their structure surface was provided in higher magnification to about 150,000 times and more (Photo. 19).

Photo. 19. SEM images of the grains and grain surface of toner on the printout obtained from: Afico SP C820DN (A), Afico MP C2000 (B), Afico MP C2500 (C), Afico MP C3002 (D).

On the printouts obtained from the Afico SP C820DN printer (Photo. 19 A) the grainy shapes were quite different: irregular, less or more spherical. The grain surface can be more or less folded and containing “depressions” and other characteristic features. On the surface of spherical grain a numerous and small “bumps” structures of various size from 0.05 μm to 0.2 μm of diameter. The “bumps” structures adopt difference shapes from more spherical to irregular with sharp edges. On the surface of irregular grains the structures looks like “bumps” were also visible. Under the grain surface the small structures were found. The grains diameter was calculated to range from 4 μm to 8 μm .

In the case of printouts obtained from Afico MP C2000 printer (Photo. 19 B) the grains adopt oval, delicately elongated shapes and some of them look like perfect spheres, others are irregular. The grain surface is folded and numerous small “bump” structures of the order up to circa 0.05 μm in diameter were observed. Under the grain surface similar structures were visible. The grains diameter was calculated to range from 2 μm to 10 μm .

On printouts obtained from Afico MP C2500 printer (Photo. 19 C) the grains adopt oval, delicately elongated shapes and some of them look like perfect spheres. The grain surface was folded and single “cracks” and a few “bumps” structures of the order up to circa 0.05 μm in diameter were observed. In some places the grain surface is smooth. Under the grain surface some small structures were visible. The grains diameter was calculated to range from 5 μm to 7 μm .

In the case of the toner on the printouts obtained from Afico MP C3002 printer (Photo. 19 D) the grains adopt only irregular shapes unlike above-mentioned models of printers. The grain surface is smooth and in some places is folded or cracked. On the grain surface and/or under of this surface a few, single irregular structures of the order up to circa 0.5 μm in diameter were visible. The grains’ diameter was calculated to range from 6 μm to 20 μm .

Based on this study we can determine the difference between specific types of toners generating the printout, that is take into consideration the structure of the toners’ surface distributed on the paper, the distribution of larger and smaller grains and the structures appearing on their surface (Table 2).

Table.2. Characteristic feature of the toner surface on tested printout. Symbol: IR – irregular, R – regular, US –under surface.

Sample	Model	Typ	Solid surface			Granular surface					
			topography of the solid surface	irregular structures \ diameter [µm]	regular structures \ diameter [µm]	distribution in the printed line of single letter	shape	topography of the granular surface	shape of the grain	structures on the gran surface \ diameter [µm]	maximum grains diameter [µm]
CANON											
1.	!RADY C9070	color laser printer	folded, layer accumulation, depressions, holes, visible shape of grains		balls (spheres), cubes 0.1	large places with elongated shapes	few single grains on outside of the printed line	folded, depressions, cracks	IR	balls (spheres), cubic R / 0.1	5–10

2.	IRAdv C1021	color laser multifunctional device		folded, holes, layer accumulation, depression, visible shape of grains	0.1	single and clusters 0.1 (spherical)	numerous large places	chains, islands, numerous single grains or grain groups in the middle and on outside of the printed line	folded depressions	spherical, oval	rods /IR/ 0.05	4-10
3.	IRAdv C2020			depressions, holes, numerous cracks, visible shape of grains	0.1 + to 0.01		numerous small places with differ- ent size	numerous single grains or grain groups on outside of the printed line	folded depressions cracks and others	IR	R/IR/0.1	8
4.	IRAdv C5035!			folded, cracks holes, visible shape of grains	0.1		few small places with different size	chains, islands, numerous single grains or grain groups on outside of the printed line	folded depressions cracks	spherical, + IR elongated	R/0,1 (spherical) IR/0.2 IR/ to 0.01	5-10
5.	IRAdv C5255			folded cracks depression, holes visible shape of grains	0.25	clusters 0.1 (spherical)	numerous places with different shape and size	chains, islands, numerous single grains or grain groups on outside of the printed line	folded depressions cracks	spherical, +IR	R/0,1 (spherical) IR/0.25 IR/ to 0.01	3-8
6.	IR 1750!	monochrome laser multifunctional device		holes depression layer accumulation and others	0.05		few large places	numerous single grains or grain groups in the middle and on outside of the printed line	folded few depressions	spherical +IR	US/IR+R/ 0,1-0.2 bumps 0.05	5-15
7.	IRAdv 4025!			visible shape of grains, holes depression layer accumulation and others	0.05		numerous large places, majority	numerous single grains or grain groups in the middle and on outside of the printed line	folded few depressions	IR	US /IR+R/ 0,1-0.2 IR/0.05	5-15

DELL												
8.	1250C	color laser printer		folded, cracks, holes	0.2-0.5		in the middle or outside curvature small places	numerous single grains on outside of the printed line	smooth, slightly folded	spherical, slightly elongated + „potato“	IR / 0.5 R / 0.05-0.1	5-10
	1355cnw			smooth, folded, holes		bumps 0.05	numerous large places (patches, crossings)	numerous single grains, agglomerates in the middle and on outside of the printed line	smooth, slightly folded at the border of the printed line depressions	spherical slightly elongated	R / 0.1 trick-pack agglomerations	5
10.	5310n	monochrome laser printer		smooth, numerous depression, folded in few places	0.2-0.7 rods / 1-1.5		single small places, one discontinuity of the printed line	numerous single grains on outside of the printed line, melted agglomerates	slightly folded, smooth	spherical slightly elongated, „rise grains“	bumps / 0.05 IR / 0.7 rods / 1-1.5	10-20
	5350dn			layer accumulation, cracks, depression, holes, folded, smooth in few places	0.2-1 rods / 0.5-1.5	bumps 0.05	single small places	numerous single grains on outside of the printed line	folded numerous depressions	spherical, slightly elongated, IR	bumps / 0.05 few IR/0.2 rods / 0.5-1.5	5-20
12.	3115cn	color laser multi-functional device		depression, holes	few ~0.5	bumps 0.05	numerous small places (patches, crossings)	layers, grain groups, chains and agglomerates, numerous single grains in the middle and on outside of the printed line	smooth, folded in few places single depressions	spherical	bumps / 0.05	6

EPSON											
13.	AcuLaser C3800	color laser printer	smooth, slightly folded, numerous depression, visible shape of grains	0.05		numerous elongated places (patches) chaotically located	single grains or grain groups in the middle and on outside of the printed line	slightly folded few depressions	spherical + IR „potato“	bumps R / 0.05	5-6
14.	AcuLaser CX16	multifunctional device	smooth, folded, holes, depression visible shape of grains	0.05		few elongated places (patches)	few single grains or grain groups on outside of the printed line	smooth, few depressions	spherical slightly elongated	IR / 0.1	3-6
RICOH											
15.	Afco SP C820DN	color laser printer	folded, few cracks, holes	single 0.2		numerous places with different size	agglomerates, numerous single grains in the middle and on outside of the printed line	folded, depressions	spherical + IR	bumps + IR / 0.05-0.2	4-8
16	Afco MP C2000	color laser multifunctional device	folded, depressions, holes	single 0.2		places with different size (patches), discontinuity of the printed line	chains, islands, numerous single grains, agglomerates in the middle and on outside of the printed line	folded	spherical slightly elongated + IR	bumps / 0.05	2-10
17	Afco MP C2500		folded, depression, holes, layer accumulation	1 + rods „tufts“		patches in the middle and on outside of the printed line	numerous single grains, on outside of the printed line	folded, single cracks, smooth in few places	spherical, slightly elongated	bumps / 0.05	5-7
18	Afco MP C3002		folded, depression, holes, layer accumulation, visible shape of grains	single 0.5		discontinuity of the printed line, patches on outside of the printed line	chains, islands, few single grains, or grain groups on outside of the printed line	smooth in few places, folded, cracks, scratches	IR	few IR / 0.5	6-20

Conclusion

Investigations have been carried out with a series of printouts obtained from 18 laser printing devices originated from four different companies in order to increase opportunities for the identification of laser printing devices through the selection of group and individual prints derived from different models. For this purpose, only original toners were used. Microscopic images obtained allowed us to allocate characteristic features of toners for specific groups of devices: monochrome laser printers, color laser printers, monochrome multifunction devices and color multifunction devices. Clear criteria were established for individual assessment, which allowed to assign and select distinctive features of toners on the printouts obtained from the respective printer devices. On the printouts, step by step, the assessment of the characteristic features of respective toner was examined. The evaluation of the characteristic features of the toner on the printouts was carried out gradually, determining the distribution of the surface of solid and granular layer in low magnifications from 100 to 1,000 times (visible single letter). In higher magnification from 2,000 to 15,000 times specific features of the existed solid and granular surface, were analyzed obviously after determining that the toner contained solid layer and/or granular layer. The last step of the analysis was to visualize individual grains and their surface in magnification over 100,000 times. Based on the SEM images and established criteria the details of topography of the toner structure were revealed. Based this study, the differences or similarities of toners on tested printouts were determined.

Therefore, the differences in the distribution of the layer of toner were observed. Such a layer can be solid, smooth and covering the entire surface. Only a few single grain on the coastline of toner of single letter are visible. The toner layer contains fragments of the solid surface, interrupted more or less by single or multiple areas with varying density of grains, or contain completely granular layer.

In the case of printouts obtained from different laser printing devices the conducted analysis of the toner surfaces showed that not in every case toner layer on the printouts has solid or granular form. If both appear the difference between the two consists in ratio of one layer to the other and the form of their distribution within the area of one sign, depending on the kind of device.

In some cases, the original toner contain some features such as: bent rods in Lexmark X264 / X363 / X364, tufts of rods in Ricoh Afico MP C2500, spheres and cubes on the grain surface in Canon iRAAdv C9070 which are individual for some printouts. Sure- fire features can only occur in a few cases, for example: rod structures characteristic for two Dell printers (5310n and 5350DN), and several Lexmark printers,¹⁴ mainly of monochrome devices.

---

¹⁴ A. Łasińska, *Assessment of the possibility of identification of black toners on printouts in Lexmark printers using SEM method*, "Journal of microscopy and ultrastructure" 2018, no. 6, pp. 145–159.

On the other hand, the alternative features may be unique for one type of printer device. For example, the presented irregular or spherical structures under the grains and solid surfaces of the toner characterizing a different contrast in SEM image. These type of structures occur in monochrome laser printers and monochrome laser multifunctional devices.

Original toners forming text on printouts are characterized by many features that allow as to distinguish them only within some limits. Unfortunately, many of these features are repeated in different models from different manufacturers, which makes is considerably more difficult to individual identification. The type of substrate must also be taken into account. Paper substrate affect some characteristics, according to the above defined criteria. This is a distribution of the toner layer on printouts (solid and granular) and a distribution of the toner grains and their quantity. In analyzed printing films much higher influence of the substrate on the toner in terms of both shape and size of the grains were observed. In the case of the characteristics of the surface of toner for both substrate (paper, film) the some types of structures which are observed on and under the surface were disclosed. Characteristics such as structures observed in the highest magnification allow to define a group of printing devices (monochrome, color). In the most cases the toner identification is grouped. Except for the features that are most characteristic of the toner, dedicated to a particular printing model.

Some toners shown a large variety of structures were observed on the grain surface. A specific features as a structures which are in the form of spherical grains in diameter from 0.05 μm to 1 μm , "bump" in diameter about 0.05 μm , rod-shaped structures with varying lengths up to about 2 microns, the irregular structures in diameter up to 1 μm , and "cubes" or "balls" were found. A grain surface is also characterized by the degree of density of these structures and whether the structure present on the grain surface, or there are visible just under surface, or combinations of both. Toners forming text on printouts have a more or less regular grains. Grains adopt spherical shapes, some of them look like a perfect balls, and others are irregular with sharp or rounded edges, and some of them look like a "potato" or "rice grain", and others are more or less elongated. The grains occur in clusters, chains or are in single form. Cylindrical grains or grains with sharp edges with different size and shape were observed. Their diameter was calculated to range from 2 μm to 20 μm . Perhaps the size and the shape of the grain can be affected by the temperature of the toner application process on the substrate. However, at this stage of the research it is not yet possible to answer on this question.

It should be noted that the imaging method of printouts is limited. As it known that is a non-destructive method. This means that the document we can study without destruction, or damage. In this goal, testing should be performed in low vacuum and without a sputtering. However, in this imaging mode it is not simple and requires enormous skill. At the same time it allows to obtain images with good sharpness (allowing for accurate analysis of the surface) to only limited magnifications, up to about 15,000 times. Above this magnification limit the microscope image in low

vacuum with a non-conductive material without coating begins to blur. It was caused by destruction (burning) of the test material and the pressure changes in the sample chamber. In this case, the analysis is possible only the full surface of single character and the full granular and solid surfaces. If the analysis we need to develop to the sizes of single grains surface and structures presented on the grains in this case we have to use a destructive method. This is analysis of the fragment of document with applying a conductive layer (e.g. graphite). This makes it possible to work in high vacuum and allow to obtain images from which it will be possible to define the characteristics of the grains. It is also important that the operator's skills and the appropriate electron beam parameters and the observation time of a portion of the sample are also important to avoid disturbing the area of the toner. Observations of this type are made at low accelerating voltage up to 10 kV and low current beam. Additionally, the graphite coating applied on to the surface of the toner protects degradation. No changes in the structure of the toners that could be associated with the effects of the electron beam were observed during the study. At each stage of the test, the influence of the electron beam on the observed surface of the sample is not visible.

As can be seen from the above description, nevertheless a full toner identification it's not possible without a soil analysis of the toner including the structural characteristics of the grains and surface.

Acknowledgments

The study was supported by ISA project "Design and analysis of the empirical material on specific methods of forensic science in the work of the public services" Nr 0023/R/ID3/2012/02

Paweł Trusz

Camera identification based on PRNU¹ analysis

Introduction

In accordance to the 2017 report prepared by the Public Opinion Research Centre ‘Mobile phone usage’² 92% of adult Polish citizens used mobile phones and 57% of them used smart phones. The number of smart phone users is still on the rise. Only between 2015 and 2017 it increased by 7 percentage points. Telephones (this group includes not only traditional mobile phones, but also technically more advanced smart phones), apart from their basic function, i.e. conducting conversations (100% respondents), were used for sending and receiving messages (78%), taking photos (62%), and recording movies (36%). Comparing these data with the report of POLSKA.JEST.MOBI entitled ‘*Smartphonisation in Poland in 2018*’ it should be pointed out that the number of smart phone owners has increased from 62% (2016) to 64% (2018). According to the data mentioned in the report, smart phone users in Poland spend 2 hours per day exploiting its various functions, which places our country above the average rate in the Southern and Western Europe (around 2 hours), but below the average rate estimated for the overall population of the planet (over 2.5 hours).³ Taking into consideration the comparison and the undeniable fact that most people have access to photo cameras – starting from compact cameras through mirrorless cameras and finally reflex cameras – and take photos or record movies with them, it should be kept in mind that some of these files may be used as evidence in criminal cases e.g. offences against the sexual liberty and morality, committed to the detriment of the minors. Therefore, it is necessary to answer a question whether those files could be made with a device seized in the course of an investigation. This report shows the results of research, which are to answer the foregoing question. The analysis was carried out on the basis of graphic files produced by five camera devices in mobile phones. Identification process of the recording device was conducted on

---

¹ The article was written in the framework of the Project No. PL/2017/PR/0005 entitled „The terminal for device identification and verification of authenticity of video records” co-financed by the European Union from the State Program of Internal Security Fund.

² *Korzystanie z telefonów komórkowych*, Komunikat z badań nr 99/2017, CBOS, Warszawa 2017, pp. 1–2.

³ M. Mikowska, A. Skalna, K. Siwiński, *POLSKA.JEST.MOBI 2018*, part: *Smartfonizacja w Polsce w 2018 roku*, prepared with Kantar TNS, 4 edition, pp. 5, 10. Also: POLSKA_JEST_MOBI_2018.pdf.

the basis of the analysis of a model of the PRNU⁴ image noise that is unique for each sensor model.⁵

In order to perform such a task, several evidence photos and more than 2.500 natural and flat field reference photos were taken with the use of available devices. Flat field photos can be taken using natural or artificial lightening. Not only can a homogenous and evenly lit artificial screens be photographed but also celestial sphere in the sunlight (without disruptive objects such as clouds, aircrafts). The next stage was to calculate the noise patterns of the PRNU sensor pattern noise for the previously taken photos. The patterns were determined based on the FSTV method.⁶ Next, they were compared with respect to each of the camera models that were under analysis. The result of the comparison was the PCE correlation coefficient.⁷

Image acquisition

The source camera identification requires the understanding of the acquisition process of the observed object into a digital file. Image 1 shows a pattern of the typical track of capturing the observed reality and recording it into a graphic file. Such a track includes the observed physical object, optical system of the recorder, CCD/CMOS sensor with CFA, DSP (processing the image in accordance with the chosen parameters and the recording in the chosen graphic format). The last element is a graphic file saved in the device's memory or external storage device, such as a memory card.

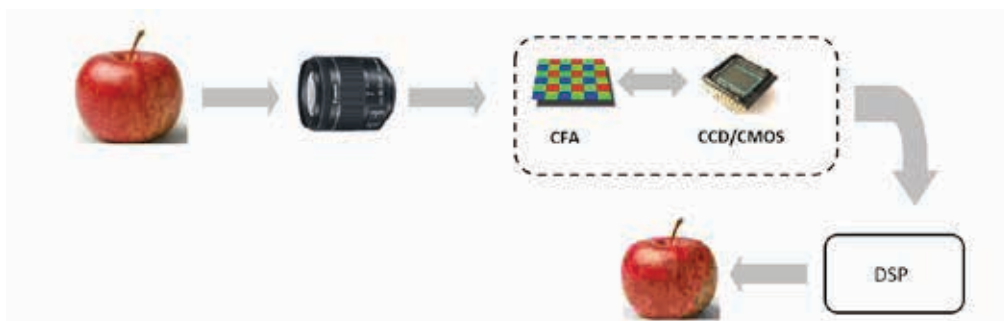
---

⁴ M. Goljan, J. Fridrich, T. Filler, *Large scale test of sensor fingerprint camera identification*, Conference Paper in Proceedings of SPIE – The International Society for Optical Engineering, 2009, p. 3.

⁵ E. Kalaimannan, P. Sengupta, V. Sameer, R. Naskar, *Source anonymization of digital images: a counter-forensic attack on prnu based source identification techniques*, ADFSL Conference on Digital Forensics, Security and Law, 2017, p. 97; E. Alles, Z. Geradts, C. Veenman, *Source Camera Identification for Low Resolution Heavily Compressed Images*, International Conference on Computational Sciences and its Applications ICCSA, 2008, p. 559.

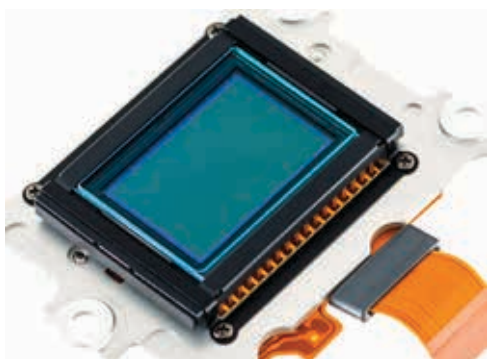
⁶ B. Werkhoven, P. Hijma, C. Jacobs, J. Maassen, Z. Geradts, H Bal., *A jungle computing approach to common image source identification in large collections of images*, Digital Investigation 2018, nr 27, p. 3.

⁷ M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic comparison of photo response non uniformity (PRNU) on Youtube*, "System and Network Engineering", January 2017, p. 3.

Image 1. Typical image acquisition pattern.

Source: Own study based on Vikas K., Shobhit K., Shukla N., Image Acquisition and Techniques to Perform Image Acquisition, https://www.researchgate.net/publication/318500799_Image_Acquisition_and_Techniques_to_Perform_Image_Acquisition/download [access: 5 I 2019].

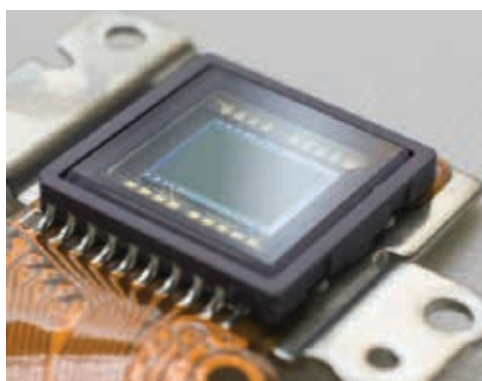
Pic. 1. Example of a CCD sensor.

Source: <https://www.fixyourcamera.org/nikon-d50/nikon-d50-review-teardown-276-ccd-sensor/> [access: 10 I 2019].

CCD sensors (charge coupled device) produced since 1969 are built of a silicon wafer that contains photosensitive elements that capture light and save it as photons. The sensor is divided into pixels, the number of which is specified by the producer. Picture 1 shows an example of such a sensor.

Analogically to the CCD sensor, CMOS sensor (complementary metal oxide semiconductor) is characterized by a certain number of pixels located on its

The element of the pattern shown above that special attention should be paid to - due to its role in the process of creating a link between the photo and the camera or in determination whether specific graphic files were taken using a single or a few devices, is the sensor, or more precisely, the noise pattern. Two types of sensors that should be distinguished among those used in photo cameras or popular smart phones are CMOS (along with its other versions like Exmor, LiveMos) and CCD.

Pic. 2. Sensor CMOS SONY IMX 586.

Source: <https://www.digit.in/mobile-phones/sony-announces-imx586-companys-first-48-megapixel-smartphone-camera-sensor-42377.html> [access: 10 I 2019].

surface. The system is also built of photosensitive elements. However, its distinguishing feature is the construction. In the CMOS type of sensors each pixel is connected with the converter of the electric charge into electric voltage. On the other hand, in the case of the CCD sensor one the converter of the electric charge into electric voltage and one AD converter.⁸ Therefore, the added value of the CMOS sensor in comparison with the CCD sensor is the possibility of reading any number of pixels. The first sensor of such type was produced in 1970. Picture 2 shows 48 megapixel sensor CMOS SONY IMX 586.

Theoretical description of the study method

It is typical of any graphic file, as well as a video to record not only a specific object but also the noise. The noise types can be divided into two categories:⁹ **random noise** that differs in subsequent photos or frames in the case of video recordings, as well as the so-called **PRNU**, i.e. **pattern noise** that does not change dramatically in each subsequent file. Whereas the random noise reduction is possible through e.g. non-linear filtration¹⁰, it is extremely difficult to reduce pattern noise with such techniques. PRNU pattern noise is a physical parameter determined based on irregularities that are made in its production process.¹¹ It is assumed that each pixel should have the same physical size, and consequently record the same amount of light in the form of photons. If homogenous light falls on the camera's sensor, each pixel should 'emit' exactly the same value as it receives. Little differences in the size of pixels lead to slightly different exit values. The difference between the theoretical response of the sensor and a uniform comprehensive response is described as "photo response non-uniformity" – PRNU.¹² The PRNU value depends on the physical features of the sensor. Therefore, this particular parameter is considered to be the typical characteristics of a particular sensor. It may also be seen as an indicator of its errors. For this reason the PRNU value is regarded as a unique 'sensor fingerprint'.¹³

---

⁸ J. Parzych, A. Hulewicz, Z. Krawiecki, *Matryce światłoczułe – właściwości, parametry, zastosowania*, "Electrical Engineering" 2017, no. 92, p. 190.

⁹ R. Hornsey, *Noise in Image Sensors*, <https://ece.uwaterloo.ca/~ece434/Winter2008/Noise.pdf>, pp. 116–118 [access: 17 I 2019].

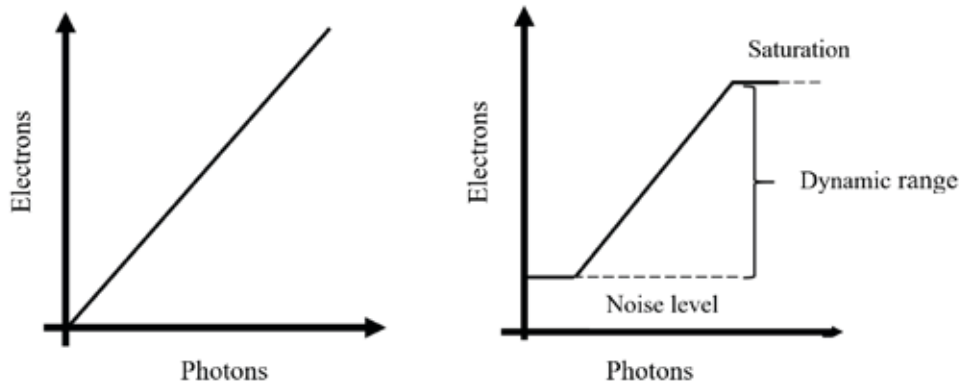
¹⁰ P. Trusz, *Wybrane metody poprawy jakości obrazów i sekwencji wideo*, "Problemy Kryminalistyki" 2016, no. 294, p. 20.

¹¹ Ch. Meij, Z. Geradts, *Source camera identification using Photo Response Non-Uniformity on WhatsApp*, "Digital Investigation" 2018, no. 24, p. 144.

¹² M. Goljan, M. Chen, P. Comesaña, J. Fridrich, *Effect of Compression on Sensor-Fingerprint Based Camera Identification*, "Society for Imaging Science and Technology", 2016, p. 2.

¹³ M. Goljan, J. Fridrich, T. Filler, *Large scale test of sensor...*, p. 2.

The image below shows the difference between the theoretical ideal characteristics of the value of a single pixel and the real value affected by the production process, recorded noise artifacts or exact reflection of colour intensity.

Image 2. Characteristics of ideal (left hand side) or real (right hand side) response of a pixel to lighting.

Source: Own study based on Hornsey R., Noise in Image Sensors, <https://ece.uwaterloo.ca/~ece434/Winter2008/Noise.pdf> [access: 17 I 2019].

As the PRNU value is a unique parameter of the sensor, it is possible to use it for tests aimed at the identification of a specific model of a camera. In order to do that it is necessary to specify the PRNU parameters for evidence photos, as well as natural and flat field reference photos, which were subsequently compared.¹⁴ Based on the study results so far, the PRNU value for a photo may be described as:¹⁵

$$\text{PRNU} = I - F(I)$$

where:

I – analyzed graphic file,

F(I) – graphic file after removing the noise.

However, the algorithm that is characterized by the best results of noise extraction is FSTV (First Step Total Variation):¹⁶

¹⁴ M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic...*, p. 5.

¹⁵ E. Alles, Z. Geradts, C. Veenman, *Source Camera...*, pp. 558–560.

¹⁶ A. Khapare, D. Phalke, *Source Camera Based Image Retrieval From Internet Using Simplified Total Variation*, “International Journal of Advance Engineering and Research Development” 2017, no. 4, p. 423.

$$\text{FSTV} = -\nabla\left(\frac{\nabla I}{|\nabla I|\varepsilon}\right)$$

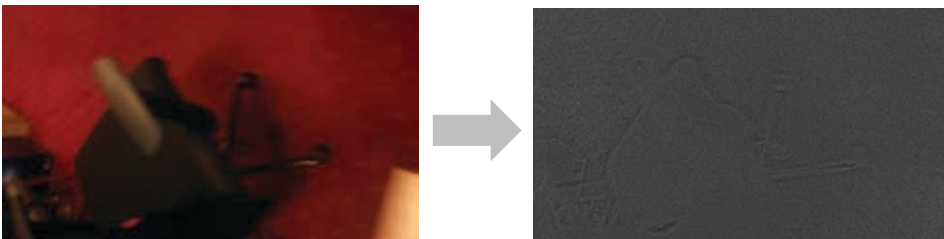
where:

I – pixel intensity in a graphic file,

∇ – gradient operator,

ε – positive parameter implemented in order to avoid peculiarity.

The image below shows a comparison of a sample photo with a pre-determined noise pattern of the sensor and visible contours. PRNU was determined using the FSTV method.

Image 3. Example of noise pattern extraction PRNU sensor.

Source: Own study based on <https://foter.com/photo2/row-of-ancient-books/> [access: 12 I 2019].

Next, the resulting noise patterns for questioned (evidence) files and natural reference files, as well as questioned and Flat field reference files undergo comparative analysis using the PCE correlation method,¹⁷ which is more effective than the Pearson coefficient:¹⁸

$$\text{PCE} = \frac{p_{\text{peak}}^2}{\frac{1}{|s| - |\varepsilon|} \sum_{s \notin \varepsilon} p_s^2}$$

where:

p – normalized cross correlation between the total noise pattern of the file and the noise pattern of the PRNU sensor,

s – map of subsequent p iterations,

p_{peak} – maximum value of p coefficient,

ε – region around the p_{peak} value,

$|s| - |\varepsilon|$ – number of total iterations outsider.

¹⁷ M. Goljan, M. Chen, P. Comesaña, J. Fridrich, *Effect of Compression...*

¹⁸ M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic...*, p. 3.

According to the results of the studies carried out so far¹⁹ with regard to the PCE correlation coefficient there was no false positive result between the comparison of the patterns determined based on the analysis of evidence materials and natural reference, as well as evidence and flat field reference materials higher than 50.

Results of the examinations

Source camera identification based on photo-response non-uniformity (PRNU) noise sensor analysis was performed in accordance with the following methodology.²⁰

- 1) analysis of the device's functionality and technical documentation,
- 2) taking questioned photos – 1 up to 3 graphic files,
- 3) taking reference photos (natural and flat field). Natural photos should be taken in conditions possibly closest to the production conditioned of the questioned photos,
- 4) analysis of the photos – i.a. analysis of formats consistency, vertical and horizontal resolution,
- 5) identification of sensor pattern noise for questioned photos,
- 6) identification of sensor pattern noise for reference photos – natural and flat field,
- 7) comparing PRNU pattern of the questioned photos with sensor pattern noise of the natural and flat field photos,
- 8) conclusions (individual).

One of the main assumptions of the methodology used for this study included using the same resolution for reference and questioned photos and using camera provided for examination together with other camera devices of the same model.²¹ Therefore, at least a few devices of the same model must be used for the examination which makes a wider evaluation possible and enables performing a statistical study of the extracted data. It would not be possible with only one device. However, the analysis of photos with the same resolution is justified due to the PRNU noise distribution which can be characterized by repeatability between the subsequent graphic files (of the same dimension and analyzed with the same sensor type). Although it is possible to analyze images of different resolutions,²² resulting from – for example, using a digital zoom

---

¹⁹ M. Goljan, J. Fridrich, T. Filler, *Large scale test of sensor...*, p. 10.

²⁰ T. Baar, W. Houten, Z. Geradts, *Camera identification by grouping images from database, based on shared noise patterns*, ArXiv, 2012, pp. 2–4; M. Brouwers, R. Mousa, *Automatic...*, pp. 3–5.

²¹ T. Baar, W. Houten, Z. Geradts, *Camera...*, p. 1; S. Georgievska, R., Bakhshi A. Gavai, A. Sclocco, B. Verkhoven, *Clustering Image Noise Patterns by Embedding and Visualization for Common Source Camera Detection*, "Digital Investigation" 2017, no. 23, p. 10.

²² M. Goljan, J. Fridrich, *Camera Identification from Cropped and Scaled Images*, Proceedings of SPIE – The International Society for Optical Engineering, 2008, p. 8.

in graphics software or other editing – saving only a fragment of a digital file. This type of examination is not the subject of this study.

Identification tests were performed with 33 mobile devices of the following producers: LG Electronics Inc., Samsung Group and Apple Inc. List of devices used for examinations is presented in Table 1.

Table 1. List of used devices.

No.	Phone model	Camera model	Number of devices
1.	LG K4 2017	M160	12
2.	LG K4 LTE	K120E	6
3.	Samsung S5611	GT – S5611	6
4.	Apple iPhone 4s	iPhone 4s	4
5.	Samsung SM-B550H	B550H	5

Source: Own study.

First, 33 devices were used to take 69 questioned graphic files. One to three images were taken with each of the devices. Next, digital cameras were used to take 2667 reference graphic files, including 1299 natural images – of physical objects or nature. Other images (1368) were flat field. Table 2 presents numbers of taken reference images (natural and flat field) and questioned files including a specification of different camera models.

Table 2. List of devices used with a number of digital images.

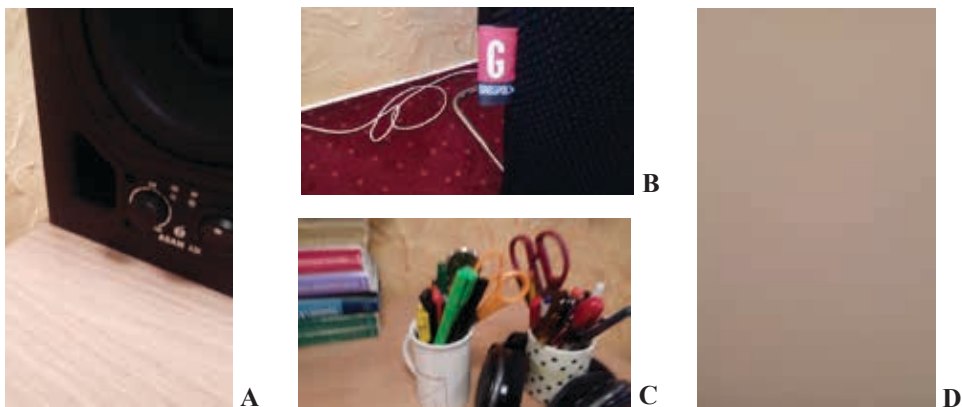
No.	Phone model	Camera model	Designation	Reference files		Number of taken questioned images
				natural images	flat field images	
1.	LG K4 2017	M160	LG K4 2017 1	46	44	3
2.	LG K4 2017		LG K4 2017 2	45	37	3
3.	LG K4 2017		LG K4 2017 3	39	43	1
4.	LG K4 2017		LG K4 2017 4	45	55	2
5.	LG K4 2017		LG K4 2017 5	43	46	2
6.	LG K4 2017		LG K4 2017 6	41	38	1
7.	LG K4 2017		LG K4 2017 7	47	53	3
8.	LG K4 2017		LG K4 2017 8	37	41	2
9.	LG K4 2017		LG K4 2017 9	43	44	2
10.	LG K4 2017		LG K4 2017 10	38	40	3
11.	LG K4 2017		LG K4 2017 11	44	62	2
12.	LG K4 2017		LG K4 2017 12	42	52	3

13.	LG K4 LTE	K120E	LG K4 LTE 1	42	44	2
14.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 2	48	46	3
15.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 3	48	53	1
16.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 4	33	17	2
17.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 5	48	52	3
18.	LG K4 LTE		LG K4 LTE 6	45	42	2
19.	Samsung S5611	GT-S5611	Samsung S5611 1	44	50	3
20.	Samsung S5611		Samsung S5611 2	44	84	1
21.	Samsung S5611		Samsung S5611 3	42	45	3
22.	Samsung S5611		Samsung S5611 4	43	43	2
23.	Samsung S5611		Samsung S5611 5	42	43	1
24.	Samsung S5611		Samsung S5611 6	43	46	3
25.	Apple iPhone 4s	Iphone 4s	Apple iPhone 4s 1	15	19	1
26.	Apple iPhone 4s		Apple iPhone 4s 2	14	21	3
27.	Apple iPhone 4s		Apple iPhone 4s 3	16	14	1
28.	Apple iPhone 4s		Apple iPhone 4s 4	19	18	3
29.	Samsung SM-B550H	B550H	Samsung SM-B550H 1	47	45	1
30.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 2	38	42	3
31.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 3	59	36	1
32.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 4	55	36	2
33.	Samsung SM-B550H		Samsung SM-B550H 5	44	46	3

Source: Own study.

Photos were taken with standard camera settings – without using flash, without changing resolution of the graphic file, without any color correction or any other changes. Photos after being taken, the same as after being uploaded to the analyzing computer's drive, were not edited. Examples of a reference, flat field and questioned image are presented in Image no 4.

Image 4. Examples of photos – camera used M160 (LG K4 2017) A) questioned image, B) natural referene image, C) natural reference image, D) flat field.

Source: Own study.

The next task was to extract sensor pattern noise for the questioned, natural and flat field images. Each unit of the tested camera was given three sensor noise patterns. For example, in order to calculate PRNU parameters for K120E (LG K4 LTE 4) camera (no. 16 in Table 2) sensor pattern noise for natural images was calculated based on an analysis of 33 files, flat field – 17 photos and for questioned photos two files were taken into consideration. Consequently, 99 sensor noise patterns were identified for all of the analyzed devices. Subsequently, PRNU patterns identified for the questioned files were compared with patterns identified for reference images. Correlation method was used in this comparative analysis in order to identify a PCE correlation coefficient. In accordance with the assumptions made for this methodology, comparisons were made in respect of the same device model. Therefore five comparative tests were performed for this examination.

Test 1 – 288 comparative analyses (for all LG K4 2017 devices) between the PRNU pattern of the questioned material and patterns identified in the analysis of the reference files.

Test 2 – 72 comparative analysis (for all LG K4 LTE devices) between the PRNU pattern of the questioned material and patterns identified in the analysis of the reference files.

Test 3 – 72 comparative analyses (for all Samsung S5611 devices) between the PRNU pattern of the questioned material and patterns identified in the analysis of the reference files.

Test 4 – 32 comparative analysis (for all iPhone 4s devices) between the PRNU pattern of the questioned material and patterns identified from in analysis of the reference files.

Test 5 – 50 comparative analyses (for all Samsung SM-B550H devices) between the PRNU pattern of the questioned material and patterns identified in the analysis of the reference files.

As a result, PCE correlation coefficient between individual comparisons was identified, decisive parameter was defined at the level $PCE > 50$. The tests were aimed at analyzing the obtained results and examining the potential false positive indications for any of the examples.

The results of the performed examination are presented in Table 3–7. Grey color indicates correct indications, meaning those for which PRNU patterns of the reference and questioned images were identified in the result of performed noise analyses of the same sensor.

Table 3. Results of comparative analyses for LG K4 2017 telephone equipped with M160 camera.

Device PCE coefficient values	LG K4 2017 1	LG K4 2017 2	LG K4 2017 3	LG K4 2017 4	LG K4 2017 5	LG K4 2017 6	LG K4 2017 7	LG K4 2017 8	LG K4 2017 9	LG K4 2017 10	LG K4 2017 11	LG K4 2017 12	Standard deviation (without cor- rect indication)
	Comparison 1	1354,261	10,028	1,143	0,0002	1,579	3,222	6,192	6,676	0,081	1,585	0,404	0,00003
Comparison 2	0,025	17125,521	0,596	3,7495	0,004	1,879	0,036	1,482	1,466	0,215	2,877	0,06299	1,29
Comparison 3	0,022	0,636	13375,152	2,7014	0,168	1,478	0,142	2,052	0,042	0,065	2,829	2,46807	1,17
Comparison 4	1,007	0,902	1,108	2376,8987	0,502	0,367	0,091	2,325	4,820	2,556	1,856	1,69841	1,34
Comparison 5	0,811	1,595	1,434	0,0090	1543,855	0,202	5,971	1,536	2,273	0,263	2,157	0,20228	1,69
Comparison 6	0,716	1,038	7,395	0,2367	1,229	19312,066	0,808	3,069	1,829	1,769	5,568	0,49722	2,29
Comparison 7	0,001	0,008	1,823	1,7285	0,366	0,445	20451,871	1,508	0,094	2,921	0,531	0,15879	0,97
Comparison 8	0,017	4,711	0,355	-0,0160	0,273	0,158	-0,521	17719,270	2,364	0,268	15,046	0,68345	4,54
Comparison 9	9,399	0,165	0,143	0,0216	0,781	5,718	0,119	6,818	13956,747	9,629	0,602	0,03608	4,00
Comparison 10	0,000	10,597	-0,069	6,2096	0,171	1,718	1,327	0,842	1,805	5705,416	0,322	3,30557	3,29
Comparison 11	2,511	0,166	0,218	2,3809	0,980	10,642	0,052	-0,003	0,072	11,573	10173,549	0,14637	4,30
Comparison 12	1,357	-0,233	0,747	0,4905	0,424	4,126	0,433	1,480	0,177	2,611	1,351	7672,94800	1,25
Comparison 1	1772,177	0,097	4,262	1,3813	0,226	0,001	1,209	5,862	0,254	0,000	-0,393	0,17939	2,02
Comparison 2	1,523	12059,578	0,285	6,9235	0,677	0,384	0,639	7,340	4,991	0,132	1,864	0,10612	2,78
Comparison 3	0,658	1,712	7225,095	0,7920	0,211	2,134	0,204	0,755	0,045	1,359	0,604	1,31464	0,67
Comparison 4	0,130	3,090	0,625	2291,2754	0,446	2,023	1,386	0,721	0,375	0,154	1,064	1,20034	0,89
Comparison 5	0,605	0,939	2,801	0,0014	2305,993	0,500	1,517	0,888	0,519	2,494	1,485	0,00096	0,93
Comparison 6	0,082	1,931	0,731	0,0222	0,338	18664,574	1,879	8,465	3,078	5,441	0,772	-0,00017	2,69

flat field images

natural images

Device PCE coefficient values	Device												Standard de- viation (witho- ut correct indication)
	LG K4 2017 1	LG K4 2017 2	LG K4 2017 3	LG K4 2017 4	LG K4 2017 5	LG K4 2017 6	LG K4 2017 7	LG K4 2017 8	LG K4 2017 9	LG K4 2017 10	LG K4 2017 11	LG K4 2017 12	
Comparison 7	0,600	3,945	0,749	2,5839	0,025	3,159	9465,447	0,412	1,328	2,147	4,323	0,47503	1,52
Comparison 8	0,299	0,131	4,648	-0,0118	0,074	2,983	0,097	10223,801	0,818	0,004	5,494	2,39438	2,03
Comparison 9	3,981	0,089	4,254	1,9249	0,236	1,231	1,524	0,122	11738,666	4,337	-0,083	0,92259	1,73
Comparison 10	0,067	3,088	0,414	6,9475	2,826	0,452	1,251	0,011	6,592	6372,965	0,586	0,55665	2,54
Comparison 11	2,202	2,090	0,097	1,9570	0,395	0,783	0,001	0,349	5,807	1,776	6006,981	7,23412	2,37
Comparison 12	0,205	0,036	0,853	0,0007	0,713	0,643	0,048	1,285	0,325	3,618	0,133	3873,79170	1,05

Source: Own study.

Table 4. Results of comparative analyses for LG K4 LTE telephone equipped with K120E camera.

PCE coefficient values	Device						Standard deviation (without correct indication)					
	LG K4 LTE 1	LG K4 LTE 2	LG K4 LTE 3	LG K4 LTE 4	LG K4 LTE 5	LG K4 LTE 6	LG K4 LTE 1	LG K4 LTE 2	LG K4 LTE 3	LG K4 LTE 4	LG K4 LTE 5	LG K4 LTE 6
Comparison 1	6748,33	8,91	8,35	7,68	13,54	11,82	2,51					
Comparison 2	10,28	1370,06	2,90	5,09	4,25	9,50	3,29					
Comparison 3	7,76	0,86	32123,02	2,66	1,24	2,85	2,76					
Comparison 4	0,30	5,06	8,84	2487,70	1,91	11,26	4,59					
Comparison 5	0,95	2,17	8,55	4,50	18505,29	7,65	3,32					
Comparison 6	6,01	2,67	15,60	4,00	7,40	10366,64	5,07					

PCE coefficient values	Device						Standard deviation (without correct indication)
	LG K4 LTE 1	LG K4 LTE 2	LG K4 LTE 3	LG K4 LTE 4	LG K4 LTE 5	LG K4 LTE 6	
Comparison 7	1596,58	1,13	7,63	1,74	10,89	15,10	5,98
Comparison 8	3,28	683,51	0,44	7,29	1,63	5,66	2,82
Comparison 9	3,52	3,75	13693,58	5,91	1,21	0,02	2,31
Comparison 10	1,97	8,95	0,57	1594,43	3,56	0,56	4,40
Comparison 11	0,63	1,18	6,92	2,45	10215,60	2,94	2,47
Comparison 12	0,69	3,18	4,48	0,04	12,75	10042,90	5,09

Source: Own study.

Table 5. Results of comparative analyses for Samsung S5611 telephone equipped with GT-S5611 camera.

PCE coefficient values	Device						Standard deviation (without correct indication)
	Samsung S5611 1	Samsung S5611 2	Samsung S5611 3	Samsung S5611 4	Samsung S5611 5	Samsung S5611 6	
Comparison 1	11428,041	0,743	6,562	4,870	3,608	-0,015	2,77
Comparison 2	4,547	9243,641	2,233	0,745	16,065	2,006	6,27
Comparison 3	0,808	7,206	8818,944	3,980	1,006	0,003	2,98
Comparison 4	10,028	3,189	0,042	12826,950	9,095	6,493	4,16
Comparison 5	1,390	9,714	9,850	15,717	11464,295	4,765	5,47
Comparison 6	5,409	2,040	1,890	10,644	10,356	10334,404	4,28

PCE coefficient values	Device						Standard deviation (without correct indication)
	Samsung S5611 1	Samsung S5611 2	Samsung S5611 3	Samsung S5611 4	Samsung S5611 5	Samsung S5611 6	
Comparison 1	10540,928	1,515	3,002	3,202	0,673	1,413	1,09
Comparison 2	13,777	9112,986	0,863	1,617	7,227	5,740	5,19
Comparison 3	4,687	1,103	12389,146	0,087	2,206	-0,164	1,97
Comparison 4	3,975	0,064	0,567	9740,520	10,196	4,073	4,04
Comparison 5	4,008	0,247	1,700	6,241	9534,318	0,014	2,65
Comparison 6	0,107	0,969	1,700	6,849	1,134	8524,820	2,69

Source: Own study.

Table 6. Results of comparative analyses for iPhone 4s telephone equipped with a camera.

PCE coefficient values	Device				Standard deviation (without correct indication)
	iPhone 4s 1	iPhone 4s 2	iPhone 4s 3	iPhone 4s 4	
Comparison 1	797,75	1,28	0,10	5,23	2,69
Comparison 2	5,08	1515,25	0,51	8,24	3,89
Comparison 3	2,92	0,47	1964,23	2,12	1,25
Comparison 4	2,25	1,98	0,25	3559,47	0,19

Device		iPhone 4s 1	iPhone 4s 2	iPhone 4s 3	iPhone 4s 4	Standard deviation (without correct indication)
PCE coefficient values	Comparison 1	3836,86	0,26	0,77	1,00	0,38
	Comparison 2	3,25	4587,56	2,65	4,23	0,80
	Comparison 3	4,24	0,58	2658,12	0,58	2,11
	Comparison 4	1,36	2,23	0,01	8654,98	0,62

Source: Own study.

Table 7. Comparative test results for the Samsung SM-B550H phone equipped with B550H camera.

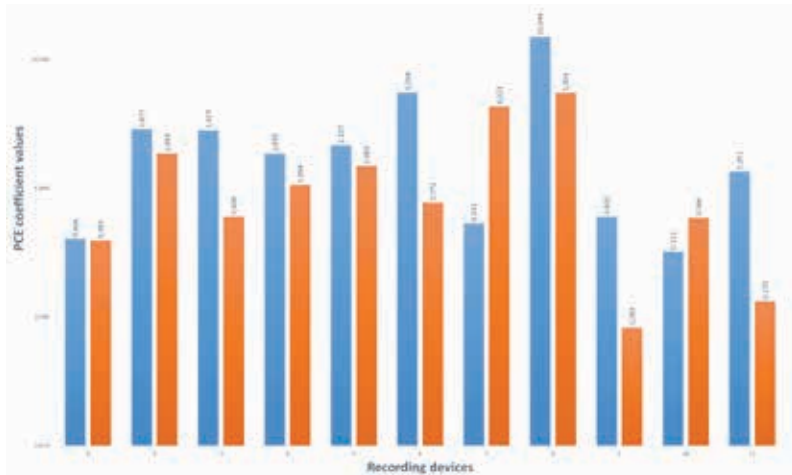
Device		Samsung SM-B550H 1	Samsung SM-B550H 2	Samsung SM-B550H 3	Samsung SM-B550H 4	Samsung SM-B550H 5	Standard deviation (without correct indication)
PCE coefficient values	Comparison 1	7210,396	3,262	2,055	0,099	1,125	1,35
	Comparison 2	0,044	12141,655	0,003	0,539	0,829	0,40
	Comparison 3	0,001	0,600	4065,450	6,942	0,233	3,34
	Comparison 4	0,043	0,237	0,211	14658,395	0,002	0,12
	Comparison 5	0,070	1,175	0,496	1,494	7983,906	0,64
natural images	Comparison 1	4986,918	0,259	0,831	8,479	4,713	3,82
	Comparison 2	1,960	5758,262	0,509	1,884	0,189	0,92
	Comparison 3	0,240	-0,084	3294,110	0,112	0,014	0,14
	Comparison 4	0,456	1,049	12,430	6445,446	3,269	6,75
	Comparison 5	0,485	0,289	0,487	1,097	8548,546	0,35

Source: Own study.

When analyzing the results it should be noted that – according to the adopted identification criterion (coefficient PCE > 50 false positive results were not obtained. Over half of the negative results (> 55%) are within the PCE correlation coefficient from 0 to 3. Standard deviations for each comparison group (excluding positive results) show similarity, not exceeding the PCE value of 7. These images are lower by several orders of magnitude compared to the positive ones. The highest negative result for all tests performed was PCE 15,717, a result of comparing the sensor pattern noise of the questioned material and the PRNU pattern determined on the basis of flat field photographs (GT-S5611 camera, comparison 5). On the other hand, the positive result for this analysis was PCE 11464.295. Thus, the positive result was by three orders of magnitude higher than the highest negative result.

Chart 1–7 present examples of comparative results between PRNU patterns of questioned and reference files.

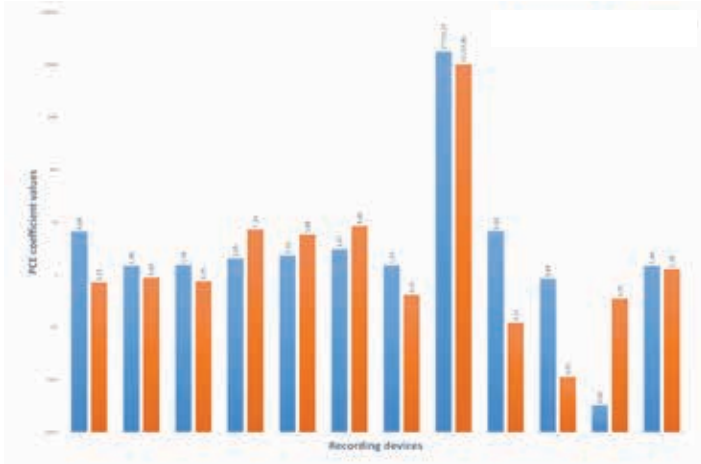
Chart 1. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with the LG K4 2017 no. 12 camera with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 11 different LG K4 2017 phones. Among the reference pictures there were no files taken with the camera no. 12.

Source: Own study.

Chart 1 shows the results of the comparison of the questioned material – PRNU pattern was determined on the basis of the analysis of three photographs – taken with the M160 LG K4 2017 camera with 22 samples of sensor pattern noise calculated based on the reference photographs taken with 11 LG K4 2017 devices. Among the analyzed reference patterns there was no sensor pattern noise in the camera that took the questioned files. When analyzing the obtained results attention should be given to the very small spread of the received data. The standard deviation determined for comparisons of the PRNU patterns of questioned files and natural photographs is 1.775, while for flat field – 4.269. The analysis of the results obtained in this way does

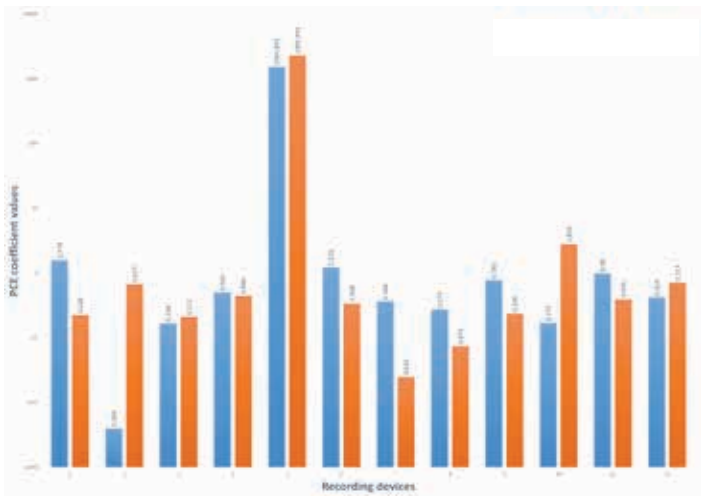
not provide any basis for indicating any of the analyzed devices as the one that was in all likelihood used to take the questioned photographs.

Charts 2–3 show examples of comparative results between sensor pattern noise determined for questioned and natural photographs (blue colour) and questioned and flat field (orange colour). The presented comparative analyses include, among the group of reference materials, a PRNU device pattern which was used to take the questioned photos.

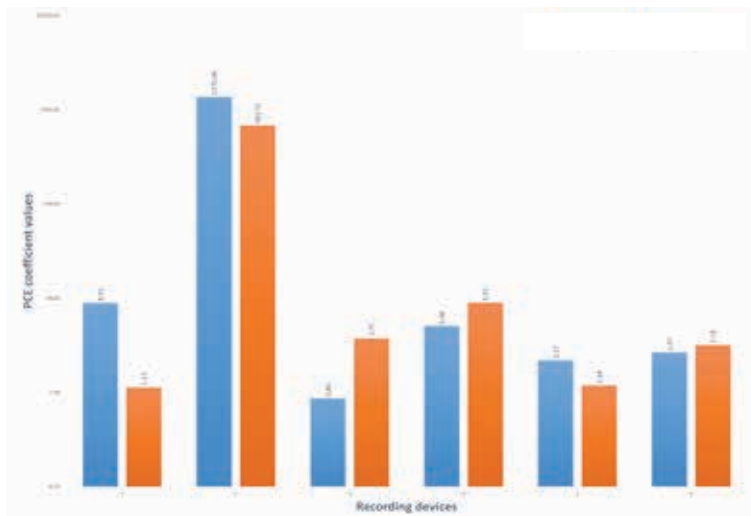
Chart 2. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with one of the M160 cameras (item 8, table 2) with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 12 LG K4 2017 phones.

Source: Own study.

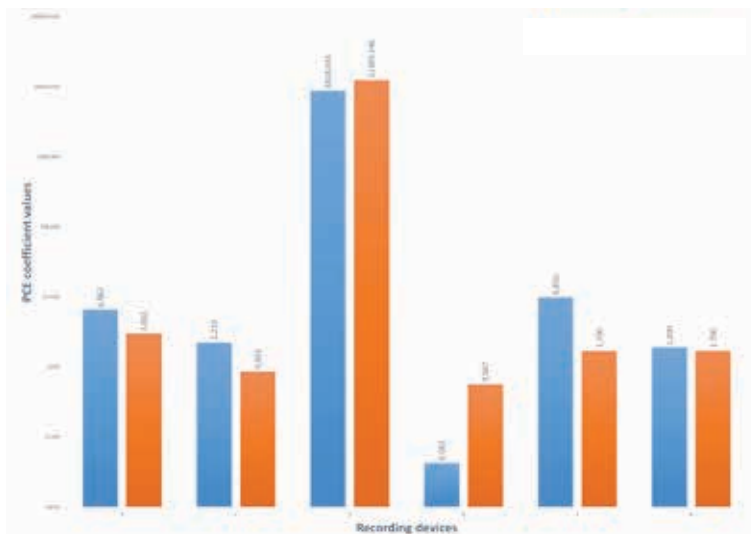
Chart 3. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with one of the M160 cameras (item 5, table 2) with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 12 LG K4 2017 phones.

Source: Own study.

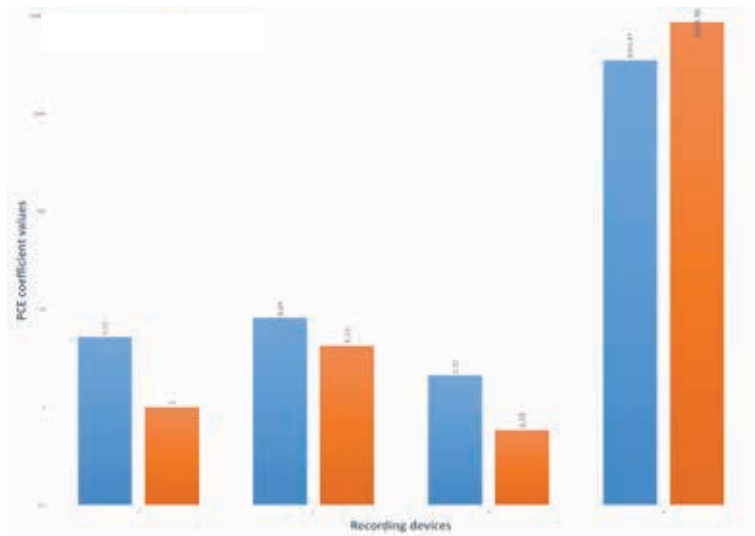
Chart 4. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with one of the K120E cameras (item 15, table 2) with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 6 LG K4 LTE phones.

Source: Own study.

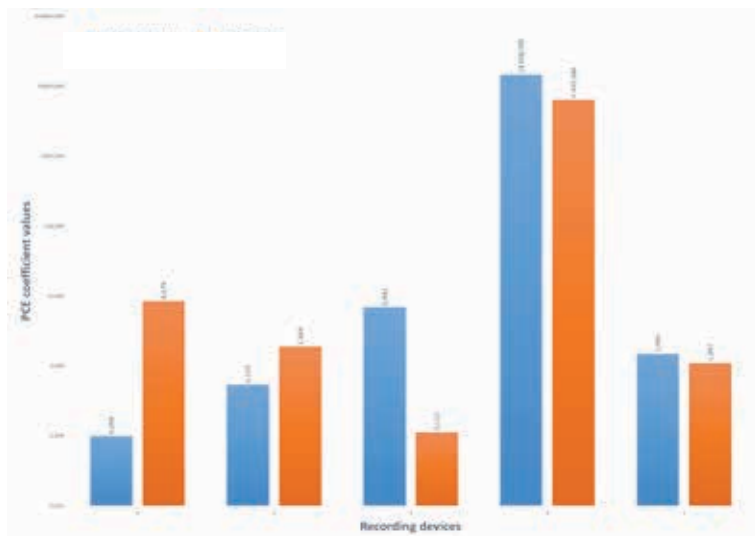
Chart 5. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with one of the GT-S5611 cameras (item 22, table 2) with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 6 Samsung S5611 Utopia phones.

Source: Own study.

Chart 6. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with one of the iPhone 4s cameras (item 26, table 2) with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 4 iPhone 4s phones.

Source: Own study.

Chart 7. The results of the comparison of the questioned material pattern produced with one of the B550H cameras (item 31, table 2) with two patterns of reference images (natural photos orange colour and flat field blue colour) taken with 5 Samsung SM-B550H phones.

Source: Own study.

Charts 2–7 show examples of comparative analysis results for each of the tested models of digital cameras. It should be noted that the PCE coefficient values for negative results were at a similar level. On the other hand, positive results (correct assignment of

the questioned material pattern to the reference pattern) were characterized by values greater by at least three orders of magnitude compared to the false results.

Conclusions

The results of the experiments show that the individual identification of the camera is possible thanks to the PRNU method. However, in order to achieve this, it is necessary to fulfil several criteria. First of all, the analysis has to be carried out on the device used to take a questioned photograph, as well as other cameras of the same model. Secondly, it is necessary to take several dozen natural reference pictures with the content similar to the evidence picture and flat field images with all available models of cameras. What is more, the analyzed photographs have to be of converging technical parameters, it is permissible, among others, to take reference photos using optical zoom, whereas using digital zooming is not allowed in comparative studies.

While performing tests, the sensor pattern noise was determined for over 2.5 thousand graphic files. The questioned and reference photographs were taken with 33 mobile phones. The obtained sensor pattern noise data was compared in the next stage with each other to observe the PCE correlation coefficient. No false positives were obtained in any of the 514 comparisons carried out. PCE higher than 50 was marked as a valid identification criterion (the highest negative result was PCE 15.717). The analyzed photographs were taken at the default resolution and were not edited. What is more, the comparative studies were carried out including only a given model of camera taking the utmost account of the analysis of the individual features of the photographic sensor, which include the PRNU noise pattern.

During the analysis of the results no regularity in the form of an increased PCE correlation coefficient between the evidence material and a specific type of reference photographs was observed. There were cases in which these values were characterized by higher correlation coefficients between PRNU patterns for questioned and natural photographs, e.g. the analysis of files from the LG K4 2017 equipped with M160 camera (comparison 1) and *vice versa* (camera GT-S5611, comparison 4). In view of the above, it can be assumed that the analysis of files in the questioned-natural set and questioned-flat field are justified, and the obtained results are closely related to a specific sensor implemented in the camera.

Despite the satisfactory results, the issue of interference on the basis of the received data remains open. Considering the fact that this type of research represents qualitative analysis, the evaluation of the results is individual for each case. According to the present state of knowledge, it is not possible to unequivocally indicate, with 100% certainty, a specific sensor model, even though according to the previously performed tests the PRNU pattern represents a unique value. This stems especially from the fact that there are thousands of phone and camera models available on the market, which in combination with thousands and often even millions of devices of one type gives the amount of data that is impossible to analyze.

O autorach

Robert Borkowski – doktor habilitowany, profesor nadzwyczajny Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Członek Rady Naukowej Centrum Badań nad Terroryzmem.

Krzysztof Izak – emerytowany funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Piotr Kosmaty – doktor nauk prawnych, prokurator. Członek Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego i Polskiego Stowarzyszenia Prawa Europejskiego.

Anna Łasińska – doktor, funkcjonariuszka Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Daniel Mider – doktor habilitowany nauk politycznych, adiunkt w Zakładzie Socjologii i Psychologii Polityki Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

Przemysław Szustakiewicz – doktor habilitowany, sędzia WSA w Warszawie, profesor Uczelni Łazarskiego w Warszawie.

Marek Świerczek – doktor, funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Paweł Trusz – funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Waldemar Walczak – doktor nauk ekonomicznych, Uniwersytet Łódzki.

Michał Wojnowski – doktor, badacz niezależny.

About authors

Robert Borkowski – PhD with post-doctoral degree, associate professor of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University. Member of the Scientific Board of the Center for Research on Terrorism Collegium Civitas.

Krzysztof Izak – retired officer of the Internal Security Agency.

Piotr Kosmaty – prosecutor, PhD in legal sciences. Member of the Polish Forensic Association and the Polish Association of European Law.

Anna Łasińska – PhD, officer of the Internal Security Agency.

Daniel Mider – PhD with post-doctoral degree in political sciences, assistant professor in the Department of Sociology and Psychology of Politics of the Institute of Political Science, the University of Warsaw.

Przemysław Szustakiewicz – PhD with post-doctoral degree, judge in the Provincial Administrative Court in Warsaw, associate professor of the Lazarski University in Warsaw.

Marek Świerczek – PhD, officer of the Internal Security Agency.

Paweł Trusz – officer of the Internal Security Agency.

Waldemar Walczak – PhD in economics, the University of Lodz.

Michał Wojnowski – PhD, independent researcher.

Informacje dla autorów „Przeгляdu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”

I. Zasady przyjmowania prac

1. Redakcja „Przeгляdu Bezpieczeństwa Wewnętrznego” przyjmuje tylko materiały oryginalne (wcześniej niepublikowane).
2. Materiały autorskie kierowane do druku w „Przeglądzie Bezpieczeństwa Wewnętrznego” podlegają ocenie merytorycznej członków Redakcji i co najmniej dwóch recenzentów zewnętrznych.
3. Recenzje zewnętrzne mają formę pisemną i kończą się jednoznacznym wnioskiem dotyczącym dopuszczenia artykułu do publikacji (bez zmian lub po wprowadzeniu przez autora zmian sugerowanych przez recenzentów) lub jego odrzucenia.
4. W przypadku dwóch recenzji przeciwstawnych Redakcja przesyła artykuł do kolejnego recenzenta. Po analizie wszystkich recenzji Redakcja podejmuje decyzję o zamieszczeniu lub niezamieszczeniu artykułu.
5. Do publikacji są kwalifikowane artykuły, które uzyskały pozytywną opinię końcową.
6. Po zakwalifikowaniu artykułu do publikacji autor lub autorzy podpisują umowę o przeniesieniu na wydawcę autorskich praw majątkowych.
7. W przypadku utworu stworzonego przez kilka osób każdy z autorów jest zobowiązany do złożenia *Oświadczenia o wkładzie poszczególnych autorów w powstanie publikacji* (wzór oświadczenia jest dostępny na stronie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego) i przesłania go na adres Redakcji PBW podany w pkt II ppkt 1.
8. Autorzy artykułów zakwalifikowanych do druku otrzymują honoraria w wysokości 30 zł brutto za jedną stronę tekstu, sformatowanego zgodnie z *Informacjami dla autorów „Przeгляdu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”* znajdującymi się w każdym drukowanym numerze „Przeгляdu...” oraz na oficjalnej stronie internetowej Agencji w zakładce „PBW”.

II. Zasady przesyłania i opracowywania tekstów

1. Wszystkie teksty należy przysyłać w postaci zapisu elektronicznego (Word, Open Office) na adres Redakcji: redakcja.pbw@abw.gov.pl.
2. Do artykułu należy dołączyć:
  - a) bibliografię załącznikową (według schematu opisanego w ppkt 13),
  - b) streszczenie w języku polskim nieprzekraczające 15 wierszy wydruku komputerowego, zawierające cel i podsumowanie artykułu,
  - c) notkę o autorze (zawód lub tytuł naukowy, miejsce pracy),

- d) słowa kluczowe (w celu maksymalnie związłego określenia tematyki artykułu – mają one ułatwić klasyfikację treści oraz wyszukiwanie artykułu w elektronicznych bazach danych; słowa kluczowe nie powinny być powtórzeniem tytułu).
3. Teksty muszą być napisane antykwą (pismem prostym), czcionką Times New Roman, stopień czcionki – 12; interlinia – 1,0; marginesy – 2,5 cm. Objętość artykułu zgłaszanego do publikacji (wraz z bibliografią, streszczeniem, słowami kluczowymi) nie może przekraczać 15 stron wydruku komputerowego w formacie A4, sprawozdania z konferencji – 3 stron, recenzji – 10 stron.
  4. Autorzy są zobowiązani do wypełnienia *Formularza zgody autora na publikację artykułu w czasopiśmie „PBW”* (formularz jest dostępny na stronie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego) i przesłania go na adres Redakcji PBW podany w pkt 1.
  5. Rysunki i fotografie należy lokalizować w tekście głównym za pomocą podpisów.
  6. Wszelkie ilustracje, zdjęcia oraz schematy, które autor chciałby umieścić w artykule, powinny być dostarczone w oddzielnych, oryginalnych plikach. Ich wymiary powinny być nie mniejsze, niż te, które mają być uzyskane po wydruku oraz możliwie jak najlepszej jakości (min. 300 dpi w skali 1:1). W przypadku dostarczenia ilustracji złej jakości Redakcja zastrzega sobie prawo do ich niezamieszczenia.
  7. Należy podać źródła wszystkich materiałów ilustracyjnych (zdjęć, rysunków, wykresów, schematów, tabel itd.).
  8. Na końcu podpisu pod materiałem ilustracyjnym należy stawiać kropkę.
  9. Odsyłacze do przypisów powinny być umieszczone w tekście przed znakami interpunkcyjnymi – kropką kończącą zdanie (wyjątek: skrót r. – rok lub podobny), przecinkiem itd.
  10. Cytaty ze źródeł i literatury przedmiotu, nazwy ustaw oraz innych aktów prawnych, tytuły prac naukowych, utworów literackich, muzycznych, dramatycznych, obrazów, konkursów należy wyróżniać kursywą bez cudzysłowu. Cytaty dłuższe niż 3–4 wersy należy pisać antykwą, stopień czcionki – 11, oraz oddzielić je od treści odstępem przed cytatem i po nim. Cytaty w przypisach należy pisać antykwą w cudzysłowie.
  11. Nazwy wystaw, konferencji i sesji naukowych należy pisać antykwą w cudzysłowie.
  12. W przypisach powinien być zachowany następujący schemat opisu:
    - a) przypis zaczynamy wielką literą (wyjątek stanowi przypis internetowy) i kończymy kropką,
    - b) przypis archiwalny: nazwa archiwum, po przecinku – nazwa zespołu, po przecinku – sygnatura, po przecinku – nazwa dokumentu (kursywą) lub jego opis (np.: list, sprawozdanie) i data, po przecinku – numer karty (strony),

PRZYKŁADY:

AIPN, OBUiAD w Krakowie, IPN Kr 144/1, *Materiały Wojewódzkiej Komisji Kwalifikacyjnej. Oświadczenie Pawła Kosiby z dnia 4 X 1990 r.*, k. 57;

APK, UWŚl., sygn. 736, sprawozdanie z działalności Policji Województwa Śląskiego za 1928 r. z 5 I 1929 r., k. 57

- c) druki zwarte: inicjał imienia, nazwisko autora, po przecinku – tytuł (kursywą), po przecinku – ewentualnie tom, po przecinku – miejsce i rok wydania, po przecinku – numery stron; po tytule publikacji zamieszczonej w pracy zbiorowej stawiamy przecinek i piszemy: w: i tytuł pracy (kursywą),

PRZYKŁAD:

W. Nowak, *Urząd Ochrony Państwa*, w: *Historia służb specjalnych*, t. 3, K. Kowalski (red.), Warszawa 1999, s. 36

- d) artykuły w czasopismach: inicjał imienia, nazwisko autora, po przecinku – tytuł (kursywą), po przecinku – tytuł czasopisma w cudzysłowie, dalej (bez przecinka) rok wydania, po przecinku – zeszyt, numer, część (w opisie należy stosować cyfry arabskie), po przecinku – numery stron,

PRZYKŁAD:

W. Nowak, *Służba więzienna*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 4, cz. 2, s. 13

- e) wydawnictwa internetowe: adres internetowy rozpoczynający się małą literą (bez podkreśleń i hiperłączy), po przecinku w nawiasie kwadratowym – informacja o dacie dostępu (w dacie miesiąc należy podać cyfrą rzymską),

PRZYKŁAD:

<http://www.pbw.gov/abw/cat.html> [dostęp: 1 XII 2011]

- f) artykuły lub dokumenty zamieszczone na stronach internetowych: tytuł artykułu (dokumentu) kursywą, po przecinku – adres internetowy, po przecinku w nawiasie kwadratowym – informacja o dacie dostępu (w dacie miesiąc należy podać cyfrą rzymską),

PRZYKŁAD:

EU NAVFOR Somalia – mission, <http://www.eunavfor.eu/about-us/mission/> [dostęp: 20 VII 2014]

- g) podając numer strony, należy stosować skrót: s. (np.: s. 30); zakres stron należy zaznaczyć półpauzą bez świąteł, np.: s. 24–27,
- h) należy stosować oznaczenia: tamże, tenże, też (jeżeli tego typu zwroty rozpoczynają przypis, należy stosować wielką literę), inicjał imienia, nazwisko autora, po przecinku – skrót tytułu (kursywą), po przecinku – numery stron; nie stosujemy skrótów: op. cit., loc. cit.,

PRZYKŁADY:

W. Nowak, *Służba...*, s. 12.

Tamże, s. 14

- i) po skrótach: zob. i por. nie stawiamy dwukropka,
- j) po skrócie: cyt. za stawiamy dwukropek,
- k) po słowie: patrz stawiamy dwukropek.

13. Przy zestawianiu bibliografii załącznikowej kolejne pozycje szeregujemy w porządku alfabetycznym (również akty prawne). Opis każdej pozycji rozpoczynamy od nazwiska autora, po nim umieszczamy inicjał imienia, kropkę, przecinek, a następnie według schematu przypisu – tytuł zapisany kursywą itd. W przypadku druków zwartych na końcu opisu bibliograficznego należy podać łączną liczbę stron, w przypadku artykułu w czasopiśmie lub w pracy zbiorowej – zakres stron.

PRZYKŁADY:

Kowalski W., *Służba więzienna*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 4, cz. 2, s. 12–20.

Nowak W., *Urząd Ochrony Państwa*, w: *Historia służb specjalnych*, t. 3,

K. Kowalski (red.), Warszawa 1999, PWN, s. 32–47.

Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP, Z. Nawrocki (red.), Poznań 2014, Zysk i S-ka, s. 542

W bibliografii załącznikowej akty prawne należy oddzielać od innych źródeł.

14. W tekście głównym należy stosować ogólnie przyjęte skróty (np., itp., m.in., rkps, mps, t., z. itd.), a także z reguły: r. (rok) i w. (wiek).
15. W tekście głównym, podając datę, nazwę miesiąca należy zapisywać słownie, np.: 3 lipca 1969 r. Wyjątek stanowi zapis podany w przypisie, gdy miesiąc zapisujemy cyfrą rzymską bez kropek rozdzielających dzień, miesiąc i rok.

16. Różne sposoby zapisu daty stosowane w tekście głównym powinny być ujednoczone do następującej formy: dzień zapisany cyframi arabskimi, miesiąc zapisany słownie, rok zapisany cyframi arabskimi (np. jak wyżej – 3 lipca 1969 r.).
17. Przy podawaniu daty dostępu do źródeł internetowych miesiąc zapisujemy cyfrą rzymską bez kropek rozdzielających dzień, miesiąc i rok.
18. W tekście głównym należy podawać pełne imiona i nazwiska osób, które są wymieniane po raz pierwszy.
19. Należy podawać pełne nazwy instytucji, organizacji, urzędów itp., jeśli są wymieniane w tekście po raz pierwszy.
20. Obce nazwy organizacji oraz skróty od nich utworzone powinny być pisane antykwą.
21. Nie należy stosować tzw. twardych spacji.
22. Ortografię i interpunkcję tekstu należy uwspółcześniać.
23. Wszelkie wyróżnienia w oryginalnym tekście dokumentu, dokonane przez jego twórcę, powinny być wyróżnione wytłuszczoną czcionką.
24. Nawiasy ukośne /.../ powinny być zamieniane na nawiasy okrągłe (...).
25. Skróty słownikowe należy pozostawiać bez rozwinięcia.
26. Uzupełnienia odautorskie, itp. należy podawać w nawiasach okrągłych antykwą.
27. Opuszczenia pochodzące od wydawcy powinny być zaznaczone trzema kropkami w nawiasie okrągłym.
28. Opuszczenia w cytacie pochodzące od autora artykułu należy zaznaczyć trzema kropkami w nawiasie okrągłym.
29. Redakcja nie zwraca autorom nadesłanych prac, a także zastrzega sobie prawo do ich skracania, adiustacji tekstów oraz zmiany tytułów i śródtytułów.
30. Redakcja zastrzega sobie możliwość odmowy przyjęcia artykułu bez podania przyczyn.
31. Redakcja zwraca uwagę, że *ghostwriting** i *guest authorship*** są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki praktyk niezgodnych z zasadami etyki obowiązującej w nauce będą demaskowane (ujawniane) i dokumentowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucji zatrudniających autorów, towarzystw naukowych, stowarzyszeń edytorów naukowych itp.). W celu przeciwdziałania występowaniu tych zjawisk Redakcja wymaga od poszczególnych autorów ujawnienia wkładu w powstanie publikacji.
32. Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie papierowe. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” jest dostępny także na stronie internetowej Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w zakładce „PBW”.

* Z *ghostwriting* mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, ale jego udział jako autora nie zostaje ujawniony lub choćby uwzględniony w podziękowaniach dołączonych do tekstu.

** Sytuacja określana też jako *honorary authorship* – osoba podana jako autor czy współautor tekstu miała znikomą udział lub wcale nie uczestniczyła w tworzeniu publikacji.